İsmet Zeki Eyuboğlu

DİVAN ŞİİRİ

1

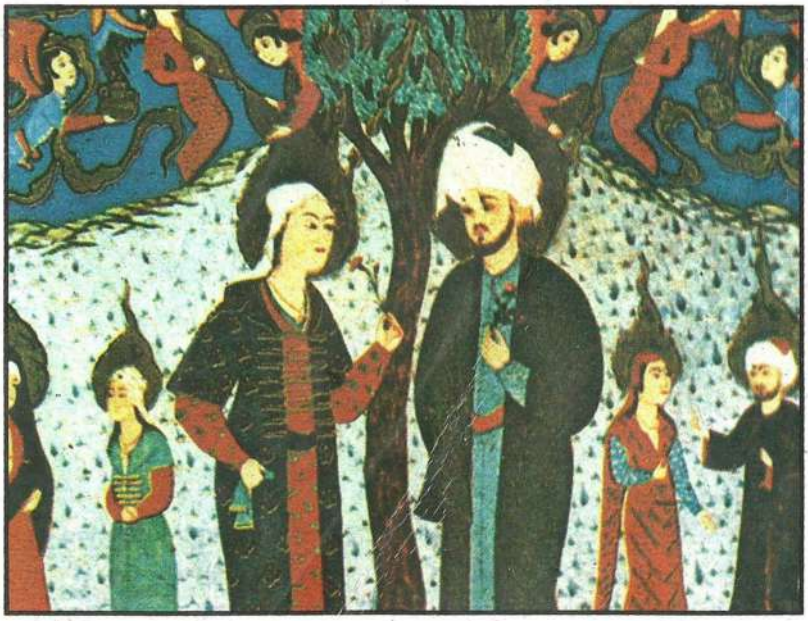

say

ISBN. Tk. 975-468-065-5
ISBN. I. C. 975-468-066-3

DİVAN ŞİİRİ I
İsmet Zeki Eyuboğlu / Yayımlayan: Say Yayınları
Birinci Basım: Ağustos 1994/ Dizgi - Baskı: Engin Matbaacılık

Genel Dağıtım: **SAY DAĞITIM LTD. ŞTİ.**
Ankara Caddesi No: 54 Sirkeci/İSTANBUL
Tel: 512 21 58 - 528 17 54 Fax: 512 50 80

İsmet Zeki Eyuboğlu

DİVAN ŞİİRİ

1

GİRİŞ

Divan şiiri konusunda yapılacak bir çalışmanın verimli olması, tüketilen emeğin boşa gitmemesi kaynaklarla kurulan bağlantıya dayanır. Yüzyıllar boyunca, toplumun belli bir kesiminde yaşamış, yaşatılmış bir uygarlık ürününün araştırıcıya öğreteceği çok ilginç sorunlar vardır. Bu sorunların ortaya konması da araştırıcının tutumuna, benimsediği yönteme bağlıdır. Çalışmanın yöntemini, elealınan konunun yapısından, içeriğinden uzakta tutmak, ayrı bir araçmış gibi görmek olumlu sonuç vermediği gibi yanlış yargılara varmayı da önleyemez. Divan şiiri gibi içine kapalı bir yaratma alanında, araştırıcıyı gerçekten uzaklaştırabilecek en etkili varlık duygulara dayanan önyargıdır. Önyargının en olumsuz etkisi de, yazara güvenen, inanan okuyucu üzerinde olur. Kendisine inanan, güvenen okuyucularını, kendi önyargılarının doğrultusunda düşünmeye alıştıran bir yazarın, bir araştırıcının kötülüğü çağından çok geleceğe dokunur. Belli bir çevrenin, belli bir düşünce ortamının önyargılarına kapılarak doğru düşündüğünü sanan bir kimse gibi acınır yaratık bulmak kolay değildir uygar toplumlarda. Yalnız kendi düşüncelerinin doğru olduğunu, yalnız kendi yolunun gerçeğe ulaştırıcı nitelik taşıdığını söyleyen, bunu başkalarına benimsetmek isteyen bir kimsenin kötülüğü kendinden çok çevresinedir. Bir insan için en büyük yıkım bilmediğini bilir görünerek kendisine inananları, güvenenleri yanlış yola götürmektir. Günün birinde, bu yanlış yolda ereğinden saptığını anlar duruma gelince, ardına düşenlerin kendisinden çok uzaklarda kaldıklarını görerek başını vuracak taş aramak önyargıyla davranmayı, konuşmayı alışkanlık durumuna getirenlerin değişmez yazgısıdır. Bir çalışma alanına girerken, daha girişin başında, önyargılarını bırakmayı bilmeyen bir araştırıcının, bir yazarın gerçeğe yönelme şöyle dursun, gerçek kavramının içinde nenin bulunduğunu kavraması bile olacak iş değildir. Aranan gerçek, çözümü istenen sorun yalnız kendi varlık ortamındadır, önyargının belirlediği çizgiler içinde değildir.

Önyargının ne olduğunu, okuyucuyu ne denli yanılttığını, kimi konularda çıkmaza soktuğunu, daha doğrusu anlama gücünü yozlaştırdığını yaşayarak gören, acısını çeken bir kimseyim. Divan şiirinin tadını çıkardığını, bu alanda en büyük yetkili olduğunu sandığımız kişilerin izini

sürerek, onların ışıldağından yararlanarak dolaştığım yerlerde değil yolu bulmak, gittiğimin yol olduğunu bile anlamak olanağı kalmamıştı. Bir divan ozanını anlatırken, nitelerken "en büyük", "en güçlü" sözleriyle başlayan yapıtlarda, bu sözlerin doğruluğunu gösterecek en ufak bir örnek bile bulamadığım günler çoktur. Aşağı yukarı yüz yılı aşkın bir süredir yazınımızda, önceleri, "müntehabat", sonraları "antoloji" adı verilen yapıtlar basılmış, yayılmıştır. Şiirlerinden seçmeler alınan bir divan ozanıyla ilgili yargıların ışığında, seçilen şiirleri anlamaya çalışınca, ilk adımda bir uçuruma düşer gibi olur kişi. Yazar, araştırıcı başka söyler, seçilen şiirler ayrı bir dilden konuşur. Oysa, bu tür çalışmalarda ozanı kendi ürünleriyle konuşturmak, kendini gene kendi dilinden dinlemek, anlamak gerekir.

Divan ozanı, yaşadığı toplumdan koparılarak anlatılamaz, açıklanamaz. Onun dili, düşüncesi, duygusu yaşadığı ortamın koşullarıyla bağlantılıdır. Ortamının töresi, düzeni, geleneği, beğenci neyse ozan da odur, onlarla çevrilidir. Ozanın söylediğini, kendi duygularına göre söylemeye çalışmak, ozanı yaşadığı çağın dışına çıkararak başka aktöre (ahlak) ölçülerine göre değerlendirmeye kalkışmak, ona saygısızlık etmekten çok yalan söyletmektir. Ozan çağının insanıdır. Yaşadığı çağda, o çağa ters düşen bir topluluğun insanı olabilir, çağının gerisinde kalabilir. Ancak, onun çağının gerisinde, ilerisinde oluşunu bile gene kendi çağının ölçülerine göre belirleyebiliriz. Geleceğe kalmak, uygarlık bakımından, başarının başlıca kuralı değildir. Önemli olan geleceği yaratmadır, beslemedir. Eskiçağdan günümüze kalmış niceleri vardır, adlarını tiksinerek, ürpererek, iğrenerek anarız. Böylesi bir eskilik, böylesi bir geleceğe kalış, uygarlığı geliştirme bakımından, sözkonusu değildir. Geleceğe bir taş katılığıyla kalmak sevinilecek bir özellik taşımaz, geleceğe besleyici, doğurucu bir güç kaynağı, bir verim odağı olarak kalmak önemlidir.

Divan şiirini, kendi bütünlüğü içinde, bugüne değin önyargılardan, uzak kalmış, okuyucuyu daha başlangıçta etkileyecek bir davranış biçiminden sıyrılmış, olanı olduğu gibi yansıtmayı erek edinen bir çalışmaya yönelik anlayışla inceleyen olmamıştır. Bilinen çalışmalar ya divan şiirini olduğundan başka türlü, sevimli göstermek ya da sorunlarını değil de dış görünüşünü, yapısını değil de biçimini beğendirme amacını gütmüştür. Okuyucuya verilmek istenen, divan şiirinin kendi gerçeği değil, araştırıcının önyargılarına uygun gelen yanları olmuştur.

İster adına "antoloji", ister eskilerde söylendiği gibi "müntehabat/seçilmişler, seçmeler" densin belli bir beğence göre düzenlenen bu tür yapıtların, kendi bütünlüğü içinde, tutarlı, uyumlu olması gerekir. Bir seçmeler dergisinin içerdiği şiirlerin, ozanın görüşlerini, şiire, yaşayışa

bakış biçimini, olayları, yorumlayışını dilegetirmesi, sözün kısası ozanı vermesi, ortaya koyması gereği vardır. Ozanı tek yanlı, yalnız seçicinin beğencine göre vermeye yönelik bir çalışma, daha başlarken, eksik demektir. Divan ozanlarını incelediğimizde olaylardan etkilenme konusunda, çok değişik yönlü, günün akışına göre davranan kimseler olduklarını, belli, değişmez bir tutumun tutsağı olmadıklarını görürüz. Oysa bugüne değin, okuyucuya sunulan seçme şiirlerin tek yönlü, tek içerikli olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. Divan ozanı yalnız seven, gönül eğlendiren, duygusuz, yaşadığı çağdan büsbütün kopmuş bir kimse değildir. Onun olaylara bakışı, sorunları yorumlayışı, toplumu anlayışı soyut bir evren varlığını dilegetirir. Özellikle kullanılan kavramların yaşanan olaylarla çokluk ilgisi yoktur anlam bakımından. Ancak, kimi şiirlerde, ozan bu soyut kavramlarla gerçeğin en açığını, en koyusunu söylemekten geri kalmaz. Gerçeği örtülü, üstü kapalı söylemek, divan ozanının başlıca özelliğidir, ancak söylenmek istenen gene gerçektir.

İmrenme gönül mîve-i bâğın ümerânın
Kim sular anı gözleri yaşı fıkarânın

-Ali Çelebi, XVI.yy.-

dizelerinde dilegelen toplum gerçeği, ilk bakışta pek ilgi çekmeyebilir, şiire biraz daha yaklaşmak, daha yakından bakmak gerekir. Bu toplum gerçeği bütün çağlar boyunca geçerlidir, uygarlık tarihinin önemli bir bölümünü içeren konudur. Ozan, şiirin biraz soyutlaştırılmış ortamında görüşünü dilegetirirken: "ey gönül, toplumda ileri gelenlerin, yüksek görevlilerin bağında yetişen yemişlere pek imrenme, onları yoksulların gözyaşları sular" demektedir. Bu durumdan yakınmayan bir çağ, bir toplum bulma kolay değildir evrende, günümüzde bile.

Bu fursatı bil ganimet ey can
Her dem bu deme yeter mi insan

-Sabuhi, XVII.yy.-

dizelerinde dilegelen yaşama anlayışı, yorumun çizgilerini biraz eskiye doğru uzatırsak, ilkçağın, Epikuros'u ile gelişen, görüşüne varır. Ozan, bir daha gelme olanağı bulunmayan bu yeryüzünde, mutlu yaşamaya bak, eline geçen bu durumdan yararlan, yaşamı kendi kendini yiyerek, tüketerek geçirme, diyor. Bunu söylerken de, bütün aktöre ilkelerini, yasaları, insancıl duyguları bir yana at, yalnız kendini düşün gibi çarpık bir anlama yönelmiyor. "Fırsat ganimettir"de kötüye yorulacak, eğriliğe çeki-

lecek bir anlam yoktur, bu yaygın bir atasözüdür, üstelik islam dininin öngördüğü inançlarla da bağlantılıdır. Oysa, divan şiirinde "soyutlaşmanın" tek ilke olduğuna inanan yorumcu, bu dizelerden bambaşka anlamlar çıkarmada kendini bağımsız sayar, böylece dizelerin içerdiği insan gerçeği, yaşama anlayışı tersine çevriliri. Tasavvuf alanına girince, dizelerin yorumu, başka örtülere bürünür, gene de soyutlamayı seven yorumcunun dediği gibi olmaz, gerçek.

Bugüne değin, Fuzuli denince ağlayan sızlayan, acı çeken, bağrı yanık bir ozan anlaşılır, anlatılır. Toplumdan soyutlanmış bir kimse olarak gösterilir, ancak "Şikâyet-nâme" adlı yazısı, dilediği gelire, çıkara ulaşamayışın dışa vuran bir yakınışı diye nitelenir. Oysa Fuzuli, içinde yaşadığı toplumu, insanları bambaşka açıdan görmeyi de bilir, onun aşağıya alınan dizelerinin bulunduğu şiirlerinden sözedilmez pek, edilse bile yorumu değişik, toplum olaylarından soyutlanarak yapılır:

Gönül tâ var elünde Câm-i mey tesbihe el urma
Namaz ehline uyma anlar ile durma oturma

dizelerinde dilegelen düşünce, bugün bile yakındığımız toplum gerçeklerinden, yanlış uygulamalar sonucu doğan tersliklerden biridir. Bir inancın kötüye kullanılmasından, özünden saptırılmasından doğan iç bunalımı günümüzde bile yakınma konusu değil midir? Ozan bu dizeleriyle inancın özüne değil, onu aykırı bir nitelikte anlayıp anlatanlara, gösterişe, görünüşe değer veren özsüzlere, içi boşlara çatıyor. Oysa, bunları bize sunan, Fuzuli'nin yaşadığı toplumdaki karşıt durumları da konu edinmekten, ikiyüzlülerin içini dışına çevirmekten kaçınmayan, ortama göre gerçekçi bir kimse olabildiğini, yalnız soyut bir sevgiyle avunmadığını anlatan çıkmamıştır. Bütün divan şiirinde olduğu gibi Fuzuli'de de yoruma açık bir şiir anlayışı vardır. Ancak kimi şiirleri yorumu gerektirmeyecek nitelikte açıktır. Divan şiirinin genel durumu gereği, bir "yorum şiiri" olduğu yadsınamaz, öte yandan bu bütünün içinde yorum-dışı kalan bölümlerin varlığı da unutulmamalı, gözden kaçırılmamalı. Kimi şiirlerin, içerilen konu gereği, yorumlanmadan anlaşılma olanağı yoktur, ancak bunu divan şiirinin bütününe uygulayarak açık seçik olaylara, açık bir görüşle dilegetirdiği kesin olan şiirleri yoruma uğratarak anlam sapmalarına, saptırmalarına yolaçmanın da gereği yoktur. Divan şiirinde, yorum yoluyla, en çok saptırılan konu sevgidir. Bu çalışmamızda, bu durumu gözönünde tutarak, sevgi konusunda ozanın tutumunu, davranışını açıklıkla ortaya koyduğu, yorumu gerektirmeyen örnekleri seçtik.

Divan şiiri, genel niteliğiyle, soyut bir düşünme ortamının ürünü-

dür. Bu özellik, ortaçağın getirdiği, egemen kıldığı inanç varlıklarının kaçınılmaz sonucudur. Buna karşın, yaşanan gerçekleri, soyut kavramların örtüsü altında, bir özleyiş, bir umut olarak dilegetiren şiirler az değildir. Azınlıkta kalan bu tür şiirlerin, divan şiirinin bütününü kurtaramayacağı, ona "gerçekçi" bir nitelik kazandıramayacağı savı da doğrudur. Ancak bu sav, bütün divan şiirini gerçekçi saymaya yetmediği gibi, yorumsuz anlaşılma olanağı bulunmayan bir ürün olarak anlamaya da yetmez. Özellikle ağıtlar, kimi "tarih düşürmeler", uzun şiirler arasında Bağdatlı Ruhi'nin "Terkib-i bend"i yorumu gerektirmeyecek nitelikte açıktır, çağın gerçek durumunu yansıtıcı güçtedir.

Divan şiiri, kimi araştırıcıların, uzmanların uzun yıllardır ileri sürdükleri gibi çağımıza uygulanacak, toplumumuzun bugününe uyacak nitelikte değildir. O bir "tarih varlığı"dır, içinden doğduğu toplumu anlamaya, açıklamaya, öğrenmeye yarayan çok önemli, çok ilginç bir kaynaktır. Çağların beğençleri değişir, bunun önüne geçilemez. Bu değişme de çağın yapısı gereğidir. Çağını yaşayan bir toplum diridir, sürekli bir atılım içindedir. Bu özelliklerini yitirdiği gün, o da bir "tarih varlığı" olarak geçmişe gömülür, müzeye kalkar. Bir varlığın müzeye kalkması, uygarlık ortamında ki değerini, önemini yoketmez. Müzeye kalkan varlıkların, düşünmeyi bilen kimselere öğretecekleri, öğretim kurumlarında verilen bilgilerden, şu "kitaba dayalı bilgilerden" daha önemli, daha etkili, daha güçlüdür. Yeter ki müzeye gitmeyi, müzeyi gezmeyi bilelim. Uygar bir toplumda müze öğretim kurumlarından daha ilginçtir. Müzeye gitmeyi, müzeyi gezmeyi bilmeyen bir toplum uygar değildir. Müzeyi "ölü varlıklar sığınağı" sayan bir toplum, uygarlık alanında, yeterince gelişememiş, gereğince aydınlanamamış demektir. Müzede sergilenen uygarlık ürünlerinden gereğini öğrenemeyen, o varlıkları, geçmişi aydınlatan, geçmişle gelecek arasında en güçlü bağlantıyı, birliği, bütünlüğü kuran diri öğe olarak göremeyen kimse, görevin, bilimin hangi aşamasında bulunursa bulunsun aydın değildir, çağın kişisi sayılamaz. Bu anlayış açısından bakılırsa divan şiiri de bir müzedir.

Ademi âlemde görme âlemi âdemde gör
Eyleme âlemde yâ'ni herkesi âdem hayâl

-Bağdatlı Ruhi-

dizelerinden çok öğrenecekleri vardır, geçmişle gelecek arasında bağlantı kurmayı bilen, bir aydının. Bu dizeler günümüzün diline, söyleyişine, düşünce yapısına uygun değildir. Ancak, geçmişte bir toplumun

hangi düşünme odağında bulunduğunu, hangi gözle evrene, insana baktığını anlamak için aydınlatıcı bir kaynaktır. Gene Bağdatlı Ruhi'nin:

Mâle oldı rağbet ey ruhi aceb âlemdeyiz
Her kime arz-ı kemâl itdükse rağbet bulmadık

dizelerinde işlenen düşünce bugün de geçerlidir. Çok kazanmaya, çok çıkar sağlamaya yönelik bir toplumda, değerin, ilginin, önemin kazanmakla, çok yarar sağlamakla ölçüldüğü bir toplumda bilime, bilgiye, bilgeliğe önem verilmeyişinden yakınmayan uygar bir çevre yoktur çağımızda. Demek, bizim toplumumuzda, XVI.yy.da olduğu gibi değişmeyen, süregelen olumsuz bir değerlendirme vardır. İşte, divan şiiri, bunu anlayıp anlatmakta başvurulması gereken bir "tarih varlığı" niteliğindedir.

Bu söylenenlerle, divan şiirine dönelim, onu kendi bütünlüğü içinde yeniden yürürlüğe koyalım gibi aykırı bir anlamın açıklanmak istendiği sanılmasın. Çağın varlığı olmak, çağın verileriyle uyum içinde bulunmak, daha açığı diriliğini uygulamalarla yaşama ortamında sürdürmek ayrı, "tarih varlığı" olan uygarlık ürünlerinden bilgi edinmek, yararlanmak ayrıdır. Divan ozanından, kendi çağını öğrenebiliriz, onun düşüncelerinden, buluşlarından, geçmişi öğrenme bakımından, yararlanabiliriz. Ancak divan ozanı gibi yaşayamayız, düşünemeyiz, onun diliyle söyleşemeyiz, duygularıyla davranamayız.

Divan şiirinin tartışılmasında, genellikle, saptırıcı bir yolun varlığı gözden kaçmıyor. Bu şiiri, tutanların, sevenlerin çoğu, onu bir bütün olarak, yaşatmak, kavramlarını, deyimlerini, imlerini gündeme getirerek yürürlüğe koymak istiyorlar. Bunu başarabilmek için de "Osmanlıca" denen eski dile, divan yazınının diline dönmeyi gerekli görüyorlar. Bu çok yanıltıcı bir düşüncedir. Divan şiirini yaşatmak için onun dilini yürürlüğe koymak yetmez. O dilin arkasında, içinde çağının toplum yapısı, beğenisi, inancı, insan anlayışı, yaşama biçimi, değerler örgüsü vardır. Divan şiiri ancak bunlarla bir bütündür.

Çokdan ey sâki gelüb sinemde mihman olmadın
Derdüme destinde ki sâgarla dermân olmadın

-Nedim-

dizelerinin dilini benimsemek, yürürlüğe koymak, o şiiri diriltmeye, yaşatmaya yetmez. Bu dizelerde bir de o çağın toplum yapısı, yaşama, eğlenme türü sözkonusudur. Eskiden, içkili toplantılarda, içkiyi bir kişi tek

kapla dağıtırdı. Bir elinde şarap testisini, bir elinde kadehi tutar, toplantıda bulunanlara, sıra ile içki verirdi. İçki kabını, dağıtıcının elinden alan içer, içki dağıtıcı içkinin bitmesini bekler, sonra alır yanındakine sunardı. Oysa şimdiki içkili toplantılarda ayrı ayrı bardaklarla içiliyor. Bu nedenle "sâki" denen kişi, görevi bittiğinden, ortadan kalkmıştır. Bugün, hangi toplantıda, birinin içtiği bardakla bütün toplantıda bulunanlar içmek ister? Ayrıca, içki testiye de konmuyor artık. İçki dağıtıcının görev yaptığı toplanma, eğlenme biçimi değişti, eski üstü örtülü sofranın yerini masa, bağdaş kurulan oturma aracının yerini arkalıklı oturma araçları (iskemle, sandalya, koltuk) aldı. Dolayısıyla "saki"yi yaşatan toplum kalmadı. Bu durumda, yukarki dizeler de birer "tarih varlığı" olarak kaldı, onları doğdukları ortamı geri getirerek yaşatma olanağı yoktur artık. Demek, geçmişin bir kurumunu günümüzde yaşatabilmek için yalnız dile dayanmak, dili o kurumun bütününden soyutlamak yetmiyor. Dille kurum arasında oluşan bütünü bozmadan sürdürme gereği doğuyor. Bu da pek kolay başarılacak nitelikte bir iş değildir. Çağın yeni gereçleri, yeni buluşları dil alanında da birtakım yenilikleri gerekli kılıyor. Yeni bulunan bir nesne yeni bir adla anılabilir, bu da yeni bir kavram yaratma demektir.

Bizde, özellikle divan şiiri konusunda, üzerinde durulması gereken bir durum vardır, o da seçmelerde (antoloji düzenlemede) değişmeyen bir geleneğe bağlı kalmadır. Aşağı yukarı yüz yılı aşkın bir süredir, seçmelerin değişmediğini, birbirinden aktarmalarla yetinildiğini görmekteyiz. Binlerce ozanın yüz binlerce şiirinden seçilen örneklere ne bir yenisi ekleniyor, ne de bilinmeyen, okuyucuya sunulmayan başka şiirlerden örnekler veriliyor. Gerek öğretim kurumlarında, gerekse yazın alanında bu gelenek günümüzde de sürüp gitmektedir. Sözgelişi Fuzuli denince ya "Leylâ ile Mecnun"dan çok yaygın bir bölüm ya da "meni candan usandırdı" diye başlayan şiir ile ona benzer birkaçı alınır. Kadı Burhaneddin ise "Dilberin işi itâb-ü nâz olur" dizesiyle başlayan tuyuğla bilinir. Durum öteki ozanlar için de böyledir. Oysa gerek eğitim-öğretim, gerekse divan şiirini, ozanlarını anlama bakımından bu çok tutarsız, yanıltıcı bir yoldur. Biz, bu çalışmamızda, geleneğe uymadık, elden geldiğince değişik şiirler seçtik, bugüne değin "antoloji" denen yapıtlara girmeyenleri aldık. Okuyucu, bambaşka seçmelerle karşılaşacak, Fuzuli'nin bugüne değin bilinenler dışında başka düşünceleri de olduğunu, başka konulara da değindiğini görüp anlayacaktır. Ahmed Paşa, Necati gibi XV. yy. ozanlarının bilinenlerden daha başarılı şiirlerinin bulunduğunu öğrenecektir. Özellikle Kadı Burhaneddin'in bir "tuyuğ ozanı" değil, divan şiirinin en büyükleriyle boy ölçüşecek, kimi yerde onları çok mu çok geçecek yaratıcılıkta bir ozan olduğunu kavramakta güçlük çekmeyecektir. Ağıt türünde, Baki'den, Fuzuli'den geri kalmayan iki örnek bu-

lacaktır. Bu örneklerin, iki kadın ozanımızın elinden çıkması da ayrı bir önem taşımaktadır, şiirimiz bakımından. Şiir seçme bir beğeni işidir, özel bir durumu vardır denecek. Bu doğrudur ancak, bizde bugüne değin yapılan seçmeler tek kaynaklıdır, biri yüz yıl, öteki elli altmış yıl önce düzenlenmiş iki seçmeden (antolojiden) alınmıştır, özel beğeni diye bir durum yoktur. Özel beğeni, ancak divanları tarayarak, araştırarak seçmede sözkonusudur. Yoksa bundan bilmem kaç yıl önce bir yazarın seçtikleri arasından seçmelere girişmek, okuyucuya bunu başka bir yazarın adıyla sunmak, özel beğeniyle bağlantılı değildir. Özel beğeni ancak, bütün seçmelere kaynak olan, daha önceki iki seçmenin yazarları için sözkonusudur.

Bu çalışmanın başka bir özelliği de, ozanları özel yaşayışlarıyla değil de çağlarının içinde vermek, çağın genel durumunu en belirgin çizgileriyle özetleyerek konuyu dağıtmamaktır. Ozanın önemi, değeri çağın düşünce ortamını bilmekle daha kolay anlaşılır. Çağının içinde ozanın özel yaşamı başka araştırma konusudur. Şiir ne denli öze yönelik olsa bile çağının damgasını taşır. Bu nedenle yüzyılların genel akışı içinde ozanın yerini bulma kolaylaşır.

Çalışmamızda alışılagelen bir uygulamayı bıraktık. Bu uygulama, yüz yılı aşkın bir süreden beri, divan şiirini XIII. yy. ile başlatma geleneğinden kaynaklanır. Oysa, bir toplum ne denli ileri aşamada olursa olsun, şiiri, yazın ürünleri birdenbire başlamaz, gökten düşercesine ortaya konmaz. Divan şiirini XIII.yy.dan başlatma geleneğinin sağlam bir dayanağı olmadığı gibi, bilimsel bir açıklanışı da yoktur. Ayrıca, yalnız XIII.yy. çizgileri içinde varlık alanına çıkmış önemli bir ekin atılımı da bilmiyoruz. Elimizde bulunan yazılı kaynaklar, XIII.yy. Anadolusunu önemli bir uygarlık gelişiminden değil de toplumsal yıkımlardan, Moğol saldırıları sonucu doğan geniş boyutlu bunalımlardan sözaçar. Öte yandan, XIII.yy. Anadolu insanı bir sarsıntı varlığı olmaktan da kurtulamamıştır. Özellikle "tarikat" denen kuruluşların ortaya çıkışıyla Anadolu insanı yaratıcılığa değil içekapanışa itilmiştir, gözü gerçekötesi bir evrene çevrilmiştir. Bu dönemde verilen ürünlerin daha önceki yy.ların bilgi birikimiyle biçimlendiğini söylemek bile gereksizdir. İşte bu geçmişten gelen bilgi birikimini göz önünde tutarak divan şiirinin kaynaklarını değilse de, ondan önceki Türk şiirinin durumunu ele almayı, işe ondan başlamayı uygun bulduk. Böylece, XIII. yy. da başladığı söylenen divan şiirinden, aşağı yukarı, beşyüz yıl önce ortaya konan Türk şiirini çıkış yeri olarak aldık. VIII.yy. dolaylarında ortaya konduğu ileri sürülen Türk şiiri örneklerinden kalkarak X., XI., XII. yy.ları aşıp "divan şiiri" denen türün XIII.yy.daki ilk ürünlerine geldik. Bu tutumla, XIII.yy.da, az çok, belli biçimini kazanan divan şiirinin, Türk dili bakımından, çok daha eskilere giden bir

dil varlığından beslendiğini, sonra bu besleyici kaynaktan hızla uzaklaşıp bilinen niteliğine kavuştuğunu örneklerle göstermeye çalıştık. Divan şiiri XIII.yy.da başlasa bile, bu başlama bir doğuş değil, İran-Arap şiiri, İslam dini etkisiyle bir biçim değiştirmedir. Biçimin yanında dil de değişmiş, VIII. yy. ile X. yy. arasında ortaya konan, daha çok Asya Türklerinin birer yaratması olan, arı-duru Türkçeyle düzenlenen şiir bırakılmıştır. Bu bir tarih sorunudur, burada, üzerinde durulmayacak.

Divan şiirinin, en ilginç ürünlerini Anadolu'da vermesi, Osmanlı İmparatorluğu ölçüsünde değilse de, gene büyük Türk devletlerinin egemenlik sürdüğü Asya'da böyle bir şiirin geniş bir alanda gelişme olanağı bulamayışı önemli bir sorundur. Elimizde Ali Şir Nevai, Babür Şah gibi gerçekten güçlü, başarılı ozanların divanları var. Ancak yüzlerce yıl egemenlik sürmüş, büyük bir alana yayılmış Türk devletlerinden böylesine az yazın ürünü (burada şiir sözkonusudur) kalması düşündürücüdür. Sözgelişi, tarih kaynaklarına göre, güçlü bir Türk devleti kuran Gazneli Mahmud döneminden kalma, yazın tarihine ışık tutucu, önemli bir Türkçe divan bilmiyoruz. Kutadgu Bilig, Atebtü'l-Hakayık, Divan-i Hikmet gibi şiir yapıtlarının önemi belli, ancak yy.ları kuşatan çağlarla oranlanınca, büyük bir boşlukla karşılaşılır. Bu konuda en büyük etkenin dil olduğu, bu Türk devletlerinde, Türk diline yeterince önem verilmediği anlaşılıyor. Biz çalışmamızda, bu önemli konuya, pek değinmedik, ayrı bir araştırmayı gerektirdiği kanısındayız. Nitekim, bugüne değin, yapılan derlemelerde, seçmelerde de Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinin dışında kalan bu ozanlara pek az yer verilmiş, kiminin adı bile anılmamıştır. Oysa, Türk diline giren Arapça-Farsça sözlerin sayısı düşünüldüğünde, bir oranlama yapıldığında, Osmanlı egemenliği dışında kalan, Türkçe şiir yazan ozanlarla Osmanlı ozanları arasında önemli bir ayrılık görülmez. Sözgelişi Bâbür Şah'ın:

Min nice cefâ vü cevrünge sabr itey
Bir zerre vefâ vü mihr yok sinde nitey
Çün başım ayağınga koyarga baramas
Başımnı alıb ayağ yetgence kitey

dörtlüğünde (rübâi'sinde) görülen yabancı söz oranı Bâki, Nedim gibi divan ozanlarının şiirlerinden değişik değildir. Demek, yabancı dil etkisi egemenlik alanıyla değil, uygarlık ürünleriyle bağlantılıdır. Anadolu'da, Selçuklular döneminde, Farsça'nın egemenliğine eş bir dil olayını öteki Türk uluslarında da görüyoruz.

Divan şiirinin özelliğini, yapısını, özünü anlamak okunacak "divan"ların niceliğiyle bağlantılı değildir. Bu yüzden, şiir seçmelerinde,

ozan sayısının yükselmesi, seçilen şiirlerin niceliği önemli bir etki yaratmaz. İşlenen konu, kullanılan ölçü, yararlanılan dil, şiire egemen olan biçim, ozanın tutumu değişmedikçe seçmede sayının, niceliğin önemi yoktur. Böyle bir durumda önem, şiirde konu türlülüğünden, öz ayrılığından, biçim bağımsızlığından doğar. Öyle ozanlarımız vardır ki, şiir evrenini anlamak, düşüncesinin odağını bulmak için birkaç dizesini okumak yeter. Buna karşın, bütün "divan"ını okuduktan sonra ne demek istediği anlaşılmayan ozanlarımızın sayısı da az değildir. Bu çalışmamızda, düşüncemizin başlıca öğesi, ozanı kendi şiir evreni içinde öğrenmeye yarayabilecek örnekleri vermek, nicelikten çok niteliği gözönünde bulundurmaktır. Bunu eksiksiz başardığımızı söyleyemeyiz. Bunun nedeni de, "divan ozanı"nı kesin çizgilerle belirlenebilecek bir ölçü ortamına sokma olanaksızlığıdır. Ozan, bir gazelin dizeleri sayısınca, düşünce değiştirir, konudan konuya atlar, kendi kendiyle çelişkiye düşer. Ozanın, divan yazınında, en belirgin özelliği kendi kendisiyle çelişkiye düşmeyi olağan sayması, tutarsızlığı bir tutum olarak benimsemesidir. Bu durum yermeyi, değer vermemeyi gerektirmez. Bu davranış türünde divan ozanı yalnız değildir, olayı yaratan etkenler onun dışındadır, ona egemendir. Belli bir düşünceyi uzun boylu işleyerek tutarlı, dengeli, ölçülü bir sorun durumuna getirmek, bir sonuca bağlamak, bundan bir düşünce düzeni çıkarmak içinde bulunduğumuz Doğu uygarlığının yapısına yabancıdır. İçinde yaşadığımız Doğu uygarlığında egemen olan düşünme akımı bütünleyici, birleştirici, düzene ulaştırıcı değil tekçidir, bireycidir. Bu nedenle, Doğu uygarlığında bir düşünce yöresinde toplanarak düşünceyi düzene ulaştıran, bir düşünce çığırı yaratan girişim görülmez. İslam felsefesinin doğuş döneminde, bir düşünce çevresinde toplanmış, bir çığır kurmuş gibi görünen aydınlar varsa da, gene, bütünlüğe ulaştırıcı, yaratıcı bir birlik oluşturucu nitelikte olanı yoktur. Bu bütünlüğü aydının kendinde de bulamayız çokluk. Sözgelişi bir konuyu, bir sorunu ele alarak çağlar boyunca, birleştirici, uzlaştırıcı çözüme vardıran, o soruna yeni yeni çözüm biçimleri getiren aydınlar topluluğunu bulmak kolay değildir Doğu uygarlığında. Bu olay toplumun yapısıyla, düşünürü etkileyen ortamın niteliğiyle ilgili olsa gerek. Konu edinilen düşünce değişmemiştir, onunla ilgili yorumlar da değişmemiştir, değişen yalnız kişilerin adlarıdır. Kişi, bu düşünceleri içinde bile, bir "bütün" değildir. Onun bütünlüğü dağınıklığından oluşan "toplam"dadır.

Divan şiirinin yayılma alanına bakıldığında, belli odaklarda, içekapalı bir ortamın dışına taşmadığı görülür. Daha sonra, ayrıntılı olarak üzerinde durulan, örnekler verilen bu konuya, burada bir önbilgi vermek için kısaca değinelim. Divan şiiri öğretimle benimsenen, ayakta duran, Osmanlı aydınının şiiridir. Alanının dar oluşu da bu yüzdendir. Bu-

güne değin antolojilere giren, birbirinden aktarılan şiir örnekleri bu öğretim kurumlarının anlayışı doğrultusunda seçilmiş, ağızdan ağıza aktarılagelen ürünlerdir. Nitekim, bundan yüzelli yıl önce düzenlenen, "Nevâdirü'l Asâr (1256)" adlı seçmelerde yeralan binlerce dize incelendiğinde divan şiirine hangi anlayış açısından, hangi beğençle bakıldığı kolayca anlaşılır. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğunda, divan şiirinin gelişmesini sağlayan toplum kurumlarının başında saray denen, yönetici topluluk gelir. Osmanlı padişahlarının çoğu ozan olduğu gibi, şiir yazmayanların da şiiri içtenlikle koruduğu, tuttuğu biliniyor. Divan şiirinin en güçlü koruyucusu, beslenme kaynağı saray çevresiydi. Bu çevrenin inançları, İslam topluluğu içinde ki yeri, bağlı bulunduğu inanç kurumu şiiri kendi düşüncesi yönünde etkilemiş, kendine bağlamıştır. Nitekim, divan ozanları içinde, İran'da gelişen bir inanç kurumuna bağlananlardan sarayca tutulanı, korunanı yoktur. Osmanlı Sarayı şiiri ancak kendi inançları doğrultusunda yürüdüğü sürece korumuş, tutmuştur. Saray çevresinde ilgi görmüş, korunmuş bir halk ozanı bilinmiyor. Bu durum, divan şiirinin, Osmanlı toplumunda yönetici çevrenin onayladığı bir ürün olarak kendini sürdürme olanağı bulduğunun açık kanıtıdır.

*

Bu çalışmada, seçilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, ozanın gücünü, tutumunu gözönünde bulundurduk. Bu nedenle, günümüze değin seçilen, bilinen örneklerden uzak kalmaya, ozanı bilinen şiirleriyle değil bilinmeyen şiirleriyle okuyucuya sunmayı düşündük. Daha önce de açıklandığı gibi, bunu alışılan geleneğe uymamak için yaptık. Geleneğin getirdiği seçme şiirler dışında da, ozanların gücünü, başarısını, beğencini gösterecek nitelikte örneklerin bulunduğu savına bağlanmayı, bir ürünün anlaşılması yolunda daha yararlı saydık. Divan şiirinin, bu olumlu yanlarına dayanarak, kendinden sonra gelen yazın ürünlerini geliştirici, besleyici, çağımız şiirine aydınlık getirici bir verimlilikle dolu olduğu, bu nedenle yeniden ona dönmenin gerektiği görüşünde olduğumuz sanılmasın. Biz, burada, divan şiirinin kimi konularda "gerçekçi" olduğunu söylerken, çağdaş düşünce akımlarının içerdiği gerçekçiliğe eş düzeyde bulunduğu görüşünü ileri sürmüyoruz. Divan şiiri kendi çağını, kendi doğuş ortamını açıklayan, anlamaya yarayan bir üründür. Onun gerçekçiliği çağını anlamaktan öte bir önem taşımaz. Divan şiiri, kendi varlık ortamında büyük bir başarı ürünüdür, üzerinde durulmaya değer bir yaratmalar bütünüdür, ancak "şiir özü" bakımından geleceğe ışık tutucu, eğitici, öğretici, yarını yaratıcı değildir. Öte yandan, divan şiiri derken, yediyüz yılı aşkın bir süreyi dolduran, binlerce ozanın yetiştiği bir

çağlar dizisini kaplayan, yüzbinlerce şiiri elimizde bulunan bütünü değil, onun gerçek değer taşıyan bölümünü anlıyoruz. Karşılaştırmada kolaylık olsun diye bir örnek verelim: Bugün, elimizde 436 nın üstünde "divan" vardır. "Mesnevi" türüne girenleri bunun dışında bırakıyoruz. Bu divanların kiminde elli, kiminde dörtyüzle altıyüz arası, kiminde altıyüz ile bin dolaylarında, kiminde binin epeyce üstünde şiir vardır (özellikle Nevai; Zâti divanlarında). Bu divanlarda yeralan şiirleri şöyle bir sayıda toplamaya kalksak birden bire yüzbinin çok üstüne çıkarız. Bunlara "divan" biçimine sokulmayıp yazmalarda dağınık bir durumda kalanları, Şeyhoğlu Mustafa'nın 7903 beyitlik (iki dizeden oluşan birime "beyt" denir), "Hurşid-nâme", Aşık Paşa'nın 12000 beyitlik "Garib-nâme" adlı yapıtları gibi olanları, daha ufak boyutluları da katarsak şiir konusunda ne denli büyük bir niceliğe varacağımız kolayca anlaşılır. İmdi, "Divan şiiri" kapsamı içine giren bu yapıtlarda yeralan bütün şiirleri birer başarı örneği diye görme olanağı yoktur. Çok ince eleyip sık dokuyan, yaratıcı gücü, özgün buluşu, şiir özünü ölçü olarak alan bir araştırıcı "divan şiiri" denen bütünden ancak, orta büyüklükte, dört-beş yüz sayfalık bir kitap çıkarabilir. İşte, bizim de "divan şiiri" dediğimiz böyle bir bütündür. Bu durum üzücü olmadığı gibi pek içaçıcı da değildir. Bizim, bu düşüncemizde, karamsar bulanlara söyleyebileceğimiz ancak şudur: Zâti'nin, irili ufaklı, binbeşyüz dolaylarındaki şiirinden, çağına örnek olabilecek nitelikte beş-on arası bir seçme yapın bakalım.

Yukarda söylenenler biraz ürkütücüdür, bunca yy.lık bir yazın türünden böylesine az mı seçme yapılabilir, diye bir soru uyanır kişinin içinde ister istemez. Ancak, şunu da unutmamalı ki değer taşıma, yapıcı, yaratıcı olma nicelikle değil nitelikle bağlantılıdır. Yaratıcı olan özdür, söz özün açıklanışı, yaratıcının içevreninden dışa taşarak başkalarına sunuluşudur. Bu sunuluş biçimi, o biçimin anlaşılmasını sağlayan araçların (burada sözcüklerin) toplum yüzeyinde yayılma kolaylığı ne denli çoksa, genişse etkisi de onunla doğru oranlı olur. Burada işin içine dil denen gücün girdiğini görürüz.

Kızımuz yok durur ana viresi
Gözümüz yok durur anı yöresi
Elinden ne gelürse ide görsün
Başını kangı taş katıysa ursun

-Hurşid-nâme/4410-11-

Bu dizelerin alındığı yapıt XIV.yy. sonlarında yazılmıştır. Sözcüklerin söylenir biçimini bir yana bırakırsak (kızımuz/kızımız, viresi/verilecek) gü-

nümüz Türkçesine yabancı bir yanı yoktur. Bizim "yoktur" dediğimize o dönemin ağzı "yok durur" diyordu.

Bilmem nedir enfüsü nedir âfâkı
Kimdir fâni cihanda kimdir bâkı
Dünyâyi saran boşluğu hissetmiyelim
Peymâneyi boş bırakma doldur sâki

-Yahya Kemâl-

İlk dörtlük Şeyhoğlu Mustafa'nın, ikinci dörtlük ondan beşyüz yıl sonra gelen, çağdaş ozanımız Yahya Kemâl'indir. İki dörtlükte de ölçü "aruz"dur, sözcüklerin sayısı (birleşikleri ayrı sözcük sayarsak) yirmidir. İlk dörtlükte bir tek yabancı sözcük yoktur, ikincisinde yabancı sözcük sayısı dokuzdur, yinelenen sözcükleri (yok durur, nedir) tek sözcük sayarsak ikinci dörtlükte yabancı sözcük oranı yüzde altmışa çıkar. Bu durumda, ozanın kendi özüne yönelerek, kendi varlık bilincinin aydınlığında, yaratıcı gücünü gösterme olanağı ne olabilir? Kişi kendi özüne yöneldikçe yaratıcı, yapıcı, dışa yöneldikçe aktarıcı olur, bu kaçınılmaz bir sonuçtur.

Divan şiiri, daha sonraki bölümlerde çağlara göre dizilen alıntılardan da anlaşılacağı gibi, bir yy.dan ötekine geçerken gerek dil, gerek olaylara bakış yönünden birtakım değişikliklere uğradı. Biçimde görülmeyen, yalnız çağın olayları sonucu içeriğe yansıyan, bu değişiklikler göze batar bir gelişim doğrultusunda değildir. Özellikle XIX. yy. ortalarına yaklaşan dönemden (1840 tan) sonra bu şiiri sürdürme bir alışkanlık, bir eskiye bağlılık eğilimi olmaktan öteye geçememiştir. Çocukluk çağında edinilen alışkanlıkların çoğunu bırakamayan ileri yaşlarda iki kimseler gibi XIX.yy.da da kimi ozanlar divan şiirine olan bağlılığı sürdürmek istediler. Ancak, yaşama ortamının hızla değişmesi şiiri de etkiledi. Böylece, biçim olarak eskiye bağlı kalan kimi ozanlar, şiirde bu özlemi yaratıcı bir öze dönüştürme gücünü gösteremediler. Bundan dolayı XIX. yy. divan şiiri geçmişin tadını çıkarma, onu gönülde yaşatma tutkusu olmaktan öteye geçemedi, bir "alışkanlığın şiiri" olarak kalıverdi. XIX.yy. ile XX.yy., belli bir anlamda, birbirinin bütünleyicisidir. Öğrenimini XIX.yy. sonlarında ya da XX.yy. başlarında gören ozanların şiir türü bakımından büyük bir bölümü, dili şiire uygulama yönünden hepsi geçmişe bağlıdır. Mehmed Emin ile arkadaşları gibi, belirli bir toplum anlayışını savunan, dilde arınmayı yeğleyen birkaç kişi dışında, bugün kolay okunup anlaşılacak bir ozan yoktur. Bu durum, Anadolu Türkçesinde, XI.yy.dan başlayan yabancı dillerden etkilenme olayının doğal sonucu-

dur. Dil düşünme, yeni düşünce ürünleri yaratma kaynağı olmaktan çıkıp kuru bir anlaşma, konuşma aracına dönüştü. Şiir de bu aracın "aruz" denen ölçüye uygunluğu diye anlaşıldı. Bu yüzden, en güçlü, en yaratıcı sayılan bir divan ozanında bile kullanılan kavramların sayısı birkaç yüzü geçmez.

Bütün bu çelişik durumlara karşın, divan şiiri bir "tarih varlığı" olarak Anadolu uygarlığının üzerinden uzun uzun durulması, araştırmalar, incelemeler yapılması gereken önemli bir bölümüdür. XI.yy. ortalarından günümüze değin uzayan süreyi anlamak için divan şiirini bilme gereği vardır. Bu şiir kendi çağının insanını veren, yaratıldığı toplumun uygarlık evreninde ki yerini gösteren öğelerden biridir. Divan şiirini günümüz beğencine, şiir anlayışına, yaşama biçimine yabancı görüp sevmeyebiliriz. Ancak şurasını da unutmamalı ki geçmişi, kendi bütünlüğü içinde, anlamak-öğrenmek için yalnız sevilen, beğenilen yanlarıyla değil bütünü ile düşünmek gerekir. Bu uygarlık ürünü kendiliğinden ortaya çıkmadı, çağının Osmanlı toplumunun, bu toplumun düşünce örgüsünü oluşturan inanç öğelerinin bir gereği olarak doğdu, gelişti. İmdi, bu şiiri, onu yaratan, geliştiren toplumdan ayrı bir varlıkmış gibi görmek, değerlendirmeye çalışmak, kimi çevrelerde yaşatmak isteyenler bile çıkabilir. Bu geçmişe duyulan özlemin dışa vuruşu, geçmişi günümüzde yaşatma isteğinin açığa çıkışıdır. Özlem, istek burada çok özel bir durumun sonucudur. Ancak, divan şiirini günümüzde yaşatmak, anlaşılır duruma getirmek için, dil bakımından, Osmanlıya dönmek yeterli değildir. Divan şiirini doğuran, yaşatan yalnız Osmanlı toplumunun konuştuğu, söyleştiği sanılan dil değildir. Bu şiir, içinde doğduğu toplumun bütünlüğünü oluşturan bölümlerden biridir, Osmanlı toplumunun bir öğesidir. Onun varlığı toplum içindeki yeriyle bağlantılıdır. Bugün, Bâki'nin, Şeyh Galib'in konuştuğu dili konuşma olanağı bulsak bile, divan şiirini yaşatma, yeniden gündeme getirip yürürlüğe koyma gücünü bulamayız. Divan şiirinin güncelliğini yitirişini, unutulmasını dilde ki gelişmelere, yabancı sözcüklerden arınmalara bağlayanların yanıldıkları konu budur. Bu şiiri anlamayı, yaşatmayı dilin, bağımsız bir sorunu diye anlamak, dilin tek başına ortaya koyduğu bir ürün diye görmek yanıltıcıdır. Divan şiirinin bırakılması ikiyüz yılı aşkın bir süredir toplumumuzda görülen, elimizde olmayan, değişmeler sonucudur. Çağın getirdiği değiştirici etkeni ne tek tek kimselerin, ne de ulusu yöneten yetkili kuruluşların gücü, geçersiz kılmaya, kıyıya atmaya yeter. Daha önce değinilen bu konuya, burada, yeniden dönmemizin amacı aşağıda söyleneceklerle bağlantı kurmak için bir anımsatmadır.

Yukardaki yinelemeden sonra, yeni bir konuya geçerek, divan şiirinin "tarih varlığı" olarak kalmasına yolaçan etkenlere dönelim. Osman-

lı toplumu, XI.yy.dan sonra Anadolu'ya gelip yerleşen, ulus yönetimini yeni inanç temelleri üzerine oturtan Selçukluların bir ardılıdır. İlk temeli kuran Selçuklulardır. Osmanlı toplumu, Selçukluların oluşturdukları kimi kurumları olduğu gibi korumuş, kimilerini değiştirmiş, kimilerini de onararak kendi anlayışına göre düzenlemiştir. Dile bağlanan şiir, olduğu gibi aktarılan, toplum varlıklarından biridir, bir uygarlık kurumunun ürünüdür. Çağlar boyunca bu ürünle öteki toplum kurumları yanyana, elele yürüdü. Bir süre sonra Osmanlı toplumunda birtakım değişmeler başgösterdi. Bu değişmeler çağın getirdiği gereksinmelerin kaçınılmaz sonucuydu. Özellikle ordu düzeninde, donatımında, komşu uluslarla alışveriş ilişkilerinde görülen gerekli değişmeler karşısında, divan şiiri uzun süre bütünlüğünü korudu. Öyle bir dönem geldi ki toplum kurumlarıyla divan şiiri arasındaki bağlar gevşemeye, çözülmeye, kimi yerde büsbütün kopmaya başladı. Bu kopuş kimsenin isteyerek, bilerek yolaçtığı bir olay değildi, bireyi de, toplumu da aşan bir gücü, sarsan bir etkisi vardı. Bu durum çağın getirdiği olaylara dayanıyordu. Toplumun, çağın getirdiklerine karşı direnecek, onların akışını, yayılışını önleyecek, onları gereksiz, yetersiz kılacak nitelikte dayanıklı, sağlam kurumları yoktu. Bu durum daha XVI.yy. ortalarında. Kanuni Süleyman döneminde ortaya çıkmaya başladı. Bir ozan olan, "Muhibbi" takma adını kullanan Kanuni Süleyman, bir şiirinin girişinde

Allah Allah diyelüm sancak-ı şâhi çekelüm
Yürüyüb her yanadan Şarka sipâhi çekelüm

diyerek, karşısında, uğraşılması, yenilmesi, etkisiz kılınması gereken tek güç olarak İran'ı görüyordu. Bu durum, bu görüş biçimi yeni değildi, inanç olarak sekiz, yönetim kurumu olarak dörtyüz yıl öncelere gidiyordu. Divan şiirini incelediğimizde, şiire egemen olan inançla, Sultan'ın düşüncelerinin yanyana yürüdüğünü görürüz. Oysa, gene bu dönemde, XVI.yy. göbeğinde, Batı ülkelerinde önemli değişmeler, gelişmeler başlamıştı. Yönetim biçimleri, ordu donatımları, düzenlemeleri, yaşama anlayışları, toplum görüşleri, toplum-birey ilişkileri, düşünce çığırları, "sanat" kavramı altında toplanan bütün kuruluşlar hızla değişmeye, başkalaşmaya, gelişmeye, eskiden uzaklaşmaya yönelmişti. Artık doğu sorunu bir düşünce akımı, yaratıcı gelişme değil, bir egemenlik özlemi olarak kalıyordu. Bunun kökeninde de, besbelli, inançlar vardı. Osmanlı yönetimi, inançlara dayanan egemenlik tutkusu karşısında, düşünce yaratmalarından kaynaklanan hızlı gelişmeyi göremedi. Bunun ne gibi sonuçlar doğuracağını, doğurduğunu daha sonraki ilgili bölümlerde, özet olarak göreceğiz. Bu durumda Osmanlı toplumu bir yandan Batı ülkele-

rinde görülen gelişmelere, bir yandan da özünden doğan şiire (divan şiirine) ters düşmeye başladı. Sözgelişi Batı ülkelerinde resim, yontu, tiyatro, roman, oyun (piyes), ulusal destan, opera, türlü türlü felsefe çığırları, gökbilimde yeni gözlem araçları, öteki deney bilimlerinde sayısız buluşlar ortaya konurken Osmanlı toplumunda bunları karşılayacak kavram, deyim bilinmiyor. Put, tasvir, suret, nakş bg. köken bakımından bambaşka anlamlar taşıyan kavramlarla Avrupa ülkelerinde bulunan yeni araçlar-gereçler karşılanmak isteniyordu. Böylece, kavramlarla karşılanmak istenen varlıklar arasında bir "yapı ayrılığı" beliriyor, kavram nesneyi açık-seçik dilegetiremiyor. Osmanlının put, suret, tasvir, nakş dedikleri, gerçek anlamda, yontunun, resmin karşılığı değildir. Sözcüğün kökenine inersek "resim" sanıldığı gibi "tasvir" değildir, öte yandan "suret" de resim değildir. Bugün fotoğrafa da, tabloya da "resim" deniyor, Osmanlı, yurttaştan topladığı "vergi"ye de resim diyordu. Yontunun karşılığı sayılan "heykel"in anlamı başkadır. Tiyatronun, piyesin, romanın, operanın Osmanlı ağzında açık-seçik bir karşılığı yoktur. Bunlara deney bilimleriyle ilgili kavramları da ekleyebiliriz, ortaya büyük bir boşluk çıkıverir. Daha açık bir örnek verelim. Osmanlı ağzında, Arapçadan gelme, "musiki" diye bir kavram vardır. Bu kavram, ilkçağda "kır perisi" anlamına gelen, bir inanç varlığı olan "musa" sözcüğünden türemiş, sonra Grek-Latin dillerinden Arapçaya geçmiştir. Sözlük anlamı; "musa" denen kır perisiyle ilgili olan, "musa ile bağlantılı" demektir. Batı dillerinde geçen, Türkçe'de "müzik" biçiminde söylenen sözcüğün kökeni işte bu "musa"dır. Tektanrıcı dinlere göre, ilkçağın "musa"sını sevmek, beğenmek, ona saygı göstermek yasaktır, inanç bakımından ağır suçtur, tanrıya karşı ortak koşmaktır. Osmanlı aydını, kökenini bilmediği, Arapçadan geldiğine bakarak "müslüman işi" sandığı "musiki"yi aldı, benimsedi. Öte yandan "musiki"nin kökeni olan "musa" ile bağlantılı kurumları, kaynağını bilmediğinden, Arap inançlarının etkisinde kalarak, yasakladı. Oysa çalgı, oyun, tiyatro bg. ürünlerin hepsi bu "musa" ile bağlantılıdır, bir bütün oluşturur.

Divan şiirinin yaşamasını sağlayan bütünde başka kopmalar da var. Osmanlı toplumunda "divan" düzenlemek bir gelenektir. Düzenlenen "divan" yazıcılar (hattatlar) aracılığıyla çoğaltılır, yayılır. Bu iş, Avrupa'da XV.yy. başlarında basım araçlarıyla yürütülmeye başladı. Yazılan yapıtlar bu araçla basılıp çoğaltılıyordu. Osmanlı yönetimi bu aracın kullanımını dine aykırı bulduğundan yasakladı, Kur'an'dan, Peygamberin sözlerinden örnekler, kanıtlar getirerek bu tür araçların, inanç bakımından, sakıncalı olduğunu ileri sürdü. Böylece basım araçları Türkiye'ye, ancak üçyüz yıl sonra, XVIII.yy. ortalarından epeyce sonra, girebildi. Aradan yüz yıl bile geçmeden, basım araçlarını yasaklayan "Kitab"lar, o

yasakladıkları araçla basılıp çoğaltılır oldu. Burada, üzerinde düşünülünce, çok ilginç bir durum ortaya çıkar: yasaklayanın kendi yasağına uymaması. İşte bu büyük bir çözülmedir, düşünme eylemiyle yaşama davranışı arasındaki çelişkiyi geçerli kılarak, uyuma dönüştüren girişimdir. Kişi, kendi kendisiyle, çelişkiye düşmeyi bir uyum olarak anladığı, benimsediği gün düşünce ortamında karışıklık başlamış, çözülme, dağılma önüne geçilmez bir duruma gelmiş demektir. Böyle bir durumda yargılamak için suçlu aramanın gereği yoktur. Gerçek suçlu yargılayacak kimse arayandır, onun kendi kendini yargılaması, suçunun karşılığını gene kendi eliyle vermesi gerekir. Divan şiirimin durumu, yazgısı da böyledir. Onun çağın dışında kalması, bir "tarih varlığı" olarak yorumlanması için suçlu aramanın, şuna buna sataşmanın, toplum gerçeklerini saptırmanın günü geçmiştir. Yüzyıllar boyunca onarılmayan, yenilenmeyen, pekiştirilmeyen bir yapı çağların yıpratıcı ellerine bırakılmış, temelinden göçmüş, ortada yalnız yana yatmış güzel, süslü, alımlı bir tavan kalmış. Onu eski durumuna getirme, eski yapıyı kurma, eski gereçleri kullanarak eski biçimi koruma olanağı kalmadı. Çok daha az emekle, çok daha az giderle, çok daha iyisini yapıp geleceğe bırakma varken bu güzel tavanı didiklemenin, yerinden oynatmanın gereği yoktur, yapayım derken büsbütün dağıtır gidersiniz. Bu nedenle onu bir "tarih varlığı" olarak saklama, geçmişi öğrenmek için ondan yararlanma uygar aydının, uygarlığa saygısı olanın görevleri arasındadır.

Divan şiiri geçmişimizin, tarihimizin önemli bir bölümüdür demiştik. Bu önemli bölüme gerçek değerini verebiliyor muyuz? Onu, tarih içinde uygun yerine koyabiliyor muyuz? Bu soruların karşılığı, ne yazık ki, olumsuzdur. Sevileni, değer verileni yaşatmak yakıştığı yere koymakla sağlanır. Günlük gereçler arasında kullanılan bir "tarih varlığı" çok daha kolay yıpranır, eskitilir, değerini yitirir. "Her gün papaz pilâv yemez" diye çok anlamlı, özlü bir atasözümüz vardır. Bu güzel sözü tarih varlıklarımızı korumada, yaşatmada gereği gibi anlayamıyoruz. Papazın önüne pilâv koya koya pilâvın tadını kaçırdık. Ne acıdır ki bunu yapanlar da gene pilâvı çok sevdiğini söyleyenlerdir.

Burada, gene divan şiiri bakımından, ayrı bir konuya geçmekte yarar vardır. Divan şiiri, Anadolu uygarlığının bütünü içinde ele alınmalı, anlaşılmalıdır demiştik. On un kavramlarını, deyimlerini, kimi inanç varlıklarını incelediğimizde çok eskilere gider, eski Anadolu uygarlığını besleyen kaynaklara varırız. Divan şiiri, Anadolu insanının bir başarısıdır. Onu tutan, beğenen, ortaya koyan toplum katı ne denli dar, ne denli toplum bütününden sıyrılmış olursa olsun, gene Anadolu toprağındadır. Anadolu dışında da "divan ozanı" bulunması, Anadolu insanının başarısını or-

tadan kaldırmaz, kaynağının bütününü Anadolu dışına kaydırmaz.[1] Dilin Türkçe-Arapça-Farsça gibi üçüzlü bir yapıda olması, daha önceki yy.larda gelişmeye başlayan Türk şiirini, belli bir aşamaya değin, divan şiirini etkilemesi olayı yanında tasavvuf, bilgelik, söylence (mitos) bg. bilgi dallarıyla ilgili kavramların büyük bir bölümü, insan varlığı ile ilgili yorumların bütünü, evren-insan-tanrı sorunu ilkçağ kökenlidir, Anadolu kaynaklıdır. Bu nedenle, divan şiirinin düşünce varlığını besleyen köklerin en büyüğü, en verimlisi Anadolu ilkçağına uzanır. Bunun ne denli gerçek olduğunu, divan şiirinde geçen "nergis", "yıldız", "güneş", "evren", gök bg. sözcüklerin içerdiği söylenceye yönelik anlamları gösterir açıkça. Oysa, divan şiirine, bugüne değin, böyle bir anlayışla yaklaşılmak istenmemiş, belli bir geleneğe uyularak XI-XIII. yy.larla başladığı sayı geliştirilmiştir. Divan şiirinin içyapısını oluşturan düşünce ürünleri incelendiğinde çok daha eskiye, sağlam uygarlık ilkelerine dayanan temellere, güçlü bir beslenme kaynağına varılır. Böylece, Anadolu'ya dışardan, konar-göçer olarak geldiği sanılan bir düşünce ortamının yerli olduğu, Anadolu toprağının ürünleriyle beslendiği anlaşılır, divan şiiri de konar-göçer olmaktan kurtulur. Nitekim, divan ozanlarının yaşam öyküleri, geçmişleri incelendiğinde pek azının komşu ülkelerden, asya'dan göçüp geldiği, çoğunun yerli olup sonradan inanç değiştirdiği görülür. Osmanlı sultanlarının, daha ilk egemenlik yıllarında, Anadolu'nun tarih boyunca yerlisi olan insanların soyundan gelen kızlarla, kadınlarla evlenmeleri, bu evlilikler nedeniyle inanç değiştirmelerin çağlar boyunca sürüp gittiği biliniyor. Bu tarih gerçeğini, bu toplum olayını basamak edinen bir araştırma-inceleme divan şiirinin varlık öğelerini bilinenden, savunulandan daha inandırıcı odaklara götürür. Bu konuda tek güvenilir dayanak bilim anlayışı, bilim gerçeğinin değişmez kuralıdır, duygulardan uzak kalan us ilkelerine bağlı bilim inancıdır. Bilim gerçeğinin en azgın karşıçıkıcısı duyguya, duygu verilerine göre davranan kimsedir. Bilim gerçeğinin yürürlükte olduğu yerde duygunun, duygunun egemenlik sağladığı ortamda bilimin barınma olanağı yoktur. Duygunun en özgün eylemi olan sevgi bile, belli bir ölçüde, us ilkelerine dayanma, onlardan güç alma gereğindedir. Us ilkelerinden uzaklaşmış, bilim verilerinden yoksun kalmış bir duygu varlığının yaratacağı yıkımın ağırlığını sonunda gene, duygunun karşı çıktığı, us yüklenir. Duygunun uçuruma sürüklediği kimseyi kurtaracak olan gene ustur. Daha doğrusu duyguyu bile us koruyabilir, yaşatabilir.

(1) Divan şiirinde geniş bir yer tutan ilkçağdan gelen kavramlar konusunda ayrıntılı bilgi için bk. İ. Z. Eyuboğlu, Alevilik-Sünnilik, 1979, S.138-257

Divan şiirini anlamak, onun doğduğu ortamın tarihini bilmeye, tarih içindeki yerini tanımaya bağlıdır. Bu da tarih bilincini gerektiren, tarih olaylarına bilimsel tutumla yaklaşmaya bağlı bir konudur. Divan şiirini, dış görünüşüyle toplumdan soyutlayarak, açıklamaya, eski söyleyişle "tasvir"e yönelen bir tutum sorunları çözmekten çok içinden çıkılmaz duruma sokmaya yarar. Bundan dolayı, bu şiiri anlamak, tarihi bilmeye yönelik eleştirici bir tutumu gerekli kılar. Eleştirici tutum divan şiirini, tarih içindeki yerine koymaya, varlık çizgilerini belirlemeye yardım eder. Bu şiir, kimilerine göre bir gönül varlığı, bir duygu ürünü olarak doğdu, Bu doğru olabilir, ancak onu anlamak, kaynaklarına inen bir incelemeyle tanımak yalnız "bilim eri" olmayı gerektirir, "gönül adamı" olmayı değil. Divan şiirini sevmek, anlamak başkalarının yargılarına dayanarak, başkalarının ağzıyla konuşarak değil, onu özüne inmekle, onu en ince ayrıntılarına değin öğrenmekle olabilir.

DİVAN ŞİİRİNDEN ÖNCE

Divan Şiirinden Önce Türk Şiiri

-1-

Divan şiiri birdenbire ortaya çıkmış, kendi adıyla başlamış, eski kaynağı, geçmişi olmayan bir ürün değildir. Çağlar boyunca sürüp giden, çağın inanç durumuna, uygarlık anlayışına, yaşanan çevrenin etkisine göre değişip gelişerek, son biçimini alan bir şiirdir. Divan şiirinden önceki Türk şiirinin en eski örneklerini, şimdilik XI. yy. dolaylarından kalan yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Daha sonraki bölümde de, bir karşılaştırma olanağı sağlama düşüncesiyle, birkaç ufak alıntı vereceğimiz bu konuyu, burada, biraz daha geniş ölçüde inceleyerek divan şiirine geçmeyi düşünüyoruz. Böylece divan şiirinin yürüdüğü çizgiyi, geçirdiği değişme aşamalarını anlamada kolaylık olur umundayız.

Divan şiirinden önceki Türk şiirinin, divan şiiriyle büyük bir yakınlığı, özdeşliği vardır demek istemiyoruz. Ancak, divan şiirini geliştiren toplumun Türk egemenliği altında bulunması, bu egemenliği kuran kimselerin ortaçağın başlarında ufak bir topluluk oluşturması, Anadolu'ya XI. yy.da gelmesi, yerleşmesi, şiirin geçmişi bakımından önemlidir. Divan şiirini yaratan toplulukta şiir bilincinin, divan şiiriyle doğduğu, geliştiği söylenemez, şiiri, bu konuda yeteneği, başarısı olan bir topluluğun değişik ölçüler, dil verileri, uygarlık ürünleri, yaratma olanakları ile sürdürdüğü bir yaratmalar bütünüdür. biçim, konu, dil, kavram bakımından eski Türk şiirinden ayrıdır, ancak dilin özü yönünden eski Türk şiirine bağlıdır. Bu bağlılığı, gelecek bölümlerde, örnekler vererek göstermeye çalışacağız.

Elimizde bulunan yazılı kaynaklara göre, divan şiirinden önceki Türk şiiri de, bir yanı ile inançlara dayanan, onlardan beslenen bir şiirdi. Bu inançlar, Türklerin bağlı bulundukları çoktanrıcı dönemlerden kaynaklanan, biçimlenen uygarlık ürünleridir. İslam dininden önceki Türk insanının yaşama biçimini, inanma odağını gösteren bu eski şiirin başlıca özelliği dilinin tutarlı, karışmamış, yabancı dillerin etkisinde kalarak özünden uzaklaşmamış olmasıdır. Bir süre sonra, özellikle "Kutadgu Bilik"in ortaya konduğu dönemde, Türkçenin yavaş yavaş yabancı diller etkisinde kaldığı, çoktanrıcı dönemle ilgili inançları işleyen şiir dilini yer yer bıraktığı görülür. Önemli olan, bu değişmenin, yabancı etkinin nerde, ne biçimde başladığını gözler önüne sermektir.

Divan şiirininden önceki Türk şiiri derken, olaya burada yalnız şiir yönünden bakılacak, Anadolu uygarlığının kökeninden kaynaklanan

ürünlerle olan bağlantısı üzerinde durulmayacak. "Giriş" bölümünde, biraz açıklanan bu konuyu yeniden, ayrıntılarıyla ele almanın gereği yoktur. Bu yüzden, divan şiirinden önceki Türk şiirine dil bakımından yaklaşmaya çalışacağız.

Biraz aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi divan şiirinden önceki Türk şiiri doğaya bağlı yaşayışın kokusunu taşıyan, somut yaşama gereçleriyle beslenen, insanı düşünülen evrende değil de içinde yaşadığı evrende konu edinen, ona düşünüşle değil yaşayışla yaklaşan bir şiirdir. İçerdiği konuların yalın olmasına karşılık sağlam bir dili, düzenli bir yapısı, dayanıklı bir tabanı olan bu eski Türk şiiri, Türk insanının düşünce evrenini, inanç ortamını yansıtma bakımından da ayrı bir önem taşır. Ne var ki bu konu üzerinde pek durulmamış, bu şiir yalnız bir dil varlığı, duygu ürünü olarak düşünülmüş, yorumlanmıştır. Bu eski şiirin içerdiği inançları, başka nitelikte de olsa, ilkçağ Anadolu insanının duygu evreninde de buluruz. Bütün çoktanrıcı dönemlerde olduğu gibi, Asya ülkelerinde yaşamış insanlarla Anadolu eskiçağında, ilkçağında yaşamış insanlar arasında doğaya yönelme, doğa varlıklarına saygı-sevgi duyma bakımından bir anlayış birliği, inanç özdeşliği vardır. Öyle ki, eski Türk şiirlerinden birinde geçen özel adları bir yana bırakırsak, onları Anadolu ilkçağından kalmış, komşu ülkelerden aktarılmış sanmakta güçlük çekmeyiz. Bu özellik, bu eski şiirlerin doğa karşısında, ortak konuları içermesinden kaynaklanıyor.

Bugün elimizde bulunan, divan şiirinden çok önceki dönemlerin ürünü olduğu bilinen bu doğacı, dirilik dolu, özlü şiirlerin yazıya geçirilişi ne yazık ki çok sonradır. Bu yüzden doğuş yıllarında ki özelliklerini sergileme olanağı azalmaktadır. Bu şiirleri ancak yazıya geçiriliş biçimi ile öğrenmek, açıklamak gereğindeyiz. Ancak, yazıya geçiriliş dönemi ne denli yakın olursa olsun, şiirin içerdiği konu niteliği, dilin sağlam yapısı, şiirin kuruluşu bize bu alanda oldukça eski bir geleneğin varlığını bildiriyor. Bu şiirlerin, yazıya geçiriliş döneminde ortaya konduğunu ileri süremeyiz. Buna başlıca engel, yazıya geçiriliş dönemiyle birlikte ortaya çıkan inançlar arasındaki çelişkidir. Şiirin konusu, inanç örgüsü yazıya geçiriliş çağlarının çok ötelerine gidiyor. Daha sonra, yazıya geçiriliş dönemlerinde, yeni inançlarla karışmaların, kaynaşmaların başladığı görülüyor. Ortaya çıkışı, divan şiirinin doğuşundan çok eski olduğu bilinen "Oğuz Kağan Destanı" ile "Dede Korkud" gibi şiirli-düzyazılı yapıtlarda bulunan inanç varlıkları bir karışım ürünüdür. Eski ile yeni, çoktanrıcı ile tektanrıcı inanç yanyanadır, içiçedir. Bu durum, bu ürünlere, daha sonraları başka inanç ürünlerinin karıştığını gösterir. Buna karşın dil gücünü, özünü korumuş, Türkçenin yapısı, düzeni bozulmamıştır. Bu bozulmadan kalışı, daha sonra ki yy.larda Anadolu'da doğup gelişen, çok geniş bir alana yayılan "halk şiiri"nde görüyoruz. Divan şiirinin giremediği alanda yayılan, divan şiirinden bambaşka bir ölçü, içerik, yapı, düzen ta-

şıyan "halk şiiri" düşünce, inanç bakımından Asya'dan göçüp gelen Türk topluluklarıyla Anadolu'nun yerlileri arasındaki birliği sağlayan başlıca uygarlık ürünüdür. Asya'dan gelip Anadolu'yu egemenliği altına alan Türk topluluklarına eski Anadolu uygarlık ürünlerini benimseten, yaşama odaklarına sokan bu şiirin yayıldığı büyük topluluktur. Bu yerli topluluk, egemen topluluğun inançlarını, düşüncelerini kendi uygarlık verileriyle yeniden yoğurup biçimlendirerek bütünlük-birlik sağladı. Böylece dışardan gelenle içerde olanın karışıp kaynaşmasından yeni bir birleşim oluştu. Bugün Anadolu insanı dediğimiz varlık bu karışıp kaynaşmanın yarattığı bütündür. Divan şiiri de bu bütün içinde yeralmış, onunla nitelenmiştir.

Divan şiirinden önceki Türk şiiri derken, bir gelişim çizgisi üzerinde bulunan uygarlık ürününü anlarız, belli bir sürenin içinde sakışıp kalmış, belli bir adla tarihe geçmiş topluluğun ya da toplulukların şiirini (varsa) değil. Bu şiirin, ayrı bir çalışma konusu olan bölümü, şu "halk şiiri" öz bakımından daha yalın, daha verimlidir. Bu özelliği de, eski Anadolu uygarlığıyla olan köken birliğinden kaynaklanıyor. Bu çalışmamızda, eski Türk şiirinin biri "halk şiiri", öteki "divan şiiri" adlarıyla anılan iki kanadından yalnız ikincisini ele aldık, birinci kesim üzerinde başka bir inceleme yapacağız. Halk şiiri de, eski Türk şiiriyle birleşir, XI.yy.dan sonra, Anadolu'da yeni bir içerik kazanır. Beslenme kaynaklarının özdeş olmasına karşılık, bu şiir bütününün ikiye ayrılması toplumun yapısı, yönetimin özü gereğidir. Nitekim bu bölümde verilen örneklerle, iki ayrı yönde yürüyen, şiir türleri arasında bağlantı kurmanın bir sorun olduğu bellidir. Ancak, sorunun ağırlığı gerçeğe bakış açısının değiştirilmesini gerektirmez. Burada verilen, eski şiir örneklerinin bir özelliği de insana gökle yeri birbirine daha yakın göstermesidir. İnançlar öylesine doğaldır ki insan elini uzatsa göğü tutup yerle birbirine düğümleyecekmiş gibi olur. İnsan varlığı, yaşama biçimi bu iki ayrı varlık katını kendi özünde duyar gibidir. Başka bir söyleyişle, insan yerle gök arasında birlik-bütünlük kuran, birbirine akım iletmeye yarayan bir varlık durumundadır. Bu durumun yalnız bu bölüme giren şiir türüne özgü olduğu sanılmasın, eski şiirlerde görülen genel nitelik böyledir.

Eski Türk şiiri ile divan şiiri arasında iki türlü bağlantı vardır. Biri, Türkçe kavramlar çok az da olsa, dil bakımından, öteki İslam dininin Türkler arasında yayılışı nedeniyle, ilk dönemlerde ortaya konan şiirlerdeki inanç varlıkları yönünden. Yusuf Has Hacib, Edib Ahmed gibi ozanların şiirlerinde islam inançlarının ağır bastığı, bu nedenle arada bir konu yakınlığının bulunduğu görülür. Daha önceki dönemlerden kalan, "eski Türk şiiri" adı altında toplanan şiirlerle olan yakınlık ise yalnız dilin Türkçe oluşu dolayısıyladır. Konu gene inanç ise de, bu inancın yapısı, niteliği, içeriği ayrıdır. Ancak, birer insan ürünü, insanı vermeleri nedeniyle, araştırıcının gözünde ikisi de birdir (insan varlığını dile getiriş bakımından).

★

- I -

1- Aklar bulıt örlep kükirep
2- Alkuka mu kar yagurur
3- Ak bir saçlıg karı anam
4- Açıyu mu yaşların akıdur

5- Karalar bulıt örlep kükirep
6- Kar mu yagmur ol yagurur
7- Karı yaşlığ ol anam
8- Kayguda mu yaşın akıdur

9- Yazkı bulıt yaşlap kükirep
10- Yagmurlar mu ol yagırur
11- Yaşı kiçig alganlarım
12- Yaşların mu akıdur

13- Küzki bulıt kükirep örlep
14- Köp mü yagmur ol yagıdur
15- Köngül taşım iki kiçig
16- Köz yaşların mu ol akıdur

(RRA./248).

1- Ak bulutlar yükselir kükrer
2- Ortalığa kar mı yağdırır
3- Bir ak saçlı yaşlı anam
4- Acıdan mı yaşların akıtır

5- Kara bulutu yükselir kükrer
6- Kar mı yağmur mu yağdırır
7- O kocalmış yaşlı anam
8- Kaygıdan mı yaşın akıtır

9- Yazbaşı bulut çakar gürler
10- Yağmurları o mu yağdırır
11- Yaşı küçük alganlarım
12- Yaşlarını mı akıtır

13- Güz bulutu gürler yükselir
14- Çok mu yağmur yağdırır o
15- Gönüldaşım iki küçük
16- Göz yaşların mı akıtır o

Dil özellikleri:

Aklar bulıt: ak bulutlar. Asya Türkçesinde, çoğul eki olan "lar"ın buluta değil de, onu niteleyen söze, önada (sıfata) eklendiği görülüyor. Böylece "ak bulutlar" yerine "aklar bulıt" deniyor.

Örlep kükirep: yükselerek-kükreyerek. Örlemek/yükselmek, kükiremek/kükremek. Örlep/örleyerek, kükirep/kükreyerek. Ak bir saçlığı karı anam: bir ak saçlı karı (yaşlı, kocalmış) anam. Asya Türkçesinde "ak bir saçlı", Anadolu Türkçesinde "bir ak saçlı"..

Karı/karığ sözcükleri de "karığmak/kocalmak"tan.

Açıyu mu: acıdan mı, üzüntüden mi, acı çekerek mi, üzüntü duyarak mı.

Karalar bulıt: kara bulutlar (bk. Aklar bulıt).

Yagurur/yağurur: yağdırır, "kar mu yağmur ol yağurur" dizesinde "kar mı yağmur mu yağdırır" biçiminin tek soru imi olan "mu" ile düzenlendiği görülüyor. Halk ağzında "kar, yağmur mu yağar?" biçiminde bir söyleyiş vardır. İki sözcüğü yanyana getirip bir soru imiyle, mi-mu ile, bağlama olağandır.

Kayguda mu: kaygıdan mı, kaygılanarak mı, kaygıdan dolayı mı...

Yaşın akıdur: yaşını akıtır, ağlar. Anadolu Türkçesinde de bu söyleyiş vardır.

Kiçig: küçük, ufak, büyüğün karşıtı.

Alganlarım: aldıklarım, yavrucuklarım. Yaşı kiçig alganlarım/yaşı küçüklerim, yaşı küçük aldıklarım, yavrucuklarım.

Küzki bulıt: güz bulutu, sonbahar bulutu.

Yazkı bulıt: yaz bulutu, bahar bulutu, Anadolu halk ağzında "yazbaşı bulutu", halk ağzında "yazbaşı" sözcüğü "bahar" karşılığı söylenir.

Köp: çok, pek çok. Yağıdur: yağdırır. Köngül: gönül, köngül taşım: gönüldeşim, arkadaşım, dostum. (Biz bu sözcükleri "gönüldeş" diye anlıyoruz. RRA.da "köngül taş" pek açık seçik değil.)

★

- II -

1- Bilig biling ya begim
2- Bilig sanga eş bolur
3- Bilig bilgen ol erke
4- Bir kün devlet tuş bolur.
5- Biliglig er bilinge
6- Taş kurşansa kaş bolur
7- Biligsizning yanınga
8- Altun koysa taş bolur.

(RRA./259)

-II-

1- Bilgi bilin ey beğim
2- Bilgi sana eş olur
3- Bilgi bilen o ere
4- Bir gün kutluk tuş olur.
5- Bilgili er beline
6- Taş kuşansa kaş olur
7- Bilgisizin yanına
8- Altın konsa taş olur...

Dil özellikleri:

Bilig biling: bilgi bil, bilgi edin. Anadolu Türkçesinde "bilgi bilmek" biçimi yoktur. Asya Türkçesinde bu söyleyiş türü yaygındı. "Bil" köküne gelen "ing" eki eski Türkçenin bir özelliğidir, bugün bir saygı ya da çoğul durumu anlatırken kullanılır. "Sen bil, siz bilin" bg.

Sanga: sana, Anadolu Türkçesinde "ng" sesi yalnız "n" ile verilir, "g/ğ" düşer.

Eş bolur: eş olur, denk olur. Anadolu Türkçesinde baştaki "b" sesi düşer, "bolmak" ise "olmak" biçimine girer. Bu nedende "bolur" sözcüğü "olur"a dönüşür.

Tuş bolur: tuş olur, karşına çıkar, kazanır, gerçekleşir.

Devlet tuş bolur: yücelik karşına çıkar, "Bilig bilgen ol erke" dizesinde "bil bilen o ere" günün bilinde kutluk, mutluluk, yücelik ulaşır, mutlu olur, kutlu olur yücelir bg. bir anlam saklı.

Bilglig: bilgili, biliglig er / bilgili er...

Bilinge: beline, biline. Anadolu halk ağzında "bel" yerine "bil", "belin" yerine "bilin" denmektedir.

Kaş: değerli bir taş, özellikle süstakıları yapımında kullanılır.

Biligsiz: bilgisiz, biligsiznig/bilgisizin...

★

- III -

1- Tüzün bilge kişiler tirilelim
2- Tengrining bitigin biz işidelim
3- Tört ilig tengrilerke tapınalım
4- Tört ulug emgekde kurtulalım.

5- Tört ilig tengrilerde tanıgmalar
6- Tengri nomın todagmalar
7- Tünerig yeklerke tapanugmalar
8- Tümenlig irinçü kılıgmalar.

9- Tüpinte ol ukma ölmeki bar
10- Tünerig tamuka tüşmeki bar
11- Tümenlig yekler kelir tiyür
12- Tumanlıg yekler ayar tiyür.

13- Tünerig tünçüle basar tiyür
14- Tunumlug tegir tiyür
15- Töş öze olurup tültürür tiyür
16- Tanmış üzütler taşıkar tiyür

17- Tardıç teg etüzin kodur tiyür
18- Tavarı turguru kalır tiyür
19- Tetrü saçlıg kurtga yek kelir tiyür
20- Tolılıg bulıt teg tonkı kaşlıg tiyür.

21- Kanlıg bukaç teg karakı tiyür
22- Kaşguk tek kara boy emki tiyür
23- Burnınta boz bulıt önür tiyür
24- Tamgakınta kara tütün taşıkar tiyür.

(RRA./24)

1- Soylu bilge kişiler toplanalım
2- Tanrının bitiğini biz işitelim
3- Dört egemen tanrıya tapınalım
4- Dört ulu acıdan kurtulalım.

5- Dört egemen tanrıyı tanımayanlar
6- Tanrı yasasına uymayanlar
7- Karanlık yeklere tapınanlar
8- Onbinlerce suç işleyenler

9- Sonunda o bilinen ölmek var
10- Karanlık tamuya düşmek var
11- Onbinlerce yek gelir denir
12- Dumanlı yekler ayar denir

13- Karanlık gece bastırır denir
14- Sıkıntı yaklaşır denir
15- Göğsüne oturup deler denir
16- Yadsıyan tinler dışarı çıkar denir

17- Tardıç gibi gövdeni bırakır denir
18- Varlık arkada kalır denir
19- Ters, küllü, koca yek gelir denir
20- Dolu bulutu gibi kara kaşlı denir

21- Kanlı çömlek gibi gözlü denir
22- Kazık gibi kara boyalı memesi denir
23- Burnundan boz bulut ağar denir
24- Boğazından kara tütün çıkar denir

Tüzün: soylu, yüce, ulu. Tüz'den "ün" ekiyle tüz-ün/tüzün.

Tirilelim: derlenelim, toplanalım. Anadolu Türkçesinde "derilmek/toplanmak", eski Türkçede "tirilmek/toplanmak, derlenmek".

Tengrining bitigin: Tanrının dediğini, tanrının söylediğini. Gerçek anlamı "Tanrının yazısını, buyruğunu" olsa gerek. "Bitig/bitik" sözcüğü "yazılmış", ar. "kitap", "mektup" anlamındadır.

İlig: yüce, ulu. Tört ilig/dört yüce, dört ulu.

Emgek: emek, acı. Gerçek anlamı "emek" dediğimiş iş, çalışma. Anlam genişlemesiyle "yorgunluk, sıkıntı, acı". Emeği gerektiren bir eylem olması nedeniyle "acı, sıkıntı" anlamını kazandı.

Tanıgmalar: tanımayanlar, yadsıyanlar, inanmayanlar, benimsemeyenler. Anadolu Türkçesinde "tanımama", eski Türkçede "tanıgma" sözcükleri eşanlamlıdır.

Todagmalar: tutmayanlar, uymayanlar. "Tengi nomın todagmalar/Tanrı yasasına uymayanlar, Tanrı yasasını tanımayanlar".

Nom: yasa, kural, tüze, buyruk, koşul.. Noman/nomunu(yasasını, buyruğunu, tüseni, kuralını bg.)..

Tünerig: karanlık, tün/gece, karanlık sözcüğünden tün-e-r-ig/tünerig (karanlıkla ilgili, geceyle ilgili olan).

Yek: şeytan, doğru yoldan azdıran, eğriliğe yönelten gizli güç. "Tünerig yeklerke" ise "karanlık şeytanlara, karanlığın, gecenin gizli güçlerine" demektir.

Tapanugmalar: tapınanlar, tapanlar...

Tümen: bin, on bin. "Tümkenlig" ise "binlerce, onbinlerce".

İrinçü: yanlış, yanılma, suç, din işlerinde "günah". Bu söz "irinç"le eşkökenlidir. *İrinç: suç, yanılma, yıkım, acı, bunalım, uğranılan korkunç durum, ar. felâket..*

Kılıgmalar: kılanlar, yapanlar, işleyenler. "Kılmak"tan.

Tüpinte: dibinde, altında, sonunda.

Ol ukma: o, bilinen. Eski Türkçede "ukmak" sözcüğü "bilmek, anlamak, kavramak" bg. anlamındadır. Bu dizede "tüpinte ol ukma ölmeki bar" dendiğine göre, "sonunda o bilinen ölüm var", ya da "sonun-

da kişinin şu bilinen ölmesi var" bg. bir anlam çıkıyor. RRA. çevirisinde bu dize: "sonunda insanın yine şu ölmesi var" biçimindedir (s.25)... *Düşmeki:* düşmek, düşmesi. "Tünerig tamuka tüşmeki bar" dizesini, biz, "karınlık tamuya düşmek var" diye anladık. bunun geniş yorumu: "sonunda karanlık tamuya düşmesi de var kişinin"dir.

Tümenlig yekler: binlerce, onbinlerce şeytanlar (yekler).

Tumanlıg yekler: dumanlı şeytanlar (görülmeyen, kolay anlaşılmayan, karışık işler yapan şeytanlar).

Ayar: işini görür (RRA). Ayamak/saymak, saygı göstermek, istemek, ululamak (Ul: Söz.).

Tiyür: denir, söylenir. Tiyür-tinür-dinür/denir. Türkçede y/n seslerinin dönüşümüyle. Kyüşe/küneş/güneşbg. y sesinin Anadolu ağzında n sesine dönüşmesi.

Tardıç: tarduş (san, görev, görev aşaması, Uy.Söz.). Dizeden çıkan anlama göre: "ölüm gelince bütün sanların, görevlerin gider, ortada cansız gövden kalır".

Tünçüle: tün/gece, karanlık'den tün-ç-ü-le/ tünçüle (geceleyin, gece gibi), "tünerig tünçüle/karanlık geceleyin, gece gibi)

Basar: bastırır, kaplar. "Tünerig tünçüle basar/karanlık gece gelir bastırır, ortalığı kaplar...

Töş: döş, göğüs, "töş öze/senin göğsüne", "göğsünün üstüne".

Olurup: oturup, çıkıp yerleşip.

Tültürür: deler, diler, delik deşik eder, dilim dilim yarar.

Üzüt: tin, ruh, gizli güç.

Taşıkar: taşar, taşra çıkar, dışarı çıkar. eski Türkçede "taş" sözü "dışarı"nın kökenidir.

Tavar: varlık, ar.mal, mülk. Anadolu ağzında koyun, sığır bg.

Tetrü: ters, karşıt.

Saçlıg: kıllı, Anadolu ağzında saç (baştaki saç), Asya Türkçesindeyse "kıl" anlamında.

Kurtga: kocalmış, yaşlı, "Kurtga yek/yaşlı, kocalmış şeytan".

Tolılıg bulıt: dolu yağdıran bulut, dolu bulutu.

Tonkı: kara. (Tolılık bulıt teg tonkı kaşlıg tiyür/ dolu bulutu gibi kara kaşlı derler, RRA.).

Kanlıg: kanlı. "Kanlıg bukaç/kanlı tencere, kan dolu tencere, kanlı çömlek"..

Bukaç: tencere, yemek pişirme kabı, çömlek(Eski Türklerde yemek topraktan yapılmış çömlekte pişirildiğinden.).

Kasguk: kazık. "Kasguk tek/ kazık gibi"...

Kara boy: kara boyalı.

Emki: meme (emmek eyleminden, emki-emgi- emçi bg.)...

Önür: öne çıkar, yükselir, ağar. Türkçe "önümek/öne geçmek, yükselmek, ağmnak, ilerlemek).

Tamgakınta: boğazından, damağından, tamgak/damak, boğaz...

★

- IV -

1- Kılmagu kılıklarnı
2- Aşnuca sanmış kerek
3- Sanmadın kılmışta kin
4- Netegin tanmış kerek.

5- Kirikken tonlar kirin
6- Suv öze yumış kerek
7- Söz kiri kitmez yusa
8- Netegin kılmış kerek.

9- Ayıbsız tişike er
10- Boyunın sumış kerek
11- Ol andag tüzün birle
12- Tiriglik kılmış kerek.

13- Akıkat bolsa tüzün
14- Anga can birmiş kerek
15- Mengi çın ol mengi ok
16- Takı ne aymış kerek.

(RRA./266)

1- Yapılmayacak işleri
2- Önceden düşünmek gerek
3- Düşünmeden yapınca
4- Netek yadsımak gerek.

5- Kirli giysilerin kirini
6- Suyla yıkamak gerek
7- Söz kiri yıkamakla gitmez
8- Bunda ne yapmak gerek.

9- Suçsuz kadına erkek
10- Boyun eğmek gerek
11- Öyle doğru biriyle
12- Yaşamak gerek.

13- Gerçekten doğru olursa
14- Ona can vermek gerek
15- Sonsuz gerçek bu sonsuz
16- Daha ne demek gerek.

Dil özellikleri:

Kılmagu: kılınmaması gereken, yapılmayacak olan.

Kılıklarnı: işleri, eylemleri, davranışları.

Aşnuca: önceden. Aşnu/önce, aşnu-ca/önceden.

Sanmadın: düşünmeden. sanmadan. Sanmak/düşünmek.

Netegin: ne biçimde, ne türlü, nasıl. Nete/nite(ne biçim, nasıl), netegin/netegin(ne biçimde, ne türde, ne yolda.).

Kirikken: kirli, arınmış olmayan. Kir'den kir-i-g/ kirig-kirik, sonra "ken" ekiyle kirik-ken/kirikken.

Suv öze: su ile. Suv/su, öze/ile (burada anlamı öyle, yorum yoluyla: yalnız su, su ile).

Ayıbsız: ayb/ar.)dan ayıbsız/suçsuz, arınmış, eksiği olmayan. Arap dilinden Türkçeye söz girmeye başladığı dönemin ilk örnekleri.

Tişike: dişiye, kadına. Tişik-tişi/dişi. Anlam genişlemesiyle kadın.

Sumış: eğme, eğmiş. Sumak(eğmek, anlam genişlemesiyle söz dinlemek, uysal davranmak). *"Boyunın sumış kerek" ten çıkan anlam:* sözünü dinlemek, sözünü tutmak gerek.

Ol andag: öylesine, o durumda, o biçimde. Tüzün birle/doğru birisiyle, doğru olan kişiyle birlikte.

Tiriglik: dirilik, yaşam, canlılık. Tiriglik kılmak(yaşamak, yaşamı sürdürmek).

Akıkat: ar. hakıkat'tan bozma. Türkçeye giren ilk sözcüklerden.

Anga: ona. "anga can birmiş kerek/ona can vermek gerek. "Can" türkçeye giren fars. cân'dan.

Mengi: bengi (ebedi, sonsu olmayan, ölümsüz).

Takı: daha. "takı ne aymış/daha ne söylemek". Anadolu Türkçesinde "aymış"tan "söylemiş" anlamı çıkar.

★

- V -

1- Köp ıgaç öre turur
2- Asırakı mivesi bar
3- Kamug iş ırabtın erür
4- Kulnung ne sakınçı bar.

5- İş kılgu eygü işni
6- Körkitür könü yolnı
7- Kesmenglcr egri talnı
8- Töbesinde mivesi bar.

(RRA./262)

- V -

1- Çok ağaç ayakta durur
2- Azında yemiş var
3- Bütün iş Tanrıdandır
4- Kulun ne sakıncı var.

5- Eş kıl iyi eşi
6- Gösterir doğru yolu
7- Kesmezler eğri dalı
8- Tepesinde yemişi var.

Dil özellikleri:

Igaç: ağaç. bunun "yıgaç" biçiminde söylenişi de var.

Öre turur: ayakta durur. Anadolu Türkçesinde "uru durmak" deyimi "ayağa kalkmak" anlamındadır. Demek "öre" "uru" eşkökenli.

Asırakı: azında, azının.

Mivesi bar: yemişi var. Fars. "mive" Türkçeye "mive" olarak geçti, Anadolu ağzında "meyve" oldu.

Kamug: hep, bütün. "Kamug iş/hep iş, bütün iş"...

Irabtın: ar. Rab(tanrı)tan "ırab", "ırabtın/Tanrıdan". Türk diline ilk giren yabancı sözcüklerden (İslam dininden sonra.). "Kamug iş ırabtın erür/bütün işler Tanrı'dan gelir, ya da bütün iş tanrıdandır sözleri ar.-dan aktarmadır.".

Kulnung: kulun, kişinin, insanın.

Sakınç: sakınmak'tan, "sakınç/suç, sakınılması, kaçınılması gereken davranış."

İş kılgu: eş kıl, eş edin, arkadaş edin.

Eygü işni: eygü (eygü-eyü-eyi/iyi), işni(iş-ni/eşi, arkadaşı).

Köni yolnı: doğru yolu. könü/doğru, gerçek, yolnı/yolu.

Körkitür: gösterir, gördürür.

Töbe: tepe, uç, doruk. Töbesinde/tepesinde, ucunda.

★

- VI -

1- Tengri yaruk küçlüg bilgeke yalvarar biz
2- Ötünür biz kün ay tengrike
3- Yaşın tengri nom kutı
4- Mar Mani firiştilarka.

5- Kut kolur biz tengrime
6- Etüzümüzni küzeding
7- Üzütümüzni boşung.

8- Kıv kolur biz yaruk tengrilerke
9- Adasızın kuralım
10- Ögrünçligin erelim...

(RRA./12)

- VI -

1- Tanrı, ışınlı, güçlü bilgeye yalvarırız
2- Yakarırız güneş ay Tanrısına
3- Şimşek Tanrı töre kutu
4- Mar Mani yalvaçlarına.

5- Kut dileriz Tanrım
6- Gövdemizi koruyun
7- Tinimizi özgür kılın

8- Kıvanç dileriz ışık Tanrılardan
9- Korkusuz yaşayalım
10- Sevince erişelim...

Dil özellikleri:

Yalvarar biz: yalvarırız biz, yalvaralım biz, Anadolu ağzında, kimi yörelerde, "yalvarak" biçiminde söylenir.

Tengri yaruk küçlüg bilge: tanrı, parlak, güçlü bilge (olarak niteleniyor.)

Ötünür biz: yakarırız biz, yakaralım biz, dileyelim biz. "Kün ay tengrike/gün, ay tanrısına, güneş-ay tanrısına."

Yaşın tengri: şimşek tanrısı, "*nom kutı*/törenin kutu, törenin mutluluğu olan tanrı."

Yaşın: "yaşumak/parlamak, ışımak, aydınlık saçmak"tan yaş-ı-n / yaşın (parlayan, ışıyan, aydınlatan).

Yaruk: ışık, parlak, aydınlık. Bu iki sözcük, "yaruk" ile "yaşuk" eşkökenlidir, r/ş seslerinde dönüşme sonucu yaşuk/yaruk, yaruk/yaşuk biçimleri.

Mar Mani: Hind inançlarında, aydınlıkla, ışıkla ilgili kutsal varlıklar. Bu dizede yalvaç (peygamber) karşılığı.

Firişti: Sanskritçede "melek" karşılığı, fars. Firişteh (melek).

Kolur: dileriz. "Kolımak/ dilemek, istemek, ummak"tan "kut kolur biz/kut dileriz biz, kut umarız".

Etüzümüzni: etüz/, etüzü/etözü sözcükleri et-özü biçiminde "et" ile "öz"den oluşan "gövde" anlamında kavram. Et-üzü-etözü/etözü (gövde, ar, vücut, beden)...

Küzeding: gözetin, koruyun. Anadolu ağzında "gözetmek" karşılığı. Küz sözcüğü "köz", sonra "göz" değişmesiyle. Göz'den gözetmek, eski Türkçede küz'den küzitmek (gözetmek).

Üzütümüzni: özümüzü, tinimizi, ar.ruh'umuzu. Üz-öz sözüne gelen "üt" ekiyle "üz-üt/ üzüt(öz'le ilgili olan, tin, can, ruh dirilik veren güç).. Öğmek'ten "öğ-üt/öğüt-üt ekiyle türetme ".

Kıv: kıvanç sözcüğüyle bağlantılı kök. *Kıv*/sevinç, kıvanç, mutluluk.

Boşung: boş bırakın, çözün, özgür kılın. "Boş" kökünde bağımsızlık, özgürlük anlamı saklı. Bu kökten "boşamak", "boşmak" sözcükle-

ri bağlı bırakmamak, bağlamamak, çözmek, salıvermek bg. özgürlük içeren anlamlarda söylenir.

Ada: korku, yıkım, kötü durum, sakınca. Ada-sız-ın/adasızın (korkusuz, yıkımdan uzak, kötü durumdan sakıncasız)..

Ögrünçligin: sevinç, sevinçli olma durumuna. *Ögrünç, ökrünç* (sevinç, kıvanç).

Erelim: erişelim, ulaşalım, kavuşalım. Anadolu ağzında "ge,ğe" eki Asya Türkçesinde "gin" biçiminde. Ögrünçligin/ögrünçlige-ögrünçliğe...

★

1- Tang tengri kelti
2- Tang tengri özi kelti
3- Tang tengri kelti
4- Tang tengri özi kelti

5- Turunglar kamağ begler kadaşlar
6- Tang tengrig ögelim

7- Körügme kün tengri
8- Siz bizni küzeding
9- Körünügme ay tengri
10- Siz bizni kurtgarıng

11- Tang tengri
12- Yıdlıg yıparlıg
13- Yaraklug yaşuglug
14- Tang tengri
15- Tang tengri..

(RRA./8)

1- *Tan tanrı geldi*
2- *Tan tanrı özü geldi*
3- *Tan tınrı geldi*
4- *Tan tanrı özü geldi*

5- *Kalkın kamu beğler kardaşlar*
6- *Tan tanrıyı övelim*

7- *Gören gün tanrı*
8- *Siz bizi gözetin*
9- *Görünen ay tanrı*
10- *Siz bizi kurtarın*

11- *Tan tanrı*
12- *Güzel kokulu kokuşlu*
13- *Işınlı ışıklı*
14- *Tan tanrı*
15- *Tan tanrı...*

Dil özellikleri:

Kelti: geldi. Anadolu ağzında, bugün de, "kelti" deniyor. Gelmek/kelmek.

Tang tengri: Günaçımı tanrısı, gerçekte güneş tanrısı. Bütün uluslarda, tarihöncesi dönemlerden kalma inançlara göre, güneş tanrıdır.

Özi kelti: özü geldi, "kendi geldi". Anadolu ağzında "kendim" yerine "özüm", "ben yaptım" yerine "özüm yaptı" söylenişi yaygındır.

Turunglar: kalkın. Türkçede "turmak/durmak" eylemi kalkmak, dikilmek, ayakta durmak, ayağa kalkmak anlamındadır. Nitekim "uru turmak/ayağa kalkmak" deyimi Anadolu Türkçesinde XIII. yy.dan bu yana yazılı kaynaklarda görülüyor.

Kamag: kamu, hep, bütün, topluca. Bunun kamug, kamuğ, kamu bg. söylenişleri yazılı kaynaklarda çoktur.

Ögelim: övelim, Doğrusu ögelim'dir, g/v dönüşmesiyle bugün övelim deniyor. Ög sözcüğü us, akıl anlamındadır. *Ögmek*/övmek bu köktendir.

Körügme: gören. Türkçe köz/göz'den "*körmek*/görmek", körügme/görünen.

Bizni: bizi. Bugün Azeri ağzında da böyle bir söyleyiş geçerlidir.

Kurtgarıng: kurtarın. eski Türkçede "*kurtgarmak*/kurtarmak" biçiminde eylem.

Yıdlığ-yıparlıg: ikisi de güzel kokulu, güzel kokuşlu demektir. "Yıp" kökünde "güzel kokmak" anlamı saklı. Bundan "yıpar/güzel koku, güzel kokuş" sözcüğü türedi. Yıpar-lığ(güzel kokulu).. Gerçekte "yıd/güzel koku, güzel kokuş.", "yıdmak/güzel kokmak", "*yıdımak*/güzel kokmak". *Yıdlag*-yıdlağ (güzel kokulu), *yıdığ* (kötü kokan, pis kokan, kokmuş), *yıdlamak* (koklamak).

Yaruklug: ışıklı, parıltılı, parlak. *Yaruk* (parlak, ışık, ışın), yarumak/parlamak, ışımak, ışıldamak, ışık saçmak. *Yarun*/gün açımı, güneşin ilk doğuş dönemi, Yarutmak (parlatmak, ışıklandırmak). *Yaşuk*/ışık, ışın, parlaklık. Yaruk ile özdeş, r/ş seslerinde dönüşme olasılığı. *Yaşutmak*/aydınlatmak, ışık saçmak.

★

Önceki bölümde, divan şiiri dışında kalan, ondan birkaç yy. önce ortaya çıkan, islam dininin Türk topluluklarınca bilinmediği dönemler ile bu yeni dinin benimsenmeye başlandığı yıllardaki Türk şiirinden örnekler aldık. Bu örneklerde, İslam dininin bilinmediği dönemdeki Türk diliyle, bilinmeye başladığı dönemin Türkçesi arasında ufak boyutlu bir karşılaştırma yapma olanağı ortaya çıktı. Türk şiirine, inançlar gereği Çin, Hind dilleri dışında, Fars, Arap dillerinden de sözcükler, kavramlar girmeye başladı. Bu etki, bir dili kökünden sarsacak, ses uyumunu, yapısını bozacak nitelikte değildi. Şiirin ölçüsü, ölçeği Türk dilinin yapısına uygun olup sözcüklerin ses sayısına dayanıyordu. Uzun, kısa ses, ölçüye göre sözcüğü uzatma-kısaltma diye bir sorun yoktu. Oysa şimdi vereceğimiz örneklerde bu durumun karşıtı ortaya çıkacak, Türk şiirine, Türk dilinin ses yapışına, uyumuna aykırı bir ölçü uygulanacaktır. Bu ölçünün yanında, Türk topluluğunun benimsediği yeni inançların etkisiyle, sayısız yabancı kavramlar da Türk diline girecektir. Bu kavramların çoğu, başlangıçta, inançlarla, islam dininin gerektirdiği düşünceyle ilgilidir. Daha sonra, inançlarla bağlantısı olmayan, yalnız şiir sanatını ilgilendiren sözlerin, kavramların, deyimlerin Türk diline girdiği, hızla yayıldığı görülecektir.

Divan şiirini bu olayın dışında, kendi başına buyruk, bütün dış etkilerden uzak bir uygarlık ürünü olarak görme olanağı yoktur. Öte yandan divan şiirini XIII.yy.da, ya da ondan biraz önce, birdenbire doğmuş, gelişmiş bir şiir diye göirme de sözkonusu değildir. Bunu da vereceğimiz örneklerin karşılaştırılmasından anlamak kolay olacaktır.

Bu bölümün ilk kesiminde verilen örnekler, genellikle XI. yy. dolaylarına değin geliyordu. XI.yy. ortalarından sonra, Türk şiirinde hızlı bir gelişme, bu gelişmeyle atbaşı giden Arap-Fars dillerinden aktarma sözcükler görülür. Bu konuda en önemli kaynak "Kutadgu Bilik"tir. Türk dilinin nerdeyse en güvenilir kaynağı sayılan bu üründe yeralan sözlerin, kök bakımından, taşıdığı değer, unutulan Türkçeyi yeniden kuracak niteliktedir. Ölçünün yabancı olmasına karşılık, ona uydurulan, uzatılan-kısaltılan sözcüklerin taşıdığı anlak Türk dilinin kuşattığı anlayış evrenini

bilmeye yeter. "Kutadgu Bilik"in işlediği konular ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden, burada ele alınmayacak, yalnız şiir olarak birkaç örnek verilmekle yetinilecek. Seçilen örneklerde Türk dilinin hangi doğrultuda, hangi etkenler altında değişmeye başladığı sorunu, bu çalışma için, önemlidir. Bu yüzden örnekler de o açıdan görülmeli.

XI. - XII. YÜZYIL

Yusuf Has Hacib, öl. 1070 dolayları

Edib Ahmed bin Yuknaki, öl. XII.yy. sonları ile XIII.yy. başları olduğu sanılıyor.

Yusuf Has Hacib

XI.yy. ortalarında Türkistan'da yaşadığı, Kutadgu Bilig (Mutluluk Veren Bilgi) adlı yapıtından anlaşılmaktadır. Yapıtını Karahanlı sultanı Tabgaç Ulug Bugra Han'a sunduğu 1070 yılında kendisine büyük bir görev olan "Has Hacib"lik verilmiştir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Günümüze bütün olarak kalan "Kutadgu Bilik" Türk dilinin en önemli varlıklarından biridir, özellikle dil çalışmalarında başvurulan en verimli kaynaktır. Bugün unutulmuş, kullanılmayan binlerce öz Türkçe sözcüğü içeren bu yapıt üzerinde uzun boylu çalışmalar, incelemeler yapılmıştır. Türk topluluklarının İslam inançlarını benimsemeye başlamalarıyla, Türk diline Arapça kavramların hangi yolla, ne oranda girme olanağı bulduğunu gösterme bakımından önemli bir kaynaktır. Yusuf Has Hacib bu yapıtını "faulün faulün faulün faul" ölçüsüyle yazmıştır, yapıtın bütünü 13290 dizedir. Bugünkü Türkçeye çevrili örneğiyle basılmıştır (1947).

Yusuf Has Hacib'in yazın tarihindeki önemi Türk dilinin en kapsamlı bir kaynağı olan bu yapıtı dolayısıyladır. Yapıtın, şiir olarak büyük bir yeniliği yoktur, bütün değeri içerdiği Türkçe sözcüklerin çokluğu, Türkçenin kaynağını öğrenmede sağladığı olanak yüzündendir.

1- Yanut birdi Odgurmış aydı bu söz
Eşitdim men emdi eşit evre söz

2- Sen aymış bu kim öğrenseler
Ajun içre bulgay tilek arzular

3- Velikin tiriglik bolurmu yigü
Munı bilgi aşnu ay bilge bügü

4- Kişi munca emgek bile kazganıp
Uzun kalmaz erse nerek neng yıgıp

5- Bu dünya tileyü yügürse kişi
Yatu kaldı ta'at tapuglar işi

6- Bu kün sen manga kelmişingde berü
Baka gör tapug barça kaldı turu

7- Kamug bir kişike katılmış üçün
Yası munca erse küçeme öçün

8- Uluş kendke kirse mening bu özüm
Kişi birle bolga işim hem sözüm

9- Negü teg kılur men bu ta'at tapug
Yapulgay menga bu sıngardın kapug

10- Kiçiklikte yandım karıdım bu kün
Bayat tapgı birle tirildim ögün

11- Yana yandru yanmak yavalıt tapa
Yararmu manga ay bağırsak apa

12- Ne edgü bilig birdi bilgi ögüz
Eşitgil munı sen aya köngli tüz

13- Yiğitlikte kılgıl karılık işi
Karısa barır küç yetilmez kişi

14- Yiğitlikte tavrat bayat tapgı kıl
Karılıkta bolmaz munı yetrü bil

15- Kiçig oglan erken kılınç edgü tut
Uluglukka tegse udınur bu ot

16- Ne edgü bolur kör yiğitlik ödün
Ülüg alsa özke kamug edgidün

17- Ne tengsiz bolur kör karımış kişi
Yava bolsa kılsa yiğitlik işi..

(RRA.Kud. 4680-4696.).

1- *Karşılık verdi Odgurmuş söyledi bu sözü*
Dinledim ben, sen de dinle karşıt sözümü

2- *Senin dediklerini öğrenseler*
Dünyada yerine gelir istekler dilekler

3- *Ancak yaşamak yalnız yemek değildir*
Ey bilge bilgin önce bunu bilmek gerek

4- *Kişinin bunca emekle kazanması*
Geçici bir yaşam için öteberi yığması gereksiz

5- *Kişi dünya dileği ardınca koşarsa*
Ne tapınma kalır ne tanrı buyruğuna uyma

6- *Bugün senin bana geldiğinden beri*
Bak gör bütün tapınma işi geri kaldı

7- *Hep bir kişiyle konuşmak beni*
Böyle yıkıma sokarsa gücenme

8- *İle gidip halkla ilişki kursam*
Tek tek kişilerle işim sözüm olacak

9- *Ben tanrı buyruğunu, tapınma işini*
Yerine getiremem kapı yüzüme kapanır

10- Gençliğim geçti yaşlandım bugün
Yaşamım tanrı'yı anmakla geçti

11- Boşuna geçecek bir yaşama dönmek daha
Yakışır mı ey iyiliksever kişi

12- O bilgisi ırmak gibi kişi ne iyi bilgi verdi
Ey arınmış gönüllü dinle şimdi

13- Gençlikte yap yaşlılıktaki işi
Yaşlanınca el ermez güç yetmez

14- Gençlikte davran tanrı'ya tapın
Yaşlılıkta yapılmaz bunu iyi bil

15- Gençken iyi işler görmeye çalış
Yaşlılıkta bu ateş söner

16- Ne iyidir gençlik çağında
Hep iyilikten pay almak

17- Bak ne dengesiz olur yaşlı kişi
Gençlikte yapılması gerekeni yapmaya kalkarsa.

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Yanut birdi: yanıt verdi, karşılık verdi. Yanut: yanıt, karşılık, cevab(ar.). *Birdi:* verdi (birmek/ vermek).

Aydı bu söz: bu sözü söyledi. Aydı: söyledi, dedi (ayıtmak/ söylemek, demek).

Eşitdim: işittim, dinledim. Anadolu ağzında işittim sözcüğü duydum anlamındadır. Asya Türkçesinde "dinledim" karşılığı geçiyor. Eşit: işit, dinle.

Emdi: imdi şimdi, öyleyse.

Evre: aykırı, karşıt, çevrilen, evirilip çevirilen, döndürülen. Evirmek/çevirmek. Anadolu ağzında "evre" sözcüğü dönem(denmek'ten) anlamındadır.

Sen aymış bu kim ögrenseler: senin bu söylediğini öğrenseler, öğrenenler, anlayanlar.

Ajun: yeryüzü, evren, dünya, ajun içre: yeryüzünde, evrende.

Bulgay: bulur, gerçekleşir. *Bulgay tilek arzular:* tilekler, istekler(-gerçekleşir). Bu dizede, gerçek anlam şudur: senin söylediğini öğrenip uygulasalar, yeryüzünde gerçekleşmesi dilenen bütün istekler olur.

Tiriglik: dirilik, yaşam, dirim, canlılık.

Bolurmu: olur mu. *Bolurmu yigü:* yemek, yeyip içmek olur mu?

Yigi: yemek, yimek'ten, yenen nesne, yiyecek, yiygi, yiyim.

Aşnu: çok.

Bügü: bilgili, bilgin, bilen. *Bilge bügi:* bilge bilgin, bilgisinde bilgelik olan kişi. Filosof bilgin, bilge olduğu gibi bilgin de olan kimse.

Munca: bunca (m/b seslerinde dönüşme, men/ben bg.).

Emgek: emek, çaba, bir nesneyi elde etmek için tüketilen güç.

Emgek bile: emek ile, emekle.

Kazganıp: kazanıp, kazanarak.

Erse nerek neng yıgıp: ne denli nesne biriktirip yığsa, toplasa.

Uzun kalmaz: uzun süre kalmaz, uzun süre yaşamaz.

Dünya tileyü yügürse kişi: kişi dünya dileği ardından koşarsa (yügürmek/koşmak, yürümek), *tileyü:* dileği, isteği (bu dünyayı dileyerek, isteyerek), *tileyü yügürse:* dileği ardınca koşarsa.

Yatu kaldı: bir yana atıldı, bırakıldı, unutuldu, yabancılaştı.

Tapuglar: tapmalar, tapınmalar, ibadetler(ar.).

Yatu kaldı: bir yana atıldı, bırakıldı, unutuldu, yabancılaştı.

Tapuglar: tapmalar, tapınmalar, ibadetler(ar.).

Yatu kaldı ta'at tapuglar işi: Tanrı buyruğunu yerine getirme (ta'at, ibadet), tapınmalar unutuldu, yabancılaştı, bir yana atıldı, savsaklandı.

Bu kün: bugün. Sen manga: sen bana, kelmişingde berü. geldiğinden beri.

Barça: hep, bütün, kamu, toptan.

Turu: hepsi, bütünü, kamusu, hep, bütün, kamu.

Kaldı turu: hepsi kaldı, hepsi durdu, yapılmadı.

Tapug barça kaldı turu: tapınma işinin hepsi, bütün olarak kaldı, bütün tapınma işi olduğu gibi kaldı (dizede anlamı pekiştirmek için, eşanlamlı olan barça, turu sözcükleri kullanılmış. Öte yandan, dizede "turu kalmak/durup kalmak, başarılmamak, gerçekleşmemek, yapılmamak" eylemi de saklı görünüyor. "Bugün senin bana geldiğinden beri, bak işte, bütün ibadet olduğu gibi kaldı. RRA.".

Üçün: dolayısıyla, nedeniyle için, bu yüzden.

Kamug bir kişike: yalnız bir kişiye, hep bir kişiyle.

Katılmış üçün: katıldığından, katılması nedeniyle.

Kamug bir kişike katılmış üçün: yalnız bir kişile ilgilenildiğinden (söz anlamı: hep bir kişiye katılma nedeniyle. Burada "katılmış" sözcüğünü ingilenme, bir kişi ile çalışma, konuşma anlamında yorumlamak gerek.).

Yası: zarar, ziyan(ar.), yıkım, boşuna uğraşma, boş yere durma, günü boşuna geçirme.

Yası munça erse: zarar (yıkım) böyle, bunca olsa.

Küçeme: baskı yapma, zorlama.

Küçeme öçün: beni zorlayarak sen de gücenme.

Uluş: halk, ulus, ilçe.

Uluş kendke kirse: ilçeye, ile, halk içine girse.

mening bu özüm: benim bu özüm, benim kendim, kendim. Bugün Anadolu halk ağzında "özüm keldi/ben geldim", "özüm yaptı/ben yaptım", "özümün/benim" bg. söyleyişler vardır.

Kişi birle bolga: insanla olur. *Bolga:* olur, olacak(bolmak/olmak).

Edib Ahmet

Gerçek adı Edib Ahmed bin Mahmud Yükneki ya da Yugnaki'-dir. 12 nci yy ile 13 cü yüzyıl arasında yaşamıştır. Yaşamı konusunda yeterli, aydınlatıcı bilgi yoktur. Yüknek ilinde doğduğu için Yükneki adını almıştır. Babası Mahmud adında kimliği bilinmeyen, bir söylentiye göre tasavvufla yakın ilgisi olan bir kimsedir. "Hikmet" adıyla anılan şiirleri Atabetü'l-Hakayık (Gerçeklerin Eşiği) adı altında toplanmış 512 dizedir. Kaşgar Türkçesiyle yazılan bu yapıt, aktöre öğütlerini içeren düşünceleri, Öztürkçe sözcüklere geniş vermesi bakımından önemlidir. Özellikle dil araştırmalarında en eski kaynaklar arasında yeralır.

Atabetü'l-Hakayık, 1951.

Kişi birle: kişi ile, kişiyle, insanla. Dizeyi açıklarken, insanlarla, kişilerle biçiminde çoğulu söyleniyor.

Negü tek: ne gibi, nasıl, hangi yolla, ne yöntemle.

Kılur men: kılarım ben, yaparım ben, kılayım, yapayım.

yapulgay: yapılmış, kapanmış.

Menga: bana, benim için.

Sıngar: yön, yan, (taraf).

Yapulgay menga bu sıngardın kapug: kapanmış olacak bana bu yönden kapı.

Kiçilikte: küçüklükte, gençlikte, gençlikten.

Yandım: ayrıldım, uzaklaştım, döndüm.

Karıdım: yaşlandım, kocaldım.

Bayat tapgı birle: Tanrıya tapmakla. *Bayat:* Tanrı.

Tirildim ögün: derlenip toparlandım, yaşadım, günlerimi geçirdim.

Yana: yine, gene, yeniden. *Yanmak:* dönmek, çevrilmek, yönelmek. Yandurmak: çevirmek, döndürmek. *Yavalmak:* güçlenmek, gençleşmek. *Tapa:* doğru, karşı, karşı yönde, doğrultusunda.

Ögüz: ırmak, çay, akarsu.

Ne edgü bilig birdi bilgi ögüz: ne iyi bilgi verdi bilgisi ırmak- gibi olan kişi-.

Köngli tüz: doğru gönüllü, gönlü arınmış, içi aydın.

Eşitgil: dinle, duy, işit.

Munı: bunu. *Aya:* ey.

Kılgıl: yap, kıl, gerçekleştir, eyle.

Yiğitlikte: gençlikte, gençken. *Karılık:* yaşlıkı, kocalmışlık. karılık işi: yaşlılık işi, yaşlılıkta yapılacak iş.

Karısa barır: yaşlanınca, kocalınca, yaşlılığa varınca.

Barmak: varmak, ulaşmak, erişmek.

Küç yetilmez: güç yetmez, güç kalmaz, güçsüzlük başlar.

Tavrat: davran, eyleme geç, çalış, uğraş.

Tapgı kıl: tap, tapın, ibadet(ar.) eyle.

Yetrü: yeterince, yettiğince.

Munı yetrü bil: bunu yeterince öğren, bunu yeterince bil, bunu iyi bil.

Kiçig oğlan erken: genç iken, genç delikanlı iken.
Kılınc edgü tut: iyi iş gör, iyi iş görmeye çalış.
Ululukka tegse: ululğa varınca, yaşlılığa varınca.
Udınur bu ot: söner bu ateş(ot/ateş, udınur/söner).
Ne edgü bolur: ne iyi olur.
Yiğitlik ödün: gençlik çağı, yiğitlik çağı.
Ülüg alsa özke: üleş alsa kendine (ülüg/üleş, pay)..
Kamug edidün: hep iyiden, hep iyilerden, hep iyilikten.
Ne tengsiz bolur kör: ne densiz olur gör.
Karımış kişi: yaşlanmış kişi, kocalmış kişi.

- I -

Bilgi

1- Biligdin urur men sözümke ula
Biligligke ya dost özüngni bula
2- Bilig birle bulnur sa'âdet yolı
Bilig bil sa'âdet yolın bula

3- Bahalıg dinar ol biliglig kişi
Bu cahil bilgisiz bahasız kişi
4- Biliglig biligsiz kaçan teng olur
Biliglig tişi er cahil er tişi

5- Süngekke yilig teg erenke bilig
Eren börki akl ol süngekning yilig
6- Biligsiz yiligsiz süngek teg hali
Yiligsiz süngekke sunulmaz elig

7- Bilig bilgi boldı eren belgülüg
Biligsiz tirigle yitük körgülüg
8- Biliglig er öldi atı ölmedi
Biligsiz tirig erken atı ölüg...

Ölçü:

Bilig bil / gi boldı / eren bel/ gülüg
fa'ulün fa'ulün fa'ulün fa'ul

- I -

Bilgi

1- Bilgiden yaparım sözüme temel
Ey gönüldeş bilgiliye özünü yakın kıl
2- Mutluluk yolu bilgiyle bulunur
Bilgi bil mutluluk yolunu bul

3- Bilgili kişi değerli altındır
Bilgisiz kişi değersizdir
4- Bilgiliyle bilgisiz denk olur mu
Bilgili kişi er, bilgisiz kişi dişidir

5- Kemik için ilig neyse kişiye de bilgi öyle
Erin süsü ustur kemiğin ilik
6- Bilgisiz kişi iliksiz kemik gibi boştur
İliksiz kemiğe el uzatan olmaz

7- Bilgi bilen kişi ün sağladı
Bilgisiz yaşarken de ölü görülür
8- Bilgili er öldü adı ölmedi
Bilgisiz sağken de adı ölüdür..

Biligdin: bilgiden (bilig/bilgi).

Urur men: ben vururum, ben kurarım (*urmak*/kurmak), ben atarım (yapı temeli için).

Ula: temel, taban. Urur men ula (ben temel atarım, temel kurarım).

Biligligke: bilgiliye.

Ya dost: ey dost, ey gönüldeş, ey arkadaş.

Özüngni: özünü, kendini.

Bula: bulsun(dizenin açıklanışı: özünü bilgiliye yakın bul, kendin bilgiliye yakın ol, bilginin yanında bulun, bilginin yanında ol).

Bilig birle: bilgi ile, bilgiyle.

Bulnur: bulunur, ortaya çıkarılır, sağlanır.

bilig bil: bilgi bil, bilgi edin, bilgi kazan.

Sa'âdet (ar.) yolın bula: mutluluk yolunu bul, mutluluk yolunu bulasın (*bula:* bul, bulasın, bulsun).

Bahalı dinar: bahalı altın, değerli altın.

Dinar: altın, altın para.

Biliglig kişi: bilgili kişi.

Bahasız kişi: değersiz kişi.

Biliglig biligsiz kaçan teng olur: bilgili bilgisiz nasıl denk olur, bilgisiyle bilgisiz eşit olur mu?

Bililglig tişi er: bilgili dişi erdir.

Cahil er tişi: bilgisiz erkek dişidir(burada dişilik yerici, aşağılayıcı bir anlamda kullanılmıştır).

Erenke bilig: ere bilgi, er için bilgi, kişi için bilgi.

Süngegke yilig: kemikte ilik, kemik için ilik, kemiğe ilik.

Süngek: kemik, sünük.

Yilig: ilik, kemiğin içindeki ilik.

Eren börki akl: erin süsü us.

Börk: süs, başlık.

Süngekning: sünüğün, kemiğin.

biligsiz: bilgisiz.

Yiligsiz süngek tek: iliksiz kemik gibi. *Tek:* gibi.

Hâli(ar.) boş, değersiz

Yiligsiz süngekke: iliksiz sünüğe, iliksiz kemiğe.

Sunulmaz elig: el sunulmaz, el uzatılmaz, alınmaz, beğenilmez.

Elig: el, kişinin eli.

Bilig bilgi: bilgili bilgi ile.

Boldı eren belgülüg: oldu erkek ünlü (erkek ünlü oldu, ün kazandı).

Belgülüg: ünlü, sanlı, belli, bilinen, tanınmış.

Boldı: oldu.

Biligsiz tirigle: bilgisiz dirilikle, bilgisiz yaşarken de.

Yitük körgülüg: yitmiş görülür, yitik sayılır, yokolmuş sayılır.

Biliglig er öldi atı ölmedi: bilgili öldü adı ölmedi, bilgili kişi öldü adı sanı kaldı.

Biligsiz tirig erken: bilgisiz diri iken de, bilgisiz sağken de.

Atı ölüg: adı ölüdür, unutulmuştur.

- II -

İyilik

1- Köki körklüg erning huyı körklüg ol
Bu körklüg kılıkka köngül örklüg ol
2- Bir erdin bir erke tefâvüt telim
Velikin körerke tözü börklüg ol

3- Bütün kılgı fi'lin öte irtegil
Kerem kimde erse anı er tigil
4- Yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişi
Yimişsiz yıgaçnı kesip örtegil

5- Musulmanga müşfik bolub mihriban
Sanga sandukung teg musulmanka sen
6- Cefa kıldaçıngka yanut kıl vefa
Arımaz neçe yusa kan birle kan

7- Yaraglıg aşıngnı kişike yitür
Yarağ bulsang oprak yalangnı bütür
8- Küç emgek tegürme kişike kalı
Sanga tegse emgek kişidin kötür

9- İsiz kılgan erke sen edgü kıla
Keremning başı bu erür ked bile
10- Eğer kelse erdin sanga edgülük
Öküş kıl ol erning senasın tile..

Ölçü:

Öküş kil / ol erning / senâsın / tile
fa'ulün fa'ulün fa'ulun fa'ul

(Kaynak: Edib Ahmed B.Muhmud Yükneki, Atebetü'l-Hakayık, yay. Reşid Rahmeti Arat, T.D.K.1951).

- II -
İyilik

1- Kökeni görklü olanın özü de görklü olur
Özü görklü olana gönül bağlanır
2- Kişiden kişiye çok ayrım vardır
Oysa görünüşte hepsi börklüdür

3- Bütün davranışlarını eylemlerini iyice irdele
Kimde yardımseverlik varsa ona insan deyiver
4- Yardımsevmez kişi yemişsiz ağaç gibidir
Yemişsiz ağacı kes ocakta yak

5- Müslümana karşı yardımcı gönülsever ol
Kendin için ne düşünürsen müslüman için de düşün
6- Sana acı çektirene sen yakınlık göster
Ne denli yıkansa kan kanla çıkmaz

7- Yarayışlı yemeğini kişiye yedir
Elverişli giysi bulursan çıplağa giydir
8- Başkasına güçlük çıkarma emek tükettirme
Sana acı çektiren olursa katlan

9- Kötülük eden kişiye sen iyilik et
Yardımseverliğin başı budur iyi bil
10- Sana birinden iyilik gelirse
Onu çok öv, övülmesini iste...

Dil özellikleri:

Köki körklüg erning: kökü görklü erin, kökeni soylu kişinin, kökü üstün kişinin.

Körklüg: görklü, yüce, güzel.

Örklüg ol: bağlı ol, balğan (*örk*/bağ, *örklüg*/bağlı).

Bu körklüg kılıkka: bu görklü kılıkta olana, bu görklü olana, özü görklü olana.

Bir erdin bir erke: bir erden bir ere, bir kişiden bir kişiye.

Tefâvüt(ar.) ayrım, iki nesne arasında görülen benzemezlik, birbirinden ayrılık.

Körerke: görünüşte.

telim: çok, pek çok.

Tözü: hepsi, bütünü.

Börklüg: börklü, başında börk bulunan, süslü.

Bütün kılgı: bütün yaptığın, bütün ettiğin.

Öte: iyice, üzerinde durarak, üsteleyerek.

İrtegil: irdele, incele, araştır.

Kerem: yardımseverlik, eli açıklık

Kerem(ar.) kimde erse: yardımseverlik kimde varsa.

Anı enr tigil: ona er deyiver, onu er olarak adlandır, nitele.

Yimişsiz yıgaç: yemişsiz ağaç (yıgaç/ağaç).

Teg: gibi, benzer, eş, denk.

Örtegil: yakıver, ocağa (örtemek/yakmak, ocağa atmak).

Musulmanga: müslümana.

Bolub: olup, olmalı, olsun.

Müşfik: gönülsever, yumuşak davranışlı.

Mihriban(lar.): yakınlık gösteren, sevilen, sevimli, gönül yapıcı, yardımsever.

Kıldaçıngka: kılana, edene, yapana(cefa kıldaçıngka / cefa edene, acı çektirene).

Yanut kıl vefâ(ar.) vefa ile karşılık ver (yakınlık göster, iyilik et).

Yanut: karşılık, cevap. *Yanut kıl:* karşılık ver.

Arımaz: arınmaz, temizlenmez.

Yusa: yıkasa, yıkansa. *Neçe yusa:* ne denli yıkasa, ne denli yıkansa.

Kan birle kan: kan ile kan (bu dizede kanı kan iye yumazlar, atasözü dile gelmektedir).

Yarağlıg aşıngnı: yarayışlı aşını, yüze çıkar yemeğini, iyi yemeğini.)

Kişike yitür: kişiye yedir, evine gelene yedir, insanlara yedir.

Yitür: yedir, ver.

Yarağ bulsang oprak: işe yarar giysi bulursan, yüze çıkar giyecek bulursan, giyeceğin varsa.

Oprak: giysi, giyecek.

Yalangnı: çıplağı, yalın olanı (*yalın*/çıplak).

Kalı: ise, eger, olursa, olsa, böylece.

Küç emgek tegürme: güç iş çıkarma, güç iş yükleme, çok emek tüketmeyi gerektiren iş verme.

Tegürme: yükleme, görev olarak verme, yükümlü kılma.

Emgek: emek, yorgunluk, güçlük, yorgunluktan doğan acı.

Sana tegse emgek: sana güçlük çıkarılırsa, sana emek tükettirilirse, sana emek çektiren olursa.

Kişidin: kişiden. (*Sanga emgek tegse kişidin* / kişiden sana çok yurucu, çok emek tüketici, çok acı çektirici bir iş verilirse, seni yoran olursa).

Kötür: taşı, katlan (*emek kötürmek* / emeğe katlanmak, yorgunluğa katlanmak, çektiğinden yatkınmamak).

İsiz: arayışsız, elverişsiz, kötü, iyi olmayan.

İsiz kılgan: kötülük eden, yararlı iş yapmayan.

Erke: ere, kişiye, kimseye.

Edgü kıla: iyilik et (*edgü* / iyilik, iyi).

Ked: iyi, yeterince, gereğince.

Bile: bil, bilesin.

Erür: irür, olur (*bu erür* / bu olur, budur).

Erdin: erden, kişiden.

Sanga: sana.

Edgülük: iyilik.

öküş: çok.

ol erning: o kimsenin.

Tile: dile, iste.

DİVAN ŞİİRİ

Divan Şiirinin Yapısı

-1-

Divan şiiri, kendi yarattığı kavramlarla bütünleşen, içinden çıktığı toplumun yaşama özelliklerini, yaratıcı gücünün yönünü, sanat anlayışını dilegetiren, çağından ayrı düşünülmemesi gereken bir uygarlık ürünüdür. Onu anlamak çağını bilmeye, çağını kavramak bu şiiri öğrenmeye bağlıdır. Bu açıdan bakmayan bir araştırıcı divan şiirinin özünde oluşan öğeleri görmeden, ancak yanından, yakınından geçer.

Divan şiiri, Türk toplumunun, islam inançlarını benimsemedikten, o inançların biçimlendirdiği yaşama ilkelerine uyduktan sonra doğup gelişen varlık ortamında, ortaya koyduğu bir üründür. İslam inançlarının egemen olduğu bir ortamda, bir dönemde doğması, o şiirin bütün konularıyla dine, gerçeklerin ötesinde kalana bağlılığı anlamına gelmez. Bugün bize gerçekötesi görünen nice konular, divan şiirinin yaratıldığı, geçerlik kazandığı varlık ortamında yaşayışa biçim veren birer ilke sayılıyordu. Bu ilkeler, onlara bağlananlara yeni bir yaşama biçimi getirmiş, yeni bir bakış açısı sunmuştu. Bu yeni yaşama biçimi, bu yeni bakış açısı çağının özelliğini taşırdı kuşkusuz, başka türlü olması da düşünülemez. Bir divan ozanından, çağımızın ozanının yaptığını yapması, gördüğünü görmesi, düşündüğünü düşünmesi beklenemez. Ancak çağını aşan, geleceğin şiirini etkileyen, onu yönlendiren yaratıcı başlar ayrı bir değer taşır, ayrı bir başarı gösterir. Gün olur, onları bile, çağlarının ölçüleri içinde anlama, yorumlama gereği doğar. Çağını aşanın anlaşılması da çağının, bir bütün olarak, bilinmesine bağlıdır. Ozanı, aydını, bilgeyi, bilgini anlamanın yolu çağının içinden geçer, yanından değil...

Divan şiirini, Türk şiirinin belli bir dönemden sonra ortaya konan, konmaya başlayan ürünü olarak görmek, onun alanının daraltma anlamına gelmez, belli bir ortamda yaratılan uygarlık varlığı diye anlaşılmasını gerektirir. Bu da, bu uygarlık ürününün içerdiği düşünce öğelerinden, benimsediği yaşama biçiminden, öngördüğü evrenden dolayıdır. Elimizde bulunan kaynaklara göre, divan şiirinin ilk ürünleri XIII.yy. öncesinde ortaya konmuş, ancak XI.yy. ötesine, özellikle İslam inançlarının yaygınlaştığı dönemlere geri gideni, şimdilik, bulunamamıştır. Ondan önceki dönemlerden şiirlerin biçimi, yapısı, konuları, düzeni divan şiiri kavramı altında bulunan ölçülere uymaz pek. Bu ilk ürünlerin, değ-

şik yollarla, divan şiirini etkilediğini, Türk ozanlarının, İslam-öncesi inançlarını büsbütün bırakmadıklarını, yeni bir yorumun süzgecinden geçirdiklerini de biliyoruz, örnekler elimizdedir.

Divan şiirine bu adın neden dolayı verildiği, bu adın nereden geldiği kesinlikle bilinmiyor. Bu konuda ileri sürülen görüşler "divan" kavramının yapısından, özünden kaynaklanıyor. kimine göre, ozanın şiirlerini topladığı dergiye "divan" adını vermesi, kimine göre ozanların ulus yöneticileri, büyükleri çevresinde toplanmaları, "divan" denen toplanma yerinde, sultanın, hakanın, padişahın önemli, değerli saydığı kimseler arasında bulunmaları, o toplantılarda ulus büyüklerine övgüler yazıp sunmaları, şiir okumaları bu yazın türüne "divan" denmesine yolaçmış.. Bu açıklamanın da kesin, güvenilir bir kaynağı, bir dayanağı yoktur. Birinci türdeki bir yorumun taşıdığı özellik daha gerçeğe yakın görünüyor. O da, kimi ozanların şiirlerini topladıkları dergilere "divan" adını vermeleridir.

Hüsrev-i mülk-i sühan oldığını ey Bâkî
Fehm ider ehl-i nazar defter-i divanından

Divan şiirinin önde gelen ozanlarından biri olan Bâki, "defter-i divan" deyimiyle şiirlerini topladığı dergiyi, kitabı anlatmak istiyor besbelli... Bu "defter-i divan" deyimi konuya biraz aydınlık getiriyor.. Ancak, "divan" kavramını Türk ozanlarının bir buluşu sanmamalı, daha X., XI.yy.larda İran ozanlarının, şiirlerini topladıkları dergilere, "divan" dediklerini gösteren yazılı kaynaklar elimizdedir. Özellikle Gazne saraylarında toplanan İran ozanlarının "divan" sözünü bir "şiir dergisi" karşılığı söyledikleri günümüze kalan kaynaklardan anlaşılıyor.

Türk yazınında, "divan" kavramının XIII.yy.dan sonra hızla yayıldığını, benimsendiğini, gene yazılı kaynaklardan, ozanların elimize geçen divanlarından öğreniyoruz. Gerek Anadolu'da, gerekse Anadolu dışında kalan Türk toplumlarında "divan" kavramı şiirle yanyana bulunur. Şiirlerin, belli ölçülere, belli bir ses düzenine göre bir "divan"da toplanması, ozanın "divan" dzenlemesi (tertib-i divan) yaygın olduğu ölçüde önemli bir gelenekti. Şiir söyleyen bir ozan için "divan" düzenlemek, bu alanda, yalnız bir başarı değil, ozanlığını ortaya koymanın da gerekçesi sayılırdı. "Divan"ı olan ozanın başka bir değeri, başka bir saygınlığı vardı.

Divan şiiri, kendi gelişme doğrultusunda, bir biçim şiiridir, onun özünü oluşturan anlam ile yapısını kuran kavram arasındaki ses uyumu, bu uyumla sağlanan birlik önde gelir. Bu biçim şiirinin, XIII.yy.da daha geniş bir alana yayılması sonucu, yeni izlenimlerle beslendiği görülür. Yönetim alanının genişlemesi, egemenlik sınırlarının büyümesi so-

nucu buyruk altına alınan değişik toplumların uygarlık ürünleri, boya değiştiren inançları, gelenekleri, görenekleri yavaş yavaş İslam topluluğu içinde erir, eritir, karışır kaynaşır, bu büyük, sürekli yoğuruluş sonucu şiire yeni, değişik düşünce ürünleri girer. Yaşama biçimlerinde görülen ayrılıklar, başkalıklar, çok az daha olsa şiiri etkiler. XII. yy.dan sonra, Selçuklu-Osmanlı yönetimleri altında gelişen divan şiiri bu yönetim alanlarının dışında kalan Türk topluluklarının şiiri arasında görülen ağız, deyiş, duyuş ayrılıkları, söyleyiş başkalıkları bu karışıp kaynaşmalardan kaynaklanır. Kimi toplumda inanç, kimi toplumda sevgi, yaşanan ortamla ilişkili görüşler, düşünce ürünleri şiirin özüne yerleşir, ona ayrı bir özellik, ayrı bir örgü kazandırır. Bunun en açık örneklerini Çağatay-Azeri ağzı denen Türk ağızlarının oluşturduğu şiirde bulmaktayız. Bu ağızlarda yalnız söyleyiş biçimi değil, konuya yaklaşma, konuyu işleme, duyguları dile getirme, şiirin özünü doldurma türünde de değişiklik görülür. Sözgelişi Nevai (XV.yy.) ile Anadolu'lu çağdaşı Ahmed Paşa (XV.yy.) dil, şiiri düzenleme, özünü oluşturma bakımından özdeş konuları işleseler bile, birbirinden çok ayrı birer ortamın ozanı oldukları ilk bakışta görülür, anlaşılır. Konu değişmez, ancak, konuya yaklaşmada iki ozanın yaşadığı toplumun varlık anlayışında ki derin ayrılık ortadan kalkmak şöyle dursun, gittikçe büyür. Bunun nedenini yalnız ağız ayrılıklarında, söyleyiş başkalalıklarında değil, yaşanan toplumların özünde, biçimlenişinde, düzeninde aramak gerekir. Öte yandan bir Seyyid Nesimi (XIV.yy.) ile bir Şeyhi (XIV.-XV.yy.) çağdaş olmalarına karşılık bambaşka toplumların, apayrı düşünme evrenlerinin yurttaşları gibi görülür şiirde. Ayrılık ağızda, dilde değil, yaşanan ortamdan, beslenilen kaynaklardan gelen etkinin gücündedir. Oysa, şiirde benimsedikleri biçime bakarak ikisini de bir çatı altında toplarız, ikisine de divan ozanı deriz... Öte yandan, Anadolu'da şiir dilinin kurucusu, öncüsü sayılan, Türkçenin şiir dili olarak gelişmesinde büyük katkısı bulunan, Yunus Emre (XIII.yy.) divan ozanları arasına sokulmaz. Oysa onun kullandığı ölçü, işlediği konular, bağlandığı inançlar, yaşadığı toplum ayrı değildir. Ayrılık yalnız biçime, ses uyumuna, kavramların yarattığı ses yansımalarına dayanır.

Uş yine ışkın beni mest-ü harâb eyledi
Yakdı gönül evini bağrı kebâb eyledi
Dal gibi bükdi belüm inilerüm dün-ü gün
Çekdi kemende beni çeng-ü rebâb eyledi
Ayblaman yârenler benüm zâr eyledügüm
Neyleyeyin nideyin hükmi Çalab eyledi
Göz ile görür iken derdüm bilünmez idi

Bu ayrılık odları beni türâb eyledi
Ger diler isen fakı tekye idin gel Hak'ı
Nice Yunus gibiye tanrı hitâb eyledi.

şiirini söyleyen Yunus Emre divan ozanı değildir, oysa şiirde ölçü (müfteilün failün müfteilün fâilün) ile biçim, düzen, ayak, uyak divan şiirinde geçerlidir.

Ah eger bahıb tapunı görmeyen
Düş göriben yine sana yormayam
Hiç zemânda hiç mekânda hiç nese
Görmeyem ki anda sini görmeyem
Kuralı sen gisuların tuzağın
Nezrüm oldur kuşa tuzah kurmayam
Işk-bâzi meclisinde niçe ki
Tapun oturur ola ben turmayam
Niçe ki bâz oldı gözlerün şehâ
Aynığa gönül kuşun uydurmayam

şiir, Kadı Burhaneddin'indir, Yunus Emre'den yetmiş beş yıl sonra ölmüştür, kullandığı ölçü (fâilâtün fâilâtün fâilün) divan şiirinin en kolay ölçülerinden biridir. Dil bakımından, Kadı Burhaneddin'in ki, Yunus Emre'den sonra gelmesine, Sıvas beyi olmasına karşılık Azeri ağzıdır. İmdi, bu iki ozanı bir yere koymak sözkonusu olunca, Yunus Emre halk ozanı, Kadı Burhaneddin divan ozanı sayılır. Oysa arada açık, kesin, ayırıcı bir ölçü görülmüyor, bütün iş yoruma kalıyor. İşlenen konu, kullanılan ölçü, ayak, uyak düzeni, uyum bir, ozanlara verilen yerler ayrı. Burada, bu tür nitelemelerin tartışılmasına gerek yok, ortada alışkanlıktan doğan bir yazın geleneği var, ona uyulmuş.

Az önce, divan şiirinin bir "biçim şiiri" olduğunu söylemiştik. Bu biçimden ne anlaşıldığını, kesin çizgilerle, belirlemek, ortaya koymak da güçtür. Biçimi koruyan, ona kendi anlayışına göre bir tanım getiren tek etken gelenektir. Bundan dolayı, divan şiiri, kendi kavramlarından oluşan varlık ortamında, bir "gelenek şiiri"dir. Bu geleneğin belli, kesin, değişmez öğeleri, ilkeleri, dokuları vardır. Ozan bunlara uyduğu sürece "divan ozanı", uymadığında ya "halk ozanı", ya "divansız"dır. Divanı olmayan ozanı önemsenmediğini gösteren sayısız örnek vardır elimizde.

Bu açıklamalar, yediyüz yılı aşkın bir süreyi kuşatan, binlerce

ozan yetiştiren uzun bir dönemi anlamaya, anlatmaya yetmez. Bundan dolayı en tutarlı yol, ozanı yorumlamak, ona uzaktan bakmak değil, onu konuşturmak, söylediklerini dinleyerek anlamaya çalışmaktır. Bu uzun çalaşmanın ereği de budur...

Divan şiiri diliyle, düşüncesiyle, duyuşları-deyişleriyle, kendi içine kapalı, arada bir çağına açık kapısı bulunan, başarıyı düşgücünün bütün olanaklarını kullanmada, alabildiğine enginlere açılmada, birbirinden güzel, alımlı, çekici, süslü imgeler yaratmada arayan bir üründür. Bu ürün, iyi incelendiğinde çağını, çağının insanını, toplumunu, nereleri beğenip neleri beğenmediğini ortaya koyacak ölçüde doludur. Kavramların uçarı, boşlukta dolaşır gibi oluşu araştırıcıyı ürkütmemeli. İnsanın elinden çıkan bu ürünlerin gene insanı ele vereceği kuşku götürmez. Yeter ki, araştırıcı, araştıracağı konuyu doğduğu ortamda bulmayı, onu o ortamın varlık ilkelerine göre değerlendirmeyi bilsin. Eskiden kalanı, çağa ışık tutanı, eskimeyeni, yaşadığımız çağın anlayış ölçülerine göre açıklamak kolaydır. Bunu, eskiden günümüze kalanın kendisi yapıyor, yapmasa günümüze kalamazdı. Önemli olan, günümüze kalmayanı, bir geçmiş varlığı olarak kıyıya çekileni kendi bütünlüğü içinde, oluş olanaklarına göre anlayıp anlatmaktır. İyi bir araştırıcı, çağının anlayışına, görüşüne uymuyor, ters düşüyor diye geçmişe yalan söyletmekten kaçınandır. Yoksa geçmişte olanı, birtakım çekip çekiştirici, uzaltıp kısaltıcı yorumlarla başka türlü göstermek, günümüzün töresine, geleneğine göre biçimlendirmek değildir. Geçmişin kendisine uygun gördüğünü, yakıştırdığını, birtakım geleneklerin, alışkanlıkların baskısıyla, etkisiyle tersine çevirmek, olduğundan başka türlü göstermeye çalışmak geçmişe yapılabilecek kötülüklerin en büyüğü değilse de en yararsızı, en gereksizidir. Geçmiş kendini anlatır, yeter ki onun dilini bilelim, bizim dilimizle onu konuşturmaya kalkışmayalım. Geçmişin, bugün için beğenilmeyen, sevilmeyen yanlarını güzel göstermeye çalışmak, gelecek kuşakların gerçekleri öğrenmelerini önlemek için yalancı tanıklar bulmaktan başka bir anlam taşımaz. Ne var ki, tarih, bilim, günün birinde yalancı tanıkların içyüzünü ortaya koymakta, "yeniden yargılama" yoluna gitmekte gecikmemiş, bundan sonra da gecikmez. Geçmişini seven, ona saygısı, sevgisi olan bir kimse, onu istediği, özlediği, düşündüğü gibi değil, olduğu gibi görmeyi bir uygarlık ilkesi diye benimseyendir.

Divan şiiri, kuruluş bakımından, başlıbaşına birer anlamla yüklü birimlerden oluşan bir bütündür. Bu birimlerin en ufağı mısra (dize)dır. dizenin "aruz" denen ölçüye uyması, ses düzeninin, uyumunun onun yapısına göre kurulması gereklidir. Bunun dışında dizenin anlamı, değeri yoktur. İki dizeden oluşan, ölçü bakımından birbiriyle özdeş olan, daha büyük birime beyt (ikilik) denir. Arapça "ev" anlamına gelen "beyt" şi-

irde, birleşik bütünlüğün, ilk örneğidir. Bu birimde son sesler (uyaklar) özdeş de olabilir, bağımsız da. Bu iki birim divan şiirinin kurucu ilk öğeleridir, bunların dışında, bunlardan oluşmayan bir şiir sözkonusu değildir. Bu iki birimden kurulan değişik bütünleri, daha sonra, örneklerle göreceğiz. Burada üzerinde durulması gereken konu, divan şiirinin dilidir. Divan şiiri, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, ortaçağın düşünce yapısına, sanat anlayışına, inanç ilkelerine uyan, uyması gereken bir üründür. Bu özellik, bütün tektanrıcı uluslar için, ortaçağ denen dönemi yaşayanlar için, geçerlidir. Bu bakımdan, divan şiiri yalnız değildir, başka uluslarda, daha başka biçimlerde, niteliklerde soydaşları, çağdaşları vardır. O uluslarda da şiirin başlıca konusu yaşanan değil, özlenen, yaşanmak istenen evrendir. Dil, inancın buyruğu altındadır, şiir ise inancın geçerli kıldığı dili kullanma gereğindedir. Ortaçağın boyu, boyası, giysisi ulustan ulusa göre değişir de öz değişmez, özü niteleyen dil değişir de kavramların içeriği, kabuğun içinde ki değişmez. Divan şiirinin diline de bu açıdan bakma gereği vardır. Bu dil çağın dilidir, toplum kurumlarını düzenleyen, yaşama biçimlerine geçerlik kazandıran inançların dilidir. Ozan ne denli güçlü, ne denli yüksek bir görevle yüklü olursa olsun ne çağının, ne de çağdaş dilin dışına çıkabilir. Bunları söylerken ozan yaratıcı, yenilik getirici, bulucu olamaz demek istemiyoruz, çağının diliyle olan bağlantısını belirtmeye çalışıyoruz. Yoksa yeni kavramlar, yeni imgeler, yeni buluşlar getiren ozanların sayısı az değildir. Ancak "divan ozanı" olmanın, çağına göre, belli kuralları, belli koşulları da vardır. Bu durumda "divan ozanı"nın karşısına kullanacağı "divan dili" çıkar. Bu dil, öğretim-eğitim kurumlarında, yasalara uyun olarak, ozana "verilir". Ozanın gücü, yeteneği, başarısı bu kendisine "verilen" dili geliştirmesinde, daha işlek, daha verimli kılmasındadır. Bu dili edinmenin değişik yolları da var. Birinin öğrenimle bağlantılı olduğunu, öğretim kurumlarından kaynaklandığını söyledik. Divan şiirinin doğduğu toplumda bu dilin "medrese" adı verilen kuruluşlarda öğretildiği, İslam dininin kılavuzluğu altında yürüyen bilimlerle beslendiği biliniyor. Buna, "bilim dili" denirdi, Arapçaydı. Ozan, bu bilim kurumlarında okumasa bile, dinini, dininin gerekli gördüğü önbilgileri bu dille edinmeden edemezdi. Kulak dolgunluğu olsa bile dinle ilgili kavramlar, deyimler, sözler belli kaynaktan aktarılırdı. İkincisi de şiir bakımından, islam ülkelerinde, çok ileri bir başarı aşamasında bulunan İran'ın diliydi. Farsça denen bu dil yazın yoluyla, özel öğretmenler aracılığıyla, özel çalışmayla öğrenilirdi. Başlangıç dönemlerinde, "medrese"lerde Farsça okutulmaz, öğretilmezdi. Bunda, İran'ın bağlı bulunduğu inançların etkisi büyüktü. Bu nedenle, Farsça daha çok, özel olarak öğrenilirdi. Farsçanın öğrenilip öğretilmesinde Selçuklu yönetiminin bu dili "devlet dili" olarak benimsemesinin, Mevlevilik'in etkisi, katkısı büyüktür. İşte, bu ikili öğrenim ortamında, ozanın, yazarın, bilgin-

lerin iki ayrı dil öğrenmeleri gereklilikti. İslam bilimlerini Arapçadan, şiir, tasavvuf, yazın konularını Farsçadan öğrenme dışında, üçüncü bir olanak sözkonusu değildi. Çağın uygarlık durumu, aydınlanma anlayışı bunu gerektiriyordu. Ozan, böyle bir ortamda, kendisine açılan iki kapıdan girip çıkacak, gerekeni yapacaktı. Nitekim, çağın inanç düzeni de bunu gerekli kılıyor, ozanı böyle bir yetişme alanında bırakıyordu...

Divan şiirinin doğduğu ortamın, dil bakımından, taşıdığı özellik ozanı iki kaynakla karşı karşıya getiriyor, bilimi seçen bir yana, şiiri seçen öte yana yöneliyordu. İkisini yanyana yürütmek isteyenler için de iki kaynak, iki kapı açıktı. Bu kapıların birinden bilim kavramları, ötekinden yazın kavramları giriyordu. Ozanın bağımsız bir yanı da vardı: iki ayrı kavram topluluğundan şiirle ilgili olanı seçince istediği kavramları da alabilme, onları yeniden birleştirip ayrıştırarak üretimi sürdürme. Bu işi yapanlar arasında Seyyid Nesimi, Ahmed Paşa, Necati, Fuzuli, Bâki, Taşlıcalı Yahya, Şeyhulislam Yahya, Neşati, Naili, Nef'i, Nedim, Şeyh Galib gibiler, divan şiirinin önde gelen, çağına göre yeni sayılan ozanlarıdır...

Divan ozanı, bu tür kavramları (Arap-Fars kökenli) seçmeden edemez miydi? Edemezdi, kullanacağı ölçüye istediği kavramı sokma olanağı azdı. Türkçe kavramlar, "aruz" ölçüsünün yapısına göre değildi, uzayıp kısalma esnekliği yoktu. Ayrıca, Türk dilinde sözcüğün ortadan bölünmesi, yarısının uzun, yarısının kısa okunması da sözkonusu değil. Sözgelişi "geliyorum", "gidiyorum", "geleceğim" bg. sözcüklerin uyabileceği bir "aruz" bilinmiyor. Sözleri "aruz"a göre uzatma-kısaltma olanağı da yok, yazının dizilişi, ses yapısı buna elverişli değil. Bu tür koşullara aldırmayan birkaç ozan var, onlar, kimi Türk sözlerini, esnekliği oranında "aruz"a sokmuş, ancak iyi sayılan, beğenilen bir iş yapdıklarını da söyleyen çıkmadı, divan ozanlarından.

Ayağın tozıyla vezn itmez boyın ehl-i hüner

*

Sâkıyâ rıtl-ı girân eksük gerekmez âreden
Yahşı ağırlanmak ister hâsılı mihman-i id

dizelerinde, Bâki'nin kullandığı, "ayağın tozıyla", "âreden", "ağırlanmak" sözleri "aruz"a uymuyor, bundan dolayı "aradan"ı "âreden", "ağırlanmak"ı "âğırlanmak", "ayağın tozıyla"yı "âyeğın tozıyla" biçiminde okumak gerekir ki bunu da bir eksiklik sayanlar az değildir.. İşte bu gibi "eksiklikler"den kaçınma nedeniyle, kimi ozanlar, "aruz"a uygun kavramların ardınca koşarak Arap-Fars dillerinden kavram aktarma gereğini duyarlar..

Şiirin yapısı belli ölçülere dayanan ses uyumundan, özü de kavramlara yüklenen anlamlardan kaynaklanır. Ozanın başarısı kavramların uyumu, anlamları ile sınırlıdır, çevrelenmiştir. Bu kavramlar da, ister İran şiirinden, ister Arap bilimsel ürünlerinden aktarılsın, çağın düşünce yapısına uyan dil varlıklarıdır. Kavramlarda birbirinin alanına girme, birbirinin yerini alma sözkonusu değildir. Ozanın ilgisini yoğunlaştırdığı önemli konulardan biri bu kavramların sınır çizgilerini iyi bilmektir. Bu bilmenin Arap-İran uygarlığına olan yakınlıkla bağlantılı bulunduğunu söylemenin gereği yok..

Divan şiirini, çağının uygarlık anlayışından, olaylara bakış biçiminden, biliminden, inançlarından, sanatından ayrı, bağımsız bir alan gibi görüp gösterme de tutarlı değildir. Divan şiiri, çağının bütün uygarlık kurumlarıyla yanyana yürüyen, atbaşı giden bir yaratmalar topluluğudur. Onun yeşerdiği ortamda bilim, sanat, din, ulus yönetimi bir birlik bütünlük içinde, eş adımlarla yürür. Ozanın baktığı pencere ile bilginin baktığı birdir, ayrılık yalnız gözlüklerdedir.

XIII. yy.dan sonra, özellikle Osmanlı ülkesinde, şiir alanında görülen atılımın Selçuklu döneminden kalan uygarlık kurumlarından kaynaklandığını görürüz. Bilimin, sanatın XI. ile XII.yy.larda, Türkler arasında yeni bir inanç kurumunun etkisiyle biçimlenmesi olayı Osmanlı toplumunun düşünce temellerini yaratan girişimlere dayanır. XIII.yy. Osmanlı toplumunun emekleme çağıdır, bu dönemde Osmanlı toplumu son biçimini almış, son başarı aşamasına ulaşmış bir uygarlık anlayışının taşıyıcısı değildir. Selçuklu anlayışı bütün kurumlara egemendir. Osmanlı toplumu, ilk gelişme atılımını gösterdiği XIV.yy. ortalarında, önceki çağlara dönecek, onların yaratmalarını basamak yaparak yönünü belirleyecektir. Bu dönemlerde başlıca ürünün çeviriyle başlayan şiir olduğu görülür. Şiirin yanında, bilimsel çalışmalar yeralır. Bunlar da önceki dönemlerin uygarlık ürünlerini anlama ereğini güden aktarmalardır. Özellikle İran şiirinden, çeviri yoluyla, yapılan bu aktarmaların Kur'an'dan, eski İran halk masallarından, Tevrat'ta geçen öykülerden kaynaklanan ürünler olduğu görülür. İşlenen konular, genellikle, üçe ayrılır. A- İran şiirinde geçen, kaynağını eski İran yiğitlik öykülerinden alan ürünler. Bunlar arasında, en önemlisi, ünlü İran destan ozanı Firdevsi (XI.yy.)nin işlediği, "Şehname" adlı kitabında ölümsüzleştirdiği savaş, yiğitlik olayları, onlara karışan kahramanlardır. B- Kaynağını İran-Arap halk masallarında bulan, acıklı, üzücü, duygulu sevgi öyküleri. Bunların başında "Leylâ ile Mecnun", "Ferhad ile Şirin", "Vamık ile Azra", "Yusuf ile Züleyha" bg. inançlarla ilgili olanlar gelir. Büyük kaynak gene Tevrat ile halktır. Bunlar derin bir sevgiyi, kimi yerde ölüme götüren tutkuyu konu edinir, sevenle sevilen karşı karşıya geldiğinde bile, olaya doğaüstü bir nitelik, tanrı'ya

yönelik ülkücü bir eğilim verilir. Sevenin sevdiğinde aradığı gerçek kişi değil, tanrısal güzelliktir, tanrı'ya duyulan derin özlemin, kavuşma, ölümsüz olma tutkusudur. Bu sevgi konulu ürünlerde, ozan bütün duygularını yoğurur, yoğunlaştırır, sürükleyici, acıma duygularını aşırılığa vardırıcı bir yapıya dönüştürür. Kavuşma özleminin büyüleyici etkisi ayrılığı basamak yaparak doruğa ulaşır, özlem sarsıcı, tüketici bir üzüntüye, ayrılık acısına dönüşür. "Hüzün" adı verilen bu durum divan ozanının yeniden işleyeceği bir konudur. C- Tasavvuf konuları. Bunların da kaynağı "Yeni-eflâtunculuk"tan beslenen, tanrı'yı, evreni, insanı, bütün varlık türlerini, yaratılış, oluş olaylarını apayrı bir açıdan gören düşünce ürünleridir. Bu konular kimi yerde sevgiyle, kimi yerde sevgiyi aşan, ona yol gösteren bilgelikle biçimlendirilir işlenir, sergilenir.

Bu üç konunun işlenmesinde, düzenlenişinde eski geleneğe uyulur, olaylara, olaylarla bağlaşımlı kişilere, daha önceden bilinenlere ayrı ayrı nitelikler verilir. Sözgelişi seven erkektir, sevilen kızdır. Seven koşar, çırpınır, yanar yakılır, yakınır, döğünür, sevilen içine kapanır, kimseye görünmez, sevgisini dumansız yalımlar gibi gönlünün oylumunda kıvrım kıvrım yükseltir, dokunulmazlığın, kutsallığın, kolay kolay elde edilmezliğin yüce bir örneği olarak sessizliğe gömülür. Yiğitlik olaylarında başlıca örnek Firdevsi'nin yüceleştirdiği İran büyükleridir. Tasavvuf konularındaysa, en yüksek aşamada tanrı, ondan engin, eşsiz bir ışık (nur) olarak fışkıran (sudur) evrendir, evreni dolduran varlıklardır. Bu fışkırma, "yaratılış", "yoktan varedilme" değil, yüce varlık olan tanrı'dan, "önsüzce-sonsuzca varolan"dan görünüş alanına çıkma, elle tutulur--gözle görülür varlıklarda göze verilme anlamına gelir. Tasavvuf'un, dinle bağdaşmadığı, dinin bir yasası olan "şeriat" kurallarına uymadığı görüşü yaygındır. Bu nedenle, tasavvufa düşkün, onu işleyen kimselerin eylemleri sık sık yasaklanır. Bu konuda sayısız buyruk (fetva) vardır, Seyyid Nesimi'den Pir Sultan Abdal'a değin nice ozanın ortadan kaldırılışı, kiminin sürülüşü, ülkeden ülkeye kaçışı bundandır.

İnanç egemenliği karşısında düşünme özgürlüğü sözkonusu değildir, çağın, şu "ortaçağ" denen dönemin özelliği budur. Buna karşın, sonuç ölüm de olsa, çağın baskısına karşı direnen, düşündüğünü söyleyen yazarlar, ozanlar, düşünürler çıkmış, geleceğe ışık tutmuşlardır. Durum ortaçağı yaşamış bütün ülkelerde böyledir. Uygarlık bu baskı ile düşündüğünü söyleme arasında geçen savaşın ürünüdür. Divan şiiri de, çağın kaçınılmaz bir sonucu olarak, bu dönemi yaşamış, geçmiştir.

Divan şiirinde işlenen konulara gelince, başka bir durum ortaya çıkar. Ozan, geleneğe uymakla birlikte, özel yaşayışla ilgili olayları, toplum olaylarını, az da olsa, şiire geçirir, şiirle gerçeği bütünleştirir. Yasak-

ları, kimi gereksiz yargılamaları, toplumda olan yasa-dışı işlemleri, tutarsızlıkları konu edinir. Bunları ilgili bölümde göreceğiz. Geleneğin getirdikleriyle çağın verdikleri arasında sürekli bir çatışma vardır. Ozan, içinde bulunduğu durumun elverişliliği oranında, bu iki yandan birine geçer. Geleneğe baştan savma bir tutumla yer verirken, çağın getirdiklerini ileri sürer işler. Buna karşın, divan şiirinde evrene açılma, bütün insanları kuşatma gibi büyük bir atılım görülmez. Bütün başarı içe kapanışın sağladığı olanaklara dayanır...

-II-

Divan şiirinde en büyük sorun dildir. Onun anlaşılması, özü, gelişimi, etkisi, özelliği, yapısı bu dille bağlantılıdır. Divan şiirinin kapısından ancak, onu dilini konuşarak, o dille söyleşerek girilebilir. Bu da ayrı bir başarıyı, ayrı bir beceriyi gerektirir. Kendi olanakları içinde, gerçekten eşsiz denecek örnekler veren, insandaki yaratıcı gücün, düş kurma yeteneğinin son çizgilerine varan bu şiir ortaya konduğu dönemlerde bile belli bir bilgi aşamasına ulaşmadan, belli bilim verileri edinmeden kolay kolay anlaşılamazdı. Öyle durumlar ortaya çıkmıştır ki, ozanlar bile birbirlerini anlamada güçlük çekmiş, birbirinin dilinin ağırlığından, güç anlaşılır oluşundan yakınmıştır. Bu yakınmalı durum, daha XIII.yy. sonlarında görülmüş, XIV.yy.dan günümüze değin sürmüştür.

Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolı ol ulı menzilleri

-Aşık Paşa-

Türk dilinin bilinmeyişinden, gereken değeri görmeyişinden yakınırken, ondan kısa bir süre önce yaşamış olan Mevlânâ (öl.1274) bütün şiirlerini Fars diliyle söylemiş, oğlu Sultan Veled de:

Türkce eger bile idim bir sözi bin ide idim
Datca eger diler isez guyem esrâr-ı a'lâ

demekten kendini alamadı. Daha sonra Karamanoğlu Mehmed Beğ,

egemenliği altında bulunan bölgede, "devlet dili" olan Farsçayı yasaklamış, onun yerine Türk dilini "devlet dili" olarak yürürlüğe koymuştu. Oysa, başlangıçta Türk dili böyle değildi, bambaşka bir yapısı, özelliği, kuruluşu vardı. İnançların etkisinde kalan, özelliğini, yapısını koruyan bu dilde yabancı söz yok denecek oranda azdı. Şiir bu dille söylenir, tapınaklarda yakınmalar, yakarmalar bu dille gerçekleştirilir, ağıtlar bu dille düzenlenirdi. Konuşma diliyle yazı dili arasında uçurum yoktu.

Tüzün bilge kişiler tirilelim
Teñriniñ bitigin biz işidelim
Tört ilig teñrilerke tapınalım
Tört ulug emgekde kurtulalım
-E.T.RRA./24-

dörtlüğünde bütün sözler Türkçedir:

Soylu bilge kişiler toplanalım
Tanrı'nın bitiğini biz işitelim
Dört egemen tanrı'ya tapınalım
Dört ulu acıdan kurtulalım...

Bu dil, XII. yy.dan sonra, bir daha dönmemek üzere, geçmişe uğurlanacak, onun yerini Arap-Fars dilleriyle karışıp kaynaşan başka bir Türk dili, Osmanlı Türkçesi, ya da, gene Doğu'da Çağatay-Azeri Türkçesi denen diller alacaktır. Divan ozanı, neden bu karışık dili benimsediğini açıklamakta bir sakınca görmeyecek, gecikmeyecektir:

Ol sebebden fârisi lafziyle çokdur nazm kim
Nazm-ı nâzük Türk lâfziyle iken düşvâr olur
-Fuzuli-

Türk şiirinde Fars-Arap dillerinin etkisine karşı çıkan, dilin ağırlığından yakınan, başka bir Türk ozanı, Mesihi (öl.1512):

Mesihi gökden insen sana yer yok
Yüri gel ya Arab'dan ya Acem'den

demekten kendini alamamış. Burada dilin yarattığı güçlük, karışık oluşundan, özünden uzak kalışından kaynaklanıyor besbelli...

Ey şi'r miyânında satan lâfz-ı garibi
Divân-ı gazel nüsha-i kâmûs değildir

-Nâbi-

derken, ondan kısa bir süre sonra, Sünbülzade Vehbi, "Sühan Kasidesi"nde:

Fârisi vü a'rebiden iki şehbâl gerek
Ta ki pervâz-ı bülend eyleye anka-yi sühan

diyerek Fuzuli gibi, Arap-Fars dillerinin üstünlüğünü, onlarsız iyi, güzel şiir söylenemeyeceği görüşünü savunmuştur. Bu tutum, belli belirli bir anlayışı besleyen geleneğin doğal sonucudur. Ozan, kendi düşünce evreninde, yaratmanın hangi olanaklarla sağlanabileceğini açığa vururken doğru bildiğini dilegetirmektedir. Onun şiir evrenini oluşturan öğelerin kökeni Arap, Fars dilleridir. Böyle bir anlayış türünü, başka ülkelerde de görürüz. Özellikle felsefe alanında bunun sayısız örnekleri vardır. Belli bir kaynağa bağlanmak, bütün olayları, başarı atılımlarını, o kaynaktan beslenen düşünce ilkelerinde bulmak, daha da ileri giderek, benimsediği kaynağın dışında gerçek tanımamak uygarlığın yarattığı yazgılardan biridir. Oysa, divan şiirini oluşturan dönemlere, XIII.yy.lara doğru geri gittikçe, dilin bambaşka bir nitelik taşıdığını görürüz:

Ol hatunlar çünki gördiler yüzin
Aklı gidüb unitular köndözin
Ah kıldı kamusi düşdi yire
Hayran oldı esridi anı göre
Zeliha ider kesün turuncunuz
Kanı elünüzde ki bıçağınuz
Her biri aldı bıçağı eline
Ellerin doğradı turunç yirine

-Şeyyad Hamza-

Türkçenin ölçüye uygulanışında birtakım güçlüklerin bulunmasına karşılık, ozan gene de, çağının konuşulan diline uymuş, Tevrat-Kur'an gibi din kitaplarında geçen "Yusuf ile Zeliha" öyküsünü yabancı sözcüklere pek seyrek başvurarak işlemiş. Şeyyad Hamza'dan bir kuşak sonra gelen, Hoca Mes'ud da Farsçadan çevirdiği uzun bir öyküyü çağının konuşma diliyle Türkçeye aktarmış:

Süheyl ol didigüni itdi vü ol
Aracuğa vardı gözetürdi yol
Kim olmaya kişi sataşıgele
Gerek saklığın ile olam hele

dizelerinde Türk dilinin yapısına aykırı bir ölçü (aruz) kullanılmış, ancak dilin özüne dokunulmamış pek. Türkçenin böyle özüne dokunulmadan, şiire geçirilişinde iki ayrı etkenin varlığı sözkonusudur. Biri, bu tür inançlarla yoğurulmuş öykülerin geniş halk topluluğuna yayılması, ikincisi ozanın aydınlar arasındaki yerini kesinlikle belirtememiş olmasıdır. Bu kolay anlaşılır dizeleri söyleyen ozan, başka şiirlerinde, geleneğe uyarak ağır, karmaşık bir dil kullanmaktan kendini alamaz. Burada, üzerinde ilgiyle durulması gereken, önemli bir toplum olayı görülür. Türk dilinin, belli bir dönemden sonra Arap-Fars dillerinin etkisi altında kalışıyla, Türk egemenliğinin boyutları arasında bir bağlantı vardır. Nitekim, Anadolu'da XII.yy.dan sonra hızlı bir gelişme gösteren şiir yavaş yavaş eski dilden uzaklaşır, Selçuklu, daha sonra, Osmanlı egemenliklerinin alanları genişledikçe yabancı dillerden aşırı ölçüde yararlanmaya, söz, kavram, deyim aktarmaya başlar. Bu olay Osmanlı egemenliği güçlendikçe hızlanır, genişledikçe yayılır. Öte yandan Anadolu'da kurulu ufak beyliklerde konuşulan halk diline, öz Türk diline, bağlılık daha açık bir nitelik kazanır. Bunun en belirgin örneği Kadı Burhaneddin'in şiirleridir. Demek bu gelişigüzel bir olay değildir. Devlet güçlendikçe, dilde çözülme, daraldıkça halk diline sarılma hızlanıyor. Başka bir söyleyişle, büyük illerde yerleşmeler çoğaldıkça dilde karışma, kırsal kesimlere açıldıkça, büyük yerleşme yerlerinin dışına çıktıkça, halk dili dediğimiz dile bağlılık artıyor. Bu olayda, büyük yerleşme yerlerinde açılan öğretim kurumlarının, bilgi yayma gereçlerinin etkisi de önemlidir, ancak, bu durum da, yönetimin uygarlık anlayışından, bilgi uygulamasından kaynaklanır. Anadolu'nun geçmişine baktığımızda, öğretim kurumlarının, genellikle, büyük illerde, özellikle başkentlerde açıldığını, yoğunluk kazandığını görürüz. Bu kurumlarda öğretilen bilgi odaklarının islam dinine, dolayısıyla, o dinin doğduğu Arap diline dayanışı bir toplum uygulamasıdır. İşte Arap-Fars dillerinden aktarılan sözlerin, deyimlerin, kavramların geliş yollarından başlıcası bu kurumlardır.

Bu kurumların divan şiirinin gelişmesi, yayılması ile bağlantısı ne olabilir? gibi bir sorunun gereği yoktur. Divan şiirinin beslendiği kaynakların, çoğunun bu yabancı dillerde verilen uygarlık ürünleri olduğunu daha önce söyledik. Olaya daha geniş, daha gerçekçi bir açıdan bakılırsa, Anadolu'da üretim alanlarında konuşulan dille, büyük tüketim yerle-

rinde konuşulan dil arasında önemli bir ayrılığın bulunduğu görülür. Gerek Selçuklularda, gerekse Osmanlılarda büyük yerleşme yerleri olan iller büyük tüketim alanlarıdır. Büyük üretim alanı olan tarım bölgeleriyse tüketim bakımından elisıkıdır, olanaklar azdır. Bu durumla konuşulan dili karşılaştırdığımızda ters orantılı bir sonuca varırız. Tüketimin geniş boyutlara ulaştığı yerde dil karışık, ağır, üretim alanlarındaysa arınmıştır. Bu durumu, yalnız öğretim biçimine yüklemek, onunla açıklamaya kalkışmak da yeterli değildir. Yunus Emre, Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin bg. ozanları bilgisiz, kulaktan dolma birer kişi sayamayız. Bugün kimse çıkıpta sağlam bir "mederese öğrenimi" gören Kadı Burhaneddin'in dilinin arınmışlığını bilgisizliğine, az okumuşluğuna, önemli bir öğrenim görmemiş olan Zâti'nin o güç anlaşılır dilini bilginliğine yoramaz. Çok okuyanın çok yabancı sözcük kullanması gerekirse, Kadı Burhaneddin'in dilinin en ünlü divan ozanlarının dillerinden çok daha ağır, güç anlaşılır olması kaçınılmazdı. Oysa durum bunun büsbütün karşıtıdır. Zâti, Osmanlı imparatorluğunun başkenti olan, aşırı tüketici Istanbul'da yaşamış, Kadı Burhaneddin ise üretici bir bölge olan Sıvas yöresinde beylik kurmuş. Biri kır insanıdır, beyliği kırla sınırlıdır, öteki başkent insanıdır...

Divan şiirinin dilinde, öğrenim kaynakları yanında, başka bir beslenme odağı da yöredir. Biz buna "yöre dili" adını vereceğizi. Ozan, ister istemez yaşadığı yörenin dilini benimseme gereğini duyar. Yazdığı koşukları kendi dilini konuşan topluluğa okuyan, çalgısı eşliğinde söyleyen bir halk ozanı gibi divan ozanı da şiirlerini, kendi dilini kullananların toplandıkları yöreye sunma gereğindedir. "Yöre dili" derken "ağız" anlaşılmasın. "Ağız" bir dilin değişik biçimde konuşulmasıdır, bizim düşündüğümüz "yöre dili" ise belli bir aydınlarlar, okumuşlar, yazarlar, ozanlar topluluğunun ürünlerini ortaya koydukları dildir. Sözgelişi bütün divan ozanlarının dili bir "yöre dili"dir, evde, alışveriş yerlerinde değil, yalnız ozanlar, yazarlar, okumuşlar arasında geçerlidir, daha doğrusu yalnız yazıda kullanılır. Öyle şiirler var ki, onların yazıldığı dili konuşmak şöyle dursun, okumakta bile güçlük çekilir.

Divan şiirinde işlenen dil, halk ozanlarının dili türünden bir dil olamaz mıydı? Bu soruya doğru, yeterli bir karşılık bulmak için uzun boylu düşünmenin gereği yoktur. Divan ozanı halk ozanının diliyle yazamazdı, yazsa divan ozanı olamazdı, divan ozanının elinde bulunan şiir gereçleri, özellikle ölçü, halk diline yatkın, uygulanabilir türden değildi. Daha önce, başka bir konu dolayısıyla üzerinde durduğumuz bu olayı, yeniden ele alıp geçelim. Divan şiirinin doğduğu ortamın ilkeleri, koşulları, inanç düzeni, yaşama biçimi halk ozanlarını yaratan ortamınkinden çok mu çok ayrıdır, değişiktir. Divan ozanı, düşlediğini, özlediğini yazan

bir kimsedir. Halk ozanı ise koşmalarını günlük yaşama olaylarından esinlenerek düzenler. Divan ozanının nitelediği "sevgili", "güzel" içinde yaşanan toplumda yoktur, yalnız ozanın gönlünde vardır. Oysa halk ozanının sevdiği güzel karşısındadır, komşusudur, tarlasında, yaylasında, çayırında, bayırındadır, sözün kısası köydedir. Şiiri, bir insan ürünü olarak, gerekli yerine oturturken yöre sorununu unutmamak gerekir. Şiirin dili yöresiyle içten bağlantılıdır. Ne ozan yörenin dışında başarı gösterebilir, ne de şiir yaratıldığı yörenin uzağında tutunacak yer bulabilir. Şiirin yöre ile olan bağlantısını da dil oluşturur. Bu yüzden, şiiri yazıldığı dilden başka bir dile aktarırken giysilerinden soyup başka bir gövdeye göre biçilmiş giysinin içine sokmuş gibi olunur. Şiir çevirisinin güçlüğü bundandır. Dilden dile aktarmada şiirin kuşattığı anlam alanı daralmayabilir, daralmaz da, ancak o alanda yeşeren duyuş incelikleri, bütüne dirilik kazandıran söz uyumu ortadan kalkar. Çeviriyle anlamını yitiren şiirde boşluk var demektir. Oysa şiir, bir insan gerçeğini yansıtıyorsa, içeriyorsa doludur, çeviri olayı o dululuğu boşluğa dönüştüremez. Çeviride yok olan dilin yarattığı uyumdur, ses düzeninden doğan tatlılıktır. Şiir özdür, özü hangi kaba koyarsanız koyun, kabın biçimini alsa bile yapısı bozulmaz. Tuz suda erir, biçimi değişir, su kaynatılıp uçurulunca gene tuz kalır. Erime, tuzu tuz yapan özü değiştiremez. Şiir çevirileri de suda eriyen tuz gibidir, yalnız biçimi değişir. Divan şiirine, dil açısından bakıldığında, değişik bir durum çıkar ortaya. Önce ozanın kavrama verdiği anlamı, sonra o kavramın sözlükteki anlamını bilmek gerekir. Ozan, şiirine derinlik, üstünlük kazandırmak için, kavramın sözlükteki anlamıyla yetinmez. Bu divan şiirinin bir özelliğidir, birçok araştırıcıyı, uzmanı kolayca yanıltabilir. İş yoruma dökülür, yorumcu bildiği, düşünebildiği bütün anlamları ortaya döker, sergiler, ozanın şiirini söylerken bütün anlamları dilegetirmek istediğini ileri sürer. İşte divan şiirinin yazıldığı dilin iyi bilinmemesi bundandır, yanılmaların kaynağı da budur. Şeyh Galib'in

Yine zevrak-ı derûnum kırılıb kenâre düşdi
Dayanır mı şîşedir bu reh-i sengsâre düşdi

dizelerinin açıklanışında böyle bir çelişki vardır, dizede geçen "zevrak" sözcüğünün yaygın anlamı "kayık", çok az bilinen anlamı da "hasır örgülü zemzem şişesi"dir. Dizeleri açıklayanların çoğu - en güvenilirleri bile - "zevrak-ı derunum"u "içimin kayığı, "gönlümün kayığı" olarak nitelediler. Böylece, "gönlümün kayığı kırılıp bir kıyıya düştü/Dayanır mı sırçadır taşlı yola düştü" yorumu çıkıp yayıldı, benimsendi. Peki "kayık"ın taşlı yolda ne işi var? Bu yorum divan şiirinin genel ölçülerine, anlam örgü-

süne, başka bir söyleyişle "şiir mantığına" uyuyor mu? Oysa, şöyle bir açıklama dizelerin yapısına, eski şiir geleneğine daha uygun düşer: "gönlümün zemzem şişesi (ya da bir zemzem şişesini andıran gönlüm) kırılıp bir kıyıya düştü, dayanır mı sırçadandır, taşlı yola düştü." Olayın üzerinde durulursa, eskiden Hacc'a gidip gelenler, çevresi hasır örgülü, ufak boğazı dar, karnı yürek biçiminde yuvarlak şişelerle Zemzem getirirlerdi. Ozan, o dönemlerde binek hayvanlarıyla gidilen, gerçekte kumlu, çakıllı Hacc yoluyla, bu şişe arasında bir anlam bağlantısı kurmak istemiş, besbelli. Divan şiirinin "mantık"ı bunu gerektiriyor. Divan şiirinin dili, kavram yapısı bakımından, ilgiyle incelenirse "gemi"nin, "kayık"ın ancak "deniz"le bağlantılı kılındığı, "sırça"nın, "şişe"nin de "taşla", "taşlıkla" ilişki içine sokulduğu anlaşılır kolayca. Bu kısacık yorumlar bile, divan şiirinin dilinde ne denli esnek bir anlam örgüsünün bulunduğunu gösteriyor. Araştırıcının işi bilinen, söylenegelen yorumlara kapılmadan, başka anlamların, daha uygun bağlantıların bulunup bulunmadığını aramaktır...

Dilde ortaya çıkan sorunun değişik nedenleri vardır. Divan ozanının şiirde kullandığı dil ile günlük yaşamındaki dil özdeş değildir. Şiir dili yapma bir dildir, üstelik kaynakları da birbirinden ayrı varlık ortamlarında, doğal koşulları değişik ülkelerde oluşan uygarlıklardır. Osmanlı toplumu yapısı, kuruluşu, yaşama biçimi, doğal ortamı bakımından ne İrana benzer ne Arabistana. Arap insanının doğal yaşama ortamı, yörenin doğal yapısı ile bağlantılıdır. Geniş, verimsiz çöllerde yaşayan, bütün yaşamı boyunca göçebe olan, yörenin doğal koşullarına göre belli hayvanları, bitkileri tanıyan bir toplumun insanıyla, diliyle Anadolu gibi üç yanı denizle çevrili, bütün yıl boyunca yeşil, akarsuları bol, yaylaları, dağları, yaylımları, gölleri, verimli ovaları bulunan bir yerin insanı, dili birbirine uymaz besbelli. Arapçanın kavramları, deyimleri, sözleri onu konuşan toplulukların doğal varlık koşullarına göre biçimlenmiştir. Başlıca ulaşım aracı, çöle, kurağa, susuzluğa dayanan devedir, daha elverişli yaşama koşulları olan bölgelerde attır. Bu nedenle Arap dilini oluşturan kavramları arasında atla, deveyle bağlantılı olanları şaşılacak nicelikte dir. Seksenin üstünde deve adı, otuzu aşkın at adı bulunan, bir de o adlardan türemiş sayısız kavramı olan bir dili, bambaşka bir ortamda yaşayan insanların diliyle uzlaştırmak kolay değildir. Buna bir de Arap dilinin konuşulduğu ülkelerin bitki örtüsü, onunla bağlantılı doğa varlıkları, onlardan kaynaklanan kavramların değişikliği eklenip Anadoludakilerle karşılaştırılırsa aradaki uçurumun daha da büyüdüğü görülür. Bu kavramları öğrenen bir kimsenin yaşadığı doğal ortamda karşılıkları yoksa, bulunamazsa durumun ne denli güçleşeceği kolayca anlaşılır. Bütün başarı sözlüklerde bulunan dil varlıklarının değişik, çelişik anlamlarını öğrenip kullanmaya dayanır. Divan ozanı, konuştuğu dili başka kaynaktan, yaz-

dığı dili başka kaynaktan, şiirinin dilini başka kaynaktan öğrenme zorunda kalan bir kimsedir. Onun başarısı, gücü bu sonradan, sözlüklerden, öğretim kurumlarında öğrendiği dilin olanaklarıyla sınırlıdır, bu olanakları genişletmek sözlükte bulacağı bir kavramın değişik anlamlarına dayanır. Ozan bu sınırın ötesine geçemez. İşte, şiire giren nice kavramın çok değişik anlam taşıması ozana yeni bir beceri kapısı açar. Ozan, şiirinde, kavramın değişik anlamlarından birini ya da ikisini seçer, ilerde görüleceği üzre "sanat" denen söz oyunlarına girişir. Şiir ortaya konduktan sonra, okuyucu, ozanın hangi anlamı öne aldığını bulmak sorunuyla karşı karşıya gelir, buna bir de, kimi Arapça sözcüklerde anlam değişikliğinin okunuş ayrılığından doğuşu katılırsa iş büsbütün güçleşir. Sözgelişi şiir kavramının kökeni "kıl" anlamına gelen "şe'r"dir. Sözlük bilginleri bu kavramın "on iki çekim türü olduğunu" ileri sürerler. İmdi siz, Arapçayı sonradan, kendi gırtlağınızın ses yapısına göre öğrenmiş bir kimse olarak, bir güçlüğü gidermeye çalışma gereğindesiniz. Bu durumda "şe'r", "şe'ir", "şi'ir", "şa're", "şi're", "şe're", "şa'ir", "şai'r" bg. bir kökten gelip anlamı okunuş biçimine bağlı sözcükleri, gırtlağınızın ses yapısına aykırı olarak öğrenip kullanacaksınız, şiir alanındaki becerinizi göstermek için bir de söz oyunlarına başvuracaksınız. Güçlüğün büyüklüğünü, yorumcuya açılan kapıyı düşünün. Yukarda "zevrak" sözünün ikili anlamından doğan yorum ayrılığının sayısız örneği vardır divan şiirinde. Sözgelişi "mısra" denen, Türkçe "dize" ile karşılanan kavramın kök anlamı "sarsılma"dır. Ondan Arap çadırının kapısını örten "örtü", "kapı kanadı", "tutarık" dediğimiz "sar'a", "çırpınma", "yere yatıp döğünme", "kendini yerden yere çalma" bg. nice anlam türemiştir. Oysa okuyucu "mısra" denince yalnız "dize"yi anlar. "Mısra"nın, bu değişik anlamlarını, sözlükte yakalayan ozan, okunuş ayrılığından yararlanarak söz oyunlarına başvurur, böylece şiir dili içinden çıkılması güç bir karmaşaya döner. Şiir dilinin bu güçlüğünü gören Araplar, "el-ma'na fi batn'i-ş-şa'ir/anlam ozanın karnındadır" demekten kendilerini alamamışlar. Bu, Arap insanının kendi dilinde yazılan bir şiiri anlama karşısında duyduğu güçlüğün açıklanışıdır.

Divan şiirinin dilinde, kendi yapısı gereği, başka bir güçlük daha vardır. Ozan yeterli bir öğrenim görmemiş, şiirle ilgili bilgileri üstünkörü, derme çatma bir çalışmayla edinebilmiştir, Arapçası, Farsçası bir ozanı besleyecek nitelikte değildir. Bu durumda, sözcüğün önde gelen anlamı yerine, elinde olmadan, daha sonra gelen bir anlamını şiire sokar. Okuyucu, çokluk, bu durumu bilemez, şiirin çok derin bir anlamı içerdiğini sanarak çırpınır durur, yorumcuya büyük iş düşer. Arapça karşısında duyulan bu güçlüğün Farsça karşısında da ortaya çıktığı görülür. Özellikle, divan şiirine kaynak olan, eski İran ozanları, İslamdan önceki

inançlarını korumuş, İslam dinini kendi inançlarına göre biçimlendirmişlerdir. Onların, bu inanç ortamında, şiire soktukları eski kavramlar, İslam inançlarına bağlı ozanların yanlış anlamalarına, yanlış yorumlarına yolaçmıştır. Bu yüzden, İran dilinin en büyük destan ozanı sayılan Firdevsi, İslamdan önceki İran kahramanlarını, ateşe tapanları övdü, ululadı diye, suçlanmıştır.

Dilin yarattığı güçlüklere bir de inançların geliştirdikleri engeller eklenmiştir demek. İnançların önerdiği kavramlarla ozanların beğendikleri arasında uzlaşma olmayınca, ozanın yapacağı tek işin dilin olanaklarına sığınarak şaşırtıcı anlamları bulmaktır. Bu da, divan şiirinde ortaya çıkan başka bir dil sorunudur, anlamayı güçleştiren ayrı bir olaydır.

Divan şiirinin dilinde görülen güçlüklerden biri de, kullanılan kavramların yalnız sözlüklerde kalışı, gündelik olaylara, yaşayışa karışmayışıdır. Aradan geçen uzun süre kimi sözcükleri eskitmiş, arkada kalan ikinci, üçüncü anlamını öne getirmiştir. Ozan, bunlardan, hangisini seçmiş, bilmek güçtür. Öte yandan, ozanların birbiriyle üstünlük, senlik-benlik nedeniyle, şiire soktukları değişik, güç anlaşılır, çelişkili kavramlar da ayrı bir dil sorunu yaratır. Bunun en açık örneği "ilham" kavramıdır. Bu kavramın kök anlamı "lokma yutturma", birinin ağzına bir "lokma koyma"dır, anlam genişlemesiyle ozanın içine doğan "düşünce" karşılığı söylenir. Bir kimse "bana ilham etti" derse, bundan "bana lokma yutturdu" anlamı da çıkar. Türkçede "esin" sözüyle karşılan "ilham"ı ozanın hangi anlamda söylediğini kestirmek kolay değildir. Ne var ki, bütün bu olumsuz durumlara, güçlüklere karşın, divan şiirinin kendi oluş ortamında, kendi varlığını sürdüren, sürdürmeye yeten özel bir dili, özel bir kavram evreni bulunmaktadır. Bu özel dil, bu özel kavram evreni divan şiirinin tek kapısıdır, o kapıdan ancak bu dilin ışıldağı ile girilebilir, o kapının açıldığı büyülü evde ancak bu ışıldakla dolaşılabilir. Bunun dışında ne o kapıyı açmanın, ne de o büyülü evde dolaşmanın yolu, olanağı vardır. Şurası da unutulmaması gereken bir gerçektir ki, divan şiirinin tadına varmak, onu anlamak başkalarının özel beğenişlerine göre seçtikleri çok dar sınırlı ürünleri okumakla başarılacak bir iş değildir. Divan şiiri bir bütündür, onu o bütünlüğü içinde tanıma, bilme gereği vardır. Başkaların seçtikleriyle divan şiirinin bütünü değil, ancak seçenin ondan ne anladığı, o şiire hangi anlayış açısından baktığı öğrenilebilir. Divan dilini bilmenin birtakım güçlükleri vardır besbelli. Bu güçlükleri yenmek de kısa süreye sığdırılabilecek bir iş değildir. Ancak, bu dilin başka bir özelliği daha var, o da bir kavramın ötekini çok kolay çağırdığı, bu çağrışım yoluyla kavramların birbirine eklendiği, birbirini açıkladığı olayıdır. Divan ozanı, şiir dilini işlerken, büyük bir sezgiyle kavramlara yaklaşmış, kavramlar arasında çağrışım yoluyla uyumlu bir topluluk oluştur-

muştur. Bu dil topluluğunda yeralan üyeler, bireyler birbirine yabancı değildir, kavram komşuluğu daha ileri götürülmüş, kavram soydaşlığına dönüştürülmüştür. Bu da divan dilini anlamak için ayrı bir olanak, başka bir kolaylık sayılmalıdır.

Dil yalnız şiir için bir sorun değildir Osmanlı toplumunda, öteki uygarlık kurumları için de geçerlidir. Yapısı gereği İslam dininin verilerine göre oluşan Osmanlı toplumunda dil de öteki sorunlar gibi belli bir inanca dayanma, ondan kaynaklanma gereğindeydi. Dilin yapısı, kuruluşu, öğeleri inançlara aykırı bir düzende olamazdı. Üstelik, Kur'an'ın bir yerinde yasaklanan, sapkınlık, büyücülük sayılan şiirin bu yasaktan kurtulması için yeni bir yapı taşıması, İslam öncesi dönemlerin şiirinden kesinlikle ayrılması gerekirdi. Peygamber, şairleri önce suçlamış, onların kandırıcı, büyücü, aldatıcı, saptırıcı kimseler olduğunu söylemiş, sonra kendisini, islam dinini öven ozanlarla tanışınca bu yasağın yalnız saptırıcı, yerici, İslam inançlarına aykırı şiir için geçerli olduğunu söyleyerek kimi ozanları, şiiri övmüş. İşte divan şiirinin de bu inanç doğrultusunda, islam dinine, Peygamber sözlerine uygun yönde yürümesi gereği vardı. "Öyle şiir vardır ki bilgeliktir, öyle düzyazı (beyân) vardır ki büyüleyicidir." biçiminde açıklanan bir Peygamber sözü karşısında divan şiirinin yerini alması, gerçek tutumunu belirlemesi kaçınılmazdı. Bu tutum, bu davranış biçimi ister istemez şiir dilini etkiledi, şiire İslam dininin uygun gördüğü, onayladığı Arapça kavramlar girdi. İşte, divan şiiri dilinde geçen dinle ilgili kavramların geliş yolu budur. Bu dili dinle ilgili şiirlerde buluruz, daha sonra bu şiir türlerini açıklarken bu konuya dönülecektir.

Divan şiirinin dilinde birer özellik daha var, o da ozanın düşüncelerini, duygularını açıklarken dili temel öğe değil de aracı bir nesne gibi kullanmasıdır. Bu tutum içinde ozan kendi kendini yalanlamaktan bile kaçınmaz, şiirin akışı içinde, incelik olsun diye, Kur'an'ın "şairler yalancıdır.." anlamında yorumlanan sözlerini benimsediğini açıklar.

Ger dirse Fuzuli ki güzellerde vefâ yoh
Aldanma ki şâir sözi elbetde yalandır

diyen Fuzuli'nin bir söz oyunu yaptığı, işi biraz da gönül eğlencesine dönüştürdüğü besbelli, ancak ozanlar için Kur'an da böyle söylemişti.

Ben şa'irim ol kamet-i mevzuni doğrusı
Sevmem desem de bil ki yalan söylerim sana[1]

(1) Kimi yazım alanda "belki" olarak geçer...

diyen Nedim, öncekiyle özdeş bir dil oyunuyla işi tatlıya bağlama eğilimindedir. Bunun bir gerçek olduğu düşünülebilir mi? Şiir, yalnız bir düş varlığı, yaşanan gerçeklerle bağlantısı olmayan bir düşünme ürünü olarak anlaşılırsa, yukarki örneklerin doğruluğuna diyecek yok. Ancak, bu yargıyı, bütün şiir evreninde geçerli sayamayız. Gerçeği söyleyen, yaşanan olaylardan kaynaklanan nice şiir vardır. Bu tür şiirleri, az bile olsa, divan ozanlarında da buluruz. Ozan yaşadığı çağın gerçeklerini, birtakım yasaklar, sakıncalar yüzünden açıkça söylemese bile, şiirinin dili, düzeni, ses uyumu onun söyleyemediklerini daha güçlü, daha etkili bir sesle duyuruyor araştırıcıya.

- III -

Divan şiiri, gelişimi bakımından, öteki toplum kurumlarıyla yanyana yürür demiştik, daha önce, şimdi bu konu üzerinde duralım. Divan şiiri, ne denli içine kapalı, kendi özel evreninde yaşayan, bir uygarlık ürünü olursa olsun çağını dilegetiren, anlatan, yansıtan bir varlıktır. Onun bütünlüğü içindeki yerini yaratan çağının öteki toplum kurumlarıdır. Nitekim bu şiire bakıldığında, bütün toplum kurumlarına girdiği, belli bir yere konduğu görülür. Divan şiirinin en yakın, en senli benli arkadaşı "hat" denen yazı türüdür. Birçok biçimde sunulan, biçimle yaratıcı yetenekleri bağdaştıran bu başarı alanını şiirden ayrı görme olanağı yoktur, kimi yerde, kimi dönemlerde.

Bir dize ile oluşan eşsiz bir yazı (hat) örneği yalnız kendini değil, o dizeyi, ozanını da, unutturmamaya yarar, yaşatır. Şiirle yazı (hat) elele vererek su içilen kaptan yemek yenen tabağa, kaşığa, yemek pişirilen kaba, savaş gereçlerine, başlıklara, han, hamam, çeşme, sebil, su kemeri, medrese, cami, mescid, tekke, pencere, kapı, sur, araba, at takımı, seccade, değişik türden örtü, sözün kısası insan yaşayışına giren, çevresinde bulunan bütün varlık türlerine girer. Şiir kişinin yaşadığı ortamın kaçınılmaz bir bölümü, bir öğesi, bir dokusu oluverir. Mezartaşından tabuta, sandukaya, türbeye değin bütün öteberi de şiirle yazıyı sarmaş dolaş buluruz. Büyük kitaplıkları süsleyen şiirle yazıdır. İslam dininde resim yasağından doğan boşluğu gideren yazı (hat) şiirle özünü dolduran bir kabuk niteliğindedir, Osmanlı toplumunda.

Şiirin toplumda böylesine yaygın bir yeri olmasında, Anadolu insanının önemli bir özelliği dilegelir. Anadolu insanı gibi şiire yaşama ortamında geniş yer veren bir kimseyi düşünmek bile kolay değildir. Günümüz Anadolu insanı bile, öğrenim görsün görmesin, kendi olanakları

ölçüsünde bir şiir ortamında sürdürür kendini. Onun halk ozanlarını tutması, sevmesi, onlara yaşama olanağı sağlaması da bu şiir sevgisi yüzündendir. Bu yeni bir olay değildir, Anadolu insanının geçmişi, uzak geçmişiyle bağlantılıdır. Bu sevgi Anadolu toprağından, Anadolu insanının özünü kuran varlık öğelerinden kaynaklanıyor. En güzel bir yazıyı en kötü bir şiirin doldurması bile yadırganacak bir olay sayılmamalı. Burada yazıyı yazanın, ya da yazdıranın beğenişi sergilenmektedir. Onun şiirden ne anladığını, hangi şiiri sevdiğini bu örnekten anlamak kolaydır. Bu nedenle yazı-şiir arkadaşlığı, bir yerde, insanın sanat anlayışını dilegetiriyor, beğenme biçimini açığa vuruyor. Bu durumu, Osmanlı toplumunda, divan şiirinin egemen olduğu yy.lar boyunca görmekteyiz. Toplumun şiire verdiği değer, ayırdığı yer, ozanın yalnız geleceğe kalmasını değil geçimini de sağlıyor. Bir çeşmenin yapılışına, bir konağın yapımına, donatımına, bir olayın istenen sonuca erdirilmesine ilişkin "tarih düşürme", kimi yerde, ozana büyük bir gelir, kimi yerde de önemli bir görev kazandırır. Şiir, bir geçim kaynağı oluverir, mutluluk sağlar, bunun karşıtı da olur, ozanı canından eder.

Divan şiirinin belli ki toplumda geniş bir yer kaplaması sonucu, başka başarı ürünleriyle de arkadaşlık kurduğu görülür. Şiirin kazıldığı taş işlemesiyle, oymasıyla taşçılığın, çini çiniciliğin, örgü örgücülüğün, dokuma dokumacılığın, maden madenciliğin, ağaç oyma ağaç işçiliğinin gelişmesini sağlamıştır denebilir. Özellikle mermer üzerine kazılan çok başarılı yazı örneklerinin şiirle verilmesi ayrı bir değer taşır. Şiirle öteki sanatlar elele vererek yürür. Öyle ki, Osmanlı toplumunda, şiirle birleşmeyen, atbaşı yürümeyen bir başarı türü bulma olanağı yoktur. Yazı ile birleşen şiir bir süsleme aracı olarak yaşamın bütün alanlarına girerken bir beğenişin gelişmesine, yayılmasına da yardımcı olur. Şiirle öteki başarı türlerinin birleşmesi, Anadolu'da Osmanlı toplumuna özgü bir olay değildir, daha önceki çağlarda da bunun örneklerini görürüz. Aradaki ayrılık, önceki çağların kabartma, yontu, mozaik bg. İslam inançlarının uygun görmediği yaratmaların varlığındadır.

Bir süsleme gereci olarak kullanılan şiirin en bol olduğu alan çeşmelerle sebillerdir. Anadolu'nun neresinde ortaçağ İslam döneminden kalma bir Osmanlı ya da Selçuklu çeşmesi varsa onda şiir görme olasılığı bulunur. Şiirin böylesine yaygın olmasının türlü nedenleri vardır. Başta Anadolu insanının şiire duyduğu sevgi gelir. Şiirin uyumu, düzeni, okunuşundaki büyülü ses yansımaları düzyazıdan daha etkilidir. Sözgelişi "Mevlid"in etkisini başka yazın ürünlerinde bulamayız. Süleyman Çelebi (öl.1421?) bu şiire konu olarak Peygamber'in doğuşunu, onunla ilgili olayları seçerken konuşma diline yakın bir söyleyiş biçimini de gözden uzak tutmamış. Bu şiir (Mevlid) belli ses düzenine göre, ölçünün

inişli çıkışlı uyumuna bağlı kalınarak okunur. İşte, halk kesiminde şiirin yayılmasını, tutunmasını sağlayan nedenler arasında bu tür olaylar da vardır. Kimi yiğitlik olaylarının, din savaşlarının şiirle işlenmesi de ayrı bir etkendir. Bu yiğitlemeler okunurken şiirle müziğin elele verdiği görülür. Şiir türkü söylenir gibi belli bir ezgiyle okunur, dinleyicileri ezginin biçimi, şiirleşen olayın anlamı kolayca etkiler.

Şiirin başka bir özelliği de törenlere girmesinden kaynaklanır, düğünden ölü gömme törenlerine değin ne varsa şiirle dilegetirilir. Bu şiirlerin türlerini, biçimlerini ilgili bölümde göreceğiz. Özellikle "gazel" denen tür müzikle şiirin birleştiği, kaynaştığı en önemli üründür. Düğünde, törende, bayramda, eğlencede okunan bir "gazel" gerçekte belli ölçüye, ayağa-uyağa göre düzenlenmiş, belli belirli yapı uyumu olan bir şiirdir. Divan şiirinin en yaygın türü olmasına karşılık, müzikle birleşme konusunda en ağır basanıdır denebilir. "Gazel" yapısı, uyumu gereği bir ezgi öğesi olmasına karşılık şiir türleri arasında yeralır Osmanlı yazınında, toplumunda.

Osmanlı toplumunda "tarikat" denen dine dayalı kuruluşlar arasında şiirin müzikle birleşmesini, yazıyla birlikte reśme dönüşmesini, törenlerde bir uyum ilkesi olarak kullanılmasını sağlayan Bektaşilik, Mevlevilik, bir de Hurufilik'tir. Bu üç kuruluşta yazı-resim bağlantısının yanısıra şiir-müzik birliği de geniş bir yer tutar. Öyle ki şiir yazıya geçirilirken ortaya bir resim çıkıverir. Ancak, şiirin kazandığı bu yaygın ilginin daha çok divan şiirinde değil de halk şiirinde yoğunlaştığı görülüri. Divan şiirinin yayılma alanı büyük yerleşme yerleri, öğretim kurumlarının bulunduğu yörelerdir. Halk şiiri konusunda böyle bir sınırlama yoktur. Süleyman Çelebi'nin ünlü şiirinin yarattığı ilgi işlediği konudan, bir de dilinin, çağına göre, kolay anlaşılır oluşundandır. Toplum, en büyük Divan ozanına bile böyle geniş boyutlu, sürekli bir ilgi duymamış, yakınlık göstermemiştir. Burada şiirle inanç birliği sözkonusudur ancak.

İnançla şiir birliğinin en verimli alanı "tarikat" dediğimiz kuruluşlardır. Bu kuruluşlarda, şiirin görevi biraz da inancı yaymaya elverişli, etkili bir araç olmasına dayanır. Daha önce adı geçen Bektaşilik, Mevlevilik, Hurufilik gibi inanç kurumlarında şiir özünün dışına taşar, özellikle Bektaşilikte bir inancın yayıcısı olarak yorumlanır. Divan şiirinde benzeri bulunmamakla, gene de, bu tür şiirler büyük yerleşme yerlerinde daha etkili bir nitelik kazanır, kırsal bölgelere değin uzanır. Çok geniş bir alana yayılmasına karşılık "tarikat şiirine" öğretim kurumlarında yer verilmez, ağır yasaklar bile konurdu. Bu durumda şiir inanç çatışmalarının bir gereci olarak yorumlanır, belli bir inanç kurumunun ilkelerine aykırı gelen şiir, hangi başarı aşamasında olursa olsun, kesinlikle yasaklanırdı. Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin bir "fetva" ile Yunus Emre'nin şiir-

lerini yasaklayışı gibi. Bu olayda yasaklanan şiir değil, şiirle dilegetirilen, açığa vurulan inançlardır. Bu tür yasaklamaların, Emevi-Abbasi toplumlarında başladığı, sonra öteki İslam topluluklarında da uygulama alanına konduğu biliniyor. Yöneticiler, boyuna kendilerini öven ozanları korumuş, karşı çıkanları ortadan kaldırmakta bir sakınca görmemiştir. Kimi dönemlerde, şiirin bir ezgi gibi okunmasına bile karşı çıkılmış, şiirle müzik arasında kurulacak bir bağlantının tutarsızlığı öne sürülmüştür. Sözgelişi, tekkelerde şiiri bir ezgi uyumuyla okuyup "zikr etmek" suç sayılmıştır. Bu tutum, bir inanç anlayışının doğal sonucudur, çağın değer düzenine dayalıdır, şiirin öteki yaratmalarla olan bağlantısını kesecek nitelikte değildir.

Divan şiiri, değişik biçimleri olan, düzeni, yapısı birbirine benzemeyen birimlerden kurulu bir bütündür. Bu bütünün içinde yeralan ürünlerin sayısı, ayrı bir çalışmayı gerektirecek niceliktedir. Burada özet olarak sunulan bu ürünlerden, ilgili bölümde, açıklamalı örnekler verilecektir:

1- *Kaside,* genellikle övmek için düzenlenen, onbeş beyitten aşağı olmaması bir gelenek sayılan, bir şiir türüdür. Gazel düzeninde olup ondan çok uzundur. İlk iki dizesi birbiriyle uyaklı ayaklı olup, sonraki dizelerin ilki bağımsız, ikincisi birinci bölümün iki dizesiyle uyaklı ayaklıdır (kafiyelidir). Kasidede, uzun olmasına karşılık, konu bütünlüğü yoktur. Birkaç bölüme ayrılır. A- Başlangıç bölümü, buna "matla" denir, ilk iki dizenin oluşturduğu birimdir. B- Nesib, ikinci bölümdür, sevgiyi konu edinen ikinci bir başlangıç niteliğindedir. C- Övgüye girmeden önce, değişik konularda söylenen bölümdür, buna "teşbib" adı verilir. Ç- Girizgâh denen, ana konu olan övgüye geçişteki ara bölümdür, belli belirli bir konusu yoktur. D- Tac beyt, ozanın adının geçtiği bölümdür. E- Tagazzül, kasidenin başında ya da ortasında değişik konuları, genellikle sevgiyi içeren bir gazellik bölümdür. F- Fahriye, ozanın kendi kendini övdüğü. G- Dua, ozanın, övdüğü kimseyle ya da kendisiyle ilgili yakarış bölümü.

2- *Gazel,* beş beyitle onbeş beyit arasında olan bir türdür. Kaside de olduğu gibi ilk iki dize birbiriyle uyaklı ayaklı (mukaffa), sonraki dizelerin ilki bağımsız, ikincisi birincilerle uyaklı ayaklıdır. Konu bakımından daha çok sevgiyi işler, ozanın tutumuna (meşrebine) göre konunun değiştiği, bilgece, dervişçe olduğu da görülür. Ozan konu seçmekte bağımsızdır, ancak biçim kesindir, ölçü bellidir. Gazelin de ilk iki dizesine "matla", ozanın adı geçen bitiş bölümüne "makta" adı verilir.

3- *Kıt'a*, dört dizeden oluşan bir bütündür. Birinci ile üçüncü dizeler bağımsız, ikinci ile dördüncü dizeler ise, kendi aralarında, kafiyelidir. Birinci, üçüncü, dördüncü dizeleri kafiyeli olan dörtlükler de vardır.

Konusu ozanın isteğine bağlıdır, belli belirli değildir. Hangi ölçüyle olursa olsun düzeni değişmez, yalnız konuda bütünlük, birlik aranır.

4- *Mesnevi*, dizeleri ikişer ikişer kendi aralarında kafiyeli olan türdür. Birbiriyle kafiyeli olan birim (beyt)lerin bağımsız olması gerekir. Bu tür, uzun konuları işlediğinden, birimlerin tek kafiye düzenine bağlanması olanağı yoktur. Ölçü bakımından da, genellikle, kısa, kolay olanı seçilir ki bu da söz, kavram bulma güçlüğündendir.

5- *Murabba*, birbiriyle kafiyeli dörder dizeden oluşan birimlerden kurulu bir türdür. Dört dizelik birimlerin sayısı üçten dokuza değin yükseltilebilir. Kimi murabbalarda ilk birimin ikinci dizesi, sonraki birimlerin dördücü dizesi olarak yinelenir.

6- *Muhammes*, kendi aralarında kafiyeli beşer dizelik birimlerden oluşan biçimdir. "Bend" adı verilen bu beşer dizelik birimlerin sayısı da murabba türünde olduğu gibidir.

7- *Müseddes*, birbiriyle kafiyeli, altışar dizelik birimlerden kurulu bütündür, birimlerin sayısı, üçten az olmamak üzere, isteğe göre, çoğaltılabilir.

8- *Müsebba*, kendi aralarında kafiyeli yedişer dizelik birimlerden oluşan türdür. Birimlerin sayısı isteğe göre değişir.

9- *Müsemmen*, kendi aralarında kafiyeli, sekizer dizelik bölümlerden oluşur. Bölümlerin sayısı ozanın gönlüncedir.

10- *Muaşşer*, kendi aralarında kafiyeli onar dizelik bölümlerden kuruludur. Bölümlerin sayısı kesin değildir.

11- *Müselsel*, bütün dizeleri birbiriyle kafiyeli olan türdür. Tek kafiye düzenine dayandığından, pek az görülür.

12- *Müsemmat*, dört mefailün ya da dört müstef'ilün ölçüsüne göre düzenlenen, iki dizeden oluşan birimler(beyitler), kendi aralarında, dörde bölünerek, ilk üç bölümü birbiriyle, dördüncü bölümü baştaki iki dizenin son bölümleriyle kafiyeli olan türdür. Anlaşılması kolay olmadığından bir örnek verelim:

Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âlumdan murâdım şem'i yanmaz mı
Kamu bimârına cânân devâ-yı derd ider ihsan
Niçün kılmaz bana dermân beni bimâr sanmaz mı
Gamım pinhân dutardım ben didiler yâre kıl rışen
Disem ol bi-vefâ bilmem inanır mı inanmaz mı

-Fuzuli-

bu örnekte üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı dizeler ortalarından bölünerek, kendi aralarında, yeni bir kafiye düzeni oluşturuyor, dizelerin dördüncü bölümleri de gazelin birinci bölümünün sonuyla kafiyeli kılınıyor. Bu şiir ondört dizeden oluşup, bu ölçüye göre dizelerde kafiye düzeni vardır.

13- *Müstezad*, dizelerin altına, ikinci dize yerine yarım dize eklenerek oluşturulan şiir türü. İlk dize bütün, ondan sonra gelen ikinci dize yarımdır.

14- *Rübai*, dört dizeli, birinci, ikinci, dördüncü dizeleri birbiriyle kafiyeli şiir türüdür. kimi rübailerin dört dizesi de birbiriyle kafiyeli olur. Özel bir ölçüsü vardır, öteki şiir türlerine benzemez. Birinci dizesi "mef'ulün" ölçüsüyle başlarsa "ahrem", "mef'ulü" ölçüsüyle başlarsa "ahreb" adını alır.

15- *Şarkı*, murabba biçiminde yazılıp ezgiye dönüştürülen şiire denir. Genellikle ikinci dize dördüncü dize olarak yinelenir.

16- *Terci-i bend*, gazel türünde düzenlenen şiirlerin, ayrı bir beytle birbirine bağlanmasından oluşur. Bu ayrı beytin, bağladığı bölümlerin bitiminde yinelenmesi, değişmemesi gerekir. Bu yinelenen, değişmeye beyte "vasıta" denir ki "aracı" anlamındadır.

17- *Terkib-i bend*, gazel türünde yazılı şiirlerin başka bir bölüm eklenerek birleşmesinden oluşan bütün. Bu türde "vasıta" denen aracı beyt değişir.

18- *Tuyuğ*, yalnız fâilâtün fâilâtün fâilün ölçüsüyle düzenlenen, birinci, ikinci, dördüncü dizeleri birbiriyle kafiyeli olan, dört dizelik şiir türüdür. Divan şiirinde bu türün bulucusu Kadı Burhaneddin sayılır.

Yukarda, 18 bölümde açıklanan şiir türü, biçim, ölçü bakımındandır, şiirin konusu, özüyle bağlantılı değildir. Divan şiiri biçime büyük değer veren bir anlayışta olduğundan, ozanların bu kurala uymaları gereklidir, yoksa yapılan iş eksik sayılır. Şiirin bir de içerdiği konu yönünden değerlendirilip adlandırılışı var. Bu adlandırmanın belli bir sayısı, sınırı yoktur. Ozan, şiirini hangi düşünceyle yazmış, hangi konuyu işlemişse, ona içeriğine uygun adı vermekte bağımsızdır. İmdi, bu adlandırmadan da birkaç örnek vermenin, konunun daha kolay anlaşılmasında, yararı vardır.

1- Ozan, şiirini kendi kendini övmek için düzenlemişse ona "*fahriye*/övünme" denir. Az da olsa, bu türde şiirler vardır, Divan yazınında.

2- Şiir tanrıyı övmek, ona yakarmak, onun niteliklerini sayıp dökmeyi konu edinmişse "*münacaat*" adını alır.

3- Konu Peygamber olursa şiire "*naat*" denir.

4- Birisini övme düşüncesiyle yazılan şiirin adı "*medhiye*"dir.

5- Sevilmeyen, kızılan birini yermek için söylenen şiir "*hicviye*" diye anılır.

6- Konusu Ramazan olana "*ramazaniye*", bayram olana "*iydiye*", kış olana "şitaiye", yaz olana "*sayfiyye*", at olana "*rahşiyye*", hamam olana "*hammamiyye*", bahar olana "*bahariyye*" bg. adlar verilir. Bu türe giren şiirlerin, önce de söylendiği gibi, niceliği belli değildir..

7- Ölü için söylenen, genellikle içli, duygulu, acındırıcı olan şiir türüne "*mersiye*" denir, halk ağzında "*ağıt*" olarak yaygındır.

Divan yazınında, ozan "divan"ını düzenlerken şiirleri ABC dizisine uydurma gereğindedir. Bütünlüğe kavuşan bir "divan"da Arap yazısının bütün harflerine göre kafiyelenen bir şiirin bulunması, "aruz" denen ölçünün bütün bölümleriyle, en azından bir şiirin, yazılması gerekir. Buna uymayanlar da vardır. "Divan düzenleme"nin de belli kuralları, koşulları bulunur. En başta "münacaat", sonra "naat", onların arkasından sırayla Padişahlara, devlet büyüklerine, bilginlere sunular övgüler (medhiyeler), ağıtlar (mersiyeler), öteki "kaside" türünden şiirler gelir. "Gazel" bölümü de "elif/a" ile başlar, "ya/y" ile biter. En sonra "mukataat/dörtlükler, daha uzunca şiirler, genellikle yarım kalmış olanlar", rübailer, beyitler, tek dizeler (mısralar) dizilir. Ozan, bu düzeni benimseyip benimsememe konusunda pek bağımsız sayılmaz. Özellikle "divan"ın başlangıç bölümünde, yukarda söylenen düzene uyma gereği vardır. Son bölüm, düzenleme bakımından, ozanın bağımsız olduğu kesimdir. Sözgelişi, bir "divan"da tanrı'ya, Peygamber'e yazılan şiir sultanın atına yazılandan sonra gelemez, ya da sultan'a yazılan şiirin önüne sevilen, ancak aşama bakımından sıradan bir yurttaş için söylenen övgü getirilemez. Kimi ozanlar, "munacaat" "naat" yazmamıştır, sözgelişi Bâki, Nedim gibi ozanların, elimizde bulunan "divan"larında, geleneğe uyularak yazılmış "münacaat", "naat" yoktur. Nedim "divan"ında "Sultan III. Ahmed" için düzenlenen övgü, geleneğe uygun yerinde değildir (Nedim Divanı, A. Gölpınarlı, 1951).

Divan şiirinde, daha doğrusu, divan geleneğinde, ozan divanını sağlığında düzenlemişse, saray çevresinde yeralmışsa, bir "kaside"yle Padişah'a sunar, "câize" denen karşılığı alır. Bu karşılık, başka övgüler için de verilir, niceliği ozana verilen değer oranındadır. Kimi divan ozanları, yergileri ayrı bir dergide toplar, kimi "divan"da gerekli gördüğü yere koyar.

"Divan" düzenleme dışında bir de "hamse" adı verilen, beş ayrı bölümden oluşan "bütün" vardır. İslam ülkelerinde, özellikle, İran yazınında ilk "hamse" yazarı olarak bilinen ozan Genceli Nizami'dir (1141 -

1204). Türk yazınında Ali Şir Nevai (1441 - 1501), Hamdullah Hamdi (1449 - 1509), Lâmii (1472 - 1532), Taşlıcalı Yahya (öl. 1582), Behişti (öl. 1572), Nev'izâde Atai (1583 - 1635), Nergisi (1592 - 1635).

Divan şiirinde görülen bu biçimci, gelenekçi anlayışın başlıca kaynağı İran yazınıdır. Daha önce özetlenen şiir biçimleri içinde "tuyuğ" ile "şarkı" dışında kalan 16 tür de İran yazınından aktarılarak uygulama alanına konan bir biçim geleneğidir. Bu geleneğin Türk şiirine girişi epeyce eskilere, Gazneli Mahmud'un sarayında İran ozanlarıyla şiir toplantıları düzenlediği yıllara değin gider. Elde bulunan dağınık örneklere bakılırsa, İran etkisi Arap etkisiyle yanyana yürür Türk şiirinde. Ancak en güvenilir nitelikteki yazılı kaynaklar XI.yy. dolaylarında ortaya çıkar.

Bu etkinin dille başladığını, yazın ürünleriyle yayıldığını gösteren örneklerin en önemlileri Kutadgu Bilik (XI.yy.), Divan-ı Hikmet (XII.yy.) Atebetü'l-Hakayık (XII.yy.sonları) sayılır. Arap-Acem şiir ölçüsünün kullanıldığı en büyük kaynak Kutadgu Bilik'tir. Aruz ölçüsünün "fa'ulün fa'ulün fa'ulün fa'ul" bölümüyle düzenlenen bu uzun şiirde Arapça sözlerin Türk diline hangi inanç yoluyla girdiği görülür..

Divan şiirinin oluşmasında başlayan yabancı etki, Arap-Fars dillerinden kavram aktarma olayı, bu yazın türünün ortaya çıkışıyla bağlantılı değildir, daha XI.yy.da, "Kutadgu Bilik"in yazıldığı dönemde İslam inançları yoluyla yabancı dil varlıkları, ölçü Türk diline, şiirine girmişti:

Ugan bir bayat ol kamuğda oza
Öküş hamd-ü ögdi anğar ok sezâ
Uluglug idisi ugan zü'l-celâl
Yaratgan törütgen me kadir kemal

dizelerinde geçen "sezâ", "hamd", "zü'l-celâl", "kadir", "kemal" sözcükleri bu tür ürünlerdendir. Başlangıç döneminde, bu yabancı söz akını çok yavaş, çok az sayıda olmuştur. XIII.yy. ile onu izleyen ilk ikiyüz yıl içinde bu yabancı söz niceliği dörtte üç oranına varır.

Divan yazınından öhceki Türk şiirinde ölçü ve düzen ayrı bir özellik gösterip Türk dilinin, Türk ağzının, sesinin yapısına uygunken XI.yy.da bu durum değişir. Nitekim yukarki, alıntıda kimi sözcüklerin ölçüye uysun diye uzatıldığı, uzun okunması gerektiği görülür, "oza", "ögdi", "idisi" gibi.. Oysa Türk şiirinde ölçü sayıya, ses uyumuna dayanır, "aruz"da ise ölçüyü oluşturan seslerin uzunluğu kısalığıdır (bk. II.).

Kimi kavramların, deyimlerin, başka dillerden aktarılmasına karşılık divan şiirinde yörenin doğal durumuna, uygarlık düzeyine göre yenilikler görülür. bu eğreti dil varlıklarından dokunan giysi yerli bir gövde-

ye giydirilir, böylece biçim dışta kalır, özü değiştiremez. Öte yandan bu biçim değişmezliği, yukarda sıralanan ölçülere, ilkelere bağlı kalma gereğinin nedeni nedir, hangi etkiler bu biteviyeliği sürdürür, pekiştirir, anlamak kolay değildir. Bu anlama güçlüğünün halk şiirinin karşısındaki durumdan geldiği belli. Özdeş inanç varlıklarına bağlanan, yalnız yaşama ortamları değişen, bir yönetimin uyruğu olan insan topluluğunun büyük bir bölümü, şiirde, ayrı, büyük yerleşme yerlerinde yaşayan azınlık da ayrı bir yol tutmuş. Daha önce de değindiğimiz bu konu toplumların yapılarına yönelik bir çalışmayı, olaya toplumbilim açısından bakmayı gerektirir. "Kutadgu Bilik"in diliyle konuşan bir topluluk yüz, yüzelli yıl sonra (en çok) birdenbire değişiyor, Fuzuli'nin, bildiğimiz, diliyle şiir söylüyor.

Divan Şiirinde Ölçü

Divan şiiri, biçim üzerine kurulmuş, yapısı ile biçimi arasındaki bağlantıyı ses uyumuyla sağlayan, anlamı kavramların uzayıp kısalmasında bulan bir yazın ürünüdür. Bu ürünün değişmez ölçüsüne "aruz" denir. Bütün İslam ülkelerinde kullanılan bu ölçüyü, kimi ulusların aydınları, kendi dillerinin yapısına göre az çok değiştirmiş ya da, kendi dillerine uygun gelen bölümleri almışlardır. Divan şiirinde kullanılan "aruz" önce Araplardan İran'a, oradan da Türk şiirine geçmiştir. Bu ölçünün, elimizde bulunan yazılı kaynaklara göre Türk toplumunda uygulandığı en büyük ürün "Kutadgu Bilik"tir. Onun dışında, Türk dilinde, bu ölçüyle yazılmış ufak boyutlu şiirler varsa da, en önemlisi, üzerinde en çok durulanı bu ünlü kitaptır. "Aruz" denen ölçünün Araplarca bulunduğu ileri sürülürse de (İ.S. VIII. yy.da Basralı İmam Halil), elimizde bulunan, İ.Ö. 1250 de yazıldığı bilinen "Gılgameş Destanı" adıyla dilimize çevrilen büyük şiirin bu ölçünün "recez bahri" denen bölümüyle yazıldığı anlaşılmıştır (Gıl. Des., 1944, s.7, Prof. Landsberger)... Sin Likke Unnini adlı bir ozanın, Babil diline aktardığı bu ünlü şiirin ölçüsü, sanıldığı gibi, "aruz"un ilkin Araplarca kullanılmadığını, daha önceleri de bilindiğini ortaya koymuştur.

Divan şiirinde kullanılan "aruz"un İran yoluyla Türk şiirine girmesi, bu iki ulusun komşu olmaları, tarih boyunca karşılıklı düşünce alışverişi içinde bulunmaları yüzündendir. "Kutadgu Bilik"te kullanılan ölçüye göre Türk şiirinde ses yapısı gereği, kavram seçme, ayıklama geleneği başlamıştır. Ozan ölçüyü dile değil, dili ölçüye uydurma yolunu seçmekte bir sakınca görmemiş, gereğinde yabancı kavramlar kullanarak ölçünün bütünlüğünü korumaya çaba göstermiştir.

Yanut birdi İlig ayur ay bügü
Negü ol manğa sözüng sözlegü
Seninğdin eşitgü kerek barça söz
Biligke tenğiz sen ukuşka ögüz

-Kut./2948-49-

dizeleri "aruz"un "fa'ulün fa'ulün fa'ulün fa'ul" bölümüyle düzenlenmiştir. Sonraki dönemlerde, uzun şiirlerde en çok bu ölçünün kullanıldığını görüyoruz. Bunun kullanılışı da Türk dilinin ses yapısına uygun düşmesi, bir de şiirin çok uzun olması nedeniyledir..

Divan şiirinde "aruz"un bütün bölümleri kullanılmaz. Arap dilinde "bahr" adı verilen ara-bölümlerden 10'nunun en çok uygulama alanına konan ölçü topluluğu olduğunu elimizdeki yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu ölçü topluluğunun bütününe "aruz", büyük bölümlerine "bahr", küçük bölümlerine de "vezn" adı verilir. Türk şiirinde kullanılan "vezn"ler (ölçüler) şunlardır genel olarak:

1- Bahr-i hafif: fâilâtün mefâilün feilün
feilâtün mefâilün fa'lün

2- Bahr-i hezec: mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün,
mefâilün faulün mefâilün faulün,
faulün mefâilün faulün mefâilün,
mef'ulü mefâilün mefâilü mefâilün,
mef'ulü mefâilü mefâilü faulün
mef'ulü mefâilün faulün
mefâilün mefâilün faulün
mefâilün mefâilün...

3- Bahr-i kâmil: mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün
mütefâilün faulün mütefâilün faulün...

4- Bahr-i muzari: mef'ulü fâilâtün mef'ulü fâilâtün
mef'ulü fâilâtü mefâilü fâilün...

5- Bahr-i müctes: mefâilün feilâtün mefâilün feilün
mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün...

6- Bahr-i münserih: müfteilün fâilün müfteilün fâilün

7- Bahr-i mütekarib: feulün feulün feulün feulün...
feulün feulün feulün faul...

8- Bahr-i recez: *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*
müstef'ilâtün müstef'ilâtün müstef'ilâtün müste'ilâtün
müstef'ilün müstef'ilün
mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün
mefâilün mefâilün...

9- Bahr-i remel: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*
fâilâtün fâilâtün fâilün
feilâtü fâilâtün feilâtü fâilâtün...

10- Bahr-i seri: *müfteilün müfteilün fâilün...*

Bu ölçülerin dışında, bir de "rübai vezinleri" vardır, onlar genel olarak "hezec bahri"ne girer, yirmidört türlüdür. Divan şiirinde pek azı kullanılmıştır, en yaygınları:

mef'ulü mefâilün mefâilün fâ
mef'ulü mefâilün mefâilü faul...
mef'ulün.....

gibi "mef'ulü" ile başlayan türe "ahreb", "mef'ulün" ile başlayan türe de "ahrem" denir. Böylece "ahreb"le başlayan oniki, "ahrem"le başlayan oniki ölçü düşünülerek "rubai vezni" yirmi dörde çıkar.. Bu konuda uygulamalı örnekler, ilgili bölümlerde verileceğinden burada üzerinde durma gereği yoktur.

Divan şiirinde kullanılaran bu ölçülerin yapısından anlaşıldığına göre, Türk dilinin ses uyumuna uymaları sözkonusu değildir. Ozan bir seçme yapma gereğindedir, ya yabancı kavramları yardıma çağıracak, ölçünün yapısına dokunmayacak, ya da ölçüyü Türk dilinin yapısına uydurmak için yeterince değiştirme yoluna gidecektir. Bütün divan ozanları birinci yolu seçmiş, değiştirme gereği doğduğunda, genellikle, dilin uyumunu bozmayı yeğlemişlerdir. Bu uygulamanın, dil açısından ne gibi sonuçlar doğurduğunu gelecek bölümlerde örnekleriyle göreceğiz..

Bu, ölçüye uyma gereği nereden geliyor? gibi bir soru ile karşılaşınca duraklamanın, şaşmanın da anlamı yoktur. Türk şiirinin dille olan bağlantısı, o dilin yapısına uyan ölçüyle kurulur. Oysa alınan ölçüler

Türk dilinin gelişimiyle, yapısıyla, ses uyumuyla ilgili değildir. Türk diline uyan ölçülerle ortaya konan şiirler başka bir inanç evreninin ürünleriydi, yeni inançlar bütünüyle bağdaşır, kaynaşır bir yanları yoktu. Yeni bir inanç ortamına giren Türk insanı, eski inançlarla sarmaş dolaş olan şiiri bırakma gereğindeydi, bunu da yönetimin yapısına aykırı davranmamak için uygulayacaktı. Sonunda gereğini yerine getirdi. Bir ozan olarak yeni inançların uygun gördüğü şiiri, ölçüyü seçti. Ölçü, ister istemez kendi yapısına uyan kavramı da birlikte getirdi. Ölçü-kavram bağlantısı, bir yerde, dil-ölçü bağlantısına dönüştü. Aktarılan, ölçüye uygun, kavramların yeni bir anlayış açısıyla geleceği de kuşkusuzdu. Kavram boş değildir, içini dolduran bir öz vardır, işte bu öz divan şiirinde, inançların etkisiyle, Arap-İran uygarlık ürünlerine yönelme gereğini yarattı. Oysa, ölçünün böylesine büyük bir etki taşıdığına pek inanılmaz, işin içine girmeyince. Divan şiirine dıştan bakıldığında, ölçünün ağırlığı pek sezilmez, içine girip ölçünün oturduğu tabanı görmek gerekir. Divan şiirinin ortaya konduğu çağlarda, Türk dilinde "geliyor musun?" gibi "mütefâilün" ölçeğine uyabilecek kaç söz bulunabilirdi? Bulunsa bile şiire girme olanağı neydi? Hangi ozan, ölçüye kolayca uyan yabancı kavramları aktarma kolaylığı varken "aldanmıyorsun" diyerek "müstef'ulâtün" ölçeğinin içini dolduracağım diye akla karayı seçmeye koyulurdu? Bir de ozanın kendi düşünce evreninde yücelttiği görüşler, inançlar, sanatla ilgili buluşlarının bulunduğunu gözönüne getirelim.

Ölçünün dili etkilemesi ozanın tutumuna bağlı değildir. Ozan, bir geleneğin çizgisi üzerinde kalma gereğini duyarsa, bu çizginin dışına çıkma kendi yararına olmazsa, bağımsız sayılmaz. Yaşadığı çağın, üyesi olduğu toplumun yapısı gereği bulunduğu çevreye uymak, bütün ortaçağ boyunca süregiden bir davranış biçimidir. Varlıklıların, Saray'ın çevresinde yaşayan, çıkarını, geçimini bu yolda bulan bir ozanın, bulunduğu yerin tutumuna, durumuna aykırı bir davranış içine girme olanağı yoktur. Ozan, çevrenin koşullarına uymadığı gün, kendini ya öteevrende ya da sürgünde bulur. Bu olayla şiirde uygulanan ölçünün ilgisi nedir diye bir soru doğaldır. İlgisi vardır, çok da köklüdür. Sözgelişi, Saray yöresinde yaşayan, geçimini oradan sağlayan bir ozanın, yörenin anlayışına, beğenisine ters düşecek ölçüde, nitelikte şiir söylemesi gözyumulur bir olay değildi, o dönemlerde. Ozan, umduğu "caize"yi alabilmek için sultana, başka bir büyüğe sunacağı şiiri "koşma" türünde yazamaz, yörede "kaside" denen bir tür, onun da belli bir biçimi, ölçüsü, düzeni vardır. "Kaside", "gazel" yalnız "aruz"la yazılır, onun bölümlerinden birine göre düzenlenir. Bu bölümlerden seçeceği ölçüye uyacak kavramların bulunması da kolay değildir. Önce seçilen ölçünün yapısına, düzenine, iniş-çıkışlarına denk gelenlerin aranması gereği var. Bulunan kavramlar arasında kurulacak bağlantı ozanın yaratıcılığını, gücünü gös-

teren birer kanıttır. Bunu düşünen, düşünme gereğinde kalan ozan bağımsız sayılamaz. Onun yaratıcı gücü, becerisi geleneğe dayalı ölçüyle, ölçüye uyan kavramlarla, bu kavramlar arasında kurulacak anlam bağlantısıyla sınırlıdır. Taşlıcalı Yahya Bey'in;

Sürur-i sur-i ser-i serverân-i Osmâni
Müşerref itdi yine cümleten dil-ü câni
Tonandı kasr-ı mu'allâlar ile her cânib
Cinâna döndi sanasın bu âlem-i fâni

dörtlüğünde geçen dizeler, Kanuni Süleyman'a sunduğu bir övgünün başlangıcını oluşturur. Ozan, "mefâilün feilâtün mefâilün feilün" ölçeğini seçmiş, ona uyan kavramlar arasında kurmayı düşündüğü bağlantı için ikinci bir seçim yapma gereğindedir. Dizelere yerleştirdiği yabancı sözlerin yapısı ölçeğe kolayca uymaktadır. Buna karşılık "yine", "sanasın", ses uyumu bakımından ölçeğe yatkın değil. Ozan, "sanasın" sözcüğünün "na"sını, ölçek gereği, uzatıp "nâ" diye okursa, sözcük "sanâsın" biçimine girerse şiire uyar. "Yine"nin de "ne"sini uzatma gereği var, ozan bu gerekimleri yerine getirdi. Ancak, bu uzatıp kısaltmaların yapılabileceği sözler bellidir, sayılıdır. Sözgelişi "gelemiyor" sözünü neresinden uzatıp kısaltmaya kalksa gene okuma, söyleme tutukluğunu önleyemez, şiirin uyumu da bozulur, bu durum ozanın beceriksizliğine yorulur. İşte burada, ölçünün dille olan bağlantısı, dili etkileyişi daha kolay anlaşılıyor. İlk bakışta pek önemli gibi görünmeyen ölçü, biraz derinlere inince sanıldığından daha büyük bir etki gücüyle dikiliyor karşımıza. Bâki'nin;

İdgehde varalum dûlâba dilber seyrine
Görelim âyine-i devrân ne sûret gösterir

dizelerinde geçen "varalum", "görelüm" gereksiz yere uzatıldı, ölçeğe uyduruldu diye eleştirilmişti. Ozan "vâralum", "görelüm" gibi Türk dilinin yapısına aykırı gelen bir uzatmaya gitmese bu sözcükleri şiire sokamaz, söylemek istediğini de söyleyemezdi. Oysa ozan dilediğini yaptı, söyleyeceğini söyledi, ancak eleştiricinin okundan da kurtulamadı. "Fâilâtün" ölçeğine "varalum", "görelüm" başka türlü uyamazdı.

Divan Sanatının Genel Kavramları

Divan şiiri, bir sanat ürünü olarak, belli belirli yapısı içinde bütünlüğünü korur. Bu bütünlük şiirin gücünü, yaratma olanağının boyutlarıyla bağlantılı kılar. Ozan şiirini ortaya koyarken, değişik anlamları içeren kavramların yardımına sığınır. Bu kavramlar bellidir, sayılıdır. Şiirin özünü oluşturan bu kavramlar değişik oranda birbirine yaklaşır, birbirinden uzaklaşır. Ozan başarısını, bu kavramlar arasında kuracağı bağlantı ile sağlanan, anlama borçludur. Anlam bağımsız değildir, kavramların örgüsü içinde, okuyucunun kavrayış yeteneğine, yorum gücüne göre genişler, daralır, varolur yokolur. Bizim "divan sanatı" dediğimiz başarı alanı, bu belli kavramlar arasında kurulan bağlantıdan doğmuştur. Bu sanat kavramlarından şiirin yapısıyla ilgili sayılan önemlilerinden örnekler verelim.

1- *Ahenk*, şiirin içyapısıyla ilgilidir, ölçüyle bağlantılıdır, özellikle sözün ölçüyle uyması sonucu doğan müzik etkisine denir. Ahengi yaratan başlıca öğe şiire giren kavramlar arasındaki ses bağlantısıdır. Seslerin birbirine uygunluğu, özdeşliği, akıcılığı ahengin yapısını oluşturur. Sesli harflerin yan yana gelişi, birbirine eklenişi, genellikle, ahengi bozar. Şiirde ahenge önem veren ozanlar kısa okunuşlu sözcüklerin yanyana gelmelerine özen gösterirler. Ahengin karşıtı "tutukluk"tur, şiirde söyleyiş güçlüğü yaratır. Nâili'nin;

Aşüfte idüb dilleri nezzârelerün hep
Bir bir duyar esrârın biçârelerün hep

dizelerinin birincisinde, "âşüfte idüb"te tutukluk, ötekilerde ahenk vardır, dizelerin okumuş güçlüğü, tıkanıklık yaratmadan ağızdan akar gibi çıkıyor.

Her subh tavâf eyleyerek ka'be-i kûyun
Bir yire gelür âşık-ı âvârelerin hep

dizelerinde ahenkle tutukluk yanyanadır. "Bir yere güler" söyleyişi kolay

olmayan, "yire" sözcüğünde dili tıkayıcı bir nitelik var, oysa öteki bölümler akıcı, uyumludur. Bâki'nin;

Hep senünçündür benüm dünyâ cefâsın çekdüğüm
Yoksa ömrüm var sensüz neyleyim dünyâyi ben

dizelerinde "yoksa ömrüm" de iki sesli "a", "ö" yanyana geldiğinden söyleyiş duraklaması, tıkanıklık var, öteki bölümler akıcıdır, söyleyişi kolay.
Nef'i'nin;

Gül devri ayş eyyâmıdır zevk-u safâ hengâmıdır
Aşıkların bayrâmıdır bu mevsim-i ferhunde dem

dizelerinde "gül devri ayş" sözlerinde "i-a" nedeniyle yumuşak bir tutukluk, öteki bölümlerde ahengin açık örnekleri vardır. Yumuşak bir tutukluk dememizin nedeni eski harflerde "i" sesiyle "y" sesinin özdeş olmasındandır. ozan "gül devri ayş eyyâmı" derken "i/y-a" seslerini söyleyiş akışı içinde birbirine yaklaştırıyor. Bu yaklaşma "müstef'ilün" ölçeğinden dolayıdır. Gerçekte tıkanıklığı yapan "devri" değil, onun ardınca gelen "ayş"ın "a"sıdır (eski yazıda "ayn")...

2- *Azâde*, bağımsız, başlı başına bir anlam bütünlüğü taşıyan dizeye denir. İki dizeden oluşan birimde, anlam dizeler arasında kurulan bağlantıya dayanır, âzâde denenlerdeyse anlam tek dizeye sığdırılmıştır. Bu tür dizelerin çoğu atasözü niteliğindedir, dilden dile, çağdan çağa aktarılıp gider, kiminin ozanı bilinmez bile.

Bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

-Bâki-

Sen gelmeyince hâtıra bilsen neler gelür

-Nâbi-

Yâ Rab bu âferin ne tükenmez hazinedir

-Nâbi-

Şecaat arz ederken merd-i kıbtı sirkatin söyler

-Ragıb Paşa-

gibi dizeler, söylene söylene, bir atasözü niteği kazanmıştır...

3- *Akis*, bir dizenin ortasından bölünüp iki ayrı nitelikte söylenmesidir. Anlam, pek değişmese bile, söyleyiş özelliği değişir.

Semen geldi Sezâiye bu mahbesde oturmakdan

dizesi "aks" ile ortasından bölünüp yer değiştirerek:

Bu mahbesde oturmakdan semen geldi Sezâiye

-Sezâi-

Bunu "tedvir"le eşanlamlı görenler de var. Yapılan işlemde anlam değişikliği yok, sözcüklerin öne arkaya, alta üste gelmesi bir yer değiştirmedir..

4- *Asâlet*, iki kavram arasında kurulan bağlantıyla sağlanan uyumdur. İki dizenin birbiriyle olan anlam bağlantısı örnek alınacak nitelikte bir çağrışım yapıyor, sanat bakımından bir yükseliş gösteriyorsa, ortada bir asalet var demektir. Nedim'in

Ayağın sakınarak basma amân sultânım
Dökülen mey kırılan şîşe-i rindân olsun

dizelerinde görülen anlam bağlantısı "asâlet"tir. Sevgilinin sakına sakına yürüyerek sıkıntıya düşmesi dökülecek içkiye, kırılacak sağrağa yeğlenmiyor. Burada, dökülen dökülsün, kırılan kırılsın, tatlı canını üzme anlamı saklı.

Beni öldürdie firâkın meded ey dost yetiş
Hele bir pâre dahi tende harâret bâkî

-Bâki-

dizelerinde de söyleyiş üstünlüğü, anlam yüceliği vardır. Ayrılığından öldüm, ey dost yetiş, yardıma gel, gövdemde biraz daha sıcaklık var, iyice soğumamış...

5- *Belâgat*, söylenen sözde, yazılan şiirde, düzyazıda akıcılık, anlam tutarlılığı, derinlik, uyum, kolaylık demektir. Anlam karışıklığı, söyleyişte ututukluk, tutarsızlık, tıkanıklık belâgat'le bağdaşmayan, istenmeyen, şiirin, düzyazının değerini düşüren özelliklerdir.

İtdik o kadar ref'-i taayyün ki Neşâti
Ayine-i pür-tâb-ü mücellâda nihânız

dizelerinde söyleyiş kolaylığı yanında anlam derinliği, uyum gibi şiirin özünü biçimlendiren öğeler vardır.

Mestâne nukûş-i suver-i âleme bakduk
Herbirini bir özge temâşâ ile geçdük

-Nâili-

dizelerinde de, anlam derinliği yönünden, belâgat görülür. bu iki örnekte, ozanların bilgece tutumu, evrene, varlığa bakışı sergileniyor... Kimi düzyazı örneklerinde söyleyişin akıcı, yumuşak, sürükleyici olmasına karşılık belâgat bulunmaz. Birbirine eklenen, bir müzik uyumunu uyandıran kavramların anlamlarını kavrama güçlüğü belâgat sayılmamalı... Belâgat güzel söyleyip boş konuşmak değildir, anlamla, tutarlılıkla dolu olmak gerek.

6- *Berceste:* seçilmiş beğinilmiş, atasözü gibi söylenir olmuş dize ya da beyitlere denir. "Azâde"den ayrılan yanı, kolay söylenir, akıcı, uyumlu, anlamlı olmasıdır. Azâde'de söyleyiş kolaylı olmasa bile anlam taşıma önemlidir. Oysa berceste'de önem anlamla uyum arasındaki bağlantıdan doğar. Kimi ozanlar ikisini de özdeş sayar.

Karşımda durma git dimek ey meh ne ihtiyâc
Sen serv-i gül-izâri gören kendüden gider

-Ruhi-

(Ey ay yüzlü güzel, karşımda durma git demenin gereği yok, senin gibi servi boylu, gül yanaklıyı gören kendinden geçer, gider. Ozan, bir söz oyunu yaparak, kendinden geçme ile çekip gitme arasında bağlantı kurmuş).

Eğer maksud eserse mısra-ı berceste kâfidir

-Ragıb Paşa-

O gül endâm bir al şâle bürünsün yürüsün
Ucu gönrlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün

7- *Cinas*: yazılışı bir, anlamı ayrı kavramlar arasında kurulan bağlantı. Divan şiirinde en çok başvuralan, söz oyunlarına en elverişli olan bir kavramdır.

Bize Tâhir Efendi kelb demiş
İltifâtı bu sözde zâhirdir
Mâliki mezhebim benim zirâ
İ'tikadımca kelb tâhirdir

-Nef'i-

dörtlüğünde geçen "tâhir" sözcüğü "temiz" anlamındadır, ayrıca bir kişinin adıdır. İslam dininin dört inanç kurumundan biri olan "Maliki mezhebi"ne göre köpeğin içtiği su ile abdest alınır, pis değildir. Ozan kendisine "kelp/köpek" deyen Tahir Efendi bize köpek dedi, bizi övdüğü sözüyle açığa çıktı, ben Maliki mezhebindenim, inancıma göre köpek tahir (Tahir)dir, dedi. Burada "cinas"ın anlamı "köpek sensin"dir, Tahir Efendi'nin adıyla anlamı arasında bağlantıdan yararlanan ozan onu, yeriyor.

Başka bir ozan da, "çalmak" sözcüğünün iki anlamlılığından yararlanarak:

Bir düzd-i sebük-pây girüb höcre-i şeyhe
İç eyledi peymânesini nâyini çaldı

dizelerini söyledi. Burada "çalmak"tan çıkan iki anlam var, biri çalgı çalmak, öteki aşırmak, hırsızlık etmek. Ozanın söz oyununa başvurarak söylemek istediği şu: Ayağı hızlı bir hırsız şeyhin odasına girerek kadehini yürüttü, kavalını (ney'ini)da aşırdı.

8- *Ebced hesabı*: bir olayın yılını, belli sayıları gösteren, harflerle anlatma. Divan şiirinde önemli bir başarı alanı sayılan, "tarih düşürme" diye dilegetirilen bir olaydır, buna "ebced hesabı" denir. Eski yazılara ayrı ayrı bir sayı verme kuralına dayanan "ebced hesabı" şöyledir: "ebced hevvez hutti kelemen sa'les karaşet sehaz dazıg". Bu sözlerin anlamı yoktur, yalnız harflerin sırasını, sayılarını göstermeye yarar. Harflere karşılık olan sayılar bu sözlere göre şöyle sıralanır: elif (a/1), be(b/2), cim(c/3), dal(d/4), he(h/5), vav(v/6), ze(z/7), ha(h/8), tı(t/9), ye(y/10), kef(k/20), lam(l/30), mim(m/40), nun(n/50), sin(s/60), ayn(a'/70), fe(f/80), sad(s/90), kaf(k/100), rı(r/200), şın(ş/300), te(t/400), se(s/500), hı(h/600, zel(z/700), dad(d/800), zı(z/900), gayn(ğ/1000). Arap ABC sinde bulunmayan, yalnız Fars ABC sinde bulunan p, çj, g harfleri şunlarla eşit sayıda tutulur: p/b, ç/c, j/z, g/k...

Ebced hesabı eski yazı dediğimiz Arap-Fars ABC sine göre düzenlendiğinden, o ABC nin ses yapısı, okunuşu, söylenişi bilinmeden anlaşılmaz. Sözgelişi bu ABC de "he", "ha", "hı" sesleri Türk ABC sinde

yalnız "h" sesiyle, "kaf", "kef" sesleri "k" sesiyle, "elif", "ayn" sesleri "a-e" sesiyle, "dal", "dad" sesleri "d" sesiyle, "te", "ti" sesleri "t" sesiyle, "ze", "zi", "zel" sesleri "z" sesiyle, "se", "sin", "sad" sesleri "s" sesiyle veriliyor. Oysa bunların Arap-Fars ABC sinde sayıları ayrı, Türk ABC sinde birdir. Bu nedenle bu ABC yi bilmeden "ebced hesabı" uygulanamaz. Konuya açıklık getirmek için kolay bir örnek verelim: Kemal (kef/20, mim/40, elif/1, lam/30=91.) (Tarih bölümünde örnekler verilecek)

9- *Edâ*, ister şiirde, ister düzyazıda olsun, yazış, söyleyiş biçimine, ozanın, yazarın düşüncelerini ortaya koyuştaki davranış türüne, tutumuna denir. Hangi yazın türünde olursa olsun edâ'nın inceliğine, uyumuna büyük özen gösterilir. Bir yazı ürününü anlamada, kimin elinden çıktığını kavramada edâ'nın etikisi önemlidir. Edâ ile dilegetirilen anlama "müeddâ", edâ'nın güzel oluşuna da "hüsn-ü edâ" denir.

Çok mu bu kadar hüsn-ü edâ tâbıma zirâ
Vassâf-ı hudâvend-i pesendide şiyemdir

-Nef'i-

dizelerinde, ozan, "benim ozanlığımın özünü oluşturan niteliğime bu denli güzel söz söyleyiş çok mu, beğenilmiş ulu bir varlığın niteleyicisidir" diyerek şiirinde "hüsn-ü edâ" bulunduğunu ileri sürüyor.

10 - *Edeb*, yazın türünde sözün düzgün, uyumlu, saygı-sevgi uyandıracak nitelikte olmasıdır. şiir ya da düzyazının kuşattığı anlamda incelik, okuyucuda güzel bir izlenim, tatlı bir etki uyandırma, kabalıktan, yakışıksızlıktan kaçma anlamındadır. Nedim'in;

Mest-i nâzım kim büyütdi böyle bi-pervâ seni
Kim yetiştirdi bu güne servden bâlâ
Buyden hoş rengden pâkizedür nâzük tenin
Beslemiş koynunda guya kim gül-i rânâ seni
Gülli dibâ giydin amma korkarım âzâr ider
Nâzeninim sâye-i hârî gül-i dibâ seni

dizelerinin bulunduğu gazel şiirde "edeb"in örneğidir. Öte yandan Sabit'in;

zannitme nuhuddur dehen-i dâğ-ı tenimde
Ağzına gıdâ aldı piristu-yi mahabbet

dizelerinde, "edeb"in karşıtı olan "kabalık" vardır. Divan şiirinde "edeb"e aykırılığın en açık örnekleri "hicv" denen yergilerdir. Ozan, "aruz"a uygun düştü diye en söylenmeyecek sözleri söylemekten çekinmez, bütün saygı kurallarının dışına çıkar. (bk. Hicv).

11 - *Edebiyat*, "edeb"ten türemiştir, kök anlamı "edeb"le bağlantılı olanlar, "edeb"e yaraşanlar, uygun düşenler demektir. Anlam genişlemesiyle "güzel sanatlar"dan sayılan şiir, düzyazı ile benzeri ürünlerin oluşturduğu bütüne denir. "Türk Edebiyatı", "İran Edebiyatı", "Alman Edebiyatı" bg. söz-yazı sanatlarından kurulu bütünün adı olarak söylenir...

Edebiyat başlıbaşına bir yaratma, belli koşullara, kurallara uyarak ürün verme alanıdır. Özelliği, sanat kavramı altında toplanan yazı, söz ürünlerini dilegetirir. "Edeb" kurallarına, toplumun genel saygı, sevgi, saygınlık anlayışına ters düşen ürünlerin "edebiyat"ın dışında kalması gerekirken, yazı-söz sanatlarıyla ilgili gösterilerek bu alana sokulması onaylanır bir durum değildir. Buna karşın, yazı-söz ürünlerini bir "edeb" süzgecinden geçirmeksizin "edebiyattan saymak yaygın bir alışkanlık olmuştur.

12 - *Fesahat:* açıklık, kolay anlaşılma, akıcılık. Okuyucuya güçlük çıkarmaksızın, isteneni söyleyip yazma kolaylığı. Fesahat, ozanın, yazarın dile olan egemenliğinden, yaratıcı gücünün yeterliliğinden, becerisinden kaynaklanır. Dilde burukluk, söyleyiş güçlüğü, anlatım tutukluğu gibi ozanı, yazarı başarısız kılan durumlar karşısında, kimileri, güç anlaşılan, karışıklık, bulanıklık yaratan kavramların arkasına sığınarak güçlü görünmek isterler. İyi bir okuyucunun gözünden kaçmayan bu tutum yazara, ozan karşı duyulması gereken güveni sarsar. Nedim'in;

Eyvâh o üç çifte kayık aldı kararım
şarkı okuyub geçti bir âfet var içinde

dizelerinde fesahat vardır, buna karşılık Bâki'nin;

Zibâ yaraşur hil'at-i nâz ol boyı serve
İki kolumu itsem ana bel dolaması

dizelerinde tutukluk, söyleyiş güçlüğü nedeniyle fesahat yoktur. "İki kolumu" sözlerini ölçüye uydurmak için gereksiz yere uzatmak dilin yapısına uymadığından tutukluk yaratıyor. Kırımlı Rahmi'nin;

Hazır ol bezm-i mükâfata eyâ mest-i gurur
Rahne-i seng-i siyâh penbe-i minâdandır

dizelerinde anlaşılma güçlüğü, değişik yorumlara kayma gereği bulunduğundan fesahat yoktur..

13 - *Ferd,* bağımsız beyite denir. Genellikle anlam bütünlüğü taşıyan, iki dizesi arasında uyum, düzen bulunan beyittir. Anlamı daha önceki, ya da daha sonraki beyitlere bağlı olanlar "ferd" değildir. "Ferd"e "müfred" de denir. Nevi'i'nin;

Şâm-ı gamında kuyine cân-i za'îfimi
Kıldım revâne âşıka Bağdad ırak değil

dizelerinde birbirini bütünleyen anlam birliği bulunduğundan "ferd"e yeterli bir örnektir.

14 - *Fikir*: şiirin, düzyazının özünü oluşturan, ona değer kazandıran, yaşamasını sağlayan ilkedir. Divan şiirinde, dizeler, beyitler kimi yerde bağımsız bir bütün olduğundan "fikir" denen temel öğe de dizeye, ya da beyte yüklenir. Fikir, düşünme yeteneğinde bulunduğu sürece "icâd" olarak kalır, buna "buluş" diyoruz. Bir düzene konarak yazıya, şiire aktarılmasına "tertib" denir, şimdi "düzen" karşılığıdır. Fikrin içerdiği bütünlüğe, başka düşüncelerle karışmamasına "vahdet" adı verilir, bugün "birlik" dediğimiz niteliktir. Bir yazın ürününün içini dolduran öğe "fikir"dir. Ancak onun da şiirin akışına, yapısına uyması gerekir. Yalnız bir düşünceyi anlatmak için ölçüyü, şiiri araç olarak kullanmak şiirin yapısına aykırıdır, uyumunu bozar, şiir "manzume" denen ölçülü, ayaklı-uyaklı sözler dizisi olarak kalır. Bu nedenle, başarılı bir şiirde, "fikr"in eritilerek genel uyuma karıştırılması, bir suyun içinde eriyip onu tatlandıran şeker niteliğinde olması gerekir. Bu durum ozanın yaratıcı gücüne, dile, şiir ilkelerine olan egemenliğine bağlıdır. Naili'nin;

Nâyin ki çıkar zemzeme sürâhlarından
Bülbüller öter sanki gülün şâhlarından

dizelerinde "fikr"i şiirin içinde eritip özümleyen bir söyleyiş başarısı vardır. Şeyh Galib'in;

Cânân musın belâ musın âşub-i can musın
Ey bi-amân gayri elinden aman senin

dizelerinde şiir özü düşünceye egemen olarak okuyucuda bambaşka bir çağrışım yapıyor. Ozan bu dizelerde önce şiiri düşünüyor, "fikir" örtülü kalıyor.

Oysa Ragıb Paşa'nın;

Muzaffer vakt-i fursatda adüvdan intikam almaz
Mürüvvetmend olan nâkâmi-i düşmanla kâm almaz

dizelerinde şiir değil, düşünce (fikir) öne alınarak, ölcü bir araç niteliğine dönüştürülmüş, şiir ilkeleri bir "fikr"i açıklamak için basamak yapılmıştır. Ozan, "başaran, kazanan bir kimse gününü kollayıp düşmanından öç almaya kalkmaz, yüce gönüllü kişi düşmanının mutsuzluğunu görerek mutlu olmaz" gibi gerçekten üstün, olgun, uygar kişiye yaraşır bir düşünceyi dilegetiriyor, ancak düşünce ağır bastığından şiir özü etkisiz kalıyor.

15- *Gevher*: "ebced hesabı"nda yalnız "noktalı harfler"den oluşan tarih düşürme. Tarih düşürülen dizelerin bütün harfleri sayıya katılmaz, "noktalı" olanlar seçilir (bk. Tarih).

16- *Haşv:* sözlük anlamı "kıtık", "kuru ot" bir yastığın ya da minderin içine doldurulan değersiz kırıntılar. Yazın alanında, şiirde ya da düzyazıda gereksiz söz kullanarak anlamı, uyumu bozmak karşılığı söylenir. Kimi ozanlar, şiirde, ölçüyü doldurmak için gereksiz sözleri araya sıkıştırarak anlamı bozarlar. Mehmed Akif'in;

Nâr-ı beyzâmı nedir öyle zamanında güneş
Tepesinden döküyor beynine âfâkın ateş

dizelerinde "tepesinden döküyor beynine" sözlerinde "haşv" vardır. bir olayı anlatırken "tepesinden" dedikten sonra "beynine", ya da "beynine" dedikten sonra "tepesinden" sözcüğünü söylemenin gereği yoktur. "Öyle döneminde güneş akkor mu nedir, çevrenlerin (ufukların) beynine tepesinden ateş döküyor"da "beynine döküyor" ile "tepesinden döküyor" eşanlamlıdır, biri ötekini gerektirmez..

17- *Hezl*: sözlük anlamı, alaya alma, gülünç duruma düşürme, eğlenme'dir. Yazın dilinde, ünlü, güzel bir şiirin ölçüsüne, uyumuna öykünülerek söylenen ayaklı-uyaklı söz dizisine denir. Buna "şiir" diyemiyoruz, nedeni de gerçek şiire bir öykünme oluşudur. Divan yazınında, iş olsun diye, bu türden yararlanan, ağıza alınmaması gereken sözleri şiir ölçülerine vurarak "sözde şiir" yazanların sayısı az değildir. Aşağı yukarı bütün divan ozanlarında bu tür nesneler bulunur.

Kaçan ağyâr oynaya satranc
Cen olur ara yirde hayli zaman
Bir iki üstühân içün talaşur
Bozahâne kilâbı gibi heman

dörtlüğünde, Taşlıcalı Yahya Bey, bir "hezl" örneği vermiştir. "Yabancılar satranç oynadıklarında, aralarında döğüş çekiş olur, nitekim bozahane köpekleri de bir iki kemik için dalaşırlar" demek şiirin özüyle bağdaşır bir tutum değildir. Eğlenceli bir söz söylemek için, şiiri araç edinerek, satranç oynayanları bir kemik için dalaşan köpeklere benzetmek yazında kural sayılan "edeb"e uymaz (bk. Edeb.). "hezl"in çoğuluna "hezliyat" denir, divan yazınında bu türün başta gelen ozanları Süruri ile Havayi'dir.

18- *Hicv*: sözlük anlamı, yerme, alaya alma, küçük düşürme, kötüleme bg.dir. Divan yazınında alaylı, eğlenceli, yerici nitelikler taşıyan, bütün ozanların, az da olsa, kullandıkları bir türdür. "Hivc"i konu edinen şiirlere "hicviye" denir. "hicv" de yaratıcılık, beceri aranırsa da divan yazınında ölcüye uydurulmuş uyaklı- ayaklı sövüp saymalara bile "hicviye" demek bir alışkanlık olmuştur.

Yokdur ishak gibi bir nâkes
Lütf-ü ihsânı andan itmen ümid
Hâtem-i Tay'durur ana nisbet
Mülk-i hisset içinde Pinti Hamid

-Zâti-

Bize Kâfir dimiş Müfti Efendi
Dutalım ben ana diyem müselman
Varıldıkda yarın divân- Hak'ka
İkimiz de çıkarız anda yalan

-Nef'î-

19- *Hüsn-i ta'lil*: bir ürünün ortaya konmasına, bir şiirin yazılmasına yolaçan, güzel örnek, örnek alınmaya değer etken. Özellikle övgülerde, bir olayla ilgili "kaside"lerde, ozanın yazmasını sağlayan konu. Fuzuli'nin "Leylâ ile Mecnun"da geçen;

Seni görmek müteazzir görinür beyle ki eşk
Sana bakdukda dolar dîde-i giryânumuza

dizelerinde "hüsn-i ta'lil" vardır. "Sevgiliye bakınca göze dolan yaşlar önünü kapadığından yüzünü göremiyor, bundan dolayı bağışlanmasını" diliyor. Burada, görmeyi engelleyen gözyaşının göze doluşu olayında buluş inceliği nedeniyle "hüsn-i ta'lil"in varlığı açıktır...

20- *İbdâ*: yaratma, yenilik bulma, yeni bir düşünce ortaya koyma anlamındadır. Yazın alanında yaratıcılığın kaynağı "ibdâ'"dır. Ancak, buluşun yeniliği geliştirici, yaratıcı olma gereğindedir, yoksa başkalarının söylemekten utanç duyduğu bir sözü, yaratıcı değeri, geliştirici özü olmayan bir kavramı ilkin söylemek "ibdâ'" sayılmaz. Şeyh Galib'in;

Giydikleri âfitâb-i temmuz
İçdikleri şu'le-i cihân-suz

dizelerinde olduğu gibi;

Bir şu'lesi var ki şem'-i cânın
Fânusına sığmaz âsümânın

dizelerinde de "ibdâ'" vardır. Nitekim Şeyh Galib'den sonra bu tür buluşlar aramak şiirde bir gelenek niteliğine bürünmüştür.

21- *İbhâm:* bir kavramın kapalı olması, kolayca anlaşılmaması demektir. Divan şiirinde çok kullanılan, özel bir sanat sayılan kavramlardan biridir. Kimi ozanlar "ibhâm"ı bir başarı, bir derinlik sayarlar. Sözcüğün birkaç anlamı içermesinden doğan güç anlaşılma "ibhâm" değildir. "İbhâm"da kavramlar açık seçik olsa bile anlama güçlüğü vardır. Nesimi'nin;

Deryâ-yi muhit cuşa geldi
Kevn ile mekân hurûşa geldi
Sırr-ı ezel oldı âşikârâ
Arif nice eylesün mudârâ
Her zerrede güneş oldı zâhir
Toprağa sücud kıldı tâhir

dizelerinde anlam derinliğinden kaynaklanan "ibhâm" vardır... Burada, kavramların sözlük anlamlarını bilmek, dizeleri bütün inceliğiyle anlamaya yetmez, ozanın yarattığı düşünce evrenine girmek, yarattığı görüntüleri bir bütünlük içinde görmek gerek.

"Olgun kişinin gönlü dolup taştı, varoluşla oluşun gerçekleştiği yer bir coşkunluk başladı, başlangıçtan beri gizli kalan varlık aydınlığa çıktı, bilge kişinin kimseye başvurması gereği kalmadı, varlığın bütün ayrıntılarında güneş (tanrı) göründü, özü sözü pırıl pırıl olan olgun kişi toprağa kapandı (secde etti)"

diyerek tasavvufun varoluş görüşünü, "varlık birliği" düşüncesini açıklamaya çalışıyor. (Bk. Tasavvuf)...

22- *İbtizâl*: önemini, değerini yitirmiş, şunun bunun ağzında sakız olmuş söz demektir. Divan şiirinde, ölçüye uyularak söylenen değersiz, yeniliği, derinliği olmayan, kolayca söylenebilen, boş sözlere "ibtizâl" denir. Özellikle yergi (hicv) türünde çok görülür. Ozanın sevmediği, öfkelendiği kimseyi kötülemek, yermek için ağıza alınmadık sözleri "aruz"a uydurarak söylemekten kaçınmaz. Buna "ibtizâle düşmek" denir. Namık Kemal'in Ali Süavi için söylediği şu dörtlükte "ibtizâl" vardır:

Suavi dedikleri o küçük adam
Paris'te oturmuş yanında madam
Biz anı adam sandık o da mı cüdam
Aman yalnız kaldı Mustafa Paşa

(Bu dizelerin ölçüsü bozuktur, hece ölçüsüne de uymuyor.)

23- *İcâd*: şiirde yeni bir imge, yeni bir kavram bulmaya denir, ancak bulunan yeniliğin, sanat açısından bir değer taşıması gerekir. Bu konuda "ibdâ"ya yaklaşırsa da, onun gibi, anlam derinliği yoktur.

Çokdan ey kilk-i Nedimâ niçün oldun hâmuş
Bizi hasretde kudun nazm-ı nev-icâdın içün

diyen nedim, "icâd" sözünden bir "yeni buluş" anlamını çıkarmaktadır.

24- *İcâz*: az söz söyleyip geniş, derin anlam çıkarmaya denir. Divan şiirinde en çok aranan, ozanların başarı aşamalarını göstermeye yarayan sanat kavramlarından biri, bir bakıma en önemlisidir. Yunus Emre'nin;

Ol can kaçar öliser sen ana can olasın
Olmuş gönül dirile anda ki sen olasın

dizelerinde "icâz" vardır. İlk okunuşta çok kolay anlaşılır gibi gelen bu dizelerde, insan varlığının oluşu, insanın özünü kuran öğeler bakımından derin bir anlam vardır. Şeyh Galib'in;

Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

dizesinde de "icâz" vardır. İnsanın özünü kuran değerleri dilegetiriyor, geniş bir açıklamayı gerektiriyor. Anlaşılması güç değil, ancak bütünlüğün kavranması birtakım önbilgileri gerektiriyor. Yenişehirli Avni'nin;

Sahbâ-yi hurîşân gibi mînâ-yi felekden
Tâ hâric-i humhâne-i imkâne dökülsek

söyleyişinde "icâz"ın başka bir örneği bulunuyor. Ozan, "bardaktan taşan içki gibi, kendi varlığımızın sınırlarını aşarak, bu gökkubbenin ötesine, oluşun gerçekleştiği alanın dışına dökülerek, gerçek varlığa ulaşsak" anlamını içeren bir görüşü dilegetiriyor.

25- *İhâm*: birkaç anlamı bulunan bir kavramın en uzak anlamı düşünülerek söylenen söz. Divan şiirinde söz oyunlarına en elverişli kavramlardan biridir (bk. Tevriye).

Lâlin esrâr nigârâ beni hayrân itdi
Acabâ böyle kalur mu ki hayret Bâki

dizelerinde "bâki" sözcüğünde "ihâm" var. Ozan bir yandan kendi adı olan "Bâki"yi, bir yandan da sözcüğün "kalıcı" diye dilimize aktarılan anlamını düşünmüş. "Ey sevgili dudağının gizemi beni şaşırttı, benim bu şaşkınlığım sürüp gidecek mi" derken "bâki" sözcüğünün biri kendi adını, biri de anlamını içeren durumundan yararlandı.

26- *İmâle*: bir sözcüğün, belli bir bölümünün, uzun okunması, uzatılarak okunması anlamındadır. Divan şiirinde, ölçü gereği, en çok başvurulan bir yoldur, ölçüyü bütünlemek için sözcükleri uygun yerlerinden bölercesine uzatarak okuma çok yaygın bir yazın geleneğidir. Arap-Fars dillerinde sözcükler, yapıları gereği, uzun-kısa okumaya elverişlidir, bu nedenle onlarda "imâle" pek ilgi çekici bir düzensizlik yaratmaz. Oysa Türk dilinde bütün sözcükler kısa okunur, uzatma, yapıya aykırı olarak, yok denecek oranda azdır. Bu yüzden Türkçe bir kavramı, ses uyumunu bozarak uzun okumak, uzatmak tutukluk yapar. Fuzuli'nin;

Vây yüz bin vây kim dildârdan ayrılmışam

dizesinde "vây"ların uzatılarak "vâyı", "dildârdan"ın da "dildârıdan biçiminde okunması gerekir. Dilin yapısına uygun düştüğünden böyle okumak dizeye ayrı bir uyum, ayrı bir etki gücü kazandırıyor. Nedim'in;

Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-aman

dizesinde de "hâl", "zülf", "çeşm" sözcüklerinin uzatılarak "hâli", "zülfi", "çeşmi" biçiminde okunması doğaldır. Buna karşılık Bâki'nin;

İki kolumu itsem ana bel dolaması

dizesinde "iki kolumu" ile "dolaması" uzatılınca tutukluk, burukluk doğuyor. Bu sözcüklerin yapısı kısa okumaya elverişlidir, uzatmaya değil. Ölçü gereği uzatılınca şu durum ortaya çıkıyor: "İykiy kolumuy", "dolamaysiy". eski yazılarla "kolumu" sözcüğü, ozanın yaşadığı çağın söyleyişine göre "kolımı" biçiminde okunur, öyle olmasına karşılık "imâle" dilin uyumunu bozuyor.

27- *İnşa*: yazın alanında, daha çok, düzyazı için geçerli bir kavramdır. Düzyazının güzel, akıcı, uyumlu olması anlamındadır. ayrı bir başarı türü sayılır, yazarın sanatla olan bağlantısını, becerisini göstermeye yarar bir kanıt diye yorumlanırdı. "İnşa", sözcüğün daha geniş bir yorumuyla, şiir-düzyazı arası bir üründü. Şiir gibi uyaklı-ayaklı olmamasına karşılık benzer sesli kavramların, belli bir anlam bağlantısı içinde sıralanmasından doğan uyuma büyük önem verilirdi.

28- *İntâk*: insan dışında kalan, konuşma yeteneği bulunmayan, doğa varlıklarını konuşturma, söyletme. Divan şiirinde çok yaygın bir türdür. Özellikle gül, bülbül, papağan bg. insan çevresinde bulunan doğa varlıklarını konuşturarak, onlara kişi niteliği yükleyerek şiir yazma yaygın bir gelenekti. Bu türün kökeni ilkçağ Anadolu uygarlığıdır. İran'da, Hindistan'da çiçekleri, kuşları, evcil olmayan hayvanları konuşturarak ürün verme geleneği yaygındı. Ancak, divan şiirine, İran ozanlarına öykünülerek geçtiği kanısı vardır. Mevlânâ'nın "Mesnevi"sinde "intak" varsa da yeni bir buluş değil, çok eskilere gider.

Gül hâre düşdi sine-figâr oldı andelib
Bir hâre bakdı bir güle zâr oldı andelib

diyen Nâili, bülbülün davranışını insansı göstererek "intak" örneği veriyor. Bülbülün güle, dikene bakması, üzülüp ağlaması, yüreğinin yaralanması birer insan eylemidir.

29- *İntihâl*: başkasının söylediğini değiştirip söylemek, daha açığı başkasının sözlerini, buluşlarını kendi sözü, kendi buluşu diye göstermek, kendinin saymak, buna "çalmak" da denir. Divan yazınında birbirinin buluşlarını alıp değiştirerek kendininmiş gibi gösterme bir alışkanlık niteliğindeydi. Bunun en somut örneği, İran ozanı Hafız'ın şiirlerini, Türkçeye çevirip değiştirerek kendininmiş gibi ortaya atan Şeyhi'dir.

Tahsil-i ışk-u rindi âsan nemud evvel
Cânem bisuht âhir der kesb-i in fezâil

-Hafız-

Tahsil-i ilm-i ışkı âsan bilirdük evvel
Ömr âhır oldı olmaz hâsıl bu hoş fezâil

-Şeyhi-

bu örnekler karşılaştırılınca ikisi arasında kavram, anlam, ölçü bakımından özdeşlik olduğu görülür. Bu dizelerin bulunduğu şiir bütünü de böyledir, arada benzerlik değil özdeşlik vardır. Hafız'ın dizeleri: "Aşk, gönül enginliği (rind'lik) öğrenimi önce kolay göründü, yaşam sona erdi bu erdemleri kazanayım diye" anlamındadır, Şeyhi'nin dizeleri de sözcüğü sözcüğüne böyle. Divan yazınında "intihâl" nerdeyse bir gelenek olmuştur...

30- *İrşâd*: bir söz dizisinde ya da şiirde sonradan gelecek anlamın önceden kavranması, sezilmesi yolunda söylenen söz. Gelecekteki anlamı önceden sezdirme sanatı. Bâki'nin;

Gül gülse dâim ağlasa bülbül aceb değil
Zirâ kimine ağla dimişler kimine gül

dizelerinde "gül gülse bülbül ağlasa aceb değül"ün arkasından "kimine ağla kimine gül dimişler" akasözünün geleceği seziliyor. Üstelik "gül güler bülbül ağlar" diye de bir atasözü var. Bunların önceki, bir çağrışımla sonrakini gözönüne getirir.

31- *İstiâre*: sözlük anlamı, birinden ödünç almak, geri vermek üzere bir süre kullanmak için almak, iğreti olarak almaktır. Şiirde, bir kavramın anlamını başka bir kavrama yüklemek, iki kavram arasında anlam aktarması yapak karşılığıdır. Üstü kapalı olarak, gerekli sözler arasında bağlantı kurmadan, benzetme yapmak da denebilir. Benzet-

mede genellikle "gibi" ilgeci kullanılır, "dağ gibi adam", "tarlada buğday yeşil bir orman gibi", "ay gibi yüzü var", "gül gibi kokuyor" örneklerinde benzetme açıktır, bu açıklık "gibi" ilgecinin araya girmesinden doğuyor. Oysa "istiâre"de böyle bir durum yoktur, anlam araya başka bir sözcük girmeden doğrudan doğruya aktarılır. Konuşma dilinde, sevilen bir kimseye, "gülüm", "çiçeğim", "şekerim" bg. seslenmelerde "istiâre" vardır, gülün, çiçeğin, şekerin anlamı sevilen kimseye aktarılmıştır. Bâki'nin;

Her yâneden ayağına altun akub gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar rüzgârdan

örneğinde "ayağına altun akub gelür" bir "istiâre"dir. Ozanın "altun" dediği sularla sürüklenen sararmış yapraklardır, dökülen yapraklardır. Sararmış yaprağa, sarı olmasından dolayı, altın anlamı yükletilmiş, aktarılan anlam "istiâre"yi oluşturdu.

Her biri görür yine pes-i perdede kârın
Nergisleri bahtım gibi der-hâb da olsa

-Nâili-

ikinci dizede geçen "nergisleri"nde "istiâre" vardır, göz anlamında söylenmiştir. "Her biri örtünün arkasında işin içyüzünü görür, gözleri bahtım gibi uykuda olsa bile" derken gözün anlamı nergise aktarılmış.

Hüsnile mümtâz olaldan verd-i handânın senin
Dâğdârın lâleler güller perişânın senin

-Şeyhulislam Yahya-

dizelerinde "verd-i handânın"da "istiâre" vardır. "Gülen gülün" anlamında söylenen bu sözler, sevgilinin yüzü, yanağı karşılığıdır, gülün anlamı yanağa aktarılmıştır...

32- *İtnâb*: İcâz'ın karşıtıdır, çok sözle az anlam ortaya koymak, anlamı söz kalabalığı içinde boğmaktır. Divan şiirinde, ölçü sayısını bütünlemek için, bir sözle anlatılması gerekeni birçok sözle açıklama yoluna giden ozanların yaptığına denir. "İtnâb" okuyucuyu yorduğu anlayış yeteneğini karıştırdığı gibi şiiri, düzyazıyı da bozar. Ağırlık verir. Bâki'nin;

Sakın mey dirsem ey zâhid mey-i enguri fehm itme
Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamakdır lâfz-ı muğlakdan

dizelerinde "itnâb" vardır. Burada "sakın mey dirsem ey zâhid" sözcükleri ölçüyü doldurmak içindir, "mey-i enguri fehm itme" de öyle, ikinci dizenin düzeninde de söz çokluğundan doğan ağırlık seziliyor. Oysa, ozan, bunu çok daha az söz kullanarak, daha etkili biçimde, "aruz"un egemenliği altına girmeden başarabilirdi. Zâti'nin şu dizelerinde de "itnâb"ın ağırlığı seziliyor:

Başına yarın sa'âdet matla'ından gün toğar
Gün toğarken subh-dem ol mihr-i rahşânın gelir

"gün toğarken", "şubh-dem" sözcükleri yakın anlamlıdır, üstelik birincisi iki dizede de, ölçüyü doldurma gereği, yineleniyor.

33- *Kafiye*: dizelerin bitiminde, eş nitelikte seslerle oluşan uyum, ses özdeşliğinden doğan düzen. "Kafiye"de kural harflerin özdeşliğidir. Bir sözcüğün bitiminde bulunan harflerle başka bir sözcüğün bitimindekileri dizelerin sonuna getirerek uyum sağlama divan şiirinin olduğu gibi "şiir" kavramı altında toplanan bütün sanat ürünlerinin başlıca özelliğidir.

Esdi bahâr yelleri mevsim seyr-i bâğdır
Vây bize ki bağrımız âteş-i gamla dâğdır

-Ruhi-

dizelerinde "kafiye"yi oluşturan "bağdır" ile "dâğdır" sözcükleridir. Bu sözcüklerde geçen "ağdır" ortak ses niteliği taşıdığından "kafiye"dir. (Bk.Redif)..

Karşında subh olurca yanub yakılan benem
Şevk-i ruhinle şem' gibi nice bir yanem

-Kemalpaşazâde-

"kafiye"yi oluşturan "benem" ile "yanem"dir, "ya-nem", "be-nem"..

34- *Kinaye*: bir kavramı iki karşıt anlamda kullanarak açıklıktan kaçınma, iki ayrı anlama gelebilen sözlerin arkasına saklanarak düşüncesini dolaylı olarak dilegetirme. "Kinaye", genellikle, biri gerçek, biri simgeye dayalı olmak üzere iki ayrı anlamı bulunan kavramlarla yapılır, Divan şiirinde daha çok, yergi (hicv) alanında kullanılmıştır. Ziya Paşa'nın çok kızdığı Ali Paşa için yazdığı "Zafername" adlı uzun şiir baştan

aşağı kinaye ile doludur. Ozan, iki anlamlı kavramlardan yararlanıp över gibi görünerek yergiyi sürdürür:

Öyle nâzük ki eğer şapkalı bir kunduracı
Evine gelse ider ta kapıdan istikbal

derken, bir yandan Ali Paşa'nın evine gelen bütün konuklara gösterdiği yakınlığı onların toplumdaki yerlerine, görev aşamalarına bakmadan, kapıda karşılaması, uğurlaması gibi gerçek bir olayı anlatır, bir yandan da "şapkalı kunduracı" ile o dönem toplumunun iyi karşılanmayan bir giyimini, onu benimseyene saygı göstermemenin gereğini ileri sürer. Ziya Paşa'nın yaşadığı dönemde "şapka" giyenler "gavurluğa özenmiş" sayılırdı. Ali Paşa'yı böyle bir kimseye saygı gösterecek nitelikte tanımlayıp bir yandan gerçeği, bir yandan da yergiye yönelik düşüncesini sergiliyor. Gene Ziya Paşa'nın adı geçen şiirinde bulunan;

Öyle bir cerbeze-i nutkı da var kim eyler
Hasmının hakkı dahi olsa elinde ibtal

dizelerde, Ali Paşa'nın "öyle etkili konuşması var ki kendisine karşı duran haklı bile olsa, onu haksız çıkarır" demek, över gibi görünüp yermektir. "Haklı olan" bir kimseyi güzel konuşmanın etkisiyle "haksız" duruma sokmak uygar bir kimseye, üstelik bir "devlet büyüğüne" yakışmaz. Edib Harâbi'nin;

Kandil geceleri kandil oluruz
Kandilin içinde fitil oluruz
Hakkı göstermeğe delil oluruz
Amma kör olanlar görmez bu hali

dörtlüğünde "kandil geceleri kandil oluruz" ile üçüncü dördüncü dizeler birer kinayedir...

35- *Leff-ü neşr*: şiirde kavramların, araya başka bir anlam taşıyan sözler sokulmadan, birbiriyle bağlantılı kılınmasıdır. "*Leff*/bitiştirmek", "*neşr*/yaymak, açmak" sözcüklerinin taşıdığı anlama göre, önce söylenen bir kavramın arkasından gelecek başka bir kavramla bağlantılı olabilmesi için birinin ötekini nitelemesi gerekir. Nef'i'nin;

Aşıka tan itmek olmaz mübtelâdır neylesün
Ademe mihr-ü mahabbet bir belâdır neylesün

dizelerinde, yerli yerine oturmuş, "leff-ü neşr" örnekleri yardır. ozan, "âşık"la "mübtelâ" arasındaki bağlantıyı doğrudan doğruya kurmuş, araya başka anlama gelebilecek, ya da anlam karışıklığına yolaçacak bir söz sokmamış. İkinci dizede "âdem" ile "mihr-ü mahabbet", "belâ" kavramları birbirini niteleyici bütünlük sağlıyor. "Mihr-ü mahabbet" sözlerini ortadan kaldırırsak "âdem"le "belâ" yanyana gelir, şiir de yokolur. Vasfi'nin;

Kaddün kıyâmını görüb eşküm revân olur
Çün serv kanda ise olur cuybâr ile

iki dizesinde de "leff-ü neşr" düzenlidir. "Kaddün kıyâmı", "eşküm revân olur" sözlerini birbirini izliyor, araya başka niteleyici bir söz girmiyor. İkinci dizede de "serv" birinci dizenin "eşküm revân olur" sözleriyle belli bir dizi içinde bağlantılıdır. "Leff-ü neşr" bir dizede bulunduğu gibi birbirini izleyen dizelerde de olabilir. Ozan, kavramları belli bir diziye göre yazar, ölçüye uygular, sonra gelen dizede de ilk dizenin sırasına uyarak niteleyici kavramları arka arkaya getirir. Yenişehirli Avni'nin;

Bârân değil, şafak değil, ebr-i seher değil
Göz yaşıdır, ciğer kanıdır, dud-ı âhıdır

dizeleri buna örnek gösterilir. Bu dizelerde "leff-ü neşr" şöyledir: "bârân/göz yaşı", "şafak/ciğer kanı", "ebr-i seher/dud-i âh" bağlantısı. Birinci dizenin sözcüklerini, ikinci dizeninkiler nitelemektedir.

36- *Lugaz*: bir bilmecenin şiir ölçüleri içinde, şiir diliyle söylenmesidir. Ozan, belli bir nesneyi, kendi düş gücünün olanaklarına dayanarak değişik anlamları içeren kavramlarla şiire sokar, bunun çözümünü ister. Bu, başka ozanları, okuyucuyu sınama, anlayış yeteneğini yoklama düşüncesiyle de yapılır, beceri gösterme eğilimiyle de. Bir örnek olsun diye, Sünbülzâde Vehbi'nin "kılıc"ı konu edinen "lugaz"ından bir bölüm alalım:

"Gehi bir şir-i merdümhâra benzer
Gehi bir dilber-i gaddâra benzer
Gehi bel bekçisidir ol dilâver
Gehi kat'-i tarik ehline yâver
Künamında yatır mânend-i ejder
İder gencinesinde hıfz-ı gevher
Velikin teng-ü tire hâbgâhı

Girer habse ki pek çokdur günâhı
Sitemdür çün ana âyin-ü âdet
Asarlar itse de merdâne hizmet"

(Edebiyat Lügatı, Tahir Olgun, 1936).

yalnız "kılıc"ı içeren bölümünü seçtiğimiz bu şiirde ozanın sorduğu şudur:

"Bir olur insan yiyen arslana benzer
Bir olur acımasız bir güzele benzer
Bir olur bel bekçisidir o yiğit
Bir olur yol kesene yardımcı
Kınında ejder gibi yatır
Hazinesinde gevher saklar
Ancak daracık karanlık uyuduğu yer
Hapse girer suçu pek çoktur
Onun töresi, tüzesi sitemdir
Yiğitçe (yiğitlere) hizmet etse de asarlar onu"...

36- *Manzum/manzume*: Aruz ölçülerine göre düzenlenen, ayaklı-uyaklı sözler dizisine denir. Bu türde şiir özü değil, sözcüklerin şiir ölçülerinden birine uyması, uygulanması aranır, denenir. kimi ozanlar, "aruz"un bir ölçüsünü alır, sözcükleri ona uygular, sonra yazdıklarına "şiir" derler. Oysa "manzum" ile şiirin kullanılan ölçü dışında, en ufak bir bağlantısı yoktur. Yalnız divan yazınında değil, tanzimat döneminden sonra da şiirle manzum (manzume) birbirine karıştırılmış, aruzun ölçülerinden birine uygulandı diye, şiir adıyla ortaya atılmıştır. Bu konuda örnek vermek gerekirse "Şeyhi Divanı" ile Sünbülzade Vehbi'nin "Divan"ından iyisi az bulunur.

37- *Mecaz*: bir kavramın gerçek anlamı dışında, başka bir konuyu dile getirecek biçimde, kullanılması. Divan şiirinin önde gelen, bütün odzanlarca bol bol kullanılan, ozandaki yaratıcı gücün başlıca örneği sayılan bir kavramdır. Kavramın yerine, söyleniş biçimine, başka kavramla olan bağlantısına göre "mecaz" değişik adlar alır: istiâre, mecaz-i mürsel gibi. İstiâre'de bağlantı, dolaylı olarak benzetmeye dayanır, benzetmeyi sağlayan sözlerle, ilgeçleri söylemleden benzetme yapmak (bk. İstiâre). Mecaz-i mürselde ise benzetme bağlantısı bulunmaz, bir kavram söylenir, bir ad söylenir onunla başka bir eylem anlatılır. Sözge-

lişi "kulağıma çalındı" dendiğinde, anlatılmak istenen bir olayın duyulmasıdır, kulağa çalınan bir nesne yoktur. Üstelik "çalınmak" eylemi de "zil çalmak", "düdük çalmak" gibi öttürmek, ses çıkarmak anlamındadır. Burada "mecaz-i mürsel" duyulan olayın "kulağa çalınmak" sözleriyle anlatılmasıdır. "Bağrım delindi" denince ortada "delinen" bir nesne yok, "bağır"da, kişinin içinde bir üzüntü olduğu anlaşılır. "Suya gidildi" dendiğinde de "suyun bulunduğu yere su almak için gidildi" anlaşılır. Bir olayın, bir varlığın yeri söylenerek yapılan iş anlatılır. "Sınava girildi" dendiğinde de "sorulan sorulara karşılık vermek için, sınavdan geçmek için" girilen yerde yapılan işlem anlaşılır. "Denize gittim" dediğimde, deniz olayın geçtiği yerdir, onu söyleyerek "yüzdüğümüzü" anlatırız. Eskiden, "mecaz-ı mürsel"i oluşturan bölümler ayrı ayrı incelenir, açıklanırdı. Ancak ozanların bu adları bilmeleri gerekmez. Bunlar üzerinde daha çok divan sanatlarıyla uğraşanlar dururdu. Bu bölümlere de alâka (iki kavramı birbirine bağlantılı kılma, bu bağlantıyı sağlayan üçüncü kavram), hülûl (gerçekle mecaz'ın birbirini içermesi, birbirinin ortaya çıktığı yer olması durumu, "denize gidildi"de olduğu gibi), sebebiyet (Gerçek ile mecaz anlamlarının birbirinin nedeni olması durumu. "Can boğazdan gelir" sözlerinde sebep boğazdır, boğazdan sindirim aygıtına inecek olan yiyecek ise müsebbeb/sebeb olan'dır.). Yağmur yağarken "bereket yağıyor" sözleri söylenirse "yağmur" sebep, "bereket" ise müsebbep'tir. Mecaz'ı oluşturan öğelerin sayısı epeycedir ancak ayrıntı niteliği taşıdığından uzun uzun açıklamaları gerektirmez.

Merhabâ kılmadı hicrân ile öldüm gitdi
Devlet el virmedi hırmân ile öldüm gitdi

-Amri-

dizelerde "hicrân ile öldüm gitdi", "hırmân ile öldüm gitdi" birer mecazdır. "Gücüm kalmadı, kendime gelemiyorum, çok arıkladım" bg. anlamlarda söylenmiştir.

Gerçi gayet mestîtir ol nergis-i hunrîzler
Kati geçkindir veli ol gamze-i sertîzler

-Bâki-

"*nergis-i hunrizler*/kan döküncü nergisler"de mecaz vardır, sevgilinin gözleri anlatılmak isteniyor. "*Gamze-i sertizler*/ucu sivri gamzeler"de de mecaz vardır. Gamzenin ucu sivri olmaz, burada söylenmek istenen,

bir "ok gibi delicilik"tir, divan şiirinde "gamze" sözcüğü gerçek anlamı dışında, "ok", "kılıç" karşılığı söylenir.

Kaşların bâlâda seyr it ruhlerin gör zîrde
Kıl temâşâ huldi zir-i sâye-i şemşîrde

-Nedim-

dizelerinde ikincisi mecazla doludur. Ozan "kaşlarını üstte, yanaklarını da altta gör de, kılıçların gölgesi altında cenneti gözlemle" diyerek güzelin kaşlarını karşılıklı çatılmış iki kılıca, yanaklarını kılıçların gölgesinde kalan cennete benzetiyor.

Erzakları belâ-yi nâ-gâh
Ateş yağar üstlerine her gâh
Ekdikleri dâne-i şirâre
Biçdikleri kalb-i pâre pâre
.....
Satdıkları hep meta'-i candır
Aldıkları suziş-i nihândır

-Şeyh Galib-

"Yiyecekleri birden gelen yıkım
Üstlerine yağan sürekli ateş
Ekdikleri kor tanesi
Biçtikleri dilim dilim yürek
Sattıkları hep can
Aldıkları için için yanma"

biçiminde aktarabildiğimiz bu dizelerde gerçek anlamıyla kullanılan kavram yoktur, bütün anlam mecaz'a yüklenmiş, okuyucuya, yorumcuya bırakılmıştır. Ayrıca, "bu dizelerin anlamı kesinlikle şöyledir" de denemez.

38- *Muamma*: bir kimsenin adını konu edinen bilmece. divan ozanları arasında, "muamma" söylemeyi bir beceri, bir alışkanlık edinenler de vardır. İran ozanlarından Molla Câmi (öl.1492) yazdığı üç ufak yazıyla "muamma"yı yazın alanında özel bir konu durumuna getirmiş, Emri (Edirneli), Lâmii (Bursalı) gibi divan ozanları da onun izini sürmüşler. Muamma'nın özünü oluşturan öğe, genellikle, kavramların yorumuna

dayanır. Ozan "lugaz"da olduğu, gibi birinin ya da kendi adını konu edinir, kavramları evirip çevirerek bilmeceyi düzenler (bk.Lugaz) Kolaylık olsun diye Namık Kemal'in kendi adına düzenlediği şu örneği verelim:

Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine
Nâmın yazıldı her varak-ı tâbnâkine

(Gülün arınmış yüreğine bir damla su düşünce
Adım her pırıl pırıl yaprağına yazıldı)...

Arap yazılarında "kemal" sözcüğünü oluşturan "kef", "mim", "elif", "lam" seslerini "kef", "lam" ile yazılan "gül"le bağlantılı kılmaktan yararlanan bir bilmecedir bu. "Gül" sözcüğünün "kef" ile "lam" harflerini ayırıp ortasına "su" anlamına gelen "mâ"yı koyunca sözcük "k-mâ-l" biçimini alır, bu da Arap yazısıyla "kemâl" okunur. Eski yazılarda "g-l" gül okunur, "kemal" de "g" ile başlar. Böylece "g" ile "l" arasına "(k)-m-a(elif)-l gelince "kemal" ortaya çıkar. Eski yazılarda "kemal" yazarken "g/K"den sonra "e", "gül" yazarken "g"den sonra "ü" sesleri kullanılmaz, Ozanın yararlandığı da bu durumdur... Arap yazısını bilmeden bu bilmeceyi çözmek kolay değildir.

Bende yok sabr-u sükun sende vefâdan zerre
İki yokdan ne çıkar fikridelüm bir kerre

"nâ" ile "bi" ilgeçleri olumsuzu, yoku bildirir, ikisi birleşince ozan "Nâbi"-nin adı olmuş.

39- *Mübâlâga*: Abartmak, olduğundan çok, ya da olduğundan daha az göstererek gerçeğin dışına çıkmak. Divan yazınında, mübâlâga, kullanıldığı yere, içerdiği anlama göre "tebliğ", "iğrak" , "gulüv" gibi bölümlere ayrılırdı. "Tebliğ" yerinde, uygun görülür, beğenilir, "iğrak" ikisi ortası bir nitelik taşır, "gulüv" aşırılığa kaçtığından beğenilmezdi. Bâki'nin;

Bir harâret bağladım tâb-ı teb-i aşk ile kim
Sûzumı def'eylemez nuş eylesem deryâyi ben

dizelerinde "iğrak" vardır. Ozan aşkının etkisiyle öylesine susuzluktan yanmış ki, enginleri içse susuzluğu gitmez. Gene Bâki'nin;

Feryâdıma ol kamet-i şimşâd yetişmez
Benzer ki anın gışına feryâd yetişmez

dizelerinde de "iğrak" vardır. Ozan, sevgilinin boyunu öylesine uzun gösteriyor ki, ona çığlık bile ulaşamıyor. Daha önceki dizelerde olduğu gibi bunda da aşırılık vardır. Ne bir kimsenin susuzluğunu gidermek için bir engini içmesine olanak vardır, ne de çığılığın ulaşamayacağı nitelikte uzun bir boy. Olsa olsa, o uzun boylu sevgili uzaklarda olabilir ya da kendisini sevenin sesine, yakarışına kulaklarını kopar, duymazlıktan gelir. Bâki bir dörtlüğünde;

Kühsâra irse şu'le-i şemşîr-i heybeti
Deryâlara atardı özin havfdan peleng
Deryâya düşse sâye-i tîğ-i mehâbeti
Pertâb iderdi kendüyi sahrâlara nehenk

(Görkem hılıcının parıltısı dağa vursa
Kaplan korkudan kendini denizlere atardı
Gösterişli kılıcının gölgesi denizlere düşse
Timsah konkusundan kendini çöllere atardı)

diyor ki bunda "gulüv" vardır. Kaplanın denize, timsahın çöle atlaması olacak iş değildir. Vasfi'nin şu dizelerinde "tebliğ" görülür:

Gül gibi al olub rulun ad saldı âleme
Kim bile kangı bülbül içündür yine bu al

"yanağının kızıllığı gül gibi evreni tutuşturdu, kim bilir bu oyun, bu kızıllık hangi gül içindir". Gül açıldığında çevre kızıllaşır, ozan bu kızıllığı "mübâlâğa" ile genişletiyor, abartıyor, ancak aşırılığın son sınırına varmıyor. Gerçekten güller açıldığında "ortaklık kıpkızıl güllerle doldu" diyoruz. Nedim'in;

Her sözüm gülşen-i ma'nâya gönül bezminden
Gül gibi rengli nergis gibi mestâne gelür

dizelerinde "tebliğ" vardır. Ozan bütün sözlerinin eşsiz, benzersiz olduğnu sezdirir nitelikte bir dil kullanıyor.

Evc-i havâda sıyt-ı çekâçâk-i tîğdan
Avâz-ı ra'd-ü sâ'ika reh-gümkünâan

diyen Nef'i bir "gulüv" örneği veriyor. "Kılıcın gök boşluğunda yansıyan şakırtısından şimşek, yıldırım, gökgürültüsü yolunu şaşırır" demek inanılacak iş olmadığı gibi varsayılması bile kişiye güç gelir.

40- *Nazire*: bir ozanın gazelinin (genellikle gazelde görüldüğünden) eş ölçüyü, kafiyeyi kullanarak benzerini yazmak. Divan şiirinde, bütün ozanların başvurduğu bir şiir türüdür. Nedim'in

Rûyun bezmde pede-keş-i haclet olmasun
Lutfeyle mihre zerre kadar minnet olmasun

dizeleriyle başlayan gazeli, Nedim-i Kadim'in;

Derdin nedür gönül sana bir hâlet olmasun
Sad el-hazer ki düşmenin ol âfet olmasun

dizeleriyle başlayan gazaline "nazire"dir.. Leskofçalı Galib'in;

Her ne dem reftâre kim ol serv kad âgâz ider
Aşıkı Cibril olursa pâymâl-i nâz ider

başlıklı gazeli Nâili'nin;

Çeşm-i sâhir-pişesin sâki ki mest-i nâz ider
Her nigâhın tercemân-ı nükte-i i'câz ider

başlıklı gazeline "nazire"dir. Hersekli Arif Hikmet'in;

Arif-i ma'nâ-yi tevhidiz meâl-i kalb ile
Dâniş-âmuz-i füyuzâtız kemâl-i kalb ile

dizelerinin bulunduğu gazel, Leskofçalı Galib'in;

Hüsn-ü aşkı cem'-ü kalb itdük meâl-i kalb ile
Vâkıf-ı sırr-ı kazâyız biz kemâl-i kalb ile

ile başlayan gazeline "nazire"dir. Yahya Kemal'in;

Gördüm ol meh duşuna bir şal atıp Lâhurdan
Gül yanaklar üstüne yaşmak tutunmuş nurdan

diye başlayan gazeli Nedim'in;

Hatt-ı sebz olmış bedid ol gerden-i kâfûrdan
Ey aceb çıkmak zümürrüd ma'den-i billûrdan

başlıklı gazeline "nazire"dir. Divan şiirinde bir gelenek niteliği kazanan "nazire"cilik ozanların birbirinden etkilenmeleri, birbirinin izini sürmeleri gereğinden doğuyor. Divan şiirini, bir bütün olarak, "nazire" kavramı dışında görme, anlama, yorumlama olanağı yoktur...

41- *Redif*: şiirde, kafiye'nrin son sesinden sonra yinelenen sözcük. Kafiye dizenin sonundaki sesle biter, onun ardından şiiri oluşturan beyitlerin ikinci dizelerinde, değişmeksizin yinelen sözcük "redif" adını alır. Kemalpaşazâde'nin;

Hasret-i lâlinle toldı gonca gibi kan gönül
Yüzini göster ki ola gül gibi handan gönül

dizelerinde "gönül" sözcüğü bütün gazel boyunca yinelendiğinden "redif" "an" ile biten sözcükler de "kafiye"dir, daha doğrusu sözcüklerin "a-n" ile biten bölümü kafiyedir. Osman Nevres'in;

Akıdır gözden nice kanlar bakanlar çeşmine
Hiç kanmazsın görünmez mi bu kanlar çeşmine

dizelerinde "anlar" kafiye, "çeşmine" ise rediftir.

42- *Rekâket*: şiirin akıcılığını, sözcüklerin uyumunu bozan durum, tutukluk. Rekâket şiire özgü bir durum değildir, düzyazıda da bulunur, ancak, şiirde ölçüyü, uyumu bozduğundan etkisi daha belirgindir. Fuzuli'nin;

Yire düşmez her ne ok kim atsa ol ebrû-kemân
Gün şuâiyle onun çok farkı var ey âsmân

dizelerinde apaçık bir tutukluk (rekâket) vardır. Dizeler okunurken dile ağırlık çöküyor, özellikle "her ne ok kim atsa ol" sözleri kolay söylenmiyor. bunun nedeni de "ne ok.. atsa ol" gibi sözlerde "e,o" seslerinin yanyana gelmesidir. İkinci dizede "şuâiyle onun" sözleri de "u, a, i, e, o" seslerinin birbirini izlemesi sonucu tutukluk yaratıyor. Nef'i'nin;

Hâne-i tende tıfl-ı dil eglenemez karâr yok
Kûyüne âşık oynına azm ider ihtiyâr yok

dizeleri kolay okunmuyor, seslilerin yanyana gelmesi, kimi sözcüklerin gereksiz uzatılması uyumu bozuyor. Yahya Kemal'in;

Ölmek değildir ömrümüzün en feci işi
Müşkil budur ki ölmeden evvel ölür kişi

dizelerinde "i-i", "i-ö" seslerinin yanyana gelmesiyle tutukluk yapıyor.

43- *Sâdelik*: düşüncenin açık seçik, kolay anlaşılır olması, söyleyişte akıcılık anlamına gelir. Ancak "sâdelik" sığlık, derinlikten yoksun olma demek de değildir, ağırı, karışık söyleyişten, burukluktan, tutukluktan kaçmadır. Nedim'in şu gazeliği bu konuda bir örnektir:

Bir söz didi cânân ki kerâmet var içinde
Dün giceye dâir bir işâret var içinde
Meyhâne mukassi görinür taşradan amma
Bir başka ferâh başka letâfet var içinde
Olmakda derununda havâ âteş-i suzân
Nâyin diyebilmem ki ne hâlet içinde
Eyvâh o üç çifte kayık aldı karârım
Şarhi okuyub geçti bir âfet var içinde
Ey şûh Nedimâ ile bir seyrün eşitdük
Tenhâca varub Göksu'ya işret var içinde...

Dizeler okunurken söylenişte tutukluk, anlamda bulanıklık, ağırlık görülmediği gibi inceliğin, akıcılığın yanısıra uyum, tutarlılık da beliriyor.

44- *Sehl-i mümteni*: kolay görünen, akıcı, uyumlu bir söyleyişle düzenlenen, gerçekte yazılması çok güç olan şiir. Dıştan bakılınca söylenmesi, benzerinin yazılması kişiye çok kolay görünen, ancak özüne varınca ne denli büyük bir emek, güçlü bir yetenek istediği anlaşılan bu tür şiirde yazın sanatlarının bütün yaratıcılığı bir konu üzerinde yoğunlaşır. Bu türden bir şiirin benzerini yazmak, öykünme yoluyla dengini ortaya koymak çok güçtür. Divan yazını dışında bırakılmasına karşın "sehl-i mümteni"nin en açık seçik örneklerini Yunus Emre'de buluruz:

Andan yiğrek ne vardur kişi bile kendözin
Kendözin bile kişi kamulardan ol güzin

*

Canlar canını buldum bu canum yağma olsun
Assı ziyandan geçdüm dükkânum yağma olsun

*

Bir güli yaylamak gerek hergiz ol gül solmaz ola

Bu dizeler ilk okuyuşta, çok yalın, kolay, gelişigüzel söylenmiş gibi gelir kişiye, ancak üzerinde biraz durup düşününce kolaylığın söyleyişteki becerinden kaynaklandığı anlaşılır. Seyyid Nesimi'nin şu dizelerinde de "sehl-i mümteni" vardır:

Gel gel ki kanu savm-ü salâtın kazâsı var
Sensüz geçen zaman-i hayâtın kazâsı yoh

Bütün bir şiirin "sehl-i mümteni" sayılma olanağı yoktur, ancak belli dizeler için böyle bir özellik sözkonusudur. Ölçü gereği uyumlu, dolgun sesli kavramları sıralayarak yalnız ses üstünlüğüne dayanan bir söyleyiş "sehl-i mümteni" değildir, söylenin sözlerin dolu, anlamla yüklü, özlü olması gerekir.

Bülbüller öter güller açır şâd gönül yok
Hiç böyleliğin görmemişiz fasl-ı bahârın

-Şeyhulislam Yahya-

Sen gelmeyince hâtıra bilsen neler gelür

-Nâbi-

Göz gördi gönül sevdi seni ey yüzi mâhum
Kurbanum olam var mı benim bunda günâhum

-Nahifi-

45- *Sekt-i melih:* Aruz ölçülerinde, daha güzel bir anlamı dilegetirme düşüncesiyle, ölçü sayısını azaltan duraklamaya denir. Divan şiirinde sık sık görülen olaylardan biridir. Gerçekte "sekt" kavramı "mef'ulü mefâilün feulün" ölçeği için geçerlidir. Kimi ozanlar bunu, bir sayı azaltarak, "mef'ulün fâilün feulün" biçimine sokarlar. Böylece bir duraklama ortaya çıkar. Fuzuli'nin "Leylâ ile Mecnun" da geçen;

Lütf ile dediler ey sühan-senc
Fâş eyle cihâna bir nihân genc
Leyli Mecnun A'cemde çohdur
Etrâkde ol fesâne yohdur
Takrire getür bu dâstâni
Kıl tâze bu eski bustâni

dizelerde ölçü şöyledir: Mef'ulü mefâilün feulün... Oysa şiirin üçüncü dizesinde, özellikle "Leyli Mecnun" adlarının söyleniş biçiminden dolayı, bir duraklama var. Bu iki sözcüğün bulunduğu dize "mef'ulü mefâilün feulün" ölçeğine uymuyor, ozan bu sözleri dışta bırakmak, yerine başkasını koymak da istememiş anlaşılan. Dizeyi "mef'ulün fâilün feulün" ölçeğine uydurarak "sekt-i melih" yapmayı yeğlemiş. Böylece, bu dizenin ölçeği de;

Leyli Mec nun A'cemde çohdur
mef'ulün fâilün feulün

biçimine girmiş. Öteki dizelerde ölçü, ilk dizedeki gibidir. Bu dizeyi, öteki dizelere uydurmak için "Leyli Me-cunun A'cemde çohdur" biçimine sokmak için "Mecnun" sözcüğünü ortasından bölmek yanlış olmasına karşılık denenmiştir.

46- *Sihr-i halâl*: Bir şiirde, ya da düzyazıda, altalta gelen dizelerden birinin anlamını üstekine de alttakine uygun gelecek nitelikte ortaya koymaya denir. Okuyucu dizeyi, anlam bakımından, bir öncekiyle de, bir sonrakiyle de eşnitelikte bağlantılı kılabilir. Fuzuli'nin şu rübâi'sinde dizelerin üsttekini alttakine, alttakini üsttekine bağlasak anlam bütünlüğü bozulmaz:

Gördüm seni elden ihtiyârım gitdi
Bakdım kadine sabr-ü karârım gitdi
Hâk oldum-u her yanâ gubarım gitdi
El-kıssa kapından i'tibârım gitdi

Anlam, eşit ölçüde, bütün dizeleri kuşattığı için, bir dizenin yer değiştirmesi bütünlüğü sarsmıyor.

47- *Tarih*: ebced hesabı'(bk.)na göre bir olayın yılını gösterme. Divanı yazınında, bütün ezanların belli nedenlerle tarih düşürdüklerini, elimizde bulunan, yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Tarih, Arap yazılarının karşılığı sayılan, sayılara dayanır. Harflerin belli sayıları vardır. Ozan,

tahini belirtmek istediği olayla ilgili dizeler düzenler. Bu düzenleme işinde kullanılan sözcüklerin sayılarının toplamı, olayın geçtiği yıla eşit olacak, denk düşecek nicelikte olur. Tarih düşürmede harflerin özellikleri de gözönünde tutulur, "noktalı", "noktasız" olmalarına göre davranılır. Yalnız "noktalı" harflerin sayısına göre tarih düşürmeye "mücevher", "cevher", "gevher", "güher", "mu'cem", "sade" gibi adlar verilir. Bir ya da iki dizeden oluşan tarihlerde eksiğin giderilmesine,artığın çıkarılmasına "tamiye" denir. İki dizede ayrı ayrı, ancak eş yılı, bir dizede eş yılı iki kez gösteren tarih "düta" ya da "dübâlâ" adıyla anılır ki "iki katlı" demektir.

"Ebced hesabı" ile tarih düşürmek, düşürülen tarihleri anlamak için yalnız eski yazı bilmek yetmez, yukarda anlatılanlar konusunda beceri edinme gereği vardır. Tarihler çeşme, sebil, cami, mescid, tekke, konak ile benzeri yapıların yapılışı, onarımı ile doğum, ölüm, tahta çıkış, sünnet, utku, savaş, düğün bg. olaylar dolayısıyla söylenir. Bunlardan başka divan düzenleme, hacca gitme, gezi, sakal bırakma gibi olaylara da tarih düşürülürdü. Birkaç örnek verelim:

Bu câm-ı dehrin gitdi Neşati (1085)

Ozan Neşâti'nin ölümüne söylenen tarihtir.

Söyledi tarih-i itmâmın bu mısra'la Nedim
Çeşme-i vâlâsı Sultân Ahmed'in mâ-i kayat (1141)

Sultan Ahmed'in bir çeşme yaptırışı üzerine söylenmiştir.

Olıcak emr-i Hudâyile Nedim-i zârın
Mâder-i müşfikası âzim-i şehrâh-i bakaa
Gelüb iki gözine yaş didüm tarihin
Sâliha kadına cây ide behişti Mevlâ (1124)

Nedim, annesinin ölümü üzerine, söylemiştir.

Geçdi Galib Dede candan yâku (1214)

Şeyh Galib'in ölümü üzerine Süruri'nin düşürdüğü tarihtir. Gene Süruri'nin;

Kel Memiş gelmemişe döndi cihâna sad hayf (1191)

Şöyle keşf eyledi tarihini erbâb-ı nefes
Hayflar göz yumub Esrâr Dede sır oldı (12ll)

tarih düşürmesi, Esrâr Dede'nin ölümü üzerine söylemiştir.

Mücevher harf ile Hatıf didim tarih-i matbuun
Stanbulda basıldı hub Ayni'nin bu divanı (1258)

Ayni Divanının basılışı üzerine söylenmiştir.

48- *Ta'riz*: kapalı bir biçimde, birine çıkışma, incindiğini, gücendiğini sezdirme. Birinin ilgisizliğinden ya da beğenilmeyen bir davranışından dolayı kınanması. Yenişehirli Avni'nin;

Gelince vakt-i hâcet geçmedim hâtırlarından hiç
Anınçün ben de şimdi hâtır-ı ahbâbdan geçdim

dizelerinde, "onları gereksediğim gün adımı bile etmediler, beni anımsamadılar ben de şimdi o tanıdıkları gönülden geçirmiyorum; anımsamıyorum" anlamını içeren bir "ta'riz" vardır.

49- Tazmin: başka bir ezandan alınan bir dizeyi ya da bir beyti yeni yazılan şiirin uygun bir yerine koymak. Nef'i'nin Bâki'den aldığı bir beyti şiirine ekleyerek;

Bu mahalde aceb evsafına çesban görünür
N'ol bu beytini Bâki'nin idersem tazmin
"Def'i-Ye'cuc-i game eşigidür sedd-i sedid
Men-i ceyş-i eleme dergehidir hısn-ı hasin"

bir bütün oluşturmuştur. "Tazmin", divan şiirinde ozanların beğendikleri dizeleri aktarıp yararlanmalarına, esinlenmelerine elverişli olduğundan sık sık başvurulmuş bir yoldur. Nef'i'nin aktardığı dizeler de Bâki'nin;

Bâğa reşk itse revâ ravza-i firdevs-berin
Şol kadar ziynet-i fer virdi yine ferverdin

diye başlayan kasidesindedir.

50- *Telmih*: düzyazıda, şiirde, konuşmada sözü üstü kapalı olarak bir olayla, başka bir nesneyle bağlantılı kılma. Telmih divan şiirinde birbirini çekemeyen ozanların başvurdukları yollardan biridir.

Zillet-ü mihnet ile şimdi tamâm üç yıldır
Yatırız zâviye-i hucerde bi-nâm-ü nişân
İrdiler pâye-i a'lâya serâser emsâl
Buldılar rütbe-i a'lâyı cemi'-i akran

dizelerinde Bâki, kendisine verilmesi gerektiğine inandığı bir göreve başkalarının atanmasına değinerek yakınıyor. Burada "telmih" adını söylemediği ancak göreve atanmalarını istemediği kimselere yöneliktir. Kanuni Süleyman'ın içki yasağı koyup şarap fıçılarını denize döktürmesi üzerine Bâki;

Reh-i meyhâneyi kat'itdi tiğ-i kahır sultânın
Su gibi arasın kesdi Stanbul-ü Kalata'nın

dizeleriyle bu olaya değiniyor. Sani de;

Humlar şikeste câm tehi yok vücud-i mey
Kıldın esir-i kalve bizi hey zamâne hey

diyerek, gene bu şarap yasağı yüzünden, meyhanelerin kapatıldığını söylüyor.

Necati Beğ'in;

Sihr ider reftârda serv-i hurâmânın senün
Kıl yarar güftârda la'l-i dür-efşânın senün

dizelerinde de "kılı kırk yarmak" deyimi ya da atasözüne telmih vardır. Ozan bu halk sözünden yararlanarak "çek ince söz söyler inci saçan dudağın" demek istiyor. Şeyh Galib'in;

Felım it engüşt-i işâret gibi Galib neyler
Gösterir râk-i nümâyân gönülden gönüle

dizelerinde "gönülden gönüle yol vardır" atasözünde telmih görülüyor...

51- *Tenâsüb:* anlam bakımından birbiriyle bağlantılı, ses yönünden uyumlu sözcüklerin bağdaşması. Kavramlar arasında, anlam, içe-

rik, uyum bakımından bağlantı kurma. Divan şiirinde en önemli sanat sayılır. Şiirin yapısı, uyumu, etkisi buna bağlanır. Ozanın gücünü, şiirdeki buluş yeteneğini, dile egemen oluşunu gösteren "tenâsüb"tür. Necati Beğ'in;

Adeti hûblarun cevr-ü cefâdur amma
Bana itdüklerini kimselere itmediler

dizelerinde "güzellerin, kendilerini sevenlere acı çektirmek, onları üzmek gibi bir alışkanlıkları vardır, ancak bana ettiklerini kimselere etmediler" anlamını içeren söyleyişi "güzel"le "cevr-ü cefa" arasında kurulan bağlantıdan doğan "tenâsüb" bulunuyor. Bâki'nin;

Terk itdi ben za'îfini gitdi revân gibi
Gelmek müyesser olmadı bir dahi can gibi

söyleyişinde de "bir daha dönmemek üzre giden sevgili ile, ölümden sonra gövdeye dönme olanağı bulunmayan can" arasında kurulan bağlantı sonucu "tenâsüb" görülüyor. Nef'i'nin "Bahariye" kasidesinde geçen;

Gül devri ayş eyyâmıdır zevk-u safâ hangâmıdır
Aşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem

Bir câm sur Allah içgün bir kâse de ol mâh içün
Ta medh-i şahenşâh içgün alam ele levh-ü kalem

dizelerinde "tenâsüb"ün açık seçik örnekleri görülmektedir. Bu dizelerin geçtiği keside, bir bütün olarak, "tanâsüb"e örnek gösterilebilir.

Nâili'nin, bir gazelin bağlangıcı olan;

Nâyin ki çıkar zemzeme sürâhlarından
Bülbüller öter san ki gülün şâhlarından

beytinde, yalnız iki dize arasında değil, anlam bakımından birbirinin bütünleyicisi olan, kavramlar arasında da "tenâsüb" sergileniyor. Şeyhülislam Yahya'nın;

Cihanda âşık-ı mehcure sanma rahat olur
Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur

söyleyişinde de "tenâsüb"e örnek olacak bir nitelik vardır. Tenâsüb şiirin yapısı, düzeni, dizelerin kuruluşu, ölçünün uyumu ile bağlantılı olduğundan bütün ozanlarca benimsenmiştir.

52- *Teşbih:* birbirine benzeyen, benzetilebilen iki varlık arasında sözle bağlantı kurma. Teşbih'in türlü öğeleri vardır. A- müşebbeh (benzeyen), B- müşebbehünbih (kendisine benzetilen), C- vech-i şebeh (aradaki bezmeyip benzetme bağlantısı), Ç- vasıta-i teşbih (benzemeyi gösteren, dilegetiren sözcük). "Güzelin yüzü ay gibi parlaktır" dendiğinde benzeyen "güzelin yüzü", kendisine benzetilen "ay", ikisi arasında bağlantı kuran "parlak", dile getiren, benzerliği sonuca bağlayan da "gibi" dir. Kimi yerde "arada bağlantı kuran sözcüğe", "gibi" ilgecine "edat-ı teşbih" de deniyor. Söyleyişin ayrı olmasına karşılık "vasıta-i teşbih" ile "edat-i teşbih" eşanlamlıdır. Divan şiiri, "teşbih" üzerine kurulmuş bir şiirdir dense gerçeğe aykırı düşmez, onun bulunmadığı bir şiir de çok mu çok azdır...

Gözlerüm gibi şehâ düşmemiş ola göze göz
Gönülüm gibi göze düşmemiş ola göze göz

-Kadı Burhaneddin-

Zamâne sırrını ko gonce gibi ser-beste
Çemen safâsına gül gibi dil-küşâ olalım

-Şeyhi-

Sine dağın görüb ol gonce dehen lâle gibi
Bir avuç kanıma girmek diledi jâle gibi

-Bâki-

Akar su gibi geldi bezme cânan
Gubâr-ı gussadan itdi dili pâk

-Zâti-

Biz hevâ-dârun iken gonca-i nev-reste idün
Yüzün açılmış işitdüm gül-i sirâb gibi

-Nev'i-

Hezâr bencileyin mübtelâsı var anın
Çoğaldı hastaları hikmet-i ilahi gibi

-Taşlıcalı Yahya-

Geldi bir mertebe âlem ki değil cây-i a'ceb
İtse bülbül gibi ger gonca gazeller taksim

-Neşâti-

Oldı eşküm gülşen-ârâ-yi heves-cûlar gibi
Akdı gönlüm bir nihâl-i işveye sular gibi

-Nâili-

Bir düş gibidir hak bu ki mâ'nide bu âlem
Kim göz yumub açınca zamanı güzer eyler

-Nef'i-

Şebnem gibi dil gonca-i handânına düşdi
Yusuf gibi can çâh-ı zenehdânına düşdi

-Şeyhulislam Yahya-

Sinede bir lâhza ârâm eyle gel cânım gibi
Geçmede ey rûh-i revân ömr-i şitâbânım gibi

-Nedim-

Ar'ar gibi ol kamet-i dilcuye ne dersin
Anber gibi ol kâkül-i hoşbuye ne dersin

-Ragıb Paşa-

Mâ'nâ gibi bir beytde küncideyiz amma
Gezmekle ağızdan ağıza derbederiz biz

-Şeyh Galib-

Bu örnekleri, benzetmenin (teşih'in) "gibi" ilgeciyle olan bağlantısına göre seçtik. Oysa divan şiirinde "tek", "benzer", "misli", "misillu" bg. "teşbih"i oluşturan sözcükler de vardır. Özellikle ağız ayrılıklarından kaynaklanan bu tür benzetişler daha geniş bir yer kaplar. Fuzuli'nin;

Lebin aksi gözüm yaşını mey tek lâle-gün itdi

dizesinde "gibi" yerinde söylenen "tek" sözcüğü de bir ilgeç olup "teşbih" öğesidir. Öte yandan Nedim'in;

Anan atan senin var ise minhr-i mâhıdır cânâ
Ki bir bakışda mihre bir bakışda mânâ benzersin

dizelerinde de "benzersin" sözcüğü "teşbih"i oluşturmaktadır.

53- *Tevcih:* övme, yerme gibi iki anlamı bulunan bir kavramı şiire sokma. Ozan, bu iki anlamlı kavramı genellikle yerici bir düşünceyle şiire yerleştirir, sonra işine geldiği gibi yorumlama yoluna gider. Divan yazınında "ayag" sözcüğü biri "kadeh", biri de "bilinen ayak" gibi iki ayrı anlam içerir. İmdi bundan yararlanarak "sâkinin ayağını öptü" dersek iki çelişik anlamı birden dilegetiririz. Biri "içki sunan kişinin verdiği içki kapını, kadehi öptü", öteki de "içki sunanın elini değil de ayağını öptü" niteliğinde olur. Gene divan şiirinde "dirilik veren su" anlamında "âb-ı hayvan" deyimi vardır. "Hayvan"sözcüğü Arap dilinde "diri, yaşam, dirim, diri olan, canlı bg." anlamlara geldiği gibi, bildiğimiz "hayvan" karşılığı da söylenir. Bu durumda, birinin ağzı sulandığında, "ağzından âb-ı hayvan akıyor" denirse iki anlama gelebilir. Biri "sizin ağzınızdan dirilik veren su, bengisi akıyor", ötekiyse "sizin ağzınızdan hayvan suyu akıyor" anlamında olur.

54- *Tevriye:* iki anlamı olan bir kavramın, uzak anlamını dile getirme (bk. İham). Şeyh Galib'in;

Yine zevrak-i derûnum kırılıb kanâre düşdi
Dayanır mı şîşedir bu reh-i seng-sâre düşdi

dizelerinin birincisinde geçen "zevrak" sözcüğünde "tevriye" vardır. Bu sözcüğün bir anlamı "kayık, gemi", öteki anlamı "zemzem şişesi"dir. Yukarki dizeleri yorumlayanların çoğu bundan "gönül gemisi, gönül kayığı" anlamı çıkararak dizeleri "yine gönlümün kayığı kırılıp bir kıyıya düştü, dayanır mı sırçadır taşlı yola düştü" biçiminde yorumlarlar. Oysa dizede bulunan "tevriye" düşünülürse anlamı" bir zemzen şişesine benze-

yen gönlüm kırılıp bir kıyıya düştü, sırçadır, taşlı yola düştü dayanır mı" olur. İzzet Molla'nın;

Tecemmu eyleyub meydân-i lâhme
Tuz ekmek hâini bir nice bağı
Koyıb kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdi ocağı

(Toplanıp Etmeydanına
Tuz ekmek hayını bir nice vurguncu
İkide birde kazanı koyup kaldırmalarından
Kazan devrildi ocağı sördürdü)....

dörtlüğünde "kazan" ile "ocak" sözcüklerinin uzak anlamı olan "kazan kaldırmak"la "ocak söndürmek"i Yeniçeriler'in ayaklandıklarında kutsal sayılan kazanı yerinden alıp ayaklandıkları alana götürmeleri arasında bağlantı var. Ozan, Yeniçeriler "kazan kaldırdı/ayaklandı", kazan devrilince ocak da söndü, diyerek "kazan"la Yeniçeri kazanını, "ocak"la Yeniçeri Ocağı denen kuruluşu, "kazan kaldırmak"la ayaklanmayı dile getiriyor.

55- *Tezâd:* anlamları birbirinin karşıtı olan iki sözcüğü yanyana getirmek. Necati Beğ'in "deli" ile "uslu" yu yanyana getiren;

Gönül aydur bana kim aklı unut ışkı gözet
Vâcib oldı kim işidem delüden uslı haber

dizelerinde "tezâd" vardır. Enderunlu Vasıf'ın;

Tutalum âlemi şemşir ile pür eyleseler
Yakışur nu yine hiç kel başa şemşir tarak

dizelerinde de "kel başa şimşir tarak" atasözünde dayalı "tezâd" görülür.

Ak akça kara gün içün diyu hazanı anıb
Şükufelerle dırahtah ider hesab-ı ferâh

diyen Feni'de "ak ile kara" arasındaki karşıtlıktan yararlanarak "tezâd" yaptı. Bu tür "tezâd"a "ilhamlı tezad" da denir. "Ak" ile "kara"nın uzak an-

lamları "iyi", "kötü" bir durumu içerdiğinden "ak gün, kara gün" denir, buna dayanılarak "ak akça kara gün için" atasözünde, sözcüklerin uzak anlamı dile getirildiğinden "iham" var.

Ağlarım hatıra geldikçe gülüştüklerimiz

dizesinde de "ağlamak"la "gülmek" gibi iki karşıt söz bir araya geldiğinden "tezâd" oluşmuştur.

56- *Vasl*: iki sözcüğün, ölçü gereği, bitişmesi sonucu doğan birlik. Şiirde bir sözcüğün sonundaki sessizle onun ardınca gelen sözcüğün başındaki seslinin birleştirilerek okunması "vasl" diye nitelenir. Divan şiirinde en çok yararlanılan bir kavramdır. Fuzuli'nin;

Âh eyledüğüm serv-i kırâmânun içündür
Kan ağladuğum gonca-i kândânun içündür

dizelerinin son sözcüklerinde "vasl" vardır. Bu sözcükler birbiriyle birleştirilmeden okunursa ölçü bozulur.

Âh eyle düğüm servi hırâmânu niçündür
mef'ulu mafâ'ilü mafâ'ilü feulün

biçiminde okunması gerekir, böylece "hırâmân"ın son sesi olan "n" ile "içündür" birleşerek "niçündür" oluverir. Burada "vasl"ı sağlayan n/i sesleridir. Bâki'nin;

Başlar kesilür zülf-i perişânın ucından
Kanlar dökilür gamze-i bürrânın ucından

dizelerinde de son sözcükler "vasl" ile okunmasa ölçü bozulur. Bu nedenle "perişânın ucundan" sözcüklerini "perişânı-nucından", "bürrânın ucından" sözcükleri de "bürrânı-nucından" biçiminde okumak gerekir. Vasfi'nin;

Ömrüm odukça güzel sevmeyeyin dirdüm lik
N'ideyin bu dil-i şeydâ beni yalan itdi
Yine bir şuh-i cefâ-pişe güzel cânânun
Uğrın uğrın bakışı gömlümi virân itdi

dörtlüğünde "ömrü-moldukça", "ne ideyin/n'ideyin", "uğrı-nuğrın" sözcükleri "vasl" ile okunmasa ölçü bozulur.

Uğrı-nuğrın ömrü-moldukça
fâilâtün fâilâtün

sözcüklerinin birleşmesiyle sağlanan uyumun etkisi dizeye akıcılık kazandırıyor. Oysa "ne ideyin" yerine "n'ideyin" diyerek "e/i" seslirinin birleştirilmesi uyumu bozuyor.

57- *Zihâf:* uzun okunması gereken bir sözcüğün ölçüye uydurulmak için kısa okunmasına denir. Divan şiirinde beğenilmeyen bir işlem olmasına karşılık bütün ozanlarda görülür, şiirin uyumunu bozar, dilde tutukluk yaratır. Nedim'in;

Ne mümkün dîde giryân olmak ol ebrı-kemânımdan
Akarsa âb-ı peygân çeşm-i zalım-i hun-feşânımdan

dizelerinin ikincisinde geçen "peygân" sözcüğünün "gân" bölümü uzun okunur, oysa burada kısa okunması gerekiyor. Gene bu dizede geçen "hun" sözcüğünün uzun okunması gerekirken kısa okunuşu uyumu bozar gibidir..

*

Divan şiirinde geçen sanatla ilgili kavramların sayısı, burada ele alınanların epeyce üstündedir, ancak çocuğunu divan ozanları da bilmezdi. Bu kavramları adlandıran, ayrı ayrı bölümlere ayırarak niteleyenler genellikle söz sanatlarına düşkün kimselerdi. Öte yandan, öyle durumlar, öyle yaklaşmalar ortaya çıkar ki, iki kavramı birbirinden ayırma olanağı kalmaz, kavramın hangi sanat türüne konacağı kestirilemez. Özellikle birden çok anlamı olan, bu anlamlar arasında çelişki, aykırılık bulunan kavramların şiirde hangi düşünceyle kullanıldığını kavrama kolay değildir, iş yoruma, özel beğeniye, anlama yeteneğine, sözün kısası okuyucuya kalır. Tanzimat döneminden sonra divan şiirinin yorumuyla uğraşanların, kimi kavramların açıklanmasında kullandakları sözcüklerin, sonradan birer sanat kavramı olarak nitelendiği araştırıcının gözünden kaçmamıştır. Bu durum yalnız divan şiiri için değil, öteki şiir türlerinde de geçerlidir. Sözgelişi okuyup yazması bile olmayan bir halk ozanının geleneklerin sağladığı önbilgilerle düzenlediği koşmalarda, araştırıcının biri kalkar, bir sürü sanatın bulunduğu savını ortaya artar. Oysa halk ozanı bu söylenen, ileri sürülen sanat kavramlarının bir tekini bile duymamış, görmemiş, anlamamıştır. Bu sanat kavramlarının sonradan türe-

tildiğini gösteren kanıtlardan biri de eski sözlüklerde bulunmayışları, bulunsa bile bambaşka bir anlamda söylenişleridir.

Divan şiirinde egemen olan sözdür, sözle sağlanan uyumdur. Ozan, şiirini düzenlerken kendini sözlerin akışın bırakır, ölçüye uyanları seçer, bu seçimi yaparken de hangi sanat kavramından yararlanacağını düşünmez, düşünemez. Şiir, belli ölçüler içinde, bütünlüğe ulaştıktan sonra yorumcunun işi başlar, şu dizede şu kavram şu anlama gelir, şu sanat türüne giren bg. yargılar başlar. Bu yargılar, araştırıcının, özel anlayışından kaynaklanır, tutunursa bir sanat kavramı olarak benimsenir, yayılır, yazılı kaynaklara geçer. İşte, bu bölümde yarıdan çoğunu ele aldığımız, divan kavramlarının oluşu, yayılışı da böyledir. Bu kavramların üzerinde ilgiyle durulduğundan, divan şiirinin hangi aşamalardan geçtiği, hangi örneklere, sanat anlayışına dayandığı daha kolay anlaşılır. "Teşbih", "istiâre", "cinas", "mecaz", "tenasüb" adı verilen kavramların divan şiirinin yapısını, biçimini, içiriğini dile getiren en önemli, en yaygın dil varlıkları olduğu görülür. Daha açığını söylemek gerekirse, divan şiirinin özünü oluşturan "teşbih"le "istiâre"dir. Hangi divanı, hangi şiiri okursanız okuyun bu iki kavramdan birini bulmakta güçlük çekmezsiniz. Bunun nedeni de, divan şiirinin soyut bir evrene yönelişidir. Onun varlık evreninde düşünülen, düşüncede yaşayan kavramların yeri vardır, yaşanan doğadakilerin değil. Birer doğa varlığını yansıttığı sanılan kavramlar bile gerçeklerinden soyutlanır. Öyle ki, divan şiirinde geçen bir "servi"yi bile bağda, tarlada, doğada bulmak kolay değildir, ozanın kendi düşünce evreninde yarattığı doğaüstü, örnek bir "servi"dir o. Onun yalnız adı doğayla ilgilidir. Nedim'in;

Serv-i dil-cûyumdan ayrı geşt-i gülşen istemem
Var yürü istersen ey eşk-i revân cularla sen

*

Şûhdur tâ şöyle reftârın ki fark itmez bakan
Şöyle gitsen serv-i âzâdım akan sularla sen

dizelerinde geçen servi sevgilinin, güzelin boyudur, ozanın düşünce evreninde bitmiş, gelişmiş, yükselmiştir, doğada benzerini boşuna aramayalım.

★

XIII. YÜZYIL

Ahmed Fakıh öl. 1221?

Şeyyad Hamza öl.?

Sulı Fakıh öl. XIII. yy. sonları.

Hoca Dehhani öl.?

Sultan Veled öl. 1312

Yunus Emre öl. 1320?

Divan Şiirinin İlk Ürünleri

Bundan önceki bölümlerde, divan şiirinin yapısını, kavramlarını, gelişimini sağlayan olanaklarını, ölçülerini, ondan önceki Türk şiirinin durumunu, ayrıntılara inmeden genel çizgileriyle açıklamaya çalıştık. Bunu yapmanın ereği, divan şiirine birdenbire girmemek, onun anlaşılması için birtakım önbilgiler vermek, konuyu elden geldiğince yumuşak bir anlayış tabanına oturtmaktı. Elimizde bulunan yazılı kaynaklar, özellikle "tezkire" adı verilen, ozanların yaşayışlarından, şiir anlayışlarından, sanat görüşlerinden örnekler veren kaynakların en eskilerinden günümüze değin çalışmaların, divan şiirine doğrudan doğruya girişleri, bu şiirin birdenbire başlamış bir uygarlık ürünüymüş gibi görülmesine yolaçıyordu. Divan şiirinin, genellikle, XIII. yy.da başladığı, ilk ürünlerin o dönemlerde verildiği kanısı bir gelenek niteliği kazanmıştır. Bu kanının yeterli olup olmadığı ayrı bir konudur. Ancak elde bulunan bu tür kaynakların divan şiirini, kendi bütünlüğü içinde, doğuş yıllarından başlatarak açıklamaya yetmediği de bir gerçektir.

Divan şiiriyle ilgili ürünlerin XIII. yy.dan kalmaları, daha eskiye gitmeye yardımcı olacak yeterli kaynakların, şimdilik, elimizde bulunmayışı bu şiirin bir bütün olarak XIII. yy.da başladığını göstermez. Yeryüzünde, bir bebeğin doğumu gibi belli bir yılla, belli bir günle başlayan ne bir uygarlık, ne de bir düşünce akımı vardır. Doğduğu dönemden çok daha eskilere gitmeyen bir uygarlık ürünü, bir insan buluşu düşünme olanağı yoktur. En ufak boyutlu bir yaratmanın bile bir yeşerme dönemi, yeşermesini sağlayan toprakta bir bekleyiş süresi vardır. Tohumu daha önce toprağa düşmeyen bir bitki, bir yemiş ağacı düşünülemez. Bu, ağaç mı tohumdan çıkar tohum mu ağaçtan sorunu biçiminde görülmemeli. Öyle bir sorunun çözümü kişioğlunun değil doğanın bileceği iştir. Böyle bir sorunu ortaya atmak, konuyu evrenin, özellikle yeryüzünün oluş dönemlerine götürür. Oysa bizim elimizde ne böyle bir tohum, ne de böyle bir tohumdan ürediği sanılan ağaç vardır. Biz, düşünen bir evren varlığı olarak, yeryüzüyle karşı karşıyayız, onun başlangıçtaki durumu, ilk tohum, ilk ağaç gibi nesnelerle değil. İşte divan şiiri de elimizde bulunan, tohumdan ürediği, bitkiye, ağaca dörüştüğü bilinen bir üründür. Bizim yapacağımız o ürünün hangi tohumdan, hangi toprakta yeşerdiğini sergilemektir.

Divan şiirinin elimizde bulunan ürünleri, başlangıç dönemi gözö-

nünde tutulduğunda, XIII. yy.a dayanıyor. Genel kanı da budur araştırıcılarca. Bu ürünlere baktığımızda, daha önceki bölümlerde de söylendiği gibi, epeyce gelişmiş, biçimlenmiş, "ortaya konmuş" bir varlıkla karşılaşıyoruz. Bu bölümle, daha sonrakilerde, çağ çağ yürüyerek divan şiirinden örnekler verilecek, gerekli yerde açıklamalar yapılacak, XIII. yy. öncesiyle olan bağlantıya değinilecektir. Divan şiirini, XIII. yy.dan başlatan düşüncenin arkasında başka bir özlem, başka duyuş yatmaktadır. XIII. yy. Anadolu'da Asya'dan gelen Türk topluluğunun egemenliğini doruğa ulaştırdığı, yy. ın ortalarına değin büyük bir başarıyla sürdürdüğü bir dönemdir. Moğol saldırılarının böldüğü Selçuklu İmparatorluğunun çöküşü bile bu egemenliğin yıkılışı değil, yetkiyi özdeş soydan gelen başka bir yönetici topluluğuna bırakışıdır. Selçuklu egemenliği sarsıldı, yeni Beylikler kuruldu, ancak yüz yıl bile geçmeden, el değiştiren bu egemenlik çok daha geniş bir alana yayıldı. İkiyüz yıla yakın bir süre sonra, gene bu egemenliğin Azerbaycan'dan bütün Kuzey Afrika'ya, Akdeniz kıyılarına, bütün Karadeniz yörelerine, Avrupa içlerine, Yemen'in son ucuna yayıldığını görüyoruz. İşte divan şiirinin yayıldığı, geliştiği alan da budur. Bu şiiri XIII.yy.la başlatmanın kökeninde bu duygu ışımaktadır.

Divan şiirinin elimizde bulunan ilk örnekleri, genellikle, inançları konu edinen, kutsal kitaplardaki öyküleri işleyen, İslam dininin getirdiği inanç verilerinden kaynaklanan yaratmalardır. Bunlarda şiir dili son biçimi almış, divan şiirinde bilinen türlerin çatısı kurulmuş sayılmaz. Bu ilk örnekler içten gelen, duygulu, pek derinlere inmeyen, bir olay, bir inanç varlığı karşısında beliren içten taşışları dilegetiren ürünlerdir. Bu ürünler, şiirin yapısı, özü bakımından pek başarılı, üstün nitelikli sayılmasa bile, geleceğin şiirine yön verme konusunda önemlidir. Bunları anmadan, kısa da olsa, birkaç örnek vermeden doğrudan doğruya XIV., XV. yy.lara geçmek doğru değildir. Önemli olan, bir çağın şiirindeki en başarılı örnekleri aramak, bu düşünceyle istenen örneği buluncaya değin çağların içinde dolaşmak değil, çağın oluşturduğu, biçimlendirdiği şiiri vermek, geleceğin şiirini onunla karşılaştırarak anlamaya çalışmaktır. Şiir başarılı da olsa, başarısız da olsa bir insan ürünüdür, insanın bir yanını verir, düşünce aşamasını, yaratıcı gücünün odağını gösterir. Bu nedenle, divan şiirinin bilinen örneklerine geçmeden önce XII. yy. sonlarıyla XIII. yy. başlarında ortaya konan ürünlere bir göz atmakta yarar vardır. Bu konuda elimezde bulunan, şimdilik, en eski sayılabilecek kaynak Ahmed Fakıh'tir (öl. 1221?). Onun "Çarh-name" adlı uzunca şiiri dışında, bir de Hacc'a gidişini, orada gördüklerini, duygularını, izlenimlerini anlatan "Kitab-u-Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerife/Yüce Mescidlerin Nitelikleri Kitabi" vardır. Bu bölüme ondan alınan dizelerle başlayacağız. Alınacak örneklerde "şiir özü" aranmayacak, şiir ölçüleriyle ortaya konmuş bir "ge-

zi"nin izlenimleri gözönünde tutulacaktır. Bu şiir, ozanının yaşadığı döneme, XIII. yy. başlarına göre, Anadolu'da yazılmış ilk gezi belgesidir denebilir. Onun dışında başka gezi yazıları da vardır, ancak divan şiirinin oluşmasında, özellikle Anadolu'da o dönemin en eski örneği şimdilik bu şiir sayılıyor.

***

XIII. yy. ortalarından sonra, şiir dilinde bir ağırlaşma, yabancı kavramların "terkib" denen birleşik düzende Türkçeye girmeye başladığı görülür. Bu durum, önemli bir dil olayı olmasına karşılık, kesin çizgileriyle aydınlığa çıkarılmış değildir. Selçuklu İmparatorluğunun sarsılmaya başladığı, bu dönemde, Anadolu'da Fars dilinin egemenliği doruğana ulaşmıştır. Tasavvuf denen düşünce akımının içerdiği bütün konuları şiire sokan, düzenlediği toplantılarda, özel törenlerde kendisine bağlananları güçlü bir etki altında bırakan Mevlânâ Celâledin, bu alanda, en ilginç kaynaktır. Aşağı yukarı yüzonbin dizeyi aşan şiirlerinde Türk diliyle söylenmişlerin sayısı birkaçı geçmez. Onun düşüncelerini benimseyip izini sürenler arasında da ağır bir dil kullanmayan yok gibidir. Anadolu'da "Osmanlı Türkçesi"yle şiir yazanlar arasında, örnek olsun diye Farsça birkaç şiir yazmayan ozan bulmak da güçtür.

XIII. yy.da yaşamış ozanlardan bütün şiirlerini Türk diliyle yazanların başında Şeyyad Hamza gelir (öl.?). Sultan Veled'in (öl. 1312) Türkçe şiirleri azdır (367 beyit), Hoca Dehhanî'den (öl.?) günümüze birkaç gazelle bir kaside kaldı.

Dil bakımından, XIII. yy. bir geçiş dönemi sayılabilir. İlerde başka kaynakların bulunmasıyla daha aydınlatıcı bilgiler edinilebilir. Bu yeni bilgilerin, şiirin yapısını, gelişim çizgisini kökten değiştirebileceği sanılmasın, temeli kuran öğeler elimizdedir. Bu öğeler, o çağ uygarlığının yarattığı, kendi niteliklerini dilegetiren ürünlerdir. Çağa onların dışında bir anlayışla yaklaşma, yeni bir uygarlık ortamı bulma olanağı da yoktur. Daha XII. yy. başlarında Edib Ahmed'in işlediği konular bile diriliğini, geçerliliğini sürdürüyor, özellikle XIV. yy. şiirinde bu konuların yeniden ele alındığı, XIII. yy. ile kopmayan bir bağlantının kurulduğu görülür. Edib Ahmed'in öğütleri, önerileri, içinde yaşadığı inanç dünyası kaynağını islam dininde, islam töresinde bulduğundan dolayı geçerlidir, bırakılmazdır. Nitekim bu ozanın şiirinde görülen yabancı kavramların dinle olan bağlantısı, inançlarla kurulu yakınlığı açıktır, yorumu bile gerektirmez. Edib Ahmed'in yaşadığı ülke divan şiirinin en başarılı ürünlerini verdiği yurdun çok uzağında olmasına karşılık ölçü, konu, işleyiş biçimi, olaylara bakış türü, inanç düzeni, özlenen yaşam ayrı değildir, değişmemiştir. Elimizde bulunan yazılı kaynaklardan, yazın ürünlerinin incelenmesin-

den anlaşıldığına göre XIII. yy. şiire inançla, özlenen, gelecekte bilinmeyen bir ülkede sürdürüleceğine kesinlikle bakılan bir eğilimle giriyor. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzre, bu dönemde, Tevrat'tan, Kur'an'dan kaynaklanan eski öykülerin ağır bastığı görülür. Bu öyküler, çağdan çağa geçen, özü değişmeyen, boyuna işlenen dil ürünleridir. Bunların, ilkçağ toplumlarının adı sanı unutulmuş kimseleri elinden çıkıp, sonraları bütün uluslarca benimsenen yaratmalar oldukları bellidir. İnanç, elinden tuttuğunu sınır tanımaksızın, bütün yeryüzünde kolayca gezdiriyor, ona gittiği toplumun anlayışına, beğenmesine göre yeni bir biçim verebiliyor.

Bugün elimizde bulunan, Türklerin İslam dinini benimsemelerinden sonra ortaya konan yazın ürünlerinin en eskileri dinle (islam diniyle) bağlantılıdır. Bunun böyle olması da doğaldır. Nitekim en eski şiirlerin de inanç konularını işlediği, günümüze kalan örneklerden anlaşılıyor. İnançla en iyi birleşen insan davranışı da yiğitliktir besbelli. Bu nedenle kimi şiirlerde inançla yiğitlik içiçedir.

XIII. yy. şiirinin kökleri, Asya Türklerine, VIII. yy.dan sonraki dönemlere gider demiştik. Bunun en açık örneği İslam inançlarını işleyen şiirlerdir. Bu şiir çizgisi Batıdan Doğuya doğru uzayıp gitmekte, ancak en tutarlı, en gelişmiş ürünlerini Anadolu'da ortaya koyduğu ilk bakışta görülmektedir. Bu dönem şiirininde, Anadolu ağzıyla Doğu Türk ağzı yer yer birbirine karışır, özellikle Çağatay-Azeri ağzı etkisini sürdürür. Daha sonraki dönemlerdeyse Anadolu ağzı, yavaş yavaş, kesin biçimini alır, Doğu ağzı bırakılır. Bunun da nereden kaynaklandığı bellidir. Anadolu'ya gelen Türk toplulukları, başlangıçta, değişik ağızlarla konuşuyorlardı, sonraları ağız ayrılığı ağız birliğine dönüşmeye başladı. Sanat açısından bakılınca XIII. yy. şiirinin büyük bir başarı sağlamadığı görülür. Bunun nedeni de ortam değiştirme, inanç değiştirme, bu değişmelerin gerektirdiği bir şiir içeriğini benimsemesidir. Daha XII. yy. başlarında bile kesin yol bulunmuş değildir şiir ortamında, yalpalamalar, çalkanmalar vardır. Özellikle ölçü (aruz) başka bir dilin yapısına uyup Türkçenin kuruluşuna aykırı geldiğinden sapmalara, duraklamalara yolaçmıştır. Edip Ahmed'in şiirlerinde, sanat bakımından, önemli bir gelişme yoktur, bütün yük ölçünün sırtına bindirilmiştir. Ozan düşüncelerini olduğu gibi değil ölçüye uyarak, ölçünün yapısına bağlı kalarak söyleme gereğindedir. Bu gerekim XIII. yy. şiirinin bir yapı şiirini olmasını önlemiş, biçimci, ölçüyle sınırlı kalmasına yolaçmıştır. Buna, yukarda söylendiği gibi, yabancı ölçüye uydurulmak istenen Türkçenin yapısını, ses uyumunu bozma girişimlerini de katarsak, güçlünün daha da arttığı görülür. Farsça söylerken dil güçlüğü çekmeyen Sultan Veled, Türkçe karşısında özdeş kolaylığı bulamıyor.

Karnum açdur karnum açdur karnum aç
Rahmet itgil Tengri bana kapu aç
Uçmak aşından dilerüm bir çanak
Nur hamirinden iki üç bazlamaç
Rahmetün çohdır denüzdir ey çalab
Rahmetün eksilmeye sen çok saç
Gör yazıklunı bağışla ey kerim
Kulına dutma katı bu kez kaç
Sen buyırdan kulına gel bir karış
Kim gelem senüniçin ben bir kulaç

Sultan Veled'in gazeli böyle uzayıp gidiyor oniki dize daha. Oysa şiirin tek dayanağı olan ölçüyü aradan çekince sözcüklerin üstüste yığıldığını görmek güç değildir Farsça şiirlerinde çok daha başarılıdır, Sultan Veled. Burada, ozanın başarı aşamalarını araştırmak istemiyoruz, o ayrı konudur, bizi ilgilendiren divan şiirinin başlangıç ürünlerinde görülen durumdur. Öte yandan, Yunus Emre'ye baktığımızda, verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, ölçü engelini aşan bir söyleyiş vardır. Yunus Emre Türkçe konuşuyor, yaşamıyla ilgili bilgilerden öğrendiğimize göre, seçkinler topluluğundan değildir, halk insanıdır. Oysa Sultan Veled, "Devlet dili Farsçadır" diyen bir toplumun ozanıdır. Onun babası Mevlânâ da şiirlerini Türk diliyle söylememiştir. Gene, ilk bölümde belirtildiği gibi, şiirin tek kaynağı dil oluyor, ölçü dilin buyruğu altına girerse ozan daha kolay söylüyor söyleyeceğini, dil ölçünün egemenliği altında kalırsa ozan önce dilini bu egemenlikten kurtarma gereğiyle karşı karşıya geliyor. Bu nedenle XIII. yy. şiirine dille ölçünün savaşı diyebiliriz... Daha sonraki dönemlerde bu savaşı ölçünün kazandığını göreceğiz.

Ahmed Fakıh

Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. 1221 de öldüğü, "Çarhname", "Kitabu Evsaf-ı Mescidü'ş-Şerife" adlı iki yapıtının bulunduğu biliniyor. Şiirlerinin değeri, XIII. yy. Anadolu Türkçesinin, elde bulunan, ilk verilerinden olmasıyla bağlantılıdır. Dili pek akıcı, yumuşak değilse de içerdeği Türkçe sözcükler bakımından ilginçtir. Yapıtları yayınlanmıştır.

- I -

1- Medine şehri de bir ulu şardur
Ne kim ister olursan anda vardur

2- Bu şehrün çevre yanı yazılardur
Yapusı nice yıllık yapulardur

3- O şehrün orta yiri bil Haremdür
İçinde yatan ol sâhib-keremdür

4- Haremün vasfını dahi işitgil
Gücün yiter ise eglenme gitgil

5- Kapusı dört durur girgil birinden
Selâm virgil Resulullaha andan

6- İki rek'at namaz kıl it ziyâret
Resulün nurını gör zi bişâret

7- Çu biz dahı Resulullahı gördük
Kara yüzümüzi türbeye sürdük

8- Sevinüben didüm el-hamdü lillah
Ki bize ruzı kıldı bunı Allâh

.....

9- Haremün vasfını dahı diyelüm
Tutiler gibi şekkerler yiyelüm

10- İki yüz adım ölçdüm uzununı
Dahı üç yüz adımladım inini

11- Haremün iç yüzi dört kat kemerdür
Ki taş yanı tolayı külli şardur

12- Direk üzre turur külli kemerler
Ki harc olubdur ana nice zerler

13- Direklerin sağışı üç yüz üçdür
Ki değme kişi saymaz anı güçdür

14- Hele sen dünyede imdi yürürsin
Ölüb gidenleri her dem görürsin

15- Ki devran geçer elden sen seni bil
Ki bir sa'atça gelmez tiz geçer yıl....

Ölçü: *Ki bir sa'at / ça gelmez tiz / geçer yıl*
me fâ i lün / me fâ i lün / fa u lün

Mefâilün mefâilün faulün

(Kaynak: Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, Ahmed Fakıh-Kitabu Evsafı Mesâcidi'ş-Şerife, 1974,s.22-23.).

- I -

1- *Medine ili de bir ulu ildir*
Ne isteyecek olsan orda vardır

2- *Bu ilin çevre yanı yazılardır*
Yapısı nice yıllık yapılardır

3- *O ilin ortası Harem'dir bil*
İçinde yatan, insanlara iyik eden, yüce kişidir

4- *Harem'in niteliklerini de işit*
Gücün yeterse durma sen de git

5- *Dört kapılıdır birinden gir*
Tanrı elçisine girerken selâm ver

6- *İki re'kât namaz kıl dolaş gör*
Tanrı elçisinin ışığını gör mutluluğu er

7- *Biz de Tanrı elçisini gördük*
Kara yüzümüzü türbeye sürdük

8- *Sevinerek "elhamdülillah" dedim*
Tanrı bize bu günü gösterdi demek

9- *Haremin de niteliğini söyleyelim*
Papağanlar gibi şekerler yiyelim

10- Uzunluğu iki yüz adımdır, ölçtüm
Enini de adıma vurdum üç yüz

11- Harem'in iç yüzü dört kat kemerdir
Dış yanı fırdolayı ille çevrilidir

12- Bütün kemerler direk üstünde durur
Nice altın tüketilmiş onlar için

13- Direklerin sayısı üç yüz üçtür
Değme kimse sayamaz onu güçtür

14- Sen şimdi yeryüzünde dolaşıyorsun
Ölüp gidenleri de görüyorsun

15- Bu süre geçip gider elden sen seni bil
Bir saat bile sürmez tez geçer yıl..

Dil özellikleri:

Ulu şar: büyük il, yüce il, ulu il. XII. yy. bitimi ile XIII. yy. başlarından sonra, Anadolu Türkçesinde, "ulu şar" sözleri geçmektedir. "Ulu" sözcüğünün bir önad (sıfat) olarak il, ilçe bucak gibi yerleşme yerlerinin başına getirilişi Anadolu ağzının bir özelliğidir. "Ulukışla", "Ulupınar" bg. İster olursan: istersen, ister isen, isteyecek olursan. Yazı: kır, yaylım, büyük düzlük. Anadolu ağzında kimi yerleşme yerlerinin adında da görülür, "Akyazı", "Karayazı" bg. İşitgil, gitgil: "gil" ekiyle bir işin yapılmasını söyleme Anadolu ağzından yaygın. Ayrıca "gil" eki "aile adı"na da getiriliyor: "Uzaklıgil", yakınlık bildirir: "yengemgil", "dayımgil" bg.

Kapusı dört durur: kapısı dörttür, dört kapısı var. "Durur" bugünkü "dur, dır, dür, dir" ekleri karşılığı. Uzununı: uzunluğunu, boyunu.

İnini: enini. Anadolu ağzında, bugün de, "ini/eni" denir, i/e, e/i seslerinde dönüşme.

Turur: durur, "direk üzre turur/direk üstünde durur. ". *Nice kemerler*: nice kemer, bugün "nice"nin nitelidiği sözcüklerin kimine "ler, lar" çoğul eki geliyor, kimine gelmiyor: "nice yıllara" deyiminde olduğu gibi.

Kişi saymaz: kişi sayamaz, saymakta güçlük çeker, çok olduğundan kimse saymayı göze alamaz..

Ahmed Fakıh'in dilinde görülen başlıca özellik, yaşadığı çağa göre, kolay söyleyişi, yabancı dil kurallarına, şiirinde, yer vermeyişidir. Bu alıntının bulunduğu uzun şiirde "terkib" denen birleşik kavram düzeni birkaçı geçmez.

Şeyyad Hamza

Yaşamıyla ilgili bilgiler pek az, doğum ölüm yılları açıkça bilinmiyorsa da XIII. yy.da yaşadığı, elimizde bulunan "Yusuf ve Zeliha" adlı yapıtının incelenmesinden anlaşılmaktadır. Bu yapıtı dışında birkaç gazeli de günümüze kalmıştır. Şeyyad Hamza'nın şiirleri dil bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir. XIII. yy. Anadolu Türkçesinin en önemli kaynaklarından biri olan bu yapıt içerdiği öz Türkçe sözcükler, söyleyiş özelliği bakımından ilginçtir. "Yusuf ve Zeliha" basılmıştır.

- I -

1- İmdi dinlen sözüme tutun kulak
Bir söz aydam kim şekerden tatlırak

2- Var idi Ken'an'da bir server kişi
Adı Yâ'kub kendi peygamber kişi

3- Yusuf adlı vardı bir oğlu anın
İmdi eşit bu sözi varsa canın

4- Yidi yaşında idi Yusuf Nebi
Sureti hub yoğ idi anın gibi

5- Bir gice yatur iken ol düş görür
İrte turur anı Yakub'a sorur

6- Eydür ey baba yaturdum bu gice
Bir acib düş görürem eşit nice

7- Aydıver tâ'birini anın bana
Aydayım ol gördüğüm düşi sana

8- Gördüm ay ü güneş onbir yıldız
Secde kılurlar kamusı bana düz

9- Döndi Yakub söyledi etdi canım
Sakla düşün sözümi işit benim

10- Olmaya kim söyleyesin dahiya
Eşide düşüni sana kahıya

11- Ya oğul hoşdur senin üşbu düşün
Saltanatla geçiser ömrün yaşun

12- Hak seni sultan kılısar kamuya
Onbi (r) kanrdaşun turiser tapuya

13- Yorar iken Yusuf'a üşbu sözi
Yakub'un eşitdi ol ögey kızı

14- Yus (u)f peygamber nice düş gördüğün
Yah (u)d Yakub anı gine yorduğun

15- Yusuf'un kardaşlarına değirir
Gördi yoruldı nice haber virir

16- Çün eşitdiler bular üşbu düşi
Tanlaşır acebleşirler bişi

17- Etdiler sultan olursa ol bize
Buyruğ ediserdürür kamumuza

18- Ar değil mi duravuz tapusuna
Ya varavuz biz anın kapusuna

19- Anı ündeb bunda soralım düşün
Bize ol hod aydıverir görmüşün

20- Bilelüm ahvalın anın belgülü
Götürelüm aradan fitne kılû

21- İndediler Yusuf'u götürdiler
Çevresinde Yusuf'un oturdılar

22- Etdiler kim nice gördün düşi sen
Gördügün düşi gerek kim aydasın

23- Nice gördün düşüni geçen gice
Ya nice yordı düşün baban koca

24- And virdiler düşün degül deyü
Ma'lüm eyle anı bize söyleyü

25- Eyle kim gördüydi ayıtdı düşin
Etdiler nitmek gerek bunun işin

26- Düşi bunun toğrı gelse nidevüz
Etdiler gelin bunu öldürevüz

27- Kamu tedbir itdiler öldürmege
İmdi dilerler alıben gitmeğe...

Ölçü:

İmdi diler / ler alıben / gitmege
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Dehri Dilçin, Şeyyad Hamza-Yusuf ve Zeliha, 1946, s.5-7... kimi dizeler ölçü gereği düzeltilmiştir.)

1- *İmdi dinleyin sözüme kulak tutun*
Biz söz söyleyim şekerden tatlıca

2- *Ken'an'da önder bir kişi vardı*
Adı Yakup kendisi peygamberdi

3- *Onun Yusuf adlı bir oğlu vardı*
Canın varsa şimdi dinle bu sözü

4- *Yusuf peygamber yedi yaşındaydı*
Yüzü güzeldi onun gibisi yoktu

5- *Bir gece yatarken düş görür*
Ertesi gün onu Yakub'a sorar

6- *Der ki ey baba bu gece yatıyordum*
Şaşılası bir düş gördüm dinle ne olduğunu

7- *Onun yorumnu bana söyle*
Anlatayım sana gördüğüm düşü

8- *Ay, güneş, onbir yıldız gördüm*
Hepsi benim önümde eğilirler

9- *Döndü Yakup dedi ki canım*
Düşü sakla, şimdi sözümü dinle benim

10- *Sakın başkasına söyleyeyesin*
Düşünü dinleyince sana kızarlar

11- Ey oğul senin bu düşün güzeldir
Ömrün, yaşın yücelikle geçecek

12- Tanrı seni kamuya önder kılacak
Onbir kardeşin sana boyun eğecek

13- İşte bu düşü Yusuf'a yorarken
Yakıp, övey kızı duydu

14- Yusuf peygamberin ne biçim düş gördüğünü
Ya da Yakub'un düşü ne biçim yorduğunu

15- Yusuf'un kardeşlerine yetiştirir
Ne gördü ne biçim yorumladı bildirir

16- Bunlar bu düşü işittiklerinde
Bu işe şaşarlar şaşırırlar

17- Dediler ki o bizim önderimiz olursa
Hepnizi buyruğu altına alır

18- Onun karşısında durmak bize utanç vermez mi
İyisi mi gidelim onun kapısına

19- Çağıralım düşünü soralım burada
Ne görmüşse bize söyleyiverir

20- Onun durumunu apaçık bilelim
Bir tuzağı ortadan kaldıralım

21- Çağırdılar Yusuf'u götürdüler
Yusuf'un çevresinde oturdular

22- *Dediler ki ne gibi bir düş gördün sen*
Gördüğün düşü söylemen gerek

23- *Geçen gece ne biçim düş gördün*
Baban, gördüğün düşü, ne biçim yorumladı

24- *And verdiler senin düş gördüğün yok diye*
Görmüşsen gördüğünü bize de söyle

25- *Düşünü gördüğü gibi söyledi*
Buna ne yapmak gerek dediler

26- *Bunun düşü doğru çıkarsa ne yaparız*
Gelin bunu öldürelim dediler

27- *Hepsi öldürmek için anlaştılar*
İmdi onu alıp götürmeyi dilerler.

Dil özellikleri:

Dinlen: dinleyin, dinleyiniz. Sözüme tutun kulak (sözüme kulak verin), "kulak tutmak" deyimi bugün halk ağzında geçerlidir. Aydam: söyleyeyim, ayıtayım, diyeyim.

Tatlırak: tatlıca, biraz daha tatlı. Bu deyim bugün pek söylenmiyorsa da benzerleri vardır, "sarımtırak", "ufarak/ufakça", "alımtırak/alca, kızılca" bg. "rak" ekiyle küçültme.

İrte turur: irte turmak (ertesi gün kalkmak, estesinde yapmak), irte (sabah), turmak (durmak, kalkmak).

Sorur: sorar, açıklanmasını ister. Sormak'tan "sorur".

Görürem: gördüm, görmüştüm. Bugün "görürem"den çıkan anlam başkadır, "görüyorum, görürüm" karşılığıdır.

Düz: doğru, dosdoğru. "Secde kılurlar bana düz/bana doğru eğilirler, bana yönelerek yere kapanırlar, secde ederler. Asya Türkçesinde "tüz", Anadolu ağzında "düz" biçimde.

Sakla düşün: düşünü kimseye söyleme, gizli tut. Anadolu ağzında "saklamak" eylemi, bugün, düş için geçerli değil pek.

Üşbu: iş-bu, işte bu. Anadolu ağzında, bugün, daha çok "işbu" biçiminde.

Kılısar: kılar, kılacak, eder, edecek.

Kahıya: kakıya, "kakımak"tan. Bugün "kakımak" denince çatmak, sataşmak, çıkışmak, yüzüne vurmak bg. anlamlar çıkar. "Başa kakmak" gibi. XIII. yy.da "kızmak, öfkelenmek, kıskanmak" bg. anlamında.

Turıser: durur, duracak, durarak. "Tapuya turmak/karşısında el bağlayıp durmak, saygı göstermek, boyun eğmek).

Değirir: aktarır, bildirir. "Değmek-değirmek"ten kök anlamı "değdirir/değmesini sağlar", anlam genişlemesiyle "bildirir, ulaştırır, söyler".

Gördi yorıldı nice: ne biçim (nasıl) gördü, görülen nasıl yoruldu, yorumlandı. "Nice" sözcüğü "nasıl" anlamında da söyleniyor. "Nicesin/nasılsın", "niceyesin/ne durumdasın".

Bular: bunlar. Yeni Türkçede "bunlar", XIII.yy. Türkçesinde, daha eski Türkçede "bular" biçimindedir. "Onlar/onlar", "şular/şunlar" bg. "n", çokluk, Anadolu ağzında yaygındır.

Tanlaşır: şaşar, şaşırır, "tanlamak/şaşmak, şaşırmak", "tanmak/-şaşırtmak, saptırmak" anlamında da söylenir.

Buyruğ ediserdürür: buyruk verir, buyruğu altına alır.

Ündeb/indeb: indermek/ündemek (seslenmek, çağırmak) ten çağırıp, seslenip.

İndediler: çağırdılar, ündediler.

Nidevüz: ne yaparız, neyleriz, nideriz. "Düşi toğrı gelse nidevüz/ düşü doğru çıarsa ne yaparız".. "Toğrı gelmek/doğru çıkmak, geçekleşmek".

Öldürevüz: öldürelim, öldürürüz. Burada "öldürelim" anlamında. "Kamu tedbir itdiler öldürmeğe/ hepsi öldürmek için önlem aldılar, gerekeni yaptılar"...

*

Açıklama: Şeyyad Hamza'nın işlediği "Yusuf ve Zeliha" öyküsünün kaynağı Tevrat'tır, sonra Kur'an'a geçti. İslam dinini benimseyen birçok ozan da bu konuyu yeniden işledi. Yusuf, peygamber Yakub'un oğludur, oniki kardeştirler. İçlerinde en güzeli, en alımlısı Yusuf'tur. Yusuf, bir gece gördüğü düşü babasına anlatır, babası düşün kimseye söylenmemesini, söylenirse kıskançlığa yolaçacağını bildirir. Bu düş, Yusuf'a tanrısal bir bildiridir, onun ilerde peygamberliğine değinir. Yusuf babasıyla konuşurken övey kızkardeşi olayı duyar, öteki kardeşlerine anlatır. Onlar da avlanacağız diye Yakub'u kandırır, Yusuf'u da birlikte götürür, bir kuyuya atarlar, Yakub'a kardeşimizi kurt yedi derler. Yakub inanmaz, kanlı gömlek ister, onlar bunu da yerine getirir, kan bulaşmış bir gömlek getirirler, gene inanmaz. Günün birinde oğlunun bir kuyuda olduğunu düşünde görür. Oğulları bunu öğrenince, Yusuf'u bir yolunu bulup, aracılar koşarak, köle diye satarlar. Köleyi alan Mısır'a götürür. Orada güzelliğiyel ün salan Yusuf Firavun'un kızı ya da eşi Zeliha'nın düşüne girer, Zeliha onu çıldırasıya sever, Yusuf'tan yüz bulamaz. Kadın öfkelenir, Yusuf'a bir suç yükler, içeri attırır. Bir gece Firavun da korkulu bir düş görür, kimse yoramaz, birisi bu düşü ancak zindanda yatan Yusuf yorabilir der, Firavun düşünü yordurur. Düşten yedi bolluk, yedi yıl kıtlık olacağı anlamı çıkar. Mısır ulusu gereken önlemleri alır. Aradan yıllar geçer, Yusuf büyük ün kazanır, önemli bir kişi olur, geçim sıkıntısı çeken kardaşleri Mısır'a ekin almaya gelince onu görürler, tanımazlar, Yusuf oları tanır, sonunda yapılan kötülükler unutulur, kardeşler barışır. İşte "Yusuf ve Zeliha" bu öyküyü işler, önce Yusuf'un kuyuya atılması, satılması, sonra Mısır'da Zeliha ile tanışması, Zeliha'nın onu sevmesi duygulu, etkili bir dille işlenir. Burada ki bölüm, bu öykünün başından alındı. Bu öykü bin yılı aşkın bir süredir, islam ülkelerinde işlenir.

★

- II -

1- Aceb nitdüm yara virmez selâmı
Bu zâlim müddei komaz ola mı

2- Menüm iki cihanda yarum oldur
Menem anun âhir kemter gulamı

3- Şu cefâlar ki sen bana kılursın
Aceb kâfir müselmâna kıla mı

4- Yusuf'a kalmadı bu hüsn bâkı
Kıyas eyle yârum sana kala mı

5- Seni sevmez mi yohsa Şeyyâd Hamza
Deninün biridür bu kaltabâni

Ölçü:

Aceb nitdüm / yarâ virmez / selâmı
mefâ'ilün mafâ'ilün fe'ulün

1- *Sevgiliye ne yaptım bilmem selam vermiyor*
Yoksa bu acımasız koğucu mu engel oluyor

2- *Benim iki dünyada yarım odur*
Onun değersiz kölesi benim

3- *Senin bana ettiğin şu cefaları*
Acaba kâfir müslüman eder mi

4- *Bu güzellik Yusuf'a bile kalmadı*
Bir karşılaştır bakalım yarım sana kalır mı

5- *Şeyyad Hamza seni sevmez mi yoksa*
Öyleyse alçağın biridir bu değersiz kişi

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Nitdüm: ne ettim, ne yaptım.

Müddei: karşıt görüşü savunan, koğucu, karşıt görüşte direnici, karşı çıkan.

Zâlim: zulm eden, acımasız.

Komaz ola mı: koymuyor mu, bırakmıyor mu, engel mi oluyor.

Menüm: benim.

Menem: ben'im. Menem anın kemter gulamı: onun değersiz kulu, kölesi ben'im.

Ahir: son, sonunda.

Kemter: değersiz, düşük, önemsiz.

Kılursın: kılarsın, edersin, yaparsın.

Bâki: sürekli, sonsuz ölümsüz, yok olmayan.

Kıyas eyle: karşılaştır, örnek alarak düşün.

Yohsa: yoksa, öyle mi sanırsın, öyle mi.

Deni: alçak, değersiz, saygısız, utanmaz.

Kaltabân: yüzsüz, utanmaz, başıboş, değersiz...

★

Sulı Fakıh

-Yusuf ve Zeliha'dan-

1- Ya'kub aydur Çalabumdan dilerem
Kim Yusuf yüzüni ölmedin görem

2- Bana göstere anun görkli yüzin
Hem işidem söyleye şirin sözin

*

3- Aldı Yusuf öbdi sürdi yüzine
Başından kodı vü sürdi gözine

4- Didi yiğitler sözüm işidesiz
Nâmeyi öbdilgüm nidür bilesiz

5- Atanuzun nâmesini virdiniz
Nice izzet itdüm ana göndinüz

*

6- Geldi kardaşları bile oturur
Haznedârını katına getürür

7- Didi tiz bitür işün haznaya var
Bir sanduk vardur anı getür var

8- Haznedar buyruk tutar varur alur
Sanduğı Yusuf önüne getürür

9- Sanduk içinden çıkardı bir biti
Sen gel işit n'olıser hikâyeti

10- Ol bitiyi sundı kardaşlarına
Söyledi lütf ile yoldaşlarına

11- Aytdı şol bitiyi okın görün
Mânisinden siz bana haber virün

*

12- Yusuf'a didiler ey şâh-ı cihan
Bu dili biz okumazuz bil ayan

13- Yazusın biz bilmedük hergiz anun
Ni diyelüm devletün artsun senün

*

14- Gördi bir avret giyesi yur iniler
Gümrenüb ağlar gözin yaşın siler

15- Geldi anun katına virdi selâm
Yâ'kub ivinden haber sordı benam

16- Didi hatun Yâ'kub ivi kandadur
Göster anı maksudumuz andadur

17- Avret aydur ne sorarsun sen anı
Kim anun bugün za'if oldı canı

18- Yâ'kub'un şimdi azim derdi katı
Gök yüzine çıkar anun fürkatı[1].

Ölçü:

Gök yüzine/ çıkar anun/ fürkatı
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(1) Bu bölümleri Dehri Dilçin'in yayımladığı "Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha. 1946'da ki karşılaştırmalı giriş yazısından. dilini xiii.yy. Türkçesini gözönünde tutarak aktardık. Düşüncemiz xiii.yy. şiirinden, dilinden ayrı bir örnek vermek, aktarılan bölümleri yazın yönünden değerlendirmek değildir. D.Dilçin, adı geçen giriş yazısında, Şeyyad Hamza ile ondan sonra gelen Sulı Fakıh'ın "Yusuf ve Zeliha"sını karşılaştırıp aktardığı bölümlerle ikincinin birinciden etkilendiğini gösteriyor. Bu nedenle bölümler arasında, karşılaştırma gereği, kopukluk vardır. Bizce önemli olan şiirin kendinden dilidir.

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Ya'kub aydur: Yakub söyler, der ki.

Dilerem: dilerim, isterim, umarım.

Yüzüni ölmedin görem: yüzünü ölmeden göreyim, ben ölmeden senin yüzünü göreyim (Yusuf için söylenmiş).

Bana göstere: bana göstersin.

Anun gökli yüzin: onun görklü yüzünü, onun güzel yüzünü.

Hem işidem söyleye şirin sözin: hem de söylediği tatlı sözüzünü duyayım, işiteyim.

Başında kodı vü sürdi gözine: başına koydu ve gözüne sürdü.

Başında kodı: başına koydu.

Sözüm işidesiz: sözümü dinleyin, sözümü işitin.

Nâmeyi öbdügim nidür bilesiz: mektubu neden öptüğümü anlayın.

Bilesiz: bilin, anlayın.

İzzet itdüm anı: ona saygı gösterdim, ona büyük değer verdim.

Bile otur'ur': birlikte oturdular.

Katına getürür: önüne getirir, önüne çıkarır, karşısına çıkarır, yanına götürür.

Tiz bitür işün: işini tez bitir.

Anı getür var: git onu getir.

Varur alur: gider alır, gider getirir.

Biti: mektup, yazılı belge, kitap (burada mektup anlamında).

N'olıser: ne olacak, nereye varacak, neye varacak.

Okın görün: Okuyun görün, okuyup anlayın.

Manisinden: anlamından.

Okumazuz: okuyamayız, bilmeyiz.

Yazusın: yazısını.

Giyesi yur iniler: çamaşır yıkar inler, giysileri yıkarken ağlar.

Gümrenüb ağlar: sarsılarak ağlar, homurdanır gibi sarsılır ağlar.

Geldi anun katına: geldi onun önüne, geldi onu yanına, karşısına.

İvinden: evinden.

Benam: açıkça (sözcüğün gerçek anlamı: "ünlü", "tanınmış"), Arap dilinde "parmak ucu".).

Maksudumuz andadur: oraya gitmek istiyoruz, o evi bulmak istiyoruz.

Azim derdi katı: acısı çok büyük, üzüntüsü pek çok.

★

Hoca Dehhani

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Elde bulunan birkaç şiirinden, XIII. yy.'da yaşadığı, çağının şiir geleneği dışına çıkarak, din konularını işlemediği, gönlünün uyarınca şiirler yazdığıdır. Elde bulunan şiirlerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre, Hoca Dehhani, Türk şiirinde, özellikle "gazel" türünde din-dışı kalan ilk ozan olarak bilinir. Dili açıktır, okuyucuyu sıkacak deyimler, güç anlaşılır kavramlar pek yoktur. Çok az olan şiirleri, XIII. yy. Türkçesinin yapısı, niteliği bakımından, araştırıcılar için, önemli bir kaynak sayılmaktadır.

- I -

1- Acab bu derdümün dermânı yok mı
Ya bu sabr itmegün oranı yok mı

2- Yanarım mumlayın başdan ayağa
Nedür bu yanmagun pâyânı yok mı

3- Güler düşmen benüm agladuguma
Acab şol kâfirün imânı yok mı

4- Delübdür cigerümi gamzen okı
Ara yürekde gör peykânı yok mı

5- Gözi hancerlerin boynuma çaldı
Acab ol zâlimün im'ânı yok mı

6- Su gibi kanumı toprağa kardun
Ne sanursın garibün kanı yok mı

7- Cemâl-i hüsnüne mağrur olursın
Kemâl-i hüsnünün noksânı yok mı

8- Begüm Dehhâni'ye ölmezdin öndin
Tapuga irmege imkânı yok mı

Ölçü:

Güler düşmen / benim ağla / duğuma
mefâ'ilün mafâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Mecmu'atü'n-Nezâir, yay. Dr. Mustafa Canpolat, 1982, s. 133).

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Acab: acaba, yoksa.

Derdümün: derdimin, çektiğim acının, başıma gelenin.

Dermân: acıyı, ağrıyı, üzüntüyü giderici nesne.

Sabr itmeğüm: sabr etmenin, katlanmanın, dayanmanın.

Oranı yok mı: belli bir ölçüsü yokmu, beli bir sınırı yokmu.

Yanaram mumlayın: mum gibi yanarım.

Yanmağun pâyânı: yanmanın sonu, yanmanın biteceği.

Pâyân: son, bitim, bitiş.

Acab şol: acaba şu.

Delübdür: deliyor, delmektedir.

Ara yürekde gör: yürekte arayıp bak, arayarak gör.

Peykân: okun ucundaki sivri demir, temren.

Gözi hancerlerin: gözü hençerlerini, ya da gözünün hançerlerini.

İm'an: belli bir yerde durma, ince eleyip sık dokuma, kendi kendine durma, aşırılığa kaçma. Bu dizede "bir yerde durma" anlamı daha uygun görünüyor. "Acaba o acımasız aşırılığına bir yerde dur demez mi, bir yerde durmayı bilmez mi" bg.

Toprağa kardun: toprağa karıştırdın.

Cemâl-i hüsn: güzelliğin yüzde görünmesi, yüzde yansıması, güzelliğin yüze vuruşu, yüz gözelliği.

Mağrur olursun: büyüklenirsin. "Yüzünün güzelliğiyle büyüklenir, övünürsün".

Kemâl-i hüsn: güzelliğin olgunluk aşaması.

Ölmezdin öndin: ölmeden önce.

Tapuga irmege: katına gelmeye, karşına çıkmaya, sana kavuşmaya.

1- Bir kadehle bizni sâki gamdan âzad eyledi
Şâd olsun gönli anun gönlümi şâd eyledi

2- Bendesiydi bunca yıllar kaddine serv-i revân
Toğrılukla kulluk itdüğçün âzâd eyledi

3- Hüsrev-i hûbân iden sen dilber-i şirin-lebi
Bisütûn-ı ışk içinde beni Ferhâd eyledi

4- Odile korkutma va'iz bizni kim lâ'l-i nigâr
Cânumuz bizüm oda yanmağa mu'tâd eyledi

5- Aldayub aldı Dehâni yok bahâya cânumi
Sorana bir buscye aldum diyü ad eyledi

6- İsterisen milk-i hüsn âbâd ola dâd eyle kim
Pâtişchler dâdile milkini âbâd eyledi

Ölçü:

Bir kadehle / bizni sâki / gamdan âzâd / eyledi
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *İçki dağıtıcı bizi bir kadehle üzüntüden kurtardı*
Gönlümü sevindirdi onun gönlü sevinçle dolsun

2- *Bunca yıllar, salınıp yürüyen selvi boyunun kuluydu*
Doğrulukla kulluk ettiğinden özgürlüğünü bağışladı

3- *Senin gibi tatlı dudaklı güzeli güzeller sultanı yapan*
Beni de aşkın Bisütun adlı dağında Ferhâd eyledi

4- *Ey vaiz bizi ateşle korkutma sevgilinin kızıl dudağı*
Bizim canımızı ateşte yanmaya alıştırdı

5- *Ey Dehâni o sevgili beni aldayıp canımı çok ucuza aldı*
Sorana da bir öpücük vererek aldım diye yaydı

6- *Güzellik ülkesinin bayındır olmasını istersen*
Doğruluk et, sultanlar ülkelerini doğrulukla bayındır kıldı-
lar.

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Bizni: bizi.

Gamden âzâd eyledi: üzüntüden kurtardı.

Şâd olsun: sevinçli olsun, kıvansın, sevinsin.

Kaddine: boyuna. *Kad:* boy pos.

Serv-i revân: yürüyen selvi, salınarak yürüyen selvi.

Divan şiirinin en yaygın kavramlarından biri olan bu sözcüğün Anadolu'da XIII. yy.da kullanılmaya başladığı anlaşılıyor. Serv-i revân deyimiyle güzelin boyunun, sevgilinin boyunun anlatılmak istendiğini bundan sonra ki yy.lar boyunca göreceğiz.

Dilber-i şirin-leb: tatlı dudaklı güzel.

Şirin: tatlı, yenilip içilmesi kolay olan, sindirimi kolay.

Bisütun: İranda bir dağın adı (İran söylencelerinde).

Ferhâd sevgilisi Şirin'e kavuşmak için bu dağı delmiş, oradan ile ilgili atılkmışmış.

Dâd: doğruluk.

Abâd: bayındır.

Milk-i hüsn: güzellik ülkesi.

★

1- Gün yüzinde hat belürse gözlerüm giryân olur
Hâle görinse kenâr-ı mâhda bârân olur

2- Lâl'in içün gözlerün birbirine hançer çeker
Ol iki mest arasında korkaram kim kan olur

3- Gül budağı gibi gülşende salınsın nâz ile
Karşuna başın salub serv-i revân hayrân olur

4- Zülfi üstinde gören dir kuşe-i ebrûsini
Sâyesi dutmış cihâni nice hoş eyvân olur

5- Gözledi hattı Dehâni hatemin dilde dutar
Şimdi fitne devridür yok yire çok bühtan olur

Ölçü:

gün yüzinde/ hat belürse/ gözlerüm gir/ yan olur
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, c.I, 1966, s.130).

- III -

1- *Gün yüzünde tüyler çıkınca gözlerim ağlar*
Ay'ın kıyısında ağıl görünse yağmur yağar

2- *Dudağın için gözlerin birbirine kılıç çeker*
O iki esrik arasında korkarım kan olur

3- *Gül budağı gibi gülbahçesinde nazla salınsan*
Yürüyen selvi karşında başını eğip şaşar

4- *Kaşının ucunu zülfüzünün üstünde gören*
Gölgesi dünyayı tutmuş ne güzel bir çatı der

5- *Dehhâni, yüzünde tüy çıktığını gördü, gönlünde gizledi*
Kimseye demez, çok suçlama, şimdi koğuculuk dönemidir.

Dil özellikleri:

Gün yüzinde: gün gibi, güneş gibi parlak yüzünde.

Hat belürse: tüy belirse, kıl belirse, kıl sakal çıksa. XIII. yy. Anadolu ağzında belürmek/ belirmek, çıkmak, görünmek, bitmek anlamında.

Hâle görinse: ay'ın, güneşin çevresinde oluşan ağıl, ışıltı. Eski bir inanca göre, ay'ın, güneşin çevresinde ağıl görününce yağmur yağarmış.

Kenâr-ı mâh: ay'ın kıyısı, çevresi. *Bârân:* yağmur, "bârân olmak" deyimi "yağmur yağmak" anlamındadır. Ozan ay'ın çevresinde belirip yağmur yağmasına yolaçan ağılla, sevgilinin yüzünde çıkan tüylerin ağlamaya, gözden yaş dökmeye neden oluşu arasında bağlantı kuruyor.

Hançer çekmek: kılıç, hançer çekerek birbirine saldırmak. Günümüz halk ağzında "bıçak çekmek" anlamında.

Lâl'in içün: bir lâl gibi kızıllaşan dudakların için. Güzelin dudağı ile değerli bir taş olan, süstakısı yapımında kullanılan, lâl arasında bağlantı.

Ol iki mest: o iki esrik, iki sarhoş. Burada anlatılan iki gözdür. Eski şiirde gözleri, içip kendinden geçen kişiye benzetme eylemi yaygındı.

Korkaram: korkarım, kaygılıyım. Yok yire: gereksiz.

Salınsın nâz ile: nazlı nazlı yürüsen, salınsan.

Salınsın: salınırsan, yürürsen, salınsan, yürüsen.

Karşuna baın salub: karşında başını öne eğerek.

Serv-i revân: yürüyen servi. *Revân:* yürüyen, giden, akan (fars. reften/gitmek, yürümek'den). Servinin uzun, düzgün boyu ile sevgilinin boyu arasında bağlantı kurma. Servi olduğu yerde durur, sevgili ise yürür, ikisi arasında "yürümek" gibi kişiye özgü bir eylemle bağlantı kurulmuş.

Sultan Veled

Mevlana Celaleddin'in oğludur, Konya'da doğdu, orada öldü. Mevlevi tarikatının genel kurallarını belirledi, törenlere son biçimini kazandırdı. Babasının düşüncelerini, gene babasının benimsediği, şiirle yaymaya çalıştı. Anadolu'da tasavvuf inançlarının yayılmasında önemli katkısı olan bir ozandır. O da babası gibi şiirlerini Farsça yazdı. Türkçe şiirleri çok az olmasına karşılık, çağının dilini yansıtan, önemli bir kaynak niteliğindedir. Bütün şiirlerinde tasavvuf konularını, tanrı sevgisini işlemiştir. İbtida-name, Rubab-name, İntiha-name, Divan, Maarif adlı yapıtları vardır. Türkçe şiirleri Divan-i Türk-i Sultan Veled adı altında toplanıp basılmıştır (1925).

1- Senün yüzüng günşdür yoksa aydur
Canum aldı gözüng dakı ne aydur

2- Benüm iki gözüm bilgil canumsung
Beni cansuz koyasung sen bu keydür

3- Gözümden çıkma kim bu yir senüngdür
Benüm gözüm sanga yahşı saraydur

4- Ne okdur bu ne ok kim degdi senden
Benüm boyum sünğüydü şimdi yaydur

5- Temâşâçün berü gel kim göresüng
Nite gözüm yaşı ırmak-u çaydur

6- Senüng boyung budağdan ağdı geçdi
Cihan imdi yüzüngden yaz-u yaydur

7- Bugün ışkung odından ıssı alduh
Bize kayu degül ger kar-u kaydur

8- Banga her gice senden yüz bing assı
Benüm her gün işüm senden kolaydur

9- Veled yohsulıdı sensüz cihanda
Seni bildi bu kezden beg-ü baydur

Ölçü:

Seni bildi / bu kezden beg / ü baydur
mefâilün meafâilün faulün

(Kaynak: Divan-ı Türki-i Sultan Veled, 1341, Veled İzbudak.)

- I -

1- *Senin yüzün güneş midir yoksa ay mı*
Canımı aldı gözün daha ne diyor

2- *Benim iki gözüm canımsın bunu bil*
Beni cansız bırakman ne demektir

3- *Gözümden çıkma bu senin yerindir*
Benim gözüm sana güzel bir saraydır

4- *Ne oktur bu, senden gelen ne ok*
Benim boyum sümgüydü şimdi yay oldu

5- *Görmek istersen yaklaş ki göresin*
Gözüm yaşının nasıl ırmak, çay olduğunu

6- *Senin boyun budaktan aştı geçti*
Evren senin yüzünden şimdi bahardır yazdır

7- *Bugün senin sevgi ateşinden ısındık*
bizim için kar olmuş kış olmuş kaygı değil

8- *Her gece senden yüz bin kazanç gelir bana*
Benim işim her gün senden kolaydır

9- *Veled sessiz evrende yoksuldu*
Seni bildi bu yüzden beydir, varlıklıdır.

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Senün yüzüng: senin yüzün. XIII.yy. Anadolu ağzında genellikle "Oğuz ağzı" egemendir, buna "Batı Oğuz Türkçesi" diyenler de var. Anadolu ağzında "ı" sesi Doğu Türkçesinde "u" sesinin yerini aldı, nitekim "güneşdir" yerine "güneşdür", "aydır" yerine "aydur", "canımsın" yerine "canmsunğ" deniyor. "N" sesi de "nğ" olarak biraz burundan çıkarılıyor.

Bilgil: bil, burada "gil" eki anlamı pekiştirmekten öte bir işe yaramaz.

Sanğa: sana, "nğ" sesinin "n" okunuşuyla "sanğa/sana".

Koyasunğ: bırakasın, bırakıp gidesin. Bu sözcük, günümüzde, Anadolu ağzında geçerlidir. "Beni yalnız koma/beni yalnız bırakma", "koyuver/bırak, bırak gitsin" bg.

Benüm boyum: benim boynum, benim gödemin dimdik duruşu. "Benüm boyum sünğüydü şimdi yaydur/benim boyum bir mızrak, sürgü gibi dimdikti, senden gelen okla vurulup büküldü, yay gibi oldu".

Senüng boyunğ: senin boyun, "budağdan ağdı / ağacın dalını, budağını geçti, öylesine uzadı", "ağdı / yükseldi".

nite: ne gibi, ne türden, nitekim, nasıl. "nite gözüm yaşı ırmak-u çaydur / nasıl gözümün yaşı ırmaktır, çaydır". Irmak, çay sözcükleri arasına gelen "u" günümüz Türkçesinde "v" karşılığıdır. İki sözcüğü birbirine bağlayınca "dır" ekini ikinci sözcüğünün sonuna gelir.

Olduh: olduk, "h/k" dönüşmesiyle.

Kayu: kaygu/kaygı.

Kar-u kay: kar ile kış. "ger kar-u kaydur / ister kar olsun ister kış, buz."

★

1- Kara kaşlar kara gözler canum aldı canum aldı
Müselmanlar nidür bu kim bana geldi bana geldi

2- Sini gördüm sana geldim elüm dutgıl oda düşdüm
Usum vurdı delü oldum bini tengri sana saldı

3- Ne tatludur sinün ışkun ki binden gönğlümi aldı
Anğa bir can fida kıldum iki binğ can banğa keldi

4- Anun kim canı nurluydi işi kibi göğe ağdı
Karanu cnlu yir üzre eşek gibi giru kaldı

5- Sini bildüm sana geldüm gözüm actum yüzin gördüm
Usum vurdı delü oldum bini ışkun sana saldı

6- Sini gördüm geçiridün canlar yolın açaridün[1]
Işıkları seçeridün kalanun yıldurum çaldı

7- Ulu kici sini sever sini ister sözün söyler
Güneş gibi yüzin toğar kamu âlem nurin toldı

8- Halayıklar canı sacun bu dünyadan berü kacun
Gözi acun gözi acun görün tengri neler kıldı

9- Veled geldi size aydur ne istersiniz sizünledür
Kim usliyse bini bildi denğiz oldı güher buldı...

Ölçü:

kara kaşlar / kara gözler / canum aldı / canum aldı
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, 1966, c.1. s. 137).

(1) Bu dizede ölçü bozuk, "canlar" sözcüğü "calar" okunursa ölçü düzeliyor.

1- *Kara kaşlar kara gözler canımı aldı canımı aldı*
Müslümanlar bu nedir ki benim başıma geldi

2- *Seni gördüm sana geldim elimi tut ateşe düştüm*
Aklımı aldı deli oldum beni tanrı sana bıraktı

3- *Senin aşkın ne tatlıdır ki gönlümü aldı benden*
Ona bir can adadım bana iki bin can geldi

4- *Onun canı ışıktı İsa gibi göğe yükseldi*
Karanlık canlı ise yer üstünde yemiş artığı gibi geri kaldı

5- *Seni bildim sana geldim gözümü açtım yüzünü gördüm*
Aklım gitti deli oldum aşkın beni sana saldı

6- *Seni gördüm geçiyordun canlara yol açıyordun*
Aşıkları seçiyordun kalanını yıldırım çarptı

7- *Büyük küçük seni sever seni ister seni söyler*
Güneş gibi yüzün doğar bütün evren ışığınla doldu

8- *Ey yaratıklar canınızı saçın bu dünyadan kaçın*
Gözünüzü açın gözünüzü açın görün tanrı neler yarattı

9- *Veled geldi size söylüyor ne isterseniz sizdedir*
Aklı olan beni bildi deniz oldu inci buldu...

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Nidür bu kim: bu nedir ki.

Bana geldi bana geldi: benim başıma geldi benim başıma geldi, benimle karşılaştı, bana düştü, bana rasladı.

Sini: seni.

Elüm dutgıl: elimi tut, elimden tut, bana yardım et.

Usum vardı: usumu çeldi, aklımı aldı. Aklım gitti.

Binden: benden.

Sinün: senin, kendinin.

Anga: ona, banga: bana (ng sesini n okumak gerekir).

Karanu canlı: karanlık canlı, canı karanlıkta olan, karanlıkta yaşayan, bilinmeyen, içi aydınlık, özü pırıl pırıl olmayan.

Eşek: yemişlerin yenmeyen, atılan çekirdek, kabul bg. kalıntıları. Dizenin yorumu: "gönlü pırıl pırıl olan kişi peygamber İsa gibi göğe ağı, içi kara olanlar da bir yemiş kalıntısı gibi yere atıldı, yerde kaldı."

Gözüm açtum yüzin gördüm: gözümü açtım yüzünü gördüm, evrende senden başka varlık tanımadım, görmedim (ey tanrı).

Bini ışkun sana saldı: sevgin beni sana bıraktı, aşkın beni sana yöneltti, senden başkasına önem vermedim.

Sini gördüm geçeridün: seni gördüm geçiyordun.

Canlar yolın: canların yolunu, canlara yol (öteevrende canlara yol açarak Tanrı katına yükselmelerini sağlıyordun).

aşıkları seçiridün: aşıkları seçip ayırıyordun, tanrı'ya gönül verenlerini seçiyordun.

kalanun yıldurum çaldı: kalanını yıldırım çarptı (tanrı'ya gönül vermeyenler odlara yandı).

ulu kici: büyük küçük (*ulu*/büyük, *kici*/küçük).

Canı sacun: canı saçın, cananızı tanrı yolunda verin.

Halayıklar: yaratılanlar, yaratıklar.

Berü kacun: beri kaçın, sokulmayın, yanına varmayın.

Gözi acun gözi acun: gözünüzü açın gözünüzü açın..

Tengri neler kıldı: Tanrı neler yarattı, tanrı neler yaptı.

size aydur: size söylüyor.

Ne istersiz sizünledür: ne arıyorsanız sizdedir, sizin özünüzde saklıdır, yeter ki kendinizi bilin. Bu dizede tasavvufun şu ünlü "insan - tanrı özdeşliği" sorunu dile gelmektedir. Aradığınız sizdedir, özünüzdedir, evrende görünen varlık türleri gerçekte birdir, ayrılık görünüştedir. Kişinin aradığı gerçek, aradığı tanrı kendi özündedir, kendini bilen tanrı'yı bilir, kendini bulan tanrı'yı bulur.

★

Yunus Emre

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Onunla ilgili bilgileri veren kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Ancak XIII.yy. sonları ile XIV.yy. başlarında yaşadığı şiirlerinin incelenmesinden, dil özelliklerinden, kullandığı tasavvuf kavramlarından anlaşılmaktadır. Ölüm yılı olarak gösterilen 1320 yılı da "Risaletü'n-Nushiye" adlı şiirinde geçen

Söze tarih yidi yüz yidiydi
Yunus canı bu yoda fidiydi

dizelerinden çıkarılmakta, 707 yılının karşılığı sayılan 1320 yılı ya da ondan sonrası göz önünde tutulmaktadır.

Yunus Emre, Anadolu Türkçesinin şiir dilini kuran, bu şiirin ilk kavramlarını bulan bir ozandır. Şiirlerinin içerdiği konular, söyleyişinin akıcılığı, düşüncelerinin derinliği, o derin düşünceleri açıkladığı yalın dil Anadolu Türk şiirinin başlıca kaynağıdır. En çetin, en karmaşık konuları en kolay, en yumuşak bir dille söyleyişi yalnız Anadolu Türk şiirinde değil, bütün Türk şiirinde bir aşamadır. Yunus Emre dilinin açık seçikliği yüzünden, Arapça-Farsça karışımı bir dil kullanan saray çevrelerinde, büyük yerleşim yerlerinin aydınları arasında pek tutulmamış, yy.lar boyunca yerilmiş, aşağılanmış bir ozandır. XVI.yy.da Şeyhulislam Ebussuud Efendi, Yunus Emre'nin şiirlerini okumayı bile suç saymış, yasaklamıştır. Yunus Emre'nin değeri, derinliği, Türk yazınındaki yeri ancak 1915-18 yıllarından sonra anlaşılmayı başlamış, 1940 tan sonra gerçek önemi kavranmıştır. Yunus Emre, kullandığı kavramlar, "aruz" ölçüsü nedeniyle "divan şiiri"nin de öncülerinden sayılmalıdır. Halk şiirinin ise, Andolu'da, kurucusudur.

1- İki cihan zindan ise gerek bana bostan ola
İmdi bana ne gam gussa çün inâyet dostdan ola

2- Varam ol dosta kul olam hem açıluban gül olam
Hem ötüben bülbül olam durağum gülistan ola

3- Ol dost yüzin gördi gözüm erenlere toprak yüzüm
Söz bilene benüm sözüm gerek şekeristan ola

4- Her da'viden geçen kişi Hak'dan yana uçan kişi
Işk şarabın içen kişi geh esrük geh mestan ola

5- Henüz iki cihan benüm zından görinür gözüme
Senün ışkunla bilişen gerek hâsü'l-hasdan ola

6- Kördür munâfıkun gözi yarın kara kopar yüzi
Halkun bana acı sözi gerek şekeristan ola

7- Her dem yüzüm yire uram Allah'uma şükür kılam
Ben benligüm dosta virem ne da'vi-i destan ola

8- Bundayken açgıl gözin dir önüne kendü özin
Yunus senün işbu sözin âlemlere destan ola

Ölçü:

Ben benligüm / dosta virem / ne dâ'vi-i / destan ola
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

1- *İki dünya zindan olsa bile benim için bahçedir*
Dost elimden tutuyor üzüntüye acıya yer yok bence

2- *Varayım o dosta kul olayım açılıp gül olayım*
Öteyim bülbül olayım durağım güllük olsun

3- *O dost yüzünü gördü gözüm erenlerin toprağıdır yüzüm*
Söz bilene benim sözüm bir şeker ülkesi olsun

4- *Her savı bırakan kişi tanrı'ya yönelen kişidir*
Aşkın şarabını içen kişi esrik olur kendinden geçer

5- *İki evren benim gözüme karanlık görünür*
Senin aşkınla tanışan kişi seçkinin seçkini olmalı

6- *Arabozucunun gözü kördür yüzü yarın kara olacak*
Halkın bana söylediği acı söz benim için tatlıdır

7- *Boyuna yüzümü yere koyayın tanrı'ma şükür kılayım*
Ben benliğimi dosta vereyim dile düşmeden bana ne

8- *Bu dünyada iken gözünü aç kendi üzüne bak kendine gel*
Yunus senin işte bu sözün dillere destan olsun.

Dil özellikleri, Açıklamalar:

İki cihan: iki evren, üzerinde yaşadığımız evrenle görünmeyen evren, öteevren (ahret), ruhlar evreni.

Zindan: karanlık (bu dizede suçluların atıldığı yer anlamına gelen yer düşünülmemeli, gerçeğin sağladığı aydınlıktan yoksun olan yer, tanrı'dan ayrı kalınan yer.

İnâyet: yol gösterme, yardım, elden tutma, doğru yol götürme, gerçeği öğretme bg.

Dost: gönüldeş sevilen kimse, biliş, tanıdık. Bu dizede Tanrı, sevgili, anlamında.

Açıluban: açılarak, ortaya çıkarak,.

Olam: olayım, olmalıyım, olsam.

Ötüben: öterek, öteyim.

Erenlere toprak yüzüm: yüzüm erenlerin bastıkları topraktır, öyle olmalıdır. Ozan burada alçakgönüllü olmanın gereğini dile getiriyor.

Şekeristan: tatlılık ülkesi, tat ülkesi, şeker ülkesi.

Her da'viden geçen kişi: benlik savında bulunmayan, başka istekler ardında koşmayan kişi.

Hak'dan yana uçan kişi: Tanrı'ya yönelen kişi, tanrı'ya ulaşan kişi.

Geh esrük geh mestan ola: arasıra esrimiş, arasıra kendinden geçmiş olmalı. Mestân sözcüğü mest (sarhoş) in çoğuludur, bu dizede esrük (sarhoş) sözcüğünü pekiştirmek içindir.

Bilişen: tanışan, anlaşan, gönüldeş olan, içten bağlantı kuran.

Hâsü'l-has: iyinin iyisi, hasın hası, seçkinin seçkini.

Munâfık: arabozucu, ortalığı karıştırıcı, bozguncu.

yarın kara kopar yüzi: yüzü yarın kara olur.

Yüzüm yire uram: yüzümü yere koyayım, yere kapanayım.

Dav'vi-i destan: senlik benlik çekişmesi, ün sağlama savı, ün ardında koşma, san kazanma tutkusu.

Bundayıken: burada iken, bu evrende iken, yaşarken, yeryüzünde bulunduğun sürece.

Açgıl gözün: gözünü aç, aç gözünü.

Dir önüne kendü özin: kendine gel, kendini bil, kendini toparla.

★

- II -

1- Sâki ol câmı getür kim içüben mest olalum
Bizi ışk ile fenâ kıl ki nice hest olalum

2- İdelüm tevbeyi kim itmeyevüz tevbe dahı
Dost bezmünde belâ dimege Elest olalum

3- Canumuz kuşını çokdur ki mukayyed kılduk
Asla pervâz uralum bir niçe pâ-best olalum

4- Biz harâb olmışıduk sufi ezelden ilerü
Ko ebed nüktesini dost ile peyvest olalum

5- Yunus'a korku ne var zâhıd ayıd ol günde
Külli aklı koyalum ışk ile hem-dest olalum

Ölçü:

Sâki ol câ / mı getür kim / içüben mest / olalum
fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

1- *Ey içki dağıtan getir o kadehi içip esriyelim*
Bizi aşk ile yok et ki varlığa kavuşalım var olalım

2- *Bir daha tövbe etmemeye tövbe edelim*
Dost toplantısında "evet" demek için "Yaratılış günü" olalım

3- *Canımız kuşunu çoktandır bağladık*
Kaynağımıza uçalım ayağımızın bağı çözülsün

4- *Ey softa biz evren yaratılmadan önce yıkılmıştık*
Bırak şu sonsuza kalmayı da dostun ardınca gidelim

5- *Söyle bakalım softa Yunus neden korkacakmış*
Bütün aklı bir yana atalım dostla elele verelim.

Dil özellikleri, Açıklamalar:

İçüben: içerek, içipte, içelim.

Hest: varlık, varoluş.

Işk ile fenâ kıl: aşk ile yoket.

İdelüm: edelim.

İtmeyevüz: etmeyelim.

tevbe: yaptığından üzüntü duyma, bir daha yapmamaya söz verme, tövbe.

Dust bezmünde: dost toplantısında, dost meclisinde.

Belâ dimege Elest olalum: evet demek için yaratılış gününden önceki durumda olalım. İslam inançlarına göre, tanrı ruhları yarattıktan sonra, meleklere "ben sizin tanrınız değil miyim" diye seslenmiş. melekler de "evet" anlamında "belâ" diyerek tanrı'ya olan bağlılıklarını, inançlarını bildirmişler. İşte bu olayın geçtiği güne "elest" denir. Bu toplantıda yalnız Şeytan, topraktan yaratılan Adem'in önünde eğilmemiş, tanrı'nın buyruğuna, Adem'in önünde eğilinmesini isteyişine karşı çıkmış. "Elest/yaratılış günü" tanrı'ya bağlanan insanları kandırmayı, aldatıp inansızlığa saptırmayı kendine iş edinmiş.

Mukayyed kılduk: bağladık, bağa vurduk.

Asla pervâz uralum: aslımıza, geldiğimiz yere, kaynağımıza, tanrısal evrene uçalım.

Pâ-best: ayağı bağlı. dizenin yorumu: canımız kuşunu bu geçici evrende ayağı bağlı tutmayalım, ayak bağını çözüp tanrı'ya uçalım.

Pervâz urmak: kanat çırpmak, kanat açmak, uçmak.

Ezelden ilerü: varlık yaratılmadan önce, tanrısal evrende, yaratılış gününden önce.

Ebed nüktesi: sonsuzluk düşüncesi, ölümsüzlük isteği, öteevrende ölümsüz olma, sonsuz yaşama umudu.

Peyvest: ardınca gitme, izini sürme, arkasından yürüme, uydu olma.

Dost ile peyvest olalım: sevgilinin ardınca gidelim, dostun izini sürelim, onun izinden yürüyelim, dosta uyalım.

Ayıd: söyle, açıkla, anlat.

Külli aklı koyalum: bütün aklı bırakalım, ustan geçelim.

Hem-dest: elele, elbir olma, elele verme.

★

- III -

1- Aceb oldı hâlüm bu ışk elinden
Göremezem yolım bu ışk elinden

2- Bu kamu âlemün tâcıyıken uş
Ayaklarda gilüm bu ışk elinden

3- Garib bülbülleyin zâri kıluram
Akar gözden silüm bu ışk elinden

4- Gazel yapraklayın benzüm sarardı
Kararıban ölem bu ışk elinden

5- Yarın mahşerde ben yırtam yakamı
Niçe zâra gelem bu ışk elinden

6- Niderem ben yarın vaslından ayruk
Büküldi kad bâlâm bu ışk elinden

7- Yunus sen Tapduk'ına kıl dualar
Dime kim ne kılam bu ışk elinden

Ölçü:

Ayaklarda / gilüm bu ışk / elinden
mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ulün

- III -

1- *Şaşılası duruma düştüm bu aşk elinden*
Yolumu göremiyorum bu aşk elinden

2- *Bütün evrenin baş tacı iken şimdi*
Ayaklar altında toprak oldum bu aşk elinden

3- *Kimsesiz bülbül gibi inlerim*
Gözümden sel gibi yaş akar bu aşk elinden

4- *Güz yaprakları gibi benzim sarardı*
Üzülüp öleceğim bu aşk elinden

5- *Yarın kalkım günü ben yakamı yırtarım*
Nice ağlayıp inleyeyim bu aşk elinden

6- *Sevgiliden uzak kalınca ne yaparım ben*
Uzun boyum büküldü bu aşk elinden

7- *Yunus sen Tapduk'a yalvar yakar*
Deme ne yapacağım bu aşk elinden

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Aceb oldı hâlüm: şaşılacak bir durumum oldu, şaşılası duruma düştüm.

Kamu âlemün tacıyıken: bütün evrenin tacı iken, bütün evrenin başında taç iken, bütün evrenin baş tacı iken, büyük değerim varken..

Ayaklarda gilüm: ayaklarda toprağım, ayaklar altında toprağım.

Gil: toprak, balçık. Gilüm: toprağım, balçığım, kilim.

Bülbülleyin: bülbül gibi.

Zâri kılıram: inlerim, ağlarım.

Silüm: selim, gözümden sel gibi akan yaşım. *Sil:* sel.

kararıban: harcanarak, üzüntüye kapılarak, üzelerek. XIII.yy. Anadolu türkçesinde "kararmak" eyleminin bir anlamı da "üzülmek", "derin üzüntüye kapılmaktır.

Zâra gelem: inleyeyim, ağlayayım, üzüleyim.

Kad bâlâm: uzun boyum, kad-ı bâlâm (uzun boyum). "Kad-ı bâlâm" olmalıdır, ancak yararlandığımız kaynakta, ölçü gereği, "kad bâlâm" biçimindedir.

Tapduk: Yunus Emre'nin bağlandığı ünlü Şeyh.

★

- IV -

1- Ol dürr-i yetimem ki görmedi beni ummân
Bir katreyem illâ ki ummâna benem ummân

2- Gel mevc-i acâib gör deryâ-yı nihân gizler
Zi bahr nihâyetsüz katrede olur pinhân

3- Dem urmazıdı Mansûr tevkid-i Ene'l-Hak'dan
Işk dârına dost zülfi aşmışdı beni uryan

4- Bu âlem-i kesretde ben Yusuf-u ben Ya'kub
Ol âlem-i vahdetde ne Yusuf-u ne Ken'an

5- Bunda dimedi Mecnun Leyli adını mevzun
Geh Leyli'yidüm anda geh Mecnun idüm hayran

6- Yı Nun Sın ulaşmadın can kalebe düşmedin
Işk dadıla mest geldüm hem mest giderem bundan

7- Bu cism belâsıdur adum Yunus olduğı
Zâtum sorar olursan sultâna benem sultan

Ölçü:

Bir katre / yemillâki / ummâna / benem ummân
mef'ulü mefâ'ilün mef'ulü mefâ'ilün

(Kaynak: Yunus Emre Divanı, Abdülbaki Gölpınarlı 1944).

- IV -

1- *Öyle eşsiz bir inciyim ki beni engin görmedi*
Öyle bir damlayım ki enginin de engini benim

2- *Gel şaşılası dalgayı gör gizli bir deniz saklıyor*
Bu ne engin denizç ki bir damlada gizlenir

3- *Mansur "ben tanrıyım" sözünü pekiştirmeden nöce*
Sevgilinin saçı beni aşkın darağacına çıplak asmıştı

4- *Bu çokluk evreninde Yusuf da benim Ya'kub da*
O birlik evreninde ne Yusuf ne Ke'an ülkesi

5- *Bu evrende Mecnun daha Leylâ adını söylemeden*
Bu ölümsüzlük evreninde Leylâ idim Mecnun'dum şaşıp gezerdim

6- *Yı Nun Sı (Yunus) harfleri daha yanyana gelmeden,*
Biçimlenmeden aşkın tadıyla sarhoş geldim buradan da sarhoş giderim

7- *Adımın Yunus olması gövdemin belasıdır*
Yoksa benim özümü sararsan sultanın sultanıyım.

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Bu şiirde Yunus Emre'nin insan anlayışı, tanrı görüşü, varlık düşüncesi yoğunlaşmış bir bütünlüktedir. Tasavvufun, en güç konularından birini bu şiire yerleştirmiş, birlik (Vahdet) görüşünü işlemiştir....

Dürr-i yetim: eşsiz inci, benzersiz inci. Burada insan, insan varlığında görünüş alanına çıkan tanrı.

Ummân: engin deniz, kıyısı olmayan deniz. Varlık evreni.

Katreyem illâ ki: öyle bir damlayım ki.

Ummana benem umman: ummanın ummanı benim, engin denizin enginı benim. Ben, bir damla gibi görünen, ancak özünde bütün varlık evrenini kuşatan insanım.

Mevc-i acâib: şaşılası dalga, görülmedik dalga.

Deryâ-yi nihân: gizli deniz.,

Zi bahr nihâyetsüz: ne sonsuz deniz. Dizelerin yorumu: "Şu şaşılası dalgaya bak, şu görülmedik aşk dalgasına, gizli bir deniz barındırıyor özünde. Bu insandır, tanrısal sevgiyle taşan insan gönlü karşısında engin denizler bir dalga gibidir. Aşk dalgası bütün evreni kuşatmış, engin deniz bile onda gizli kalmıştır. Bu engin, sonsuz deniz, aşkın bir damlasında gizli kalır, insan, aşk öylesine büyüktür."

Tevkid-ı Ene'l-Hak: Ben tanrıyım sözünün pekiştirilmesi. Dizenin yorumu: Mansur, daha "ben tanrıyım," deyip asılmadan önce, ben tanrısal evrende sevgilinin (tanrı'nın) saçının teliyle aşkın darağacına asılmıştım. Ben tanrısal evrenden gelen, tanrısal özlerle donatılmış, ölümsüz, önsöz-sonsuz bir varlığım."

Alem-i kesret: çokluk evreni, yaşadığımız evren. bu evrende varlıkların, varlık türlerinin çokluğu, sayısızlığı nedeniyle birlik yoktur. Çokluk (kesret) vardır. Gerçekte birlik (vahdet) içinde olan bu evrenin barındırdığı varlıkların çokluğu (kesreti) görünüştedir.

Alem-i vahdet: Birlik evreni. Bütün varlık türlerinin tanrısal özde bütünlüğe ulaşmasından doğan birlik. Gerçekte yalnız tanrı vardır, bizim gördüğümüz değişik varlıklar, türlülükler görünüştedir. Bu yüzden, bu evrende Yusuf Peygamber, babası Yakub Peygamber gibi ayrılıklar, ayrı kişiler varsa da gerçekte hepsi tanrı özünde birlik içindedir, tanrı özü dışında bağımsız varlık düşünülemez, görünüş bizi aldatıyor. Yusuf, Ya'kub, Ken'an ülkesi tanrının değişik biçimlerde görünüşleridir.

Mecnun-Leyli: Mecnun, bu yaşadığımız evrende, düzgün bir söyleyişle, sevgiyle Leylâ adını söylemeden önce, ben tanrısal evrende Mecnun kılığında da gezdim, Leylâ kılığında da. o birlik evreninden bu çokluk evrenine gelince varlıklar ayrı ayrı adlarla anılır oldu.

Yı Nun Sın: bunlar Arap dilinde Y, N, S harflerinin okunuşlarıdır. Eski Arap ABC sine göre bu üç ses yanyana gelince "Yunus" adı oluşur. Ozan, daha benim adımın harfleri yanyana gelmeden, bu gövdem biçimlenmeden önce, tanrısal evrende vardım, diyor.

Kalebe düşmedin: kalıba girmeden önce, gövde oluşmadan önce.

Işk dadıla: aşkın tadıyla. dizenin açıklanışı: benim öz varlığım gövdemden öncedir, tanrısaldır. Bu öz, gövdeye "tin/ruh" olarak girmeden önce vardım. O varlığın yarattığı taşkınlıkla, kavınaçla kendimden geçrhiş, tanrısal evrende dolaşır dururdum, tanrının güzelliğine vurgundum.

Cism belâsı: gödenin başa getirdiği yıkım. dizelerin açıklanışı: benim adımın Yunus olması bu gödemin yüzündendir, ben ayrı bir varlık değilim, tanrı ile birim, bir bütünlük içindeyim. Benim özüm tanrısaldır, sultanın sultanıdır...

★

- V -

1- Hak bir gönül virdi bana hâ dimeden hayrân olur
Bir dem gelür şâdi olur bir dem gelür giryân olur

2- Bir dem sanasun kış gibi şol zemheri olmuş gibi
Bir dem beşâretden toğar hoş bağ ile bostan olur

3- Bir dem gelür söyleyemez bir sözi şerheyleyemez
Bir dem dilinden dür döker derdlülere dermân olur

4- Bir dem çıkar arş üzere bir dem iner tahtesserâ
Bir dem sanasun katredür bir dem taşar ummân olur

5- Bir dem cehâletde kalur hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem talar hikmetlere Câlinus-u Lokman olur

6- Bir dem div olur yâ peri virâneler olur yiri
Bir dem uçar Belkıs ile sultan-ı ins-ü cân olur

7- Bir dem varur mescidlere yüz sürer anda yirlere
Bir dem varur deyre girer İncil okur ruhbân olur

8- Bir dem gelir İsi gibi ölmüşleri diri kılur
Bir dem girer kibr ivine Fir'avn ile Hâmân olur

9- Bir dem döner Cebrâil'e rahmet saçar her mahfile
Bir dem gelür gümrâh olur miskin Yunus hayrân olur

Ölçü:

Bir dem gelür / gümrâh olur / miskin Yunus / hayrân olur
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

1- *Tanrı bana bir gönül verdi "ha" demeden "hayranh" olur, şaşar kalır*
Bir süre gelir sevinir, bir süre de gelir ağlar

2- *Bir süre karakış gelmiş gibi üşür, donar sanırsın*
Bir süre de sevinçten kaynar bağ bahçe olur

3- *Bir süre gelir konuşamaz, bir sözü açıklayamaz*
Bir süre gelir dilinden inci dökülür dertlilere derman olur

4- *Bir süre göğün üstüne çıkar, bir süre yerin altına iner*
Bir süre damladır sanırsın bir süre taşar engin deniz olur

5- *Bir süre bilgisiz olur bir nesne bilmez anlamaz*
Bir süre bilgeliklerin içine dalar Calinus olur Lokman olur

6- *Bir süre ya dev olur ya peri, yıkıntılar olur yeri*
Bir süre Belkıs'la uçar canın cinin sultanı olur

7- *Bir süre camilere gider yerlere yüz sürer*
Bir süre kiliseye gider incil okur papaz olur

8- *Bir süre gelir İsa gibi ölmüşleri diriltir*
Bir süre gelir büyüklenir Fir'avun olur Hâmân olur

9- *Bir süre Cebrail kesilir her yere bolluk saçar*
Bir süre gelir yoldan azar uysal Yunus olur şaşar kalır...

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Bu şiirde işlenen konu, insanın tanrısal evrenden çıkışından sonra geçirdiği varlık aşamaları, değişikliklerdir. İnsan, belli bir biçimde durmayan, değişik varlık türlerine dönüşen, özellikle "ruh"u ile başka başka varlıklarda kendini sürdüren bir yaratıktır. Bu insanca, "ruhun gövdeden gövdeye geçişi", eskilerin deyimiyle "tenâsuh-u ervah" denir. Bu düşüncenin kaynağı da ilkçağ Anadolu-Yunan inançlarıdır. Tasavvuf insanın ölümsüzlüğünü, ruhun, ölümden sonra (gövdeden ayrıldıktan sonra) başka varlıklara göçerek, sağladığını böyle ileri sürer. Yunus Emre'nin bu şiirinde böyle bir özellik seziliyor. Öte yandan, gene bu ilkçağ görüşünden kaynaklanan, başka bir özellik daha var. O da, insanın gerçeği kavrama bakımından geçirdiği olgunluk aşamalarıdır. İmdi dize dize bunları açıklamaya çalışalım.

Hak bir gönül virdi bana: tanrı bana öyle bir gönül verdi ki, ben "ha" demeden o "hayran" oluverir, ben "hayran," sözcüğünün ilk sesi olan "ha"yı söylemeden o "hayran" olur. Halk dilinde "leb demeden leblebiyi anlar" deyiminde olduğu gibi.

Şâdi olur, giryân olur: sevinir, ağlar.

Zemheri: karakış, kışın en soğuk kesimi.

Beşâretden toğar: sevinçten doğar, kıvançlı olur.

Câlinus: Galenos (İ.S. 2. yy.) da denir, Anadolu'da yaşamış ünlü bir hekimdir, bitkilerden yaptığı birleşimlerle sayrılıkları giderirdi. Gene bir Anadolulu hekim olan Hippokrates (İ.Ö.V.yy.İstanköy)in izinden yürüdü. islam ülkelerinde "Calinus" adıyla bilinir.

Lokman: Lokman Hekim de denir. İslam ülkelerinde adı söylencelere karışmış ünlü bir hekim olarak bilinir. Bunun Calinus (bk.) olduğu da söylenir.

Belkıs: ilkçağda Saba ülkesinin yöneticisi kadın. Peygamber Süleyman'la olan özel ilişkileri nedeniyle ünlüdür. Belkıs da olağanüstü nitelikler taşır, süleyman Peygamber gibi kuşlarla konuşur, göklerde uçarmış.

İsi: ölüleri dirilttiği söylenen İsa Peygamber.

Fir'avn: tanrılığını ileri sürdüğünden ağır bir dille suçlanan eski Mısır krallarının genel adı.

Hâmân: adı söylencelere karışmış bir İran yöneticisi. İslam inançlarına göre Musa Peygamber'in doğacağını sezince bütün yeni doğmuş erkek çocukların öldürülmesini buyurmuş, Fir'avun ile işbirliği yapmış, eskiçağın en varlıklı iki kişisinden biriymiş (öteki varlıklı kişiye de Karun denir).

Cebrail: Tanrı'ya yakın olan meleklerden biri, tanrı ulağı. Muhammed'e peygamberliğini bildiren, ona mirac'a çıkışta yolgösteren melek.

★

XIV. YÜZYIL

1- Gülşehri, öl. XIV.yy. ilk yarısına doğru.

2- Aşık Paşa, öl. 1333

3- Mes'ud bin Ahmed, öl. XIV.yy. ortaları..

4- Mustafa Darir, öl. XIV.yy. ortaları.

5- Yusufi, öl. XIV.yy. ortaları.

6- Şeyhoğlu Mustafa, öl. XIV.yy. sonları ya da XV.yy. başı.

7- Elvan Çelebi, öl. XIV.yy. içinde

8- Kadı Burhaneddin, öl. 1398

9- Mehmed, öl. 1398 den sonra (başlıca yapıtı olan Işk-nâme'-nin yazılışı 1398 dir.)

10- Nesimi, Seyid İmadeddin, öl. 1408-1418 arası (XIV.yy. ozanı olduğu kesinlikle biliniyor).

11- Ahmedi, öl. 1413.

XIV. YY

Divan şiirinin gelişme döneminde XIV. yy.ın önemli bir yeri, etkin bir içeriği vardır. Önceki yy.lar, divan şiirinin "doğuş dönemi" sayılabilir. XIV.yy. ise kesin biçimini alma, "belirlenme dönemi"dir. dil, ölçü, biçim, konu gibi genel öğeler bu dönemde kesinliğe ulaşmış, daha açığı bir "değişmezlik" kazanmıştır. Önceki yy.ların sağladığı düşünce alanında, o alanın verimli sayılabilecek toprağı üzerinde, yeşeren divan şiiri, bu dönemde, eşkin olma durumundan kurtulmuş, yemişe yönelik genç ağaç niteliği kazanmıştır. buna karşın, Anadolu'da, yöre ağızlarının özelleştiği, ayrı ayrı söyleyiş biçimleri kazanmaya başladığı dönem de, gene, bu çağdır. Ağızların oluşmasında "Azeri ağzı" denen Doğu ağızlarından birinin etkisi büyüktür. Bu etkinin ne denli yaygın olduğu Kadı Burhaneddin, Seyyid Nesimi, Fuzuli gibi ozanların dillerini karşılaştırınca daha kolay anlıyoruz. İlkinin Anadolu'da, öteki ikisinin Anadolu dışında yaşamalarına karşılık, dilleri birbirine yakındır, söyleyiş bakımından. Özellikle yabancı dillerden, başta Farsçadan yapılan çevrilerde Anadolu Türkçesinin XIV.yy.da ki özelliği, arınmışlığı görülür. bu dönemin ozanlarından Mes'ud bin Ahmed'in çevirileri Anadolu Türkçesinin en tutarlı örnekleri olmakla kalmayıp, Anadolu ağzının bütün özelliklerini yansıtır. Şiir dilinde iki yönlülük bütün ayrıntılarıyla belirirken, Anadolu ağzının incelikleri de ortaya çıkar.

Bir ay yüzli kız ile oynar idi
Yürek tolı kan nitekim nar idi
Ne oyın kamuyı virür oyına
Çeviklik ton imiş anın boyına

Mes'ud bin Ahmed'in "Süheyl-ü nevbahar" çevirisinden alınan bu örnekte Anadolu Türkçesinin gücünü görmek kolaydır. Çeviri bu dille, bu söyleyiş biçimiyle sürer gider.

XIV.yy.ın şiir anlayışı bu bütünlüğü korumaz, iş "gazel" türüne dökülünce Fars-Arap dillerinden aktarılmış kavramların, gitgide çoğalmaya başladığı, özellikle büyük illerde yaşayan divan ozanlarında, yabancı kökenli sözcüklere duyulan eğilimin hızlandığı görülür. Öte yandan "Mevlânâ"nın izini süren oğlu Sultan Veled'in bir kurum biçimine

dönüştürdüğü "Mevlevilik"in etkisiyle Farsça, yeniden önem kazanır, yer yer divan şiirine egemen olur. Buna karşın, Anadolu'nun değişik bölgelerinde yetişen divan ozanları Türk diline bağlılıklarını, ufak ölçüde de olsa, sürdürür. Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin bu konuda en tutarlı, en sağlam örnekleri vermişler. Şiirlerinde Arapça, Farsça sözcükler az değilse de ağırlık gene Türk dilindedir. Oysa, ilerde görüleceği üzre, XVI.yy.da Türk dili etkin gücünü yitirecek, şiirdeki oranı yüzde ona düşecektir.

Şiir, bu dönemde, yavaş belli bir dil odağında yoğunlaşmaya başlar, Türkçeden uzaklaşır demiştik. Bu uzaklaşma konuların ağırlığından, Türk dilinin yetersizliğinden değildir. osmanlı toplumunda, yönetiminde başlayan tekelci anlayıştan dolayıdır. Anadolu insanları, illerde oturanlarla, kırsal bölgelerde oturanlar diye ikiye ayrılır. Konar-göçer Türk topluluklarının kursal bölgelerde yaşamaları, Türk dilini koruyup sürdürmeleri, "şeriat" denen din yasasının, kırsal bölge koşullarına uymayışı nedeniyle, bütünlük içinde uygulanamayışı, yaşamada davranış ayrılığına yolaçar. Öyleki, bir ozan "divan" türünde yazdığı şiirle, yabancı dilden yaptığı çeviride özdeş dil kullanmaz. "Gazel", "kaside" türlerinde dil ağırlaşır, uzun şiir çevrilerinde kolaylaşır, arınır. Bunun nedeni açıktır. Çeviri şiirde, bütün sözcüklerin karşılıkları günlük konuşma dilinde bulunur. Oysa "gazel", "kaside" türünde İran şiirinin izini sürme ağır bastığından, iran ozanlarının benimsedikleri dile yönelinir. Çeviride, çevrilen şiirde geçen bütün sözcüklerin karşılıklarını arama, bulma gereği vardır. "Gazel" "kaside" türünde ise ozanın bildiği Arapça, Farsça kavramlar yeterli sayılır, Türk dilinden yeni bir karşılık arama gereği kalmaz. Bu durum ilk bakışta biraz yetersiz gibi görülebilir. Ancak, konuya biraz girince, divan ozanının dil konusunda, daha XIV.yy.da bile, işin kolayına kaçtığı, bilinenle yetinme eğilimini benimsediği anlaşılır.

XIV.yy. divan şiiri, Anadolu'nun yönetim bakımından, toplum düzeniyle bağlantılıdır. Anadolu, bu yılda, tek elden, tek kurumca yönetilmiyor, ayrı ayrı beylikler, yöresel yönetimler vardır. Osmanlı egemenliği altında bulunan bölgelerde divan şiirinin dili birliğe kavuşmuş gibidir, Arap-Fars dillerinden aktarılan kavramlar bu birliğin, bütünlüğün başlıca etkenidir. Beyliklerde ise durum Türk dilinin çıkarınadır. Özellikle Karamanoğlu Mehmed Bey'in başlattığı Türk diline bağlılık etkisini sürdürdü.

XIV.yy.da yaşamış divan ozanlarının hepsinden önemli nicelikte şiir kalmamıştır. Buna karşılık, günümüze kalan ozanların divanları, çağın şiir anlayışını, gelişimini, düşünce evrenini, dilini anlamaya yeter. Bu çağın en ilginç sayılan ozanları Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin, Seyyid Nesimi, Mes'ud bin Ahmed, Elvan Çelebi, Ahmedi, Şeyhoğlu, Gülşehri bg. değişik konuları işleyen, mesnevi türünde çevirilerle, kendi yazdıkla-

rı ürünlerle ün sağlamış kimselerdir. Ancak, bu ozanların kimi divan şiiri değil de, dil bakımından, Türk dilinin o dönemdeki durumunu konu edinecek bir çalışma yönünden önemlidir. Özellikle Mehmed adlı, yaşamıyla ilgili yeterli bilgi bulunmayan, bir ozanın "Işk-name"si üzerinde durmaya değer önemli bir mesnevidir.

XIV.yy. yazının başka bir özelliği de, İran şiir geleneğine uyularak "mesnevi" türünün denenmesi, yayılması, kaynağını eski dinlerde bulan öykülerin şiire konu edinilmesidir. Bir yandan İran ozanlarının, bu tür öyküleri konu edinen uzun şiirleri Türkçeye aktarılırken, bir yandan da özdeş konuyu işleyen Türkçe şiirler yazma geleneği doğmuştur. sevgiyi konu edinen duygulu, dokunaklı şiirlerin yanında savaşları, başarıları, yiğitlikleri işleyen şiirler de az değildir.

★

Gülşehri

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, XIV.yy. ilk yarılarında yaşadığı biliniyor. Gerçek adının Ahmed ya da Süleyman olduğu söylenir. Bir söylentiye göre Sultan Veled, kendisini Mevleviliği yaymak üzere Kırşehir'e göndermiştir. Gülşehri'nin önemi İran ozanı Attar'dan yeni ekler yaparak genişlettiği "Mantıku't-Tayr" (Kuş Dili) adlı yapıtında geçen öz Türkçe sözlernden dolayıdır. XIV.yy. Anadolu Türkçesinin özelliğini, varlığını dile getiren bu sözcükler dil araştırmaları bakımından ilginçtir. Adı geçen çeviri dilcilerin uzun uzun üzerinde durdukları kaynak yapıtlardan sayılır.

- I -

1- Gönglümi aldun gönğül virgil bana
Rahm kıl kim tengri rahm ide sana

2- Çün benüm ışkum degüldür serseri
Ya başum kes ya elüm dut ey peri

3- Bana çok nâz-ü tekebbür eyleme
Datlu dilden acı sözler söyleme

4- Işk geldi aklumi zâr eyledi
Şîr iken nâ-gâh bir mur eyledi

5- Yüregüm yandı vü göyündi canum
Mum gibi uş eriyügördi tenüm

6- Sorma kim ben sana ne ihsan kılam
Canumi isterisen kurban kılam

7- Işk odından canumi çün dağladun
Gönglümi saçun kılına bağladun

8- Düşdi bir zindâne gönglüm ey nigâr
Kim çıkarmaya anı tez Girdigâr

9- Her gice câna kemin sâz oluram
Kim kapunda bile canbâz oluram

10- Bir mahallede garib-ü dil-figâr
Kalmışam hayrân sergerdân-ü zâr

11- Sanma kim yârenlerüm çokdur benüm
Senden özge kimsenem yokdur benüm..

Ölçü: *Gönglümi al/dun gönğül vir/gil bana*
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Gülşehri, Mantıku't-Tayr, TDK.1957, s.46).

"Gönğül" sözcüğü ölçüye vurulurken "gönül" biçiminde okunur.

1- *Gönlümü aldın gönül ver bana*
Acı ki tanrı da acısın sana

2- *Benim sevgim başıboş değildir*
Ya başımı kes ya elimden tut ey peri

3- *Bana karşı çok nazlanıp ululanma*
Tatlı dilden acı sözler söyleme

4- *Sevgi geldi usumu karıştırdı*
Arslanken birden bir karıncaya çevirdi

5- *Yüreğim yandı canım kavruldu*
Gövdem mum gibi eriyiverdi işte

6- *Sana ne vereyim diye sorma*
Canımı istersen kurban edeyim

7- *Sevgi oduyla canımı dağladın*
Gönlümü saçının kılına bağladın

8- *Ey sevgili gönlüm bir zindana düştü*
Tanrı en tez çıkarmasın

9- *Her gece cana tuzak kurarım*
Kapında bile canımla oynarım

10- Bir yörede yersiz yurtsuz, yüreği yaralı
Kaldım, şaştım, başım döner, güçsüzüm

11- Benim yakınlarım çoktur sanma
Senden başka kimsen yoktur benim...

Dil özellikleri:

Gönglümi: gönlümü, "ng" ya da "ŋ" sesi Anadolu ağzında, bugün, "n" ile karşılanır.

Virgil: ver, Asya Türkçesinde "birgil" den geir.

İde: ede, eyleye. Rahm kıl kim tengri rahm ide sana/sen acı (rahm et) ki tanrı da sana acısın.

Çün: çünkü. *Degüldür*: değildir. serseri: başı boş, işsiz güçsüz dolaşıp duran.

Başum kes elüm dut: başımı kes, elimden tut. Ya beni öldür, ya bana yardımcı ol.

Göyündi: yandı, göyünmek/yanmak, kavrulmak. Ozan, "yüregüm yandı" dedikten sonra, "yanmak" sözcüğünü bir daha söylememek için eşanlamlısı olan "göyünmek" eylemini kullandı. Bu dizede "göyündi"den "kavruldu" anlamını çıkarmak dizenin yapısına daha uygun düşüyor. "Kavrulmak" da "yanmak" anlamını içerir.

İhsan kılam: vereyim, bırakayım, sunayım. "Sorma kim ben sana ne ihsan kılam / ben sana ne ihsan edeyim, diye, bana sorma, istersen canımı da sana adayım, kurban edeyim." "İhsan kılam" sözcükleri sevgiliye, ötekiler sevene özgüdür. "İhsan/bağış" büyükten küçüğe, "sunmak" ise küçükten büyüğe olur. "*Saçun kılına bağladun*: saçının kılıyla bağladın, saçının kılıyla gönlümü kendine bağladın, tutsak ettin.

Çıkarmaya anı tez: onu tez çıkarmasın.

Girdigâr: tanrı, yaradan.

Kemin-sâz: tuzak kuran. *Canbâz:* canla oynayan, çok korkulu oyunlar gösteren.

Dil-figâr: gönlü yaralı, üzüntülü, acılı. *dil*/gönül, *figâr*/yara.

Garib: evinden, yurdundan ayrılmış, kimsesiz, yabancı.

Zâr: acılı, üzüntülü, ağlayıp inleyen.

Sergerdân: başı dönmüş, şaşmış, kendinden geçmiş.

Yâren: yakınlar, tanıdıklar, bildikler, fars.yârân'dan bozma, arkadaşlar anlamında.

Kimsenem: kimsem. Bunun kimesne, kimse, kimsene bg. değişik söylenişleri vardır.

Özge: başka, ayrı. *Senden özge*/senden başka.

★

- II -

1- Bahâr oldı vü bustânlarda bülbül
Kılur gül ışkına feryâd u gulgul

2- Bu ömrile çemende hiç inanma
Ki bir haftadan artuk dirile gül

3- Gülün ömri azına gözüm ağla
Yazın tiz geçdigine ağız aç gül

4- Kime bir âfiyet geldi cihânda
Kim ana ermedi yüz bin tezelzül

5- Bu dünye izzetine garre olma
Delim tarta temenna vü tezelzül

6- Cihânun ârzusı cânun almak
Senün fikründe esbâb-ı tecemmül

7- Çegânc ölüm anub eyle ten ten
Kerâbe ömre gülüb kıla kal kul

8- Ola Gülşehri gafil kendüden kim
Anun zikrinde kılmagıl tegafül

9- Bize kim gerekirse cevr kılsun
Bizüm teslim geldi ve tecemmül

Ölçü: *Anun zikrin / de kılmâgıl / tegâfül*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Mecmuatü'n-nezâir, TDK.1982, s. 139-140).

- II -

1- *Bahar geldi ve bahçelerde bülbül*
Gül aşkına ağlayıp inlemeye başladı

2- *Bu yaşayışla, çemende, sakın inanma*
Gül bir haftadan çok yaşar diye

3- *Ey gözüm gülün az yaşadığına ağla*
Yazın erken gelip geçtiğine de ağzını açıp gül

4- *Yeryüzünde kime bir esenlik geldi*
Kim yüz binlerce sarsıntı geçirmedi

5- *Bu dünyaya aldanıp büyüklenme pek*
Her zaman yalvarır aşağılanır insan

6- *Evrenin dileği canını almaktır*
Senin düşüncen ise süslenip püslenme

7- *Çalgı gibi ölümü anıp ten ten ededur*
Şarap testisi de yaşama gülüp kıl kıl eder

8- *Gülşehri kendini bilmez olduğundan*
Onun yaptığını yapıp bilmezliğe sapma

9- *Kim gerekirse bize acı çektirsin*
Bizim ölüm ve süslenme günümüz geldi...

Dil özellikleri:

Bahâr oldı: bahar geldi, ilkyaz geldi.

Bustânlarda: bahçelerde, bağlarda.

Vü: ve, ile.

Gulgul: ses çıkarma, gul-gul diye ses çıkarma.

Kılur: kılar, eder, eyler.

Tezelzül: sarsıntı, sarsılma, deprem, titreme (zelzele sözcüğü ile eşkökenli).

Garre olma: büyüklenme (gururlanma), kendini büyük görme, üstten bakıcı olma.

Delim: boyuna, her zaman, sürekli.

Tarta: çeke, dayana, tartmak: çekmek, dayanmak, ölçmek, dengelemek.

Tezelzül: aşağılanma, aşağı görme, aşağılama (zillet sözcüğü ile eşkökenli. Eski yazılarda "z" sesinin değişik biçimde verilmesi nedeniyle, burada iki yerde geçen "tezelzül" sözcüğünün anlamı ayrıdır).

Esbâb-ı tecemmül: süslenme olanakları, süslenip püslenme yolları, süslenmek için gerekli olanlar.

Çegâne: çalgı, vurularak çalınan bir çalgı, tef.

Karâbe : kırba, şarap testisi.

Kal kul: sıvının kaptan dökülürken çıkardığı doğal ses, kul-kul, gul-gul bg.

tegafül: bilmezlik, bilmez görünme, bilmezlenme

tecemmül: süslenme, donanma (bu dizede, bizim ölüm günümüz gelip çattı, artık süsleneceği, donanacağız, kefenlenip gerekli törenle gömüleceğiz, gibi, bir anlam saklıdır.).

★

Aşık Paşa

Kırşehirli olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Yaşamı konusunda, kesin, yeterli bilgi yoktur. Bir söylentiye göre ailesi Horasan'dan göçüp gelmiştir. Aşık Paşa, Anadolu'da Türkçenin şiir dili olmasını sağlayan, bu konuda en bol örnekler veren ilk ozanlardan biridir. Selçuklu döneminde Farsçanın bilim, yazın dili olarak benimsenmesine karşılık Aşık Paşa Türkçe'yi, arı duru bir Türkçe ile şiir söylemenin gereğini savundu. 1272 de doğup 1333 te öldüğü, Kırşehir'de gömüldüğü en yaygın söylentiler arasındadır. Aşık Paşa'nın, Türk yazın tarihindeki önemi, şiirlerinden çok dili dolayısıyladır. Şiirlerinde, o dönemin geleneğine uygun olarak, tasavvuf konularının ağır bastığı görülür. En önemli yapıtı Garibname'dir.

1- Kamu dilde varidi zabt-u usul
Bunlara düşmişidi cümle ukul

2- Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi

3- Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolı ol ulu menzilleri

4- Bu Garib-name inen geldi dile
Kim bu dil ehli dahi mani bile

5- Türk dilinde ya'ni ma'ni bulılar
Türk-ü Tacik bile yoldaş olılar

6- Yol içinde birbirini yermeye
Dile bakub ma'niyi hor görmeye

7- Türk dilinde anlıyalar ol Hak'ı
Ta ki mahrum kalmaya Türkler dakı

8- Gerçi gönüldür iren ol menzile
Ol gönülde eğlenen gelmez dile

9- Kamüsiyle dil dahi hem işdedür
İrimezse aydur uşdur işdedür

10 - Halıya doğru haber aydur bu dil
Gerçi kim irmez ana bu kal-ü kıl

11- Kamu dilde ma'ni vardur biline
Kamu yolda Hak bilindi bulina

12- Her nefisden yok açıkdur Tengriye
Kim anabildise anı bi-riyâ

13- Ma'ni ehli ma'ninün kadrin bilür
Kande kim bulsa ana rağbet kılur

14- Çok acayib çok garayib nesneler
Söylenür dilde neler vardur neler

15- Ma'niyi bir dilde sanmam siz heman
Cümle diller anı söyler bi-gümân...

Ölçü: *Kamu dilde / varidi zab / tu usul*
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Garibname, Süley.Ktb.Lala İsmail, nu.214)

1- Bütün dillerde kural yöntem vardı
Bütün aydınlar bunlarla uğraşırdı

2- Türk diline kimse önem vermezdi
Türklere gönül veren olmazdı

3- Türk bile bilmezdi bu dilleri
İnce yolu o yüce erekleri

4- Bu "Garibname" ile dile geldi
Ki Türkçe konuşan da anlasın

5- Açıkçası, Türk dilinde anlam bulsunlar
Türk, Acem birbiriyle yoldaş olsunlar

6- Yol içinde birbirini yemesin
Dile bakıp anlamı aşağılamasın

7- Tanrı'yı, doğruluğu Türk diliyle anlasınlar
Türkler de bundan yoksun kalmasınlar

8- O ereğe ulaşan gönüldür ancak
O gönülde gizli kalan çıkmaz aydınlığa

9- Dil bile hepsiyle ilgilenmektedir
O ereğe varamayan, olduğu yerde, işte budur der

10- Bu dil doğruyu söyler bildirir
Bu dile dedikodu karışmaz, girmez

11- Kamu dilde anlam vardır bilinecek
Kamu yolda tanrı, doğruluk bilinir, yeter ki bulunsun

12- Her kişinin özünden tanrı'ya yol gider
Bunu ikiyüzlü olmadan anabilen başarır

13- Aydın kişi anlamın değerini bilir
Nerde bulsa ona karşı eğilim gösterir

14- Çok şaşılası çok görülmedik nesneler
Söylenir dilde daha neler var neler

15- Yalnız bir dilde anlam var sanmayın
Bütün dillerde söylenen anlamdır kuşkusuz..

Dil özellikleri:

Aşık Paşa'nın "Garib-name" adlı yapıtından alınan bu bölüm, XIV.yy. Anadolusunun bir gerçeğini, Türk diline, genellikle kırsal bölgelerde yaşayan Türklere değer verilmeyişini dile getiriyor. Bundan dolayı, bu örnekte şiir özünden çok, işlenen konu, aydınlığa çıkarılan gerçek, toplum olayı düşünülmelidir.

Kamu: bütün, hep, "kamu dilde / her dilde, bütün dillerde". bugün "bütün dillerde", "her dilde" yerine, XIV.yy.da "kamu dilde" denirdi.

Zabt-u usul: dilin genel kuralları, yöntemleri.

Zabt: derli toplu, kurallı, düzenli olma durumu, dağınık olmama (anlam genişlemesiyle) usul: yöntemler, yöntem (bugün tekil olarak söylenir, gerçek anlamı "kökler, kaynaklar, asıllar, temeller, ilkeler" bg.dir.

ukul: akıllılar, ölçülü düşününler, bilginler, bilgeler, aydınlar.

kimsene: kimse.

Hergiz: olmaz, kesinlikle olmaz, yok bg. olumsuzluk bildirir.

"Türklere hergiz gönül akmaz idi / Türklere değer veren, önem veren, gönlünde sevgi duyan olmazdı", daha açığı: Türklere kimse sevmezdi.

Ulu menziller: düşünce alanında ulaşılması istenen yüce erekler, yüksek olgunluk aşamaları, derin anlamlar.

İnce yol: düşünce bakımından derin olan konu, çok çalışmayı, öğrenmeyi, emeği gerektiren bilgi, kural, ilke, bir düşüncenin özü.

Dile geldi: açıklandı, söylendi, ortaya kondu.

Bile: bilsin, bilmeli, öğrensin. Ayrıca "ile" anlamında söylenirse de burada kil "bile" sözcüğü "bilmek"ten türemiştir, "bilsin" anlamındadır.

Bulılar: bulalar, bulsunlar, bulmalılar.

Olılar: olalar, olsunlar, olmalılar.

Tacik: İran'ın komşularına, Farsça konuşanlara Türklerce verilen genel ad. kimi yerde bütün İranlılar, kimi yerde "başka ulustan olanlar, yabancılar" anlamında da söylenir.

Dakı: dahi, bile, öylece, öylesine. bugün "dahi" biçiminde söylenen sözcük eskiden "dakı", "takı" diye söylenir, yazılırdı.

Gönülde eğlenen: gönülde kalan, aydınlığa çıkmayan, saklanan, gizli tutulan, söylenmeyen.

Gönüldür iren ol menzile: gerçek ereğe ulaşan, bilginin, bilmenin kaynağı olan gönüldür.

Kamusiyle: hepsiyle, bütünüyle.

İşdedür: iş görmektedir, çalışmaktadır. Ayrıca "işte budur" anlamında "işde-dür / işdedür / işdedir"..

Uşdur: işte budur, böyledir, işte.

Aydur uşdur işdedür: işte budur der, söyler.

Aydur-eydür: söyler, der. Kimi yerde "eydür", kimi yerde "aydur" bizçiminde geçerse de anlam birdir, değişiklik söyleyiştedir.

Kal-ü kıl: dedi-kodu, başka bir söylenişi de "kıl-ü kal" biçimindedir. Arap dilinde "kale" sözcüğü "söylemek" anlamındadır. "Kal" de ondan gelip" dedi, söyledi" karşılığıdır.

Bilindi bulına: bilindi bulunsun, bulunmalı (tanrı bütün yöntemlerle, yollarla bilinir, yeter ki onu bulabilecek olgunluğa erişilsin.)

Anabildise anı: onu kim anabilmişse, kim ikiyüzlülüğe sapmadan, tanrı adını anmışsa.. Bu dizede "tanrı'ya giden yol kişinin gönlünden geçer" anlamında olan bir inanç sökonusudur.

Ma'ni ehli: bilgili kimse, anlamı kavrayan, aydın, olgun kişi.

Kande: nerede, kanda, ne yanda, hangi yörede, nerde.

Acayib: şaşılası, şaşırtıcı, bilinen ölçülere, kurallara uymayan, çok değişik, büsbütün başka.

Garayib: görülmedik, işitilmedik, garip. Bu iki sözcük, gerçekte çoğuldur, Türkçede önad (sıfat) gibi kullanılır. "Acayib"in doğrusu "acaib/acibler", "garayib"in doğrusu "garaib / garibler" biçimindedir.

Bi-güman: kuşkusuz, kesin, açık. "Bi" olumsuz yapmaya yarar, Türkçede "sız" karşılığıdır. "Güman" ise kuşku, kesin olmayan demektir.

★

Mes'ud Bin Ahmed

XIV.yy. ortalarında öldüğü biliniyor, yaşadığı dönemle ilgili bilgiler yok denecek nicelikte azdır. Elimizde bulunan şiirlerinden dilinin işlek olduğu anlaşılıyor. Anadolu Türkçesinin ilk örneklerinden sayılan bu şiirler dil bakımından önemlidir.

1- Toldur kadehi sun elüme kıl beni serhoş
Ger ağu ola yarum adına idüven nûş

2- Bu od ile kim ışkı yüregüme bırahdı
Sanma ki tamarduğı kanum eylemeğe cûş

3- Kirpiklerinün nâzük okı sineme batdı
Sınamağıçün sun elüni demreni gör uş

4- Yüzin göreli gitmeyiser yaş gözümden
Lâbud güneşe kim ki bahar gözi ola puş

5- Ey gönğlüm alan âlem eger gavga tolarsa
Fikrüm evüni eylemişüm ışkun içün boş

6- Her gice karanğuda hayalün beni ister
Koma yalınuz gelmeğe bir kimse bile koş

7- Sini göreli gitdi benim aklım-u huşum
Her kim ki peri yüzini gör(e) ola bi-huş

Ölçü: *Toldur ka / dehi sun e / lüme kıl be / ni serhoş*
mef'ulü mefâilü mefâilü feulün

(Kaynak: Prof. Mortman basımı 1925 TDK.Kitaplığı)

1- *Doldur kadehi sun elime kıl beni sarhoş*
Ağu da olsa sevgili adına içeyim

2- *Bu od ile yüreğime aşkı bıraktı*
Kuruttuğu kanım kaynamayacak sanma

3- *Kirpiklerinin ince okı göğsüme battı*
Sınamak için sok elini işte temren gör

4- *Yüzünü göreli gözümden yaş gitmiyor*
Besbelli güneşe kim baksa gözü kamaşır

5- *Ey gönlümü alan yeryüzünde kavga çıkarsa*
Gel, yüreğimin evini sevgin için boş bıraktım

6- *Her gece karanlıkta görüntün beni ister*
Yalnız bırakma kimse gelmesin sen koş gel

7- *Seni göreli dengem düzenim bozuldu şaşakaldım*
Kim bir perinin yüzünü görse çıldırır...

Dil özellikleri:

Toldur: doldur,

Sun elüme: ver elime, "kıl beni sarhoş / beni sarhoş et, kendimden geçir.

İdüven: edeyim, bunun "idüben" biçimi de vardır. Bu sözcük, "ederim" anlamına da gelir.

Ger ağu ola: ağu bile olsa,

Yarum adına: sevgilimin adına, onun gönlü için.

Nuş: içme, içmek. "idüven nuş / içerim, içeyim".

Bu od ile: bu ateşle.

Bırahdı: bırahtı. "Işkı yüregüme bırahdı / aşkı yüreğime bıraktı".

Tamarduğı: kuruttuğu, "tamarmak / kurutmak, kurumak".

Tamarduğı kanum: kuruttuğu kanım.

Eylemeye cuş: kaynamaya, coşmaya. "Cuş eylemek / kaynamak, coşmak".

Sıynamağıçun: sınamak için, denemek için anlamak istersen.

Demren: temren, okun ucundaki sivri demir.

Gitmeyiser: gitmiyor, gitmez.

Lâbud: besbelli, elbette, kuşkusuz.

Bahar: bakar

Fikrüm evüni: gönül evini, gönlümün evini. "Fikr" sözcüğü "düşünce" anlamına geldiği gibi "gönül", "kişinin iç evreni, özü" karşılığı da söylenir.

Karanğu: karanlık.

Koma: bırakma, "koma yalınuz / yalnız bırakma".

Sini: seni.

Aklım-u huşum: usum, istemin, dengem-düzenim.

Akl: us, huş: us (birincisi fars., ikincisi ar.).

Peri yüzini: peri yüzünü (bu dizede, "perilerin yüzünü gören çıldırır" diye bir halk inancı dile gelmektedir).

★

Mustafa Darir

Erzurumludur, Mustafa Darir bin Yusudiye bilinir. XIV.yy. sonlarında yaşadığı, Mısır sultanı Berkuk adına değişik kaynaklardan çevirerek, bir "Siyer-i nebi (peygamberin yaşamıyla ilgili olaylar)" düzenlediği biliniyor (1388). Bir de "Yusuf ve Züleyha" adlı yapıtı vardır. XIV.yy. Türkçesini yansıtma baktımından önemli birer kaynak olan bu iki yapıt Mustafa Darir'e karşı ilgi uyandırmıştır. Yapıtları dil çalışmalarında birer kaynak sayılır.

1- Âşık olan kişide âr olmaya
Nice âşıkdır ki ol zâr olmaya

2- Vây ana kim ma'şukı dâim ana
Ola ağyâr ana hiç yâr olmaya

3- Derd ile ölmek gerek âşık yakın
Çünki ma'şukı vefâdâr olmaya

4- Âşıka ol ömr bâki olmasun
Çünki yâri ana dildâr olmaya

5- Ben nideyim bustan ey gülsitan
Çünki Yusuf ana gülzâr olmaya

6- Gözlerüm ayruk cihanda bakmasun
Çünki Yusuf ana envâr olmaya...

Ölçü: *Çünki Yusuf / âna envâr / olmaya*
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kitaplığı Nu.864)

1- *Aşık olan kişide utanç olmasın*
Ağlayıp inlemeyen aşık olamaz

2- *Vay ona ki sevgilisi boyuna*
Yabancı kalır, yakınlık göstermez

3- *Acıdan kısa sürede ölmesi gerekir o aşıkın*
Sevgilisi ilgisiz kalırsa ona karşı

4- *Aşıkın yaşamı uzun sürmesin*
Sevgilisi ona sevgili olmamışsa

5- *Ben bağı neyleyim ey gülbahçesi*
Yusuf orada güllük olmamışsa

6- *Gözlerim dünyada başka nesneye bakmasın*
Yusuf ona aydınlık kaynağı olmamışsa...

Dil özellikleri:

Nice: ne biçim, nasıl. "Nice âşık / ne biçim aşık, nasıl aşık".

Zâr: ağlayan, inleyen, acı çeken, üzülen.

Ma'şuk: sevilen, sevgili.

Dâim: boyuna, sürekli.

Ağyâr: yabancılar, başkaları, yabanoı, tanıdık olmayan.

Yâr: yakın, sevgili, arkadaş gönüldeş.

Ölmek gerek yakın: yakında, gün geçirmeden ölmek gerek, ya-
yamın anlamı kalmamış.

Vefâdar: ilgi duyan, yakınlık gösteren.

Bâki: ölümsüz, sürekli, boyuna yaşayan, unutulmayan.

Dildâr: sevgili, gönülde yeri olan kimse, gönül alan.

Bustan: bağ, büyük bahçe.

Gülsitan: gül ülkesi, gülbahçesi.

Gülzâr: güllük, gül yetişen yer, gülü bol olan yer.

Ayruk: başka.

Envâr: nurlar, parıltılar, ışımalar, ışık kaynağı.

★

Yusufi

XIV.yy. ortalarında yaşamıştır, kaynaklarda ayrıntılı bilgi yoktur. Elimizde bulunan "Varaka ve Gülşah" adlı yapıtından yaşadığı dönemin dilini, söyleyiş özeliğini öğreniyoruz. Adı geçen yapıtı dil araştırmaları bakımından önemli bir kaynaktır.

1- Ey Hudâvendâ kerim-ü kâr-sâz
Viribin gice vü gündüz kış-u yaz

2- Yürüden ay-u güneş ılduzları
Yaradan iniş yokuşu düzleri

3- Yağmurı dür taşı tuz eyleyen
Yirden ağaçdan kula kut eyleyen

4- Işkı birle mest iden âşıkları
İrgören maksudıne sâdıkları

5- Senden artuk kim dürür kadir işe
Sen virürsin lezzeti her bir aşa

6- Aşu itmek dürlü ni'met ter yimiş
Sen virürsin akça pul altun gümiş

7- Virdüğüne çok şükür yâ rabbena
Can fidâ olsun Resulün aşkına

8- Günde bizden sana ey Rabb'ü-l enam
Mustafa'nın ruhine yüz bin selâm

9- Ol durur cümle nebiler serveri
Ümmetisen şâdi kıl peygamberi

Ölçü: *Ümmetisen / şâdi kıl pey / gamberi*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
(Kaynak: İ.H.Ertaylan, Varaka ve Gülşah, 1945.

1- *Ey tanrı yüce, bağışlayan ve iş gören*
Kışı yazı geceyi gündüzü veren

2- *Ayı güneşi yıldızları yürüten*
İnişi yokuşu düzleri yaratan

3- *Yağmuru inci taşı tuz eyleyen*
Yerden ağaçtan kula yiyecek veren

4- *Aşk ile aşıkları kendinen geçiren*
Doğruları ereklerine ulaştıran

5- *Kimdir senden çok işe gücü yeten*
Sensin her yemeğe tadını veren

6- *Yemek ekmek türlü azık taze yemiş*
Veren sensin akça pul(para) altın gümüş

7- *Ey tanrı verdiklerine çok şükür*
Senin elçine can feda olsun

8- *Ey halkın efendisi günde bizden sana*
Mustafa'nın ruhuna yüz bin selâm

9- *Bütün peygamberlerin önderi odur*
Onun ümmetindensen peygamberi sevindir.

Dil özellikleri:

Hüdâvendâ: ey tanrı,

Kerim: yüce, bağışlayan, eliaçık, veren.

Kâr-sâz: iş gören, iş başaran, becerikli.

Viribin: veren, verici, vererek.

Kut: yiyecek, besin, azık, geçimlik.

Sâdık: doğru, doğru yolda olan, sözüne bağlı kalan.

Kadir: güçlü, gücü yeten.

İtmek: ekmek.

Akça pul: ak para, parlayan para, beyaz akça.

Ni'met: yiyecek, azık, besin, bolluk, geçimlik.

Ya Rabbena: Ey tanrı, ey efendimiz, ey tanrımız.

Resul: elçi, tanrı elçisi, peygamber.

Rabbü'l-enâm: halkın efendisi, halkın Tanrısı.

Nebi: peygamber.

Server: önder, başkan.

Şâdi: sevinçli, kıvançlı.

Ümmet: bir peygambere bağlanan, onun getirdiği dine inanan insanların oluşturdukları topluluk.

Dizenin açıklanışı: sen, Peygambere inanmış, onun getirdiği dine girmişsen, gereğini yerine getir de senin yaptığından dolayı Peygamber, tanrı katında, sevinsin. İslam inançlarına göre, Peygamber, kendine bağlananların iyi işlerinden dolayı sevinç duyar.

★

Şeyhoğlu Mustafa

Germiyan (Kütahya)lı olduğu söylenirse de doğum yeri kesinlikle bilinmiyor. "Hurşidname" adlı yapıtında, bitiş yılı olan 1387 de, elli yaşlarında olduğunu söylediğine göre doğum yılı da 1337 dolaylarındadır. Ölüm yılı da açıkça bilinmiyor. Şeyhoğlu Mustafa'nın Türk yazınındaki yeri "Hurşidname" adlı yapıtı dolayısıyladır. XIV.yy. Anadolu Türkçesinin kaynak yapıtlarından biri olan "Hurşidname" gerek içerdiği öz türkçe sözcükler, gerekse Türkçe söyleyiş bakımından, Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtır. Halk deyimleri, atasözleri yönünden dil çalışmalarına ışık tutacak niteliktedir. "Hurşidname 1979" yeni yazılarla basılmıştır.

1- Hicrün ile eyle çıkdı yüregümde başlar
Nâle kıldum derd ile feryâda geldi taşlar

2- Şol peri yüzlü meleksin kim görüb didârunı
Yüz urub korlar melikler ileyünde başlar

3- Secde-gâhı kâyinâtun sûretündür ey sanem
Mazhar-ı Haksın kemâl-i hüsnüne şâ-bâşlar

4- Eyle tahrir eyledi kaşunı nakkâş-ı ezel
Resmine mânendinün a'ciz kamu nakkâşlar

5- Uralı kaşun kemâni gamzen okın bağruma
Hun-i dildür gözlerümden her dem akan yaşlar

6- Gönlümün rahtın urub cân milkini târâc ider
Remz iderse gözlerüne şol harâmi kaşlar

7- İbn-i Şeyhiyem her evbâşa gerek ben baş olam
Rind-ü geh kallâş olam geh ışkıla yoldaşlar

Ölçü: *Rind-ü geh kal / lâş olem geh / ışkıla yol / daşlar*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Ömer bin Mezid, Mecmu'atü'n-Nezâir, 1982. Sonu "p" ile biten Türkçe sözcüklerde eski söyleyişe uyarak "b" yazdık.)..

1- *Ayrılığınla yüreğimde öyle yaralar çıktı ki*
Çığlığı basınca üzüntüden taslar inlemeye başladı

2- *Sen şu peri yüzlü bir meleksin ki yüzünü görüp*
Sultanlar önünde başlarını eğerek yere kapanırlar

3- *Ey sevgili evrenin secde ettiği yer senin görünüşündür*
Sen tanrı'nın göründüğü yersin güzelliğinin olgunluğuna
övgüler bizden

4- *Yaratılış günü süsleyicisi kaşını öyle çekti ki*
Resimin benzeri yapmada bütün ressamlar beceriksizdir

5- *Kaşın yayı süzgün bakışının okunu bağrıma saplayalı*
Her an gözlerimden akan yaşlar gönül kanıdır

6- *Gönlümün toplumunu vurup can ülkesini ilgarlar*
Şu soyguncu kaşların gözlerine bir göz kırpsa

7- *Şeyhoğlu'yum her dengesizce baş olsam yeridir*
İster derviş, ister dönek, ister aşk yoldaşları olsun.

Dil özellikleri:

Çıkdı yüregümde başlar: yüreğimde yaralar çıktı. Baş sözcüğü eskiden, özellikle halk ağzında çıban, yara, kabartılı yara karşılığı söylenirdi.

Nâle kıldum: çığlığı bastım, yüksek sesle inledim.

Feryâda geldi: yüksek sesle ağlamaya, çığlık atmaya başladı.

İleyünde: önünde, karşında, katında. İley: ön, karşı, kat.

Secda-gâhı kâyinâtun: evrenin yüzünü yerer koyduğu alan, evrenin secde ettiği yer, kâinatın secde yeri.

Suretündür: görünüşündür, görüntündür. suret sözcüğünün anlamları değişiktir. Bir nesnenin örneği, birinin yüzü, görünüşü, görüntüsü, benzeri, yansıması bg.

Mazhar-ı Hak'sın: tanrının görünüş alanına çıktığı yersin, tanrının görünüşüsün, tanrı katında mutluluğa varmışsın bg.

Kemâl-i hüsnüne: güzelliğinin olgunluğuna, güzelliğinin eksiksiz bütünlüğüne.

Kemâl: olgunluk, bütünlük, en gelişmiş durumda olma.

Şa-bâş: beğenme övme, yüceltme, alkışlama.

Tahrir eyledi kaşını: kaşını çekti, kaşına rastık sürdü, kaşını düzeltti. Tahrir etmek: kaş çekmek, kaşı düzeltmek, göze sürme çekmek.

Nakkaş-ı ezel: yaratılış olayının başında varolan süsleyici, ressam, bezeyici, tanrı, islam inançlarına göre tanrı, yaratılış gününde (ezel'de) varlıklara gerekli biçimlerini vermiş, onları belli biçimlere göre donatıp yaratmıştır. Bu olay nedeniyle tanrı'ya "Nakkaş-ı ezel" denir. Nakkaş sözcüğünü gerçek anlamı nakış yapan, süsleyen, bezeyen demektir. Birinci dizede "nakkaş" sözcüğü tanrı, ikinci dizede "ressam" anlamındadır.

Resmine mânendinün: benzerinin resmine.

Aciz: gücü yetmeyen, beceremeyen, beceriksiz, elinden gelmeyen, başarısızlığa uğrayan.

Kamu: bütün, hep. kamu nakkaşlar: bütün ressamlar, bütün süsleyiciler, bezeyiciler. İslam inançlarına göre canlı bir varlığın resmini yapmak yasaktır, suçtur. Burada adı geçen "nakkaş"ı süsleyici, bezeyici, donatıcı anlamında düşünmek gerekir. İran'da, Hindistan'da, Çin'de, son-

radan müslüman olan toplumlarda, eski uygarlığın etkisiyle bu yasağa uyulmamış, bütün canlı varlıkların, peygamber Muhammed'in bile (yüzü örtülü olarak) düş gücüyle resmi yapılmıştır.

Raht: topluluk, toplum, belli kimselerin oluşturdukları bir topluluk. Gönlümün rahtın: gönlümün toplumunu, gönlümün arkadaşlarından oluşan topluluğu, gönlümün arkadaşları, gönüldeşler topluluğu.

Târâc: ılgar, yağma, saldırıp ele geçirme.

Milk: mülk, ülke, yurt.

Harâmi: yol kesici, soyguncu, vurguncu.

Evbâş: ayak takımı, başıboş kimse, işsiz güçsüz.

Remz iderse: göz kırparsa, işaret ederse. Remz: simge, im, belirti, işaret.

Rind: alçak gönüllü bir yaşama biçimini benimseyerek varlıklığa, gösterişe, süse önem vermeyen, başına buyruk, gönlünce davranan olgun kişi, gönül eri...

Kallâş: dönek, sözüne güvenilmez, densiz, dengesiz, kaypak.

Geh: arasıra, bazan, bir öyle bir böyle, şöyle-böyle.

★

1- Çün bulınmadı cihânda derdüne dermân gönül
Yiridür bu hasret ile ger olursan kan gönül

2- Işk bâzârında sana çün ki hâsıldür ziyân
Bellü bil kim assı kılmaz nâle vü efgan gönül

3- Devr içinde ser-be-ser bimâra timârın viren
Bir imaretlik sana virmedi vîrân gönül

4- İ diriğâ bunca hecr-ü zecr-ü gam görmiş iken
Almadın dâdın felekden virisersin cân gönül

5- Gerçi yârun vuslatı haccında bayram itmedün
Yigrek oldur fürkat içün olasın kurbân gönül

6- Lâ-cerem ışkun belâsına muti olmak gerek
Kimsenenün hükmine çün olmadun fermân gönül

7- Sen ki manzurun felekdür nice olursın helâk
İ gönül hayrân gönül olma gönül giryân gönül

Ölçü: *Lâ-cerem ış / kun belâsı / nâ muti ol / mak gerek*
fâ'ilâtün f â'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *Evrende senin çektiğin acı giderilmedi ey gönül*
Bu özlemle kan dolarsan yeridir ey gönül

2- *Sevginin alışveriş yerinde senin işin zarardır*
Besbelli, ağlayıp inlemeden yarar gelmez ey gönül

3- *Dünyada sayrıya baştanbaşa sağlık veren*
Seni bayındır kılmadı ey yıkılmış gönül

4- *Ne yazık bunca ayrılık, sıkıntı, acı görmüşken*
Yazgıdan onmadın can vereceksin ey gönül

5- *Sevgiliye kavuşma "hacc"ında bayram etmedin*
En iyisi ayrılıkla kurban olmandır ey gönül

6- *Suzsuzken sevginin yıkımını çekmek gerek*
Kimsenin buyruğuna baş eğmedin ey gönül

7- *Senin yönelişin göğedir, bu tükenişin neden*
Ey gönül şaşkın gönül şaşma artık ey gönül..

Dil özellikleri:

Çün bulınmadı: bulunmadığından, bulunmadığı için.

Yiridür: yeridir, gerekir, uygundur, yaraşır.

Işk bâzârı: sevginin alışveriş yeri, aşk pazarı.

Hâsildür ziyân: ortaya çıkan yıkımdır, alınan zarardır, zarar doğmuştur.

Assı kılmaz: yarar sağlamaz, kazanç getirmez.

Nâle ve efgan: ağlayıp inleme, bağırıp çağırma.

Ser-be-ser: baştanbaşa.

Bimâr: sayrı, hasta, düşkün.

Timâr: sağıltma, sağlığa kavuşturma.

İmaretlik: bayındırlık, onanma olanağı, bayındır olma durumu.

Hecr-ü zecr-ü gam: ayırılık, sıkıntı ve acı.

Zecr: sıkıntı, baskı, kovma.

Dâd: doğruluk, uygunluk, yazdın, onma

Almadın dâdın: doğru bir karşılık görmedin, yaraşır bir durumun olmadı, yardım görmedin, elinden tutan olmadı onmadın..

İ: ey.

Diriğâ: yazık, *i diriğâ:* ne yazık.

Virisersin: vereceksin, vermek üzeresin, verirsin.

Yigrek: daha iyi, en iyisi, daha iyisi.

Hacc: kurban bayramında Kâ'be'ye gidip kutsal yeri görme.

Fürkat: ayrılık.

Lâ-cerem: suçsuz, gereksiz yere, belli bir neden olmaksızın.

Muti: baş eğen, boyun eğen, itaat eden.

Helâk: yok olma, ölme, ortadan kalkma, tükenme.

★

- III -

1- Câna cân almayıcak dünyede cânı n'iderem
Çün ki cânı n'iderem her dü cihânı n'iderem

2- Hüsni devri bana şol devr idi kim bedr-i temâm
Çün ki şakk oldı dahi devr-i zemânı n'iderem

3- Yâr elinden bana çün gelmedi bir nâme nişân
Giderem dünyede ben nâm-u nişânı n'iderem

4- İki âlemde murâdum benüm ol kândur kân
Çü kenâremde degül kevn-ü mekânı n'iuderem

5- Çü ziyân oldı bana assı vü ser-mâye kamu
Satu bâzârı kodum assı ziyânı n'iderem

6- Bugün ol cân ile ger tatluya dirlerse girem
Yarım ansuz çü na'im hur-u cinânı n'iderem

7- Çün emin oldı medarında hemişe Hurşid
Yar emin olmayıcak ömr-i imânı n'iderem

Ölçü: *Giderem dün / yede ben nâ / m-ü nişânı / n'iderem*
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: 2, 3 sayılı şiirler için, Hurşîd-nâme, Şeyhoğlu Mustafa, yay. Dr. Hüseyin Ayan, Erzurum, 1979, s. 232-381)..

- III -

1- *Cana can olmayacak canı dünyada ne yapayım*
Canı ne yapayım, iki dünyayı ne yapayım

2- *Onun güzellik çağı benim için dolunay dönemiydi*
Ay yarıldıktan sonra böyle bir dönemi ne yapayım

3- *Sevgili elinden bana bir yazı gelmedi kanıt olarak*
Gidiyorum artık, dünyada adı sanı ne yapayım

4- *Benim iki dünyada da dileğim o madendir o maden*
Yakınımda olmadıktan sonra oluşu varoluşu ne yapayım

5- *Bütün varlığım, kazancım elimden gitti*
Artık alışverişi bıraktım kazanmayı yitirmeyi ne yapayım

6- *Bugün o can ile tatlılık içinde olursam yarın*
Cennete girerim, onsuz cenneti huriyi ne yapayım

7- *Hurşid, kendi yörüngesinde güven altındadır boyuna*
Sevgili güven altında değilse inancın yaşamanı ne yapayım...

Dil özellikleri:

N'iderem: ne edeyim, ne yaparım, ne yapayım.

Dü cihan: iki dünya, iki evren (yeryüzü ile ahret).

Bedr-i temâm: dolunay.

Hüsni devri: güzelliğinin çağı, güzelliğinin dönemi.

Şol: şu, o.

Şakk oldı: yarıldı, ortasından ikiye ayrıldı.

Devr-i zaman: dönem, çağ zamanın dönüşü, çağın belli bir süresi.

Nâm-ü nişân: ad ve san (gerçek anlamda ad ve iz, ancak ikisi birlikte oluna ad ve san, ün ve san karşılığı söylenir).

Kân: maden, öz, kaynak, bir nesnenin ortaya çıktığı yer.

İki âlem: iki evren (dünya ve ahret).

Kevn-ü mekân: oluş ve varoluş, oluş ve oluşun gerçekleştiği yer, varlık alanı.

Ser-mâye: baş varlık, öz varlık.

Satu bâzâr: alışveriş.

Na'im: cennet.

Hur-ü cinân: huri ve cennetler, huri ve cennet.

Emin: güvenli, güvencesi olan.

Medâr: yörünge, dönüş yeri, güç, erk, dayanma gücü. Çün emin oldı medârından hemişe Hurşid" güneş (ayrıca kızın adı) yörüngesinde güvence altındadır (adı güneş anlamına gelen kız, Hurşid kendi yaşama ortamında güvenlidir, güvence altındadır).

Ömr-i imân: inancın yaşayışı, iman yaşamı. dizenin yorumu: ben güven altında olmadıktan sonra inancın yaşayışını, varlığını ne yapayım. Güven olmayınca inanmak ne işe yarar...

★

Elvan Çelebi

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, XIV.yy. ozanlarından olduğu, tasavvuf konularını işleyen şiirler söylediği, elimize geçen ürünlerinden anlaşılıyor. Şiirleri eski yazmalarda dağınık bir durumdadır. Dili, söyleyiş biçimi, kullandığı kavramlar divan şiirinin öncülerinden olduğunu anımsatıyor.

1- Bu cümle nesneye ışkdur bahâne
Bahâne ışk u hem ışkdur bahâne

2- Bu ışk içinde birdür câm-ü sâki
Bu ışk içinde birdür dâm-ü dâne

3- Bu ışkdur fâil-i lafz-ı ene'l-Hak
Bu ışkdur fâil Mansur yâ ne

4- Bu ışkdur kâşif-i esrârı gönlün
Bu ışkdan açılur ma'ni bu câne

5- Bu ışk iycnlcri bu ışk içinde
Görinür zât-ı ma'şuka iyâne

6- Bu ışkdur ol ezel gencin kılan fâş
Bu ışk oldı nişân ol bi-nişâne

7- Nice kılsun bu bir siz ışkı ma'lüm
Ki şerhi sığmadı bin dâstânc

8- Hele Elvan fidi kıl din fidini
Bu ışk içindc kalma hânümâne

9- Bu ışkun bin sıfatından birisi
Beyâne gelmedi sığmaz lisânc

Ölçü: *Bu ışkun bin / sıfâtından / birisi*
mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ülün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, eski Türk Edebiyatında Nazım, c.1/138. Birkaç dize alınmamıştır.).
Bay.Kt.cem.Böl. No: 5782

- I -

1- *Bütün varlığın nedeni aşktır*
Neden aşktır hem aşk nedendir

2- *Bu aşk içinde kadehle içki dağıtan birdir*
Bu aşk içinde tuzakla tane birdir

3- *"Tanrı benim" sözünü söyleyen bu aşktır*
Yapan bu aşktır Mansur kim oluyor

4- *Gönlün gizemlerini ortaya koyan bu aşktır*
Cana anlam aşk ile gelir

5- *Bu aşka tutulanlar bu aşk içinde*
Sevilenin özüne açıkça görünür

6- *Yaratılış defînesini açığa çıkar bu aşktır*
O belirtisiz yüce varlığı belirten bu aşktır

7- *Bir sözle aşkı anlatma olanağı yoktur*
Onun yorumu destana bile sığmadı

8- *Hele Elvan sen canını din yoluna ada*
Bu aşk içinde ev bark edinmeye kalkma

9- *Bu aşkın bin niteliğinden birisi*
Açıklanamadı dile sığmadı...

Dil özellikleri:

Bahâne: neden, bir varlığın oluşunu sağlayan nesne.

Cümle nesneye: bütün varlığa, bütün varlıklara.

Câm-ü sâki: kadeh ve içi dağıtıcı, içki dağıtan.

Dâm-ü Dâne: tuzak ve tane, tuzak ve avlamak için tuzağa konan tane, yem.

Fâil-i lâfz-ı ene'l-Hak: tanrı benim sözünü söyleyen.

İye: elinde bulunduran (Arapça "sahib" karşılığı).

Kâşif-i esrâr: gizlilikleri ortaya çıkaran.

Zât-ı ma'şuk: sevilenin özü, sevilenin varlığı.

Görinür iyâne: açıkça görünür.

Gencin kılam fâş: defineyi ortaya çıkarayım, giziliyi açığa vurayım.

Bi-nişân: belirtisi olmayan (burada anlatılan tanrı'dır, tasavvuf inançlarına göre, tanrı bütün evreni doldurmuştur, bütün evren tanrı'dır, tanrı bütün evrendir. Bu nedenle onun belli belirli bir izi, bir damgası yoktur.)

Ma'lüm: bilinen, açık olan, anlaşılan, kavranan.

Fidi kıl din fidini: din yolunda adamak istediğini ada, vereceğini ver, din yolunda canından geç.

***

Bu şiirde, tasavvufun "aşk" kavramından ne anladığı sergileniyor. Tasavvuf inançlarına göre bütün varlık türlerinin oluş nedeni, yaratılışın kaynağı, evrenin ortaya çıkışı "aşk" yüzündendir. Tanrı, kendi özüne duyduğu sevgi nedeniyle, bilinmeyenden bilinen alana çıkmış, "görünüş alanına" gelmiş böyle evren varolmuş. "Aşk" bütün varlık türlerini birlik (vahdet) içinde toplar, kişiyi geldiği tanrısal kaynağa, tanrı özüne ulaştırır.

★

Kadı Burhaneddin

Kayseri kadısı Şemseddin Muhammed'in oğludur, 1344 te Kayseri de doğdu, Sıvas Bey'i iken, bir savaşta yenilince öldürüldü 1398. Oğuzların Salur boyundan olduğu söylenir. Kadı Burhaneddin medrese öğrenimi gördü, çağının geleneğine uyarak islam bilimlerini öğrendi.

Kadı Burhaneddin, ününü, Sıvas Beyi olduğu oranda, yazın alanındaki başarısına borçludur. XIV.yy. Anadolu Türkçesiyle Azeri ağzının karışımından oluşan sağlam bir şiir dili vardır. Büyük bir Divan'da toplanan şiirleri, özellikle, dil bakımından çok önemlidir. Anadolu Türk şiirinin kurucularından sayılması gereken Kadı Burhaneddin duygulu, düşünceyle sevgiyi yoğurup kaynaştıran, ölçüden çok anlama önem veren bir ozandır. Aruz ölçüsüne uymayan Türkçe sözcükleri kullanırken, ölçüden çok sözcüğün bütünlüğüne, değer verir. Bu nedenle şiirlerinde yer yer ölçü tutarsızlıkları görülür. Ancak, bu tutarsızlıklar şiirdeki başarıyı engellemez. Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde ağırlık yaşamla ilgili izlenimlere, duyuşlara verilir. Bir din bilgini olmasına karşılık öteevrene değil, içinde yaşanan evrene bağlıdır. Yer yer tasavvuf kavramlarının serpiştirildiği şiirlerinde bile yaşanan gerçeklerden kopmadığı görülür. Uzun süre üzerinde durulmadığından gerçek değeri anlaşılamayan Kadı Burhaneddin, şiir gücü bakımından, Anadolu Türk ozanlarının en önde gelenleri arasında sayılmalıdır. Kimi şiirlerinde Seyyid Nesimi gibi derin, Fuzuli gibi içli, Nedim gibi yaşamın tadını çıkarmaya yönelik bir söyleyiş özelliği bulunur. Şiirlerinde geçen öz Türkçe sözcükler dil araştırıcıları için önemli, verimli bir kaynak niteliğindedir.

Büyük bir divan'da toplanıp basılan şiirlerinde yer yer şaşırtıcı bir derinlik, çekicilik, kolay söylenir izlenimini uyandıran özlülük vardır. Kadı Burhaneddin'in başka bir özelliği de "tuyuğ" denen şiir biçimine önem vermesi, doğu yazınında bir gelenek niteliği kazanan "kaside", "mesnevi" türlerini kullanmamasıdır.

- I -

1- Cânını cana virmeğe yürek içinde can gerek
Yüregi kanı su olub gözleri suyı kan gerek

2- Kavs kaşında gözleri bedr ile hoş kıran ider
İllâ budur ki gönülüm anda sâhib-kıran gerek

3- Gözi yüregi kanadur ben lebini kanadayım
Çünki şeri'at ol durur ki kana yine kan gerek

4- Yaşlu göz-ü saru beniz kanlu yüreg-ü od ciger
Yitmedi mi yâra ki dir ki sevüye nişân gerek

Ölçü: *cânını câ / na virmege / yürek için / de can gerek*
müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün

- I -

1- Canını cana vermek için yürek içinde can gerek
Yüreğinin kanı su olup gözünün yaşı kan gerek

2- Yay kaşlarının altında gözleriyle ay yanyana gelmiş gibi
Ancak bunu anlamak için gönlümün de yetkili olması gerek

3- Gözü yüreği kanatır ben de dudaklarını kanatayım
Şeri'at'a göre kana kan almak gerek

4- Göz yaşlı beniz sarı yürek kanlı ciğer ateş
Sevgiliye bu yetmedi mi de sevgiye kanıt gerek diyor...

Dil özellikleri:

Gözleri suyı: gözlerinin suyu, gözyaşı.

Kavs kaşında: yay gibi kaşında, Kavs/yay.

Kıran: iki nesnenin birbirine yaklaşması, yanyana ya da karşı karşıya gelme. Ozan burada, sevgilinin kaşını yeni doğan, bir yayı andıran, ay'a benzeterek gözlerle bağlantılı kılıyor. böylece ay'a benzeyen kaşla gözleri yanyana getiriyor. Güzelin gözleri, yeni ay'la karşı karşıya gelmiş gibi niteleniyor.

Sâhib-kıran: yetkili, güçlü, sultan, padişah, önder. Güzelin yay gibi kaşlarıyla gözleri arasında kurulan bağlantıyı kavramak için gönlün de yetkili, güçlü, bir sultan gibi üstün nitelikle olması gerekir.

Kana kan gerek: islam dinine göre, işlenen suça karşı suçluya eş nitelikte eylem uygulanır. Buna "kısas" denir. Göz çıkaranın gözü çıkarılır, diş kıranın dişi kırılır, kan dökenin kanı dökülür. Ancak bu işlemler din yasasına göre (şeriat'e göre) uygulanır, aykırı davrananlar da suçlu sayılır.

Sevü: sevgi, aşk.

Nişan: kanıt, belge.

1- Kadem basalı yoluna kadem kadem yanaram
Tapunda şem' gibi uşda dem-be-dem yanaram

2- Cihânı ten dilerem ben ki oduna yanam
Bu varlığı ile yanarsam oduna kem yanaram

3- Yahamı hiç komaz elden yaham elinde durur
El urmadın yahama dimedin yaham yanaram

4- Cemâli güneşi çün toğa hüsn göginde
Mecâlüm olmaya k'andın yana adem yanaram

5- Gözümün irmez eli ki nazar kıla yüzine
Ve ger göz ucuyile özgeye baham yanaram

Ölçü: *kadem basa / lı yoluna / kadem kadem / yanaram*
mefâilün feilâtün mefâilün feilün

- II -

1- Yoluna ayak basalı adım adım yanarım
Karşında mum gibi böyle yavaş yavaş yanarım

2- Ateşinle yanmak için evren gövdem olsun isterim
Bu varlığımla yanarsam odına boşuna yanarım

3- Yakamı bırakmaz elden yakam elindedir
Yakama el atmadan yakarsam yanarım diye düşünmedin

4- Yüz güzelliğinin güneşi güzellik göğünde doğunca
Gücüm kalmadı o yüzden yanar kişi ben de yanarım

5- Yüzüne bakmak için gözümün eli ermez
Başkasına göz ucuyla baksam bile yanarım...

Kadem basalı: ayak basalı, adım atalı.

Kadem basmak: ayak basmak, adım atmak, "kadem /ayak, adım".

Kadem kadem yanaram: adım adım yanarım, yavaş yavaş yanarım, için için yanarım.

Yanaram: yanarım. Bugün Doğu Anadolu ağzında da "yanaram" deniyor. Giderem/giderim, gelirem/gelirim bg.

Tapunda: karşında, katında, önünde, Şem'/mum..

Uşda: işte, böylece, böyle

Dem-be-dem: yavaş yavaş, ağır ağır, kesintiye uğramadan, sürekli olarak.

Dilerem: dilerim, isterim, "Cihanı ten dilerem / dünyanın ten, gövde, olmasını isterim, dilerim".

Bu varlığ ile: bu varlıkla. bu dizede "varlık" sözcüğü "gövde, olmasını isterim, dilerim".

Bu varlığ ile: bu varlıkla. bu dizede "varlık" sözcüğü "gövde" karşılığıdır.

Kem yanaram: boşuna yanarım, gereksiz yere, yararsız olarak yanarım. kem/kötü, gereksiz, yararsız, uğursuz.

Yaha: giysi yakası. ayrıca "yakmak" eyleminden yaha / yaka, yaksın, yakarsa. Yakmak sözcüğünün k/h seslerindeki dönüşmeyle "yahmak" biçiminde söylenişi yaygındır.

K'andın: ki ondan, o yüzden yana, yanarsa. "K'andın yana adem / ondan dolayı yanar insan".

Gözümün irmez eli: gözümün gücü yetmez, göremem, bakamam.

Nazar kıla: baka, bakabilsin. Nazar kıla yüzüne/ yüzüne bakabilsin, baksın.

Veger: ve eğer.

Özgeye baham yanaram: başka yere, başkasına bakarsam yanarım.

- III -

1- Kanı binüm ile senün ahd-ı vefâlarun begüm
Niçe niçe bu cânuma cevr-i cefâlarun begüm

2- Leblerüni şifâ diyüb derdüne bağladun beni
Diledügün çü eyledün kanı devâlarun begüm

3- Zülfüne döndi gönülüm hiç karâr bulmadı
Gör ki bu kılca cânuma nitdi hevâlarun begüm

4- Kaddüne rast diycyüm oldı muhayyer işbu dil
Vakti durur ki irişe câna nevâlarun begüm

5- Kodun ezel belâsını bizüm ile iy âşinâ
Şimdi nedür bu cânuma bunca belâlarun begüm

Ölçü: *Şimdi nedir / bu cânumâ / bunce belâ / larun begüm*
müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün

1- *Hani benimle senin anlaşıp uzlaşmaların begim*
Nedir boyuna canımı yakmaların üzmelerin beğim

2- *Dudaklarını şifa deyip beni derde saldın, kendine*
Bağladın, dileğin oldu kurtuluş yolu nerde beğim

3- *Gönlüm zülfüne yöneldi dengesi bozuldu,*
Sana uymak bu kılca canıma neler etti beğim

4- *Boyuna "rast" diyeyim gönül "muhayyer" oldu*
Cana mutluluk veren ezgilerini dinleme günüdür beğim

5- *Yaratılış günü olayını, yazgıyı saldın başımıza*
Peki canıma çektirdiğim acılar nedir şimdi beğim.

Dil özellikleri:

Kanı: hani, nerde, nerede.

Binüm: benim, bunun "benim" biçimi de var. Bugün de Anadolu ağzında "benüm" diye söylenen bu tür sözcükler, XIII. XIV.yy. Türkçesinde "üm", "ün" ekiyle yaygındı. "senün/senin", "benüm/benim" bg.

Begüm: beğim, beyim, efendim. Asya Türkçesinde "begüm" soylu kadınlara verilen özel bir sandı. bu dezelerde "sevgili", "gönüldeş" anlamındadır.

Niçe niçe: nice nice, daha ne güne değin, daha çok sürecek mi.

Diyüb: deyip, diyerek.

Diledügün: dilediğin, dilediğini, istediğini.

Çü eyledün: ettiğine göre, dileğin olduğuna göre.

kanı devalarun: devaların hani, nerde. Bana ettiklerinden kurtulmak için gereken girişimler nerde.

Derdüne bağladun: kendine bağlayarak başıma dert açtın, bana yeni bir üzüntü kaynağı oldun.

Türk dilinde "bağlamak" eylemiye deyim türetme yaygındır. "bel bağlamak", "gönül bağlamak", "yol bağlamak" bg.

Zülfüne döndi gönülüm: gönlüm zülfüne yöneldi, zülfüne bağlandı.

Kılca canuma: güçsüz, tükenmiş, arıklamış canıma. Türkçede "kılca" sözcüğü azlık, güçsüzlük bildiren deyimlerde kullanılır. "kılca canım kaldı" bg.

Rast: doğru, düzgün, gerçek, uyumlu, Bu dizede Doğu müziğinde bir makam adıdır. "muhayyer" denen makamla arasında yakınlık vardır. Ozan sevgilinin boyunu "rast"a benzeterek öteki makamla "muhayyer" ile olan yakınlığı dile getiriyor. Sevgilinin boyunu iki müzik makamı arasındaki uyuma, düzene benzetiyor.

Canı nevalarun: cana ezgilerin. "neva" sözcüğü ezgi anlamına geldiği gibi doğu müziğinde bir makamın da adıdır. Ozan rast, muhayyer, neva makamları arasında kurulan uyumla sevgilinin varlığında oluşan düzeni, ölçülülüğü dile getiriyor.

Ezel belâsı: yaratılış günü olayı, yazgı. "belâ" sözcüğünün gerçek anlamı "evet"tir. "kalu belâ" diye bilinen bu sözcük "evet dediler" anlamında söylenir. "Kalu/dediler", "belâ/evet". İslam inançlarına göre tanrı ruhları, melekleri yarattığı gün onlara "elesti birabbiküm/ben sizin tanrınız değil miyim" diye seslenmiş, onlar da "belâ/evet" dediler, böylece Tanrıya inandıklarını bildirdiler. Ozan bu olayla bağlantı kurarak, başıma gelenlerin alınyazısı sonucu olduğuna inanalım, ancak senin yaptıklarına ne diyelim? anlamını dile getiriyor. Önce karşımıza yazgıyı çıkardın, bizi onunla yanyana, başbaşa bıraktın, sonra döndün kendin de ayrı işler açtın başımıza.

Aşina: bildik, tanıdık, yakın.

Kodun ezel belâsını bizüm ile iy aşina: ey dost yazgıyı bizimle yanyana getirdin, onu bizimle yakın eyledin, tanıdık kıldın. Burada bir söz oyunu da var. "Aşina" sözcüğü bir yandan sevgiliye sesleniş, bir yandan da "belâ" ile yakınlık anlamını içeriyor.

İy: ey. İy aşina / ey dost. Başka bir anlamda da: "Ey, sen bizi belâ ile yüzyüze getirdin, başımıza iş aştın".

- IV -

1- Aşık ki uyar aklına divâne dirüz biz
Yazmazuz anı deftere divana dirüz biz

2- Biz baş ana dirüz ki ana baş kayusı yoh
Server diyü her bi-ser-ü sâmana dirüz biz

3- Gönlüme bir od sanema düşdi yüzünden
El ilcdimemüz yüzüne yana dirüz biz

4- Yüz sırr-ı nihâni ki anı kimsenc bilmez
Ağız ağız ol dilber-i pinhâna dirüz biz

5- Niçesi ccvâb ide bu derdüme tabibüm
Cân derdi diyü çün yine dermâna dirüz biz

Ölçü: *can derdi / diyü çün yi / ne dermana / deriz biz*
mef'ulü mefâilü mefâilü feulün

1- *Aklına uyan aşığa çılgın deriz biz*
Onu deftere yazmayız divana deriz biz

2- *Biz başında baş kaygısı olmayana baş deriz*
Önder deyi de varlığa üne boş verene deriz biz

3- *Ey güzel yüzünden gönlüme bir od düştü*
Ona el değdirmeyiz yansın deriz biz

4- *Kimsenin bilmediği yüzlerce gizliyi*
Ağız ağız o gizli güzele söyleriz biz

5- *Ey tabibim bu acımı giderecek kim var ki*
Can acısı diye o acıyı giderene deriz biz.

Dil özellikleri:

Dirüz: deriz, söyleriz.

Yazmazuz: yazmayız.

Deftere divana: şiirlerin yazıldığı dergi, defter, divan. eskiden "defter" ile "divan" eşanlamda söylenirdi. Kimi ozanlar buna "defter-i divan" adını verirlerdi ki "şiir dergisi" anlamında söylenirdi. Bu dizede ozan "divan" ile "divane" arasında, ses benzerliğine dayanarak, bir söz oyunu yapıyor.

Baş kayusı: baş kaygısı, başa gelen sıkıntılı durum.

Kayu, kayı: kaygı, kaygu.

Yoh: yok.

Server: önder, başkan, padişah, sultan.

Bi-ser-ü sâmân: başsız, varlıksız. Kendi başına buyruk olan yoksul. Dünya malına önem vermeyen. Perişan halli.

Sâmân: zenginlik, varlık, dünya malı, düzen, dinçlik.

El iledimemüz: el atmayız, yardımcı olmayız, el değdirmeyiz.

Yana dirüz biz: yansın deriz biz. Yana / yansın.

Sanem: put, yontu, heykel. Anlam genişlemesiyle, bir yontu gibi güzel. Çoktanrıcı dönemde, kendisine tapılan doğal nesne, bu nesnenin güzel, kutsal olması nedeniyle sevgiliye de "büt/put", "sanem" denirdi. Bundan türeyen "sanema" ise "ey sanem", "ey güzel", "ey sevgili" demekti.

Can derdi: can acısı, can sıkıntısı, canı üzen durum.

Dermân: acıyı, sıkıntıyı, derdi gideren nesne, derdin karşıtı. Ozan bu dizelerde sevginin yarattığı acıyı da seviyor, o acının giderilmesini, sevginin sona ermesi diye anladığından, istemiyor.

Rübailer

-I-

Ol göz ki yüzün görmeye göz dime ana
Şol yüz ki tozun silmeye yüz dime ana
Şol söz ki içinde sanemâ vasfun yok
sen bâd-ı hevâ tut anı söz dime ana

Ölçü :
Ol göz ki / yüzün görme / ye göz di / me ana
mef'ulü mefâilü feulün feilün

- II -

Didüm ki lebün didi ne şirin söyler
Didüm ki bilün didi ne nârin söyler
Didüm ki cânum cümle fidâdur saçuna
Didi ki bu miskin hele varın söyler

Ölçü :
didümki / lebün didi / ne şirin söyler
mef'ulü mefâilü mefâilün fâ

- I -

Yüzünü görmeyen göze göz deme
Tozunu silmeyen yüze yüz deme
Senin niteliklerini bildirmeyen bir söz varsa
Onu da boş say söz deme.

- II -

Dedim ki dudağın dedi ne tatlı söyler
Dedim ki belin dedi ne ince söyler
Dedim bütün canımı adadım saçına
Dedi ki miskine bak bütün varlığını ileri sürer.

Tuyuğlar

- I -

Geçdi geçen var ise devrân budur
Şimdi kopan canlara cevlân budur
Kimde ki var ise gelsün ortaya
Gizlemek pes neyiçün meydân budur

- II -

Ağız ağız yârdan râz olsa hoş
Dembedem işveyile nâz olsa hoş
Yahşi yaman ne gelürse sehl ola
Dilberi yâr ile dem-sâz olsa hoş

- III -

Yâr o(l)dur ki yâr ile hem-derd ola
Yârndan yüz kaytaran yâr serd ola
Yimek içmek yahşılıh günin gören
Er güninde ger döne nâmerd ola

- IV -

Câna cân virmeyenün ne cânı var
Cân virenün adıyile sanı var
Er gişinün metâi erlik olur
Cevherinün la'l ile mercânı var

- V -

Gönülüm tek görmedüm bir çin gönül
Kamu gönül gönlüme perçin gönül
Tolaşub zülfüne yitürmiş özin
İy gönül kara gönül miskin gönül

Ölçü: hepsinde

fâilâtün fâilatün fâilün

- I -

Geçen geçti varsa gün bugündür
Şimdi koşan canlar için dolaşma günüdür
Kimin söyleyecek sözü varsa çıksın ortaya
Gizlemenin gereği yok açık konuşalım

- II -

Sevgiliden gizli söz dinlemek ne güzel
Sık sık gönül eğlemek nazlanmak ne güzel
İyi kötü ne gelse kolay olur
Sevenle sevilen anlaşsa ne güzel

- III -

Yar yarın acısını paylaşandır
Yarından yüz çeviren katı yüreklidir
Yemek içmek gibi iyi gün gözeten
Erlik gününde yüz çevirirse alçaklık eder

- IV -

Cana can vermeyenin canından ne çıkar
Oysa cana can verenin adı sanı var
Er kişinin varlığı da erlik olur
Kuyumcunun ancak incisi mercanı var

- V -

Gönlüm gibi incinmiş gönül görmedim
Bütün gönüller benim gönlüme engel
Zülfüne dolaşarak özünü yitirmiş
Ey gönül mutsuz gönül kutsuz gönül

Kaynak: *Prof. Dr. Muharrem Ergin, Kadı Burhaneddin Divanı, 1980, şiir say. 39, 1267, 644, 652, 1330, 1332, 1378, 1373, 1401, 1417, 1389.*

★

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, elimizde bulunan, "Işk-name" adlı yapıtının incelemesinden, XIV.yy. sonlarında yaşadığı, adı geçen yapıtını 1398 yılında yazıp bitirdiği anlaşılıyor. Işk-name Anadolu Türkçesi bakımından da, Türk dili tarihi yönünden de kaynak yapıtlardın biridir. Özellikle içerdiği öz Türkçe sözlükler, o dönem Anadolu Türkçesinin ne denli varlıklı, işlenmeye elverişli bir dil olduğunu gösterir. Mehmed'in dili akıcı, söyleyişi, yumuşak, anlaşılması kolaydır. Türkçe atasözleri, deyimler şiirinde geniş bir yer kaplar. Işk-name yeni yazılarla basılmıştır.

-Işk-nâme'den-

1- Yakar bu devr-i sitem-ger yakar zemâne beni
Bırakdı epsem iken uş aceb figane beni

2- Felek kemânını kurdı yasadı çerh okını
Bu yir yüzinde gözetdi kılur nişâne beni

3- Kazâ gerek bu cihana muhit olaydı meger
Bırakdı kur'ayı evvel ider behâne beni

4- Hezâr cevr kılur mancınık-ı devr bana
Bu tan degül midi atdı koyub sapane beni

5- Ticâret eylemedin ışk ile sizer gönül
Kim assıyı çüride uğrada ziyâne beni

6- Yiyüb içüb gülerken neyidi ansuzda
İle gülinç ider ağlatdı bu zemâne beni

7- Hümâ hayâlini isterdi lütf ile Ferruh
Ne turfa bend ile bırakdı esbaba beni

Ölçü:
Bırakdı kur / ayı evvel / ider behâ / ne beni
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1- *Yakar beni bu kınayıcı dönem, bu çağ yakar beni*
Dilim yokken de inletmeye ağlatmaya başladı beni

2- *Yazgı yayını kurdu dünya okunu yastı*
Öyle benzer ki yeryüzünde nişan aldı beni

3- *Alınyazısı bu evreni kuşatmalıydı, yönetmeliydi*
Sırayı bıraktı da önce beni nişan aldı

4- *Çağ mancınığı binlerce acı çektirir bana*
Şaşılası iş değil mi beni sapana koyup atışı

5- *Daha aşk ile alım-satıma başlamadan gönül sezdi*
Bana kimin zarar verip kazancını çürüteceğini

6- *Yeyip içip gülerken neydi öyle birden bire*
Beni ele güne gülünç etti ağlattı zaman

7- *Ey Hümâ hayalini görmek isterken Fenni*
Beni bağladı güç işlerle başbaşa bıraktı...

Dil özellikleri:

Devr-i sitem-ger: sitem edici dönem, kınayıcı dönem, sitemli dünya, açı çektirici çağ (devr sözcüğünün, eski şiirde, belli bir anlamı yoktur, ozan buna yazgı, evren, çağ, dönem, dünya bg. değişik anlamlar verir).

Zemâne: zaman, dönem, çağ.

Epsem: dilsiz, suskun, konuşmayan.

Uş: işte, böyle, böylece.

Aceb: şaşılası, şaşılacak durum.

Felek: gök, yazgı, alınyazısı.

Felek kemanını kurdı: yazgı yayını düzene koydu, kurdu.

yasadı çarh okını: yazgı okunu yaya koyup nişanlamak için gevşek tuttu (vuracağı yeri bulunca gerip atacak).

Yasamak: yayı gevşetmek (bu dizede, oku atmak için yayı düzenlemek anlamı çıkıyor).

Gözetdi: gözledi, baktı, göz çizgisine aldı (oku atıp vurmak için).

Kılur nişâne beni: beni erekledi, oku bana atmak için düzenledi, beni nişan aldı.

Kazâ: yazgı, alınyazısı, Tanrı'nın, yaratılış gününde, belirlediği yaşma düzeni.

Muhit olaydı: kuşataydı, kapsayaydı (yazgı bu evreni egemenliği altına almalıydı, bu gerekliydi, oysa önce yapılması gerekeni bıraktı da, şimdi beni ele aldı, benimle uğraşıyor).

Mancınık-ı devr: evren mancınığı, yazgı mancınığı. Mancınık, kalın duvarları yıkmak için, ağır taşlar atmaya, kuşatılan yerin içine dıştan büyük taşlar fırlatmaya yarayan, eski bir savaş aracıdır.

Eylemedin: eylemeden, etmeden, yapmadan.

Sizer: sezer, duyar, anlar, sezinler, söyler, duyurur.

Assı: kazanç, bir işten sağlanan çıkar, yarar.

Çüride: çürüte, yok ede, bozup dağıta, çürütsün, bozsun.

Uğrada: uğratsın, düşürsün.

Ansuzda: birdenbire, beklenmeden, ansızın.

- II -

1- Gel iy cismüm içinde can olan gel
Bu gönlüm mülkine sultân olan gel

2- Bana din dakdı ışkun öğredür din
Firâkı küfrine imân olan gel

3- Benüm agladuğuma gice gündüz
Külef gibi yüzi handân olan gel

4- Cefâsı hastasınun derdlerine
Vefâsı lütf ile dermân olan gel

5- Mukim olmaz bu hâtır hiç dolanmaz
Garibce gönlüme mihmân olan gel

6- Skender gibi susuz oda yandum
İ Hızr'a çeşme-i hayvân olan gel

7- Degülüz yâd bizümle âşinâ ol
İ Ferruh cânına cânân olan gel

Ölçü: *Mukim olmaz / bu hâtır hiç / dolanmaz*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

Dil özellikleri:

İy: ey.

Cismüm içinde can olan: gövdemin içinde can olan.

Gönlüm milki: gönlümün ülkesi, gönül ülkem.

Bana din dakdı ışkun öğredür din: bana dinin ne olduğunu öğreten sana duyduğum sevgidir (senin aşkındır).

Ögredür: öğretir, gösterir..

Dakmak: takmak, kuşanmak.

Firâkı küfrine: ayrılığının inançsızlığına, Firâkı küfrine iman olan: ayrılığının inançsızlığını imana dönüştüren, ayrılığında inançsızlık iman gibi görünen.

Külef: gül. Külef gibi yüzi hândân: yüzü gül gibi gülen.

Vefâsı lütf ile: vefâsının lütfü ile, gösterdiği yakınlığın yarattığı iyilik etkisiyle.

Mukim: Oturan, bir yerde sürekli kalan, duran.

Dolanmaz: kendine gelemez (dizede, dolanmaz, sözcüğünden böyle bir anlam çıkıyor. "Mukim olmaz bu hâtır hiç dolanmaz: bu gönül belli bir yerde duramaz, kendine gelemez.")

Garibce: garib gibi yoksulca, yoksul gibi.

Mihmân olan: konuk olan. (Dizede iki anlam var: gönlüme gelip yoksulca konuk olan. Yoksulca gönlümün konuğu olan.)

Skender: İskender (ölümsüzlük suyunu araya araya susuz kalan, sonunda aradığı suyu bulan bir masal adamı, kimilerine göre Hindistan'a değin bengisu / ölümsüzlük suyu bulmak, için giden ancak aradığını bulamayan Büyük İskender.)

İ: iy, ey.

Hızr: bengisu (ölümsüzlük suyu, âb-ı hayât) arayan kişi, Hızır.

Çeşme-i hayvân: bengisu, ölümsüzlük suyunun aktığı söylenen çeşme.

Degülüz: değiliz.

Yâd: yabancı, başkası, bildik olmayan. Degülüz yâd: yabancı değiliz, el değiliz.

Aşinâ ol: yakınlık kur, bildik ol, arkadaş ol, gönüldeş ol.

Ferruh: Işk-nâme'de geçen sevgi öyküsünün kişilerinden biri, Hümâ'nın sevgilisi, Hümâ'yı seven. (Ferruh'un sözlük anlamı uğurlu, kutlu demektir. Bu dizede erkek adıdır. Hümâ'yı seven delikanlının adı.)

- III -

1- Sığın gözlü vü kaplan billü dilber
Yazar yine cevabını mu'abber

2- Gümiş barmağa dutdı hâme altun
İkisinden dökildi dürr-i meknun

3- Ne dür kim âteş-i tir-i hadeng ol
Hurufi cümle tiğ-ü âb-ü reng ol

4- Ciger yarıcı vü sevdâ karıcı
Yürek yandurıcı göbek burıcı

5- Bu resme yazdı kim iy mahrem-i dil
Sana dek görmedüm âlemde gâfil

6- Gönülden böyle dimiş ol bir uslu
Ki usan baş olur terküde aslu

7- Kişi işde uyak ayık gerekdür
Pes andan devlete lâyık gerekdür

8- Kimesne nevm ile nâm itdügi yok
Ya ibrâm ile dil dâm itdügi yok

9- Gönül bir yirde kim muhkem degüldür
Zemâna işine Hurrem degüldür

10- Kuşanub ışka bir her kim koşa baş
Gerek mihnetlere karşu koya baş

11- Ne var sen fâriğ isen ben keminem
Ne var sen hurrem isen ben hazinem

12- Bana bu horlığı niçe kılursın
Azizem her arada hod bilürsin.

Ölçü: *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün*

- III -

1- *Geyik gözlü ve kaplan belli güzel*
Yazar yanıtını yorumlayarak

2- *Gümüş parmakla tuttu altın kalemi*
İkisinden eşsiz inciler döküldü

3- *O inci temrenin okunun ateşidir*
Harfleri kılıç, su ve renktir

4- *Ciğeri yarıcı sevgiyi kırıcı*
Yüreği yakıcı göbeği burucu

5- *Bu biçimde yazdı ki ey gönüldeş*
Ey evrende senin gibi dalgın görmedim

6- *Bir uslu kişi gönülden böyle demiş:*
İşini bilmeyen başı terkiye asarlar

7- *Kişi işde uyanık ayık olmalıdır*
Bundan dolayı yücelme yolu bulabilir

8- *Uyumakla kimse ün kazanmamış*
Üstelemekle de gönül tuzak kuramamış

9- *Gönül bir yerde sağlam değilse*
Zamanın içinde de Hurrem değildir

10- Sevgiye girişip baş koşan kimsenin
Sıkıntılara katlanması baş koyması gerekir

11- Sen bu işten el çekmişsen ne var ben güçsüzüm
sen mutluysan ne yapalım ben üzüntülüyüm

12- Neden beni böyle aşağılarsın
Ben de her yerde yüceyim bilirsin..

Dil özellikleri:

Sığın: geyik, sığır.

Sığın gözlü: geyik gözlü. Sığın sözcüğü, kimi yerde, sığır karşılığı da geçer. "Sığın gözlü" deyimini biz "geyik gözlü", "ceylân gözlü" diye anladık. Ancak, güzelin gözünü nitelerken, "inek gözlü" deyiminin geçtiğini de biliyoruz. Nitekim Homeros, ünlü yapıtında Tanrıça Hera'nın gözlerinin güzelliğini niterler "inek gözlü Hera" sözlerini kullanır. Burada, birbirini bilmeyen, iki ozanın yaklaşımı ilginçtir bizce. "İnek", "sığır" yakın dönemlerde yerici nitelikte söylenirse de, gözleri, bakışı, güzeldir, durgundur, biraz da üzüntülü gibidir. Türk şiir geleneğinde göz, genellikle, ceylana, geyiğe (onların gözlerine) benzetildiğinden geleneğe uyma daha uygun düşüyor.

Kaplan billü: kaplan belli (kaplanın beli, ince, güçlü, uyumludur).

Barmağa dutdı hâme altun: parmağıyla altın kalemi tuttu.

Dürr-i meknun: değerli, az bulunur inci.

Ateş-i tir-i hadeng: temrenin bulunduğu okun ateşi, temreni saplanan okun açtığı yaradaki yanma, yanış.

Huruf: harfler, yazılar.

Tiğ-ü âb-ü reng: kılıç, su ve renk (reng sözcüğü tuzak, aldatış, hile anlamlarına gelir).

Göbek burıcı: göbek burucu, karın ağrıtıcı, karın ağrısı yapıcı, karın ağrıtan, sancılandıran, acı çektiren.

İy mahrem-i dil: ey gönüldeş, ey gönülle içli dışlı olan.

Sana dek: senin gibi, sana benzer, sana gelinceye değin.

Gafil: dalgın, ne yaptığını pek bilmeyen.

Ol bir uslu: uslu bir kişi, akıllı bir kişi.

Usan baş olur terküde aslu: işini bilmeyen başı keser terkiye asarlar, diye bir atasözü.

Uyak ayık: uyanık ayık, açıkgözlü, iş bilir, becerikli. kişi işinde uyak ayık gerek, bir atasözüdür.

Pes andan: artık bu yüzden, bundan dolayı, ondan sonra.

Devlete: yüceliğe, yücelmeye, yükselmeye, mutluluğa.

nevm: uyku, uyuma. nevm ile nâm itdügi yok: uyumakla ün sağlayan yok (uyumakla ün sağlanmak, atasözü).

İbrâm: üsteleme, diretme, üzerine düşme.

Dâm: tuzak, pusu. Gönül üstelemekle tuzak kuramaz, gönül direnmekle tuzağa düşmez (atasözü).

Muhkem: sağlam, dayanıklı, kalıcı, dirençli, güçlü.

Hurrem: ışk-nâme'de geçen sevgi öyküsünün erkek kişisi olan Ferruh'un arkadaşı, vezir Kâmil'in oğlu. Ferruh, Hıtay ülkesinde bulunan "Hurrem-âbâd" ilinde yaşayan Hümâ adlı kızı seven delikanlıdır.

Zemâne işi: çağın işi, çağın gerektirdiği iş, çağa özgü iş. (bu dizede, Hurrem sözcüğü, sözlük anlamı olan "mutlu" ile birlikte düşünülmüştür).

Kuşanub ışka: aşka girişerek, sevgi işine başlayarak, severek, aşık olarak.

Koşa baş: baş koşan, her kim koşa baş: kim baş koşarsa, kim bu işe bütün güçüyle girişirse, bu yola baş koyarsa.

Mihnetlere karşu koya baş: sıkıntılara katlanmayı göze alsın.

Fâriğ: bırakan, vazgeçen, sözünden dönen, yapmayan.

Ben keminem: ben güçsüzün, ben yetersizim, benim elimden gelmez.

Kemin: çok az, küçük, yetersiz, güçsüz (Farsça), kemin: pusu, tuzak, pusuya yatan kimse (Arapça), kemine: eksik, güçsüz, yetersiz, beceriksiz (Farsça). biz bu dizede, bu son anlamı daha uygun bulduk.

Hurrem: mutlu, kıvançlı, sevinçli, dileğine ermiş, isteği olmuş.

Hazin: üzüntülü, acılı, sıkıntılı. Hazinem: üzüntülüyüm, acılıyım.

Horlığ: aşağılık, küçümseme, küçük görme, hor görme, yerme.

Aziz: ulu, yüce, kutlu. azizem: uluyum, yüceyim, kutluyum.

Her arada: her yerde, nerede olursa olsun...

- IV -

1- Dün uzunın fırâk ile bidâr olan bilür
Bîmâr kaygusın yine bimâr olan bilür

2- Vuslat şarabın içene sehl ola her mühim
Cevr ağusını hicreti düşvâr olan bilür

3- Fârîğ ki şâd ola ne bile âşıkun gamın
Kahr ile irte gice dil-efgâr olan bilür

4- Dil-dâr sohbetine haris olmayan gönül
Versün cevâhiri ki haridâr olan bilür

5- Mansûr-i vasl olmağı bilmez her âdemi
İllâ gönül-ü can ile ber-dâr olan bilür

6- Israr iden bu vakte nite muttali ola
Işk lezzetini vâkıf-ı esrâr olan bilür

7- Kahrın fırâk içinde Hümâ'nın ale'd-devâm
Ehl-i temiz-ü lütfa sezâ-vâr olan bilür

Ölçü: *Kahrın fi / râk içinde / hümânın a / led devâm*
mef'ûlü fâ'ilâtü meeâ'îlü fâ'ilün

- IV -

1- Uzun geceyi ayrılık yüzünden uykusuz kalan bilir
Hasta kaygısını yine hasta olan bilir

2- Sevgiliyle buluşma şarabı içene her iş kolay gelir
Acı çekişin ağusunu ayrılıkla ezilen bilir

3- Sevgiden uzakta mutlu olan sevenin çektiğini ne bilir
Onu acılarla ezilerek ertesi gece yüreği doğranan bilir

4- Güzelle tatlı tatlı söyleşme tutkusu olmayan gönül
İncilerini versin, onların değerini alan-satan bilir

5- Her adam görünen buluşmanın Mansur'u olmayı bilmez
Onu ancak gönülle canla ipe çekilen bilir

6- Ayak direyen bu mutlu güne nasıl erişebilir
Aşkın tadını onun sırlarına eren bilir

7- Ayrılık içinde Hümâ'nın, boyuna, çektiğini
Temiz yürekli ve bağış almaya yaraşan bilir...

Dil özellikleri:

Dün uzunın: gecenin uzununu, uzun geceyi.

Firâk ile bidâr: ayrılık yüzünden uykusuz kalan.

Bimâr kaygusın: hasta kaygısını, hastanın kaygısını.

Sehl ola her mühim: her güç iş kolay gele, her önemli olan kolay gelir, kolay görünür.

Cevr ağusı: acı çekiş ağusu, acı çekmenin ağusu.

Hicreti düşvâr: ayrılığı güç, ayrılıktan dolayı ezici bir acı çeken, ayrılığın ağırlığına katlanan.

Düşvâr: güç, çetin, ağır, kolay olmayan, ezici.,

Fâriğ: el çekmiş, bırakmış, vazgeçmiş, boşlamış.

Dil-efgâr: yüreği yaralı, yüreği doğranmış, üzüntülü.

Haris: tutkulu, çok isteyen, çok eğilim gösteren, çok istek duyan.

Haridâr: satın alan, alan, alıp satan.

Mansur-i vasl: kavuşmanın mansur'u (Mansur, "Ben tanrıyım / ene'l-Hak" dediği içilen asılarak öldürülen ünlü kişi).

Âdemi: adamla ilgili olan, adam, adama benzeyen, adama özgü.

Ber-dâr olan: asılan, darağacına çekilen.

Muttali ola: erişe, ulaşa (muttali olmak / bilgisi olmaka, erişmek, ulaşmak, varmak, bilgi edinmek).

Vakıf-ı esrâr: sırlara eren, gizlilikleri bilen.

Ale'd-devâm: sürekli, boyuna, ardı arkası kesilmeden.

Temîz-ü lütf: bağış ve temiz olan

Ehl-i temiz-ü lütfa: bağışa ve temiz olana.

Sezâ-vâr: yaraşan, yakışan, uygun gelen

1- Aceb degül ki gönül derd ile belâya düşer
Ki kanda cevr-ü belâ olsa mübtelâya düşer

2- Didüm ki cehd kılam tâ müyesser ola visâl
Kader eline yapışan döner kazâya düşer

3- Dirilmiş idi süreyyâ gibi kamu fikrüm
Veli ki tâliüm uş dağulub serâ'ya düşer

4- Dime ki yâreye ögüt yaraya iy üstâd
Ki sabr ipi üzilür çü ciger yaraya düşer

5- Heves yili başuma koydı hâk-ü gözüme su
Ciger odı cûş idüb yalını hevâya düşer

6- Bu ışk sineme sikke vuralı inilerem
Nite ki ra'd üninden cebel sadaya düşer

7- Bu Ferruh işine takdîr ider savâb-ü sevâb
Hatâ kılan sanma ki Hıtay'a düşer

Ölçü: *Ki kanda cev / rü belâ ol / sa mübtelâ / ya düşer*
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fâ'ilün

(Kaynak: Mehmed, Işk-nâme, Dr. Sedit Yüksel, 1965, Ankara..

1- *Şaşılası değildir gönül acı çekerek sıkıntıya düşer*
Nerede acı çektirme ve yıkım olsa sevenin başına gelir

2- *Dedim ki uğraşayım da sana kavuşma olanağı bulayım*
Yazgının eline yapışan döner yazgının yargısına katlanır

3- *Bütün düşüncem ülker yıldızı gibi toplanmıştı*[1]
Ne var ki yazgın dağılmış şimdi yere düşüyor

4- *Ey usta, yaraya öğüt iyi gelir deme*
Katlanış (sabır) ipi kopar, ciğer yaralanır

5- *İstek yeli başıma toprak koydu gözüme su*
Ciğer ateşi coşar yalımı havaya çıkar

6- *Bu sevgi gönlüme yara açalı inlerim*
Nitekim gökgürültüsünün sesi de dağa vurur

7- *Bu Fernh'ın işini yazgı doğru ve iyiliğe değer buldu*
Sanma ki yanlış iş yapan Hıtay ülkesine sürülür..

(1) Önce "Açıklamalar"a bakınız.

Dil özellikleri:

Aceb degül: şaşılacak bir durum yok, şaşılası bir olay yok ortada.

Ki kanda: nerede.

Cevr-ü belâ olsa: acı çektirme ve yıkım olsa.

Mübtelâya düşer: sevenin başına gelir, aşığın başına gelir.

Cehd kılam: uğraşayım, didineyim, çalışıp çabalayayım.

Tâ müyesser ola visâl: sevgiliye kavuşma gerçekleşsin.

Kazâya düşer: yazgının yargısı yerine gelir (kazâ sözcüğü iki anlamda söylenmiştir, öteki anlamı ise "başına yıkım gelir, yıkıma uğrar" niteliğindedir.)

Dirilmiş idi: Derlenip toparlanmıştı, biraraya gelmişti.

Süreyyâ: ülker yıldızı, yedi yıldızdan oluşan yıldız topluluğu. Yıldızların en görkemlisi, en parlağıdır. Kimi yerde gökyüzü anlamında "süreyya", yeryüzü anlamında "serâ" sözcükleri geçer. Bu dizelerde ozanın demek istediği şu: bütün düşüncelerim Ülker'i oluşturan yedi yıldızlı topluluk gibi güzelce derlenip toparlanmıştı, oysa yazgım dağıldı, bölündü yere düşüyor, mutsuz oluyorum.

Veli ki: oysa, buna karşın.

Tâliüm: yazgım, alınyazım.

Tağılub: dağılarak, dökülerek.

Serâya düşer: yere düşer, toprağa düşer, yıkılır.

Üzilür: kopar, kesilir. üzülmek: kopmak, kesilmek.

Çü ciğer yaraya düşer: böylece ciğer yaralanır, kesilir, ipin koptuğu gibi ciğer de doğranır.

Heves yili: istek yeli, dilek yeli, eğilim yeli (aşk rüzgârı).

Başuma hâk-ü gözüme su: başıma toprak ve gözüme su (beni ağlattı ve değerden düşürdü, öldürdü. Gözüme su koydu deyimi beni ağlattı karşılığıdır).

Ciğer odı: ciğer ateşi, ciğer yanması, ciğer yalımı.

Yalın: yalım, alev...

Yalını havaya düşer: yalımı havaya çıkar, alevi havaya yükselir.

Sikke vuralı: yara açalı, damga vuralı. eskiden, özellikle hayvan-

ların, kimin oldukları anlaşılsın diye ayak bileklerine, sağrılarının üstüne, özel bir belirti taşıyan kızgın demirle damga vurulurdu. Derinin üst yüzeyi yanınca damganın kimin olduğu anlaşılırdı. Bu olaya damgalamak, damga vurmak (tamga urmak), sikke vurmak bg. denirdi. Ayrıca, eritilmiş gümüş, altın, bakır bg. nesnelerden para kesmeye de "sikke vurmak" denir. İki anlamda da yanma, yakma olayları dile geldiğinden gönülün, ciğerin yaralanması ile damgalamak, sikke kesmek arasında bir bağlantı kuruluyor.

Ra'd: gökgürültüsü, gürleme.

Ra'd üninden: gök gürültüsü sesinden

Cebel: dağ, dağlık yer.

Cebel sadaya düşer: dağda gürültü olur, dağlık yerde gümbürtü duyulur,

Dağlar inler (halk ağzında daha çok "dağlar inler" deyimi geçer.)

Savâb: doğruluk, doğru, uygunluk.

Sevâb: iyilik, tanrı katında uygun görülen, iyilik sayılan eylem.

Hatâ: yanılma, yanlış iş, aldanma.

Hıtay: Çin yakınında bir ülke. Hatâ ile Hıtay (Hatay biçiminde de yazılıp okunur) arasındaki ses benzerliği yüzünden, bir anlam bağlaşımı kuruluyor, böylece "hata eden Hıtay'a sürülür" ya da başka anlamda bir deyim, bir söz oyunu türetiliyor. Divan yazınında "hatâ" ile "Hıta, Hıtay, Hatay" sözcüklerini yanyana getirerek söz oyununa başvurma yaygın bir gelenektir.

★

Ahmed Harâmi

-Dâstân-i Ahmed Harami'den-

1- Bu destânı bugün bünyâd idelüm
Hak'ın kudretlerin biz yâd idelüm

2- Gelün iy mani bahrin seyr idenler
Bu deryâ gevherinden hayr idenler

3- Maânide kılı iki biçenler
Dilinden dayima gevher saçanlar

5- Gelün bari bugün sohbet kılalum
Maâni kânının dürrin bulalum

5- Anun birliğini zikr eyleye dil
Hatırda kalmaya zerrece müşkil

6- Zirâ kim dilleri söyleden oldur
Anun hikmetleri kullara boldur

7- Anun hikmetlerine akl irişmez
İşine kimesne hergiz karışmaz

8- Anun keyfiyyeti bulunmadı hiç
Mekânı kandadur bilinmedi hiç

9- Ne zâhirdür ol kim gözden ıralmaz
Ne bâtundur ol kim hergiz görünmez

10- Anun evvelinün önü bulunmaz
Anun âhirinün sonu bulunmaz

11- Ne dilim var anı şerh eyleyem ben
Ne bilüm var ki şerhin söyleyem ben

12- Anun dil zikrini etmek gerekdür
Anun doğru yolun gütmek gerekdür

13- Yüzüm kara sözüm kısa suçum bol
Bilüm eğri yolum doğru boyum sol

14- Şaşı bakdım cüdâ düştüm ben andan
bentüm hâlüm nice oluser andan

15- Kova kova gönül dünyaya irdi
ömür geçdi sakalı saç ağardı

16- Abes yirlerde harc itdim yaşum ben
Yiridür taşlara dögsem başum ben...[1]

Ölçü: *Abes yirler / de harc itdim / yaşum ben*
mefâ'îlün mefâ'îlün feûlün

(Kaynak: Destan-ı Ahmet Harami, Talat Omay, 1946)..

(1) Kimi dizelerde görülen ölçü büzuklukları, XIV.yy. Anadolu Türkçesine uymayan söyleyişler olduğu gibi bırakılmıştır.

1- *Bugün bu destanın temelini atalım*
Tanrı'nın güçlerini analım

2- *Gelin ey anlam denizinde dolaşanlar*
Bu denizin incisinden iyilik sağlayanlar

3- *Anlamda bir kılı ikiye biçenler*
Dilinden boyuna inci saçanlar

4- *Gelin bugün biraz söyleşelim*
Anlam madeninin incisini bulalım

5- *Onun birliğini söyleyince dil*
Gönülde en küçük bir güçlük kalmaz, çözülür

6- *Çünkü dilleri söyleten odur*
Onun kullarına verdiği çok bilgelikler var

7- *Onun bilgeliklerine akıl erişmez*
İşine de asla kimse karışmaz

8- *Onun niteliği bulunmadı hiç*
Yeri nerdedir bilinmedi hiç

9- *Öyle açıktır ki gözden uzak kalmaz*
Öyle gizlidir ki bir kez bile görünmez

10- Onun başlangıcının önü bulunmaz
Onun bitiminin sonu bulunmaz

11- Onu açıklayacak dilim yok benim
Onu yorumlayacak bilgim yok benim

12- Dilin onun adını anma gereğindedir
Onun doğru yolunda gitmek gereklidir

13- Yüzüm kara sözüm kısa suçum çok
Belim eğri yolum doğru boynum bükük

14- Eğrilikle baktım uzak düştüm ben ondan
Benim durumum ne olacak bu yüzden

15- Gönül iz süre süre yeryüzüne geldi
Ömür geçti saç sakal ağardı

16- Yaşımı gereksiz yerlerde tükettim
Başımı taşlara çalsam yeridir...

Dil özellikleri:

Bünyâd idelüm: temel koyalım, düzenleyelim, temelini atalım.

Hak'ın kudretlerin: Tanrının güçlerini, tanrının yüce erklerini.

Yâd idelüm: analım, söyleyelim, anlatalım.

Mâni bahrin: anlam denizini, anlam enginini.

Seyr idenler: gezenler, dolaşanlar, görenler, bilenler.

Maâni kânın dürrin: anlam medininin incisini, anlamların kaynağını. Maâni: anlamlar, mânâlar.

Zerrece müşkil: en ufak bir güçlük.

Zâhir: görünen, evrende bulanan, açığa vuran. tasavvufta, islam inançlarında tanrı her yerde vardır, bütün görünen varlık türlerinde bulunur, ancak onu gönül gözüyle görme olanağı var.

Batın: gözli, saklı, görünmeyen. Bu da tanrının özelliklerinden birinin, zâhirin karşıtıdır. tanrı her yerdedir ancak görünmez.

Evvelinün önü bulunmaz: önüne ön yoktur, tanrı'dan önce bir varlık, bir başlangıç, bir kaynak sözkonusu değildir.

Ahirinün sonu bulunmaz: tanrı için son, bitim, bir yerde sınırlanma sözkonusu olamaz, onun ne önüne ön, ne de sonuna son vardır.

Şerh: açıklama, yorum, daha kolay anlaşılmayı sağlamak için konuyu genişletip açma.

Zikr: tanrı adlarını anma.

Bilüm: belim, sırtım.

Boyum sol: boynum bükük, başım eğik.

Şaşı bakmak: eğri bakmak, doruluktan ayrılmak, suç işlemek.

Cüdâ düşmek: uzak kalmak, ayrılmak, ıraklaşmak.

Oluser: olacak, ne oluser:ne olacak, nereye varacak.

Abes yirlerde: uygunsuz yerlerde, gereksiz yerlerde, yararsız yerlerde.

Harc itdüm yaşum ben: yaşamımı geçirdim, ömrümü tükettim.

Seyyid Nesimi

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, doğum yılı kesinlikle bilinmediği gibi ölüm yılı konusunda da değişik görüşler ileri sürülür. 1413-1418 yılları arasında derisi yüzülerek öldürüldüğü söylenir. Gerçek adı "İmadeddin" olan ozan Bağdat'ın "Nesim" ilçesinde doğduğundan, doğduğu yere göre, "Nesimi" takma adını almıştır. Seyyid Nesimi, 1393 te, Şirvan'da öldürüldüğü söylenen, Hurufilik'in kurucusu, Fazlullah-ı Hurufi'nin yardımcısı imiş. Nesimi konusunda bilgi veren kaynaklar birbirine uymaz, bu nedenle kesin bir yargıda bulunma olanağı yoktur. Nesimi'nin düşüncelerini, inançlarını şiirlerinden kolayca öğreniyoruz. Hurufi inançlarını benimseyen, tanrı ile insan arasında öz birliğinin bulunduğuna inanan, insanın tanrı, tanrının insan olduğu görüşünü savunan Nesimi tasavvuf konularını çok akıcı, etkili, uyumlu, yer yer aşırı bir taşkınlığa varan duyarlıkla dilegetirir. Şiirinin odağını insan sevgisi, tanrı-insan özdeşliği oluşturur. Azeri ağzıyla yazılan şiirlerinde anlam derinliği, duygu genişliği, aşırı bir sevginin etkisiyle kendinden geçiş egemendir. Divan ozanları arasında, duygu derinliği sözkonusu olduğunda, Nesimi birinci aşamada yeralır. Şiirlerinin özünü oluşturan insan-tanrı sevgisi engel bilmez, durak tanımaz.

Türk şiirinde, özellikle tasavvuf konularını işleyen ozanlar üzerinde, etkisi çağlar boyunca süren, tasavvuf şiirinin belli bir kesimine yön veren Nesimi, acıklı yaşamı nedeniyle de ilgi çekmiştir. Koyu dinci çevrelerce yasaklanmasına karşılık, Nesimi'nin düşünceleri Anadolu'da halk ozanlarını bile etkilemiştir. Şiirleri, Azerbaycan Yazarlar kurulunca derlenip basılmıştır.

- I -

1- Gerçek hadis imiş bu ki hubın vefâsı yoh
Kim sevdi hubi kim didi hubın cefâsı yoh

2- Işkın belâsı yoh diyüben ışka düşme var
Kim âşık oldı kim didi ışkın belâsı yoh

3- Anın ki Hacc-ı ekberi ey can sen olmadun
Beytü'l-Haram'a varmamış anın safa'sı yoh

4- Şeytandür ol ki suretüne kılmadı sücud
Düşdi bir ince derde ki hergiz devâsı yoh

5- Şol can ki senden özge talcb kılmadı murâd
Hecründe yahmağun anı her dem revası yoh

6- Aynün hatâsuz ey büt-i Çin tökdi kanumı
Türk-i Hatâdur aslına varur hatâsı yoh

7- Fâni cihâna bahma geçer ömri sevme kim
Ömrin zevâli var cihânun bekâsı yoh

8- Yâ Rab ne şem'imiş bu mehin yüzi kim anın
Yüzi katında şems-i duhânın ziyâsı yoh

9- Gel gel ki kamı savm-u salâtün kazâsı var
Sensüz giçen zamân-ı hayâtın kazâsı yoh

10- Bîmâre cân virür senün ey cân lebün veli
Münkir sanur kim ol şefeteynün şifâsı yoh

11- Yârun gelür hemişe cefâsı Nesimi'ye
sen sanma kim Nesimi'ye yarun atâsı yoh.

Ölçü: *Gerçek ha / dïs imiş bu / ki hubın ve / fâsı yoh*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâilün

1- "Güzelde vefâ olmaz" sözü gerçekmiş
Güzel sevipte "güzelde cefâ olmaz" diyen yok

2- Aşkın belâsı yok diyerek aşka düşme sakın
Aşık olupta "aşkın belâsı yok" diyen yok

3- Ey can, sen kimin en büyük Haccı olmamışsan
O kimse Kâ'be'ye varsa bile varmamış sayılır safası yok[1]

4- Senin görüntüne secde etmeyen şeytandır
Öyle ince bir derde uğradı ki kurtuluş yok

5- Senden başka dileği olmayan bir canı
Ayrılıkla yakıp tutuştırmanın da gereği yok

6- Ey Çin putu gözün yok yere kanımı döktü
O bir Çin güzelidir geldiği yere döner suçu yok[2]

7- Ölümlü dünyaya bakma geçici yaşamı da sevme
Ömrün sonu var dünyanın da kalıcılığı yok

8- Ey tanrım o ay gibi güzelin yüzü ne biçim ışıklık ki
Onun yanında öğle güneşinin bile aydınlığı yok

9- Gel gel bütün namaz oruç borcu sonradan da ödenir
Ancak sensiz geçen bir yaşam süresinin dönüşü yok[3]

10- Ey can senin dudağın sayrıya can verir de
Sana inanmayan iki dudağının sanır şifası yok

11- Sevgilinin Nesimi'ye boyuna cefası gelir
O da bir bağıştır, sen sanma ki Nesimi'ye bağışı yok.

Dil özellikleri:

Hadis: söz, sav. Bir konunun açıklanması için söylenen söz. Peygamberin, Kur'an'la ilgili açıklamalarına da "hadis" denir.

Hub: güzel, sevgili, sevilen.

Vefâ: bağlılık, gönül yakınlığı, gönül bağlılığı. Birine karşı gönülden duyulan yakınlık, içten gelen ilgi.

Cefâ: üzme, acınır duruma getirme, yorma, üzüntü çektirme, sıkıntı verme.

Belâ: yıkım, büyük acı veren olay, sarsıntı, yaşama düzenini sarsan, olumsuz yönde etkileyen olay.

Diyüben: diyerek, söyleyerek, ileri sürerek.

1- Hacc-ı ekber: en büyük Hacc. Kurban bayramında, Ka'be'ye gidip belli kutsal yerlerde düzenlenen törenlere katılma, o yerleri gezme islam dininde "Hacc" adıyla anılır. Hacc cuma gününe denk gelirse, buna "en büyük Hacc" anlamında "Hacc-ı ekber" denir. Beytü'l-Haram ise Kâ'be'ye verilen adlardan biridir. Bu dizede geçen "Safâ" sözcüğü de iki anlamda kullanılmıştır. Biri bildiğimiz "safâ"dır ki kıvanç, mutluluk, esenlik, eğlence bg. karşılığıdır. İkincisi Kâ'be yöresinde, bulunan, Hacc günü gezilip görülen yüksekçe yerdir. Ozan bu yerin adı ile sözlük anlamını yanyana getirerek ikili bir bağlantı kuruyor.

Suret: bir varlığın örneği, görüntüsü, resmi, yontusu. Özü yansıtan örnek, benzeri, benzeşik.

Sücud: secde etme, önünde yere kapanma, tapınma. İslam inançlarına göre, tanrı Adem peygamberi balçıktan yaratıp, kendi özünden dirilik verdikten sonra, bütün Meleklere, Adem'in önünde eğilmelerini, ona secde etmelerini buyurmuş. bütün melekler, Adem'e secde ederken içlerinden birisi, sonradan "Şeytan" adıyla anılan bu buyruğa karşı çıkarak tanrı'ya "Ben nurdan yaratıldım, o balçıktandır, onun önünde eğilmem" demiş, tanrı da "Şeytan"ı kargışlayıp kovmuş. Ozan, bu olaya değinerek, sevgiliye tapmayan, onun önünde eğilmeyen kimse Şeytan'dır, kurtuluşu olmayan bir yola sapmış, bundan dolayı ona uyulmaz diyor.

Nesimi'nin benimsediği inanç kurumuna, "Hurufilik"e göre insan tanrısal bir varlıktır, tanrıdan ayrı değildir, onda tanrı'nın bütün özellikleri, nitelikleri toplanmıştır. Bundan dolayı insana tapılır, secde edilir. Bu

inancı benimsemeyen, güzele, sevgiliye, insana "secde etmeyen" sapkındır.

Yahmağun: yakmanın.

2- Büt-i Çin: Çin putu, Çin tapılgası. Eskiden Çin ülkesine, ona komşu olup Türklerin yaşadıkları yöreye Hıta, Hata adı verilirdi. Ancak burada geçen "Türk" sözcüğü Farsça "güzel" anlamındadır, Türkçe değildir. "Türk-i Hatâ"nın gerçek anlamı da Çin güzeli, Hata güzeli (Hıta güzeli) demektir. Ozan Arapça "hatâ/yanılgı" sözcüğü ile "Hıta, Hata" ülkesinin adı arasındaki benzerlikten yararlanarak ikili anlam bağlantısı kuruyor. "Senin gözün yanlışlığa düşerek, gereksiz yere kanımı döktü, ancak o Hata ülkesindendi, yurdunun anlamıyla bağlantılı bir iş yaptığından yalan söylemedi, taşıdığı anlamın gereğini yerine getirerek geldiği yere, kaynağına döndü. Bundan dolayı Hata'lı güzelde hata (yanılgı) aramak yersizdir, boşunadır, ortada bir suç yoktur."

Şems-i duhâ: kuşluk güneşi, güneşin en parlak olduğu dönem. Kur'an'da "Duhâ" adlı bir bölüm vardır. Ozan burada, güzelin yüzünün parlaklığı karşısında kuşluk güneşinin bile sönük kaldığını düşleyerek, sevgiliyi yüceltiyor.

Şem': ışıldak, ışıklık, aydınlık sağlama aracı, kandil.

3- Savm-ü salâtın kazâsı var: Arap dilinde "savm" sözü oruç, "salât" ise namaz anlamındadır. Gününde tutulmayan orucu sonradan tutmaya da, belli sürede kılınmayan namazı sonradan kılmaya da "kazâ" denir. Bir kimse tutmadığı orucu sonradan tutabilir, kılmadığı namazı da, belli süre içinde, sonradan kılabilir, buna da "kazâyı yerine getirme" denir. Ozan, bu dizelerde, namazın da, orucunda sonradan yerine getirilme olanağı var, ancak, ey sevgili sensiz geçen bir günün, sensiz yaşayan bir yaşam kesiminin sonradan seninle bir daha yaşanması olanaksızdır. Kılınmayan namaz, tutulmayan oruç gibi sensiz geçen sürenin "kazâsı" sözkonusu değildir, diyor. En doğrusu gerçeği gününde yaşmak, günün tadını çıkarmak, bir daha dönüşü olmayan olaylarla oyalanmamaktır.

Zamân-ı hayât: yaşama süresi, yaşam kesimi, yaşamın uzayıp gittiği dönem.

Bimâr: sayrı, hasta. Burada aşk ile kendinden geçen, güçsüz kalan kimse.

Şefeteyn: İki dudak, altdudakla üstdudak.

Hemişe: boyuna, sürekli olarak. Ozan, "yarun gelür hemişe cefâsı Nesimi'ye, yarun ona atâsı yok sanma" derken, sevgilinin "cefâsı"nı da bir bağış sayarak sevgiliden gelen, gelecek ne varsa mutluluk belirtisi olduğunu ileri sürüyor...

★

1- Fürkatünden yandı bağrum yüregüm kan oldı gel
Gel ki didârun bu sayru câna dermân oldı gel

2- Dünyenün nâz-ü naimi bâğ-u bustânı mana
Sensüz ey sultân-ı hubân bend-ü zindan oldı gel

3- İstedi lâ'lün firakı cânumı yakmak veli
Aşka yanmış cana vaslun Ab-ı hayvân oldı gel

4- Ol gönül kim dâyima işi senünle vasl idi
Yandı şavkından esir-i derd-i hicrân oldı gel

5- Cânumun canı visâlündür visâlünden anı
Tâ kim ayırdı felek biçâre bi-can oldı gel

6- Aşıkın bağ-u gülistanı yüzün gülzârıdur
Hansı gülzârın adı gülsüz gülistan oldı gel

7- Cennetin sahnında Tubâ valih-ü hayran-ü mest
Kametin hüsninden ey serv-i hırâman oldı gel

8- Ta meni takdir-i Yezdan eyledi senden cüdâ
Gönlümin hâli perişân dide giryân oldı gel

9- Mu'cizatından yanağun muhkematından saçun
Hâr-ü hâşâkı cihânun verd-ü reyhan oldı gel

10- Bahr-i bi-pâyane şavkın cânumı gark eyledi
Gör ne bidâd eyledi hecrün ne tufân oldı gel

11- Çün Nesimi senden ayru bildi kim yohdur vücud
Derd-ü dermân vasl-u hicrân cümle yeksân oldı gel

Ölçü: *fürkatünden / yandı bağrum / yüregüm kan / oldı gel*
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1- Ayrılığından bağrım yandı yüreğim kan oldu gel
Gel ki yüzün bu sayrı cana derman oldu gel

2- Dünyanın eğlenceli, sevinçli, verimli bağı, bahçesi
Bana, sensiz ey güzeller sultanı, ayakbağı oldu, zindan oldu gel

3- Dudağının özlemi cnımı yakmak istedi
Sana kavuşmak aşka yanmış cana bengisu oldu gel

4- İşi boyuna sana kavuşmak olan o gönül
Senin özleminle yandı derde ayrılığa tutsak oldu gel

5- Canımın canı, sana kavuşmaktır, sana kavuşmaktan onu
Yazgı ayırdı acınır durumda düşürdü cansız kaldı gel

6- Aşıkın bağı, gülbahçesi, yüzünün güllüğüdür
Hangi güllüğün adı gülsüz gülbahçesi, oldu gel

7- Cennetin bahçesinde Tuba şaşkın, kendinden geçmiş, esrimiş
Senin selvi boyunun güzelliğinden oldu bu gel

8- Tanrı yazgısı beni senden uzak düşürdü
Gönlüm acınacak durumda, göz ağlamakta gel

9- Yanağının olağanüstü özelliğinden, saçının etkisinden,
Dünyanın dikeni gül, çöpü de fesleğen oldu gel

10- Sana duyduğum özlem canımı uçsuz bucaksız denizde boğdu
Bak ayrılığın ne açılar çektirdi ortalığı sular kapladı gel

11- Nesimi, senden ayrı bir varlık olmadığını anladı
Derd, derman, kavuşma, ayrılık hepsi bir oldu gel.

Dil özellikleri:

Fürkatünden: senden ayrılıştan, firkatinden, senden ayrı kalmaktan. Nesimi'nin benimsediği inanca göre, "ayrılık" kişinin tanrı'dan uzak kalışı, tanrı özünden ayrılışıdır. Evren tanrının görünüş alanıdır, can bu görünüşün arkasında kalan gerçek öze, kaynağa, tanrıya ulaşmak ister. Bu ulaşma özlemini doğuran da ayrılık denen "firkat", başka söyleyişle "fürkat"tır.

Didârun: yüzün, senin görünüşün, sevgilinin yüzü. Gerçekte "didâr" sözcüğü yüz anlamındadır. Bu dizede tanrı yüzü karşılığıdır, sevgilinin yüzüdür. Tanrının yüzüne görmekle ayrılık sona erer, ikilik ortadan kalkar, birlik kurulur. İşte ayrılık acısını gideren, ona "derman" olan da bu sevgiliye kavuşmadır.

Nâz: naz, incelik. *Naim:* bolluk, verim, verimlilik.

Bağ: bağ, bahçe, çiçeklik, yemişlik, ağaçlık.

Bustan: bağ, ağaçlık, çiçeklik, büyük bahçe.

Sultan-ı hubân: güzeller sultanı, güzeller şahı.

Hubân: güzeller, "hub/güzel" sözcüğünün çoğulu.

Bend: bağ, ayakbağı, engel.

Lâ'l: değerli, kızıl bir taş, süstakısı yapımında kullanılır. Şiir dilinde güzelin dudağı, sevgilinin dudağı anlamında söylenir.

Firak: ayrılık, özlem. Ayrılıktan doğan derin özleyiş.

Lâ'lün firakı: dudağının özlemi, dudağından ayrı kalışın yarattığı özlem.

Veli: ancak, buna karşılık, oysa, lâkin.

Vasl: kavuşma, sevgiliyle buluşma, birlik içinde olma, ayrılıktan kurtulma.

Ab-i hayvan: dirilik veren su, canlılığı sağlayan su, özsu. İslam inançlarına göre, canlılara ölümsüzlük bağışlayan, dirilik veren su. Eski Türklerde "bengisu". Bu suyun kaynağı bilinmezmiş, onu bulan, ondan kana içen kimse ölümsüzlüğe kavuşurmuş. Gerçekte "âb" Fars dilinde su, "hayvan" arap dilinde diri olan, diri kalan, canlı demektir. Ab-i hayvan ise dirilik suyu, dirim suyu anlamındadır.

Esir-i derd-i hicran: ayrılık acısının tutsağı.

Esir: tutsak, *derd:* acı, üzüntü, dert, *hicran:* ayrılık, sevgiliden uzak kalma.

Şavk: şevk. Gerçek anlamı parlaklık, bu dizede özlem, birine karşı duyulan kavuşma isteği.

Felek: gök, gökkatı, yazgı, alınyazısı. Bu dizede yazgı, kişinin eylemlerini, geleceğini önceden belirleyen doğaüstü, gizli güç.

Biçâre: acınır durumda olan, elinden bir iş gelmeyen, güçsüz, korunması gereken, yardım isteyen, mutsuz.

Bi-can: cansız, düşkün, yoksun, ölmüş, güçsüz, bitkin.

Tubâ: cennette bulunduğu söylenen bir ağaç. Bir söylentiye göre kökleri yukarda, dalları aşağıda imiş. Şiir dilinde sevgilinin boyuna, güzelin boyuna "tubâ" demek bir gelenek niteliği kazanmıştır.

Valih: kendinden geçmiş.

Hayran: şaşıp kalmış, apışıp kalmış, hayrete düşmüş.

Valih-ü hayran: kendinden geçmiş-şaşıp kalmış.

Mest: esrimiş, kendinden geçmiş, sızmış. Burada, aşağı yukarı, özdeş anlamı içeren "valih-ü hayran-ü mest sözcükleri birbiriyle bağlaşımlı kılınarak söyleyişi güçlendirme, pekiştirme yoluna gidildi.

Kamet: boy, uzunluk, ayakta duruş.

Hansı: Hangi, hangisi.

Takdir-i Yezdan: tanrının, yaratılış gününde, belirlediği değişmez yöntem. Bütün yaratıkların uymaları gereken tanrısal kural. Yazgı, alınyazısı.

Cüdâ: uzak, ırak, ayrı

Dide: göz.

Giryân: ağlayan, gözyaşı döken.

Mu'cizat: insanı anlama, kavrama konusunda güçsüzlüğe düşüren, doğaüstü olaylar, mucizeler, tansığlar.

Muhkemat: kesin, sağlam, değişmez yargılar, kanıtlar.

Hâr: diken.

Haşak: çöp, kırıntı, kıymık.

Verd: gül.

Reyhan: fesleğen.

Bahr-i bi-pâyân: uçsuz bucaksız deniz, engin deniz.

Gark etmek: batırmak, boğmak.

Bidâd: büyük haksızlık, ağır acı çektiriş, baskı.

Yeksân: bir, özdeş.

Nesimi, bu şiirinde "Varlık birliği" anlayışı işlemiş, tanrı-evren-insan birliğini, ayrılığın ancak bir görünüş olduğunu savunmuştur. Onun düşüncesinde seven ile sevilen birdir, özdeştir. Görenle görülen birdir, tektir.

★

1- Allahu ekber ey sanem hüsnüne hayran olmuşam
Kavs-i kuzehdür kaşlarun yayina kurban olmuşam

2- Yüzündürür cennet güli boyın hakıkat serveri
Işkunda men bülbül gibi âlemde destan olmuşam

3- Kevn-ü mekândan geçmişem vahdet şarabın içmişem
Cânân yüzüni görmüşem başdan başa can olmuşam

4- Dâvâ menem kaadı menem münkir menem râzı menem
Dağ ile hem yazı menem men külli devrân olmuşam

5- Sufi menem sâfi menem kevneyn sarrâfi menem
Kâfi menem şâfi menem derd ile dermân olmuşam

6- Zâhid menem âbid menem âsi menem fâsık menem
Mü'min menem kâfir menem men külli insan olmuşam

7- Uçmağılan rıdvan menem tamuyile su'bân menem
Dânâyilen nâdân menem iyn olmuşam ân olmuşam

8- Gâh çıhmışam İsi gibi çarh üstine oturmuşam
Gâh varmışam Yusuf gibi Mısr'ında sultan olmuşam

9- Sâhib-kıân-ı kudretem yâkut-ı kân-ı vahdetem
Şimdi bugün Nesimi'yem hâk ile yeksân olmuşam

Ölçü: *Allahu ek / ber ey sanem / hüsnüne hay / ran olmuşam*
müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün

- III -

1- Tanrı uludur ey sevgili güzelliğine şaşmışım
Kaşların gökkuşağıdır yayına kurban olmuşum

2- Yüzün cennet gülüdür boyun gerçeğin önderidir
Sevginle bülbül gibi evrende dillere düşmüşüm

3- Oluştan varlıktan geçmişim birlik içkisini içmişim
Sevgilinin yüzünü görmüşüm baştanbaşa can olmuşum

4- Konu benim yargılayan benim yadsıyan benim onaylayan benim
Dağ ile ova benim bütün evren ben olmuşum

5- Sufi benim arınmış benim iki evrenin sarrafı benim
Yeten benim şifa veren benim derd ile derman olmuşum

6- Zahid benim tapan benim başkaldıran benim bozguncu benim
İnanan benim inanmayan benim bütün insan olmuşum

7- Cennetle bahçe benim cehennemle yılan benim
Bilen benim bilmeyen benim bu olmuşum şu olmuşum

8- Bir olmuş İsa gibi göğün üstüne çıkmış oturmuşum
Bir olmuş Yusuf gibi Mısır'da sultan olmuşum

9- Yaratıcılık gücünün en yetkilisiyim birlik özünün incisiyim
Bugün Nesimi'yim, şimdi toprakla bir olmuşum, yokolmuşum..

Dil özellikleri:

Allahuekber: Tanrı uludur, varlık kavramı altında toplananların en yücesi, en ulusu, dengi, benzeri olmayan tek varlık tanrıdır. Ozan, sevgilinin güzelliği karşısında duyduğu derin taşkınlığı tanrının adını anarak, tanrıyı ululayarak dile geteriyor. Ozana göre güzellik tanrının bir görünüşüdür, gözlere açılışıdır.

Sanem: gerçek anlamı put, buradaki anlamı sevgili, sevilen varlık, tanrı.

Hüsn: güzellik, gözle görünen güzellik.

Kavs-i kuzeh: gökkuşağı, bir yaya benzediğinden dolayı sevgilinin, güzelin kaşlarıyla bağlantılı kılınıyor.

Kevn-ü mekân: oluş ile oluş yeri. Kevn sözcüğü olmak, var olmak, ortaya çıkmak, mekân ise oluş yeri, varlık yeri anlamındadır. Bu iki sözcük eşkökenlidir. Kevn olayının gerçekleşmesi 'mekân'ı yaratır. Bu nedenle "mekân" varoluşun "yeri" karşılığıdır.

Vahdet: birlik. Tasavvuf inançlarına göre evrenle tanrı birdir, ayrılık özde değil görünüştedir.

Vahdet şarabı: birlik içkisi. Kişiyi tanrı ile evrenin birliğine ulaştıran, kişide böyle bir inanç yaratan seziş. Ozan,"vahdet şarabın içmişem" derken, "ben tanrı ile evren birliğine inanmışım, bu inançla coşup kendinden geçmişim" demektedir.

Cânân yüzüni görmüşem: sevgilinin yüzünü gördüm, tanrının yüzünü gördüm. Nesimi'nin benimsediği inanca göre "cânân" yalnız tanrı'dır.

Dâvâ: gerçek anlamı, "konu", "sorun", üzerinde düşünülen, yargı verilen düşünce. Tüze dilindeyse bugünkü anlamda "dâvâ". Ozan "dâvâ menem" derken konuşulan da, üzerinde düşünülen de, yargısı verilen de benim, demek istiyor. Ona göre varlık, tek olduğundan, düşünen de düşünülen (dâvâ) da birdir.

Kaadı menem: dâvâya bakan benim. Dava menem kaadı menem: üzerinde görüşülen konu da benim, bu konu üzerinde yargı veren, düşünen de benim.

Münkir menem râzı menem: yadsıyan da benim, onaylayan da benim. *Münkir:* yadsıyan, razı: onaylayan, benimseyen anlamındadır. Ozan, burada birbirine karşıt görünen durumları, kavramları tekte, birde

kaplayarak bütünlük kuruyor, "birlik/vahdet" dışında bir varlık tanımadığını dile getiriyor. Bu dizede dile gelen düşünce tanrı ile insan, evren birliğidir.

Dağ ile yazı menem: dağ da, ova da benim, birlik içindeyiz, arılık görünüştedir.

Külli devrân olmuşam: bütün evren olmuşum, görünüşteki ayrılık, değişik varlık türleri ortadan kalkmış, birlik, bütünlük sağlanmıştır.

Sufi: kendini tasavvufa, evrenle tanrı birliğine veren, "birlik"e inanan kimse.

Sâfi: arınmış, bütün eksikliklerden sıyrılmış, olgunluğun doruğuna ulaşmış olan.

Kevneyn: iki oluş, iki varlık türü, evrenle tanrısal evren, görünen evrenle görünmeyen evren, görünen varlıkla görünmeyen, yalnız düşüncede yaşayan varlık, dünya ile ahret bg.

Kevneyn sarrafı: iki evreni süsleyen, donatan, onu değerlendiren varlık, tanrı, insan.

Kâfi: yeten, yeterli, yetkili. İslam dininde tanrı adlarından biri. Tanrı engin bir güç taşıdığından bütün eksikliklerden uzaktır, bütün nesnelere, olaylara, varlıklara yeterlidir.

Şâfi: Tanrı adlarından biri. Şefaat eden, şifa veren, sağıltan, acılara gideren, üzüntüden kurtaran.

Zâhid: kendini tanrıya, dine, tapınmaya (ibadete) adayan kimse. Gününü tanrıyı anmakla geçiren kimse.

Abid: ibadet eden (tapan, tapınan) kimse. Sözcüğün kökeni "kul" anlamına gelen "abd"dır. "âbid" ise kulluk eden demektir.

Asi: başkaldıran, isyan eden, tanrının birliğine inanmayan kimse.

Fâsık: arabozucu, ortalığı karıştırıcı.

Mümin: inanan, tanrıya, islam dinine bağlanan kimse, iman eden.

Kâfir: inanmayan, yadsıyan, tanrının birliğine, islam dininin ilkelerine karşı çıkan, bağlanmayan.

Külli insan: bütün insan, baştanbaşa insan.

Uçmağilan: uçmakla, cennetle. Anadolu ağzında, bugün de, "ile" karşılığı "len, lan" söylenir: benimlen/ benimle, onunlan/onunla.

Rıdvan: cennetin bölümlerinden biri, sekiz cennetten birinin adı.

Tamu: cehennem.

Sü'ban: büyük yılan, ejderha. İslam inançlarına göre cehennemde bulunan azgın yılan.

Dânâ: bilen, bilgin.

Nâdân: bilmeyen, bilgisiz.

İyn olmuşam an olmuşan: bu olmuşum, şu olmuşum. İyn-ü an sözcükleri "bu-şu" anlamında geldiği gibi ayrıntı, dedikodu karşılığı da söylenir. Ozan bu dizede, ben ayrıntılarına değin bütün varlık türlerine dönüşmüşüm, belli bir türde donup kalmamışım, demek istiyor.

İsi: Peygamber İsa. tanrı onu göklere almış, ölmemiş, gökkatlarında, özel yerinde bulunuyormuş.

Yusuf: Peygamber, Mısır'da Firavunun kızı ya da karısı Zeliha/-Züleyha ile olan serüveniyle ün salmıştır.

Sahib-kıran-ı kudretem: yaratıcılık gücünün, yaratılış olayının en yetkili, en yüce gücüyüm ben.

Yâkut-i kân-i vahdet: birlik özünün yakutu, birlik özünün incisi. Birlik madeninin çekirdeği, özü. Hâk ile yeksân yerle bir, toprakla bir. Yokolmuş.

Hâk: yer, toprak. Yeksân: bir, eşit, özdeş.

Bu şiirde ozan, tanrı ile birlik, bütünlük içinde olduğunu, tanrı ile insan arasında bir ayrılığın bulunmadığını, insanın tanrı, tanrının insan olduğunu ileri sürüyor. Tasavvuf akımının "birlikçi görüşü" budur.

- IV -

1- Subh-dem dildârumi gördüm otağından gelür
Eyle sandum hûrdur firdevs bağından gelür

2- Yâ meger nûr-i tecellidür iyan oldı yakin
Ay ile gün tal'atı gül-gun yanağından gelür

3- Çeşme-i hayvân hacildür lebleründen dâyimâ
Âb-ı kevser şerbeti şirin dudağından gelür

4- Zülfinin çinile çün kimdem urur müşk-i Hıta
Ru-siyeh bilmez hata her dem dimağından gelür

5- Şaha kadd-ü kametün her serv görse der-çemen
Egilür secde ider ditrer budağından gelür

6- Dilberâ sen hüsnüne men'eyleme men âşıkı
Hande kim bir gül biter bülbül karağından gelür

7- Ey Nesimi ruh-perver geldi yârinden nesim
İsi'nin enfâsidür yârin dudağından gelçür

Ölçü: *subh-dem dil / dârumi gör / düm otağın / dan gelür*
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- IV -

1- *Sabahleyin sevgilimi gördüm otağından gelir*
Öyle sandım ki hüridir cennet bağından gelir

2- *Yok, görünüş alanına çıkan bir nurdur belirdi açıkça*
Ay ile güneşin parlaklığı gül renkli yanağından gelir

3- *Dirilik suyunun çeşmesi dudaklarından utanır boyuna*
Cennetin şerbeti tatlı dudağından gelir

4- *Zülfünün kıvrımıyla Çin miski boy ölçüşmeye kalkar*
O kara yüzlü bilmez ki yanlışlık kendi özünden gelir

5- *Ey sevgili çemende boyunu posunu gören her servi*
Eğilir secde eder sana titrer budağından olur

6- *Ey güzel güzelliğine kapılmamı yasaklama bana*
Nerde bir gül bitse bülbül oraya ılgara gelir

7- *Ey Nesimi sabah yeli cana can katarak geldi sevgiliden*
İsâ'nın soluğudur sevgilinin dudağından gelir

Dil özellikleri:

Subh-dem: sabahleyin, günaçımında, gün doğarken.

Dildâr: sevgili, gönülde yeri olan.

Otağ: büyük çadır, otağ.

Hur: huri, cennette yaşadığı söylenen kız.

Firdevs: cennet, mutluluk ülkesi.

Nur-i tecelli: görünen ışık, görünen aydınlık. İslam inançlarına göre, peygamber Musa'ya Tur dağında görünen tanrısal ışık, nur.

İyan: açık, ayan, besbelli.

Yakın: belirgin, apaçık, bütün kuşkulardan uzak, kesin.

Tal'at: parlaklık, parıltı, yüz parlaklığı, aydınlık, güzellik.

Gül-gun: gül renktli, gül renginde.

Çeşme-i hayvan: ölümsüzlük suyunun aktığı yer, bengisu, evrene dirilik kazandıran suyun yeri.

Lebleründen: dudaklarından, leb/dudak.

Dâyimâ: sürekli, daima, boyuna kesintisiz.

Ab-i kevser: kevser suyu, cennette akan, tadına doyulmaz bir su, tanrı sevgililerine, müminlere cennette içirileceği söylenen mutluluk suyu.

Şirin: tatlı, içimi kolay.

Çin: kıvrım, büklüm. Zülfinün çini: zülfünün kıvrımı, zülfünün büklümü.

Müşk-i Hıta: Çin ülkesinde bulunan bir güzel koku, misk. Bir söylentiye göre Çin ceylanının göbeğinden çıkarılırmış. Hıta, Çine komşu bir ülke ya da Çin ülkesinin başka bir adıdır. Ozan burada, eski yazılarla yazılışı özdeş olan "hata/yanılma" ile "Hıta/Çin ülkesi" arasında bağlantı kuruyor.

Ru-siyeh: yüzü kara, utanmaz. *Ru:* yüz.

Siyeh: kara.

Dimağ: beyin, iç, öz.

Kadd-ü kamet: boy pos. *Şaha:* ey şah, ey padişah, ey sevgili.

Budağından gelür: budağından olur, dalları eğilir, bükülür, kırılır.

Der-çemen: çemende.

Serv: servi, servi ağacı, selvi.

Dilberâ: ey dilber, ey güzel, ey sevgili.

Hüsn: yüz güzelliği, görünüş güzelliği.

Men: ben. azeri ağzında.

Men'eyleme: yasaklama, engelleme, Men': Arap dilinde yasak anlamındadır.

Hande: nerede, nerde, kanda, kande.

Karak: ılgarlama, yağmalama, başına üşüşme.

"Karahçı gözlerün yağmalarından
Yine dönüb dimez estağfirullah"

-Nesimi-

Ozan, Azeri ağzının bir özelliğine uyarak, karak sözcüğünü "karah" biçiminde söylüyor. Dizede "karağından" derken de "ılgarlayışından", "yağmalamadan" anlamını vurguluyor. Ruh-perver: can besleyen, ruh besleyen, can bağışlayan, dirilik veren, dirilten. Bunlar peygamber isa'nın soluğunda (nefesinde) bulunduğu söylenen doğaüstü niteliklerdir.

Nesim: gün doğumunda esen yel.

Enfâs: nefesler, soluklar.

İsi: Peygamber İsa.

1- Gel ey dilber ki müştakem seni görmek diler gönlüm
Gamundan düşdi zâr ister visâlünden şeker gönlüm

2- Kara kaşun hilâlini gözümden ta ba'id itdün
Dutuşmuş nâr-ı ışkundan yanar zâr ey kamer gönlüm

3- Sakahüm rabbihum geldi dudağundan haber câna
Susamışdur yine ister lebünden şol haber gönlüm

4- Cihanda cân ile gönlüm visâlün ihtiyâr itmiş
Zehi görmüş Hak'ı cânum zehi sâhib-nazar gönlüm

5- Ne gevhersün sen ey can kim cihânum bahr-ü kânında
Mükerrem kadr-ü kıymetlu seni bildi güher gönlüm

6- Gamun nârından ey dilber gönül kaynar içüm yanar
Bu renc-ü mihneti gör kim gam ucından çeker gönlüm

7- Sabır kılmak devâdur dir muhibbün cevrine nâsuh
Veli nâsuh devâsından olur her dem beter gönlüm

8- Visâlünden meni ayru kerem kıl kılma lütf eyle
Ki vaslunla müdâm olmak diler şâm-ü seher gönlüm

9- Gel ey lütfi nihayetsüz meni vaslundan ayurma
Ki şol ömri ki vaslunla geçer Umre sayar gönlüm

10- Gel ara gönlümün için gör ey can kim firakundan
Ne acı gussalar yudar ne ağular içer gönlüm

11- İki âlem mana sensüz gerekmez olmasun hergiz
Cihanun hâsılı sensün anı sensüz nider gönlüm

12- Hayâli sevdüğüm yârin gözümden gerçi ayrılmaz
Cemâlün perdesiz görmek diler açık basar gönlüm

13- Saçun zincirini menden felek çün çekdi ayurdı
Tenüm şehrinde sevdadan delü olmuş gezer gönlüm

14- Ezelden suret-i rahman yüzün şânında gördün çün
İlâhi suretün dâyim bu mâniden sever gönlüm

15- Nesimi yârini virmez cihânun varına andan
Geç ey da'vici nâdân kim degüldür ol kadar gönlüm.

Ölçü:

Gel ey dilber / ki müştakem / seni görmek / diler gönlüm
mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

(Kaynak: İmadeddin Nesimi, Eserleri. 3 cild. Baku, 1973. Azerbaycan SSB. İlimler Akademyası.)

1- Ey güzel seni özledim, gel seni görmek istiyor gönlüm
Ayrılığın acısı gücümü tüketti, sana kavuşmanın şekerini ister gönlüm

2- Yeni aya benzeyen kara kaşını gözümden uzaklaştırdın
Aşk ateşiyle tutuşmuş acınası yanıyor gönlüm

3- "Tanrı onları temiz içeceklerle sulayacak" müştusu verdi dudağın
Susamış dudağından yeni bir müştu istiyor gönlüm

4- Evrende gönlüm can ile sana kavuşmayı alışkanlık edinmiş
Gerçeği dosdoğru görmüş canım, gerçeği kavrayan gönlüm

5- Ey sevgili sen evrenin denizinde, özünde bir incisin
Seni saygın, üstün, değerli, yüce bildi gönlüm

6- Üzüntünün ateşinden gönül kaynak içim yanar ey sevgili
Gör ki bu acıyı, sıkıntıyı üzüntüden çeker gönlüm

7- Öğütçü, sevilenin üzmesine dayanmak acıyı gidericidir diyor
Oysa öğütçünün sözünden daha kötü oldu gönlüm

8- Beni sana kavuşmadan yoksun bırakma, yardımcım ol, bağışla
Bağına seninle kalmak, seninle olmak ister gönlüm

9- Ey bağışı sonsuz olan beni sana kavuşmadan yoksun etme
Seninle geçen ömrü, Kâ'be'de yaşamak sayar gönlüm

10- Gel gönlümün içinie ara da bak ayrılığın yüzünden
Ne acılar çeker, ne ağular yutar gönlüm

11- Dünya da ahret de bana sensiz gereksizdir sanılmasın
Evrende ne varsa sensin, sensiz evreni neylesin gönlüm

12- Sevdiğim güzelin görüntüsü gözümden ayrılmaz
Ancak yüzünü örtüsüz de görmek ister gerçeği iyi gören gönlüm

13- Yazgı saçının zincirini benden çekip ayırdı
Gövdemin ilinde sevdadan deli olmuş geziyor gönlüm

14- Yaratılıştan önce tanrısal örneği yüzünde görmüştüm
Bundan dolayı tanrısal görüntünü seviyor gönlüm

15- Nesimi sevgilisini evrenin varlığına değişmez
Geç ey karşıt görüşlü bilgisiz bildiğin gibi değil gönlüm...

Dil özellikleri:

Müştakem: istekliyim, dilemekteyim, özlem çekiyorum.

Gamundan düşdi zâr: özleminle, senden ayrı kalmanın üzüntüsüyle güçsüz kaldı, acınacak duruma düştü.

Ba'id: uzak, ırak. Ba'id itdün: uzaklaştırdın, ırağa attın.

Nâr-ı ışk: sevgi ateşi, aşk ateşi.

Sakahüm rabbihum: tanrımız onları sulayacak. Kur'anda "ve sakahüm rabbihum şaraben tâhura / Tanrımız onları temiz içeceklerle sulayacak, onlara güzel içecekler içirecek" anlamına gelen sözlere değinme var. Ey sevgili senin dudağından, tanrının bu sözlerini bildiren bir müştu ulaştı, onun özlemiyle susadım.

İhtiyâr itmiş: benimsemiş, alışkanlık edinmiş, alışmış.

Zehi: dosdoğru, gerçekten, ne güzel,

Sâhib-nazar: bakar bakmaz kavrayan, anlayan, anlayışlı, kavrayışlı.

Bahr-ü kân: deniz ve maden, denizin, madenin özü, içi.

Mükerrem: saygıdeğer, değerli, saygın.

Kadr-ü kıymetli: değerli ve üstün, önemli ve seçkin.

Renc-ü mihnet: sıkıntı ve yorgunluk, sıkıntılı, yorucu, ağır, acı verici, yıpratıcı.

Nâsuh: öğüt verici, öğütçü. "sabır devâdür" diye bir halk sözüne değinme var. Muhibbün cevrine sabır devadür / sevilenin ettiği sıkıntıya katlanmak kişinin içini açar, anlamında bir halk sözü.

Umre: Kâ'bea'de hacc dönemi dışında kutsal yerleri gezme.

Gussa: üzüntü, sıkıntı, içdarlığı.

Ne acı gussalar yudar: ne ezici, ne yıpratıcı sıkıntılar çeker, üzüntülere katlanır.

Açık basar: apaçık gören, olayı oyduğu gibi görüp anlayan. Arap dilinde "basar" daha çok göz, görme gücü anlamındadır.

Ayurdı: ayırdı, uzaklaştırdı.

Tenüm şehrinde: gövdemde, gövdemin ilinde. Ozan, "gezmek"

eylemiyle bağlantılı olarak gövdeyi bir ile benzetiyor. Eski şiirde, insan gövdesini ile, ülkeye, evrene benzetme, tini, canı bir gezgin gibi orada gezdirme gelenek niteliğinde bir alışkanlıktı.

İki âlem: üzerinde yaşanan evrenle, düşüncede bulunan evren, gerçek evrende düş evreni, "dünya ile ahret".

Ezel: evrenin yaratılışından önceki süre. Evrenin, bütün yaratılmışların, tanrı varlığında bir düşünce olarak bulunduğu süre.

Suret-i rahman: tanrısal örnek. Tanrının görünüş alanında yansıyan niteliği. Tanrı örneğini, tanrısal görünüşü daha evren yaratılmadan önce senin yüzünde görmüştüm ey sevgili. ozan burada, kendi varlığının "yaratılış" olayından önce, tanrısal evrende, tanrısal bir nitelikte göründüğünü, insanın tanrısal bir özle donatıldığını ileri sürüyor.

Dâ'vici nâdân: karşıt düşünceyi ileri süren bilgisiz, boş kimse, sen gereksiz yere direnme, ortaya atılma, Nesimi bütün evreni verseler sevdiğinden geçmez.

Ahmedi

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, doğduğu yer, yıl, nerede öldüğü bilinmiyor. 1413'te öldüğünü gösteren kaynaklar vardır. Katib Çelebi, gerçek adının Taceddin İbrahim olduğunu yazar.

Anadolu'da öğrenim gördüğü, bilgisini arttırmak amacıyla Mısır'a gittiği, Hacı Paşa, Molla Fenari gibi çağının önemli kişilerinin toplantılarına katıldığı, onlarla söyleştiği ileri sürülmektedir. Amasyalı olduğunu bildiren kaynaklar da vardır. (Osmanlı müellifleri gibi).

Ahmedi XIV.yy. Anadolu şiirinin öncülerinden sayılır. Aşık Paşa, Gülşehri gibi Türk ozanlarının etkisinde kaldığı, kimi İran ozanlarından esinlendiği şiirlerinin incelenmesinden anlaşılmıştır. *"İskendername"*, *"Cemşid-i Hurşid"* gibi yapıtlarından başka bir de *"Divan"*ı vardır.

1- Ta ışkunı şahâ varak-ı câna yazmışam
Levh-i gönülde adunı cânâne yazmışam

2- Sen hiç sormadun beni şîrîn budur ki ben
Sükker lebüne cânumi şükrâne yazmışam

3- Gönlüm evin ışkun içun dutmışam makam
Künc-i nihâni gör ki ne virâna yazmışam

4- Hayretteyem ki dudağuna lâ'l dirmişem
Hayretteyem ki dişuni dürdâne yazmışam

5- Bir kez cemâlüne nazar idem didüm şahâ
Mûsî gibi tecelli odına yâne yazmışam

6- Susaluğumda lâ'lüni zikr eyledi dilüm
Ab-ı hayate hızr gibi kane yazmışam

7- Yüzün sıfatın Ahmedi imlâ ideliden
Gör kim ne hûb vechile dîvâne yazmışam

Ölçü: *Ta ışku / ni şahâ va / rak-ı câne / yazmışam*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

1- *Ey sevgili aşkını can yaprağına yazmışım*
Gönül levhasında adını "sevgili" yazmışım

2- *Sen beni hiç sormadın oysa işin tatlı yanı*
Ben canımı şeker dudağına adak diye yazmışım

3- *Gönlümün evini aşkına ayırdım yer yaptım*
Gizli bucağı gör bir yıkıntıya çevirmişim

4- *Şaşakaldım dudağına lâ'l diyormuşum*
Şaşakaldım dişini inci diye yazmışım

5- *Ey sevgili bir kez yüzüne bakayım dedim*
Az kalsın Musa gibi yanıyan ateşte yanacaktım

6- *Susadığımda dudağını andı dilim*
Hızır gibi ölümsüzlük suyunu içip kanmışım

7- *Alımedi yüzün niteliğini yazıya geçirdi*
Bir bak ne güzel biçimde seni "divan" yazmışım.

Dil özellikleri:

Şahâ: ey şah, ey sultan, ey sevgili.

Varak-ı can: can yaprağı, can sayfası.

Yazmışam: yazmışım, yazdım.

Cânâne: sevgili.

Levh-i gönül: gönül levhası, gönül sayfası (bu birleştirme yanlıştır. Levh sözcüğü Arapça, gönül ise Türkçe, bu tür birleştirmeler pek yaygın değildir.)

Şirin: tatlı, güzel, iyi, uygun olan (bu dizede "uygun olan" anlamındadır), yakışan, yakışığı.

Şükrâne: adak, sungu, adama, sunma.

Künc-i nihân: gizli kıyı, gizli köşe, gizli bucak.

Hayretteyem: şaşıp kalmışım.

Musi: Musa Peygamber. İslam inançlarına göre, Musa Peygamber'e Tur dağında tanrı ışığı görününce bayılıp düşmüş. Bu olaya "*tecelli*/görünme" denir.

Ab-ı hayât: bengisu, ölümsüzlük veren su, dirilik suyu. Hızır'ın ölümsüzlüğe kavuşmak için aradığı su.

Kane yazmışam: kanmışım, içip doymuşum.

İmlâ ideliden: yazıladan, yazdığımdan beri.

Hub vechile: güzel biçimde, uygun biçimde.

Divane yazmışam: şiir dergisine yazdım.

1- Egerçi kim gönül dönmez vefâdan bin cefâ kılsan
N'ola şâhâ esirgeyüb ana bir gün vefâ kılsan

2- Hezâran va'de itmişsün alınca gönlümi benden
Bu kamu va'denin n'ola birisini edâ kılsan

3- Safâ bulam diyü sevdi gönül sini nicâyâ dek
Mükedder idesün anı n'ola bir kez safâ kılsan

4- Dudağun âb-ı hayvandür kamusı derde dermandür
N'ola ben hasteye bir gün sevâb idüb devâ kılsan

5- Hezâran oh atar gamzen benüm cânuma her lâhza
Ne ola ey Hata gözlü bin ohda bir hatâ kılsan

6- Cemâlün iştiyâkında gözüm kan yaş döker n'ola
Ayağunın tozından sen közüme tutya kılsan

7- Senün ol fitne gözlerin içerler Ahmedi kanın
N'ola bi-çârenün suçın bilibanen cezâ kılsan

Ölçü: *Egerçi kim / gönül dönmez / vefâdan bin / cefâ kılsan*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
(Kaynak: Divan-ı Ahmedi, Sl. Kt. Ham. 1082, TY.).

- II -

1- Bin bir acı çektirsen de gönül sözünden dönmez
Ne olur ey güzel sen de bir gün ona yakınlık göstersen

2- Gönlümü alıncaya dek binlerce söz verdin
Bu verdiğin sözlerin birini tutsan ne olur

3- Gönül mutlu olayım diye sevdi seni uzun süre
Onu boyuna üzeceğine bir kez de sevindirsen ne olur

4- Dudağın ölümsüzlük suyudur bütün acıları giderir
Ne olur bu hastaya acıyıp da bir gün sağlığa kavuştursan

5- Süzgün bakışın canıma binlerce ok atar durmaksızın
Ey gözü Çin güzeline benzeyen bin okun birinde yanılsan ne olur

6- Yüzünün özlemiyle gözüm boyuna kan yaş döker
Ne olur ayağının tozundan gözüme sürme çeksen

7- Senin o artalığı karıştıran gözlerin Ahmedi'nin
Kanını içer, suçunu bilip de cezalandırsan ne olur...

Dil özellikleri:

Va'de itmişsün: söz vermişsin, vadetmişsin. Bugün vadetmek yerine XIV.yy.da va'de itmek deniyordu. Bu deyimin başka bir anlamı da "süre tanımak", sözünü yerine getirebilmek için belli bir süre istemektir.

Eda kılmak: verilen sözü yerine getirmek, başka bir söyleyişle "eda etmek". İslam dinine göre, yapılması gereken bir işi, bir görevi süresi içinde yerine getirmek.

N'ola: ne ola, ne olur.

Deva kılsan: İlaç yapsan, sağıltsan, sıkıntıdan, acıdan kurtarsan. "Kılmak" sözcüğü bugün "etmek", "eylemek", "yapmak" gibi yardımcı eylemlerle (fiillerle) karşılanır. Cefa kılmak (acı çektirmek, cefa etmek), vefa kılmak (yakınlık göstermek, sözünde durmak, vefa etmek), safa kılmak (mutlu etmek, kıvançlı duruma getirmek), ceza kılmak (cezalandırmak, ceza vermek), tutya kılmak (sürme çekmek, tutya/göze çekilen sürme), hatâ kılmak (yanılmak, şaşmak, aldanlam, yanlışlığa düşmek).

Bilibanen: bilerek, anlayarak, gerçeği öğrenerek. Bilmek eyleminin "bil" köküne gelip bil-i-banen biçimini oluşturan ban, banen eklerinin yerini bugün "rek" eki aldı. Bile-rek, öğrene-rek, gelerek bg.

XV. YÜZYIL

1- Ahmed-i Dai, öl. 1420
2- Süleyman Çelebi, öl. 1421
3- Muhsin, öl.?
4- Namusi, öl.?
5- Şemsi, öl.?
6- Hassan, öl.?
7- Şeyhi, öl. 1431?
8- Atâyi, öl. Murad II. çağı.
9- Adni, Mahmud Paşa, öl. 1468
10- Eşrefoğlu Abdullah Rumi, öl. 1669
11- Abdurrahim, öl.?
12- Zeyneb Hatun, öl. 1474
13- Sarıca Kemal, öl. 1476
14- Avni, Fatih Sultan Mehmed, öl. 1481
15- Cem Sultan, öl. 1495
16- Ahmed Paşa, öl. 1497
17- Nizâmi, öl. XV. yy. sonları,
18- Ali Şir Nevayi, öl. 1501
19- Hamdi, öl. 1503
20- Mihri Hatun, öl. 1506
21- Necati Bey, öl. 1509
22- Kıvami, öl. Bayezid II. çağı.
23- Adli, Sultan Bayezid II. öl. 1512
24- Mesihi, öl. 1512
25- Vaṣfi, öl. Bayezid II. çağı.

XV. YY.

Divan şiirinin birinci olgunluk çağı, bütün alanlarda son, kesin biçimini aldığı dönem XV. yy.dır diyebiliriz. XIV. yy.da Nesimi ile doruğuna ulaşan tasavvuf konulu şiir, XV.yy.da daha dar bir alanda kalır. Nesimi ayarında derin, geniş, güçlü bir ozan görülmez pek. XIV.yy. şiirinin işlediği konular, genellikle "aşk" ile "tasavvuf"tu. Bu iki konu Nesimi'de birleşmiş, şiirinin özünü oluşturmuştu. Daha önce, Yunus Emre'de görünmüş, içli, güçlü diliyle geniş bir alana yayılan, yalnız divan yazınında pek ilgi görmeyen şiiri, XV. yy.da halk kesimine kayacak, sonraki yüzyılda, Anadolu'da gerçekten güçlü, derin, etkili "halk ozanları"nın yetişmesinde başlıca kaynak olacaktır. Divan şiirinin, bu dönemde, daha çok yaşanan olaylarla bağlantılı bir nitelik taşıması boşuna değildir. Osmanlı toplumunun, yönetiminin yapısıyla, düzeniyle, biçimiyle, yaşama anlayışıyla bağlantılıdır. Tasavvuf konuları büsbütün bırakılmış, bir yana atılmış değil, ancak şiirin tek odağı olmaktan çıkmış, arada bu da bulunsun türünden bir içerik kazanmıştır.

XV. yy. divan şiirinde, kimi Padişahların da birer "divan" oluşturacak nitelikte şiir yazdıklarını, Saraylarında ozanlara, bilginlere yer verdiklerini, "Avni" takma adıyla şiirler söyleyen Fatih Sultan Mehmed'in, ünlü İran ozanı Molla Cami'yi bile Saray'a çağırdığını, İranlı ozanın bu çağrıyı yanıtlamadığını kimi yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu durum bize, Osmanlı yönetiminde İran şiirine duyulan sevginin, saygının hangi aşamada olduğunu, nerelere değin yayıldığını gösterir. Çağın başlarında yaşadığı ileri sürülen Şeyhi, Osmanlı ülkesinde, İran şiirinin başlıca aktarıcısı sayılır. İran ozanlarından çeviriler, özellikle sevgi konularını işleyen "mesnevi" türünde yapıtların aktarılışı, yeniden işlenişi hızlanır.

Bu çağda, divan şiirinin alanı genişlediği gibi, "divan"ları günümüze kalabilen ozanların sayısı da çoğalır. Artık yönetim yerleşmiş, toplum sarsıntılarının etkileri azalmış, imparatorluk bütün gücünü, ağırlığını ortaya koymuştur. İşte Şeyhi, Nizami, Atai, Adni (Mahmud Paşa), Avni (I. Murad), Ahmed Paşa, Zeyneb Hatun, Sarıca Kemal, Cem (Sultan Cem), Avni (II. Bayezid), Hamdi, Mihri Hatun, Necati, Ahmed-i Dai, Mesihi (XVI. yüzyılda yaşadığından onu XV.yy. ozanı saymayanlar da var) bg. kimi XV yy. bitimine, kimi kimi XVI.yy.ın ilk onbeş yılına değin gelen, şiirlerinin 4/5'nü XV.yy.da veren ozanlar bu dönemde yaşamışlardır. Bugüne değin, yaygın kanı, XV.yy. divan şiirinin Ahmed Paşa ile Necati'nin elle-

rinde biçimlendiğidir. İkisinin de dili, şiir anlayışı, çağdaşlarına, son yy.ların ozanlarına oranla, daha yeni, daha sağlam ilkelere dayalı say Gerek Ahmed Paşa, gerekse Necati düşünülenden çok yaşan önem veren, şiirini böyle bir anlayışla düzenleyen ozanların öncüleri, mi araştırıcılara göre, divan şiirinin kurucusu sayılır (Ziya Paşa bu k dadır). Özellikle Necati'nin kendinden sonra gelenler üzerindeki et açık seçiktir. Divanlar üzerinde bir karşılaştırmalı inceleme yapıldığı necati'nin başta Fuzuli olmak üzere Zati, Bâkî, Taşlıcalı Yahya, Şeyh lam Yahya, Nedim bg. divan şiirinin önde gelen ozanlarını etkilediği, lara kimi konularda söyleyiş öncülüğü ettiği kolayca anlaşılır.

XIV. yy.da başlayan, din inançları dışında kalan konuları da i ren, şiir anlayışı XV. yy.da daha belirgin bir nitelik kazanır, çağın en de gelen ozanlarında başlıca konu oluverir. Özellikle Necati ile Ahm Paşa'nın şiirlerinde konuşma diline yakın bir özellik görülür, seçilen s cükler Türk dilinin yapısına yabancı kalan ölçünün (aruz'un) düzen uyanlardır. Sözgelişi Kadı Burhaneddin'de görülen aşırı uzatmalar, Tü çe sözcüklerin yapısına uymayan, yalnız ölçü gereği yapılan işlen çok mu çok azalır, nerdeyse Türk dilinin ses uyumuna yaraşır bir ö bulunur. Gerçekte böyle bir durum yoktur, ölçüye uyan sözcükler ba rıyla seçilmiş, söyleyiş akıcılığı şiirde ölçü ağırlığını yumuşatmıştır. yandan, kimi ozanlarda, din konularının insancıl "aşk" ile bağdaştır ya çalışıldığı da gözden kaçmaz. "Adli" takma adıyla şiirler söyleyer Bayezid'te görüldüğü gibi.

Fatih, II. Bayezid, kardeşi Cem gibilerin şiir söylemeleri, Osm saraylarında bir ozan topluluğunun oluşmasına yolaçmıştır. Nitekim " ni" takma adını kullanan Mahmud Paşa, "Ahmed" adıyla şiir söyle Ahmed Paşa Saray topluluğunda yeralan yüksek görevlilerdi, sulta yakınlıkları vardı. Bu gelenek sonraki çağlarda daha gelişecek, yay caktır.

XV. yy. divan şiirinin oluşmasında imparatorluğun geniş bir na yayılması, değişik uygarlık ürünlerinden yararlanan, onlarla besle topluluklarını yönetimi altında bulundurması, etki kaynaklarının çoğalm gibi olaylar da önemlidir. Divan şiiriyle Osmanlı devletinin tarihi yar na incelendiğinde, başta XV. yy. olmak üzere, değişik durumlar gör İmparatorluğun en güçlü çağında divan şiirinin de güçlü, sağlam bir pı taşıdığı gözden kaçmaz. Gelişme çağında şiir de kendini bulma, çimlenme durumundadır. XIII. yy. ile onu izleyen XIV. yy. şiiri incele ğinde toplum yapısıyla, yönetimle atbaşı yürüyen bir özellik görülür. dı Burhaneddin güçlü bir ozandır, ancak kısa süreli de olsa, kendi y sinde güçlü bir beyliğin başındadır. Nesimi gerçekten çağının en gü en etkili ozanıdır. Onun yaşadığı dönem, yetiştiği çevre islam uluslar

oldukça ileri durumda bulundukları çağdır. Osmanlı devletinde XV. yy. çatının kurulduğu, bütün kurumların, belli bir yaşama anlayışına göre, düzenlendiği dönemdir. Anadolu'da ilkçağdan beri süregelen uygarlık ürünlerinden etkilenmeler, eski inançların biçim değiştirerek yenileriyle karışıp kaynaşmasından doğan biçimlenmeler şiirde de kendini gösterecektir. Bu durum bir toplum gerçeğidir, yaşama gereğidir. Çağın başka bir özelliği de, Anadolu'nun değişik yörelerinde yetişen ozanların, yavaş yavaş belli illerde, başkentlerde toplanmaya başlamalarıdır. Mihri Hatun'un Amasya'dan, Necati'nin Edirne'den, Ahmed Paşa'nın Edirne'den, Zeyneb Hatun'un Kastamonu ya da Amasya'dan bg. oluşları, sonraları başkentlere gelip yerleşmeleri XV. yy.ın, şiirin gelişimi bakımından, ilgiye değer olaylardır. Böyle belli illerde toplanmalar, ozanların birbirlerini etkilemelerini kolaylaştırır, yeni yazılan bir şiirin elden ele dilden dile daha kolay, daha hızla yayılmasını sağlar. O çağın, şiir için, yayılma olanakları gözönünde tutulursa, birbirinden uzak illerde yaşayan ozanların birbirini etkilemesi belli bir sürenin geçmesine bağlıdır denebilir. Belli bir ilde yaşayan ozanların şiirleri, birbirlerine birkaç günde ulaşabilir, böylece yeni yazılmış bir şiirden esinlenilerek o süre içinde benzeri yazılabilir. Oysa, başkentten oldukça uzak yerde yaşayan bir ozanın bu yeni şiirden etkilenmesi onu duymasına, okumasına, dinlemesine, ayların geçmesine bağlıdır. İşte XV. yy. şiirde bu kolaylığın sağlandığı bir dönemdir.

XV. yy. divan şiirinde görülen, toplum gerçeklerine, yaşanan olaylara yaklaşma, çok az da olsa, toplumla bağlantı kurma, eğilimin kaynağında çağın sağladığı yaşama, geçinme, geçimi sağlama olanakları saklıdır. Saray yöresinde toplanan ozanların geçimi, uzak yerlerde yaşayanlara oranla, az çok yerindedir, iyidir. Bu nedenle ozana, elden geldiğince, yaşamın tadını çıkarmak, gönül eğlendirmek düşer. Necati'nin, Ahmed Paşa'nın şiirlerinde bu durumu görmemek elde değildir. Özellikle Sarayın İran, Arap ozanlarına karşı duyduğu saygıyı, aşırı eğilimi, Türk ozanına, Türk diline gösterilen çekingenliği Mesihi'nin

Mesihi gökden insan sana yer yok
Yüri var gel Arab'dan ya Acem'den

dizelerinden anlamak kolaydır. Bu dizeleri okuyunca, Fatih Sultan Mehmed'in İran ozanı Molla Câmi'yi Sarayına çağırması, onun bu çağrıya önem vermemesi bg. olayların anlamı daha kolay kavranır. Gene bu çağda, özellikle de yy.ın sonlarına doğru, Doğu'dan, Nevâi'den gelmeye başlayan önemli bir etki vardır. İran ozanlarınınkilerle birleşen bu etki sonraki yy. da başta Fuzuli olmak üzere, birçok ozanı derinden deri-

ne etki alanı içine alacak, şiirde öncülük eder duruma gelecektir. XV. yy.da bu etkiyi, az da olsa, Necati'de görme olanağı vardır. Nevâî'nin ünü, etkisi Doğu'dan gelen Azeri soydaşlar aracılığıyla yayılmış, XVI. yy. boyunca, ondan sonraki dönemlerde, Osmanlı toplumunun bütün bucaklarına değin ulaşmıştır. Bu etkiyi XVIII. yy. ozanlarından Nedim'de görmekteyiz. XV. yy. şiiri, sonraki dönemlerin şiirine, bütün alanlarda (şiir türlerinde) yer yapan, ortam düzenleyen, yol gösteren, olanak kapıları açan bir şiir olarak anlaşılmalıdır.

Bir özelliği daha XV. yy.ın, divan şiirinde, o da kadın ozanların yetişmeleri, şiirde duygu içtenliğini çekinmeden, sakınca görmeden ortaya koymaları, bu alanda erkeklerden geri kalmamalarıdır. Mihri Hatun'un "Divan"ını okuduğumuzda, adını bir yana bırakırsak, bir kadın elinden çıktığını anlama olanağı çok mu çok azalır, divan şiirinde geçen bütün kavramları, gizli açık, örtülü örtüsüz, başarıyla kullanır. Kimi şiirlerinde gece gündüz içip eğlenen, sevgiliye özlem duyan, toplantılara katılan, söyleyip söyleşen bir kimsenin duygularını en açık seçik dille, çağının şiir diliyle, ortaya koyduğu görülür. Bu bakımdan, XV. yy. divan şiiri, sonraki dönemleri anlayabilmek için, başvurulması gereken başlıca kaynaktır. Bu kaynak, bir yandan XIII. ile XIV. yy.ları birbirine bağlayıp sürdürür, bir yandan da gelecek yy.lara ışık tutar.

Ahmed-i Dai

Yaşamıyla ilgili bilgi yok gibidir. XIV. ile XV.yy. dolaylarında, Yıldırım Bayezid ile Çelebi Mehmed dönemlerinde yaşadığı biliniyor. Bir süre kadılık görevlerinde bulundu, Bursa'da öldü. Çağının bütün bilimleriyle uğraşmış olduğu, çalışmalar yaptığı kimi kaynaklarda yazılıdır.

Ahmed-i Dai'nin sayısı epeyce kabarık olan (onyediye varan) yapıtları arasında, kendisine ün sağlayan Türkçe şiirlerinin toplandığı "Divan"ı ile "Çeng-name" adlı söyleşi, toplantı, eğlence, sözlü çalgılı dernek gibi konuları işleyen öğretici, öğüt verici nitelikteki yapıtıdır. Divan şiirinin öncülerindendir. Türkçenin bir şiir dili (divan şiirinde) olmasında onun önemlidir. Farsça şiirlerinin toplandığı başka bir "Divan"ı daha vardır. Ahmed-i Dai'nin, yazın alınında, etkili bir kişiliği olduğu pek söylenemez. Türkçe şiirleri dil bakımından önemlidir.

1- Boyundan serv utanmış bağ içinde
Yüzünden lâle kalmış dâğ içinde

2- Yanağun goncesi vü hatt-ı sebzün
Kızıl güldür yeşil yaprağ içinde

3- Hezârân rahmet ol ata anaya
Ki beslemiş seni bal yağ içinde

4- İçelüm hoş geçelüm ömr fâni
Geçer dünyi lâtife lâğ içinde

5- Tolu iç sâgari sâki görelüm
Tolu içenleri uçmağ içinde

6- Firâkun birle anca ağladum kim
Gözümden seyl akar ırmağ içinde

7- Safâ vü zevkıla can besle Dâi
Çüriyeser tenün toprağ içinde

Ölçü: *Gözümden seyl / akar ırmağ / içinde*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Mecmu'atü'n-Nezâir, Doç. Dr. Mustafa Canpolat, 1982).

- I -

1- *Boyundan utanmış servi bağın içinde*
Lâle, yüzünü kıskanarak, yara içinde kalmış

2- *Yanağının goncası ve yeni biten tüylerin*
Kızıl güldür yeşil yapraklar içinde

3- *Binlerce rahmet olsun o anaya o ataya*
Seni beslemişler bal ile yağ içinde

4- *Yaşam gelir gider, içelim tadını çıkaralım*
Dünya söyleşip eğlenmekle geçer

5- *Ey içki sunan kadehi dolu iç de görelim*
Dolu (kadeh) içenleri cennet içinde

6- *Ayrılığınla öylesine ağladım ki*
Gözümden ırmak gibi sel akar

7- *Ey Dâi canını kıvançla besle, eğlen*
Gövden çürüyüp gidecek toprak içinde...

Dil özellikleri:

Bağ içinde: bağın içinde, bahçenin içinde.

Dâğ: yara. (Lâle yüzünün güzelliğini kıskandığından, yanıp yaralanmış, özü yanıp kararmış).

Hatt-ı sebz: yeni tüy, yüzde yeni çıkan ayva tüyleri.

Hezârân: binlerce.

Rahmet: iyilik, yardım, tanrının koruyuculuğu (dizedeki anlamı: anana, atana Tanrı iyilikler, mutluluklar bağışlasın).

Beslemiş seni bal yağ içinde: seni balla, yağla beslemiş, bolluk içinde yetişmişsin.

Lâğ: eğlence, eğlenme, günün tadını çıkarma.

Hoş geçelüm: iyi geçinelim, iyi yaşayalım, yaşamın tadını çıkaralım.

Tolu: dolu, dolmuş. sözcüğün ikinci anlamı: "kadeh"

Uçmağ içinde: uçmakta, cennette, mutluluk içinde.

Firâkun birle: ayrılığınla, senden ayrı kalma yüzünden.

Safâ vü zevkıla: sevinç ve kıvançla, gülüp eğlenmekle.

Çüriyiser: çürüyecek, çürüyüp gidecek.

- II -

1- Cânâneyi ben sevdügümi can dahi bilmez
Cânum dilegin dünyede cânân dahi bilmez

2- Derviş oluben beylük iden ârifi bir gör
Ol saltanatun kadrini sultan dahi bilmez

3- Bir perde ki var küfr ile islâm arasında
Ol perde nedür ani müselman dahi bilmez

4- Sâki getür ol devr ayağın lütf ile sun kim
Ol devr ayağı lütfini devrân dahi bilmez

5- Sofiyi görün câm-i musaffayi ne resme
Pinhân çeker kim anı şeytan dahi bilmez

6- Dâi ne bilür bu sözünün sırrını her şahs
Bu kuş dilidür bunı Süleyman dahi bilmez.

Ölçü: *Cânâne / yi ben sevdü / gümi can da / hi bilmez*
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün

1- *Sevgiliyi benim sevdiğimi canım bile bilmez*
Canımın dünyada ne istediğini sevgili de bilmez

2- *O gönül bilgisiyle donanmış kişinin beylik edişine bak*
Böyle bir yüceliğin değerini sultan bile bilmez

3- *Müslümanlıkla dinsizlik arasında bir örtü vardır*
Ancak o perdenin ne olduğunu müslüman da bilmez

4- *Ey içki dağıtıcı o çağımıza uygun kadehi sun bize*
O çağımıza uygun kadehin bağışını çağımız da bilmez

5- *Sofiaya bakın o pırıl pırıl şarapla dolu kadehi*
Öyle gizlice içer ki içtiğini şeytan da bilmez

6- *Ey Dai, bu sözünün özünü her kişi ne bilsin*
Bu kuş dilidir, bunu Peygamber Süleyman da bilmez...

Dil özellikleri:

Cânâne: sevgili, cânân. Bu dizede can-cânâne-cânân arasında, anlamının de "can" ile başlamasından dolayı bağlantı vardır. Cânân, cânâne sözcükleri canın sevdiği, sevgisi can içinde olan kimse, sevgili anlamındadır, öyle yorumlanır. Bu nedenle ozan, sözcüklerin yarattığı anlam ilişkisine dayanarak, ses uyumundan da yararlanarak, söz oyununa yöneliyor. Canın sevdiğini sevgili (canan, canane), sevgilinin istediğini canın (sevenin) bilmemesi, sevgi işinin gizli tutulduğu anlamını içerir.

Derviş: sözcük anlamı "kapıda duran, kapı kapı gezen"dir. Şiir dilinde eyse gösterişe, yüksek görevlere, toplum içinde yükselip sivrilmeye önem vermeyen, aldırmayan, kendi başına alçakgönüllüce yaşamayı ilke edinen kimse anlamında söylenir.

Arif: anlayışlı, bilgili, sezgi gücü çok olan kimse, gönül bilgisiyle donanmış kimse.

Sofi: softa, dinin yalnız biçimine, görünüşüne, katı kurallara bağlı yanlarına önem veren, bilgisiz, katı düşünceli kişi. İkinci anlamda, kendini tasavvufa veren, gönül bilgisiyle donanan, tanrı-insan-evren üçlüsünün birliğine inanan, dini bir biçim değil de insanı tanrıya ulaştıracak yol olarak anlanan kimse. Bu dizelerde, sözcüğün birinci anlamı, "softa", "yobaz" düşünülmüştür.

Ne resme: ne yolla, hangi biçimde, Ne resme pinhan çeker: hangi yolla gizli gizli içer, nasıl gizlice içki içer.

Kuş dili: Bir söylentiye göre Peygamber Süleyman bütün dilleri bildiği gibi kuş dilini de bilir, kuşlarla konuşurmuş.

1- Işk olmayan gönülde aceb cân olur mı hiç
Her can kim anda ışk yok imân olur mı hiç

2- Vaslun hayâli aklumı şeydâ kılubdurur
Hergiz kimesne yok yire hayrân olur mı hiç

3- Can tenden ayrula veli senden ne mümkin ol
Can senden ayru olmağa imkân olur mı hiç

4- Koynunda her ki zülf-i perişan koçar yatur
Ol uykunun düşinde perişân olur mı hiç

5- Her kim başında devleti var mukbil oldurur
Her külheni ki müdbir ola han olur mı hiç

6- Devlet ne asli her kime kim kabil olmaya
Her kân içinde lâ'l-i Bedahşân olur mı hiç

7- Dâi gönülde ışkını pinhân ider veli
Müşkün kokusı sırr ile pinhân olur mı hiç

Ölçü: *Işk olma / yan gönülde / aceb can o / lur mı hiç*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

(Kaynak: İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâi, Hayatı ve 1952, Prof. Fahir İz, AGY.).

- III -

1 *Aşk olmayan gönülde acaba can olur mu hiç*
Aşk olmayan bir can da iman olur mu hiç

2 *Sana kavuşma düşü aklımı başımdan alıyor*
Yoksa kimse boşuna şaşar kalır mı hiç

3 *Can gövdeden ayrılır da senden ayrılamaz*
Canın senden ayrı kalmasına olanak var mı hiç

4 *Koynunda sere serpe zülfünü öpüp okşayarak yatan*
Bir kimsenin uykuda gördüğü düş dağınık olun mu hiç

5 *Kimin başında yücelme varsa mutlu odur*
Hamam külhanında yatan bir mutsuz sultan olur mu hiç

6 *Yücelik soyu bozuk için olanak dışıdır*
Nitekim her madenin içinde Bedahşan yakutu olur mu hiç

7 *Dâi sevgini gönlünde gizler ancak*
Misk kokusu gizlenerek saklanır mı hiç...

Aceb: acaba, olacağı var mı, olası mı, olabilir mi.

Aklımı şeydâ kılubdurur: aklımı şaşırtıyor, aklımın dengesini zuyor, aklımı başımdan alıyor, beni çıldırtıyor.

Hergiz: olamaz, olası değil.

Ayrula: ayrılabilir, ayrılır.

Koçar yatur: sarılıp yatır, öpüp okşar yatır.

Ol uykunun düşinde: o uykunun düşünde, o uykuda görü düşte.

Perişan: dağınık.

Devlet: yücelik, ululuk, yükseliş. Bir kimsenin gönlünün uya ca, dileğince yaşaması, isteklerinin gerçekleşmesi durumu. Halk dilir "başına devlet kuşu kondu" deyiminden çıkan" mutluluğa erişti, dileği du, yükselip yüceldi" anlamı bu "devlet"sözcüğünün yorumu sonu dur.

Külheni: yoksul, hamam külhanında yatıp kalkan, yersiz yurts evi barkı olmayan kimse.

Müdbir: mutsuz, yaşamı sıkıntı içinde geçen, geçimi yolunda mayan, yoksul.

Ne asli: soylu olmayan. Farsça olumsuzluk eki olan "ne" bir s cüğünün önüne gelirse onu olumsuz yapar. "asli" sözcüğü "kaynak gelen", "soylu olan, "kökenle bağlantılı olan" demektir. Önüne "ne" ge ce bu anlamları olumsuzca çevirdi. Böylece "ne asli" sözcüğü soyu pu belli olmayan, kim olduğu nereden geldiği bilinmeyen anlamı söylenir oldu. Dizenin yorumu şöyle: soyu yüce olmayan, kökeni b meyen bir kimsenin yükselmesi, yücelmesi olacak iş değil. Nitekim madende de süs takısı yapımında kullanılan Bedahşan ilinde çıkan ğerli taş, "bedahşan yakutu" bulunmaz.

Süleyman Çelebi

Bursalı olduğu söylenir, yaşamı konusunda kesin bilgi yoktur. Ölüm yılı diye gösterilen 1422 bile kuşkuludur. Bu konuda bilgi veren kaynaklar birbirini tutmadığı gibi söylentiler de değişiktir. Yıldırım Bayezid'in imamı olduğu, Edirne'ye görevle gönderildiği, Bursa Ulu Cami'inde imamlık ettiği türünden bilgiler verilir.

Süleyman Çelebi'nin ünü Peygamber'in doğumu olayını konu edinen "Mevlid", öteki adı "Vesiletü'n-Necat/Kurtuluş Yolu" olan yapıtı dolayısıyladır. XV. yy. başlarının halk diline yakın bir dille yazılan, akıcı, duygulu, etkili bir nitelik taşıyan "Mevlid" çok geniş bir alana yayılmış, şiiri ezgiyi birleştirici bir söyleyişle okunduğundan halk kesiminde beğenilmiştir. "Mevlid" Türk yazınının en çok bilinen, basılan ürünlerinden biridir.

1- Ol gice kim toğdı ol hayrü'l-beşer
Anesi anda neler gördi neler

2- Her ne kim göründiyise gözine
Hem dahi vâkı' olanı özine

3- Ol rebi'ül-evvel ayı nicesi
On ikinci gice isneyn gicesi

4- Toğduğın bildürdi ol halka temâm
Ne didügin işid imdi iy hümâm

5- Didi gördüm ol habibiün anesi
Bir aceb nur kim güneş pervânesi

6- Berk urub çıkdı evümden nâgehân
Göklere irdi vü nur oldı cihan[1]

7- İndi göklerden melekler saff u saf
Kâ'be gibi kıldılar evüm tavâf

8- Hem havâ üzre döşendi bir döşek
Adı sündüs düşeyen anı melek

(1) "Göklere dek nur ile doldu cihan" (Tahir Alangu. Mevlut. Süleyman Çelebi, Yeditepe Yay. 1958). Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"iyle ilgili savlar çok değişiktir. En eski yazmalarda bile birbirini tutmayan. ayrı ayrı, dizeler vardır. Sonraları, bu "Mevlid"e başka dizeler eklendiği. bu şiirin ilk biçiminin hangisi olduğu tartışılan bir sorundur. Biz, burada yazmalara dayanılarak, karşılaştırmalı bir basımı yapıldığı savı ile ortaya çıkarılan son yapıttan yararlandık.

9- Üç alem daha dikildi üç yire
Her birisi eydeyim nire nire

10- Mağrib ü maşrıkda ikisi anun
Biri damında dikildi Kâ'benün

11- Bildüm anlardan ki ol halkun yeği
Kim yakın oldı cihâna gelmeği

12- Çünki bu işler bana oldı yakın
Ben evümde otururken yalnuzın

13- Yarılup divâr çıkdı nâgehân
Üç bile huri bana oldı ayân

14- Çevre yanuma gelüp oturdılar
Mustafa'yı birbirine muştılar

15- İrdi huriler bölük bölük buğur
Yüzleri nurından evüm toldı nur

16- Didiler oğlun gibi hiçbir oğul
Yaradılalı cihân gelmiş değil

Ölçü: *İrdi huri / ler bölük bö / lük buğur*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Mevlid, Süleyman Çelebi, Faruk K. Timurtaş, 1970).

Dil özellikleri:

Hayrü'l-beşer: insanların hayırlısı, insanların iyilikseveni, yardımseveni. Hem dahi vâkı'olanı özine: özünde, içinde ortaya çıkan ne varsa gözüne de olduğu gibi öyle göründüydü.

İsneyn: pazartesi.

Rebi'ül-evvel: baharın ilk ayı, baharbaşı.

Hümâm: iş başaran, iyilikseven, yardım eden, üstün başarılı.

İy: ey.

Habib: sevgili, sevimli (bu dizede Peygamber Muhammed'in niteliklerinden biri).

Anesi: anası, annesi (fâ'ilün ölçüsüne uydurulmak için ânesi biçiminde okunur).

Aceb: şaşılası, görülmemiş, eşi-benzeri olmayan.

Güneş pervânesi: çevresinde, güneş, ışığın yöresinde dolaşan, bir kelebek gibiydi.

Berk urub çıktı: parlayıp çıktı, parlayarak çıktı.

Nâgehân: birdenbire, hızla.

Göklere irdi vü nur oldı cihân: göklere yükseldi ve evren ışık oldu.

Saff u saf: dizi dizi, sıra sıra.

Evüm: evimi.

Tavâf: dolaşma (evimin çevresini, Hacıların Kâ'be'yi dolaşmaları gibi, dolaştılar.)

Sündüs: işlemeli, süslü çok değerli bir kumaş, örtü.

Adı sündüs döşeyen anı melek: meleğin döşediği, serdiği kumaşın adı sündüs idi.

Alem: bayrak direğinin uçundaki aylı yıldızlı bölüm, bayrak direğinin ucu.

Eydeyim nire nire: söyleyeyim nereye nereye...

Mağrib ü maşrık: batı ve doğu, güneşin battığı ve doğduğu yer.

Yeğî: iyisi, yararlısı.

Cihâna gelmeği: dünyaya gelmesi, doğması (Peygamber'in doğuşu).

Ben evümde otururken yalnuzın: ben evimde yalnız otururken.
Yarılup divâr: duvar yarılarak, duvar yarılınca.
Üç bile huri: üç huri ile.
Ayân: açık, belli, görünen.
Muştılar: bildirdiler, söylediler, müjdelediler.
Bugur: bu süre içinde, bu arada, bu sıra.
Yüzleri nurından: yüzlerinin ışığından, yüzlerinin parlaklığından.

Muhsin

Yaşamı üstüne bilgi yoktur, XV. yy. başlarında düzenlenen bir şiir dergisinde (Mecmuatü'n-Nezair, 1437) adı geçer. XIV.-XV. yy. ozanlarından olduğu bu kaynaktan öğreniliyor.

1- Urmağa terkümi bünyâd eylemişsin eyleme
Şâh-ı men düşmenlerüm şâd eylemişsin eyleme

2- Âşinâyıdı gönül ışkundan ey cân pâresi
İşidürem sen anı yad eylemişsin eyleme

3- Müddeinün sözüne uyma habibün tanrı-çün
Eşigünden bini âzâd eylemişsin eyleme

4- Sen geyik gözlü emiri göreliden gözlerüm
Ömrümün dadını bi-dâd eylemişsin eyleme

5- Bülbül-i âşüfteden dönderme gül-gûn yüzüni
Özüni nâ-cinse münkad eylemişsin eyleme

6- Ben senün ışkun elinden niçe çâk itdüm kabâ
Sen bana dirsin ki feryâd eylemişsin eyleme

7- Çün müridün oldı Muhsin vird-irâdet ışkuna
Anı koyub yadları yâd eylemişsin eyleme

Ölçü: *Ben senün ış / kun elinden / niçe çâk it / düm kabâ*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(1) Muhsin ile sonra gelen Namusi, Şemsi adlı ozanların şiirleri için bak: "Mecmu'atü'n-Nezâir, Ömer bin Mezid, yay. Doç. Dr. Mustafa Canpolat, 1982, TDK.).

1- *Beni bırakmayı düşünmüşsün yapma bunu*
Sultanım düşmanlarını sevindirdin yapma bunu

2- *Ey can parçası gönül sevginle senli benliydi*
Duyuyorum sen onu yabancı saymışsın yapma bunu

3- *Tanrıyı seversen karıştırıcının sözüne uyma sevgilim*
Eşiğinden beni uzaklaştırmışsın yapma bunu

4- *Senin gibi geyik gözlü sultanı gözlerim göreliden*
Yaşamın tadını kaçırmışsın yapma bunu

5- *Gül renkli yüzünü çılgın bülbülden döndürme*
Kendini bir soysuza kaptırmışsın yapa bunu

6- *Ben senin sevginle nice üstümü başımı yırttım*
Sen de bana bağırma demişsin yapma bunu

7- *Muhsin senin yoluna girdi sevgine bağlandı*
Onu bırakıp yabancıları anarmışsın yapma bunu...

Dil özellikleri:

Urmağa terkümi bünyâd eylemişsin: beni bırakmayı düşünmüşsün. Bünyâd eylemek: temel kurmak, ilke edinmek, benimsemek (bu dizede, uygulamaya başlamışsın, düşünmüşsün bg. anlamlardadır).

Urmağa terkümi: beni bırakmaya, beni bırakıp gitmeye.

Eylemişsin: yapmışsın.

Eyleme: yapma, sakın, kaçın (bunu yapma, bu işi yapma)..

Şâh-ı men: benim şahım, benim sultanım, sultanım.

Şâd: mutlu, sevinçli, kıvançlı

Aşinayıdı gönül ışkundan: gönül sevginle senli benliydi, içli dışlıydı, tanıdıktı, bildikti.

İşidürem: işitirim, duyarım, duyuyorum, duymaktayım.

Yad eylemişsin: yabancı saymışsın, yabancılaştırmışsın.

Müddei: karıştırıcı, karşı çıkıcı, arabozucu, karşıt savda bulunan (iddia eden, ayar direyen).

Habibüm: sevgilim, sevdiğim, gönüldeşim.

Tanrı-çün: tanrı için, tanrıyı seversen, tanrı adına (Allah aşkına).

Eşigünden: eşiğinden, kapından.

Azâd eylemişsin: kovmuşsun, uzaklaştırmışsın, salmışsın.

Emir: sultan, padişah, başkan.

Göreliden: göreli beri, gördüğümden beri.

Dadını: tadını.

Bi-dâd: acı çektirme, haksızlık (bu dizede dâd / doğruluk, ile türkçe dad / tad sözcükleri arasında, ses benzerliği yönünden ince bir bağlantı vardır).

Bülbül-i âşüfte: çılgın bülbül, düşkün bülbül, dağınık bülbül.

Gül-gun: gül renkli, gül gibi.

Nâ-cins: soysuz, uygunsuz, densiz.

Münkad: uymuş, uyan, kapılmış, kendi kaptırmış, baş eğmiş, buyruk altına girmiş.

Niçe çâk itdüm kabâ: nicedir üstümü başımı yırttım, giysilerimi yırttım.

Müridün: müridin, sana uyan, sana bağlanan, senin ardınca gi den.

Vird-irâdet: verdi iradet, bağlandı, sana kendini verdi, senin buy ruğun altına girdi, istemini sana bağladı, sana uydu.

Yadları yâd eylemişsin: yabancıları anmışsın.

Namusi

XV. yy. ozanlarından olduğu, 1437 de düzenlenen "Mecmu-'n Nezair" adlı dergide geçen şiirinden anlışılıyor. Yaşamı konusun-yeterli bilgi yoktur.

1- Çemende nergis-i şehlâ kılan kim
Sadefde lü'lü'-yi lâlâ kılan kim

2- Hat-ü hâlün nedendür anber-efşân
Leb-i lâ'lüni ruh-efzâ kılan kim

3- Benefşe zülfün ile hem-dem iken
Beni hâmuş anı guyâ kılan kim

4- Kabagunı mey-ü dudagunı nukl
Yanagunı gül-i hamrâ kılan kim

5- Saçunıla dehânun gibi dilber
Olub kutah uzan sevdâ kılan kim

6- Yüzünde sünbil-i sirâb olurken
Boyunun servini selvâ kılan kim

7- Ruh-i zibânı Nâmusi görelden
Dahi endişe-i zibâ kılan kim

Ölçü: *Çemende ner / gis-i şehlâ / kılan kim*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

1- *Çemende şehla göz gibi nergis kılan kim*
Sedefte pırıl pırıl inci kılan kim

2- *Saçınla benin neden anber kokuşludur*
Kızıl dudağını cana can katıcı kılan kim

3- *Menekşe zülfünle arkadaş iken*
Beni suskun, onu konuşkan kılan kim

4- *Gözkapağını içki, dudağını meze*
Yanağını kızıl gül kılan kim

5- *Saçınla ağzın gibi gönül alıcı*
Kısa olupta uzun sevda kılan kim

6- *Yüzünde suya kanmış sünbül olurken*
Boyunun servisini bıldırcın kılan kim[1]

7- *Nâmusi güzel yüzünü göreli beri*
Artık güzellik kaygısı kılan kim..

(1) Açıklamalara bakınız.

Dil özellikleri:

Nergis-i şehlâ: şehla göz, yumuşak bir bakış eğriliği olan göz, süzgün bakış, yan bakış. Nergis denen çiçekle göz arasında bağlantı kurma Doğu şiirinin (İslam ülkelerinde) başlıca özelliklerinden biridir. Bunun kaynağı da, bir Anadolu söylencesi olan, Narkissos'tur. Narkissos, suda kendi yüzünün yansımasını, görüntüsü görür, kendi kendine tutulur. Bu özlemle erir, tükenir, onun öldüğü yerde biten "nergis" sözcüğünün kökeni de "narkissos"tur.

Kılan kim: yapan kim, eden kim, yaratan kim, ortaya koyan kim.

Lü'lü-yi lâlâ: parlak inci, çok parlak inci. Dizede "sedefin içinde parlak inciyi yaratan kim" anlamı saklıdır.

Hat-ü hâlün: saçınla benin, yüzünde çıkan tüylerle benin. Hat: saç, sakal, bıyık bg. tüyler. Hal: ben, yüzde, boyunda çıkan ben.

Anber-efşân: anber kokusu saçan, anber gibi kokan, anber kokuşlu.

Ruh-efza: can bağışlayan, ruh veren, dirilten, canlandıran.

Benefşe: menekşe.

Hâmuş: suskun, susmuş.

Güya: söyleyen, konuşan.

Kabak: gözkapağı, kapak, kap.

Mey: şarap.

Nukl: meze.

Gül-i hamrâ: kızıl gül.

Kütah: kısa.

Sevdâ: kara, aşk, sevgi.

Sünbil-i sirâb: suya kanmış sünbül, gür sünbül, gelişmiş sünbül, bu dizede sevgilinin saçı anlamında.

Sirab: suya kanmış, suya doymuş (su/doymuş, âb/su)

Selvâ: bıldırcın, bıldırcın eti, çöl güvercini. Bu dizelerde: selvi gibi boyunu, bıldırcın yürüyüşlü, salınışlı yapan kim, seni bıldırcın gibi salına salına yürür nitelikte yaratan kim,

Ruh-i zibâ: güzel yüz, güzel yanak, ruh-i zibânı: güzel yüzünü, güzel yanağını.

Endişe-i zibâ: güzellik kaygısı.

Şemsi

XIV. yy. sonları ile XV. yy. başlarında yaşamıştır. 1437 de düzenlenen, "Mecmutü'ne-Nezair"de epey şiiri vardır, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Şiirlerinin incelenmesinden oldukça başarılı bir ozan olduğu anlaşılıyor.

1- Severem ben seni candan bilürem sen de bilürsin
Yegirek din-ü imandan bilürem sen de bilürsin

2- Bu nazm-u neşr-ü inşâla ögilenden garâz sensin
Cihânda fâş-u penhândan bilürem sen de bilürsin

3- Ezelde buyıdı ahdum komaya tâ ebed ışkun
Hoşam ol râst peymandan bilürem sen de bilürsin

4- Çü ışk meydânına urdum kadem hâşâ kaçurmazam
Başumı zarb-ı çevgândan bilürem sen de bilürsin

5- Bu nur-i merdüm-i aynum seni görmek diler ancak
Üşendüm cümle insandan bilürem sen de bilürsin

6- Muradun cânısa hâzır kerem kıl tek kabul eyle
Ki bizâr olmışam andan bilürem sen de bilürsin

7- Diler şevkunıla Şemsi ki çıka cismi habsinden
Usandum bend-ü zindandan bilürem sen de bilürsin

Ölçü: *Usandum bend/ü zindandan/ bilürem sen/ de bilürsin*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1- *Seni candan severim bunu sen de bilirsin bilirim*
Dinden imandan daha iyi bilirim sen de bilirsin

2- *Bu şiir bu düzyazı bu düzyazı sanatı hep seni övmek için*
Dünyada açık gizli hep senin için bilirim sen de bilirsin

3- *Yaratılış günü sevgini elden komam diye söz vermiştim*
O doğru sözverişten kıvançlıyım bilirim sen de bilirsin

4- *Aşk alanına ayak bastım bir daha kaçırmam artık*
Başımı cirit oyunun topundan bilirim sen de bilirsin

5- *Bu gözümün ışığı yalnız seni görmek diler*
Bütün insanlardan bıktım bilirim sen de bilirsin

6- *Dileğin can almaksa ortada işte buyur yeter ki iste*
Ondan bıktım usandım bilirim sen de bilirsin

7- *Şemsi özleminle bu göde hapisanesinden çıkmak ister*
Bağdan zindan usandım bilirim sen de bilirsin...

Dil özellikleri:

Severem: severim, seviyorum.

Bilürem sen de bilürsin: biliyorum sen de biliyorsun, bilirim sen de bilirsin. seni candan sevdiğimi bildiğini biliyorum.

Yegirek: yeğrek, daha iyi, daha elverişli, daha güzel, daha yeğ.

Din-ü imandan: din ve imandan, dinden imandan.

Nazm: şiir.

Neşr: yayma, açıklama. Bu dizede neşr-ü inşâ ile düzyazı, düzyazı sanatı denmek isteniyor.

Nazm-ü neşr-ü inşâ: Şiir (nazım) ve düzyazı sanatı, düzyazı.

Fâş-ü penhan: açık ve gizli.

Komaya tâ ebed ışkun: sonsuzluğa değin aşkını bırakmama, senden de sevginden de geçmeme.

Râst peymân: doğru sözveriş, doğru sözde durma.

Hâşâ kaçurmazam: kaçırmam olanağı yok, kaçırmam sözkonusu değil, dönmem, yüzçevirmem, çekinmem.

Zarb-ı çevgân: cirit oyununda değneğin topa vuruşu, çarpışı.

Zarb sözcüğü "darb/vurma"nın başka türlü okunuşudur.

Nur-i merdüm-i ayn: gözbebeğinin ışığı, göz ışığı.

Bizâr: bıkmış, usanmış.

Bend-ü zindan: bağ ve karanlık, eskiden kimi suçluları ayaklarına zincir vurarak zindana atarlardı, ona "bend-ü zindan" denir. *Bend:* bağ, zindan: suçluların konduğu karanlık yer.

Hassan

XIV. yy. sonları ile XV. yy. başlarında yaşadığını sandığımız Hassan'ın şiirlerinden alınmış seçmeler "Mecmuatü'n-Nezair"de bulunuyor. Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Şiirleri incelendiğinde çağının oldukça başarılı, etkili bir ozanı olduğu anlaşılıyor.

1- Sakınsun yâr gafildür yavuz gözden yavuz dilden
Sakınur ol ki âkıldür yavuz gözden yavuz dilden

2- Cüdâ olsun yavuz dilden ırağ olsun yavuz gözden
Ana pendüm hazer kıldur yavuz gözden yavuz dilden

3- Eger takvid-i çeşm ister ve ger akd-i lisan diler
İki kolum hamaildür yavuz gözden yavuz dilden

4- Siper bigi kılıcıyla göz okına penâh içün
İki zülfi selâsildür yavuz gözden yavuz dilden

5- Okıyan "in yekâd" ezber cemâlün âyetiyiçün
Revân bu canıla dildür yavuz gözden yavuz dilden

6- Seher-geh hamd virdiyle du'âlar okıyub üren
Gül üstine belâbildür yavuz gözden yavuz dilden

7- Dilünde şi'r-i Hassan'un gerek mahfuz ola her dem
Hususâ sihr-i Babil'dür yavuz gözden yavuz dilden.

Ölçü: *Sakınur ol / ki âkıldür / yavuz gözden / yavuz dilden*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1 *Sevgili bilmiyor, sakınsın kötü gözden kötü dilden*
Akıllı olan sakınır kötü gözden kötü dilden

2 *Kötü dilden uzak olsun kötü gözden ırak olsun*
Ona öğütüm şudur: sakın kötü gözden kötü dilden

3 *İki kolum ona hamayıldır gözünü korumak,*
Dilini sakınmak isterse kötü gözden kötü dilden

4 *İki zülfü elbir eylemiş siper gibi kılıcıyla*
Göz okuna karşı korunmak için kötü gözden kötü dilden

5 *"İn yekad"ı ezber okuyan güzel yüzünün "ayeti" için*[1]
Bu can ile gönüldür seni koruyan kötü gözden kötü dilden

6 *Günaçımında tanrıyı aman, korunmak için yakaranlar*
Gül üstüne konan bülbüllerdir, kötü gözden kötü dilden

7 *Hassan'ın şiirini gönlünde sakla boyuna, korunmak için*
İzel bir babil büyüsüdür kötü gözden kötü dilden..

(1) "İn yekad/olursa" Kur'an LXVIII/51: "Kâfirler, tanrı adının anıldığını duyunca, yiyecekmiş gibi gözlerini sana dikerler, derler ki, kesinlikle bu bir delidir" anlamına gelen bölümle bağlantılı.

Dil özellikleri:

Yâr gafildür: sevgili bilmiyor, olup biteni duymamış daha, dalgındır, kendini kötü gözden, kötü dilden koruyacak durumda değildir. Ancak uslu, işini bilen kimse, akıllı kişi kendini kötü gözden, kötü dilden koruyabilir. Bu dizelerde "yavuz gözden, yavuz dilden kendini koru" anlamında yorumlanan atasözünden yararlanılmış.

Cüdâ olsun: uzak kalsın, ırağ olsun: ırak olsun. Bu dizede de "tanrı kötü gözden, kötü dilden uzak tutsun" yakarışı sözkonusudur.

Ana pendüm hazer kıldur: ona öğütüm, sakın, kendini koru'dur.

Takvid-i çeşm: göz bağlama, gözü koruma.

Akd-i lisân: dilini tutma, dili bağlama. İki dizede de "gözünü, dilini kötü gözden, kötü dilden koru" dileği saklıdır.

Hamail: eskiden kötü gözden, kötü dilden korunmak için boyuna asılan, koyunda taşınan Kur'an'dan alınmış bir bölümü ya da yakarışlı bir söz dizisini içeren yazılı nesne, muska (nüsha)nın daha büyüğü.

Siper bigi: kalkan gibi (kılıcıyla, kaşlarıyla.)

Göz okına penâh içün: kötü göz okuna karşı korunmak için.

İki zülfi selâsildür: iki zülfü birbiri ardıncadır, birbiriyle eleledir, birbiriyle elbir etmiştir.

Cemâlum âyetiyiçün: Yüz güzelliğinin ayeti için.

Ayet: Kur'an'ın bu ufak bölümlerine verilen genel ad.

Belâbil: bülbüller.

Bülbüller: güs üstüne konmuş, kötü gözden, kötü dilden seni koruma amacıyla yakarıyorlar. Hususâ özellikle, özel olarak. *Sihr-i Babil:* Babil büyüsü. Eskiden büyünün yurdu Babil sayılırdı.

- I -

1- Şol peri-çihre ki od urdı bizüm canumuza
Ne sebebdür acaba gelmedügi yanumuza

2- Çün bize meyl-i vefâ itmez imiş ol ayyâr
Yâ niçün girür idi böyle bizüm kanumuza

3- Berü gel ey dil-i miskin varuban mur gibi
Biz dahi arz idelüm hâli Süleyman'umuza

4- Yüzinin nûri virür didemüze nur-i basar
Nitekim zülfi sevâdı dil-i vîrânumuza

5- Saçı diler ki yüzi devrini devr ide tamâm
Zihi kâfir göze göz kasd ider îmanumuza

6- Men-i dîvâneyi ardınca görüb yâr didi
Nic'idelüm bu delü düşdi yine yanumuza

7- Yıllar oldı ki yatur hasretile ol yüzi mâh
Bir gün anub dimedi n'oldı ki Hassan'umuza.

Ölçü: *Şol peri çih/reki od ur/di bizüm câ/numuza*
fâilâtün feilâtün feilâtün feilün

(Kaynak: Hassan'ın Şiirleri, Mustafa Canpolat, Ömer Asım Aksoy Armağanı, 1978, TDK.).

1- *Şu peri yüzlü ki ateş döktü bizim canımıza*
Peki neden dolayı gelmiyor yanımıza

2- *O tuzağa düşürücü güzel bize yakınlık duymazmış*
Öyleyse bizim kanımıza girmesi nedendir

3- *Ey uysal gönül beri gel de bir karınca gibi*
Biz de gidip durumu Süleyman'ımıza anlatalım[1]

4- *Yüzünün ışığı gözümüzün görmesini sağlar*
Zülfünün karası da yıkık gönlümüzü kararır

5- *Saçı yüzünün çevresini fırdolayı dolaşmak ister*
Bak şu kâfire göz göre imanımızı yok edecek.

6- *Ben deliyi ardında görünce sevgili dedi ki*
Ne yapalım bu deli gene yanımıza geldi

7- *Yıllardır onun özlemiyle yatar da, o ay yüzlü*
Bir gün adını anıp şu Hassan'ımıza ne oldu demez..

---

(1) Süleyman Peygamber karınca dilini bilir. onlarla anlaşırmış. Bir gün, karıncalar toplanmış, yuvalarını yıkan filden Süleyman Peygambere yakınmışlar. Dilekleri olmayınca, büyük bir çukur kazarak. fili içine düşürüp yemişler. Süleyman Peygamber olay yerine gelince filin kemiklerini görmüş, karıncaların gücünü, birlik olmanın önemini anlamış.

Dil özellikleri:

Şol: şu.

Peri-çihre: peri yüzlü, güzel yüzlü, çok güzel.

Ne sebebdür: nedendir, ne yüzdendir, hangi nedenledir.

Gelmedügi: gelmediği, gelmeyişi.

Ayyâr: aldatıcı, kandırıcı, tuzak kurucu, hileci.

Meyl-i vefâ: yakınlık gösterme, eğilim duyma, ilgilenme.

Niçün girür idi: niçin girerdi, neden girerdi.

Arz itmek: bildirmek, anlatmak, duyurmak.

Nur-i basar: görme gücü, görme ışığı.

Zülfi sevâdı: zülfünün karası.

Devrini devride tamam: çevresini baştanbaşa dolaşa.

Çağını bütünlüğe kavuştura: Bu dizelerde, yüzünün çevresini kuşatma, dolaşıp sarma anlamı saklıdır.

Zihi: bu, şu, işte.

Kasd ider imanumuza: imanımızı yok etmeyi düşünür...

Nic'idelüm: nice idelim, ne yapalım, ne eyleyelim.

N'oldı: ne oldu.

Şeyhi

Gerçek adı Yusuf Sinan'dır, Germiyanoğullarından İkinci Ya kub'un hekimiydi. Doğum yeri de yılı da kesinlikle bilinmiyor, 1431 de Kütahya'da ölmüştür, ancak Kütahyalı değildir. Medrese öğrenimi gö ren Şeyhi'nin İran ozanları etkisi altında kaldığı, özellikle Hafız'ın şiirleri ni Türkçeye aktardığı, bunları kendininmiş gibi gösterdiği ileri sürülürse de bütün söylenenler doğru değildir. Ayrıca Şeyhi'yi Anadolu Türk şiirinin, özellikle divan şiirinin kurucuları arasında saymak da yanıltıcıdır. Şeyhi'nin önemi şiirlerinde geçen, XIV. ile XV. yy. Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtan sözcüklerdedir. Şeyhi'ye ün sağlayan "Harname" adlı yerici, "Hüsrev ü Şirin" gibi sevgi konularını işleyen iki yapıtıdır. Gerek günümüze kalan gazellerinde, gerekse adı geçen iki yapıtında Türkçe deyimler, halksözleri, öz Türkçe sözcükler dil araştırmaları bakımından önemlidir.

- 1 -

1- Virdi harâba gönlümi şol gam didükleri
Bulınmadı bu derdüme merhem didükleri

2- Def'-i mcâl kılmağa âlemde bir nefes
Çoğ istedim bulınmadı hemdem didükleri

3- Simürg-i kîmyâ-yi vefâ gibidür adem
Yâr-ü harif-ü mûnis-ü mahrem didükleri

4- Ölüyi diri kılduğun işitse leblerün
Toğurmaz idi İsi'yi Meryem didükleri

5- Kâ'be yüzinde benlerüni kılmayınca yâd
Virmez safâ şu Merve vü Zemzem didükleri

6- Emsen dirise leblerinü Şeyhi kınama
Derdine oldurur dahi emsem didükleri

Ölçü: *Virdi ha / râba gönlü / mi şol gam di /dükleri*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

1- Gönlümü yıkıntıya çevirdi üzüntü dedikleri
Benim derdime, merhem dedikleri de bulunmadı

2- Birazcık olsun üzüntümü gidermek için dünyada
Şu arkadaş dediklerini de çok istedim bulunmadı

3- Yeryüzünde dost, arkadaş, yoldaş, gönüldeş
Dedikleri yoktur, adı var kendi yok Anka gibidir

4- Senin dudaklarının ölüyü dirilttiğini duyaydı
Meryem dedikleri kadın Peygamber İsa'yı doğurmazdı

5- Kâ'be gibi yüzünde ki benleri anmayana
Merve, Zemzem dedikleri mutluluk vermez

6- Şeyhi dudaklarını emsem derse şakın kınama
Onun acısını giderecek, şu ilâç dedikleri nesne,
dudaklarındır.

Dil özellikleri:

Harâba virdi: yıktı, yıkıntıya çevirdi.

Def'-i melâl: kaygıyı giderme, üzüntüyü giderme, sıkıntıyı yoketme.

Hemdem: gönüldeş, arkadaş, yoldaş.

Simürg-i kimyâ-yi vefâ: yakınlık gösterme özünün Anka denen kuşu (iyilikseverliğin özlü varlığı).

Simürg: Doğu söylencelerinde, Kafdağı denen, adı var kendi yok bir ülkede yaşadığına inanılan, kanatları otuz renkli olduğu sanılan bir kuş. Dizenin yorumu şöyle: yokluk, dost, arkadaş, gönüldeş dediklerinin hepsi adı var kendi yok anka gibidir.

Kimya /simya: eskiden, değişik yöntemlerle, kimi madenlerden altın yapmayı amaçlayan, ancak amacını gerçekleştirdiği bilinmeyen bir bilgi dalı. Çağımızda "kimya" denen deney biliminin adı bu "simya/kimya" sözcüğünden türemiştir.

Harif: yoldaş, arkadaş. İş arkadaşı, işder.

Munis: cana yakın, gönüldeş, can dostu.

Merve: Mekke'de Hacc döneminde, yöresinde yedi kez dolaşılan bir yer. Onun çevresinde bulunan ovaya da "Safâ" adı verilir.

Emsem: İlâç, em.

- II -

1- Hüsnünün bağına her kim ki temâşâya gelür
Eyle sanur ki bugün cennet-i me'vâya gelür

2- Yoh yoh illâ ki seni cümle sever ehl-i bihişt
Görklü dîdâruni görmege temennâya gelür

3- Şöyle kim sinemi ışk itmiş idi ma'reke-gâh
Sezeridim ki gönül şehrine yağmaya gelür

4- Niçe bağlanmaya kulluk kemerin kimsene kim
Keremin hânı kamu yohsula vü bâya gelür

5- Zülfünün silsilesin deprederek bâd-ı sabâ
Her seher velvelesi âşık-ı şeydâya gelür

6- Hüsnünün bağına Şeyhi ki mukabil duracak
Sanasun şem'ile pervâne biraraya gelür

Ölçü: *Hüsnünün bâ / ğınü her kim / ki temâşâ / ya gelür*
fâ'ilâtün feilâtün feilâtün feilün

- II -

1 *Güzelliğinin bağına gezip görmeye gelen kimse*
Kendini cennete gelmiş sanır

2 *Cennette oturanların, cennetliklerin hepsi seni sever*
Görklü yüzünü görme dileğinde bulunmaya gelir

3 *Gönlümü aşk öyle bir savaş alanına çevirdi ki*
Gönül ilini ulgarlamaya geldiğini seziyordum

4 *Neden kimse kullık kemeri bağlamasın, sana kul olmasın*
Eli açık olanın sofrasına yoksul da zengin de gelir

5 *Tan yeli saçının örgülerini dağıtıp oynatır*
Onun her sabah gürültüsü çılgın aşkın kulağına ulaşır

6 *Şeyhi, yüzünün güzellik bağı karşısında durunca*
Mumla, çevresinde dolaşan, kelebek biraraya geldi sanırsın.

Dil özellikleri:

Temâşa: görme, bakma, gözlemleme, gözlem. Güzel, görkemli bir varlığa bakarak kıvanç duyma.

Cennet-i me'vâ: sekiz cennetten birini adı, oturulan yer.

Ehl-i bihişt: cennetlik, cennette oturan.

Bihişt: cennet, uçmak.

Ehl: bir yerde oturan, yerleşen, yerli. (Ayrıca, bir konuda bilgisi, yetkisi olan kimse).

Temennâ: isteme, dileme, dilekte bulunma, saygı gösterme.

Ma'reke-gâh: savaş yeri, savaş alanı (ma'reke/savaş, gâh/yer).

Mukabil: karşı, karşıda, karşısında.

Hân: sofra, yeyip içme yeri.

Kerem: bağış, yardım, karşılıksız veriş.

Atayi(Atai)

Gerçek adı Ahi Çelebi'dir, İvazpaşazade diye de anılır. Hacı İvaz paşa'nın oğludur. Doğum yeri de yılı da açıkça bilinmiyor, 1438 de Bursa'da öldüğü söylenir. Kimi kaynaklar "Mevlid" ozanı Süleyman Çelebi'nin kardeşi olduğunu ileri sürerse de doğru değildir.

Atai, yaşadığı çağda, Sultan İkinci Murad'ın ilgisini çekmiş, sarayına alınmak istenmiş, ancak Bursa'yı Karamanoğlu saldırısına karşı savunan babası İvaz Paşa'nın, bir kuşku üzerine, gözlerine mil çekilişini onaylamayarak, görev almamıştır. Türk şiirinde atasözü, halk deyimi kullanan ilk ozanlardan (divan yazınında) biri de Atai'dir, ilk "güneş" uyaklı şiiri yazan da odur. Bu şiiri, kendinden sonra gelenleri uzun süre etkilemiş, onun birçok benzeri yazılmıştır.

1- Yine azm-i rezm kıldı server-i hâver güneş
Kim diyâr-i Hinde çekdi subh-dem leşker güneş

2- Cevşen-i atlas giyub zerrin siper aldı ele
Çarh meydânında çekdi nukr-gun hançer güneş

3- Şol kadar tökdi sipâh-i mağribiden hûn kim
Eyledi hısn-ı şafak burcun kamu ahmer güneş

4- Bâz-i maşrik-âşiyândır kim tuyur-i encümi
Sayd kılmağ kasdiyile açdı bâl-ü per güneş

5- Ta ki manzar oldı fettân gözlerine dilberün
Göricek gün gibi yüzin tâbişin ditrer güneş

6- Gerçi horşid-i cihân-efruzdur amma degül
Aşık-ı rûşen-dil-ü ruhsâruna derhor güneş

7- Sîm-ber olduğı andandur ki olmuş tıfl iken
Meed-i medhindeh ana bâliş meh-ü bister güneş

8- Dutalum kim zülf-ü hattun reşkiyile her gice
Turra-i şebden düzermiş aberin miğfer güneş

9- Kande bulur kavs-i ebru tir-i gamze lâ'l-i leb
Müşk hâl-ü sim gabgab kamet-i ar'ar güneş.

10- Buldi bahr-i dilde mihründen Atâyi nazm-i zeyn
Adet-i meşhurdur olduğı dür-perver güneş

Ölçü: *Yine azm-i / rezm kıldı / server-i hâ / ver güneş*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâilün

(Kaynak: Destanlar İçinde Fatih, İ. Zeki Eyuboğlu, 1953).

1- Yine savaşa koyuldu doğunun başbuğu güneş
Günaçımında Hind ülkesine asker döktü güneş

2- Atlas zırh giyip eline altın kalkan aldı
Evren alanında gümüş rengi kılıcı çekti güneş

3- Batı askerinden öyle çok kan döktü ki
Günbatımı kalesinin donığunu kıpkızıl etti güneş

4- Doğuda yuva kurmuş doğandır yıldızların kuşlarını
Avlamak için kanat açtı güneş

5- Güzelin oynak gözlerine bakınca gördü
Yüzünün parlaklığını titremeye başladı güneş

6- Evreni aydınlatan bir ışık kaynağıdır ancak
Gönlü aydınlık bir aşık, yanağını dengi değil güneş

7- Gümüş göğüslü olmasının nedeni çocukken ona
Söylenen övgünün büyüklüğünden ay döşek güneş yastık olmuş

8- Zülfünün, yüzünde çıkan tüyleri kıskanarak her gece
Gecenin alnına dökülen saçlardan anber kokuşlu başlık yapmış güneş,

Nerde bulur böyle yay gibi kaş, ok gibi gamze, yakut gibi dudak,
Misk gibi ben, gümüş gibi çenealtı, ardıç gibi boy güneş

Gönül denizinde, senin ışığından, Atai süslü bir şiir
Buldu, güneşin incisever olduğu çok bilinen bir alışkanlıktır.

Dil özellikleri:

Azm-i rezm: savaşa koyulma, savaşa girişmek, savaş için gereken yere yönelmek.

Azm: yönelme, gitme

Rezm: savaş, döğüş.

Server-i hâver: doğunun başbuğu, önderi, sultanı.

Hâver: doğu, gündoğumu, güneşin doğduğu yer.

Diyâr-i Hind: Hind ülkesi, Hindistan.

Subh-dem: gün doğarken, günaçımında.

Leşker: savaşçı, asker, er. Güneş doğarken ortalığa yayılan ışınları, ozan, savaş için toplanıp düzenhlenen erlere benzetiyor.

Cevşen: zırh, savaşçıların, eskiden, giydikleri demir tellerden örülmüş giysi, zırh.

Cevşen-i atlas: atlastan zırh, güneşin ortalığa yayılan aydınlığı savaşçının giydiği zırha benzetiliyor.

Zerrin: altından yapılmış, altınlı.

Siper: kalkan (Ozan güneş çevresinde ışıklı, sarımsı ağılı altından kalkana benzetiyor.)

Nukr-gun: gümüş renginde.

Nukr-gun hançer: gümüş renkli hançer, güneşin ışınları.

Sipâh-i mağribi: batı ülkesinin askeri, batı savaşçısı. Günbatımı askeri.

Hısn-ı şafak: günbatımı kalesi (Hısn: kale, şafak: batı, günün battığı yer, akşam kızıllığı.)

Ahmer: kızıl, hun: kan. Güneşin batışı döneminde ortaya çıkan yaygın kızıllık gündoğuşu ile günbatışı arasında ki savaş sonucu, batı ordusundn dökülen kan diye niteleniyor. Batı ülkesine savaş açan güneşin öldürdüğü savaşçıların kanından günbatımı kıpkızıl olmuş.

Burç: gökkatı, doruk, burç.

Bâz-ı maşrik-âşiyân: doğuyu yuva edinen doğan (Bâz: doğan, maşrik: doğu, âşiyân: yuva.)

Tuyur-i encüm: yıldızların kuşları (*Tuyur:* kuşlar, *encüm:* yıldızlar.

(Okları birer kuş olarak tasarlanıp doğuyu yuva edinen doğanla bağdaştırılıyor.)

Sayd kılmak: avlamak, yakalamak, tutmak, okla vurmak.

Bâl-ü per: kol-kanat, eski şiirde, daha çok, kanat karşılığı söylenir.

Manzar: bakış yeri, görünüş yeri, görünen yer, bakılan yer.

Manzar oldı fettan gözlerine dilberün: güzelin oynak, yürek avlayan gözlerinin baktığı yer oldu.

Göricek: görünce, gördüğünde.

Tâbiş: parlaklık.. Ozan Atai, bu "Güneş kasidesi"ni Sultan Birinci Murad'ı övmek için yazdı. Bu nedenle, bu iki dizenin yorumu şöyledir: Senin gül gibi yüzünün parlaklığını gören güneş, o parlaklık karşısında utanmaya başladı. *Hürşid-i cihan-efruz:* evrene ışık saçan güneş, evreni aydınlatan güneş ışığı.

Hor: güneş, *şid:* ışık, *horşid:* güneş ışığı, güneş, *efruz:* ışık saçan, aydınlatan.

Aşık-ı ruşen-dil: gönlü aydınlık aşık, gönlü parlak aşık.

Dizenin anlmı şöyle: güneş, evreni aydınlatan bir ışık kaynağıdır, ancak gönlü aydınlık bir aşık olmadığı gibi senin yüzünün, yanağının dengi de değildir, yüzün gibi parlak sayılmaz.

Derhor: denk, uygun, yaraşır, eş, eşit.

Sim-ber: gümüş göğüslü (*sim:* gümüş, *ber:* göğüs.)

Tıfl iken: çocukken, küçükken.

Mecd-i medh: övgünün yüceliği, övüşün ululuğu. Ey Padişah, senin gümüş göğüslü olman, sen daha küçükken sana yapılan övgülerin yüceliği nedeniyle yatağının ay, yastığının da güneş oluşu yüzündendir. Sen küçükken yastığın ay, yatağın güneşti.

Dutalum: öyle sanalım, öyle olduğunu varsayalım, biz öyle bilelim. ey Padişah, senin saçına, yüzünde çıkan tüylere, sakalına, bıyığına imrenen, seni kıskanan güneş her gece, karanlığın alnına dökülen saçlardan, saç tellerinden anber kokuşlu bir başlık (miğfer/savşçı başlığı) örermiş.

Kavs-i ebru: kaş yayı, yay gibi kaş.

Tir-i gamze: gamze oku, süzgün bakışların ok gibi etkisi, süzgün bakışın oku.

Lâ'l-i leb: dudağın lâ'li, süstakısı yapmada kullanılan kıpkızıl, değerli taş, o taş gibi kızıl dudak.

Müşk hâl: misk gibi ben (yüzde, boyunda çıkan ben).

Sim gabgab: gümüş gibi çenealtı, boynun iki önyanındaki yumuşak, parlak yöre.

Gabgab: çenealtı, boynun iki önyanı.

Kamet-i ar'ar: ardıç gibi boy (*Ar'ar:* ardıç ağacı, *kamet:* boy.)

Dizelerin anlamı: ey Padişah: güneş, sendeki gibi yay kaş, ok gibi gamze, lâ'l gibi dudak, misk gibi ben, gümüş gibi çenealtı, ardıç gibi düzgün boy kimde, nerede bulabilir..

Bahr-i dilde: gönül denizinde.

Mihründen: ışığından, sana olan sevgiden, senin parlak etkinden.

Nazm-i zeyn: süslü, güzel şiir.

Adet-i meşhurdur: bilinen, yaygın alışkanlıktır, gelenektir.

Dür-perver: inci seven, inci yetiştiren, inci oluşturan.

Dizelerin anlamı: ey Padişâh, Atai gönül denizinde, senin aydınlığın, sana olan sevgisi yüzünden, güzel bir şiir buldu, düzenledi, çok bilinen bir gelenektir, alışkanlıktır; güneş inciyi sever, inci ancak güneş ışığının etkisiyle oluşabilir. Ozan dolaylı olarak şiirini inciye, Padişah'ı da o inciyi oluşturan güneşe benzetiyor.

1 Cân eger binümse çeksün gussanı kim gam degül
Dil ki kılur sabr sinün derdüne ol hem degül

2- Kara giyüb merdüm-i çeşmüm nice ağlamasun
Binüm-içün gün mi var hicründe kim mâtem degül

3- Dil yanub hicr odına oldı ciğer-hun lâle-veş
Ger nem olmazsa gözüm bu demde gözüm ne'm degül

4- Ol şehün devrinde uşşâkun ki gamdur mansıbı
Şâd ol ey dil kimseden çün kim nasibün kem degül

5- Her zamân âh itdüğüm budur ki âh u nâleden
Özge bir dem kimse ben dervişile hem-dem degül

6- Gerçi kıldı âlemi handân u hürrem nev-bahâr
Bizüm ol gül-ruhdan ayru gönlümüz hürrem degül

7- Kimse zahmı gavrına irmez Atâyi gönlünün
Virme zahmet iy tabib ol kabil-i merhem degül

Ölçü: *Virme zahmet / iy tabib ol / kabil-i mer / hem degül*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâilün

(Kaynak: Mecmu'atü'n-Nezâir, Doç.Dr. Mustafa Canpolat, 1982, TDK. Ayrıca e,p seslerini i, b. biçiminde, biz, yazdık.)

1- Can eğer benimse kaygını çeksin üzüntü değil
Senin acına katlanan gönül de üzüntülü değil

2- Gözbebeğim karalar giyinip nice ağlamasın
Benim için ayrılığınla üzüntüsüz gün mü vardır

3- Gönül ayrılık ateşine yanıp lâle gibi ciğeri kan oldu
Gözüm ıslanmazsa bu dönemde o da benim değil

4- O sultanın çağında sevenlere düşen iş üzülmektir
Ey gönül mutlu ol ki sana düşen kimseden aşağı değil

5- Her ah ettiğim budur ki ahdan inlemeden
Başka kimse benim gibi bir dervişle arkadaş değil

6- İlkbahar evreni güler yüzlü ve mutlu eyledi
Ancak o gül yüzlüden ayrı kaldıkça gönlümüz mutlu değil

7- Kimse Atâyi'nin gönlündeki yaranın dibine inemez
Ey tabib yorma onu o merhemle sağıltılır gibi değil..

Dil özellikleri:

Binümse: benimse.

Gussanı: kaygını, senden dolayı duyulan kaygıyı.

Sinün: senin (sinün derdüne/senin üzüntüne, senin derdine).

Merdüm-i çeşmüm: gözümün bebeği, gözbebeğim.

Binüm-içün: benim için.

Hicründe: senden ayrı kaldıkça.

Hicr: ayrılık (hic odına/ayrılık ateşine).

Ciğer-hun: ciğeri kanlı, ciğer kanı, kanlı ciğer.

Lâle-veş: lâle gibi.

Mansıb: görev, bir kimseye düşen iş, yapıp edilen.

Kem: az, aşağı, kötü.

Hem-dem: arkadaş, eş, yoldaş, gönüldeş.

Hürrem: mutlu, sevinçli, kıvançlı.

Gül-ruh: gülyüzlü, gül yanaklı.

Gavr: dip, temel, taban.

Kabil-i merhem: merhem sürülerek sağıltılabilen, ilaçla sağlığa kavuşturulabilen.

Abdurrahim

Doğum-ölüm yılları bilinmiyor. Ancak 1485 te sağolduğu düzenlediği "Vakfiye"den anlaşılmaktadır. Orada Afyon Karahisar'lı Mısırlıoğlu ailesinden olduğu yazılıdır. Babası ise çağının ünlü bilginlerinden Mevlânâ Alaeddin'dir.

Abdurrahim'in yazın tarihi bakımında önemi, yaşadığı çağı Türkçesiyle yazdığı "Vahdetname" adlı yapıtı dolayısıyladır. Dil araştırmaları için kaynak niteliği taşıyan bu yapıt arınmış bir Türkçeyle yazılmıştır. Şiirlerinde tasavvuf konuları ağır basar. 4250 ikilikten oluşan bu yapıt masnevi türündedir; konular birer öykü niteliğinde sergilenir.

1- Işk sözin gûş idün ey âşıkan
Işk câmın nûş idün ey sâdıkan

2- Ben ki ışkun bahrine talmışidüm
Virüben varlığı ışk almışidüm

3- Işk şehrin çün temâşâ eyledüm
Her meta'ından temennâ eyledüm

4- Katreden deryâya kıldum çün sefer
Âfıtâbı buldum isterken kamer

5- Tuş oldum bî-nihâyet bahre ben
Bulmışam gencine-i şâhâne ben

6- Hûb-rular kim görüb kaldum ta'na
Cennetin hurileri irmez ana

7- Câm-ı pür-mey içmişim humârdan
Tayb hoş-bû açmışım attârdan

8- Olmışım sarrâfa ben cevher-furûş
Bahr gibi iderem her lâhza cûş

9- Can dimağın tâze kılur anberim
Nurini endâze kılur cevherim..

Ölçü: *Olmışım sar / râfa ben cev / her furuş*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâilün

Kaynak: İ.Ü. Kt. TY. 808

1- *Ey sevenler sevgi sözünü dinleyin*
Ey sözüne bağlı kalanlar sevgi kadehini için

2- *Ben ki sevginin denizine dalmış idim*
Varlığımı verip sevgiyi almış idim

3- *Sevgi ilini baştanbaşa gezip gördüm*
Her nesnesinden almak istedim

4- *Damladan denize gittim*
Ay isterken güneşi buldum

5- *Engin bir denizle karşılaştım*
Eşsiz bir gömü buldum

6- *Güzel yüzlüleri görünce şaşıp kaldım*
Cennet hurileri onların eline su dökemez

7- *Esrikliğin elinden şarap dolu kadehi içtim*
Güzel koku satandan güzel koku açtım

8- *İnci satana inci satar oldum*
Deniz gibi boyuna coşar oldum

9- *Canın özünü tazeleştiren anberim*
Nurunu ölçek yapan bir inciyim..

Açıklamalar, Dil özellikleri:

Işk sözin: aşk sözünü, sevgi sözünü.

Guş idün: dinleyin, kulak verin.

Işk câmın: sevgi kadehini, aşk kadehini.

Nuş idün: için.

Sâdıkan: sadıklar, sözüne bağlı kalanlar, verdiği sözü tutanlar, sözünde duranlar.

Talmışidüm: dalmıştım, içine girmiştim.

Temennâ: isteme, dileme, umma,

Meta': alınıp satılan nesne, satışa sunulan nesne.

Katre: damla.

Deryâ: deniz. Dizenin yorumu: damladan denize gittim, ufak bir varlıkken büyüdüm (burada, sonsuz, engin varlık olan tanrısal özle birleştim, yüceldim anlamı saklı).

Sefer: yolculuk,

Sefer kılmak: yola çıkmak, bir yerden başka bir yere gitmek.

Afitâb: güneş.

Kamer: ay, Dizede, ay ararken güneşi buldum, sözlerinin anlamı umduğumdan daha yücesine ulaştım, demektir.

Tuş oldum: karşılaştım, karşıma çıktı, karşı karşıya geldim (dizede tuş biçiminde, uzatılarak yazılan bu sözcük, en eski Türkçe kaynaklarda da geçer, yabancı söz değildir).

Bi-nihâyet: sonsuz, uçsuz bucaksız, engin.

Bulmışam: buldum, bulmuştum, bulmuşum.

Gencine-i şâhâne: çok değerli bir gömü, eşsiz bir gömü, benzersiz bir define.

Hub-rular: güzel yüzlüler, güzeller.

Cennetin hurileri irmez ana: cennetin hurileri onlarla eş tutulamaz, cennetin hurileri, güzellik bakımından, onların eline su dökemez.

Câm-ı pür-mey: şarap dolu kadeh, içki dolu kadeh.

Humâr: içkiden dolayı baş dönmesi, başı dönmüşlük.

Tayb: güzel, Tayb hoş-bu: güzel koku, gerçekten çok hoş koku.

Cevher-furûş: cevher satan, inci satan.

Endâze: Ölçek, ölçü.

Adnî, Mahmud Paşa

Doğduyu yer de yıl da bilinmiyor, kimi kaynaklar çocukken satın alınıp büyütüldüğünü, Edirne'de öğrenim gördüğünü, sonra Fatih'in ilgisini çekmesi üzerine saraya alındığı yazar. Mahmud Paşa Rumeli beylerbeyi, sadrazam olmuş, sonra kendisini çekemeyenlerin dedikoduları yüzünden, Fatih'in gözünden düşürülmüş, bu olay onun 1474 te öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.

Mahmud Paşa "Adni" takma adıyla şiirler yazardı. Şiirleri, çağının sanat anlayışına göre, başarılıdır. Bütün şiirlerinin toplandığı yazma bir "divan"ı vardır.

1- Dildâr içün endişe-i cân eylemek olmaz
Yok nesneyiçün nice zebân eylemek olmaz

2- Öldürmege kavl itdügüne durmadı gerçi
Can virmek olur arı yalan eylemek olmaz

3- Ağzun haberün sorduğuma hışm ile bakma
Her lâhzada bir yok yire kan eylemek olmaz

4- Sînemde ruhin mihri kaçan gizlene çünkim
Horşidi gil içinde nihân eylemek olmaz

5- Dâğ-ı gamun andukca gönül canumi yakma
Her anduguni kişi hemân eylemek olmaz

6- Râz-i dehenün sakladuğum can bigi bu kim
Ser virmek olur sırrı iyan eylemek olmaz

7- Ah eyleme Adni dile geldükce hayâli
Mihmân var iken evde duhân eylemek olmaz

Ölçü: *Dildâr i / çün endişe / i can eyle / mek olmaz*
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün

Kaynak: Divan, Ün. Kt. T.Y. 1962, Ayrıca Prof. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, c'/1, 1966.

1- *Sevgili için can kaygısı gerekmek*
Olmayan bir nesne için boşuna konuşmak olmaz

2- *Öldürmek için and içti de sözünde durmadı*
Can vermek olur da yalan söylemek olmaz

3- *Ağzından ne haber dediğim için öfkeyle bakma*
Her an boş yere kan dökmek olmaz

4- *Gönlümde yanağının güneşi nasıl saklı kalsın*
Güneşi balçık içinde gizlemek olmaz

5- *Özleminle, acınla yandığımı söyleyince canımı yakma*
Kişi her dediğini yapacak değil ya

6- *Ağzından çıkan sözü can gibi gizli tutmanın nedeni*
Baş vermek olur da sırrı açığa vurmak olmaz

7- *Ey Adnî sevgili görüntüsü gönüle geldikçe inleme*
Evde konuk varken duman tüttürmek olmaz.

Dil özellikleri:

Endişe-i can: can kaygısı, can korkusu.

Zebân eylemek: konuşmak, söz söylemek, sözü uzatmak.

Yok nesneyiçün: olmayan nesne için, olmayan bir varlık için.

Kavl itmek: and içmek, söz vermek, bir işi yapmayı düşünmek, tasarlamak.

Ağzun haberin: ağzınla ilgi bilgi, ağzının özelliğini, niteliğini, söylediklerini içeren bilgi, ağız haberi.

Hışm ile bakma: öfkeyle bakma, gözlerini parlatarak korkuturcasına bakma.

Kaçan: ne yolla, nasıl, hangi yöntemle.

Sinemde ruhin mihri kaçan gizlene: gönlümde yüzünün, yanağının parlaklığı, sevgisi nasıl gizlenebilir.

Horşid: güneş.

Gil: balçık.

Horşidi gil içinde nihân eylemek: güneşi balçık içinde gizlemek. burada, ozan, "güneş balçıkla sıvanmaz" anlamını içeren atasözünden yararlanmıştır. Her anduğuni kişi heman eylem olmaz: kişi her söylediğini yapmaz. "Dilden gelen elden gelmez" atasözünden yararlanılarak düzenlenen bir dize.

Râz-ı ḍehen: ağız sırrı. Ağzını tutmak, duyduğunu söylemek, dilini tutmak, boşboğazlık etmemek.

Ser vermek olur sırrı iyan eylemek olmaz: ser verilir sır verilmez, bu da bir atasözüdür. Kişi canından olur, bşından olur da gene sırrını vermez. Gizli kalması gerekeni kimseye söylememek.

Mihman: konuk. "Mihman olan evde duhan eylemek olmaz" da bir halk sözüdür. Konuk olan evde, evin içini duman doldurmak olmaz. Ocağı iyi yakmak, tütmesini önlemek.

1- Ağyâr cefâsın çekelüm yâr içün ey dil
Çün bâğ-ı cihânda gül-i bi-hâr ele girmez

Ölçü: *Mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün*

*

2- Lâ'lüni dişledükçe gözün kanumi tökçr
elbetde hükm-i şer'i budur kana kan gerek

Ölçü: *Mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*

*

3- Can virmek ile vasluna irmek murâd ise
olmaz tasavvur eyleme Âdni ne var olur

Ölçü: *Mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün*

*

4- Ger murâdun can ise al tek yüzüme toğrı bak
Bu meseldür her ne dilde kin ola din olmaya

Ölçü: *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

*

5- Benzetme mihr-ü mâhı felekde cemâline
Nâgâh kimse işide yirün kulağı var

Ölçü: *Mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*

1- *Yabancıların yarattığı acıya, üzüntüye katlanalım ey gönül*
Yeryüzü bahçesinde dikensiz gül bulunmaz, derilmez.

*

2- *Dudağını dişledikçe gözün kanını döker*
Besbelli bu, din kuralına göre kana kan gerekir

*

3- *Can vermekle sevgiliye kavuşmak isteniyorsa*
Ey Adnî olmayan bir nesneyi düşünme, ne varsa o olur

*

4- *Dileğin canını almaksa al, ancak yüzüme doğru bak*
Atasözüdür, kin olan gönülde din olmaz

*

5- *Gökteki ayı, güneşi sevgilinin yüzüne benzetme*
Birdenbire duyan olur yerin kulağı var

Eşrefoğlu

Gerçek adı Abdullah'tır; yazın alanında Eşrefoğlu Rumi, diye anılır. Mısır'dan göçerek İznik dolaylarında yerleşmiş bir ailenin oğludur. Medrese öğrenimi gördükten sonra Bursa'da Emir Sultan'ın yanına gitti, kendini tasavvufa verdi. Hacı Bayram Veli'nin düşüncelerini benimseyerek tarikata girdi. 1469 da İznik'te ölmüştür.

Eşrefoğlu'nun şiirlerinde genellikle tasavvuf konuları işlenmiş, ünü bağlı bulunduğu tarikat dolayısıyla yayılmıştır. Kimi şiirleri halk ağzıyla, kimi şiirleri divan geleneği türünde yazılmıştır. Bütün şiirlerinin toplandığı "divan"ı (1944) yeni yazılarla basılmıştır. Halk arasında çok tutulan "Müzekki'n-Nüfus (Kişilerin özünü arıtan)" adlı yapıtı vardır.

Eşrefoğlu Abdullah Rumi

1- Ezelden ışk odına yana geldüm
İçüb ışkun şarabın kana geldüm

2- Cüdâ düşmiş yarindan bir garibüm
Visâlün isteyü hicrâna geldüm

3- Şu bülbülem ki gülden ayru düşdüm
Firâkile bu hâristâna geldüm

4- Kararum yok cihandan tiz giderüm
Bu suret milkine mihmâna geldüm

5- Benim Yusuf bugün Ken'an ilinde
Beden Mısrında ki sultana geldüm

6- Bana düzehdür ansuz kamu cennet
Anun gayrine çün bigâne geldüm

7- Bu nefsün leşkerin kırmağa dâim
Bahadır oluban meydana geldüm

8- Gazâ etmeklüğe bu nefs-i şu'ma
O dost yolına can kurbana geldüm

9- Şikârum süre bu sahraya çıkdum
Adam iletmeğe sultana geldüm

10- Hak'ı bilmeğe geldüm bunda bellü
Ne cennet huri ne rıdvâna geldüm

11- Hak'a bildüm ki âdem toğrı yoldur
Anınçün azm idüb insana geldüm

12- Bugün bil dostı Eşrefoğlu Rumi
Yarın dime kim veh pişmâna geldüm

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün*

Kaynak: Divan, 1944

1- *Öncesizden sevgi oduna yanıp geldim*
Sevgi şarabını içerek kanıp geldim

2- *Sevdiğinden ayrı düşmüş bir yoksulum*
Ona kavuşmak isteyerek ayrılık yerine geldim

3- *Gülden ayrı düşmüş bir bülbülüm ki*
Ayrılık sonucu bu dikenliğe geldim

4- *Kalıcı değilim yeryüzünde tez gideceğim*
Bu görünüş ülkesine konuk geldim

5- *Bugün Ken'an ilinde Yusuf benim*
Gövde Mısırında ki sultana geldim

6- *Onsuz bütün cennetler bana cehennemdir*
Ondan başkasına yabancı olarak geldim

7- *Bu benlik erini durmadan kırmak için*
Yiğit olarak ortaya geldim

8- *Bu kötü, uğursuz benlikle savaşmak için*
O sevgili yoluna can adamaya geldim

9- *Avını izleyerek bu alana çıktım*
Adam iletmek için o sevgiliye geldim

10- Burada tanrı'yı bilmeye geldim belli
Ne cennet ne huri ne cennet bahçesi için geldim

11- İnsanın doğru yol olduğunu bildim
Ondan dolayı direnip insana geldim

12- Eşrefoğlu Rumi sevgiliyi bugünden bil
Yarın deme ben ettiğimden dönmeye geldim...

Açıklamalar, Dil özellikleri:

Ezelden: yaratılış gününden, öncesizden, bu evren varolmadan önce.

Yana geldüm: yanarak geldim, yanıp geldim. eskiden beri yanmaktayım.

Kana geldüm: kandım, doydum, kanmaktayım, doymaktayım.

İsteyü: isteyerek, dileyerek.

Kararum yok: kalıcı değilim.

Tiz giderüm: erken gideceğim, çok kalmayacağım.

Suret milki: görünüş ülkesi, evren. tasavvuf anlayışına göre, bu evren, tanrı'nın görünüş alanıdır, gerçek değildir. Gerçek olan varlık tanrı'nın insana görünmeyen, yüce özüdür.

Beden Mısrı: gövdenin Mısır ülkesi, gövde, kişinin somut varlığı. Bu gövde bir konuk yeridir, can orada bir süre kalacak, sonra Peygamber Yusuf'un kendi yurduna, Ken'an ülkesine dönüşü gibi, geldiği yere, tanrısal evrene dönecek. *Ansuz kamu cennet:* onsuz bütün cennet, bütün cennetler. "Onsuz" sözcüğüyle anlatılmak istenen gerçek sevgili "tanrı"dır.

Anun gayrine: ondan başkasına, tanrı'dan başkasına.

Bigâne geldüm: yabancıyım, bildik değilim, tanrı'dan başka varlık bilmiyorum.

Nefsün leşkerin: benlik erini, büyüklenme erini. Ozan, benliğimi öldürüp, tanrı'dan başka varlık bilmek istemiyorum, diyor.

Bahadır oluban: yiğit olarak.

Nefs-i şu'ma: uğursuz benliğe, kötü benliğe (şu'm: uğursuz, şom).

Gazâ etmeklüğe: savaşmaya, savaşmak için.

Şikârum süre : avımı izleyerek, avımın izini sürerek.

Sahraya çıkdum: bu alana çıktım, bu evrene geldim. Ben, bu evrene benliğimi öldürüp tanrı özüne kavuşmak için, savaşa geldim.

Hak'ı bilmeğe: Tanrı'yı bilmeye, gerçeği anlamaya, doğruyu öğrenmeye. Hak'a bildüm âdem toğrı yoldur: İnsanın tanrı'ya giden doğru yol olduğunu bildim. Tasavvufa göre "kendini bilen tanrı'yı da bilir, insanı bilen tanrı'yı da bilir", tanrı'ya giden yol insandan geçer.

Zeyneb Hatun

Amasya'da doğduğu söylenir, doğum yılı kesinlikle bilinmiyor, 1474 yılında öldüğü biliniyor. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı olduğu söylenirse de (Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri) ele geçmemiştir. Zeyneb Hatun, divan yazınının ilk kadın ozanlarındandır. Elimize geçen birkaç şiirinden dili işlek, söyleyişi kolay bir ozan olduğu anlaşılıyor. Şiirlerine kimi ozanlarca benzerler yazıldığını kaynaklardan öğreniyoruz.

1- Keşf it nikaabını yir-ü göki münevver it
Bu âlem-i anâsırı firdevs-i enver it

2- İki cihanda kılmamışum nesneye hemin
Yâ Rab habibinün bana vaslın müyesser it

3- Depret lebüni cûşa getür hevz-i kevseri
Anber saçunı çöz cihânı muattar it

4- Yâri yolında ışk ile derdinden öleni
Kim dir sana ki hecr ile canın mükedder it

5- Hattun berât yazdı sabâya didi ki tiz
Var mülket-i Hata ile Çin'i müsehhar it

6- Âb-ı hayât olmayıcak kısmet cy gönül
Bin yıl gerekse Hızr ile seyr-i Skender it

7- Zeyneb ko meyli zinet-i dünyaya zen gibi
Merdâne vâr sade-dil ol terk-i ziver it

Ölçü: *Bin yıl ge / rekse Hızr i /le seyr-i S/kender it*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

Kaynak: Lâtifi / Câmiü'n-Nezâir / Prof. Fahir İz. AGY:

1- *Kaldır yüzünün örtüsünü yeri göğü aydınlat*
Bu toprak su ateş yel evrenini ışıklı cennete çevir

2- *İki evrende de bir nesne dilememişim*
Tanrım bana sevgilinin (Muhammed'in) yüzünü göster

3- *Oynat dudağını coştur cennet ırmağını*
Anber kokuşlu saçını çöz evreni güzel kokularla doldur

4- *Sevgilisinin yolunda aşk ile üzüntüden öleni*
Sana kim der ki acı çektirip üzüntüye sal

5- *Yüzünde çıkan tüy (saç) buyruk yazdı tan yeline dedi ki*
Hızla git Hata ile Çin ülkesini büyüle

6- *Ey gönül bengisu bulunmayacaksa*
Bin yıl Hızr ile İskender'i izlesen de boşuna[1]

7- *Ey Zeyneb, kadın gibi, dünya süslerine dalma*
Erkekçe alçak gönüllü ol süsü gösterişi bırak.

---

(1) İslam inançlarına göre, İskender, ölümsüzlük suyunu (bengisu'yu, âb-ı hayat'ı) bulmak için evreni dolaşmaya, çok uzun süren bir yolculuğa çıkmış. Hızır da öyle yapmış. Bu suyu bulan kimse ölümsüz olurmuş. Ozan, bu olayı göz önünde tutarak, "Ey gönül, sen ölümsüzlük suyuna bulamayacaksan, yazgın onu bulmaya elverişli değilse, Hızır ile birleşip bin yıl İskender'in yaptığını yapsan ne çıkar, boşuna bir işe girişirsin", demek istiyor.

Dil özellikleri:

Keşf it: aç, örtüyü kaldır. Keşf sözcüğü bir nesneyi açmak, ortaya çıkarmak, bulmak anlamındadır, dilimizde "bilinmeyeni bulmak" karşılığı söylenir. Bu dizede "keşf it nikabını" sözcükleri yüzünün örtüsünü kaldır, yüzünü göster anlamındadır.

Nikab: yüz örtüsü, örtü, peçe.

Münevver it: aydınlat, ışıklandır. Münevver sözcüğü ışık anlamını veren nur'dan gelir. Gerçek anlamı "aydınlanmış" demektir.

Alem-i anâsır: ilkeler evreni. Anâsır: ilkeler, unsurlar. eski bir anlayışa göre evreni oluşturan yel, su, toprak bir de od (ateş) olmak üzere dört ilke vardı. Bütün varlık türleri bu dört ilkenin değişik oranda karışıp kaynaşmasından doğmuştur. Ozanın burada *"âlem-i anâsır"* dediği de üzerinde yaşadığımız evrendir, öteki evren ise "ruhlar evreni" olan görünmeyen evrendir. Başka bir söyleyişle "âlem-i anâsır" deyimi "madde evreni"dir.

Firdevs-i enver: en çok aydınlanmış cennet.

Enver: en aydınlık, en nurlu, en parlak.

Hemin: bu, burada. Bu dizede, gereksinme, dileme, eğilim bg. anlamındadır.

Habib: sevgili, sevilen. Bu dizede Peygamber Muhammed. İslam dininde Peygamber Muhammed'e "tanrının sevgilisi" anlamında "Habibu'l-lah" denir.

Muattar: ıtırlı, güzel kokulu.

Mükedder: kederli, üzüntülü, üzgün, acılı.

Hat: tüy, yazı, yüzde çıkan tüy, sakal-bıyık, saç, yüzde ilk çıkan tüy, ayva tüyü.

Hattun berât yazdı: yüzünde çıkan ince tüyler buyruk yazdı.

Zinet-i dünya: dünya süsü, dünya gösterişliliği.

Zen: kadın.

Merdâne: erkekçe, yiğitçe, Merd: erkek.

Terk-i ziver: süsü bırakmak, süslenmeyi bırakmamak, gösterişten kaçınmak.

Vâr: gibi.

Sarıca Kemal

Bergama'da doğdu, Edirne'de öldü. "Adni" takma adıyla şiir söyleyen Mahmud Paşa'nın arkadaşlarından. Mahmud Paşa'nın öldürülmesi üzerine Edirne'ye yerleşti. Ölüm yılının 1476 olduğu söylenir, kimi kaynaklarda, bir çeviri nedeniyle 1492 den sonra öldüğü ileri sürülürse de doğru değildir. Fatih çağı ozanlarındandır.

Sarıca Kemal, diliyle, şiir gücüyle, ince buluşlarıyla yetenekli bir ozandır. Divan şiirinin öncülerindendir. Şiirleri bir "divan"da toplanmıştır.

- I -

1- Ebrûlarun kemanlarunı yine kurdılar
Benzer yakınlarında yatur âhu gördiler

2- Komadılar sanavberi yanunca salına
Ol derdmendün ayağına balta urdılar

3- Mey-gûn lebün hadisini pinhân-ü âşikâr
Hergiz sürâhi dimedi nicâ ki sordılar

4- Sen hurinün gamıyle ölen mübtelâlarun
Tâbûtini melekler el üzre götürdiler

5- Gözüm yaşi Kemâl girân-mâye dür idi
Merdümler anı veh ki ayağa düşürdiler.

Ölçü: *Ebrula / rın kemanla / rını yine / kurdılar*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

1- *Kaşların yine yaylarını kurdular*
Öyle benzer ki yakınlarında yatan bir ceylan gördüler

2- *Ardıç ağacını yanınca salınıp yürümeye bırakmadılar*
O üzüntü çekenin ayağına balta vurdular

3- *Şarap renkli, kızıl, dudağının sözünü gizli açık*
Sürahi kimseye söylemedi çok da sordular

4- *Sen hurinin acısını çekerek ölen düşkünlerin*
Tabutunu melekler el üstünde götürdüler

5- *Ey Kemal gözyaşım çok değerli bir inciydi*
Ne yazık ki gözbebekleri onu ayağa düşürdüler.

Dil özellikleri:

Ebru: kaş.

Ahu: ceylan. Bu dizede, kaşların yaylarını kurarak avlanmaya yönelmesiyle gözler arasında bağlantı var. Ahu sözcüğü gözleri, yay da (kaşları) yansıtıyor. Kaşların altında duran gözler, "yakınlarında yatan Ahu" sözleriyle niteleniyor.

Sanavber: ardıç ağacı.

Ayağına balta urmak: işini bozmak, engel olmak. Öteki anlamı da ağacı kesmek.

Mey-gun: şarap renkli.

Girân-mâye: yüksek değerli, önemli.

Merdüm: göz, gözbebeği.

- II -

1- Işkun yolında düşdüğüm ayaklara bu kim
Ya baş geliser ele ya baş vara âkıbet

Ölçü: *mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün*

2- Çağ hüsnün çağıdur sun câm-ı mey nuş idelüm
Fursati fevt itmek olmaz kim geçer bu devr-i çağ

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilün*

3- Gözlerümdan olmasun bir kez hayâli dur benüm
Çünki gözden dur olan dirler gönülden durdur

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

(Kaynak: Divan, Ün. Kt. T.Y.759).

1- *Aşkının yolunda ayaklara düşmemin nedeni şudur*
Ya ele baş gelir ya da baş veririm

2- *Çağ güzelliğinin çağıdır şarap kadehini içelim*
Fırsatı kaçırmak olmaz, bu dönem de gelir geçer

3- *Görüntüsü bir kez gözümden uzak kalmasın*
Gözden uzak düşen gönülden de uzak kalır derler

Dil özellikleri:

Geliser: gelir, gelebilir.

Câm-ı mey: şarap kadehi.

Nuş idelüm: içelim.

Hüsnün: güzelliğinin (hüsn/güzellik).

Devr-i çağ: dönem, süre (Türkçe-Arapça sözcüklerden oluşan birleştirme. Divan şiirinde pek seyrek görülürse de beğenilmez.)

Dur: uzak, ırak, ayrı. "Gözden uzak kalan gönülden de uzak kalır" atasözü.

Avni

Fatih Sultan Mehmed'in şiirde kullandığı takma adı "Avni"dir. Bütün şiirlerinin toplandığı ufak bir "divan"ı yeni yazılarla basılmıştır. Avni 1429-31 yılları arasında doğmuş, 1481 de ölmüştür. Şiirleri az olmasına karşılık başarılıdır, genellikle sevgi konusunu işlemiştir. Kimi şiirlerinde içlilik, duyarlılık egemendir. Yazın alanında pek etkili olamamışsa da divan şiirinin gelişme döneminde ozanları çevresinde toplamış, korumuştur.

Avni (Fatih Mehmed)

- I -

1- Gül yüzün üzre ki düşmiş ca'd-i kâkül şâh şâh
Zinet itmiş bâğ-ı hüsnün tâze sünbül şâh şâh

2- Hâl-i anber-bârun ile mûy-i pür-çinler ki var
Rişte-i çûb üzre batmış akd-i fülfül şâh şâh

3- Bâğ-ı âlemde yüzün mânendi bir gül isteyüb
Cüst-ü cu idüb gezer gülzârı bülbül şâh şâh

4- Gonca-i ser-beste mektub eyleyüb gül şâhına
Gülşen içre bülbül ezberler teressül şâh şâh

5- Avni'yâ mekr-i rakib-i divi men itsün diyü
Peyk-i âhun boynına dakdum hamâil şâh şâh

Ölçü: *Gül yüzünüz / re ki düşmiş / ca'd-i kâkül / şâh şâh*
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Fatih Divanı, Saffet Sıdkı, 1940).

1- *Kâkülün kıvrımları gül yüzünün üstüne düşmüş dal dal*
Güzelliğinin bağını yeni sünbüller süslemiş dal dal

2- *Anber gibi beninle kıvrım kıvrım saçların*
Bir çubuk üzerine dizilmiş biber tanelerine benzer dal dal

3- *Evren bağında yüzün gibi bir gül isteyerek*
Bülbül gülbahçesini gezer arar dal dal

4- *Başı bağlı gonca gül sultanına mektup yazmış*
Bülbül gülbahçesinde onu ezberler ard arda dal dal

5- *Ey Avni şu dev düşmanın oyununu bozsun diye*
Alımın uydusunun boynuna hamayıl taktım dal dal.

Dil özellikleri:

Ca'd: kıvrım, kıvırcık. Ca'd-ı kâkül: kâkül kıvrımı, alına dökülen saçların kıvrımları, kıvırcık uçları.

Şah Şah: dal dal, oylum oylum, yukardan aşağı doğru dökülüş gibi, sarkar gibi.

Zinet itmiş: süslemiş, donatmış, bezemiş.

Bağ-ı hüsnün: güzelliğinin bağını, güzelliğinin bahçesini, yüzü nü. Kıvrımlı saçların bir sünbül gibi alnına dökülerek güzelliğinin, yüzü nün bağını dal dal süslemiş, donatmış.

Hâl-i anber-bâr: anber gibi ben.

Muy-i pür-çin. kıvrım kıvrım saç.

Rişte-i çub: ince çubuk.

Akd-i fülfül: biber tanesi. Akd sözcüğünün gerçek anlamı "düğüm", "bağ"dır. Burada biber tanesini yansıtıyor. Ozan, sevgilinin yüzündeki benle kıvırcık saçları arasındaki bağlantıyı ince bir çubuk, ince bir dal üzerine dizilmiş karabiber tanelerine benzetiyor. Rişte-çûb ile güzelin kıvırcık saçı, akd-i fülfül ile de anber gibi beni arasında bir oranlama yapılıyor.

Cüst-ü cu itmek: aramak, araştırmak, aranmak.

Mânend, mânendi: gibi, benzer, eş, denk.

Gonca-i ser-beste: başı bağlı gonca, daha açılmamış gül. Ozan goncayı gül sultanına gönderilmek üzere yazılmış, mühürlenmiş birmektuba benzetiyor.

Teressül: ard arda, sürekli olarak, biteviye, dizi dizi.

Ezberler teressül: ard arda, durmaksız ezberler, dizi dizi ezberler.

Mekr-i rakib-i div: dev rakibin oyunu, tuzağı, hilesi.

Mekr: tuzak, oyun, hile.

Rakib: karşıt görüşte olan kimse, biriyle baş koşmaya kalkışan, yarışan, elindekini almaya çalışan.

Hamail: uğursuzluğu gidermek, kötü gözden, kötülükten korunmak için, içinde bir kâğıda yazılmış yakarış ya da Kur'an'dan bir bölüm bulunan, boyuna asılan takı, muska.

Peyk-i âh: inilti uydusu, ah uydusu.

Cem Sultan

Fatih Sultan Mehmed'in adı yy.lar boyunca, söylencelere konu olan oğludur. Edirne'de doğmuştur (1459), yurdundan kovulunca sığındığı Napoli'de ölmüştür (1495). Çok erken yaşlarda şiir söylemeye başlamış, divan şiirinin bütün inceliklerini, içerdiği konuları işlemiş bir ozandır. Şiirlerinde, genellikli, özlem konu ele alınmıştır. Sevgi ile yoğrulan bu özlemin kaynağı yurdundan uzak kalışın yarattığı duyarlıktır. Kimi araştırıcılar, Cem Sultan'ın kendinden sonra gelenler üzerinde etkili olmadığını ileri sürerlerse de gerçek başkadır. Özlem, duyarlık, doğal olayların etkisiyle yaşamı dile getirme Cem Sultan'ın çağının ilerisinde bir şiir anlayışıdır, bu anlayış onun şiirlerinde yoğunlaşmıştır denebilir. Divan'ı yeni yazılarla basılmıştır.

1- Ol dem kani ki Kâ'be-i kûyin mekân idi
Ârâm-gâhı gönlümün ol âsitan idi

2- Ol dem kani ki merkeb-i bahti sitâremün
Hayl-i semend-i vaslun ile hem-inan idi

3- Ol dem kani ki sâye-i perr-i humâ gibi
Zill-i zalil-i gerd-i rehin sâye-bân idi

4- Ol dem kani ki sebzlerin tâze tutmağa
Ol gülsitâne yaşlarum âb-ı revân idi

5- Ol dem kani ki mürg-i dile âsitâninün
Her kûşe-i müşerrefi bir âşiyân idi

6- Ol dem kani ki sahn-ı serâyi serverüne
Her dem kavâfil-i dil-ü can mihmân idi

7- Ol dem kani ki meskenidi eşiğün Cem'e
Hayfâ ki geçdi bilmedük ol hoş zamân idi.

Ölçü: *Ol dem ka/ni ki Kâ'be/i kuyin me/kân idi*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

Kaynak: İsmail Hikmet Ertaylan, Sultan Cem Divanı, 1951 İş Bankası Yayınları.

1- *Sokağının Kâ'be'sinde oturduğum gün nerde, hani*
Gönlümün dinlenme yeri olan o kapı eşiği nerde

2- *Alınyazımı gösteren yıldızın bineğinin*
Sana kavuşmaya gelen atlı topluluklа yanyana olduğu gün nerde, hani

3- *Yücelik kuşunun kanadı altına sığınmış gibi*
Yolunun tozlu koyu gölgesinde dinlendiğim gün nerde, hani

4- *Yüzünde gençlik tüyleri belirmeye başladığında*
O gül bahçesini gözyaşlarının akıp suladığı gün nerde, hani

5- *Gönül kuşuna senin kapı eşiğinin*
Her yüce köşesinin yuva olduğu gün nerde, hani

6- *Yüce sarayının bahçesinde can ve gönül*
Topluluklarının konuk olduğu gün nerde, hani

7- *Eşiğinin Cem'e oturma yeri, konut olduğu gün nerde*
Ne yazık geçip gitti de bilmedik tatlı bir zamandı o...

Dil özellikleri:

Ol dem kani: o gün, süre nerde, hani.

Kâ'be-i kuy: sokağının Kâ'be'si, köyünün Kâ'be'si.

Arâm-gâh: dinlenme yeri (Gâh:yer, ârâm: dinlenme.)

Asitân: eşik, kapı eşiği. Astân da denir. Eskiden İstanbul iline, başkent olduktan sonra, Osmanlılar Asitân, Asitâne, Astâne bg. ad verirlerdi.

Merkeb-i baht: baht bineği, yazgı bineği, alınyazısının bineği.

Merkeb: binek, üzerine binilerek gezilen, dolaşılan araç. Eskiden at, deve, katır, eşek birer binek hayvanı olarak kullanılınca "merkeb" diye anılırdı. Merkeb sözcüğünün gerçek anlamı üzerine binilen, binek hayvanı demektir.

Hayl-i semend-i vasl: kavuşma atı sürüsü. Bu dizede, kavuşmayı, ulaşımı sağlayan atlı topluluk anlamı saklı.

Hem-inan: atbaşı, yanyana, bir dizginle yönetilen.

Sâye-i perr-i hümâ: Anka kuşunun kanadının gölgesi, şiir dilinde, kişiye yücelik, ululuk sağlayan kuşun kanadının gölgesi. Anlam genişlemesiyle, koruyucu olma, birini korumak için söylenen "kanatlarının altına, kanatlarının gölgesi almak" deyiminde olduğu gibi.

Zill-i zalil-i gerd-i reh: yol tozunun bulaştığı koyu gölgelik yer (*Zill:* gölge, *zalil:* koyu gölgeli, *gerd:* toz, *reh:* yol.)

Sebzlerin taze tutmağa: yüzünde ayva tüyleri belirmeye başlayınca.

Sebz: yeşil, anlam genişlemesiyle delikanlılık çağında yüzde çıkan ince tüyler, sakal, bıyık. Dizenin anlamı: yüzünde ayva tüyleri çıkmaya başladığı dönemde, gözyaşlarım senin güzelliğinin gül bahçesini sulardı, yeşertirdi. Senin için ağlardım, seni severdim

Ab-ı revân: akan su, akarsu..

Mürg-i dil: gönül kuşu, sevgi. Bir güzele karşı gönülde duyulan eğilim, gönülde doğan sevgi.

Aşiyân: yuva.

Kuşe-i müşerref: yüce bucak, saygın bucak. Şerefli köşe.

Sahn-ı sera-yi server: başkan konağının avlusu, bahçesi, anlam

tlonişlemesiyle: yücesarayın bahçesi, ulu konağın avlusu, bahçesi.

Sahn: alan, avlu, bahçe (giriş yerinde ki), Seray: saray, konak.

Server: başkan, sultan, padişah.

Kavafil-i dil-ü can: can ve gönül toplulukları.

Kavafil: kafileler, topluluklar, birlikler. Bu dizede, Sultan Cem'in İstanbul'dan uzaklarda, tutsaklık döneminde yurduna, çocukluğunun, ilk gençliğinin geçtiği Saray'a, baba ocağına duyduğu özlem dile geliyor. Aşağı yukarı bütün şiirde bu özlem saklıdır.

Hayfâ ki: ne yazık ki.

Hoş zamân idi: tatlı, mutlu bir dönemdi.

Ahmed Paşa

Edirneli'dir, doğduğu yıl bilinmiyor. Ölüm yılı 1497 Bursa'dır. İyi bir medrese öğrenimi görmüş, genç yaşında Bursa'da medresede islam bilimleri okutmuş, sonra Edirne kadılığına atanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in ilgisini çekti, kazaskerlik aşamasına yükseltildi, Saray'a alındı, vezir oldu. Bir süre sultanın öfkesini çekince, görevinden atıldı. Bursa'ya sürgüne gönderildi. Ölüm yargısı verilmişken, padişaha sunduğu "kerem kasidesi" adı verilen şiirle yargı geri alındı.

Ahmed Paşa, şiirlerinin konularını yaşanan olaylardan, gerçek gönül ilişkilerinden alan, duyduğunu, yaşadığını işleyen bir ozandır. Divan şiirinin kurucularından biri sayılır. Dili akıcı, söyleyişi kolay, duyguları yer yer derin, yer yer sürükleyicidir. Geniş bir düş gücü vardır, duyuşlarının inceliği, şiire yerleştirdiği kavramların sağladığı ses uyumu nedeniyle, ölçüden çok ezgiye kayan bir yazış biçimini benimsediği görülür. Ahmed Paşa bir gönül ozanıdır, duygu insanıdır, kimi şiirlerinde, birçok divan ozanında olduğu gibi, toplumun aktöre anlayışıyla bağdaşmayan, yalnız çağın çok varlıklı çevrelerinde toplanan kimselerde görülen, bir tutumu benimsediği açıkça anlaşılır. Şiirleri, kırk dolaylarında dörtlük dışta bırakılarak, bir "Divan" (1966) toplanıp basılmıştır, divana alınmayan dörtlükler Fatih "Millet Kütübhanesi"nde bulunan bir yazmadadır. Ahmed Paşa'nın etkisi de, çağdaşı Necati gibi, yy.lar boyunca sürmüştür.

1- Gözüm şarâb-ı gurur ile ser-girân ola mı
Harâb-ı gamze-i mestün iki cihân ola mı

2- Bu kaş mı ya hâm-ı mihrâb ya hilâl-i id
Ya müşg tozlu gümüş kabzalu keman ola mı

3- Hatun belurse ve fâş olsa ışkumuz ne aceb
Hevâ-yi müşk ile ışk âteşi nihân ola mı

4- Bu dost zülfi mi ya anberin zırıh mıdır
Bu kirpük okı mı yâ tiğ yâ sinân ola mı

5- Özini gonca dudağuna benzedür dirler
Bu sözi söylemege goncada dehân ola mı

6- Lebün hayâline her dem kabaklarumdan akan
Şarâb-ı nâb mu ya katre katre kan ola mı

7- Beyan varakları vasf-ı lebünle toldı şeker
Zebân-ı hâme-i Ahmed şeker-fişân ola mı

8- Bahâr-ı hüsn-ü cemâlünle defterinden anun
Gazel diyu açılan tâze gül-sitân ola mı...

Ölçü :

Gözüm şarâb/ı gurur i/le ser-girân/ola mı
mefâ'ilün feilâtün mefâ'ilün feilün

1- Gözüm büyüklenme şarabı ile kendini beğenmiş olsun mu
Baygın bakışınla yıkılan iki dünya olsun mu

2- Bu kaş mı mihrabın girintisi mi bayram ay'ı mı
Yoksa misk tozlarına bulanmış gümüş saplı yay mı

3- Yüzünde tüy çıksa sevgimiz duyulsa şaşılacak ne var
Misk kokusuyla aşk ateşi gizlenir mi

4- Bu sevgili saçı mı yoksa amber kokuşlu zırh mıdır
Bu kirpik ok mu yoksa kılıç mı, temren mi

5- Gonca kendini dudağına benzetir derler
Gonca da bu sözü söyleyecek ağız var mı

6- Dudağını düşleyerek durmadan gözlerimden akan
Süzülmüş şarap mı yoksa damla damla kan mı

7- Dudağını anlatırken sayfalar şekerle doldu
Ahmed'in kaleminin dili şeker mi saçıyor

8- Güzelliğinin, yüzünün baharı ile onun defterinden
Gazel diye açılan taze bir gül bahçesi midir...

Dil özellikleri:

Şarâb-ı gurur: gurur şarabı, kendini büyük görme, büyüklenme, büyüklük taslama şarabı, kendini beğermişlik şarabı.

Ola mı: olsun mu, olmuş mu, oldu mu...

Ser-girân: dopdolu. bu dizede kendini beğenmiş, büyüklük taslayan, başı yukarda.

Harâb-ı gamze-i mest: baygın (esrik, sarhoş) bakışla yakılmış olan.

İki cihan: dünya ile ahret.

Hâm-ı mihrab: mihrabın oyuğu, yumuşak bir kemerle duvara gömülü bölümü (*Mihrab:* namaz kılarken imamın durduğu yer (camide, mescidde).

Hilâl-i id: bayram ayı, yeni ay, bayramın geldiği eskiden yeni ay, bir yay biçiminde doğan aya bakılarak saptanırdı.

Müşg tozlu gümüş kabzalu keman: üzeri misk kırıntılarına benzer ince gümüş tozlarla süsleme yapılmış yay tutacağı, yayı tutma yeri.

Hatun belürse: yüzünde delikanlılık tüyleri, ayva tüyleri ya da sakal bıyık çıksa.

Fâş olmak: duyulmak, ortalığa yayılmak.

Hevâ-yi müşk: misk havası, bu dizede, misk kokusu.

Işk ateşi nihân: aşk ateşi gizli.. dizede "misk kokusu ile aşk ateşini gizlime olanağı var mı" anlamı dile geliyor.

Anberin: anberli, anber kotkuşlu.

Sinân: okun ucundaki kıvrık demir, temren.

Tiğ: kılıç.

Kabaklarımdan: gözkapaklarımdan, gözlerimden, elmacıkkemiklerimden aşağı.

Şarâb-ı nâb: süzülmüş şarap, arınmış şarap, tortusuz pırıl pırıl şarap.

katre katre: damla damla.

Beyan varakları: yazı yazılıp açıklamalar yapılan yapraklar, sayfalar.

Vasf-ı lebün: dudağını anlatış.

Bahar-ı hüsn-ü cemâl: yüz ve güzellik baharı, sevgilinin güzel yüzü, alımlılığı.

Defter: burada şiir dergisi, "divan" anlamındadır.

Gül-sitan: gül ülkesi, gül bahçesi, güllük.

Sitân: ülke, yurt.

- II -

1- Dil basar bağrına kaddün hevesin cânı gibi
Sakunur sine saçun küfrini imâni gibi

2- Büt-i sengin-dil ele cevr-ü cefâ sengin alub
Sıdı peymâne-i nâmusumı peymânı gibi

3- Dil hayâlin çü der-âğûş ide miskinlik ile
Can ayağına düşer zülf-i perişanı gibi

4- Bir turunç itdi tekellüf bize ol sib-i zekan
Ki meşâmı ter ider buy-i zenehdânı gibi

5- Busitânun sözümün lütfi suyıdur suvaran
Ki hemişe hoş olur Sa'di Gülistânı gibi

6- Râzımı bu dil-i sad-pâreyi nâlân idenün
Sîneler şerh idemez Ahmed'ün efgânı gibi.

Ölçü :

Sîneler şerh/idemez Ah/medün efgâ/nı gibi
fâilâtün fâilâtün feilâtün feilün

1- *Gönül boyunun özlemini bağrına basar canı gibi*
Gönül saçının küfrünü konur imanı gibi

2- *Taş yürekli güzel acı ve üzüntü taşını ele alıp*
Namusumun kadehini kırdı verdiği söz gibi

3- *Gönül görüntünü uysalca kucaklayarak*
Can ayağına düşer dağınık saçı gibi

4- *O çene elması bize bir tuzunç uzattı*
Tadı genzimizi yumuşatır çenesinin kokusu gibi

5- *Senin güzelliğinin bağını sulayan sözümün bağışladığı*
Sudur, bu yüzden oldu Sa'di'nin Gülistan'ı gibi

6- *Bu yüz parçaya bölünmüş gönlümü ağlatanın sırrını*
Gönüller açıklayamaz Ahmed'in çığlığı gibi.

Dil özellikleri:

Kaddün hevesin: boyunun özlemini, boyunun hevesini.

Sakınur: korur, saklar.

Saçun küfrini: saçının küfrünü. burada "küfr" sözcüğü iki anlamlıdır, biri din bakımından işlenen suç, öteki saçın karalığı. Saçın karalığı ile "küfr" sözcüğünün içerdiği ikili anlam arasında bağlantı kuruluyor.

Büt-i sengin-dil: taş yürekli güzel. Büt sözcüğü gerçek anlamda "put", kendisine tapınılan nesnedir. İslam dinine göre tanrı'dan başka bir varlığa tapılmaz. ozan, güzeli, tapılan bir varlık olarak nitelediğinden, put sayıyor.

Sengin: taştan, taş gibi.

Sengin-dil: taş gibi yürek, taştan yürek, taş yürekli, acımasız, duygusuz.

Peymâne-i nâmus: namus kadehi, namus bardağı.

Peymân: söz verme, anlaşma. Ozan, peymane ile peyman arasında ses uyumundan yararlanıyor.

Sıdı: kırdı, *sımak:* kırmak, *sınmak:* kırılmak, *sınık:* kırık..

Der-âğuş etmek: kucaklamak, kucaklama, sarma, koçma.

Miskinlik: uysallık, vurdumduymazlık.

Zülf-i perişân: dağınık saç, dağınık zülf.

Meşâm: geniz, burun, koku alma.

Sıb-i zekan: çenenin elması, elma gibi çene, çenenin öne doğru olan çıkıntısı (*Sib:* elma, *zekan:* çene.)

Zenehdân: çene.

Buy: koku.

Buy-i zenehdân: çenenin kokusu.

Busitânun: bostanını, bahçeni, güzelliğini.

Suvaran: sulayan.

Hemişe: boyuna, sürekli, kesintisiz.

Sa'di Gülistanı: İran'ın ünlü ozanı Sa'di'nin (öl.1292) eskiden okullarda okutulan "Gülistan" adlı yapıtı.

Dil-i sad-pâre: yüz parça olmuş gönül (sad-pare: yüz parça.)

Şerh: açıklama, yorum.

Efgan: çığlık, ağlayış, inilti.

1- Göreliden beri ol gonca-dehâni severem
Saklayub ışkını sinemde nihâni severem

2- Nice bir kaşı gibi sözümi kec kılam edâ
Toğrı söz bu ki ben ol gonca-dehâni severem

3- Kaddine karşu gözüm nicesi yaş dökmeye kim
Dimiş ol serv-i revân âb-ı revânı severem

4- Sinemi gamzesi tirine nişân eyledügüm
Bu ki cânum gibi ol kaşı kemânı severem

5- Ahmed'em kim komazam ışkını ölinceye dek
Ne kadar pir isem ol tâze cuvânı severem

Ölçü :
Göreliden/beri ol gon/ca dehanı/severem
feilâtün feilâtün feilâtün feilün

- III -

Gördüğümden beri o gonca ağızlıyı severim
Sevgisini gönlümde gizlice saklayıp severim

Ne diye sözümü onun kaşı gibi eğri söyleyeyim
Doğru söz budur ben o gonca ağzı severim

Neden boyuna karşı gözüm yaş dökmesin
O yürüyen servi demiş ki ben akar suyu severim

Göğsümü süzgün bakışının okuna nişan eylememin nedeni
Budur ben o yay kaşlıyı canım gibi severim

Ahmed'im ölünceye dek sevgini bırakmam
Ne denli yaşlansam da ben genci severim..

Dil özellikleri:

Gonca dehan: gonca ağız. birinci dizede "gonca-dehani" sözcükleri gonca ağızlı, döndürcü dizede "gonca-dehâni" ise "o gonca gibi ağzı" anlamındadır. İlkinde gonca ağızlı sevgili, ikincisinde gonca ağız sözkonusudur.

Nihâni: gizli, saklı, gizli olarak.

Kec: eğri, çarpık, yay gibi eğik.

Kılam edâ: eda kılayım, yerine getireyim, yapayım, gerçekleştireyim.

Serv-i revân: yürüyen servi, sevgili, yürüyen bir serviye benzeyen sevgili.

Ab-ı revân: akarsu.

Tir: ok, yayla atılan ok.

Kemân: yay, ok yayı.

Kaşı kemân: yay kaşlı, kaşı yay gibi olan.

Pir: yaşlı, kocalmış.

Tâze cuvan: genç, yeni yetme, sevgili.

- IV -

1- Câna yitdi zulm ile dâd eyle kurban olduğum
Hâtırı şimden geru şâd eyle kurban olduğum

2- Çeşm-i mestün zulm ile mülk-i dili vîrân ider
Adlün ile yine âbâd eyle kurban olduğum

3- Bendenem bin can ile ölince likin bir nefes
Bend-i gamdan beni âzâd eyle kurban olduğum

4- Can ilini cevrün ile niccsi kıldun harâb
Vaktidür ta'mire bünyâd eyle kurban olduğum

5- Kaşlarun idine kurban itmeye meyl idicek
Ahmed'i lütf idüben yad eyle kurban olduğum

Ölçü :
Câna yitdi/zulm ile dâd/eyle kurban/olduğum
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1- Ey sevgili çektirdiğin cana yetti yardım et kurban olduğum
Gönlü bundan sonra mutlu eyle kurban olduğum

2- Esrimiş gözün acımasızca gönül ülkesini yıkan
Doğrulukla yine bayındır kıl kurban olduğum

3- Senin kölenim bin canla, ölünce bir soluk olsun
Üzüntü bağından beni çöz kurban olduğum

4- Can ilini acı çektirerek çoktandır yıktın
Günü geldi onararak yeniden yap kurban olduğum

5- Kaşlarının bayramına kurban etmek istediğinde
Ahmed'in de adını an kurban olduğum.

Dil özellikleri:

Dâd: doğruluk, yardım, bağış, koruma.

Şâd: mutlu, sevinçli, kıvançlı.

Hâtır: gönül, hatır.

Çeşm-i mest: esrimiş göz, süzgün göz, baygın göz.

Zulm: baskı, acımasızlık, acı çektirme, üzüntüye sokma, doğrulukla bağdaşmayan bir eylemde bulunma, haksızlık.

Mülk-i dil: gönül ülkesi, gönül yurdu, iç-evren.

Âbâd: bayındır, onarılmış, yapılmış, kurulmuş.

Adl: doğruluk, haklı davranış.

Âzâd: bağımsız, özgür, çözülmüş, kendi başına buyruk.

Nicesi: çoktandır, uzun süredir.

Bünyâd: yapma, kurma, temellendirme, bayındır kılma.

İd: bayram (bu dizede "kurban bayramı".) Bir kurban bayramına benzeyen kaşların için kurban keserken Ahmed'i de an.

1- Kârbân-ı dil-ü can oldı revân sen gideli
Ne garib olmışam ey mûnis-i cân sen gideli

2- Rahm it ol dillere kim asıluben mahmilüne
Kıla yollarda ceres gibi figan sen gideli

3- Ey gözüm nûri inayet nazarın kıl bana kim
Karanudur gözüme iki cihân sen gideli

4- Ah kim fürkatünün bir demi yüz bin yıl imiş
Geçdi mihnetle günün bunca zaman sen gideli

5- Dün-ü gün hasret-i ruhsâr-u gam-ı zülfünden
Âhum odile çıkar göğe duhân sen gideli

6- Gel azab itme ki gark oldı yaşum zemzemine
Kefeni cismümün ey rûh-i revâm sen gideli

7- Ahmed'ün kanlu yaşı gül yanağun şevkı ile
Eyledi yollarını lâle-sitân sen gideli.

Ölçü :
Eyledi yol/larını lâ/le sitân sen/gideli
Fâilâtün feilâtün feilâtün feilün

Kaynak: *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, 1966.*

- V. -

1- *Can ve gönül kervanı göçüp gitti sen gideli*
Ey can yoldaşı öksüz oldum ben de sen gideli

2- *Mahmiline asılarak yollarda çan gibi*
İnleyen gönüllere acı sen gideli

3- *Ey gözümün ışığı iyilik edici bakışını bana çevir*
İki dünya gözümde karardı sen gideli

4- *Ah ki ayrılığının en kısa süresi bin yıl gibi geliyor*
Bunca süredir günüm sıkıntıyla geçti sen gideli

5- *Gece gündüz yanağının özlemi ve saçının üzüntüsünden*
Ahının ateşiyle duman göğe çıkar sen gideli

6- *Gel acı çektirme yaşının zemzemine boğuldu*
Gövdemin kefeni ey yürüyen can gibi sevgili sen gideli

7- *Ahmed'in kanlı yaşı gül yanağının özlemiyle*
Yollarını lâle bahçesine döndürdü sen gideli.

Dil özellikleri:

Kârbân-ı dil-ü can: can ve gönül kervanı, can ve gönülden oluşan yolcu topluluğu.

Revân: giden, yürüyen. *Revân oldı:* yürüdü, gitti, göçtü.

Mûnis-i can: can yoldaşı, gönüldeş, candan arkadaş, canın en iyi anlaşıp kaynaştığı kimse, sevgili.

Mûnis: sevilen, yakınlık duyulan, içtenlikle bağdaşılan, anlaşılan kimse.

Garib: gerçek anlamı "gurbete çıkmış, yerinden yurdundan uzak kalmış", "batmış" . Dizede ki anlamı ise öksüz, kimsesiz, yalnız.

Rahm it: acı koru, elinden tut, yardımcı ol.

Mahmil: devenin üzerine konan, iki yanında birer kişi oturan, özel çadır. Eskiden Hacc döneminde Kâ'be'ye gönderilen özel armağan.

Ceres: çan. Eskiden devenin üstüne konan mahmilin iki yanına birer çan asılır, deve yürüdükçe çan düzenli uyumlu bir ses çıkarırdı.

Dün-ü gün: gece gündüz.

Hasret-i ruhsâr-u gam-ı zülf: yanağın özlemi ve saçının üzüntüsü.

Hasret-i ruhsar: yanağın özlemi,

Gam-ı zülf: saçın üzüntüsü, zülfün yarattığı üzüntü.

Ruhsâr: yanak.

Duhan: tütün, duman.

Rûh-i revân: yürüyen ruh, yürüyen can, sevgili. Ozan sevgiliyi yürüyen bir ruha, bir cana benzetiyor.

Lâle-sitân: lâle bahçesi, lâlelik.

Nizami

Karamanlı Nizami diye bilinir. Onbeşinci yüzyıl ozanlarından olmasına, Fatih Sultan Mehmed çağında yaşamasına karşılık, yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Ahmed Paşa'nın şiir anlayışına yakın bir tutumu vardır. İran ozanlarından etkilenmesine karşın, dili akıcı, söyleyişi kolay, duyguludur.

Nizami'nin elde bulunan şiirlerinin incelenmesinden, Onbeşinci yy. Anadolu Türkçesinin bütün inceliklerini, özelliklerini başarıyla yansıttığı görülür. Şiirleri, Süleymaniye Kt. Hacı Mahmud Böl. 3248 sayılı yazmada toplanmıştır.

1- Ol sevr-i gül-izâr ki çağındadur dahi
Can cilve-gâh-ı tal'atı bağındadur dahi

2- Ol çok yaşayası bizi gördükçe hışm ider
Pend-i peder meger ki kulağındadur dahi

3- Zülfün ucında lâ'lüni gördükçe sanuram
Bir taze goncadur ki budağındadur dahi

4- Gerçi ki hâl dânelerin dirdi mûr-i hat
Can mürgi kare zülfinün ağındadur dahi

5- Zülfün hamında benleri ki benzemez degül
Tıfl-ı Habeş ki dâye kucağındadur dahi

6- Hattun gamıyla kadi büküldi benefşenün
Görmez misün ki başı ayağındadur dahi

7- Zulm ile kanum içdügine ol per-i sıfat
Şâhid yeter ki rengi dudağındadur dahi

8- Gamdan hilâle döndi vücudi Nizâmi'nün
Lu'lu dişün havâsi dimağındadur dahi

Ölçü :
Lu'lu di/şün havâsi/dimâğında/dur dahi
mef'ulü fâilâtü mefâilü fâilün

Kaynak: *Süleymaniye Kt. Hacı Mahmut Bl. Ty. 3248*

1- *O gül yanaklı servi boylu güzel çağındadır daha*
Can güzelliğinin oynaştığı bağındadır daha

2- *O çok yaşayası bizi gördükçe öfkeden köpürür*
Baba öğüdü demek kulağındadır daha

3- *Saçının ucuna değen dudağını gördükçe sanırım ki*
Bir taze goncadır dalında duruyor daha

4- *Tüy karıncası benlerinin tanelerini topladı ancak*
Can kuşu kara saçının ağındadır daha

5- *Saçının kıvrımlarında benleri benzemiyor değil*
Dadısı kucağında duran bir Habeş bebeğidir daha

6- *Yüzünde tüy çıkınca üzüntüden menekşenin beli büküldü*
Görmüyor musun başı ayağına düşmüş daha

7- *O peri yüzlünün acı çektirerek kanımı içtiğine*
Tanık olan kan rengi dudağındadır daha

8- *Üzüntüden Nizâmi'nin gövdesi yeni aya döndü*
İnci dişinin özlemi belleğimden gitmedi daha.

Dil özellikleri:

Serv-i gül-izâr: gül yanaklı servi, sevgili.

Çağındadur daha: güzelliğinin, alımlılığının çağını yaşıyor, daha çağı geçmemiş.

Cilve-gâh-ı tal'atı: yüz güzelliğinin, parlaklığının oynaşıp ışıldadığı yer. Can bu yerin bulunduğu buğdadır daha. Can o sevgiliden geçmemiş, gene onu seviyor.

Çok yaşayası: çok yaşasın.

Pend-i peder: baba öğütü, baba nasihatı, atanın çocuğa verdiği eğitici, yol gösterici, kendini koruyucu öğüt. (O güzel bizi görünce kızıp öfkelendiğine göre, babasının kendini korusun diye verdiği öğütü daha unutmamış.)

Zülfün ucında lâ'lüni gördükçe: saçının ucunun dudağına değdiğini gördükçe.

Hâl dânelerin: yüzünde çıkan benleri.

Mur-i hat: tüy karıncası. Güzelin yüzünde çıkan tüyleri, sakalı, bıyığı karıncaya benzetiyor, ozan. O güzel benlerin çevresinde karınca gibi kara tüyler çıkmış, buna karşın gönül gene seni seviyor.

Can mürgi: can kuşu.

Zülfün hamında: saçının kıvrımında, büklümünde. (Saçının büklümünde benleri dadısının kucağındaki Habeş bebeğine benzemiyor sanılmasın, benziyor.)

Başı ayağında: başı öne eğilmiş boynu bükülmüş.

Benefşe: menekşe.

Şâhid yeter ki: tanık olarak yeter. Kanımı içtiğinin en açık tanığı, kanıtı dudağının kan rengi oluşudur.

Peri-sıfat: peri nitelikli, peri görünüşlü, peri gibi.

Dimağ: beyin, bellek, öz.

Lu'lu dişün havâsı: inci dişinin izi, inci dişinin etkisi, inci dişinin izlemi.

Kıvamî

Fatih Sultan Mehmed dönemi ozanlarındandır, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine yazdığı ağıtla ilgi çekmiştir. Divan şiirinde ağıt türünün ilk örneklerinden sayılan bu şiirinde duygusal bir içtenlik ağır basar. Fatih Sultan Mehmed'in kimi özelliklerini, davranışlarını, duygularını dile getirmesi bakımından da ağıt türünün içeriğine örnektir.

1- Sâki-i dehr sunduğı câm-i fenâyimiş
Nûşi zemanenin kamu niş-ü belâyimiş

2- Kurtulmağ olmazimiş ecelden diriğ-ü âh
Her nefs ölüm belâsiyile mübtelâyimiş

3- Gül diyüben getürdügi gülzâr-ı rüzgâr
Hikmet budur ki hâr-ü cefâ vü ana'yimiş

4- Ey dil bu ömr esâsına mağrur olma kim
Kişi yele vü suya dayanmak hebabiyimiş

5- Bâğ-ı cenân içinde dıraht-ı hayatının
Her bir nihâli ziynet-i berg-i havâyimiş

6- Ahir çü giydügi kefen ola vücûdigün
Kogıl bu fâni hil'atı kim bi vefâyimiş

7- Dünyâ sarâyına sakın aldanma kim bu dâr
Bir dârimiş ki âkıbet işi fenâyimiş

8- Genc-i amân degül nidelüm bu cihan diriğ
Elden çü âkıbet çıkar imiş bu can diriğ

9- Ol şeh kani ki saye-i fazlı-ı ilâh idi
Ol şeh kani ki âleme püştü penâh idi

10- Ol şeh kani ki mihr-i sa'âdetdi tal'atı
Kim âsümân-ı devlet ana câygâh idi

11- Mihrile mâha işigi göki müdâm anın
Hidmet yüzini sürmekiçün secde-gâh idi

12- Şehler ayağı tozine sürerdi yüzlerin
Mir-ü sipâḥ öninde kamu hâk-i râh idi

13- Azm-i gazâ kılaydı i'zâz-i diniyiçün
Altında süm-i esbinin a'dâ tebâh idi

14- İsfendiyâr-i devridi İskender-i zemân
Mülk-i cihâna hikmi geçer pâdişâh idi

15- Ol söz kani ki virüridi mürdeye hayat
O yüz kani ki burc-i şeref üzre mâh idi

16- Şimdi makamı kabrile tâbut olub yatur
Toprağ içinde kara yire kut olub yatur.

Ölçü :
Toprağ i/çinde kara/yire kut o/lub yatur
mef'ulü fâ'ilâtü · mefâ'ilü fâ'ilün

Kaynak: *Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmed, Franz Babinger, 1952, ayrıca Prof. Fahir İz, AGY.*

1- *Dünya içki dağıtanının sunduğu yıkım kadehiymiş*
Zamanın içeceği hep ağu ve yıkınmış

2- *Yazık ki ölümden kurtulmak olmazmış*
Her diri ölüm yıkımına uğarayasıymış

3- *Zaman güllüğünün gül diye getirdiği*
Doğrusu budur ki diken, acı, üzüntü ve sıkıntıymış

4- *Ey gönül bu yaşamın temeliyle pek büyüklenme*
Kişinin yele ve suya dayanması yokluk demekmiş

5- *Cennet bahçesi içinde yaşam ağacının*
Her bir fidanı istek yaprağının süsüymüş

6- *Gövdenin giydiği sonunda kefen olacak*
Bırak bu iğreti giysiyi o gelip geçicidir

7- *Dünya sarayına sakın aldanma bu konak*
Öyle bir konakmış ki sonu yoklukmuş

8- *Ne yapalım bu dünya bir sığınak değil yazık*
Sonunda bu elden çıkasıymış yazık

9- *O, tanrı erdeminin gölgesi olan sultan nerde*
O, evrenin koruyucusu, sığınağı olan sultan nerde

10- Parlaklığı mutluluk güneşi olan o sultan nerde
Yücelik göğü onun oturduğu yerdi

11- Eşiğinin göğüne her zaman güneş ve ay
Hizmet yüzünü sürmek için baş eğerdi

12- Padişahlar ayağının tozuna yüzlerini sürerdi
Komutan, ordu onun önünde hep yol tozuydu

13- Dinini yüceltmek için savaşa başlayınca
Atının tırnağı altında düşmanlar yok olurdu

14- Çağın İsfendiyar'ı zamanın İskender'iydi
Evren ülkesinde buyruğu geçen padişahtı

15- Ölüye dirilik veren o söz nerde
Yücelik göğünün doruğunda ay olan o yüz nerde

16- Şimdi yeri tabut ile mezar olmuş yatıyor
Toprağın içinde kara yere besin olmuş yatıyor.

Dil özellikleri:

Sâki-i dehr: dünyanın içki dağıtanı, evren sakisi, dünya içkisi sunan.

Câm-i fenâ: yokluk kadehi, yokluk bardağı, ölüm içkisinin bulunduğu içme kabı.

Nuş: içilen nesne, içecek.

Niş-ü belâ: ağu ve yıkım, ağu ve belâ.

Diriğ-ü âh: yazık ve ah, ah ne yazık.

Ölüm belâsiyile mübtelâ: ölüm denen yıkıma uğrayası (islam inançlarına göre, belli gün gelip yaşama süresi dolduğunda, bütün diriler ölecektir, ölümü tadacaktır. Bu olayı bildiren "külli nefsün zaikatü'l--mevt/her diri ölümü tadacak, her diri ölecektir" anlamında bir söz vardır. Ozan, "her nefs ölüm belasiyle mübtelayimiş "derken bu din sözüne değiniyor.

Gül diyüben: gül diyerek, gül olduğunu söyleyerek.

Gülzâr-i rüzgâr: zaman güllüğü, zamanın gül bahçesi, yazgının gül bahçesi (rüzgâr sözcüğü, yerine göre, yazgı, alınyazısı anlamında da söylenir).

Hâr-ü cefâ vü ana': diken, acı ve sıkıntı, diken, üzüntü ve yorgunluk.

Ömr esâsı: yaşamın temeli, yaşamın kuruluşu.

Hebâ: boş, yokluk, olumsuz.

Bâğ-ı cenân: cennetlerin bahçesi, cennetlerin bağı.

Diraht-ı hayat: yaşam ağacı, yaşayış ağacı.

Ziynet-i berg-i hevâ: İstek yaprağının süsü, sevgi yaprağının bezeği (Hevâ/istek, dilek, aşk, sevgi, umuş)..

Akıbet: son, sonunda, sonuç, bitiş.

Dâr: ev, ülke, yurt.

Genc-i amân: sığınak, aman dilmee yeri (aman bucağı).

Diriğ: yazık, ne yazık.

Sâye-i fazl-ı ilâh: tanrı erdeminin gölgesi, tanrı erdemi gölgesi.

Püşt-ü penâh: koruyan ve kollayan, koruyucu ve kollayıcı, kendisine sığınılan ve sığınanı koruyan.

Mihr-i sa'adet: mutluluk güneşi.

Tal'at: parlaklık (genellikle yüz parlaklığı, yüz güzelliği).

Secde-gâh: secde yeri, başın öne eğilme yeri, başeğme yeri, yüzün toprağa kapanma yeri.

Mir-ü sipâh: komutan ve ordu, komutan ve er, yöneten ve yönetilen.

Hâk-i râh: yol toprağı, yolun toprağı.

İ'zâz-i din: dini yücelte, dinin egemenliğini sağlama.

Azm-i gazâ: din uğrunda savaşa başlama, din için savaşma.

Süm-i esb: atın tırnağı, at tırnağı.

A'dâ: düşmanlar.

Tebâh idi: yok olurdu, yok oldu.

İsfendiyâr: İran Ozanı Firdevsi'nin "Şehnâme"sinde adı geçen ünlü padişah, masallaşmış bir padişah.

İskender: Büyük İskender, Makedonya kralı.

Mülk-i cihân: dünya ülkesi, yeryüzü.

Müde: ölü, ölmüş, cansız.

Burc-i şeref: yücelik göğü, yücelik göğünün en yüksek yeri.

Kut: yiyecek, besin, geçimlik.

Ali Şir Nevayi (Nevaî)

Herat'ta doğdu (1441), gene orada öldü (1501). Medrese öğrenimi gördü; çağının bütün bilgi alanlarına ilgi duydu. Okul arkadaşı Hüseyin Baykara Herat ilini alınca Ali Şir Nevayi'de yüksek görevlere getirildi.

Çağatay Türkçesiyle yazan Nevayi, kimi araştırıcılarca, XV. yy. Türk ülkelerinin en güçlü, en verimli ozanı sayılır. Nevayi'nin şiirleri yanında Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü savunma amacıyla yazdığı "Muhakematü'l-Lügateyn/İki dilin karşılaştırılması" adlı yapıtı dil bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir. Nevayi özgün buluşları, güçlü söyleyişi, geniş yaratıcı gücüyle başta Fuzuli olmak üzere yy.lar boyunca Türk ozanlarını etkilemiş, işlediği konularla onlara öncülük etmiştir. Bütün şiirlerinin toplandığı birkaç "divan"ı ile birkaç "mesnevi"si vardır.

Nevayi'nin şiirlerinde yeralan Türkçe sözcükler, atasözleri, deyimler Türk dili araştırmaları konusunda sık sık başvurulan bir kaynak durumundadır. İlgi alanın genişliği nedeniyle, şiirlerinde, kendinden sonra gelen ozanların işledikleri bütün konular sergilenmiştir. Tasavvuf, sevgi, içekapanış, gönlünün uyarınca yaşama, öykü, gazel, dörtlük, mesnevi gibi biçimle, içerikle ilgili ne varsa Nevayi'nin şiirlerinde bulunur. Dili sözcük, kavram bakımından çok varlıklıdır. Divan şiirinin bütün kavramları onda vardır.

Nevayi'nin işlediği konular, yalnız şiirde, yeni değildir; eski İran şiirinden, Arap şiirinden, gene İran-Arap halk öykülerinden kaynaklanır. Yeni olan Nevayi'nin bunları ele alış biçimi, işleyiş türü onlara şiirin akışı içinde kazandırdığı derinlik, duygululuktur. Çağatay ağzının bütün özelliklerini şiirine yansıtan Nevayi Farsça yazmaktan da geri kalmamış, birtakım örnekler (az da olsa) vermiştir. Ancak ağırlığı Türkçe şiirlerinde görülür.

1- Kimge kıldım bir vefâ kim yüz cefâsın körmedim
Körgüzüp yüz mihr ming derd-ü belâsın körmedim

2- Kimge başımnı fidâ kıldım ki başım kasdıga
Her tarafdın yüz tümen tiğ-i cefâsın körmedim

3- Kimge könglüm eyledi mihr-ü mahabbet fâş kim
Her vefâga yüz cefâ anıng cezâsın körmedim

4- Kimge canımnı esir itdim ki canım katlıga
Gayr sarı hulk-u lutf-i cân-fezâsın körmedim

5- Kimge saldım köz kara vü akını ışk içre kim
Kan ara pinhan közüm ak-u karasın körmedim

6- Sin vefâ hüsn ehlidin kılma tevakku' ey refik
Kim min uşbu haylning hüsn-i vefâsın körmedim

7- Ey Nevâyi tövbe andın kılmadım şeyh allıda
Kim bu işte deyr pirining rızâsın körmedim

Ölçü :
Kimge kıldım/bir vefâ kim/yüz cefâsın/körmedim
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1- Kime bir yakınlık gösterdim de yüz incitiş görmedim
Yüz sevgi gösterip de bin acı kötülük görmedim

2- Kime başımı adadım da başımı kesmek için
Her yandan yüz bin incitiş kılıcı çektiğini görmedim

3- Kime gönlüm sevgisini, bağlılığı açıkladı da
Her yakınlığa karşı ceza olarak yüz incitiş görmedim

4- Kime canımı tutsak ettim de canımı almak için
Benden yüz çevirdiğini başkasına can bağışladığını görmedim

5- Kime gözümün akını karasını aşk içinde saldım da
Sonra gözümün akını karasını kan içinde görmedim

6- Ey arkadaş sen güzelden yakınlık umma
Ben bu sürünün yakınlığını görmedim

7- Ey Nevâyi ben şeyhin önünde tövbe etmedim
Bu işte manastır pirinin onayını da görmedim.

Dil özellikleri:

Kimge: kime, kimseye. Çağatay ağzında "ge" eki, Anadolu Türkçesinde "e" karşılığıdır. kim-e/kim-ge..

Körmedim: görmedim. Anadolu Türkçesinde "görmek", Çağatay Türkçesinde "körmek".

Cefâsın: cefasını. bu söyleyiş biçimi divan şiirinde yaygındır.

Közgürüp: gösterip, göstererek. *Közgürmek:* göstermek.

Ming: bin. Asya Türkçesiyle Anadolu Türkçesi arasında m/b seslerinde sürekli dönüşme vardır.

Başımnı: başımı, Anadolu Türkçesinde "ı" sesinin karşılığı Çağatay Türkçesinde "nı" biçimindedir, sözcüğün sonuna gelir.

Başım kasdıga: başımın kasdına, başımı almak için, başımı kesmek için. Anadolu ağzında "kasd etmek" eyleminin Çağatay ağzında da geçerliliği var, bundan dolayı "kasdıga"dan anlaşılan "kasdına"dır.

Her tarafdın: her taraftan, her yandan. *tarafdın:* taraftan, yandan.

Yüz tümen: yüzbin, yüz kez onbin. tümen: bin, onbin.

Könglüm: gönlüm, asya Türkçesine "ng", "ng" sesi Anadolu Türkçesinde "n" ile karşılanır. Bu özellik bir de eski "kef" harfinin Türk diline aktarılışından doğuyor.

Vefaga: vefaya, "ga" eki "na" ekini karşıladığı gibi sözcüğün sonuna gelen "ye", "ya" takılarını da karşılar.

Ak-u kara: ak ile kara. bu dizenin yorumu şöyle: kime gözümün akını karasını esirgemeden, sevgi yolunda verdimse, ondan gözümü esirgemedimse, acıdan gözlerime kan doldurdu, gözlerimin akının karasında seçemez oldun, kanın içinde.

Hüsn ehlidin: güzelliği olandan, güzelden, "hüsn ehli/güzel, güzelliği olan, güzellikten anlayan".

Haylning: sürünün. *Hayl:* sürü, topluluk.

Uşbu: işte bu, işbu.

Tevakku: umuş, bekleyiş, dileyiş.

Allıda: önünde, karşısında, katında. Son dizelerin yorumu şöyle: ey Nevâyi, şeyhin önünde verdiğil sözden dönerek boyun eğmedim, ancak manastır başpapazının da böyle bir işi uygun bulduğunu görmedim.

1- *Lebing meyi hevesidin müdâm yıglarmın*
Piyâle dik boluban telh-kâm yıglarmın

2- *Gamıng tünide küyüp şem'i dik seherge digin*
Özümge uykını eylep harâm yıglarmın

3- *Özümni her nimege kündüz eylerem meşgul*
Garib hâlime çın boldu şâm yıglarmın

4- *Tarıktı çerh yıgındın meger ki bilmes idi*
Ki derd-i hecr zamânın tamâm yıglarmın

5- *Hayâl ile anga dip dem-be-dem selâmını*
Birip öz özüme andın peyâm yıglarmın

6- *Bolup içim tola kan devr ili nifâkıdın*
Sang izâr ile andak ki câm yıglarmın

7- *Nevâyiyâ yana bir lâle-ruh fırâkında*
Közüm yaşın kılıban lâle-fâm yıglarmın

Ölçü :
Közüm yaşın/kılıban lâ/le fâm yıg/larmın
mefâilün feilâtün mefâilün fâ'lün

1- *Dudağının içkisini diler boyuna ağlarım*
Kadeh gibi üzüntülü olur ağlarım

2- *Üzüntü gecesinde mum gibi sabaha değin yanar*
Özüme uykuyu yasak eder ağlarım

3- *Gündüz öte beriyle özümü oyalar*
Acınır durumuma akşam olunca ağlarım

4- *Ağlayışımdan yazgım gücendi oysa bilmezdi ki*
Ayrılık acısı dönemi gelince ağlarım

5- *Zaman zaman ona düşle esenlik söyler*
Kendi kendime ondan haber verir ağlarım

6- *Çağın halkında ki bozgunluktan içim kan dolar*
Sapsarı bir yüzle kadeh gibi ağlarım

7- *Ey Nevâyi gene lâle yanaklının ayrılığından*
Gözüm yaşını lâle rengine döndürür ağlarım.

Lebing: dudağın, dudağının.

Hevesidin: özleminden, dileğinden, isteğinden, hevesinden. Heves sözcüğünün gerçek anlamı bir nesneye karşı istek duymak, eğilim göstermek, imrenmek bg. dir.

Yıglarmın: ağlarım. *Yıglamak:* ağlamak, gözyaşı dökmek.

Dik: gibi, tek (gibi), tik (gibi), dek (gibi).

Piyâle: kadeh, sağrak, bardak, su içme kabı.

Boluben: olarak. (Bolmak: olmak, Oluban-oluben: olarak.)

Tünide: gecede, karanlıkta.

Gamıng tünide: üzüntü gecesinde, üzüntü akşamında, senin ayrılığından doğan üzüntünün gecesinde, karanlığında.

Küyüp: yanıp, yanarak. (Küymek-küyünmek: yanmak, tutuşmak.)

Seherge digin: sabaha kadar, günaçımına değin.

Digin: değin, kadar, süresince.

Özümge: özüme, kendime.

Eylep: eyleyip, edip, ederek, eyleyerek.

Nime: nesne, nitekim, bir nesne, hiç biri, hiç bir şey.

Nimege: nesneye, nesneyle, hiç bir şeyle, herhangi bir nesneyle, bir işle, bg. değişik anlamlarda söylenir. Anadolu ağzında "bir işle", "bir nesneyle" karşılığı bu dizede "nimege" deniyor.

Şâm: gece, akşam, karanlık.

Tarıktı: daraldı, darıldı, gücendi.

Yıg: ağlayış, çığlık, toplu, ortada, hazır.

Yıgımdın: ağlayışımdan böyle oluşumdan, burada bulunuyumdan, sesimden, ağlayışımdan, çığlığımdan. Dizenin yorumu: çarh (yazgı, dünya, gök) ağlayışımdan, çığlığımdan dolayı gücendi, incindi, daraldı, oysa benim alınyazım böyledir, günü gelince, bu alınyazısı gereği ağlarım.

Birip öz özüme: kendi kendime vererek.

Birip: verip, vererek. *Birmek:* vermek.

Dip: deyip, söyleyip, diyerek, söyleyerek. Bu dizelerin yorumu şöyle: Düşümde (hayâlimde) sevgiliye her zaman esenlik gönderir (selâm verir) sonra kendi kendime verdiğim selâmın karşılığını alır ağlarım. Selâmı kendim veririm, karşılığını da kendim alırım, ortada ne sevgili var ne bir gerçek, düşle gün geçirir oyalanırım.

Peyâm: sav, bildiri, haber.

Andın peyâm: ondan haber.

Anga: ona.

Devr ili: çağın halkı, çağın insanları, çağın insanı.

Sarıg: sarı, sararmış, solmuş.

İzâr: yüz, yanak.

Andak: gibi, böyelce, o kadar, onun gibi, o oranda.

Yana: yine, gene, bir daha.

Lâle-fâm: lâle renginde, lâle renkli.

Fâm: renk, boya.

- III -

1- Hûri ki mining cânıma âfet tileyiptür
Tûbâ kibi kad birle kıyâmet tileyiptür

2- Uşşâk közidin dürr-ü gevher akızurga
Bir bahr-i cefâ kân-ı melâhat tileyiptür

3- Lâling meyi kim sorgalı divâne bolupmın
Şirin körünür lik begâyet tileyiptür

4- Işkıng çemenide ni tarâb şâhı ki iktim
Her birisi bir nahl-i nedâmet tileyiptür

5- Yüz zerrece ser-geşteligim bolsa ni tang kim
Yüz mihrdin ol şuh ziyâdet tileyiptür

6- Bu bağ ara kalmaydur ecel yilidin âzâd
Her gülge ki susen kibi kamet tileyiptür

7- Hicrân gamıdın vehm it-ü şükr eyle Nevâyi
Bu lâhza ki vaslıga selâmet tileyiptür

- III -

1- *Güzel benim canıma kıymak istiyor*
Tuba gibi boyuyla evreni yıkmak istiyor

2- *Aşıklar gözlerinden inci dökerek*
Bir üzüntü denizi yaratıp güzellik ocağı diliyor

3- *Kızıl dudağının içkisini içince deliye döndüm*
Kolay, tatlı görünüyorsa da çok emek istiyor

4- *Sevgi çemenine diktiğim kıvanç fidanının*
Her biri bir pişmanlık hurması olma yolunda

5- *Yüzlerce türden dağınıklığım olsa da şaşmamalı*
O çapkın sevgili yüz sevgiden daha çoğunu istiyor

6- *Bu bağ arasında kimse ölüm yelinden kurtulamaz*
Oysa her gül susam gibi uzamak istiyor[1]

7- *Ayrılık acısından sakın ve şükr et ey Nevâyi*
Bu sırada kavuşmaya olanak dileme kolaylığı var.

(1) Açıklamalara bakınız.

Açıklamalar, dil özellikleri:

Mining: benim.

Âfet: yıkım, büyük sıkıntı.

Tileyiptür: diliyor, istiyor. (*Tilemek:* dilemek, istemek.)

Tileyüp: isteyip, dileyip.

Közidin: gözünden.

Akuzurga: akıtarak, dökerek.

Akuzurmak: akıtmak, dökmek.

Bahr-i cefâ: acı çektirme denizi, üstüntü denizi, cefa denizi.

Kân-ı melâhat: güzellik odağı, güzellik madeni, sevimlilik kaynağı.

Sorgalı: içeli (Sormak: içmek)

Lâ'ling meyi kim sorgalı: kızıl dudağının içkisini (şarabını) içeli. Dizenin yorumu: kızıl dudağının içkisini içeli deliye döndüm, esriyip kendimden geçtim, içimi kolay göründü, oysa içtikten sonra ne çetin, ne güç bir iş olduğu anlaşıldı.

Şirin: tatlı, kolay, yumuşak, elverişli.

Begâyet: pek çok, çetin, güç, kolay olmayan.

Bolupmın: oldum, olmuşum.

Nahl-i nedâmet: pişmanlık hurması.

Nahl: hurma, hurma ağacı, nedâmet: pişmanlık, cayma, sözünden dönme, yaptığını beğenmeme.

Yüz zerrece: yüzlerce, pek çok, yüz kırıntı sayısınca.

Zerre: kırıntı, tozan. (Yüz zerrece: yüzlerce anlamında deyim.)

Işkıng çemenide: sevginin çemeninde, aşkın çemeninde.

Tarâb: eğlence, sevinç, şenlik, düğün dernek.

Ser-geşte: başı dönmüş, dağınık, dalgın kendinden geçmiş.

Ziyâdet: daha çok, çok olandan çok.

Kalmaydur: kalmaz, kalmayacak.

Ecel yilidin: ecel yelinden, ölüm yelinden.

Gülge: güle. Bu dizelerin yorumu: bu bağda kimse ölüm yelinden kurtulamaz, bu güzellik susam (susen) gibi uzun boylu olmak tileyen güle de kalmayacak.

- IV -

1- Bahâr boldı vü gül meyli kılmadı könglüm
Açıldı gonça ve lîkin açılmadı könglüm

2- Yüzüng hayâli bile vâlih irdim andak kim
Bahâr kilgen-ü kitkenni bilmedi könglüm

3- Güm oldı bâğda ağzıng hayâlidin yüz vây
Ki gonçalar ara istep tapılmdı könglüm

4- Közümde cilve kılur könglüm almak istedi gül
İting iziçe anı közge ilmedi könglüm

5- Yüzüng nezâreside mest-ü mahv idi ya'ni
Ki gül çağıda zamânı ayılmadı könglüm

6- Zamâne gül-bünide gonça diktür il köngli
Alarga şükr ki bâri katılmadı könglüm

7- Nevâyi gonça tilep könglüm ağzın itdi heves
Egerçi tapmadı likin yangılmadı könglüm.

Ölçü :
Açıldı gon/ca ve likin/açılmadı/gönlüm
mefâilün feilâtün mefâilün fâ'lün

- IV -

1- *Bahar oldu da güle yönelmedi gönlüm*
Açıldı gonca açılmadı gönlüm

2- *Yüzünün hayaliyle öylesine şaşırmışım ki*
Bahar geli gitti de anlamadı gönlüm

3- *Bağda şaşmış yolunu yitmiş ağzının hayaliyle*
Goncalar arasında bulunmak istemedi gönlüm

4- *Gül gözümde gülüp oynadı gönlümü almak istedi*
İtin izi kadar da değer vermedi ona gönlüm

5- *Yüzüne bakınca öylesine esridi kendinden geçti ki*
Gül çağında bile kendine gelip ayılmadı gönlüm

6- *Halk gönlü çağın gül ağacında bir gonca gibidir*
Çok şükür onlara katılmadı gönlüm

7- *Nevâyi gonca dileyerek gönlüm ağzını özledi*
Onu bulamamışsa da aldanmadı gönlüm.

Açıklamalar, Dil özellikleri:

Bahâr boldı: bahar oldu, ilkyaz geldi. *Vü:* ve.

Gül meyli kılmadı: gül aramadı, gül istemedi, güle yönelmedi.

Meyil kılmak: istemek, yönelmek, eğilim göstermek.

Likin: lâkin, ancak, oysa buna karşın.

Kilgen-ü kitkenni: gelip gittiğini.

Bilmedi: anlamadı.

Güm olmak: yitmek, batmak, görünmez olmak.

Güm: yitik, batık, görünmeyen. dizedeki anlamı "şaşırdı, yolunu bulamaz oldu, yitti" biçimindedir.

İstep tapılmadı: bulunmak istemedi.

Tapılmak: bulunmak.

İstep: isteyip, isteyerek. deyim olarak "istep tapılmak/bulunmak istemek", "istep tapılmamak/bulunmak istememek".

İting iziçe: it izi kadar, it izi değerinde.

Yüzüng nezâreside: yüzüne baktığında, yüzünün görünüşünde, yüzünü görünce.

Mest: esrik.

Mest-ü mahv: esrik ve yokolmuş, yitmiş.

Gül-bün: gül ağacı, gül dalı, gül fidanı.

Diktür: gibidir.

Alar: onlar, *alarga:* onlara.

1- Cevr okın hâk-ı tenimga urma köp
Kökke bu tofrağını savurma köp

2- Işkdın besdür manğe örntenme kim
Heer berkı birle hem küydürme köp

3- Yüzige ey köz çu yok tâb-ı nazar
Bes anınğ sarı bakıp tilmürme köp

4- Nûş-i lâ'linğdin eger cân istedim
Bu günâh üçün mini öltürme köp

5- Dâyimâ resm-i mahabbet bar imiş
Bizni uşbu cürm üçün yazgurma köp

6- Vaslga çün yok nihayet cüz firâk
Bes vefâ ehlin kaşıngdın sürme köp

7- Hiç iş olmas ayru Hakın emridin
İlticâ mahlukka kiltürme köp

8- Ey gedâ çün şey'ü li'llah diding öt
Eyleben ibrâm bakıp turma köp

9- Tut gedâlığnı Nevâyi mugtenem
Şâhlar allıda baş indürme köp.

Ölçü :
Cevr okın hâ/ki tenimga/urma köp.
fâilâtün fâilâtün fâilün

Kaynak: *Agâh Sırrı Levend, Ali Şir Nevai, 1965-1968, 4 cilt.*

1- *Acı okunu gövdemin toprağına saplama çok*
Bu toprağımı göğe savurma çok

2- *Aşktan yanmak bana yeter artık*
Ayrılık şimşeğiyle de yakma çok

3- *Yüzüne bakmaya sende güç yoktur ey göz*
Artık onun çevresine özlemle bakma çok

4- *Kızıl dudağını içerek can bulmak istedim*
Bu suç yüzünden beni öldürme çok

5- *Her zaman sevgi töresi varmış*
Bizi bu suçtan dolayı suçlama çok

6- *Kavuşma olanağı kalmadı ayrılıktan başka yok*
Artık yakınlık göstereni karşından kovma çok

7- *Tanrı buyruğu dışında olacak iş yoktur*
Yaratıklara sığınma çok

8- *Ey yoksul "tanrı için ver" dedin*
Artık üsteleyecek bakıp durma çok

9- *Ey Nevâyi yoksulluğunu büyük bir kazanç bil*
Şahların önünde başını eğme çok.

Açıklamalar, Dil özellikleri:

Cevr: acı çektirme, üzme, acı, üzüntü.

Cevr okın: üzüntü oku, acı çektirme oku. Acı veren, üzüntü salan ok.

Hâk-i tenimga: gövdemin toprağına, tenimin toprağına.

Urma: vurma, köp. çok, urma köp. vurma çok.

Kökke: göğe.

Toprağını: toprağını.

Işkdın: aşktan. Anadolu ağzında "dan", Çağatay ağzında "dın" biçiminde söylenir.

Örtenmek: yanmak.

Besdür: yeter, elverir, uygun gelir, uyar.

Manğa: bana.

Hecr berkı: ayrılık şimşeği.

Küydürme: yakma (küydürmek: yakmak.)

Tâb-ı nazar: bakış gücü, bakış ışığı, göz parlaklığı, göz nuru.

Yüzige: yüzüne.

Sarı: çevre, anınğ sarı: onun çevresi, onun yöresi.

Tilmürmek: özlemek, özleyerek bakmak.

Nuş-i lâ'ling: kızıl dudağını içme, kızıl dudağını bir içki gibi (şarap gibi) içmek.

Mini: beni.

Bar: var, bar imiş: var imiş, varmış.

Yazgurmak: suçlamak, *yazgurma:* suçlama.

Cüz: başka, ayrı, öte.

Kaşıngdın: karşından, (*kaşı:* karşı.)

Kültürmek: sığınmak (*kiltürme:* sığınma.)

Şey'u li'llah: tanrı için, tanrı yolunda.

Öt: ses

Eyleben ibrâm: ibram eyleyerek, direnerek.

İbrâm: üsteleme, sözünde diretme, üstüne varma.

Muğtenem: kazanç, ganimet, alınmiş, ele geçirilmiş, kazanılmış.

Allıda: önünde, karşısında, katında.

İndürmek: eğmek, bükmek.

Hamdi

Gerçek adı Hamdullah Hamdi Akşemseddinoğlu'dur. 1449 - 1503 yılları arasında Göynükte yaşamıştır. Divan şiiri geleneğinin bütün türlerinde ürün veren Hamdi özellikle "Hamse"siyle ün kazanmıştır. Yapıtının dili, içerdiği öz Türkçe sözcükler, söyleyiş kolaylığı, duygusal genişlik başlıca özelliğidir. Yusuf ile Zeliha, Leylâ ile Mecnun, Tuhfetu'l-Uşşak (Sevenlerin Armağanı), Kıyafetname, Mevlid gibi beş bölümden oluşan "Hamse"si dışında bir de "divan"ı vardır.

1- Gel ey peri kim bugün azm-i sebze-zâr idelüm
Şarâb-ı köhne ile ayş-i nevbahâr idelüm

2- Binâ-yi ömri harâb itmeden hücûm-i ecel
Esâs-i sohbet-i nevrûzi üstüvar idelüm

3- İçüb çemende lebün gibi bâde-i gül-gun
Bu aklı fikri saçun gibi târmâr idelüm

4- Çü pîr-i meykede kıldı salâ-yi meyhâne
Ayâğına varalum varluğı nisâr idelüm

5- Bu demde ârif olan mest-i câm olur Hamdi
Humâri olmayanun adını hımâr idelüm.

Ölçü :
Şarâb-ı köh/ne ile ay/şi nevbahar/idelüm
mefâ'ilün feilâtün mefâ'ilün feilün

Kaynak: *Prof. Fahir İz. AGY.*

1- *Ey sevgili gel bugün yeşil çemene gidelim*
Eski şarapla bahar içkisini içelim

2- *Ölüm saldırısı yaşamın yapısını yıkmadan*
İlkbahar sohbetinin temelini pekiştirelim

3- *Çemende dudağın gibi gül rengi şarabı içerek*
Bu aklı, düşünceyi, saçın gibi darmadağın edelim

4- *İçki içilen yerin önderi içmeye çağırdı*
Gidelim nemiz varsa ayağına saçalım[1]

5- *Ey Hamdi bu dönemde bilge olan kadehin sarhoşu olur*
İçip başı ağrımayanın adına eşek diyelim.

(1) "Ayağına varalum varluğı nisâr idelim" dizesinde geçen "ayağına" sözcüğü iki anlamlıdır. Biri içki kabı. kadeh. ötcki bildiğimiz "ayak". Ozan. varalım nemiz varsa bize içki sunduğu kadeh için verelim. saçalım dediği gibi. gidelim nemiz varsa ayaklarına saçalım da diyor. Burada iki ayrı anlamı olan bir sözcüğün kullanılmasıyla "tevriye", "iyham" denen söz sanatları uygulanmış.

Dil özellikleri:

Azm-i sebze-zâr: çemene, yeşil olan alana yönelme, gitme.

Zebze-zâr: yeşil alan, çemen, çayır, gezi yeri.

Azm: bir yere yönelme, bir yana gitme.

Şarab-i köhne: eski şarap. Divan şiirinde, etkisi çok, tadı güzel sayıldığından "eski şarap" önemli bir kavram niteliğindedir.

Ayş-i nevbahâr: yazbaşı içmesi, yazbaşı, ilkbahar gelince düzenlenen içkili toplantı. Eski İran inançlarına göre, ilkbaharı içkili törenler düzenleyerek kutlama geleneği vardı.

Târmâr: dağıtma, dağılma, darmadağın olma.

Târmâr etmek: dağıtmak, darmadağın etmek.

Pir-i meykede: içki içme yerini yöneten, onun başında bulunan en yaşlı, en çok görmüş geçirmiş kimse. İçki içenlerin önderi, başı.

Salâ-yi meyhâne: meyhaneye çağrı.

Salâ vermek: çağırmak, bir yere gelinmesi için seslenmek.

★

Mihri Hatun

Amasya'da doğdu, doğum yılı bilinmiyor. 1506 da gene Amasya'da öldü. Babası kadıydı, bu nedenle iyi bir öğrenim gören Mihri Hatun Arap, Fars dillerini öğrendi. Çağının geleneğine uyarak Arap-İran ozanlarının yapıtlarını okudu. Mihri Hatun, bir kadın olmasına karşılık, düşüncelerini, duygularını yaşadığı toplumun üstüne çıkarak açıklayan, kadınlığının bütün özlemlerini şiirlerinde yumuşak bir söyleyişle dile getiren bir ozandır. Kimi kaynaklar, onun, Necati'ye özendiğini ileri sürerken de bu pek yerinde değildir. Mihri'nin kadınca duyguları, bu duyguları bir erkek söyleyişiyle dilegetirişi divan şiirinde ilk görülen bir olaydır. Dili akıcı, söyleyişi duygulu, yumuşak olan Mihri'nin ikiyüz dolayında gazeli vardır. XV. yy. şiirinin önemli bir kişisi olan bu ozanda yer yer tasavvuf kavramları görülürse de yaşamla ilgili izlenimleri, özlemleri ağır basar.

1- Bîçâre gönül bilmezem âvâre nedendür
Dermânı nidür bilsem ana çâre nedendür

2- Her dem felegün cevri ile yâr cefâsı
Bilmem ki bu bed-baht-ı siyeh-kâre nedendür

3- Çeşmi bana vaslını harâm eyledi yârün
Ben kanı helâl itdüm o hun-hâre nedendür

4- Can bülbüli nâlân ola gülzâr-i hadinde
Daim viresün bûseni ağyâre nedendür

5- Mihri çeke hep cevrüni lütfun göre ağyâr
Devlet ana zillet bu cefâ-kâre nedendür

Ölçü :
Devlet a/na zillet bu/cefâ-kâre/nedendür
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün

Kaynak: *Ün. TY. 1994 Divan.*

1- *Mutsuz gönül, bilmiyorum, böyle başı boş nedendir*
Dermanı nedir bir bilsem ona çare nedendir

2- *Her zaman yazgının acısı, sevgilinin üzüntüsü*
Hep bu mutsuz bahtı karaya gelir bilmem nedendir

3- *Gözü, sevgiliye kavuşmayı, bana yasakladı*
Ben kanımı halal ettim o kan içiciye nedendir

4- *Yanağının güllüğünde can bülbülü inlesin de*
Sen boyuna yabancılara öpücük veresin nedendir

5- *Mihri hep acını çeker, tadını yabancılar çıkarır*
Mutluluk yabancıya, mutsuzluk acı çekene nedendir.

Dil özellikleri:

Bed-baht-ı siyeh-kâr: kara yazgılı mutsuz, alnının yazısı kara, umduğunu bulamamış.

Huh-hâr: kan içici, kan içen.

Devlet: yücelik, ululuk, mutluluk.

Zillet: düşkünlük, mutsuzluk, aşağılık.

Cefâ-kâr: acı çektiren, üzüntü veren. Burada karşıt anlamda, acı çeken, üzüntüye katlanan, üzülen demektir.

Dizenin yorumundan, cefâ-kâr sözcüğünün XV. yy.da da değişik, karşıt anlamda söylendiği görülüyor.

★

Necati

Edirne'de doğdu, doğum yılı bilinmiyor. 1509 da İstanbul'da öldü. Gerçek adı İsa'dır. Kimi söylentilere göre varlıklı bir kadının tutsaklıktan kurtarıp okuttuğu bir kimsedir. İyi bir öğrenim görmüş, sonra Kastamonu'ya gitmiş. Şiirlerinin yazısının güzelliği nedeniyle Fatih Sultan Mehmed'in ilgisini çekmiş. Bunun üzerine "divan katibliği" göreviyle İstanbul'a atanmış. Fatih'in ölümünden sonra II. Bayezid'in de gönlünü kazandı, sultanın büyük oğlu Şehzade Abdullah'ın "divan kâtibi" olarak Karaman'a gönderildi.

Necati dilinin akıcılığı, yumuşaklığı, duygularının derinliği, şiir yeteneğinin üstünlüğü nedeniyle divan şiirinin kurucularından biridir. Şiirlerinde sevgi konusu ağır basar. Bu sevgi tasavvuf konularını içeren, öteevrene yönelik bir sevgi değil, yaşanan olaylardan kaynaklanan doğal bir eğilim niteliğindedir. Necati'nin, çağına göre, dili durudur, yabancı sözcükler, çağdaşlarına oranla, şiirlerinde az yer tutar. Ona bir uyum ozanı niteliği kazandıran da dilinin duruluğu, duygularının açıklığı, söyleyişinin kolaylığı, yumuşaklığıdır. Necati, başta Fuzuli olmak üzere, kendinden sonra divan ozanlarının çoğunu etkilemiş, divan şiirine yön vermiştir. Bir bakıma divan şiirinin genel kavramlarını, dilini biçimlendiren, içeriğini oluşturan Necati'dir. Şiirlerinde içtenlik, ince duygularla donatılmış bir derinlik egemendir. Yer yer kullandığı tasavvuf kavramları bile, okuyucuda yaşanan bir gerçekten kaynaklanan duyuşlar izlenimi uyandırır. Necati'nin bütün şiirlerinin toplandığı "Divan 1963"ı basılmıştır.

1- Çıkalı göklere âhum şereri döne döne
Yandı kandil-i sipihrün cigeri döne döne

2- Ayağı yir mi basar zülfüne berdâr olanın
Zevk-ü şevk ile virür cân-ü seri döne döne

3- Şâm-ı zülfünle gönül Mısrı harâb oldı diyu
Sana iletdi kebûter haberi döne döne

4- Sen durub raks idesün karşuna ben boynum eğem
İne zülfün koca sen sîm-beri döne döne

5- Kâ'be olmasa kapun ay ile gün leyl-i nehâr
Eylemezlerdi tavaf ol güzeri döne döne

6- Sen olasın diye yir yir asılub âyineler
Gelene gidene eyler nazarı döne döne

7- Ey Necati yaraşur mutribi şeh meclisinün
Raks urub okuya bu şi'r-i teri döne döne

Ölçü :
Çıkalı gök/lere âhum/şereri Dö/ne döne
feilâtün feilâtün feilâtün feilün

1- *Ahımın kıvılcımı göklere çıkalı döne döne*
Göğün kandilinin ciğeri yandı döne döne

2- *Saçına asılanın ayağı yere değer mi*
Sevinçle kıvançla verir başını canını döne döne

3- *Saçının gecesinde gönül Mısr'ı yıkıldı diye*
Güvercin sana haberi ulaştırdı döne döne

4- *Sen oynayıp durasın, ben karşında boynumu bükeyim*
Saçın da gümüş göğsünü kucaklasın döne döne

5- *Senin kapın Kâ'be olmasa ayla güneş gece gündüz*
O geçit yerini dolaşıp durmazdı döne döne

6- *Sen misin diye aynalar yer yer asılır*
Gelene geçene bakar döne döne

7- *Ey Necati Padişah toplantısında çalgıcının*
Bu yeni şiiri oynayıp okuması yaraşır döne döne.

Dil özellikleri:

Âhum şereri: ahımın kıvılcımı, ah diye çıkardığım iniltinin yakıcı kıvılcımı.

Kandil-i sipihr: göğün kandili, göğün ışıldağı. Bu dizede güneş. Güneşin gökyüzünde döne döne ışık saçması, özünün akkor oluşu ozanda böyle görüntü yaratıyor.

Zülfüne berdâr olanın: darağacına asılır gibi zülfüne asılanın ayağı yere basmaz. İple döne döne salınır, canını başını seve seve, kıvanç duyarak verir. Bu sevinç sevgilinin zülfüne sarılma, kavuşma nedeniyledir.

Şam-ı zülfünle: zülfünün karanlığı ile, zülfünün gecesiyle. eski bir söylentiye göre, mısır ülkesi batacak olmuş, bu olayı sezen bir güvercin peygamberlerden birine gelip, başının üstünde döne döne uçarak bildirmiş.

Karşuna ben boynum eğem: ben, karşında boynu bükük durayım.

Leyl-ü nehâr: gece ile gündüz. Leyl: gece, nehâr: gündüz.

Tavaf: dolaşma, Kâ'be'nin çevresinde, kurban bayramında, din törenleri düzenleyen dönme.

Güzer: geçit, geçiş, gelip geçme yeri.

Sen olasın: Sen misin yoksa (Aynalar, yer yer asılarak sen misin diye gelene geçene bakarlar. Aynadan aynaya yansıyan görüntüler seni arar, ondan dolayı gelip geçene bakar.)

Mutrib: çalgıcı.

Şeh meclisi: şahın, padişahın düzenlediği çalgılı toplantı.

Şi'r-i ter: yeni şiir, özgün şiir.

- II -

1- Sevdi yine dil can ile cânân olacağı
Bî-çâre bilür derdine derman olacağı

2- Gün yüzi tulu' eyleyicek subh-i safâdan
Bes bellü idi âfet-i devrân olacağı

3- Dil leblerinin şevkı ile düşdi şarâba
Sâki içelüm sun berü ol kan olacağı

4- Dil zülfüne tolaşdı didüm nâz ile didi
Benzer ki yine geldi perîşân olacağı

5- Genc-i ruhi katında gönül hâlini anma
Billâhi Necati ko şu vîrân olacağı

Ölçü :

Gün yüze/tulu'eyle/yicek subh-i/safâdan
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün

1- *Gönül gene candan sevdi şu sevilesi güzeli*
O mutsuz, derdini nenin gidereceğini, bilir

2- *Yüzü mutluluk sabahından güneş gibi doğunca*
Belliydi güzelliğiyle ortalığı alt üst edeceği

3- *Gönül dudaklarının özlemiyle içkiye verdi kendini*
Ey içki dağıtan, yakın gel, sun şu kan olacağı

4- *Gönül saçına dolaştı dedim, nazlanarak dedi ki*
Gene darmadağın olacağı gün geldi demek

5- *Yanağının gömüsüne karşı gönülün adı mı olur*
Necati, tanrı adına, bırak şu yıkılasıcayı.

Dil özellikleri:

Can ile cânân olacağı: candan sevilesiyi, can ile sevgili olacak olanı, canla anlaşıp sevişecek olanı. Ozan "can" ile "cânân" sözcükleri arasında, ses uyumundan yararlanarak bağlantı kuruyor. Gönül canla, o sevgili olacak kimseyi, güzeli sevdi. Bir anlamı, gönül o sevgiliyi canla bağla sevdi, öteki anlamı ise gönül, canın sevgilisi olacak olanı sevdi, bağlandı demektir. Canın sevdiğine "cânân" denmesi iki kavramı yanyana getiriyor.

Bi-çâre: mutsuz, yardımcısız. Bu dizede cânân sözcüğü canın derdine derman olacak bir nesne anlamındadır.

Afet-i devrân: güzelliğile çağın altını üstüne getiren, çağı, içinde bulunduğu toplumu, güzelliğiyle sarsan.

Tulu etmek: doğmak, ay'ın, güneşin doğuşu.

Subh-i safâ: esenlik sabahı, esenliğin doğuş süresi.

Genc-i ruhi: yanağının gömüsü, yanağının definesi, yüzünün değerli varlığı, güzellik.

Gönül hâli: gönül durumu. "Gönül hâli" sözcüğü, yazmalarda değişiktir. Kiminde "gönül hâlini anma" sözleri, ey gönül onun durumunu sorma ya da gönlün ne durumda olduğunu anma, sorma anlamındadır. Kimilerindeyse "ey gönül, onun yüzünde çıkan benlerin adını etme" anlamını içerir biçimdedir. Bu değişiklik, eski harflerde "h"nin noktalı, noktasız oluşundan kaynaklanıyor. Burada, "hal" sözcüğünden "durum" anlamını çıkarmak, dizenin yapısına daha uygun düşüyor.

Billâhi: Tanrı için.

1- Dime kim yârda yok cevr-ü cefâdan gayri
Ne dilersen bulınur mihr-ü vefâdan gayri

2- Beni ağlan beni kim üstüme gelmez olıcak
Bir avuç toprak atar bâd-i sabâdan gayri

3- Ne belâdur bu ki hâl-ü hatun aşüftelcri
Çeke hecr âteşini bunca belâdan gayri

4- Dud-i âhum ne aceb göklere tutsa yüzini
Aşıkın kimisi var ola hudâdan gayri

5- Ne garâz eylcyc uşşâk visâlün varken
Ne murâd idinc bimâr devâdan gayri

6- Ol elif kametinile kaşuna ra diyeli
Gönlümi eylcyemez kimse buradan gayri

7- Yüzine tutsa Necâti ne aceb haclet elin
Nesi var yüze gelür dest-i duâdan gayri.

Ölçü :
Ne dilersen/bulınur mihr/-ü vefâdan/gayri
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'lün

- III -

1- Sevgili de incitmeden üzmeden başkası yok deme
Onda sevgiden yakınlıktan başka ne dilersen bulunur

2- Beni ağlayın beni ki, üstüme, gelmeyecek
Bir avuç toprak atmak için tan yelinden başkası

3- Ne acıdır yanağında ki bene, tüylere tutulanlar
Bunca yıkımdan başka bir de ayrılık ateşine yanalar

4- Ahımın dumanı yüzünü göklere tutsa ne var şaşacak
Aşkın tanıdan başka kimi var

5- Sana kavuşmadan başka, aşıkların ereği, ne olsun
Hastanın sağlıktan başka ne dileği olur

6- Boyuna "elif" kaşına "ra" diyeli
Gönlümü bu'ra"dan başkası eğleyemez oldu[1]

7- Necati, utancından elini yüzüne tutsa ne var
Yalvarış yakarış için elini açmaktan başka yüze gelir nesi var...

---

(1) Açıklamalara bakınız.

Dil özellikleri:

Cevr-ü cefâ: acı çektirme ve üzme. Cevr-ü cefâ sözcüklerinin anlamları birbirine yakındır. Birini üzme, incitici nitelikte baskı altına alma, üzme, incitme, sıkıntıya sokma bg. değişik anlamlarda söylenir. Bu dizede "cevr-ü cefâ"yı "incitme-üzme" anlamında yorumladık, okuyucu kendi beğencine göre öteki anlamlardan birini seçebilir. Divan şiirinin en yaygın kavramları arasında bulunan "cevr-ü cefâ" birleşiğinin kesin, değişmez bir anlamı yoktur.

Mihr-ü vefâ: sevgi ve yakınlık, birine karşı sevgi ve yakınlık gösterme. Mihr sözcüğü "güneş" "aydınlık", "parlaklık" anlamlarını içerdiği gibi "sevgi" karşılığı da söylenir. "Vefâ" sözcüğü ise "bağlılık", "sözünde durma", "yakınlık gösterme", "ilgilenme" bg. anlamları içerir. *Beni ağlan:* beni ağlayın, bana acıyın. XV.yy. Anadolu Türkçesinin bir söyleyiş özelliğidir bu.

Üstüme gelmez olıcak: üstüme gelmeyecek, "tan yelinden başka üstüme bir avuç toprak atmak için gelen olmayacak". Burada "üstüme" sözcüğü biri "bana doğru gelme", öteki "mezarımın üstüne" gibi iki ayrı anlamdadır. İkinci anlam yoruma daha yatkındır. Bu şiir, Divan yazımında, başta Fuzuli olmak üzere, birçok ozanı etkilemiştir.

Hâl-ü hat: yüzde çıkan benle tüy, ayva tüyü, sakalın ilk belirtileri.

Aşüfte: tutkun, gönül vermiş düşkün.

Dud-ı âh: ahın dudamını, ahın tütünü.

Garâz: düşünce, erek, varılmak istenen yer, uygulanmak istenen düşünce.

Murâd idine: isteye, dileye (murad edinmek/istemek, dilemek, eder edinmek).

Bimâr: hasta, sayrı (sayrının sağlığa kavuşmaktan başka ne gibi bir dileği olabilir.)

Ne garâz eyleye uşşâk: aşıklar, sevenler neyi dilesinler, neyi istesinler, neyin ardınca gitsinler.

Elif kamet: Elif, Arap yazısında, yukardan aşağı düz bir çizgi biçiminde yazıldığından güzelin, sevgilinin boyuna benzetilir. Bu nedenle kamet (boy) ile elif arasında bir bağlantı kurulur. "Ra" ise, gene, Arap yazısında, biraz eğik, kıvrıkça bir harftir, o da sevgilinin kaşına benzeti-

Bu dizede ozanın söylediği şu: ey sevgili, senin düzgün boyuna "e-lif" yay gibi eğik kaşına da "ra" diyeli bu "ra"dan başka gönlümü eğle-yen olmaz".

Ancak burada geçen "bu radan" sözlerinde oyun var. O da şöy-le: Bu "ra" harfinden anlamında "bu radan", öteki "buradan", bu yerden anlamında. Ozan bu "ra"dan ile "buradan" sözcükleri arasında, ses ben-zerliğine dayanarak bir söz oyunu yapıyor.

Hacalet elin: utanç elini, utanıldığında elin yüze tutulması, utana-nın ellerini yüzüne götürmesi.

Dest-i duâ: yakarış eli, yalvarış eli, yakarmak için elin göğe doğ-ru kaldırılması.

- IV -

1- Bugün hüsnün zemânidür öpül ömrüm kocul cânum
Güzellik çünki fânidür öpül ömrüm kocul cânum

2- Öpülmekden çü kan olmaz koculmakdan ziyan olmaz
Güzellik câvidân olmaz öpül ömrüm kocul cânum

3- Sarılmak bir hidayetdür koculmak hod sa'detdür
Bilürsiz buse âdetdür öpül ömrüm kocul cânum

4- Geçer kalmaz zemandur bu güneş gibi ayandur bu
Vefâsı yok cihandur bu öpül ömrüm kocul cânum

5- Bakub serv-i bülendüne nazar kıl kendü kendüne
Necati derd-mendüne öpül ömrüm kocul cânum

Ölçü :

Bugün hüsnün/zemânidir/öpül ömrüm/kocul cânum
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- IV -

1- *Bugün güzelliğinin çağıdır öpül ömrüm kocul canım*
Güzellik geçicidir öpül ömrüm kocul canım

2- *Öpülmekle araya kan girmez koculmakla da yıkım olmaz*
Güzellik de sürekli kalmaz öpül ömrüm kocul cânım

3- *Sarılmak doğrusunu yapmaktır koculmak mutluluktur*
Bilirsiniz öpücük bir alışkanlıktır öpül ömrüm kocul canım

4- *Bu dönem geçer böyle kalmaz güneş gibi apaçıktır bu*
Sözünde durmayan bir evrendir bu öpül ömrüm kocul canım

5- *Uzun servi gibi boyuna bak kendi kendine bir göz at*
Seni sevip derdlenen Necati'ye öpül ömrüm kocul canım.

Kocul: sarıl, seviş, sarmaş dolaş ol.

Canum: sevgilim, canım.

Câvidan: uzun süre kalan, ölümsüz, sonsuz, sınırsız.

Öpül ömrüm: ey ömrüm olan, varlığım olan sevgili öpül, kendini öptür, öp-öpül... Sevilen bir kimseye "ömrüm", "canım" demek sevgide içtenliği, duygusallığı dile getiren birer sesleniş biçimidir.

Hidâyet: doğru yol, doğruluk yolu, yapılması uygun görülen. Anlam genişlemesiyle, mutluluk, kıvançlı olma durumu.

1- Sözi candan gelen yârun leb-i handânını buldum
Sözümi can ile dinlen ki sözün canını buldum

2- Gam-ı cânâneye can virmek ile kurtılur gönlüm
Bihamdillâh ki ölmedin gamun dermânını buldum

3- Belâ yolında Mecnun'un önine kim gelür amma
Becid sa'y eyledüm ardınca oldum yanını buldum

4- Bana ser-nâme-i ışkıyle ta'n itmen ki birkaç gün
Gönül eğlencesi mihr-ü vefâ destânını buldum

5- Nasihat-nâmeyi gördüm benüm derdümden oy virmez
Necati'nün kara yazulı bir divânını buldum

Ölçü :

Sözi candan/gelen yârun/leb-i handâ/nını buldum
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1- Sözü candan gelen sevgilinin gülen dudağını buldum
Sözümü can ile dinleyin ki sözün canını buldum

2- Gönlüm sevgilinin üzüntüsü yolunda ölmekle kurtulur
Tanrıya şükür ki ölmeden bu üzüntüyü gidereni buldum

3- Büyük yıkım yolunda Mecnun'u geçecek kim olabilir
Oysa ben çok çalıştım ardınca gidip yanına vardım

4- Beni aşkın başlangıcında suçlamayın birkaç gün
Gönül eğlencesi sevgi ve sözünde durmanın destanını buldum

5- Öğüt kitabını gördüm benim derdime yaramaz
Ben, Necati'nin kara yazılı şiir dergisini buldum.

Dil özellikleri:

Leb-i handân: gülen dudak, gülümseyen dudak.

Can ile dinlen: can ile dinleyin, can kulağı ile dinleyin.

Dinlen: dinleyin, kulak verin.

Gam-ı cânâne: sevgiliyi özlemeden, ona kavuşmak isteğinden, onu sevmekten dolayı çekilen kaygı, acı, üzüntü, bunalımlı durum.

Bihamdillah: Tanrıya şükür, tanrı'ya şükürler olsun. Şükr sözcüğü, bir iyilik, bir yardım karşısında duyulan eğilimdir, günlük dilimizde geçen "teşekkür" de bundan türemiştir. Gerçek anlamı "borç" "ödünç" almak, birine borçlu olmaktır.

Ölmedin: ölmeden, ölmeden önce.

Belâ yolında: büyük acılara düşme konusunda, büyük yıkıma uğrama konusunda.

Mecnun: sevgi yolunda acı çekmeyi iş edinmiş, küçükken sevdiği Leylâ adlı kızla arasında geçen dayanılmaz acılara katlanmasıyla ün almış bir Arap genci. Bir Arap halk öyküsünün erkek kahramanı.

Becid: hızlı, çok durmaksızın.

Sa'y eyledüm: çalıştım, uğraştım.

Yanını buldum: yanına vardım, ona yaklaştım, onunla yanyana geldim, eşit oldum.

Ser-nâme-i ışk: sevgi kitabının başlığı, sevginin başlangıcı.

Ta'n itmen: kınamayın, suçlamayın.

Nasihat-nâme: öğüt kitabı, eğitim kurallarını konu edinen yazı.

1- Nice kâkül nice mû sünbül-i hoş-budur bu
Dil-i uşşâkı perîşân edici budur bu

2- Ne gönül kodı ne göz zülf-ü ruh-ü ârız-ı yâr
Oda yanmaz suya batmaz nice câdudur bu

3- Umarın haşrde can oynaduğumdan duyalar
Mâh-rûlar diyeler birbirine odur bu

4- Gözümün pençerisin yapmağa hükm eyledi şer
Ki nigârun harem-i hüsnüne karşudur bu

5- Yüri yellerle yelersen yetemezsin ey dil
Anıniçün ki perî şivelü âhûdur bu

6- Tenüme ayru urur cânuma ayru sitemin
Tiğ-i hun-rîz-i cefâ-pişeden ayrudur bu

7- Yine sihr itdi Necâti nice söz nice gazel
Leb-i dilber sıfatında bir içim sudur bu

Ölçü :
Nice kâkül/nice mu sün/bül-i hoş-bu/dur bu
feilâtün feilâtün feilâtün fe'lün

- VI -

1- Bu nasıl kâkül nasıl saç güzel kokulu bir sünbüldür bu
Sevenlerin gönlünü allak bullak eden işte budur bu

2- Sevgilinin yanağı, yüzü, saçı ne gönül bırktı ne göz
Ateşte yanmaz suda batmaz bir büyücüdür bu

3- Umarım kalkım günü yoluna can koyduğumu duyarlar da
Ay yüzlü güzeller birbirine işte o'dur derler

4- Din yasası gözümün pençeresini kapatmayı buyurdu
Sevgilinin güzelliğine karşı açılmıştı

5- Ey gönül yürü, yellerle gidersin de varamazsın
O güzel peri davranışlı bir ceylandır

6- Gövdemi ayrı canımı ayrı kakarsın
Acı çektirip kan döken kılıçtan ayrıdır bu

7- Necati gene büyü yaptı nice söz nice gazel dedi
Güzelin dudağı gibi bir içim sudur bu.

Dil özellikleri:

Nice: nasıl, ne biçim, ne nitelikte, nice.

Mû: saç, tüy, kıl. Muy da denir.

Sünbül-i hoş-bu: güzel kokuşlu sünbül.

Bu: koku.

Dil-i uşşâk: aşıkların gönlü, sevenlerin gönlü..

Zülf-ü ruh-u ârız-ı yâr: sevgilinin yanağı, yüzü, saçı.

Arız: yanak.

Ruh: yüz (yanak)

Oda yanmaz suya batmaz: ocakta, ateşte yanmaz, suda batmaz. Eski bir inanca göre cadılar ateşte yanmaz, suda batmaz türden yaratıklarmış.

Can oynamak: can vermek, canını ortaya koymak, yolunda canından geçmek, ölümü göze almak.

Mâh-rular: ay yüzlüler, güzeller. Dizenin yorumu: Kalkım günü (mahşerde, haşrde) ay yüzlü güllerin beni yoluna can koyduğumdan birbirine göstererek, işte odur, güzel yoluna can veren beden diyeceklerini umarım.

Gözümün penceresin yapmağa: gözümün pençeresini kapatmaya. "Yapmak" sözcüğü, XV. yy. Türkçesinde kapatmak, örtmek anlamında söylenirdi. Dizenin yorumu: din yasası, sevgilinin, bakmak, görmek suç sayılan, görülmemesi, bakılmaması gereken güzelliğinin karşı açılmış bir pencere gibi olan gözümün kapatılmasını buyurdu, sevgilinin güzelliğine bakmamı yasakladı.

Harem-i hüsn: güzelliğin saklı olduğu yer, kimsenin girmemesi, görmemesi gereken güzellik yeri.

Yellerle yelersen: esen yellere uyarak gidersen...

Tiğ-i hun-rîz-i cefâ-pie: acı çektiren kan dökücü kılıç.

Hun-riz: kan döken, kan dökücü.

Cefâ-pişe: acı çektiren, üzen.

Seçmeler

1- Hoş olur sohbet-i mey gicede mehtâb olıcak
Nur saç meclise gel kim dimişiz mâh sana

Ölçü :
fâilâtün feilâtün feilâtün feilün

*

2- Zehi kemâl-i terakki zehi cemâl-i celâl
Ki hüsn sende garib oldı ışk bende garib

Ölçü :
mefâ'ilün feilâtün mefâ'ilün feilün

*

3- Dökeyin derd ile göz yaşını cânâ ko beni
İşün ağlatmak imiş seni candan seveni

Ölçü :
feilâtün feilâtün feilâtün feilün

Kaynak: *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Necati Beğ Divanı, 1963.*

1- İçkili toplantı, içkili söyleşi aylı gecede güzel olur
Gel toplantımıza ışık saç, biz sana ay demişiz.

*

2- Bu ne gelişme olgunluğu bu ne sarsıcı yüz güzelliği böyle
Güzellik sende sevgi bende şaşılacak duruma geldi.

*

3- Ey sevgili bırak beni acı çekip göz yaşımı dökeyim
Seni candan seveni ağlatmaya alışmışsın.

Adlî

İkinci Sultan Bayezid'in şiirlerinde kullandığı takma addır. 1448-1512 yılları arasında yaşamıştır. Şiirlerinin toplandığı küçük bir divan'ı vardır. Dili yer yer akıcı olmasına karşın seçtiği konular, geleneksel İslam yazgıcılığı içinde yeralır. Genellikle tasavvuf alanına eğilim gösteren şiirlerinde sevgi, tanrı, mutluluk, yeryüzünün geçiciliği, yaşamın süreksizliği yakınmalı bir dille anlatılır. Bütün şiirlerinin toplandığı küçük divan'ı basılmıştır.

Adlî (Sultan II. Bayezid)

1- Ey felek dâyim beni sen nâ-murâd itmek neden
Beni gamkin eyleyüb ağyârı şâd itmek neden

2- Dâd elünden ey felek her gün bana cevr eyleyüb
Ol rakib-i kâfire adlile dâd itmek neden

3- Câhilün virüb felek maksudun ehl-i dânişin
Nâ-murâd olmasını dâyim murâd itmek neden

4- Hure benzer ol sanem sûretde gerçi ey felek
Sen bu hüsn ile anı kâfir-nijâd itmek neden

5- Ni'met-i vaslı felek virüb rakibe zehrini
Kâsesini pür idüb Adlî'ye zâd itmek neden.

Ölçü :
Ey felek dâ/yim beni sen/nâ-murâd it/mek neden
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Kaynak: *Be. Kt. 0/2348*

1- Ey felek boyuna beni mutsuz etmen nedendir
Beni üzüntüye salıp yabancıları sevindirmek nedendir

2- Yandım elinden ey yazgı her gün beni sıkıntıya koyup
Benimle baş koşan dinsize doğrulukla davranmak nedendir

3- Bilgisizin dileğini yerine getirip bilgilinin
Mutsuz olmasını durmadan istemek nedendir

4- O dinsiz görünüşte cennet kızına benziyor
Peki o güzeli böyle dinsiz yaratılışlı yapmak nedendir

5- Kavuşmanın tadını karşıt davranışlı çıkarırken
Ağu tasını doldurup Adli'ye vermek nedendir.

Dil özellikleri:

Felek: yazgı, alınyazısı, kişiyi yöneten doğaüstü gizli güç.

Nâ-murâd: mutsuz, isteği olmamış, dileğine ulaşamamış.

Gamkin: acılı, üzüntülü, sıkıntılı.

Şâd: sevinç, kıvanç, sevinçli, kıvançlı.

Rakib: baş koşan, karşıt düşüncede olan, karşıt davranışlı.

Dâd itmek: doğru davranmak, tüzeye aykırı gelmemek, gereğini yapmak, gereksiz yapmak, gereksiz, yersiz davranışta bulunmamak.

Dâyim: boyuna, daima, her zaman süreklice.

Kâfir-nijâd: kâfir yaratılışlı, dinsiz, inançsız (din anlayışına göre).

Maksud: dilek, istek, erek. ulaşılmak istenen, ele geçirilmesi dilen düşünce ya da nesne. Umuş.

Pür idüb: doldurup, doldurarak. *Pür itmek:* doldurmak.

Murâd itmek: istemek, dilemek, ummak.

Zâd: yiyecek, besin, yol azığı.

Mesihi

Gerçek adı İsa'dır, Priştine'de doğdu. Doğum yılı kesinlikle bilinmiyor. Genç yaşında İstanbul'a gelerek medrese öğrenimi gördü, İstanbul'da öldü (1512). Hadım Ali Paşa'nın "divan katibi" oldu, Paşa'nın ölümünden sonra görevinden uzaklaştırıldı, son yıllarını geçim sıkıntısı içinde geçirdi.

Mesihi, divan şiirinin öncülerinden sayılır. Yaşadığı dönemde, özellikle saray çevresinin, varlıklı kesimin İran ozanlarına, Arap aydınlarına duydukları aşırı sevgi yüzünden, Türk ozanlara pek önem verilmediği biliniyor. Osmanlı döneminde, İran'a, Arab'a duyulan aşırı bağlılığın yarattığı üzüntüyü, ezikliği duyan ilk ozan Mesihi'dir denebilir. Şiir gücü verimli, buluşları ilginç, söyleyişi etkili, duyuşları ince olan Mesihi kendinden sonra gelenleri etkilemiştir. Dili yumuşak, akıcıdır, söyleşinde ezgiye yaklaşan bir uyum vardır. Şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı, ayrıca "Şehrengiz", "Gül-i Sad-berk" adlı yapıtları vardır.

1- Gördükçe yüzüni n'ola artarsa hayretüm
Çün kim sna bu yüzden olubdur mahabbetüm

2- İksîr-i ışk kalbümi sâf itdi zer gibi
Ol seng-dil benüm dahi bilmez mi kıymetüm

3- Işkun şehidiyem ki bu dâğ-ı siyâhlar
Güyâ ki zâğlardur üşer yimege etüm

4- Pirâhen-i visâlüne göz dikdüğüm bu kim
Hecrün bir ince iplige döndürdi kametüm

5- Dünyâyi berk-i âh ile ben ruşen eylerüm
Ey âfitâb zerrece yok sana minnetüm

6- Harc itmedin bu nazmı ölürsem Mesihi ben
Cevherle topdolu ola sanduk-ı türbetüm.

Ölçü :
Harc itme/din bu nazmı/ölürsem Me/sihi ben
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

Kaynak: *Sül. Kt. Lala. 483., Prof. Fahir İz, AGY.*

- I -

1- *Yüzünü gördükçe şaşkınlığım artasa ne olur*
Seni bu yüzden severim

2- *Aşk iksiri gönlümü altın gibi sarı etti*
O taş yürekli gene değerimi bilmez mi

3- *Ben aşk yolunda can vermişim bu kara yaralar*
Etimi yemek için üşüşmüş kargalardır

4- *Sana kavuşma gömleğine göz dikmemin nedeni*
Ayrılığın yüzünden boyumun bir ince ipliğe dönmesidir

5- *Dünyayı ahımın yıldırımıyla aydınlatan benim*
Ey güneş sana gereksindiğim yok artık

6- *Ey Mesihi bu şiiri tüketmeden ölürsem*
Türbemin sandukası inciyle dopdolu olsun.

Açıklamalar, Dil özellikleri:

Bu yüzden olubdur: bundan dolayıdır, bu yüzdendir, bu nedenledir.

İksîr-i ışk: aşk iksiri, sevgiyi ölümsüz kılan sıvı. İksir, eski inançlara göre madenden altın çıkaran, içilen suya karışırsa içene ölümsüzlük kazandıran, bütün dilekleri yerine getiren özel bir nesnedir, doğaüstü bir varlıktır. Ancak bu nesnenin adı var kendi yoktur.

Sof: arınmış, içinde yabancı bir nesne, bir karışım olmayan.

Zer: altın.

Seng-dil: taş yürekli, acımasız, duygusuz. (*Seng:* taş, *dil:* yürek)

Dâğ-ı siyah: kara yara, yanık yarası, kabuğu çürüyüp iyice kararmış yara.

Zağ: karga.

Üşer: üşüşür, toplanır.

Üşer yimeğe etüm: etimi yemek için üşüşür.

Pirâhen-i visâl: kavuşma gömleği.

Pirâhen: gömlek.

Visâl: kavuşma, buluşma, ayrılığın sona ermesi. Dizenin yorumu şöyle: Ayrılıktan öylesine inceldim, eridim ki bir ince ipliğe döndüm, sana kavuşmanın gömleğini ören ipliklere karışmak, böylece gömleğinin dokumasına girmek isteğim var. Gömleğinin iplikleri arasına karışırsam gömleği giyince ben de sana kavuşurum.

Berk-i âh: ah yıldırımı, inilti yıldırımı.

Ruşen: aydınlık, parlak...

Afitâb: güneş.

Sanduk-ı türbetüm: türbemin sandukası. Sanduka, ölünün gömüldüğü yerin üstüne kurulan, genellikle üçgen damlı, yanları kapalı, sandık biçimli mezar üstüne denir.

-Bahâriye'den-

1- Dinle bülbül kıssasın kim geldi eyyâm-ı bahâr
Kurdı her bir bâğda hengâme hengâm-ı bahâr

2- Oldı sim-efşân ana ezhâr-ı bâdâm-ı bahâr
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

3- Yine envâ'ı şüküf ile bezendi bâğ ü râğ
Ayş içün kurdı çiçekler sahn-ı gülşende otağ

4- Kim bilür ol bir bahâra kim ölüb kim kala sağ
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

5- Ruhları rengin güzellerdür gül ile lâleler
Kim kulaklarına dürlü cevher asmış jâleler

6- Aldanub sanma ki bunlar böyle bâki kaleler
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

7- Gitdi ol demler ki olub sebzeler sâhib-firâş
Gonca fikri gülşeün olmışıdı bağrında baş

8- Geldi bir dem kim kızardı lâle ile dağ ü taş
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

9- Bûy-i gülzâr itdi şol denlü havâyı müşk-nâb
Kim yire inince olur katre-i şebnem gül-âb

10- Çarh otağ kurdı gülistân üstine günlük sahâb
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Ölçü :

Ayş ü nuş it/kim geçer kal/maz bu eyyâ/m-ı bahâr
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kaynak: *Fehim Bayraktareviç, İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XXII. 1977. (Kimi sözcükler XV. yy. diline göre düzeltilmiştir.)*

- III -

1- Bahar günleri geldi bülbülün öyküsünü dinle
Bahar dönemi her bağda otağını kurdu
2- Bahar bademinin çiçekleri ona gümüş saçıyor
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer

3- Bağ, dağ eteği türlü türlü çiçekle bezendi
Çiçekler içip eğlenmek için gülbahçesinde otağ kurdu
4- Gelecek bahara kim ölür kim sağ kalır kim bilecek
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer

5- Gül ile lâleler yüzleri renkli güzellerdir ki
Çiylerden kulaklarına türlü türlü inciler asmış
6- Aldanıp bunların böyle sürüp gideceğini sanma
Ye iç ki bu bahar günle böyle kalmaz geçer

7- Yeşilliklerin yeri kapladığı günler gitti
Goncayı düşünme gülbahçesinde bağrında yara oldu
8- Bir gün geldi ki dağ taş lâle ile kızardı
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer

9- Gülbahçesinin kokusu havayı miskle doldurdu
Çiy damlası yere düşünce gülsuyuna dönüverdi
10- Gökyüzü gülbahçesinin üstüne otağ kurdu günlük bulutla
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer.

Dil özellikleri:

Eyyâm-ı bahâr: bahar günleri, yazbaşı günleri.

Bülbül kıssasın: bülbül öyküsünü, bülbülün öyküsünü.

Hengâme: otağ, çadır.

Hengâm-ı bahâr: bahar dönemi, bahar süresi.

Sim-efşân: gümüş saçan, ortalığı gümüşe döndüren.

Ezhâr-ı bâdâm-ı bahâr: bahar bademinin çiçekleri.

Ayş ü nûş: yeyip içme, yeyip içerek eğlenme.

Envâ'ı şükufe: türlü türlü çiçek.

Bâğ ü râğ: bağ ve dağ eteği (râğ).

Sahn-ı gülşen: gülbahçesinin içindeki alan.

Rengin: renkli, renk renk

Kaleler: kalalar, kalacaklar, kalsınlar.

Sâhib-firâş: döşeyen, donatan, örten.

Bûy-i gülzâr: gül bahçesinin kokusu, gül bahçesinden yayılan gül kokuları.

Müşk-nâb: misk kokuşlu, misk özlü.

Gül-âb: gülsuyu.

Katre-i şebnem: çiy damlası.

- III -

1- Mesîhî gökden insen sana yir yok
Yüri gel ya Arab'dan ya Acem'den

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feulün*

2- Yüzi ağ alnı açuk olmayanun
Gerek pek söylesün hiç yüzi yokdur

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feulün*

3- Nice terk idem ol İsâ deheni
Ki gökde istedügüm yirde buldum

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feilün*

4- Yimegen kişi yâd elden tabanca
Demirdendir sanur kolında pençe

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feulün*

- III -

1- *Ey Mesihi, İsa gibi gökten insen, sana yer yok*
Ya Arap, ya Acem olmak gerek.

(Osmanlı toplumunda Arab'a, Acem'e önem verilip Türk'ün küçümsendiğini dile getiren bir söyleyiş.)

2- *Yüzü ak alnı açık olmayanın*
Açık da konuşsa sözünün değeri yoktur..

Öyle bir kimsenin toplumda ne kendine değer verilir, ne de sözüne güvenilir.

3- *Ağzı İsa Peygamber gibi ölüyü dirilten o sevgiyi nasıl*
Bırakabilirim, Onu gökte ararken yerde buldum.

(İslam inançlarına göre Peygamber İsa ölmemiş, gökkatlarında, bilinmeyen bir yerde yaşamaktadır.)

4- *Başkasından tokat yemeyen*
Kendi tokatını demirden sanır.

---

(1) *Dehan:* ağız. *İsa deheni:* İsa ağızlığıyı, ağzı İsa'nın ağzı gibi ölüyü diriltici olan.

Vasfi

Sultan İkinci Bayezid dönemi ozanlarındandır. O dönemde Osmanlı toprakları içinde bulunan Serez'in Temür-Hisar yöresinde doğmuştur. Doğum-ölüm yılları kesinlikle bilinmiyorsa da divan'ında bulunan "kaside"lerinin incelenmesinde 1516 yıllarında yaşadığı anlaşılıyor. Bir Serez Kadılığı'nda bulunduğu da, kimi kaynaklarda söylenmektedir.

Vasfi, onbeşinci yüzyıl sonu ile onaltıncı yüzyıl başlarında yaşamış ara-dönem ozanlarındandır. Şiirinin önemi onaltıncı yüzyıl şiirinin oluşmasındaki etkisinden, dilinin özelliğinden dolayıdır. "Divan" 1980'de basılmıştır.

1- Zencîr-i zülf ile dili dîvâne eyledün
Şem'-i ruhunla cânumı pervâne eyledün

2- Mekr-ü füsûn ile aluban gönlümi şehâ
Halk içre hâlümi benüm efsâne eyledün

3- Mahmûr gözlerünle beni mest-i ışk idüb
Yirim müdâm guşe-i meyhâne eyledün

4- Bir kerre âşinâlıg idüb bana ey sanem
Benden bu hasta gönlümi bîgâne eyledün

5- Ey düst hâne-i dil-i Vaslî'yi mihr ile
Ma'mur kıl ki cevr ile vîrâne eyledün

Ölçü :
Zencir-i/zülf ile di/li divâne/eyledün
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- I -

1- *Saçının zinciriyle gönülü deliye döndürdün*
Yanağının ışığıyla canımı kelebeğe çevirdin

2- *Ey sevgili tuzakla, büyüyle gönlümü alarak*
Beni halk içinde bir masal varlığı yaptın

3- *O baygın gözlerinle beni aşk sarhoşu kılıp*
Yerimi meyhane köşesi eyledin

4- *Ey sevgili benimle bir kez dostluk kurdun*
Sonra hasta gönlümü bile bana yabancı ettin

5- *Ey dost Vasfi'nin gönül evini sevginle*
Bayındır kıl ki acı çektirerek yıkmıştın.

Dil özellikleri:

Zencîr-i zülf: saç bağı, sevenin gönlünü kendine çeken, bağlayan güç, sevgi gücü.

Şem'-i ruh: yüz ışığı, yanak parlaklığı, yüz parlaklığı, sevgilinin yüzü.

Mekr-ü füsûn: hile ile büyü, tuzakla büyü.

Mekr: tuzak, hile, aldatmaca, kandırma.

Füsûn: büyü, büyüleme.

Efsâne: söylence, masal varlığı.

Müdâm: sürekli, boyuna, daima.

Mest-i aşk: aşk sarhoşu, sevgiyle kendinden geçen.

Gûşe-i meyhâne: meyhane köşesi, içkievinin bir bucağı.

Sanem: put, şiir dilinde sevgili, dinde kendisine tapılan varlık (çoktanrılı dinlerde).

Bîgâne: yabancı, el, tanıdık olmayan.

Hâne-i dil-i Vasfi: Vasfi'nin gönül evi.

Mihr: sevgi, güneş, ışık, yardım, yakınlık.

Ma'mur: bayındır, imar edilmiş.

Cevr: acı çektirme, üzüntüye sokma, haksızlık etme.

Vîrâne: yıkıntı, yıkılmış yer, ıssız yer.

- II -

1- Ömrüm oldukça güzel sevmeyeyin dirdüm lik
N'ideyin bu dil-i şeydâ beni yalan itdi

2- Yine bir şûh-i cefâ-pîşe güzel cânânun
Uğrın uğrın bakışı gönlümi virân itdi

Ölçü :
Ömrüm olduk/ça güzel sev/meyeyin dir/düm lik
fâilâtün feilâtün fe'ilâtün fe'lün (feilün)

Kaynak: *Divan, Vasfi, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1980.*

- II -

1- Ömrüm oldukça güzel sevmeyeyim derdim
Oysa bu deli gönül beni yalancı çıkardı ne yapayım

2- Yine bir acı çektirici çapkın sevgilinin
Uğrun uğrun bakışı gönlümü yıktı.

Lik: oysa, lâkin.

Sevmeyeyin: sevmeyeyim(m/n seslerinin dönüşmesinde daha önceki açıklamalara bakıla).

Dil-i şeyda: deli gönül, çılgın gönül.

Beni yalan itdi: beni yalancı çıkardı.

Şûh-i cefâ-pîşe: acı çektirici çapkın, üzüntü verici çapkın, sevgili.

Uğrun uğrun: yan yan, kapıp kaçarcasına, çalıp götürürcesine.

XVI. YÜZYIL

1- Ca'fer Çelebi, öl. 1515
2- Ahî, Benli Hasan, öl 1517
3- Nihânî, öl. 1. Selim dönemi
4- Sürurî, öl.1512-1520 arası
5- Revânî, öl. 1524
6- Amrî, öl. 1525 ten sonra
7- Hatayî, öl. 1524
8- Babür Şah, öl. 1530
9- Hayretî, öl. 1534
10- Kemalpaşazâde, öl. 1534
11- Usulî, öl. 1534
12 Zâtî, öl. 1546
13- Nazmî, Edirneli, öl. 1548
14- Fuzûlî, öl. 1555
15- Hayâlî Beğ, öl. 1557
16- Dukakinzâde Ahmed, öl. 1557
17- Nisâyî, öl. 1553 ten sonra
18- Sâmî, öl. Kanuni dönemi
19- Muhibbî Kanuni Süleyman, öl. 1566
20- Ubeydî, öl. 1573
21- Helâkî, öl. 1574?
22- Taşlıcalı Yahya Beğ, öl. 1582
23- Ali Beğ, öl.1599
24- Nev'î, öl.1599
25- Bâkî, öl. 1600
26- Ruhî, öl. 1605

XVI.YY.

Divan şiirinin, gelişim çizgisi üzerinde yürününce, XVI.yy.ın son uyarına olduğu, yaratıcı gücün, buluşun, kavram üretiminin, aktarmaların doruğa vardığı görülür. XIII.yy. bir başlangıç, yol arayış dönemiydi. divan şiiri bu çağda ne kesin bir biçime, ne de açık bir yapıya kavuşmuştu. Dış etkilerin ittiği yol da pek açık seçik değildi. Bu emekleme döneminde değişik eğilimler belirmiş, ışıklar parlamaya başlamış, ancak kesin yön bütün olarak saptanamamıştı. XIV.yy. biçim, içerik bakımından belirli özelliğini kazanmış, XIII.yy.ın daha ötesinden geliyormuş gibi, birden bire önemli bir fışkırma göstermiştir. bunun en açık örneği Nesimî'dir. Nesimî'nin şiirini ilgiyle inceleyen bir kimse, onun çok daha eski bir şiir geleneğine bağlı olduğunu, XIII.yy. şiirinin çok çok ötelerine gittiğini anlar kolayca. Sözgelişi Ahmed Fakıh'tan Nesimî'ye gelmek, şiiri böyle bir gelişim çizgisi üzerine izlemek, ya da XII.yy.lara geri gitmek Nesimî'yi Türk divan şiirinin ortamında anlayıp anlatmaya yetmez. Oysa Nesimî'den XV.yy., ya da XVI.yy. divan ozanına geçmek çok kolaydır, arada bir boşluk, sıçrama görülmez pek. Nesimî-Fuzûlî bağlantısı kolayca kurulur da Yusuf Has Hacib-Nesimî bağlantısı kurulamaz. kurulması düşünülen bağlantı yalnız bir inancın işlenmesi, benimsenmesi, ölçünün, biçimin özdeşliği yönünden olabilir.

XV.yy. divan şiirinde, beslenme kaynağı bakımından, çok daha elverişli bir durum vardı. Bu şiirin gelişme ortamını önceki, yy. yapmış, divan şiirinin yönünü çizdiği gibi, konularını, kavramlarını, yaratma olanaklarını da sağlamıştı. Ozana düşen iş, elinde bulunan gereci işlemek, ona kendi kişiliğinin damgasını vurmaktı. Kendi varlık ortamında ele alanırsa XV.yy. divan şiirinin bu alanda başarılı olduğu, bir bakıma doruğa ulaştığı görülür. Doğu'da Ali Şir Nevai, Anadolu'da Necati, Ahmed Paşa bu alanın geleceği besleyen başlıca kaynaklarıdır. Bu kaynaklar, yalnız kendilerini ortaya koymakla kalmamış, sonraki dönemlere değişmeyen bir yön göstermiş, gidilecek yolda gereken aydınlığı sağlayacak ışıldağı vermiştir. Bundan dolayı XVI.yy. divan şiiri, XV.yy. şiirinin bir uzantısı olarak anlaşılabilir. Nitekim, XV.yy. ozanı olarak bilinenlerin bir bölümü XVI. yy. başlarında da yaşamış. Ölüm yıllarına baktığımızda Necati 1509, Mesihi 1512, Adli 1512 bg. olduğu görülür. Divanlarını XV.yy.da düzenlemeleri, kendilerine, divan şiirinde yer yapmaları XV.yy. içinde olduğundan, onları XVI.yy. öncesinden saymak yaygın bir kanı-

dır. Bu kanıyı değiştirme olanağı da pek yoktur. Birkaç kasidenin, "tarih"in dışında, şiirlerin hangi yıl şöyle dursun, ozanın hangi yaş döneminde yazıldığını bile kestirme kolay değildir. Sözgelişi XIV.yy. ozanı olarak bilinen, öyle bellenen Nesimî'nin ölüm yılı XV.yy. içinde, çağın başlarındadır. Bu yılın 1404 ile 1412-18 arasında değiştiğini, birkaç yıl sonraya bile alındığını yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu yüzden, böyle çağın başında kısa bir süre yaşaması, bir ozanın o döneme konmasını gerektirmez deniyor, yaşamın geçtiği büyük bölüm, kişilik, ün sağlayan ürünlerinin verildiği dönem uygun görülüyor. Sözün kısası, yaşamları böyle geçen ozanların son beş on yılına bakarak çağlarını saptama biraz görece bir tutumdur. Nesimî'nin XIV.yy. ozanı olduğu, XV.yy. başlarında bir süre yaşadığı olayı onun belli bir çağın içinde sakışıp kalmasını gerektirmez. Nesimî XIV.yy. ozanıdır, ancak XV.yy. şiirini yaratan, besleyen başlıca kaynaklardan biridir, bizce en önemlisidir.

VI.yy. divan şiiri, yolu yöntemi belirlenmiş, bütün dil varlıkları ortaya konuş, aradığını bulan, yararlanacağı olanakları arama gereğinde kalmayan bir uygarlık ürünüdür, XV.yy.ın çocuğudur. Bu nedenle, bu çağın şiirinde, görülmemiş bir yenilik, şaşırtıcı bir yaratış özgünlüğü, buluş fışkırması aramanın gereği yoktur. Gidilen yol tepeye varmış, yavaş yavaş tepenin ötesine dönmeye başlamıştır. Bu dönüşü XVI.yy. ortalarından sonra, kolayca görmekteyiz. Bu dönemde, Bâki'yi Ahmed Paşa, Necâti, Fuzuli'yi Ali Şir Nevâi, Nesimî yolunda yürüyün birer ozan olarak görmemiz kaçınılmazdır. İster ağız ayrılığı, ister konu başkalığı olsun, ne Nevâi-Nesimî dışında bir Fuzuli, Hatayi, ne de Ahmed Paşa-Necâti dışında bir Zâti, bir Bâki görme olanağı vardır. Dil bakımından olaya yönelindiğinde Anadolu ağzı, Çağatay-Azeri ağzı ile başlatılan ikilik kimi yerde birliğe yaklaşır, kimi yerde eski biçimini sürdürür. Bunda başlıca etken toplum ilişkilerinin, karşılıklı göçler sonucu karışıp kaynaşmaların sağladığı yakınlık, yaşama koşullarıdır. XVI.yy. şiirinde tasavvuf konuları yaygındır. Ancak, geçen yy. daki gibi değildir. Geçen yy.larda tasavvuf konularını işleyen ozanların çoğu bu akımın içindeydi, akımla yaşama arasında bir bütünlük vardı. XVI.yy. şiirinde durum böyle değildir (kimi ozanların dışında), tasavvuf bir "yol", şiirde "tutulan yol" niteliğindedir. Ozan İslam dininin değişmez ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır, "Şeriat" denen din yasasının dışına çıkmayı, ona aykırı davranışta bulunmayı büyük bir suç sayar. Öte yandan, iş şiire gelince, bu yasaklara aldırmaz, bunu bir beğenme yolu (meşreb) olarak görür. Şiirin akışına, tatlı esinlemelerine kapılan Fuzuli bir gazelinde;

Ramazân ayı gerek açıla cennet kapusu
Ne revâ kim ola meyhâne kapusu bağlu

Feth-i meyhâne içün okuyalum fâtihalar
Ola kim yüzümüze açıla bir bağlu kapu

demekten kendini alamaz. Ramazan ayında meyhanelerin açılmasını diler, daha da ileri giderek, kapatılan meyhanelerin açılması için "fâtiha" okunmasını ister. Ozan, burada şiirin akışındadır. Gönlünün taşkınlığı içindedir, bunları şiirin esinlemeleri gereği söylemiştir denir, öyle yorumlanır. Öte yandan;

Ey olub mi'râc burhân-ı ulüvv-i şan sana
Yire inmiş gökden istikbâl içün Kur'an sana

diyerek, Peygamber'i över, Kur'an'ın onu karşılamak için gökten indiğini, indirildiğini söyler. Oysa içkiyi yasaklayan, ağır suç sayan (haram), bütün Müslümanların ondan kaçınmaları gerektiğini ileri süren de onun övdüğü Peygamber'dir. Ozanın bu davranışı, şiirine böyle bir özellik verişi ne kınanır, ne de suçlanır. Burada, üzerinde durulan, ozanın çelişkilerini sergilemek değil, XVI.yy. şiirindeki konuların bir yaşama kuralına değil de, şiir beğenisine, gönül uyarına dayandığını göstermektir. Bu tutumun daha ilginç örneklerini uzun süre "Şeyhülislam" olmak için dileklerde bulunan Bâki'de görürüz. Sultan Veled, tasavvuf konularını işleyen, onların dışında kalan olaylara pek ilgi göstermeyen bir ozandır. Ancak o bir inanç kurumunun başındadır, yöneticisidir. Onun tasavvufu konu edinmesi doğaldır. Oysa Bâki, tasavvufu bile yasaklayan, suçlayan, İslam inançlarıyla pek bağdaşmadığını ileri süren bir inanç kurumunun insanıdır.

Zevrak-ı sahbâyı sâki sundı çün nuş eyledüm
İrdi bir hâlet ki deryâlar gibi cuş eyledüm

dizelerinde, Bâki, içki dağıtan, destiyi, bardağı sundu içtim, öyle bir duruma geldim ki enginler gibi kaynayıp taştım, diyor, içkiyi, onun kişi üzerinde ki etkisini anlatıyor. Bâki, gerçekten içer miydi bilmiyoruz, "Şeyhülislam" olmak istediğine göre içmiyordu demek. Öyleyse neden bu dizeleri yazdı diyeceğiz. Karşılığı kolay, gönül yolu, beğeni yöntemi (meşrebi) böyleydi. İşte bu beğeni türü, şiirde bir tutumu, davranış biçimini gösteren anlayış XVI.yy. şiirinde çok geniş bir alana yayılır. Daha önceki yy.-larda yaşama uygulanan, az çok gerçekle bağdaşan bu davranış türü, XVI.yy. divan şiirinde, belli bir kesimde, soyutlaşır, yalnız düşüncede yaşayan, bir gönül işi diye anlaşılır.

XVI.yy.divan şiirini daha iyi biliyoruz. Bu çağdan kalma yazılı kaynaklar, dergiler, divanlar çoktur elimizde. Oysa önceki yy.lar için bu olanak sınırlıdır, elimizde az yazılı kaynak, özellikle şiir dergisi vardır. Özellikle XII. yy. ile XIII. yy., bu konuda, çok dardır. Elmize geçebilen şiir dergileri birkaçı aşmaz. XVI. yy.ın bu özelliği, biraz da, Osmanlı toplumunun, yönetiminin yapısından kaynaklanıyor. Devlet görünüş bakımından güçlüdür, görkemlidir. Düşünce, bilim yönünden ise dağınıklık içindedir, tasavvufun, Mevlevilik dışında kalan, Ali'ye bağlı kolları kesin yasaklarla, ölüme, asılmaya varan işlemlerle karşı karşıyadır. İran şiirine duyulan aşırı bağlılık, özlem inanç alanında yoktur, İran'ın benimsediği "Şiilik" Osmanlı egemenliğinin kuşkulandığı inanç güçlerinden biridir. Özellikle XV.yy. sonlarında, XVI.yy. başlarında, Anadolu'nun Doğu kesiminde yayılmaya başlayan "Şiilik", "Hatayî" takma adıyla şiirler söyleyen, Şah İsmail (İsmail Safevi)in girişimleriyle sakıncalı bir nitelik kazanmıştır, Padişah'a göre, başlangıçta bir inanç akımı niteliğinde olan bu kurum (Şiilik) sonraları şiiri de etkisi altına alarak, bir yönetim sorunu, toplumun içyapısını değiştirecek yaşama anlayışına dönüştü. Bunun doğal sonucu olarak XVI.yy. divan şiirinde, örtülü-açık bir ikileşme eğilimi belirdi. Bu eğilim, çok dar sınırlar içinde de olsa, yaşama uygulanan, uygulanmak istenen inanç katılıklarını, değişmezliklerini yumuşatma, kimi yerde giderme durumuna dönüştü. İmdi Nesimî-Hatayi-Fuzuli üçlüsünün yanında Ahmed Paşa-Necati-Bâki üçlüsü yeraldı. Bunun dışında, daha geniş bir alanı kaplayan, çoğunlukla tasavvuftan kaynaklanan bir de "halk şiiri" vardır. Divan şiiri dışında kalan, konu bakımından onun işlediğ kimi konuları işleyen bu şiirin Anadolu'da kurucusu Yunus Emre'dir. İşte XVI.yy. divan şiirinde bu ikileşmenin çizdiği girinti-çıkıntıları görmekteyiz. Ali sevgisini işleyen kanadın değişik kuruluşlardan beslendiğini görüyoruz. Bu kuruluşların en etkilileri Hurufilik, Bektaşilik'tir. Mevlevilik'in bir kolu da bu kanada konabilir. Ancak, Osmanlı yönetiminde, Mevlevilik'in kesin yasaklarla, ölüm yargılarıyla karşılaştığı pek görülmez. Oysa Bektaşilik, Hurufilik sık sık yasaklanır, yakalanların kimi asılır, kimi kesilir. XVI.yy.ın ilginç özelliklerinden biri de budur, bu özellik divan şiirini derinden derine etkilemiş, ozanların iki ayrı düşünce, davranış çatısı altında toplanmalarına yolaçmıştır. Bu ikileşmeyi kimi araştırıcılar, şiir bakımından önemli bir gelişme saymışlarsa da, konu şiirin ilerleyişi, yaratıcılığı bakımından ele alındığında bambaşka bir durumla karşılaşılır. Dış görünüş ayrılığının özü etkilemediği, şiirin tek doğrultulu, belli belirli içerikli olduğu kolayca anlaşılır.

XVI.yy. divan şiirinin, içeriği dışında, başka bir özçelliği daha var ki o da dilde görülür. Osmanlı yönetiminin egemenliği altında bulunan geniş alanda birkaç Türk ağzı konuşuluyordu. Bu ağızların, kendi yapı-

ları gereği, düşünceleri de değişikti. Özellikle Azeri ağzını konuşan topluluk, İslam inançları içinde Şiilik'e yaklaşık bir düzeyde bulunuyordu. İşte Fuzuli'de görülen ağız ayrılığı gibi, inanç değişikliği de bundan kaynaklanıyordu. Fuzuli, Anadolu dışında bir ülkede, Bağdat'ta yaşamış, yetişmişti. Oysa onun çağdaşı Zâti Anadolu insanıydı. İkisinde görülen ağız ayrılığının yanında bir de inanç başkalığı vardır. Öte yandan XV.yy. ünlü ozanı Nevâi'nin ağzı da başkadır. Fuzuli'ninkine benzeyen, benzemeyen yanları vardır. İşte bu değişik durumların oluşturduğu ortamda kendini sürdüren divan şiiri XVI.yy.da, Anadolu'da Bâki ile yeni bir söyleyiş biçimi kazandı, konuşulan dil divan şiirine girdi. Kuşkusuz bunun bulucusu Bâki değildi, bu akım ondan çok önce, Ahmed Paşa, Necâti gibi ozanlarda yeterli örneklerini vermişti.

XVI.yy. divan şiirinin başka bir özelliği de, çağın ortalarında başlayan toplum sarsıntılarını, az da olsa yansıtması, bunlaımın etkilerinden kurtulamayışıdır. Bu konuda, ozanlarda, epeyce örnek vardır. İçki yasağı, içki yerlerinin kapatılışı, Kanuni döneminde başlayan saray çekişmeleri, özellikle halkça çok sevildiği anlaşılan Şehzade Mustafa'nın boğdurulması, devlet görevlilerinin yolsuzlukları, yiyicilik toplumun ne denli bunalım içinde olduğunu gösteren kimi şiirlerde dile gelmektedir. Bu durum, divan şiirinin kesin gerçekçi olduğunu göstermez, ancak toplum etkilerinden büsbütün uzak kalmadığını da belirtir. Fuzuli'nin "selâm virdüm rüşvet degüldür diyü almadılar, hüküm gösterdüm faidesüzdür diyü mültefit olmadılar" diye başlayan ünlü yakınması (Şikâyet-nâme) çağın durumunu anlatma bakımından tarih kaynaklarıyla bağdaşıyor, olayın doğruluğunu gösteriyor. Bâki'nin;

Reh-i meyhâneyi kat itdi tiğ-ı kahır sultânın
Su gibi arasın kesdi Stanbul-u Kalata'nın

dizeleri sultanın içkiyi yasaklayıp şarap fıçılarını Galata'dan denize döktürdüğünü dile getiriyor. Gene bu dönem ozanlarından Sâni'nin;

Humlar şikeste câm tehi yok vücud-i mey
Kıldun esir-i kahve bizi hey zamâne hey

dizeleri de içki yasağıyla, içki yerlerinin kapatılmasıyla ilgilidir. Bütün bu olup bitenler arasında en etkilisi, en sarsıcı olanı birtakım dedikodular, saray kadınları arasındaki çekişmeler yüzünden, Şehzade Mustafa'nın padişahın çadırı yanında boğduruluşudur. Taşlıcalı Yahya Bey'in;

Meded meded bu cihanın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlileri aldı Mustafa Han'ı

dizeleriyle başlayan ağıdı çağın durumunu yansıtıcı niteliktedir. Kadınlar arasında başlayan çekişmeler, kıskançlıklar, hangisinin oğlu gelecekte padişah olacak sorunu kısa süre içinde kanlı olaylara yolaçmıştır. Özellikle kadın ozanlardan Nisâyi'nin dizeleri sarsıcıdır:

Zulm idüb ol nev-cuvana eyledün cevr-i cefâ
Boynına dakdun kemendi cânına kıldun ezâ
Şefkat imândur bilürken kılmadun havf-i Hudâ
Merhametsüz şâh-ı âlem n'itdi Sultân Mustafa

Bu dizeler, Nisâyi'nin korkusuzluğu yanında, Kanuni Selüyman'ın niteliğini de gösteriyor. Çağın ortalarında toplum sarsıntıları saray kadınlarının çekişmelerine, Padişahı etkileri altına almalarına değin varmış, kurumlarda çözülme başlamış. Bu olay daha eskilere giden nitekim XV.yy. da, Fatih'in çıkardığı yasa, "saltanat için oğul öldürme" geleneğinin yasal dayanağı sayılmış, Cem Sultan bu yüzden ortadan kaldırılmıştır. Padişah, birtakım düşünce bunalımları içine yuvarlandıkça, çevrenin etkisi kolaylaşıyor, toplumda sarsıntı yaratacak olaylar daha elverişli bir gelişme ortamı buluyordu.

Cafer Çelebi

Amasya'da doğdu, İstanbul'da öldü (1515). Doğum yılı bilinmiyor, yazın alanında "tâcizade" diye anılır. İkinci Bayezid, Yavuz Selim dönemlerinde nişancılıkla görevlendirildi, Çaldıran savaşında kazaskerdi. Şah İsmail'in tutsak edilen eşi Taclı Hatun ile evlendirildi. İstanbul'a dönünce, yolda Yeniçeriler'i ayaklandırdı suçlamasıyla boynu vuruldu.

Cafer Çelebi divan şiiri geleneğini sürdüren, bu şiirin gelişmesinde emeği olan bir ozandır. Gazellerinde ince buluşlar, içli söyleyişler, akıcılık bulunmasına karşın pek güçlü bir ozan sayılmaz. Kimi kaynaklar düzyazılı yapıtlarının daha üstün, daha başarılı olduğu kanısındadır. "Divan", "Münşeat", "Hevesname", "Fetihname-i İstanbul" gibi yapıtları vardır.

1- Yine segrür gözüm ol nergis-i şehlâ mı gelür
Şâdlıklar görinür yâr-ı dil-ârâ mı gelür

2- Yine hoş-buyile pür oldı meşâm-ı dil-ü cân
Aceb ol ruhleri gül zülfi semen-sâ mı gelür

3- Cûş ider dil hum-i mey gibi safâdan niye ki
Görün ol lâ'l-leb-i câm-i musaffa mı gelür

4- Ruh-u zülfin görürem hubların düşde aceb
Bu bahâr içre başuma yine sevdâmı gelür

5- Kulağ urmaz nice kim ney gibi feryâd iderem
Yâre Yarab bu figan kuru temâşâ mı gelür

6- Hüsninün gülşenine medh-ü senâ eylemege
Daha Câ'fer gibi bir bülbül-i guyâmı gelür

Ölçü: *Yine segrür/gözüm ol ner/gis-i şehlâ/mı gelür*
fei'lâtün fei'lâtün fei'lâtün feilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz. AGY.)

- I -

1- *Yine gözüm seğirir o şehla gözlü mü geliyor*
Sevinçler görünüyor o gönül süsleyen sevgili mi geliyor

2- *Yine canla gönül güzel genzi kokularla doldu*
Yoksa o gül yanaklı, saçı yasemin kokuşlu mu geliyor

3- *Neden gönül sevinçten şarap kûpü gibi taşıyor*
Bakın o pırıl pırıl kadehin dudağı yakutu mu geliyor

4- *Düşte güzellerin yüzünü saçını görüyorum yoksa*
Bu baharda başıma yeni bir sevda mı geliyor

5- *Ney gibi çığlığı basarım da kulak asmaz, dinlemez*
Ey tanrım bu çığlığım sevgiliye kuru gürültü mü geliyor

6- *Güzelliğinin gül bahçesine seni övmek, ululamak için*
Ca'fer gibi söyleyen bir bülbül gelir mi daha.

Dil özellikleri:

Segrür: seğirir. "yine segrür gözüm/yine gözüm seğirir."

Gelür: gelir, geliyor.

Yâr-ı dil-ârâ: gönül süsleyen sevgili, gönül bezeyen sevgili, güzel.

Meşâm-ı dil-ü cân: can ve gönül genzi, can ve gönülün koku alma yeteneği.

Semen-sâ: yasemin gibi, yasemin kokuşlu.

Lâ'l-leb-i câm-ı musaffâ: pırıl pırıl kadehin kızıl dudağı, yorum yoluyla "o kızıl dudaklı sevgili" anlamında.

Hum-i mey: şarap küpü.

Kulağ urmaz: dinlemez, kulak vermez, aldırmaz, kulak asmaz.

Kuru temâşâ: Boşuna gezme, başıboş dolaşma. Burada "kuru gürültü" anlamındadır. Ney gibi inleme sevgiliye kuru görültü gibi geliyor. Temâşâ sözcüğünün gerçek anlamı "gezme", bir nesneyi "görme", gezintiye çıkarak çevreyi görme'dir.

Medh- senâ: övme ululama, övüp yüceleme.

Bülbül-i guyâ: öten bülbül, konuşan bülbül, söyleyen bülbül.

Âhî, Benli Hasan

Niğbolu'da doğdu, Karaferye'de öldü (1517). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. "Şir-ü Perviz" adlı yapıtının Yavuz Selim'ce beğenilmesi üzerine, Bursa'da müderrislikle (medrese öğretmenliği) görevlendirildi. Bu görevi istemeyince Karaferye'ye gitti, yaşamını orada bitirdi. Bir "divan"ı olduğu söylenen Ahî'nin elmizde pek az gazeli vardır. İran ozanlarının etkisi altında kaldığı, içli bir söyleyişi olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır.

1- Bağrına taşlar basub ben hasteyiçün tağlar
Kabrüm üzre saçların çözmiş bulıtlar ağlar

2- Şol kerem itmiş ki cûy-i nevbahâr-ı hüsn-i dost
Deşt-ü sahralarda zencirin sürür ırmağlar

3- Nice bir kocsun seni altun beneklu câmeler
Nice bir yaksun beni bu kanlu kanlu dağlar

4- Ben bu gurbet-hâne-i firkatde eylerüm sefer
Yaşlarum kanlu sular gibi yolumi bağlar

5- Su gibi çağlar geçer ömrüm güzellik çağda
Sanma Ahi sen benüm eşk-i revânum çağlar

Ölçü: *Nice bir koc/sun seni al/tun beneklu/câmeler*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: *Prof. Fahir İz, AGY.s. 220)*

- I -

1- *Dağlar, ben hasta için, bağrına taşlar basar*
Bulutlar mezarımın üstünde saçlarını çözmüş ağlar

2- *Dost güzelliğinin ilkbahar ırmağı yardım etmiş de*
Çölde kırlarda ırmaklar zencirlerini sürür gezer

3- *Altın benekli giysiler neden böyle sarılsın sana*
Neden böyle yaksın beni bu kanlı kanlı yaralar

4- *Ben bu ayrılığın yabancı yuvasında yolcu olurum*
Yaşlarım kanlı sular gibi yollarımı bağlar

5- *Bu güzellik çağında ömrüm su gibi çağlar geçer*
Ey Ahi sen akan göz yaşım çağlıyor sanma..

Dil özellikleri:

Ben hasteyiçün: ben hasta için, hasta olan benim için.

Cûy-i nevbahâr-ı hüsn-i dost: dost güzelliğinin ilkbahar ırmağı.

Deşt: çöl, kır.

Câme: giysi.

Altun beneklu câmeler: altın benekli giysiler. Eskiden üzeri sarı örgelerle süslü, ağır giysiye verilen ad, "altun beneklu".

Gurbet-hâne-i firkat: ayrılığın yabancı evi, gurbet evi, evinden ayrılıp uzaklara gidenlerin ayrılık süresince yatıp kalktıkları ev.

Nihânî

Yavuz Selim çağında öldüğüne göre XV.yy. sonları ile XVI.yy. başlarında yaşamıştır. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Şiirleri eski yazmalarda dağınık durumdadır. Elde bulunan şiirlerinin incelenmesinden etkili bir ozan olduğu anlaşılıyor. Şiirlerinde deyimler, öz Türkçe sözcükler, dil çalışmaları bakımından, ilgiye değer.

1- Sevme şehri güzeli ger meh -i tâbân ise de
Virme hercâyiye dil mihr-i dırahşân ise de

2- Sana serkeşlik idüb gayriye hâil olanın
Geç havâsından eger serv-i hırâmân ise de

3- Hâra hem-dem oluben bağrını pür hun idenün
Gele bakma yüzüne bir gül-i handân ise de

4- Seni bimâr idüb il derdine timâr idenün
Hastesi olma sakın âfet-i devrân ise de

5- Ey Nihani ruhi her cem'i münevver kılanun
Olma pervânesi şem'-i şebistân ise de

Ölçü: *Sevme şehri/güzeli ger/meh-ie tâbân/ise de*
fâ'ilâtün fei'lâtün fei'lâtün feilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, AGY.)

- I -

1- *İlde yaşayan güzeli parlak ay da olsa sevme*
Kaypak güzele parlayan güneş de olsa gönül verme

2- *Sana dikbaşlık edip başkasına engel olanın*[1]
Yürüyen bir servi boylu olsa da ardınca gitme

3- *Dikenle arkadaşlık edenin bağrını kan dolduranın*
Gel de bakma yüzüne gülen bir gül ise de

4- *Seni hasta edip başkasının acısını giderenin*
Hastası olma sakın çağın en güzeli ise de

5- *Ey Nihâni yanağı her toplantıyı aydınlatanın*
Işığına kelebek olma yatak odasının ışıldağı ise de...

(1) Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Şehri güzel: ilde yaşayan güzel, şehir güzeli.

Meh-i tâbân: parlak ay, ışıyan ay.

Mihr-i dırahşân: parlayan güneş, ışık saçan güneş.

Hercâyi: sözünde durmaz, kaypak, oynak, şıpsevdi.

Gayriye hâil olan: başkasına engel olan, başkasının tanınmasını, anlaşılmasını önleyen, başkasının eksikliklerini görmeyi engelleyen.

Gele: gel a, gel de.

Bimâr idüb: hasta edip, hasta ederek.

İl derdine timâr iden: başkasının acısını gideren, sağlığını koruyan.

Şem'-i şebistân: yatak odasını aydınlatan mum, ışıklık.

Sürûrî

Yavuz Selim döneminde yaşamış, Şah İsmail'in yanına gitmiş, orada ölmüştür. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Bu adı taşıyan iki ozan daha vardır, biri XVI.yy. ortalarında, öteki XVIII.yy.da yaşamıştır. Bu Sürûri Kızılbaş ozanlardandır. Şiirlerinde Hurufi, Bektaşi eğilimli olduğu, insan-tanrı birliğine inandığı anlaşılmaktadır. Kimi kaynaklar çok güçlü, etkili, başarılı bir ozan olduğunu söylerler. Şiirleri yazma dergilerde dağınık durumdadır. Özellikle Bektaşi ozanları üzerinde sürekli etkisi olmuştur.

1- Zâhid ki yüzünde göremez nûr-i tecelli
Yâ Rab ne ümid ile olur gönli teselli

2- Her suret-i zibâya sücûd olmasa vâcib
Mecnun'e kaçan kıble olurdı ruh-i Leyli

3- Çün tanrı cemilim didi meyl itdi cemâle
Pes ahsen-i takvime kimin olmaya meyli

4- Hüsn ile beşer olmasa makbûl-i ilâhi
Kevn ile mekân âdemin olmazdı tufeyli

5- Ya'ni ki Sürurî'de vü sevdügi güzelde
Adem'dür iden sûret-i fazl ile tecelli

Ölçü: *Zâhid ki/yüzünde gö/remez nur-i/tecelli*
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün

(Kaynak: Bektaşi Şairleri ve Nefesleri, Sadeddin Nüzhet Ergun, c.1. ayrıca Mil.Kt. Y. 667 Mecmua.)

1- *Softa yüzünde parlayan ışığı göremez*
Ey tanrım daha hangi ümidle gönlünü avutur

2- *Her güzel yüze secde etmek gerekli olmasa*
Leylâ'nın yüzü Mecnun'a nasıl kıble olurdu

3- *Tanrı "güzelim" diyerek yüz güzelliğini beğendi*
Artık yaratıkların en güzeline kim eğilim duymaz

4- *İnsan güzellikle tanrı katında beğenilmese*
Yaratılışla yaratılanın yerinde insanın ne işi vardı

5- *Sözün doğrusu Sürûri'de ve sevdiği güzelde*
Erdemle görünüş alanına çıkan insandır.

Dil özellikleri:

Zâhid: kaba sofu, softa, dinin yalnız görünüşüne, değişmez sandığı kurallarına bağlanan, özden yoksun kimse, görünüşü, gösterişi seven.

Nûr-i tecelli: görünen nur, görünen ışık. tanrı'nın evrende ışık biçiminde, aydınlık niteliğinde görünüş alanına çıkan güzelliği, Tur dağında Peygamber Musa'ya görünen tanrısal ışık, tanrı nuru.

Teselli: avunma, kendini eğlendirme.

Suret-i zibâ: güzel yüz, güzel örnek, güzel görünüş.

Sücûd olmasa vâcib: secde etmek gerekli olmasa, tapma gerekliliği bulunmasa.

Sücûd: eğilme, secde etme, yüzünü yere koyma.

Vâcib: din bakımından yapılması gerekli olan (icab eden, kaçınılmaz olan).

Ahsen-i takvim: yaratılanların en güzeli, insan, yaratış olayının en güzel örneği, yaratıkların en güzeli.

Tasavvuf anlayışına göre, insan yaratılmış varlıkların en güzelidir, bu güzellik onun tanrısal özellik taşımasından dolayıdır.

Cemil: güzel, yüzü güzel olan. Tanrı, nitelik bakımından "en güzel" varlıktır, bu nedenle ona "cemil" denir.

Cemâl: yüz güzelliği, yüz. tasavvufta, insan yüzü tanrı ışığının parladığı yerdir.

Makbûl-i ilâhi: tanrının beğendiği, tanrının onayladığı, sevdiği.

Kevn ile mekân: oluşla oluşun gerçekleştiği yer, oluş eylemiyle evren (daha önce açıklandı, Nesimî'ye bakıla).

Tufeyli: eğreti olan, bu dizede "oluş ve evren insana bağlı eğreti birer varlık olmazdı" anlamı saklı. Tasavvufa göre, yaratılış olayı tanrı'nın kendi güzelliğine olan eğilimi yüzündendir, temel olan insandır, yer, evren insan nedeniyle yaratılmıştır.

Süruri'de vü sevdügi güzelde: Süruri'de ve sevdiği güzelde tanrı erdemiyle görünüş alanına çıkan insandır. İnsanda görünen tanrı'dır, tanrı'nın yüce erdemidir. Burada "fazl/erdem" sözcüğü ile "Hurufilik" denen inanç kurumunun öncüsü "Fazlullah" adlı kişi arasında bağlantı vardır. Ozan, bir insan olan "Fazlullah"ın tanrısal bir görünüş içinde bulunduğunu söylemektedir. Sözlük anlamı bakımından da "Fazlullah" "tanrı erdemi" demektir.

Revânî

Edirnelidir, gerçek adı Şüca'dır. İstanbulda öldü (1524). Çağının güçlü bir ozanı olduğu, saray çevresinde tutulduğu, yaşamın tadını çıkarmayı seven bir yaratılışta bulunduğu kimi kaynaklarda yazılıdır.

Revani'nin şiirlerinde övgü, yergi, alay öğeleri birbirine karışık durumdadır. Kimi şiirlerinde özlü bir söyleyiş, sağlam bir uyum, kimi şiirlerinde de dağınıklık, tutarsızlık vardır. Halk deyimlerine, öz Türkçe sözcüklere önem vermesi, özellikle yergilerinde halk sözleri kullanması dil bakımından ilgiye değer. Şiirleri eski yazmalarda dağınık bir durumdadır.

1- Güzel sevmek gönül çün sana hûdur
Cefâsın çek anun kim sâde-rûdur

2- Hatı erişmeden seyr eyle hüsnün
Tekâsül eyleme gün geceludur

3- Gönül vermişdürür zülfüne zâhid
Kara çullara koyan anı budur

4- Mahabbet meclisinde ay ile gün
Nigâr aşkına iki doludur

5- Revâni buseye ahd etdüginee
Durub ağzında yârı öpmelüdür

Ölçü: *Durub ağzın/da yârı öp/melüdür*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

1- *Güzel sevmek senin alışkanlığındır gönül*
Sıkıntısına katlan onun yüzü pırıl pırıldır

2- *Yüzünde tüy çıkmadan güzelliğini görüver*
Üşenme gün gecelidir

3- *Softa senin saçına gönül vermiş*
Kara çullara bürünmesinin nedeni budur

4- *Karşılıklı oturup söyleşmede ay ile güneş*
Ey güzel senin sevginle iki doludur[1]

5- *Revâni bir öpücük almaya and içtiğine göre*
Sevgili ağzından öpmelidir.

(1) Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Gönül çün sana hudur: gönül çünkü senin alışkanlığındır, senin huyundur.

Çün: çünkü, için, bu yüzden, bu nedenle.

Hatı erişmeden: yüzünde tüy çıkmadan, sakalı bitmeden.

Tekâsül: üşenme, tembellik, işi yavaştan alma.

Kara çullara koyan: kara çullara sokan, kara çul giydiren. Bu dizede "kara çul" softanın giydiği "kara cübbe" anlamındadır.

Nigâr: sevgili

Dolu: içki kabı, kadeh. Türkçe olan bu sözcük, günümüz halk şiirinde de yaygındır.

- II -

1- Nâzeninün nâzı çok ammâ vefâsı az olur
Ey benüm çok sevdüğüm bu ne tükenmez nâz olur

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

2- Gerçi yok sana bedel şive vü nâz eylemede
Derd-ü gam çekmede olmaya benüm de bedelüm

Ölçü: *fâilâtün feilâtün feilâtün feilün*

3- Eline lâle almış yine câmı
Cihandan almağ içün intikamı

Ölçü: *mefâ'ilün mefâilün fa'lün*

(Kaynak: Prof.Dr. Ali Nihad Tarlan, Divan Şiiri, fasikül 4, 1949)

Amrî

XVI.yy.başlarında yaşamıştır, öl.1525 ten sonradır. Yaşamı konusunda, değişik kaynaklarda geçen bilgiler birbirini tutmuyor. Kimilerine göre Fatih ile İkinci Bayezid çağı bilginlerinden şeyhülislam Abdulkerim Efendi'nin satın alıp oğul edindiği bir kimsedir. İyi bir öğrenim görmüş, çağının bilimleriyle ilgilenmiş, bir süre kadılık görevinde bulunmuştur.

Bütün şiirlerinin toplandığı "divan"ı yeni yazılarla basılan Amri'nin önemli yanı kullandığı Türkçe sözcüklerle, halk deyimleridir. Dili yer yer akıcı, yumuşak, söyleyişi kolaydır. Alaya kaçan bir anlatısı vardır. Pek etkili olduğu söylenemez.

- I -

1- Dîde kan oldı vây efendicüğüm
Kandasın kanda hay efendicüğüm

2- Ayağun izidür yüzümde gözüm
Olmışam hâk-i pây efendicüğüm

3- Sen güneşden irak yaşum gibi
Yılduzum düşdi ay efendicüğüm

4- Sînemе dâğ-ı mihnet ise murâd
Cânum üzre kolay efendicüğüm

5- Amri'yem derd ile delindi dilüm
İnlemez bunca nây efendicüğüm

Ölçü: *İnlemez bun/ca nây.efen/dicüğüm*
fâ'ilâtün mefâ'ilün feilün

1- *Gözüm kan oldu vay efendiciğim*
Nerdesin nerde hey efendiciğim

2- *Gözüm, yüzümde, senin ayağının izidir*
Ayağının toprağı olmuşum efendiciğim

3- *Senin gibi güneşten uzak kalınca gözyaşım*
Gibi yıldızım da düştü ey efendiciğim

4- *Dileğin göğsümü yakıp dağlamaksa*
Canım üstünde kolaydır efendiciğim

5- *Amri'yim acı ile gönlüm delindi*
Benim gibi ney bile inlemez efendiciğim...

Dil özellikleri:

Dîde: göz.

Dîde kan oldı: göz kan doldu, gözüm kızardı ağlamaktan.

Kandasın kanda: nerdesin nerde.

Olmışam: olmuşum.

Hâk-i pây: ayak toprağı, ayak altında ezilme, ayak altında kalan toprak.

Dâğ-ı mihnet: üzüntü yarası, acı çektirerek gönülde sarsıntı, yıkım yaratma.

Amri'yem: Amri'yim.

- II -

1- Bir güler yüzlüye virdüm gönlümi
Bir şeker sözlüye virdüm gönlümi

2- N'eyleyem ben gönli gam yiter bana
Bir elâ gözlüye virdüm gönlümi

Ölçü: *Bir güler yüz/lüye virdüm/gönlümi*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Divan, Amri, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1979).

- II -

1- Bir güzel yüzlüye verdim gönlümü
Bir şeker sözlüye verdim gönlümü

2- Ben gönlü ne yapayım kaygı yeter bana
Bir elâ gözlüye verdim gönlümü..

Hatayi, Şah İsmail

İran'da Safevi devletinin kurucularındandır, soyca Türktür. 1486-1520 yılları arasında yaşamıştır. Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'le giriştiği Çaldıran Savaşı'nda yenilmiş, İran'a çekilmiştir.

Hatayi, Şah İsmail'in yazdığı Türkçe şiirlerde kullandığı takma adıdır. Bu Türkçe şiirlerin divan geleneğinde, kimi halk şiiri türündedir. Bütün şiirlerinin konusu tasavvuf, özellikle Ali sevgisidir, Ali ile onun soyundan gelenlere bağlılıktır. Kimi şirleri, anlam bakımından, oldukça derindir. Dili akıcı, söyleyişi etkilidir. Türkçe şiirlerinin toplandığı "divan"ında geçen öz Türkçe sözcükler yalnız yazın değil, dil araştırmaları bakımından önemlidir. Hatayi'nin, Anadolu Türk şiiri üzerinde, özellikle tasavvuf konuları işleyen halk şiirinde etkisi büyüktür. Bu etki halk şiirinde bir çığır niteliğindedir. Yunus Emre'nin derinlemesine etkisi altında kalmasına karşılık özgün buluşları, yönlendirici bir şiir düzeni vardır. Türkçe şiirleri bir "divan"da toplanıp yeni yazılarla da basılmıştır.

1- Dilberâ hüsn-i ruhin gülzâr-i cennet bilmişem
Her ne kim senden gelürse ayn-i rahmet bilmişem

2- Her ne kim cevr-ü cefâ kılsan bu miskin gönlüme
Ben gamından ağrıman bu câna minnet bilmişem

3- Tende cân oldukça gitmen âstânundan senün
Hâk-i pâyın ey sanem başumda devlet bilmişem

4- Her ne kim senden gelürse haste cânum nuş ider
Kahruni râhat senün cevrüni hürmet bilmişem

5- Men Hatâyi bendeyem bir pâdişâh-ı vakte kim
Eşiğinde kulluğun sultanca izzet bilmişem

Ölçü: *Men Hatâyi/bendeyem bir/pâdişâh-ı/vakte kim*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *Ey güzel, yüzünü, güzelliğini cennetin gül bahçesi bildim*
Senden ne gelirse tanrısal yardım, acıma, bağış bildim

2- *Bu uysal gönlüme ne türlü acı çektirsen, sıkıntı salsan*
Ben üzüntüden yakınmam canla başla karşılarım

3- *Gövdede can oldukça kapından gitmem senin*
Ey güzel, ayağının toprağını başımda yücelik bildim

4- *Senden ne gelse bu hasta canım içer*
Baskını esenlik, acı çektirişini saygı bildim

5- *Ey Hatâyi, bir çağın sultanına kulum ki*
Eşiğinde kulluğu sultana bir ululuk bildim.

Dil özellikleri:

Dilberâ: ey güzel, ey sevgili, ey gönül alıcı.

Hüsn-i ruh: yüz güzelliği, görünüş güzelliği.

Gülzâr-ı cennet: cennet güllüğü, cennetin gülbahçesi.

Bilmişem: bildim, bilmiştim.

Ayn-ı rahmet: bağış gibi, bağışın özdeşi, tanrısal yardımın eşi, tanrısal bağışın kaynağı, tanrısal korumanın kökeni. Dizelerin yorumu şöyle: "Ey sevgili, bana senden gelen ister acı, ister tatlı olsun, bence birdir, sevilesidir, sevindiricidir." Burada tasavvuf inançlarından biri olan "tanrıdan ne gelirse güzeldir, iyidir. Gerçekte birlik vardır, ayrılık görünüştedir. Bu nedenle, görünüşte kötü sanılan bir olay, bir nesne bile, tanrı özünden çıktığı için güzeldir, iyidir " sözkonusudur.

Ağrıman: yakınmam, acı duymam, üzüntüye kapılmak, ağrı çekmem.

Pâdişâh-ı vakt: çağın sultanı, dönemin padişahı. Bu sözcükler de tasavvuf kavramlarıdır. Zamanla bağlantılı olmayan, çağları aşarak ölümsüzleşen, ölümsüz olan, tanrısal bir dirim gücü kazanan kimseye tasavvufta "sultan-ı vakt", "pâdişah-i vakt", "ibn-i vakt" bg. denir. Ozanın burada andığı kişi Halife Ali'dir.

1- Biz ezelden tâ ebed meydâne gelmişlerdenüz
Şâh-ı merdân aşkına merdâne gelmişlerdenüz

2- Yazmağa Hak'kın kelâmullah-ı nâtık şerhini
Bu beyanun ilmine Kur'an'a gelmişlerdenüz

3- Gayb-ı mutlak'dan temâşâ-yi ruh-i zibâ için
Bu şahâdet mülkine seyrâna gelmişlerdenüz

4- Kâinâtı suret-i Rahmâna tebdil eylerüz
Ruh-i kuds'ın ruhıyuz insân gelmişlerdenüz

5- Bir muanber turranun küfrine âmenna diyüb
Hak'ka teslim olmışuz imâna gelmişlerdenüz

6- Sâki-i bâki elinden mest olub içmekteyüz
Katre-i mest olmışuz mestâne gelmişlerdenüz

7- Ey Hatâyi iyd-i ekberdür cemâli dilberün
Biz bu iyd-i ekbere kurbâna gelmişlerdenüz

Ölçü: *Biz ezelden/tâ ebed mey/dâne gelmiş/lerdenüz*
fâ'lâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kaynak: Hatayi Divanı, Sadeddin Nüzhet Ergun, 1956. (Kimi sözcükler, dil bakımından, XVI.yy. Türkçesine göre değiştirilmiştir.)

1- Biz yaratılış gününde ölümsüz olup ortaya çıkmışlardanız
"Şâh-ı merdân" aşkına yiğitçe gelmişlerdeniz[1]

2- Tanrı'nın "konuşan tanrı sözü" deyişini açıklamak
İçin, bu bildirinin bilgisiyle Kur'an'a gelmişlerdeniz

3- Görünmez varlıktan, güzel yüzü görebilmek için,
Bu görünüş evrenine gezip görmeye gelmişlerdeniz

4- Evreni tanrı örneğinde dönüştürür, tanrı biçimine sokarız
Kutsal ruhun özüyüz, insan biçimine girenlerdeniz

5- Bir anber kokuşlu saçın dinsizliğine inandık diyerek
Özümüzü tanrı'ya vermiş, inanmışlardanız

6- Ölümsüz içki dağıtıcının elinden içip esrimekteyiz
Esrimiş bir damla olmuşuz esriyip gelmişlerdeniz

7- Ey Hatâyi güzelin yüzü en büyük bayramdır
Biz bu bayarama kurban olmaya gelmişlerdeniz.

(1) Önce, Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Ezelden: varlık türlerinin yaratılış gününden, tanrısal varlık evreninden.

Tâ ebed: sonsuzluğa dek, ölümsüz olarak.

Meydâna gelmek: ortaya çıkmak, var olmak, varlık alanına gelmek. Yokluktan varlığa dönüşmek. Ozan bu dizede, "biz tanrısal evrende vardık, ölümsüz bir evrenden varlık alanına, görünüş alanına çıktık, ölümsüz olarak kalacağız" diyor.

Şâh-ı merdân: erkişiler sultanı, yiğitler şahı. Halife Ali'nin adlarından biri de "Şâh-ı merdân"dır. Savaşta, toplum içinde gösterdiği açık, korkusuz, doğru davranışlardan dolayı, yolunda gidenlerce ona verilen bir san.

Merdâne: erkekçe, yiğitçe, korkusuzca, açık sözlüce, çekinmeksizin.

Hak: Tanrı, doğruluk.

Kelâmullah-ı nâtık: konuşan tanrı sözü, dile gelip anlamı açıklayan tanrı sözü. İnsan. Tasavvûfta insana "konuşan tanrı sözü" anlamında "kelâmullah-ı nâtık" denir.

elâm: söz, kelâmullah: tanrı sözü...

Nâtık: konuşan, söyleyen, açıklayan, bildiren.

Dizelerin yorumu şöyle: biz, insan tanrının konuşn sözüdür, tünrısal bir varlıktır bildirisini açıklamak, anlatmak, bildirmek için Kur'an biçimine bürünerek ortaya çıktık, görünen varlık evrenine geldik. İnsan konuşan tanrı, tanrı konuşan insandır. Bu nedenle, Kur'an tanrı'nın sözüdür, ancak insanı içeren bir bütünlüğü, bir özelliği vardır. İnsan bir Kur'an'dır, Kur'an'da tanrısal söz olması nedeniyle insandır. Bizim varoluşumuzun nedeni tanrı'yı, bu görünen evrende açıklamak, yansıtmaktır.

Şahâdet mülki: görünüş evreni, görünen evren, içinde yaşadığımız somut varlık bütünü.

Gayb-i mutlak: görünmeyen yüce evren, tanrısal evren, duyularla algılanamayan yalnız düşünülebilen evren.

Mutlak: kesin, kuşkusuz, yüce.

Gayb: görünmeyen, bilinmeyen, duyularla algılanamayan.

Temâşâ-yi ruh-i zibâ: güzel yüzü görme, güzel yüzü gözlemle-

me. Tasavvufa göre, evren tanrı güzelliğinin görünüş alanıdır, yansımasıdır. Bu nedenle, insan bu evrene tanrı güzelliğini somut varlıklar üzerinde görmeğe gelmiştir, bu evren tanrı güzelliğini gezip görme yeridir.

Suret-i rahmân: tanrı örneği, tanrı yüzü, tanrı biçimi.

Tebdil: değiştirme, dönüştürme. Ozan, bu dizelerde, "biz görünmeyen tanrı'yı görünür biçime sokarak bu varlık evrenini oluştururuz, tanrıyı bu evrende görürüz" diyor.

Ruh-i kuds: kutsal ruh, tanrısal ruh, varlık evrenini yaratan tanrısal güç.

Ruh-i kudsın ruhıyuz: tanrısal özün özüyüz, tanrı özünde öz olarak varız. Sonradan insan biçimine girerek somut evrende görünür duruma geldik.

Amennâ: inandık.

Muanber turra: anber kokuşlu saç, alına dökülen saç.

Dizenin yorumu: güzelin alnına dökülen, güzelin yüzünün parlaklığı karşısında karanlık bir varlık oluşturarak, inanışın önüne inanmaz gibi dikilen anber kokuşlu bir saçın inanmazlığına inandık. İnanmaz görünerek gerçek inancını gizleyenin özünü anladık. Biz inanmaz gibi görünmeyi de inanmış sayarız. Burada tasavvufla ilgili bir söyleyiş daha var: tasavvufta parlaklık inanmanın, karanlık inanmaz görünmenin simgesidir. Güzelin parlak yüzüne dökülen kara saçı inanmanın karşısına çıkan inanmama olarak niteleniyor. Gerçekte yalnız tanrı vardır, ayrılık görünüştedir. Bu nedenle inanmaz görünmek de tanrısal bir özelliktir.

Hak'ka teslim olmışuz: Tanrı'ya özümüzü vermiş, doğruluğa baş eğmişiz, bağlanmışız.

İmana gelmişlerdenüz: inanmışlardanız.

Sâki-i bâki: içki dağıtan ölümsüz kişi, ölümsüz içki dağıtıcı (ölümsüzlüğüm içki dağıtanın niteliğidir burada, içkinin değil.). Tanrı. Tasavvufta tanrı'ya "sâki-i bâki"de denir.

Katre-i mest: esrimiş damla, tanrısal içkiyle kendinden geçmiş kişi.

İyd-i ekber: en büyük bayram, kurban bayramı. Hacc döneminde Kâ'be'nin çevresinde düzenlenen tören cuma gününe denk gelirse buna "iyd-i ekber/en büyük bayram" ya da "hacc-ı ekber/en büyük hacc" denir.

Babür Şah

Çağatay ozanlarının en başarılılarından biri sayılır, 1483 de Fergana'da doğdu, 1530 da Agra'da öldü. Büyük Hind-Türk İmparatorluğu'nun kurucusudur. Kâbil, Semerkand, Horasan, Buhara, Kandehar ile Hindistan'ın büyük bir bölümünü ele geçirip kurduğu imparatorluk çağının en görkemli devletiydi. Babür Şah, bütün yaşamı savaşlarla geçmesine karşılık, şiire ilgi duymuş, bütün şiirlerinin toplandığı bir "divan"dan başka, Çağatay düzyazısının en başarılı örneği sayılan "Babür-name" adlı yapıtı yazmıştır. Gerek şiirleri, gerekse düzyazıları eski yazılarla da, yeni yazılarla da basılmıştır. Babür Şah'ın şiirinde sevgi, içlilik, duygusal tutum egemendir. Kimi şiirlerinde yer yer derinleşme, kimi şiirlerinde duygusal eğilimlerin ağır bastığı bir genişleme görülür. Şiirlerinde bir bütünlük, bir tutarlılık vardır.

Rübâiler

- 1 -

1- Yâd itmes imiş kişini gurbette kişi
Şâd itmes imiş könglüni mihnette kişi

2- Könglüm bu garibligten şâd olmadı âh
Gurbette sivünmesimiş elbette kişi

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilü fa'ulün fe'ilün*

- 2 -

1- Min nice cefâ vü cevrünge sabr itey
Bir zerre vefâ vü mihr yok sinde nitey

2- Çün başım ayağınga koyarga baramas
Başımni alıb ayağ yetence kitey

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilün fa'ulün fe'ilün*

- 3 -

1- Hüsnüng sıfatni işitüb zâr oldum
Körmey sini ışkınğa giriftâr oldum

2- Sorğıl ki lebinğ firâkı ni hâl itti
Körkil ki közüng hicride bimâr oldum

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ*

- 4 -

1- Her zülfdin ey köngül perişan bolma
Her yüzge hem esr-ü zâr-ü hayrân bolma

2- Min sanga dimen ki terk-i ışk it likin
Andak kılkil songra peşiman bolma

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilün mefâ'ilün fâ*

(Kaynak: Bâbür Şâh'ın Şiirleri, "Milli Tetebbular Mecmuası" ayrı basım, tarihi yok.)

Dörtlükler

- 1 -

1- Kişi kişiyi gurbette anmazmış
Kişi gönlünü sıkıntıda mutlu kılmazmış

2- Gönlüm bu yoksuzluktan dolayı mutlu olmadı
Besbelli ki kişi gurbette sevinmezmiş

- 2 -

1- Senin acına sıkıntına nice katlanayım
Sende bir damla sevgi, yakınlık yok

2- Başımı ayağına koysam bile dileğim olmaz
En iyisi başımı alıp ayağım yettince gideyim.

- 3 -

1- *Güzelliğinin niteliğini işitince düşkün oldum*
Seni görmek için sevgine kapıldım

2- *Sor bak dudağının ayrılığı beni ne duruma düşürdü*
Gözünden uzak kalınca hastalandığımı gör

- 4 -

1- *Ey gönül her saça tutulup yıkılma*
Her yüze tutulma, inleyip kendinden geçme

2- *Ben sana bu sevgiden geç demem*
Önce düşün de sonra sözünden dönme

Dil özellikleri:

Kişini: kişiyi. "Ni" eki "yi" karşılığıdır.

Yâd itmes imiş: anmazmış. İtmes sözcüğü kimi Doğu ağızlarında "itmez" karşılığıdır. Anadolu Türkçesinde "z" sesini Doğu Türkçesinde "s" ile karşılama bir ağız özelliğidir.

Sivünmes: sevinmez, mutlu olmaz, kıvanmaz.

Min: ben (Doğu Türkçesinde "men" biçiminde de söylenir.)

Cevrünge: cevrine (bana çektirdiğin acıya).

Sabr itey: sabr edeyim, katlanayım, dayanayım.

İtey: ideyim, edeyim.

Nitey: nitekim (ne edeyim, ne yapayım bg. anlamlarda da söylenir).

Sinde: sende.

Baramas: varamaz, ulaşamaz, olmaz, gerçekleşmez.

Koyarga: koyarsa, korsa, koysa bile.

Başımni: Başımı.

Ayağ yetence: ayak yettiğince, ayak gittiğince.

Kitey: gideyim, gitsem.

Sıfatni: sıfatını, niteliğini.

Hüsnüng sıfatni: güzelliğinin niteliğini.

İşütüb: işitip, işitince, duyunca.

Işkına: aşkına, sevgine.

Sorğıl: sor, soruver, araştır.

Ni hal itti: ne durume getirdi, ne yaptı.

Lebinğ firakı: dudağının ayrılığı, dudağının özlemi.

Körkil: gör, görüver.

Közüng hicride: gözünden uzak kalınca, gözünden ayrı düşünce.

Giriftâr oldum: tutuldum, yakalandım, kapıldım.

Bimâr oldum: hastalandım, sayrılandım.

Zülfdin: zülüften, saçtan.

Ey köngül: ey gönül.

Yüzge: yüze.

Esr-ü zâr-ü hayrân: tutsak ve ağlayıp inleyen ve kendinden geçen. Tutsak olup ağlayarak kendinden geçen, tutsak olup inleyerek şaşıp kalan.

Bolma: olma (bolmak/olmak).

Min sanga: ben sana.

Dimen ki: demem ki, söylemem ki.

Terk-i ışk: sevgiden geçme (terk-i ışk it/sevgiden geç, sevmeyi bırak).

Andak: önce önden, önceleyin.

Songra: sonra.

Hayreti

Vardar Yenicesi'nde doğmuştur; doğum yılı bilinmiyor. 1534 de gene Vardar Yenicesi'nde ölmüştür.

Bir süre Vezir İbrahim Paşa'nın ilgisini çekmiş, korunmuş, daha yüksek bir göreve getirilmek istenmişse de çağdaşı Hayali Beğ buna engel olmuştur, denir. Bütün şiirlerinin toplandığı büyükçe "divan"ı yeni yazılarla basılmıştır.

Şiirlerinin incelenmesinden, Hayreti'nin, çağına göre başarılı bir ozan olduğu anlaşılmaktadır. Kimi şiirlerinde akıcılık, açıklık, söyleyiş kolaylığı, kimi şiirlerinde yer yer tutukluk görülür. Halk deyimleri, atasözleri, öz Türkçe sözcükler gibi dil varlıkları şiirlerinde önemli bir yer tutar. Çağında birçok ozanı etkilediği, özellikle sevgi konularını işlemede yaşamdan izlenimler aldığı biliniyor.

- I -

1- Öpülse yâr ile yâr olsa dilber
Koculsa râm-ı dil-dâr olsa dilber

2- Söz anlamakda fettân olsa mahbub
Yavuz şûh olsa ayyâr olsa dilber

3- Ne denlü ağlasa zâr olsa âşık
Açılsa gülse gül-zâr olsa dilber

4- Nedür âşıklarun hâlini bilse
Güzel sevse dil-ifgâr olsa dilber

5- Cefâyi az kılsa Hayreti'ye
Sözüm bu kim vefâ-dâr olsa dilber

Ölçü: *Öpülse yâr/ ile yâr ol/sa dilber*
mefâ'ilün mefâilün fe'ulün

1- *Öpülse, seveni sevse güzel*
Koculsa sevene bağlansa güzel

2- *Söz anlamakta gönül çekici olsa sevgili*
Aşırı çapkın olsa, oynatıcı olsa güzel

3- *Aşık ne denli ağlasa inlese*
Öylesine açılsa, gülse, güllük olsa güzel

4- *Sevenlerin durumu nedir bilse*
Güzel sevse gönlü yaralı olsa güzel

5- *Hayreti'ye az acı çektirse*
Diyeceğim bu ki sevişli olsa güzel.

Dil özellikleri:

Yâr ile yâr olsa: seveni sevse, kendisini seveni sevse, yakınlık gösterene yakınlık gösterse, dost ile dost olsa.

Koculsa: sarılıp sarmaşsa, sevenle sarmaş dolaş olsa, sevişse, kucaklaşsa.

Râm-ı dil-dâr: sevgiliye bağlanma, kendisini sevene yakınlık göstermе, güzele bağlı kalma.

Râm: bağlanma, boyun eğme, sözünü dinleme, buyruk altına girme. Türkçede daha çok "ram olmak" biçiminde bir deyim olarak söylenir ki "bağlanmak, boyun eğmek, buyruğu altına girmek" bg. anlamlarındadır.

Fettân: oynak, oyalayıcı, gönül çekici, aldatıcı.

Mahbub: sevgili, sevilen erkek, erkek sevgili. Bayan olursa mahbube denir.

Yavuz şuh: çok çapkın, acımasız çapkın, kolay kolay ele girmeyen çapkın.

Ayyâr: aldatıcı, kandırıcı, tuzağa düşürücü, oynatıp oyalayıcı.

Dil-ifgâr: gönlü yaralı, tutkun, sevmiş, birine gönül vermiş.

Vefâ-dar: yakınlık gösteren, seven, sevişli, yumuşak yürekli, vefâlı.

1- Niçe bir virmeye el vuslat-ı cânân niçe bir
Niçe bir yana firâk âteşine cân niçe bir

2- Niçe bir kan yuda derd ile firâkunda gönül
Niçe bir yaş döke bû dide-i giryân niçe bir

3- Niçe bir bulmay cem'iyyet-i hâtır dil-ü cân
Niçe bir ola saçun gibi perişân niçe bir

4- Niçe bir od urasın cân-ü gönül hırmenine
Niçe bir yaka beni âteş-i hırmân niçe bir

5- Niçe bir yaralaya tiğ-i firâk ile beni
O cefâlar kılıcı âfet-i devrân niçe bir

6- Niçe bir ben ten-i bi-cân gibi pejmürde olam
Eyleye kendüyi ol cân gibi pinhân niçe bir

7- Niçe bir toğmaya âlemde murâdum neemi
Bana göstermeye gün ol meh-i tâbân niçe bir

8- Niçe bir vâdi-i hicrâna düşüp ser-gerdân
Gezesin Hayretiyâ bi-ser-ü sâmân niçe bir

9- Yâr çün kim okumaz mihr-ü vefâ destânın
Niçe bir yazıla bu defter-ü divân niçe bir

Ölçü: *Niçe bir vir/meye el vus/lat-ı cânân/niçe bir*
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: Divan, Dr.Mehmed Çavuşoğlu-M.Ali Tanyeri, 1981).

- II -

1- *Nice bir sevgiliye kavuşma olanağı olmasın nice bir*
Nice bir can ayrılık ateşine yansın nice bir

2- *Nice bir gönül ayrılığınla kan yutsun acı çekerek*
Nice bir yaş döksün bu ağlayan göz nice bir

3- *Nice bir can ve gönül derlenip toparlanmasın*
Nice bir saçın gibi darmadağınık olsun nice bir

4- *Nice bir can ve gönül harmanına ateş dökesin*
Nice bir beni yoksunluk ateşi yaksın nice bir

5- *Nice bir ayrılık kılıcıyla beni yaralasın*
O acılar çektirici o eşsiz güzel nice bir

6- *Nice bir ben cansız gövde gibi darmadağınık olayım*
O da kendini can gibi gizlesin nice bir

7- *Nice bir evrende dileğimin yıldızı doğmasın*
O parlayan ay bana gün göstermesin nice bir

8- *Nice bir üzüntü oylumuna düşüp başı dönmüş*
Olarak gezesin ey Hayreti böyle yoksulca nice bir

9- *Sevgi ve bağlılık destanını sevgili okumaz*
Nice bir bu şiir dergisi yazılsın öyleyse nice bir.

Dil özellikleri:

Nice bir: niceye dek sürecek, daha ne kadar, niceye değin. Hep böyle mi gidecek, hep böyle mi sürecek.

Virmeye el: elvermesin, elverişli olmasın, olanak bulunmasın.

Vuslat-ı cânân: sevgiliye kavuşma, sevgiliyle buluşma.

Firâk ateşi: ayrılık ateşi.

Kan yuda: kan yutsun, kan içsin.

Yaş döke: yaş döksün, ağlasın.

Dide-i giryân: ağlayan göz.

Cem'iyyet-i hâtır: gönülün derlenip toparlanması, kendine gelme; dağınıklıktan kurtulma, mutlu olma.

Urasın: vurasın (od urasın/ ateş dökesin, yakasın).

Cân-ü gönül: can ve gönül.

Perişân: dağınık, düzensiz, mutsuz.

Ateş-i hırmân: umutsuzluk ateşi, üzüntü ateşi.

Hırmen: harman.

Hırmân: umutsuzluk, üzüntü.

Tiğ-i firâk: ayrılık kılıcı.

Afet-i devrân: eşsiz güzel, başa yıkım getiren güzel.

Teni bi-cân: cansız gövde, ölü gövde.

Pejmürde: dağınık, darmadağınık.

Eyleye kendüyi: kendisini eyleye (pinhân/gizli). Dizenin anlamı: kendisini gizlesin.

Meh-i tâbân: parlak ay, parlayan ay (sevgili, güzel) *Vâdi-i hicrân.* ayrılık, oylumu, üzüntü oylumu.

Ser-gerdân: başıdönmüş, kendinden geçmiş.

Biser-i sâmân: yoksul, düşkün, kimsesiz.

Mihr-i vefâ: sevgi ve bağlılık, sevgi ve yakınlık gösterme, acıyıp ilgi gösterme.

Kemalpaşazade

İbn Kemal diye de anılır Tokatlı, ya da Amasyalı olduğu söylenir, doğduğu yıl kesinlikle bilinmiyor; kimi kaynaklar 1469 da doğduğunu bildirir. Ölümü 1534 tedir.

Kemalpaşazade şiirlerinden çok bilgin yanıyla, yaşadığı dönemin bütün bilim dallarıyla ilgilenmesiyle tanınmıştır. İran yazınından, tarihçilerinden çevirileri, kendi yazdığı bilimsel yapıtları yanında şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı vardır; eski yazılarla basılmıştır. Kemalpaşazade birçok devlet görevinde bulunmuş, yüksek aşamalara çıkmıştır. Şiir, düzyazı, çeviri olmak üzere yirmi dolaylarında yapıtı vardır. Şiirlerinde yer yer başarılı söyleyişler, buluşlar varsa da, bütün olarak üstün bir düzeyde değildir.

1- Câm-ı lâ'liyle gönül ayş-i müdâm olsun sana
Ol şarabı bensiz içersen harâm olsun sana

2- Yıllar oldı bir selâm ilè bizi yâd itmedin
Bi-vefâlar çokdurur ammâ selâm olsun sana

3- Serv-ü sûsen kad-ü hatuna kul olsun ko ki tâ
Ne kadar âzâdeler varsa gulâm olsun sana

4- Sâye gibi hâk ol yolunda bir sev-kadun
Ger dilersen Ravza-ı rıdvan makam olsun sana

5- Bi-riyâ taât gerekse gel tarik-i ışka gir
Mutribi vâ'iz idin sâki imâm olsun sana

6- Yidigin hun-i cigerdür içtigin gözyaşları
Bu safâ esbabı ey dil müstedâm olsun sana

Ölçü: *Câm-ı lâ'liy/le gönül ay/şi müdâm ol/sun sana*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- I -

1- *Kızıl dudağının kadehiyle durmadan içesin ey gönül*
O şarabı bensiz içersin sana haram olsun

2- *Yıllar oldu bizi bir selâmla bile anmadın*
Vefasızlar çoktur gene de selâm olsun sana

3- *Selvi, susam, boyuna, saçına kul olsun bırak*
Ne kadar özgür varsa senin kulun olsun

4- *Bir selvi boylunun yolunda gölge gibi yere düş*
İstersen oturduğun yer cennet olsun

5- *İkiyüzlülükten uzak tapınma gerekse aşk yoluna gir*
Çalgıcıyı vaiz edin içki dağıtan da sana imam olsun

6- *Yediğin ciğer kanıdır içtiğin de gözyaşları*
Ey gönül böylesi eğlence nedenleri sürüp gitsin..

Dil özellikleri:

Câm-ı lâ'l: kızıl dudağın kadehi, kızıl şarapla dolu kadeh, sevgilinin dudağı.

Ayş-ı müdâm: durmadan içme, sürekli içme.

Azâde: bağımsız, özgür, kendi başına buyruk.

Gulâm: kul, köle, birinin buyruğu altında bulunan kimse, genç, delikanlı.

Ravza-i rıdvan: cennet, İslam inançlarına göre sekiz cennetten biri, cennet bahçesi.

Bi-riyâ taât: ikiyüzlüce olmayan tapınma, gösteriş için yapılmayan tapınma, gösterişsiz ibadet.

Tarik-ı ışk: aşk yolu.

Mutrib: çalgıcı.

Vâiz: camide halka din konularını açıklamla görevli kimse.

İdin: edin, benimse, yap.

Hun-i ciğer: ciğer kanı.

Safâ esbabi: eğlence nedenleri.

Müstedâm: sürekli, kesintisiz, devamlı.

1- Âlemde gam kişiye demâdem gelir gider
Âdem mi var ki âleme hurrem gelir gider

2- Her kişiye belâ yükini çekdirir felek
Kimdir ki bu cihâna müsellem gelir gider

3- Nergis meger ki bildi vefâsız durur cihân
Bağın yolında gözleri pür-nem gelir gider

4- Göz yum cihândan aç gözüni kendi hâlüne
Sen göz yumub açınca bu âlem gelir gider

5- Gözüm evine hayl-i hayâlin dürür gelen
Kimim var andan özge dahi nem gelir gider

6- Hecrinle haste kûşe-i mihnetde zâr iken
Tenhâ komaz gamın beni herdem gelir gider

7- Cehd it ki hayr ile analar halk adını
Âlemde addır kalan âdem gelir gider[1]

Ölçü: *Alemde/gam kişiye/demâdem ge/lir gider*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

(Kaynak: Kemalpaşazade Divanı, 1312 İstanbul.)

(1) XVI.yy. başlarında, daha çok, "gelür" biçiminde söylenen, yazmalarda da öyle görülen bu sözcük basmada nedense "gelir" diye geçiyor.

- II -

1- *Yeryüzünde üzüntü kişiye sık sık gelir gider*
Bu evrene mutlu gelip mutlu giden insan var mı

2- *Yazgı her kişiye yıkım yükünü çektirir*
Bu evrene gelen giden ondan kurtulamaz

3- *Nergis bu evrenin değer bilmez olduğunu anladı*
Onun için bağ yolunda gözleri yaşlı gelir gider

4- *Evrene önem verme yüzçevir, aç gözüne bak kendine*
Sen göz yumup açıcaya değin çağ gelir geçer

5- *Gözüm evine gelen senin görüntünün kalabalığıdır*
Benim ondan başka yanıma gelin gidecek kimim var

6- *Ayrılığınla hastalanıp sıkıntı köşesinde ağlarken*
Üzüntün beni yalnız bırakmaz boyuna gelir gider

7- *Çalış ki halk adını iyilikle ansın*
İnsan gelir gider dünyada yalnız adı sanı kalır.

Dil özellikleri:

Demâdem: sürekli, ardı arkası kesilmeden, boyuna.

Hurrem: mutlu, kıvançlı, sevinçli, dileğine ermiş.

Müsellem: benimsenmiş, onaylanmış, besbelli, anılmış, bilinen,-tanınmış, ünlü.

Bu dizedeki anlamı: bu dünyaya gelip gittiği bilinen kim varsa sıkıntıdan, yıkımdan, acıdan kurtulamamıştır.

Pür-nem: nem dolu, yaş dolu, çok ıslak.

Hayl-i hayâl: görüntü kalabalığı, hayâl sürüsü.

Hayl: sürü, topluluk, kalabalık.

Kûşe-i mihnet: sıkıntı köşesi, üzüntü köşesi, bir kıyıya çekilip acıya, üzüntüye katlanma. Bu sözcüğün "guşe" biçiminde söylenişi de var.

Usuli

Rumeli'de Yenicevardar yöresindendir. Ölüm yılı 1534 olmasına karşılık doğum yılı bilinmiyor. Bir ara Mısır'a gitmiş, İbrahim Gülşeni ile yakınlık sağlayarak kendini tasavvufa vermiştir. İbrahim Gülşeni'nin ölümünden sonra Rumeli'ye dönmüştür. Usuli'nin yaşamıyla ilgili bilgiler azdır. Bütün yaşamı boyunca Balkan ülkelerinde gezdiği, gönlünün uyarınca gün geçirdiği söylenir.

Usuli tasavvuf konuları başarıyla şiirleştiren, yer yer Seyyid Nesimi'nin etkisi altında kalmasına karşılık, özgün söyleyişi, derin bir düşünce yeteneği olan bir ozandır. Kendinden sonra gelen, tasavvuf konularını işleyen, ozanlar üzerinde etkisi büyüktür, süreklidir. Özellikle Hurufi, Bektaşi ozanları arasında saygınlığı yaygındır. Şiirlerinin toplandığı "divan"ı basılmamıştır.

- I -

Kanı şol gün kim cemâl-i yâr idi eğlencemiz
Devletinde her cihetle var idi eğlencemiz

Mürg-i dil ışk âyetin okurdı bülbüller gibi
Hüsn bağında gül-i gülzâr idi eğlencemiz

Besler idi tatlu dillerle dili tûti gibi
Mısr-ı canda bir şeker-güftâr idi eğlencemiz

Cân-ü dil Musası gark idi tecelli nurine
Tur idi seyrânımız didâr idi eğlencemiz

Sohbetinde yoğ idi ağyardan hergiz melâl
Ey Usuli bir gül-i bi-hâr idi eğlencemiz

Kani şol gün/kim cemâl-i/yâr idi eğ/lencemiz
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *Eğlencemizin sevgilinin güzelliği olduğu gün nerde*
Onun yarattığı mutlulukla her bakımdan kıvançlıydık

2- *Gönül kuşu bülbüller gibi sevgi ayetini okurdu*
Güzellik bağında gül bahçesinin gülü eğlencemizdi

3- *Papağan gibi tatlı dillerle beslerdi gönülü*
Canın Mısır ülkesinde eğlencemiz bir şeker sözlüydü

4- *Can ve gönül Musa'sı tanrının görünen ışığına batmıştı*
Gezdiğimiz yer Tur dağı eğlencemiz sevgilinin yüzüydü

5- *Tatlı tatlı konuşulan toplantında yabancı kaygısı yoktu*
Ey Usuli, eğlencemiz bir dikensiz güldü.

Dil özellikleri:

Cemâl-i yâr: sevgilinin yüzü, şiir dilinde sevgilinin güzelliği anlaıdadır. "Cemâl" sözcüğü yüzle güzellik kavramlarını içeren bir anlamsöylenir. Bu nedenle "cemâl-i yâr" birleşimi "sevgilinin yüzü" anlamıgeldiği gibi "sevgilinin güzelliği" karşılığı da söylenir.

Devlet: mutluluk, ululuk, yücelik. Divan yazınında bu sözcük, daçok, bir kimsenin dilediği mutluluğa ulaşması, ereğine varması karşısöylenir. Kimi yerde yazgı, alınyazısı anlamında geçtiği de görülür.

Her cihetle: her bakımdan, her yönden.

Mürg-i dil: gönül kuşu, gönül.

Ayet: Kur'an'da geçen söz dizilerinin genel adı, tümce. Sözlük amıyla "âyet" gelenek, alışkanlık, belirti, damga, im bg. karşılığıdır. ıraları Kur'an'da geçen her söz dizisinin, tümcenin adı oldu, "kutsal :", "tanrı sözü" anlamında da söylenir.

Mısr-ı can: can Mısr'ı, canın Mısr ülkesi, can yurdu. Mısır sözcüıün gerçek anlamı yurt, ülke'dir, Tevrat'ta geçen Yusuf-Zeliha öykünedeniyle yazın diline bilinen ülkenin adı olarak girdi. Bu dizede iki amı da geçerlidir.

Şeker-güftâr: şeker söyleyişli, tatlı dilli.

Musa: Peygamber Musa

Tecelli nuru: tur dağında, yalvarıp yakarması üzerine, Musa Peyıber'e görünen tanrısal ışık (daha önce açıklandı).

Melâl: üzüntü, acı, gönül kırıklığı.

Gül-i bi-hâr: dikensiz gül.

- II -

1- Âlemde mey-i ışk ile mestâneleriz biz
Tâ'n eyleme zâhid bize divâneleriz biz

2- Dünyâ evini künc-i harâbâta değişmiş
Bir genc-i fenâ talibi virâneleriz biz

3- Aldanmamışız mansab-i câhına cihânun
Dervişleriz sâkin-i virâneleriz biz

4- Çün varlığımız hirmenini ateşe urduk
Bu mezraa-i dehrde bir daneleriz biz

5- Yer yoğ ise mescidde bize gam değil ey dil
Çün mu'tekif-i guşe-i meyhâneleriz biz

6- Bin ziynet ider sözüni pirezen-i dehr
Baş eğmeziz ol kahbeye merdâneleriz biz

Ölçü: *Çün varlı/ğımız hırme/nini âte/şe urduk*
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün

(Kaynak: Abdülbaki Gölpınarlı, Nesimi, Usuli. Ruhi, 19
İz. AGY. s.238)

- II -

1- Biz, evrende, aşk şarabıyle esrimişleriz
Ey softa bizi suçlama kendimizde değiliz biz

2- Dünya evini meyhane köşesine değişmiş
Yoklık gömüsünü isteyen yıkıntılarız biz

3- Yeryüzünün görevle yükselen aşamasına aldanmayız
Bir varlığa, gösterişe değer vermeyen, yıkıntılarda oturanlarız

4- Varlığımızın harmanını yaktık
Bu evren tarlasında bir taneyiz biz

5- Ey gönül camide bize yer yoksa üzülecek ne var
Biz meyhane köşesinde yalnızlığa çekilmişleriz

6- Bu kocalmış evren kendini ne denli süslerse süslesin
Biz erkişileriz bu dönek kadına baş eğmeyiz.

Dil özellikleri:

Mestâne: esrik, esrimiş, sarhoş, kendinden geçmiş.

Mey-i aşk: aşk şarabı. Tasavvufta, sevginin, sevgilinin güzelliği karşısında kendinden geçiş, derin bir coşkuya kapılma.

Künc-i harâbât: meyhâne köşesi, meyhane bucağı.

Genc-i fenâ: yokluk gömüsü, yokluk hazinesi, gelip geçici varlık, kalıcı olmayan varlık.

Talib: dileyen, isteyen, uman, bekleyen, tasavvufta bir sevginin, bir sevgilin ardınca giden, "tarikat" denen kuruluşa girmek isteyen, istekli, eğilimli.

Virâne: yıkıntı, ıssız yer, yokluk ülkesi, kalıcı olmayan yer.

Mansab-ı câh: görev aşaması, görev yeri, görevde yükselme dayanağı. Bu dizede gösteriş, varlıkla, bulunduğu görev aşamasıyla övünme. Toplumda, görev bakımından, yüksek yer.

Derviş: görünüşe, gösterişe, yeryüzü varlığına önem vermeyen, alçakgönüllülüğü, kendi başına buyruk yaşamayı, gönül bilgisini seven kimse, kendini tasavvufa vermiş kimse.

Sâkin-i virâne: ıssız yerde oturan, yıkıntılar arasında yaşayan, görünüşe, gösterişe değer vermeyen.

Hirmen: harman, ekin savrulan yer.

Mezraa-i dehr: evren tarlası, yeryüzü tarlası, yeryüzünün tarım yeri, ekin ekip biçme yeri. İslam dinine göre yeryüzü öteevrenin (ahretin) tarlasıdır, kişi yeryüzünde ne ekerse (ne yaparsa) onu biçer (onun karşılığını görür).

Mu'tekif: kendi başına yaşayan, kıyıya çekilmiş, topluluktan uzak kalmış, ıssız yerde yaşayan.

Mu'tekif-i guşe-i meyhâne: meyhane köşesinde kendi başına yaşayan, yalnızlığa çekilen.

Pirezen-i dehr: evrenin kocalmışı, evren kocakarısı, evrenin yaşlı kadını, kocalmış evren, çağı geçmiş dünya. Bunamış kocakarı.

Merdâne: erkişi, erkekçe davranan, yiğitçe davranan.

Zâtî

Balıkesirlidir, sonradan gelip İstanbul'a yerleşmiş, yaşamını "remmal"denen bir türlü fala bakmakla, alınyazılarını okuyup yıldızların devinimlerinden anlam çıkarmakla kazanmaya çalışmıştı. Oldukça yoksul, sıkıntılı bir yaşam sürmüş, Bayazıt camii yanında, Fatih'te Sofular yöresinde açtığı ufak dükkanında geçimini sağlama olanakları aramıştı. Türk divan yazısında, nicelik bakımından, en çok şiir söyleyen Zati'nin kalın bir divan'ı vardır. Şiirlerin çokluğuna karşılık derinliği, özgünlüğü azdır. Dili yer yer akıcı, yer yer buruktur. Şiirlerinde, sevgi konularının ağır bastığı, dağınık, düzensiz bir yaşamdan yakınmaların geniş yer tuttuğu görülür. İstanbul Türkçesinin şiir dili olarak kullanılmasında, Bâki'nin yetişmesinde önemli etkisi vardır.

1- Yakdı bağrum lâle-veş kâr itdi hicrânun bana
Dahi neyler bilmezem şol zahm-i peykânun bna

2- Her seher feryâd idüb bülbül gibi zâr ağlaram
Gül gibi n'eyçün güler şol şûh-i handânun bana

3- Gamzen okı sinemi mecruh idelden hecr ile
Ey tabibüm ne acib derd oldı dermânun bana

4- Dostum hâlüm göreп rahm idüb ağlar zâr zâr
Sen dahi rahm eyle ger var ise dermânun bana

5- Buse cerr itmek diler Zâti lebünden ey sanem
Ger atâ kılsan demidür lütf-ü ihsanun bana.

Ölçü: *Yakdı bağrum/lâle-veş kâr/itdi hicrâ/nun bana*
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1- *Yaktı bağrımı lale gibi dokundu bana ayrılığın*
Şu okunun yarası bana daha neler edecek bilmem

2- *Her sabah çığlığı basar bülbül gibi ağlarım*
O güler yüzlü çapkın bana neden gülüyor

3- *Süzgün bakışının oku ayrılıkla gönlümü yaralayalı*
Ey tabibim şaşılası bir dert oldu bana senin dermanın

4- *Ey dostum durumumu gören bana üzülür ağlar*
Gücün varsa, elinden gelirse, sen de bana acı

5- *Ey sevgili Zâti dudağından bir öpücük ister*
Verirsen ver, bağışlama zamanıdır şimdi.

Dil özellikleri:

Kâr itdi: dokundu, etkiledi.

Lâle-veş: Lâle gibi.

Hicrân: ayrılık acısı, ayrılık üzüntüsü, ayrılık.

Zahm-ı peykân: temren yarası, okun ucundaki eğik demirin açtığı yara.

N'eyçün: ne için, niçin.

Şûh-i handân: güler yüzlü çapkın.

Handân: gülen, güler yüzlü, sevimli.

Şuh: çapkın, oynak, gönül alıcı.

Şol: şu, o.

İdelden: edeliden, ettiğinden beri.

Zâr zâr: acı acı, üzüntülü üzüntülü. *Cerr itmek:* toplamak, almak.

Lütf-ü ihsan: bağış, karşılık beklemeden bir nesne verme, yardım.

Ata kılmak: vermek.

Sanem: put, şür dilinde sevgili, güzel.

- II -

1- Bu âşiyân-ı dehre sanman karâra geldüm
Murg-i fezâ-yi kudsem bunda şikâra geldüm

2- Ma'bud-ı bî-zevâle kullukdurur murâdum
Sanman bu deyre seyr-i nakş-ü nigâra geldüm

3- Ol fahr-i cümle âlem dünyaya didi mezra
Niçün turam ben epsem tahsil-ü kâra geldüm

4- Ey şeyh-i şehr-i safvet iksir-i himmet ile
Bu kalbüm eyle hâlis sâhib-ayara geldüm

5- Mülk-i vücûd dirler gâyet mahall-i tahsil
Zâti yem-i ademden ben bir kenara geldüm.

Ölçü: *Bu âşi/yân-i dehre/sanman ka/râra geldüm*
mef'ulü fâilâtün mef'ulü fâilâtün

- II -

1- *Bu yeryüzü yuvasına oturmaya geldim sanmayın*
Ben kutsal uzayın kuşuyum avlanmaya geldim

2- *Sonsuz tanrıya kulluk etmektir dileğim*
Bu manastıra resim, süs görmeye geldim sanmayın

3- *Bütün evrenin övüncü yeryüzüne tarla dedi*
Neden susayım ürün toplamaya, çıkar sağlamaya geldim

4- *Ey arınmışlık ilinin önderi emeğinin iksiriyle*
Gönlümü arındır ölçü ustasına geldim

5- *Varlık ülkesi ürün toplama yeridir derler*
Zâti, yokluk denizinden çıkıp kıyıya geldim.

Dil özellikleri:

Aşiyân-ı dehr: evren yuvası, evren denen konaklama yeri, yeryüzü denen ev, dünya konağı.

Murg-i fezâ-yi kuds: kutsal uzayın kuşu, tanrısal evrenin kuşu, kutsal ruh. İnsan ruhu, tanrı'nın balçıktan yaratılan Adem'e üflediği kutsal soluktur, İslam dinine göre. Bundan dolayı insanın görünmeyen varlığı, ruhu kutsal sayılır. Ozan, "ben tanrısal ülkeden gelen bir kuşum, yeryüzünde avlanmak, eğlenmektir işim" diyor.

Ma'bud-i bî-zevâl: ölümsüz, sonu olmayan tanrı.

Bi-zevâl: batmayan, yokolmayan, sonsuz, ölümsüz.

Deyr: manastır, kilise. Bu dizede evren, yeryüzü, dünya bg. anlamında.

Nakş-ü nigâr: resim-süs. İslam dininde resim yasaktır, oysa manastırlarda, kiliselerde duvarları, tavanları kutsal sayılan varlıkların resimleriyle süsleme doğal sayılır, inançlara uygun görülür. Ozan, yeryüzünü içi resimlerle bezenmiş manastıra benzetiyor.

Fahr-i cümle-âlem: İslam dininde Peygamber Muhammed'e evrenin övündüğü varlık, evrenin övüncü anlamında "fahr-i âlem" denir.

Mezra: İslam inançlarına görea, yeryüzü bir tarladır. İnsanların ondan yararlanmaları, ekip biçmeleri, ürün almaları gerekir. Ancak, tanrı buyruklarını yerine getirme, yapılan işlerin, öteevrende (ahrette) karşılığını görme de var. İyilik eden de, kötülük eden de karşılığını görecek, kişi ektiğini biçecek. Mezra sözcüğünün gerçek anlamı "ekin ekilen yer" demektedir.

Epsem: suskun, sessz, konuşmayan.

Şeyh-i şehr-i safvet: arınmışlık ilinin önderi, şeyhi.

Safvet: arınmışlık, gönül temizliği, gönülde kötülük, eğrilik, yalan olmama durumu.

İksir-i himmet: emek iksiri, çalışıp çabalama iksiri.

İksir: Ortaçağda, madenden altın çıkarmaya yaradığı söylenen bir nesne (daha önceki açıklamalara bak.).

Mülk-i vücud: varlık ülkesi, evren, yeryüzü, dünya.

Yem-i adem: yokluk denizi, insanların yaratılışlarından önceki durum.

1- Seni bana melâhatde nazîri yok demişlerdi
Benüm çok sevdigüm didüklerince var imişsin sen

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*

*

2- Âb-ı hayvân olsa sensüz mey gönül meyl eylemez
Yârsuz âşık hayât-ı câvidâni neylesün

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

*

3- Kıl gözlerünün câmların pâk-ü mücellâ
İt sâni'i mir'ât-ı vücudunda temâşâ

4- Dil böyle muhit olur iken çarh-i muhiti
İnsâna yiridür disecler âlem-i kübrâ

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün*

*

5- Kametün cy bustân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdür düşmez zemine sâyesi

6- Yusufi gerçi görenler ellerini kesdiler
Gün yüzün gördü senün şakk oldı bedrün âyesi

Ölçü: *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

(Kaynak: Divan, Sl. Kt. Fat. 3824 TY.)

1- *Güzellikte, seni benzeri yok demişlerdi bana*
Ey benim çok sevdiğim, dediklerince varmışsın..

*

2- *Şarap bengisu da olsa, sensiz gönül istemez onu*
Sevgilisi olmayan aşık ölümsüz yaşamı neylesin..

*

3- *Gözlerinin camlarını pırıl pırıl eyle de*
Evreni yaratanı kendi gövdenin aynasında gör

4- *Gönül evreni böylesine kuşatıp içerirken*
İnsana en yüce evren dense yeridir

*

5- *Ey tanrısal evren bahçesinin süsü olan, senin boyun*
Işıktan bir servi olduğu için gölgesi yere düşmez

6- *Yusuf'u görenler ellerini kestiler*
Ay senin gün yüzünü görünce ikiye ayrıldı[1]

(1) Önce Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Melâhat: güzelliklik, tatlılık, yüz güzelliği.

Naziri: benzeri, bezeşiği, eşi, dengi.

Âb-i hayvan: bengisu, ölümsüzlük suyu, dirim suyu.

Hayât-i câvidân: ölümsüzlük, sonsuz yaşam.

Câm: cam (genellikle kadeh anlamında söylenen "câm" sözcüğü, burada bilinen "cam" karşılığıdır. Gözünün camlarını iyice sil, parlat ki gövdenin aynasında, kendi varlığında tanrı'yı göresin. Tasavvuf anlayışına göre, ermiş, gönül bilgisiyle olgunluğa ulaşmış kimse, kendi varlığında tanrı'yı görür.)

Mir'ât-ı vücud: gövdenin aynası, kişini, kendi varlığının, aynası, gövde aynası.

Temâşâ: görme, gözlemleme, gözlem.

Sâni: yaratıcı, yaratan, tanrı.

Muhit: kuşatan, çevreleyen, içeren, saran.

Çarh-i muhit: dünyayı kuşatan büyük evren, varlık evreninin bütünü (gönül, öylesine engindir ki, dünyayı kuşatan evren bütününü de içerir, kuşatır. Bundan dolayı insanı, en büyük evren, en yüce evren dense yeridir).

Bustan-ı lâmekân: tanrısal evrenin bahçesi (İslam inançlarına göre, tanrı için "mekân/yer" kavramı geçerli değildir, tanrı belli bir yerle/-mekânla sınırlı değildir, bu nedenle onun için lâ-mekân/ yer-ötesi kavramı söylenir. Ozan burada, ey sevgili Muhammed, senin boyun tanrısal evrenin süsüdür, ışıktandır, bu yüzden gölgen yere düşmüyor, ışığın gölgesi olmaz. Gene İslam inançlarına göre Muhammed'in gölgesi yere düşmezmiş.)

Şakk: yarılma, ikiye ayrılma. (Mısırlı kadınlar, Yusuf'un güzelliği karşısında, elma soyarken ellerini kesmişler. Muhammed de elinin aya doğru uzatınca ay ikiye bölünmüş. Ozan, bu iki din olayı arasında bir bağlantı kurarak, Muhammed'in daha üstün bir nitelik taşıdığını dile getirmek istiyor.)

Bedr: ay, dolunay

Aye: el ayası.

Nazmi, Edirneli

Edirne'de doğdu, doğum yılı bilinmiyor, 1555 dolaylarında öldüğü sanılır. Yavuz Selim'in, Kanuni Süleyman'ın savaşlarına "silahtar" olarak katıldı. Aşağı yukarı ellibin ikiliği (beyiti) içeren büyük bir "divan"ı vardır. Şirlerinde çağının önemli olayları, yaşam izlenimleri, toplum düzeni, kişiler arasındaki karşılıklı ilişkiler geniş bir yer tutar. Edirneli Nazmi'nin başlıca özelliği, öz Türkçe şiirler yazması, bunlara "Türki-i basit" adını vererek Türk dili tarihi bakımından önemli bir kaynak olmasıdır. Kimi araştırıcılarca "Türki-i basit"de denen bu şiirlerde yabancı sözcük yoktur, kullanılan ölçü "aruz"dur. Buna karşın şiirde sağlıklı bir uyum bulunur. Bütün divan ozanlarının çok ağır, ağdalı bir dil kullandıkları dönemde, Edirneli Nazmi'nin öz Türkçeyi şiir dili durumuna getirmesi yazın alanında önemli bir olaydır.

- I -

1- Gönül her çağ ele ayağ alalum
İçüb bir hoş geçüb şence olalum

2- İçüb yindek geçüb uş kendümüzden
Yine her yana âvâze salalum

3- Gülüb açılmağa gül gibi her çağ
Gelin güllüğe toğru açılalum

4- Göze göz sevgü odına düşelüm
Anunla pes yanalum yakılalum

5- Geçüb Nazmi bu varlıkdan gel imdi
Varalum yokluğa bir yol bulalum[1]

Ölçü: *Gönül herçağ/ele âyağ/alâlum*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(1) Edirneli Nazmi'nin dilinin güzelliği nedeniyle aldığımız iki şiirini günümüz Türkçesine aktarma gereği duymadık, söyleyişi öylesine açıktır.

- II -

1- Nice bir dünya kaygusında kalam
Nice bir başıma gavgalar alam

2- Nice bir dünyaya gönül virüb âh
Düşüb kaygu denizi içre kalam

3- Olamı ol ki gönül çalgusını
Gönül hoşluğı birle yine çalam

4- O çağlar kanı şenlik türkisiyle
Yine her yanaya âvâze salam

5- Başımda yazu imiş Nazmi ol kim
Güzeller sevgüsi birle kocalam

Ölçü: *Güzeller sev/güsi birle/kocalam*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Köprülüzade Mahmud Fuad, Divân-i Türki-i Basit, 1928.)

Dil özellikleri:

- I -

Ayağ: kadeh, içki içilen kap, bardak.

Her çağ: her gün, her zaman, her saat.

Hoş geçüb şence olalum: iyi gün geçirip sevinçli olalım.

Yindek: hep, boyuna, sürekli olarak.

Uş: böylece, bu yolla, işte.

Avâze salalum: bağırıp çağıralım.

Pes: artık, böylece.

*

- II -

Nice bir: niye böyle, neden böyle, daha ne kadar.

Kalam: kalayım.

Alam: alayım. Neden böyle dünya kaygısını çekeyim, neden başıma gavgalar alayım.

İçre kalam: içinde kalayım.

Gönül hoşluğı birle yine çalam: Gönül hoşluğu ile yine çalayım.

Ola mı ol ki: öyle olabilir mi, öyle bir gün gelir mi, öyle olur mu, o olur mu.

Birle kocalam: ile kocalayım, yaşlanayım.

Fuzûlî

Bağdatlıdır, doğum yılı kesinlikle bilinmiyorsa da kimi kaynaklar 1485 ile 1495 arasında bir yıl ileri sürerler. Ölümü 1556 dadır.

Fuzûlî medrese öğrenimi görmüş, çağının bütün bilimlerine ilgi duymuş, özellikle tasavvuf konularını en ince ayrıntılarına değin incelemiş, işlemiştir. Ali'ye bağlılığı nedeniyle "şii mezhebi"nden olduğu söylenir. Şiirlerinde şii olduğunu açığa vuran pek çok belirti vardır. Şah İsmail'in Bağdat dolaylarını ele geçirmesi üzerine ona sunduğu "Beng-ü Bâde" adlı ufak yapıtı, Bağdat'ın Safevi valisi İbrahim Han'ın onu koruması, Kerbela olayıyla ilgili içli, dokunaklı ağıtları onun Ali ile çocuklarına olan derin sevgisinin kanıtlarıdır.

Fuzûlî'nin şiiri bir duyuş, bir duygu ürünüdür. Genel konu sevgi (aşk)dir. İnsandan tanrı'ya yükselen, tanrı'dan insana inen çalkantılı, derinlere varan bir sevgi. Dili Arapça, Farsça sözcüklerden oluşan bir karışımdır. Buna karşın söyleyişi etkili, akıcı, sezgileri derindir. Şiirinde uyumu sağlayan başlıca etken sestir, kavramların benzerliğinden kaynaklanan, söz oyunlarına çok elverişli olan bir ses. Fuzûlî en çok Ali Şir Nevai ile İran ozanı Hafız'ın etkisi altında kalmış, yer yer Necati'den esinlenmiştir. Kendinden sonra gelenler üzerindeki etkisiyse süreklidir, büyüktür. Arapça, Farsça, Türkçe (Osmanlıca) olmak üzere üç ayrı dilde şiir söylemiş birer "divan" düzenlemiştir. Yapıtları arasında en yaygını bir Arap halk öyküsünden kaynaklanan "Leylâ ile Mecnun"dur. "Divan"ı, "Leylâ ile Mecnun"u ile birkaç yapıtı basılmıştır.

1- Ey melek-sîmâ ki senden özge hayrandur sana
Hak bilür insan dimez her kim ki insandur sana

2- Virmeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidân
Zinde-i câvid ana dirler ki kurbandur sana

3- Alemi pervâne-i şem'-i cemâlün kıldı ışk
Cân-ı âlemsün fidâ her lâhza bin candur sana

4- Aşıka şevkınla can virmek igen âsân degül
Çün Mesih-i vaktsın can virmek âsândur sana

5- Çıkma yârum giceler ağyâr ta'nından sakın
Sen meh-i eve-i melâhatsun bu noksandur sana

6- Pâdşâhum zulm idüb âşık seni zâlim dimiş
Hûb-rulardan yaman gelmez bu bühtandur sana

7- Ey Fuzuli hub-rulardan tegafüldür yaman
Ger cefâ gelse hem anlardan ki ihsandur sana

Ölçü: *Virmeyen câ/nın sana bul/maz hayât-i/câvidân*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *Ey melek yüzlü senden başka kim varsa hayrandır sana*
Tanrı bilir doğrusunu insan olan sana insan demez

2- *Sana canını vermeyen ölümsüzlüğe ulaşamaz*
Ölümsüz sana kurban olana derler ancak

3- *Aşk, evreni yüzünün ışığına yanan kelebeğe döndürdü*
Evrenin canısın her an yoluna bin can konur

4- *Aşıka özleminle can vermek pek kolay değil*
Ancak sen çağın İsa'sısın diriltmek kolaydır sence

5- *Ey sevgili gece dışarı çıkma el kınamasından sakın*
Sen güzellik göğünde ay'sın sana yaraşmaz bu

6- *Sultanım, aşık haksızlık edip sana acımasız demiş*
Güzel yüzlülerden kötülük gelmez, bu yalandır

7- *Ey Fuzuli güzel yüzlülerden yüz çevirmek acıdır*
Onlardan gelen üzüntü bile güzel bir bağıştır sana.

Dil özellikleri:

Melek-sîmâ: melek yüzlü, çok güzel, sevgili.

Özge: başka, ayrı. Senden özge: senden başkası.

Hak bilür: Tanrı bilir, doğrusu.

İnsan dimez her kim ki insandur sana: insan olan sana insan diyemez, sen insanüstü bir varlıksın, yücesin. Bu dizede iki anlam var, biri: Sen insanüstü bir varlık olduğundan, yüceliğinden dolayı insana benzemiyorsun, meleksin tanrısalsın. İkincisi: insan olan, hayvan olmayan, sana insan diyemez. İkinci anlamda, güzelin değerini bilmeyeni yerme, aşağılama var.

Hayât-i câvid: sonsuz yaşam, sonsuz dirilik, ölümsüzlük, ölümsüz diri.

Pervâne-i şem'-i cemâl: güzellik ışığının kelebeği, güzellik ışığı çevresinde uçan kelebek.

Fidâ: feda, adak, kendini adama, özveri.

İgen: pek, çok.

Asân: kolay (İgen âsân değil: pek kolay değil.)

Mesih-i vakt: çağın İsa'sı, dönemin İsa'sı. İsa Peygamberin ölüleri diriltiği inancı nedeniyle sevgiliye böyle nitelik veriliyor.

Meh-i evc-i melâhat: güzellik göğünün en yüksek yerinde, doruğunda bulunan ay.

Hûb-ru: güzel yüzlü, güzel, sevgili.

Bühtan: gereksiz yere suçlama, suç yükleme, yalan.

1- Gönül tâ var elünde câm-i mey tesbihe el urma
Namâz ehline uyma anlarınla durma oturma

2- Eğilüb secdeye salma feragat tacını başdan
Vuzu suyı bile râhat uykusu gözden uçurma

3- Sakın pâ-mâl olursun bûryâ tek mescide varma
Eger nâçâr girsen onda minber gibi çok durma

4- Müezzin nâlesin alma kulağa düşme teşvişe
Cehennem kapusın açdurma vâizden haber sorma

5- Cemâat izdihâmı mescide saldı kudûretler
Kudûret üzre lütfit bir kuduret hem sen arturma

6- Hatibin sanma sâdık müftinün kavline fi'l itme
İmâmın sanma âkıl ihtiyârun ana dabşurma

7- Fuzûlî behre virmez tâat-i nâkıs nedür cehdün
Kerem kıl zerkı tâat sûretinde hadden aşurma

Ölçü: *Gönül tâ van/elünde câ/m-i mey tesbi/he el urma*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1- *Ey gönül elinde şarap kadehi varken tesbihe el sürme*
Namaz kılana uyma onlarla durma oturma

2- *Secdeye eğilipte esenlik tacını başından düşürme*
Abdest suyuyla gözden uykuyu uçurup inciinme

3- *Hasır gibi ayak altında kalırsın mescide gitme*
Elinde olmadan girersen minber gibi çok durma

4- *Müezzin sesi dinleyip de içine kuşku düşürme*
Vaizden haber sorup cehennem kapısını açtırma

5- *Cemaat kalabalığı mescide soğuklıklar saldı*
Soğuklık üstüne soğuklık katma sen de

6- *Hatibi doğru sanma, müftünün sözüne uyma,*
İmamı akıllı sanıp da ona bağlanma

7- *Ey Fuzuli ne uğraşırsın eksik ibadetten yarar gelmez*
İkiyüzlülüğü ibadet gibi göstermede çok ileri gitme..

Dil özellikleri:

Gönül tâ var elünde: ey gönül elinde varken, elinde dururken, eline geçirmişken, bulmuşken.

Câm-ı mey: şarap bardağı, kadeh.

Tesbihe el urma: tesbihe el sürme, tesbihi tutma.

Tesbih: tanrı adını anmak için, zeytin çekirdeği ya da ona yakın büyüklükte, tanelerden oluşan, en küçüğü 33, en büyüğü 99 taneli, ipliğe geçirilmiş dizi. Kimi tarikatlarda bin bir tanelisi de vardır. Tesbih sözcüğünün kök anlamı "anmak, saygı göstermek, övmek"tir.

Namaz ehli: namaz kılan, namaz kılanlar. İslam dininin özüne değil de görünüşüne yönelik biçime bağlanan, dinin gerçeğine uymayan kimseleri yerme sözkonusudur bu dizede.

Eğilüb secdeye: öne doğru eğilerek, yüzünü yere koyarak.

Feragat tacı: esenlik tacı, gönül açıklığının sağladığı yücelik, olgunluk.

Salma... başdan: baştan düşürme.

*Vuzu'suyı: a*bdest almada kullanılan su, abdest suyu.

Râhat yukusu: rahat uykusu, dinlendirici uyku.

Pâ-mâl: ayak altı, ayak altında. *Pâ-mâl olmak:* ayak altında kalmak, alçalmak, soysuzlaşmak, yıpranmak, değerden düşmek.

Buryâ: hasır, üstünde oturulan yaygı, yer örtüsü.

Nâ-çâr: elinde olmadan, çaresiz.

Mescid: secde edilen yer, namaz kılınan yer, câmi.

Teşviş: düşüncede karışıklık, kuşkuya kapılma, doğruluktan ayrılma, anlam bulanıklığı.

Düşme teşvişe: kuşkuya kapılma, anlam bulanıklığıyla şaşırıp kalma, şaşkınlık gösterme.

Müezzin nâlesi: müezzin sesi, ezan, tapınmaya çağrı sesi.

Vâiz: din konularında açıklama yapan, bilgi veren, camide halka dini öğreten kimse.

Cemâat: topluluk, namaz kılmak için camide toplanan halk. Bir dine bağlananların oluşturduğu inanç topluluğu...

İzdihâm: kalabalık, sıkışıklık.

Kudûret: soğukluk, katılık, bıkkınlık, usandırıcılık. sevilmeyen, istenmeyen bir kimsenin, bir nesnenin ortada bulunması sonucu doğan ağırlık, sıkıntı, iç darlığı.

Hatib: camide, belli günlerde, din konularında konuşma yapan görevli, din söylevcisi, hutbe okuyan kimse.

Müfti: din sorunlarını açıklamakla, yorumlamakla görevli yetkili, bir yörenin en yetkili din görevlisi.

Fi'l itme: davranma, eylemde bulunma, uyma.

Kavline: sözüne. Dizenin yorumu: dini öz değil de gösteriş, biçim olarak anlayan yetkililerin, görevlilerin sözüne uyma, onları doğru, gerçek yolda sanıp aldanma, dinin özünü, gerçeğini kavra, görünüşe bakma.

İmam: namaz kıldırmakla görevli kimse.

Sâdık: doğru, bağlı, sözünde duran, doğru yolda olan.

Dabşurmak: vermek, sunmak, teslim etmek.

İhtiyâr: istem, kendini yönetme yeteneği.

Akıl: akıllı, uslu, ne yaptığını bilen, yaptığının bilincine varan.

Tâat-ı nâkıs: eksik ibadet, gerçek olmayan din eylemi, gösteriş olsun diye yapılan din görevi.

Zerk: ikiyüzlülük, gösteriş olsun diye iş yapma, yaptığına inanmayıp başkalarına iyi görünme.

- III -

1- Gördüm ol horşîd hüsnin ihtiyârum kalmadı
Sâye tek bir yirde durmağa karârum kalmadı

2- Bir gün olmaz tal'atın görmek müyesser âh kim
Zerrece ol gün yanında i'tibârum kalmadı

3- Pâk kıldı za'l-ı tenden levh-i dehr âyinesin
Eyle mahv oldum ki bir zerre gubârum kalmadı

4- Gam güni hem-demlerüm gark oldılar göz yaşına
Silmege göz yaşumı bir gam-güsârum kalmadı

5- Rûzgârum hoş geçerdi âh kim devrân dönüb
Oldı ahvâlüm harâb-u rüzgârum kalmadı

6- Râh-ı ışk içre bana ancak fenâ maksud idi
Şükr kim maksuda yetdüm intizârum kalmadı

7- Ey Fuzûlî il kamu ağyârum oldı yâr içün
Sûz-i dilden gayrı bir dil-sûz yârum kalmadı

Ölçü: *Ey Fuzûlî/il kamu ağ/yârum oldı/yâr içün*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *O güneş gibi yüzünü görünce kendimden geçtim*
Gölge gibi bir yerde duracak gücüm kalmadı

2- *Yüzünün parlaklığını görme kolaylığı bulamadım*
Bir gün bile, o güneşin yanında değerim kalmadı

3- *Dünya levhası, aynasını gövde güçsüzlüğünden arıttı*
Öylesine yok oldum ki bir tozum bile kalmadı

4- *Üzüntü günü arkadaşlarım göz yaşında boğuldu*
Gözyaşımı silecek bir dert ortağım kalmadı

5- *Çağım güzel geçerdi ne yazık ki yazgı değişti*
Durumum bozuldu, çağım, yazgım kalmadı

6- *Aşk yolunda ereğim yok olmaktı benim*
Çok şükür ereğime vardım beklememe gerek kalmadı

7- *Ey Fuzûlî bütün il bana yabancı oldu, dost diye*
Gönül yanışından başka içi yanan kimsem kalmadı.

Dil özellikleri:

İhtiyâr: istem, güç, erk. Bu dizede kendini tutma, ayakta durma gücü anlamındadır.

İhtiyârum kalmadı: kendimden geçtim, ayakta duracak gücüm yok, yıkıldım.

Horşîd hüsnin: güneş gibi yüzünü, yüzünün güneşini.

Kararum kalmadı: gücüm kalmadı, dengem bozuldu, sarsıldım.

Müyesser: kolaylık, olanak, bir işin olmasını sağlayan neden. Sözcüğün kökeni Arapça "yüsr"dür ki kolaylık, varlıklılık, esenlik, iç açıklığı bg. anlamlara gelir. Osmanlıcada "müyesser" sözcüğü, daha çok, bir işin, bir isteğin gerçekleşmesi için bulunan uygunluk, olanak karşılığıdır. Bunu "nasib" anlamında söyleyenler de var. "Müyesser olmadı/nasib olmadı" deyiminde görüldü gibi.

Tal'at: parlaklık, güneşin doğuşunda evrene yayılan aydınlık, gün ışığı.

Za'f-ı ten: gövde güçsüzlüğü, gövde arıklığı, gövdenin yarattığı engel. Arap yazılarında, değişik bir yazış biçimiyle, "Za'f-ı ten" bileşimi "gövdenin ölümü, gövdenin ortadan kalkışı" anlamına da gelir.

Levh-i dehr: dünya levhası, evren yüzeyi, dünyanın düzlüğü, düz yüzeyi.

Dizelerin yorumu şöyle: Evren yüzeyinin aynası gövde varlığından arıtıldı, silindi, pırıl pırıl oldu, gövdemin engelinden, yükünden kurtuldum, öylesine yokoldum ki bu geçici evrende benden bir toz bile kalmadı, ölümsüz bir ruh oldum, yalnız ruhum kaldı, gerçek benliğime kavuştum.

Gam-güsâr: acıyı gideren, üzüntüden kurtaran, arkadaş, dert ortağı, avutucu.

Devrân dönüp: yazgı değişerek, zaman değişerek.

Rûzgâr: çağ, dönem, yazgı, alınyazısı, süre, dünya.

İntizârum kalmadı: beklememe gerek yok, beklememin gereği kalmadı.

Dil-sûz: gönlü yanmış, gönül yakan, *Sûz-i dil:* gönül yanışı.

- IV -

1- Cânı kim cânânı içün sevse cânânın sever
Cânı içün kim ki cânânın sever cânın sever

2- Her kimin âlemde mikdarıncadır tab'ında meyl
Ben leb-i cânânumı Hızr âb-ı hayvânın sever

3- Başa dem düşdükçe taksir eylemez eyler meded
Ol sebebden muttasıl çeşmüm ciğer kanın sever

4- Müşk-i Çin âvâre olmuşdur vatandan ben kimi
Kansı şuhun bilmezem zülf-ı perişânın sever

5- Su ki ser-gerdân gezer başında vardur bir hevâ
Galibâ bir gül-ruhın serv-i hırâmânın sever

6- Akıbet rüsvâ olub ben tek düşer il ağzına
Kim ki bir ser-mest sâki lâ'l-i handânın sever

7- Terk-i ışk itme Fuzûlî n'olacakdur vehm idüb
Gayeti dirler ola bir bende sultanın sever

Ölçü: *Gayeti dir/ler ola bir/bende sulta/nın sever*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- IV -

1- Canını sevgilisi için seven sevgilisini sever
Canı için sevgilisini seven de canını sever

2- Yeryüzünde kişinin eğilimi özünün yapısı gereğidir
Ben sevgilimin dudağını Hızır da bengisu'yu sever

3- Kan başa vurdukça azalma şöyle dursun acıyı çoğaltır
Bu yüzden gözüm boyuna ciğer kanını sever

4- Çin'in misk ceylanı yurdundan ayrılmış, benim gibi
Hangi saçı dağınık sevgiliyi sever bilmem

5- Su, başı dönmüş gezer, başında sevda var belli
Öyle sanırım ki bir gül yüzlüyü servi salınışlıyı sever

6- Sonunda değersiz olup el ağzına düşer benim gibi
Kim başı dönmüş, gülen kızıl dudaklı içki dağıtıcıyı severse

7- Fuzûlî sevgi yolunu bırakma, kuruntuya kapılıp
Bir köle sultanını seviyor demişler ne çıkar.

Dil özellikleri:

Tab': yaratılış, öz, kişinin özelliğini oluşturan davranış ilkesi, kişilik.

Başa dem düştükçe: kan başa vurdukça. dizenin yorumu şöyle: kan başa vurdukça acı çoğalır, azalmaz, gözlerimin boyuna kızıl yaş dökmesi de bundan, kanımın başıma vuruşundandır.

Taksir: azaltma, kısaltma.

Meded: yardım, yarar sağlama. dizenin yorumu: başa kan vurdukça, kanın akışını hızlandırır, gözler kanlanır. Benim gözlerimin kanlanması, gözyaşımın kızıl akması da başıma vuran kan yüzündendir. Gözüm ciğer kanına susamış gibi boyuna kızarır, kanlı yaş döker.

Müşk-i Çin: göbeğinden güzel bir koku çıktığı söylenen Çin ceylanı. Fuzuli, bu dizelerinde, Çin ceylanı yurdundan ayrıldı, belli ki birini seviyor benim gibi, kim bilir onun sevdiği de dağınık saçlı, çapkın bir güzel midir... diyor.

Ser-gerdân: başı dönmüş, kendinden geçmiş.

Başında vardur bir hevâ: başında kavak yelleri esiyor, başında sevgi sorunu var, birini seviyor. Öyle sanırım ki bir gül yüzlü, gül yanaklı güzelin salınıp yürüyen servi gibi gidişini, bir gül yanaklı, servi salınışlı güzeli seviyor. *"Bir gül-ruhın serv-i hırâmânın"* sözcükleri dilin akışı uyarınca değişik biçimde yorumlanabilir. "Gül yüzlünün salınıp yürüyen selvi gibi boyunu sever", "gül yüzlüyü, salınıp yürüyen selvi boyluyu sever" bg.

Gayetî dirler ola: çok çok şunu derler, daha başka ne diyebilirler, demişler ne çıkar...

1- Halka ağzın sırrını her dem kılar izhâr söz
Bu ne sırdur kim ider her lâhza yokdan vâr söz

2- Arturan söz kadrini sıdk ile kadrin arturur
Kim ne mikdâr olsa ehlin eyler ol mikdâr söz

3- Vir söze ihyâ ki dutdukda seni hâb-i ecel
İde her saat seni ol yukudan bidâr söz

4- Bir nigâr-i anberin-hatdur gönüller almağa
Gösterür her dem nikaab-ı gaybden ruhsâr söz

5- Olmayan gavvâs-ı bahr-i ma'rifet ârif degül
Kim sadef terkib-i tendür lü'lü-i şeh-vâr söz

6- Hâzin-i gencine-i esrârdur her dem çeker
Rişte-i izhâra bin bin gevher-i esrâr söz

7- Çünki istersün Fuzûlî izzetün az it sözi
Kim çok olmakdan kılubdurçok azizi hâr söz

Ölçü: *Çünke ister/sün Fuzuli/izzetün az/it sözi*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Abdulbaki Gölpınarlı, Fuzûlî Divânı, 1961.)

1- Söz topluma ağzının sırrını açar açıklar boyuna
Bu ne bilinmez iştir söz yokluktan varlık çıkarıyor

2- Sözün değerini arttıran kendi değerini arttırır
Düpedüz, söylenen söz neyse onu söyleyen de odur

3- Sözüne can ver ki ölüm uykusuna yattığında
Söz de seni o derin uykudan uyandırsın

4- Gönüller almada saçı anber kokuşlu bir güzeldir
Bu nedenle her an gizlilik örtüsü altından yüzünü gösterir söz

5- Bilgi denizinde dalgıç olmayan bilgili değildir
Çünkü gövde sedeftir söz de onun içindeki değerli inci

6- Gizlilikler gömüsünü elinde bulundurduğu için
Ortaya koyuş ipliğine binlerce gizlilik incisi dizer söz

7- Ey Fuzuli özünün yücelmesini isterse az söyle
Çünkü çok söz nice üstün kişiyi alçaltmaktadır.

Dil özellikleri:

Ağzın sırrını: söylenmemesi gerekeni, dilin altındakini, ağızda saklı kalanı.

Her dem kılar izhâr: her zaman açığa vurur, her an açıklar, ortaya koyar, topluma duyurur, halka bildirir.

Her lâhza yokdan var: her an yoktan var etmek, yokluktan varlık yaratmak. Söylenen sözde dilegelen anlam bilinmeyen bir konuyu bilinen duruma getirir.

Ozan bu olaya yoktan var etme diyor.

Vir söze ihyâ: söze can ver, söze dirilik ver, söze güç kazandır. *Vir:* ver.

Hâb-ı ecel: ecel uykusu, ölüm uykusu, diriliğin bitişi, yaşamın sona erişi.

İde... yukudan bidâr: uykudan uyandırsın, seni uyarsın.

Nigâr-ı anberin-hat: saçı anber kokuşlu güzel

Nikaab-ı gayb: gizlilik örtüsü, bilinmeyen, gizlilik, saklılık.

Nikaab/nikab: örtü, *gayb:* bilinmeyen, gizli, saklı.

Gavvâs-ı bahr-i ma'rifet: bilgi denizinin dalgıcı.

Gavvâs: dalgıç, *bahr:* deniz, *ma'rifet:* bilgi, biliş, gönül bilgi, sezgi yoluyla edinilen bilgi.

Arif: bilgili, bilen, gönül bilgisi edinen kimse, sezgi yoluyla bilgi edinip olgunluğa ulaşan kimse.

Terkib-i ten: gövdenin kuruluşu, gövde.

Lü'lü-i şeh-vâr: iri, çok değerli inci, çok değerli bir süs taşı.

Hâzin-i gencine-i esrâr: gizlilikler gömüsünün iyesi, gizliliklerin bulunduğu yerin koruyucusu, o yeri elinde bulunduran, "hazineci".

Hâzin: hazinesi olan, hazine sahibi, gömü iyesi.

Gencine: gömü, hazine.

Esrâr: gizlilikler, gizemler, sırlar, gizli varlıklar.

Rişte-i izhâr: açığa vurma ipliği. Ozan, söz dizisini bir ipliğe dizi-

len incilere benzeterek konuşma düzenini açıklamaya çalışıyor. Ozan gizlilikten, söz biçiminde ağızdan çıkıp açığa vurulan sözcüklerin oluşturduğu sırayı, düzeni, gizliliklerin incisi olarak görüyor.

Gevher-i esrâr: gizlilikler incisi, gizemler incisi.

Hâr: aşağı, alçal, değersiz, önemsiz.

Aziz: yüce, üstün, saygın.

İzzet: yücelik, öz yüceliği, saygınlık, değerlilik.

- VI -

-Leylâ ile Mecnun'dan-

1- Bir gün ki bahâr-ı âlem-efruz
Virmişdi cihâna feyz-i nevruz

2- Salmışdı nikab çehreden gül
Çekmişdi sürud-i nâle bülbül

3- Şebnem mey-i nâbı ile lâle
Doldurmış idi kızıl piyâle.

4- Olmışdı gül ile sebze-i ter
Firûze-fürûz ü lâ'l-perver

5- Bir nice musâhib-i vefâdâr
Mecnun-i şikesteyi görüb zâr

6- Her yan didiler ki ey belâ-keş
Gül çağıdur olmagıl müşevveş

7- Bu faslda âdemi gerek şâd
Enduh ü belâ vü gamdan âzâd

8- Çün ebr değülsen olma giryân
Çün seyl değülsen itme efgan

9- Gül kimi bırahma sineye çâk
Sebze kimi itme bisterün hâk

10- Ancak özüni esir-i gam kıl
Lutf eyle hırâma gel kerem kıl

11- Sahra dutalum mey içelüm şâd
Enduh ile olma beyle mu'tâd

12- Ey gonce-dehân ü serv-kamet
Gül oyna zamanı kıl ferâgat

13- Pâkize vücuda hayfdur gam
Beyle dahi kalmaya bu âlem

14- Şâyed açıla gül-i murâdun
Muhkem kıl esâs-ı i'tikadun

15- Seyr üzre bu nevbahâr faslı
Şâyed bulına nigâr vaslı

16- Mecnun-i hazin ayağa durdı
Sahralara seyr için yüz urdı

17- Giryan giryan kılurdı seyran
Hayran hayran gezerdi her yan

18- Geh sebzeye arz-ı râz iderdi
Geh lâleye min niyâz iderdi...

Ölçü: *Geh lâle/ye min niyâz/iderdi*
mefulü mefâ'ilün feulün

(Kaynak: Leylâ ile Mecnun, Fuzuli, yay. Necmeddin Halil Onan, 1956, s. 81-83)

1- *Bir gündü evreni aydınlatan bahar*
Vermişti dünyaya yazbaşı bolluğunu

2- *Gül yüzünden örtüyü kaldırmış*
Bülbül inleyip ötmeye başlamıştı

3- *Çiyin süzülmüş şarabı ile lâle*
Kızıl kadehi doldurmuştu

4- *Yeni yeşeren çemen gülle*
Pırıl pırıl mavi, ışıl ışıl kızıldı

5- *Birçok yakınlık sever arkadaş*
Kendinden geçmiş Mecnun'u görüp üzülmüştü

6- *Her yandan, ey acı çeken, dediler*
Gül çağıdır kendinden geçme böyle

7- *Bu dönemde insanın sevinçli olması*
Acıdan üzüntüden sıkıntıdan kurtulması gerek

8- *Sen bulut değilsin ağlama*
Sel de değilsin çağlama

9- *Gül gibi bağrını yırtıp açma*
Çemen gibi yatağını toprak etme

10- Özünü acının tutsağı etmekle yetin
Şöyle dolaş gez kendine gel

11- Kırda gezelim içelim sevinçli olalım
Böyle acı çekmeyi alışkanlık edinme

12- Ey gonca ağızlı ve selvi boylu
Gül oyna zamanı unutuver

13- Arınmış gövdeye üzüntü yakışmaz
Bu dünya da böyle kalmayacak

14- Ola ki dileğinin gülü açılıverir
İnancının temelini sağlamlaştır

15- İlkbahar dönemi sürüp gidiyor
Sevgiliye de kavuşma olanağı bulunabilir

16- Üzüntülü Mecnun ayağa kalktı
Gezmek için çöllere yöneldi

17- Ağlaya ağlaya gezerdi
Şaşkın şaşkın dolaşırdı her yanı

18- Bir olur içini çemene dökerdi
Bir olur lâleye binlerce yakarırdı.

Dil özellikleri:

Bahâr-ı âlem-efruz: evreni aydınlatan bahar, evrene ışık saçan bahar, ortalığı ışıklandıran bahar.

Feyz-i nevruz: yazbaşı bolluğu, ilkbahar başında bitkilerin yeşermesi, çiçeklerin açması, kuşların ötüşü, ekinlerin bitmesi gibi olaylarla ortaya çıkan verimlilik, bolluk.

Piyâle: kadeh, şarap bardağı, şarap kabı, içki kabı.

Zebze-i ter: yeni yeşillik, yeşil çimen, taze yeşillik.

Firuze-füruz: mavimsi ışıklar saçan, ışıl ışıl mavi, pırıl pırıl mavilik. Firuze denen değerli, mavi süs taşı renginde.

Lâ'l-perver: kıpkızıl, yakut renginde, lal renginde.

Musâhib-i vefâdâr: vefalı dost, yakınlık sever arkadaş.

Mecnun-i şikesteyi: kendinden geçmiş Mecnun'u, üzüntüden kırılıp dökülmüş Mecnun'u.

Her yan: her yandan.

Belâ-keş: belaya uğramış, acı çeken, üzüntülü.

Olmagıl müşevveş: kendinden geçme. Darmadağınık olma.

Ademi: adama yaraşan, insana yakışan, insanca olan.

Enduh: acı, üzüntü, sıkıntı.

Enduh-ü belâ vü gam: acı, üzüntü, sıkıntı.

Ebr: bulut.

Giryân: ağlayan.

Seyl: sel, çağlayıp akan sular, görüldeyip akan taşkın su.

Bırahma: bırakma.

Bırahma sineye çâk: bağrını yırtıp açma, gömleğinin yakasını yırtarıp göğsünü açma, üzülme.

Bister: yatak, döşek.

Esir-i gam: üzüntü tutsağı, üzüntüden kurtulamamak.

Sahra dutalum: çöle gidelim, kırda gezelim.

Beyle: böyle, bu durumda, böylesine.

Ey gonca-dehân: ey gonca ağızlı, *vü:* ve, *serv-kamet:* selvi boy.

Zamanı kıl feragat: zamana aldırma, zamanı unut.
Pakize vücud: arınmış gövde, temiz varlık.
Hayfdur: yaraşmaz, yakışmaz, uygun gelmez.
Gül-i murâd: istek gülü, dilek gülü.
Şâyed açıla: açılabilir, olaki açılır, açılsın.
Esâs-ı i'tikad: inancın temeli, inanışın tabanı, kaynağı.
Mecnun-i hazin: üzüntülü Mecnun.
Ayağa durdu: ayağa kalktı. Ayağa durmak: ayağa kalkmak.
Giryan giryan: ağlaya ağlaya.
Hayran hayran: şaşkın şaşkın, kendinden geçmişçesine.
Arz-ı râz: sırrını açma, içini dökme, sıkıntısını söyleme.
Min niyâz: bin yakarış.
Sebzeye: yeşilliğe, çemene.

Hayali Beğ

Vardar Yenicesinde doğdu, Edirnede öldü 1557. Doğum yılı bilinmiyor. Gerçek adı Mehmed'tir, düzenli bir öğrenim görmeden kendi kendini yetiştirmiştir. Sonra İstanbula geldi, Sadrazam İbrahim Paşa'dan yakınlık gördü. Bir süre saray çevresine alındı, Kanuni Süleyman'ın ilgisini çekti. Sancak beyi oldu.

Dili yer yer akıcı, yer yer ağdalı olan Hayali Beğ yaratıcı gücü verimli, düşkurma yeteneği geniş bir ozandır. İnce, duygulu buluşları, sevecen bir söyleyişi vardır. Kimi şiirlerinde tasavvuf eğiliminin ağır bastığı görülür. Divan şiiri geleneğini sürdürmesine karşılık, az çok, yeni buluşları vardır. Hayali Beğ kendinden sonra gelen, özellikle tasavvuf yolunu tutan, ozanlar üzerinde etkili olmuştur. Bütün şiirlerinin toplandığı "Divan"ı yeni yazılarla basılmıştır.

-Gonca kasidesi'nden-

1- Berg-i gülden edüb zebân gonca
Vasf-ı yâra açar dehân gonca

2- Bildi bülbül kimün helâkidür
Kef-i gülde görünce kan gonca

3- Bana sensüz çemende ey yüzü gül
Tiğdür sûsen-ü sinân gonca

4- Bâdeye lâ'lden düzüb sâgar
İçine kıldı zer-nişân gonca

6- Berg-i gülden yürütdü sikkesini
Hükmünü eyledi revân gonca

7- Çıkdı taht-ı zümürrüde perini
Bülbülün kıldı sâyebân gonca

8- Bildi kim beğlere hazine gerek
Zerini eyledi nihân gonca

9- Elçi düzdü sabâyi gönderdi
Husrev-i Ruma armağan gonca

10- Bir nice dürc bi-bedel yâkut
Bir güzel sim sürmedân gonca

Ölçü: *Berg-i gülden/edüb zebân/gonca*
fâ'ilâtün mefâilün fa'lün

1- *Gül yaprağından söz edip gonca*
Sevgiliyi nitelemek için ağız açar gonca

2- *Bülbülün kimin yüzünden öldüğünü anladı*
Gülün avucunda kan görünce gonca

3- *Ey gül yüzlü sensiz çimende bana*
Susam kılıçtır temren de gonca

4- *Şaraba yakuttan kadeh yapıp*
İçini altınla süsledi gonca

5- *Her gün bülbüle hutbe okutup*
Mutlu bir sultan oldu gonca

6- *Gül yaprağından damga yaparak*
Buyruğunu yürüttü gonca

7- *Zümrüt bir tahta çıktı*
Bülbülün kanadını gölgelik etti gonca

8- *Beğlere hazine gerektiğini anladı da*
Altınını gizledi gonca

9- *Elçi atayıp tan yelini*
Anadolu sultanına armağan gönderdi gonca

10- *Sayısız inci, değerli yakut*
Gümüşten güzel bir sürmelik gonca.

Dil özellikleri:

Berg-i gül: gül yaprağı.

Edüb zebân: söyleyip, konuşup, sözedip. Zebân etmek: söylemek, konuşmak, söz açmak.

Vasf-ı yâr: sevgilinin niteliği, sevgiliyi nitelemek, anlatmak, güzelliklerini sayıp dökmek.

Kimün helâkidür: kimin yüzünden ölmüştür, ölümüne yolaçan kimdir.

Kef-i gül: gülün avucu, gülün elinin içi, el ayası.

Susen-ü sinân: susam ve temren. Dizelerin açıklanışı şöyle: Ey sevgili, sen olmayınca, benim için çemendeki süsen kılıç, gonca da okun ucundaki temren gibidir, sessiz gülün de, çemenin de, goncanın da tadı yok.

Hutbe: cuma günleri camide, toplum olayları ya da belli bir din konusuyla ilgili konuşma. Eskiden padişah yönetimi eline alınca, bu konuyla ilgili bir konuşma yaptırır, egemenliğini din bakımından da onaylatırdı. Bu olaya "adına hutbe okutmak" denir.

Yürüttü sikkesini: damgasını egemen kıldı. sikke, eskiden padişahların adlarını kazdırdıkları özel damgaya denirdi, bu da egemenlik belirtisiydi. Padişah buyruklarına bu "sikke" basılır, mühürlenirdi ki bu işleme günümüzde "damgalamak" deniyor. Kimi tarikatlarda özel başlığa da "sikke" denir.

Beglere hazine gerek: bir kimsenin yönetimi pekiştirmesi, egemenliğini sağlaması için "hazine" adı verilen para, altın, değerli nesne birikimi olması gerekirdi.

Husrev-i Rum: Anadolu sultanı. Eskiden Anadolu'ya "Roma ülkesi" anlamında "Diyâr-ı Rum" denirdi.

Sim sürmedân: gümüşten yapılmış sürme kabı.

1- Bezm oldürür ki yâr içe mey sâki cân ola
Cismümde kanum ana mey-i ergavân ola

2- Tîr-i cefâsı deldügi her üstühanumun
Âh etdügümce ney gibi işi figan ola

3- Göz bu hayâl perdesini kurmadan gece
Cân bir visâl bezmine kandan revân ola

4- Hızr ile ey refik nice hem-nişin olam
Ben cânı bezl edem o talebkâr-ı can ola

5- Şi'ründe ey Hayâli nikât-i hakikat an
Tâ dûstâna her biri bir dâstân ola

Ölçü: *Cismümde/kanum ana/mey-i erga/vân ola*
mef'lü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

1- *Şölen odur ki sevgili içsin, can şarap sunsun*
Gövdemde kanım ona ergıvan rengi şarap olsun

2- *Üzüntü okunun deldiği her kemiğim*
Ben inleyince ney gibi çığlığı koparsın

3- *Göz, gece bu görüntü perdesini kurmadan*
Can oradan kavuşmayı sağlayan yere yürüsün

4- *Ey arkadaş ben Hızır ile neden bir olacakmışım*
Ben can sunuyorum o can ardınca koşuyor

5- *Ey Hayâli, şiirinde gerçek özdeyişleri söyle*
Dostların için her biri bir destan olsun.

Dil özellikleri:

Bezm oldürür ki: toplantı yeri odur ki, şölen odur ki, toplanılan yer ona denir ki. *Bezm:* meclis, şölen toplanılan yer, toplanılıp konuşulan, birlikte içki içilen, yer, dernek.

Mey-i ergavan: erguvan renkli şarap, kızıl şarap.

Tir-i cefâ: cefa oku, üzüntü oku, sevgilinin yüreğe işleyen, delici bakışı.

Üstühan: kemik. Dizenin açıklanışı şöyle: sevgilinin delici bakışlarıyla delinen her kemiğim, ben ah çektiğimde bir ney gibi inlesin.

Hayâl perdesi: gölge oyunu, düş kurma. Dizenin açıklanışı: göz derin düşlere dalmadan, sevgilinin görüntüsünü yansıtmadan önce, can oradan sevgiliye ulaşsın, sevgiliye kavuşmayı sağlayan toplantı yerine varsın.

Hem-nişin: birlikte oturan, eş, denk, eşit. Dizenin açıklanışı: beni Hızır'la bir tutmayın, o ölümsüzlük ardında koşuyor, can arıyor, oysa ben sevgili yolunda can veriyorum.

Nikât-ı hakikat: gerçek nükteleri, gerçek özdeyişleri, doğru sözler.

1- Ey aşk-ı yâra bende-i fermân olan başum
Bi-taht-ü tâc âleme sultan olan başum

2- Kanı-ile ta'ne taşlarını lâ'l-reng edüb
Derd-ü belâ güherlerine kân olan başum

3- Ey bir gedügüne bu cihanun konulmayub
Gam ellerinde seng-i beyâban olan başum

4- Evvel benüm firâk ile ummân edüb yaşum
Sonra habâb-ı lücce-i ummân olan başum

5- Çevgânına iradet-i Hakkun rızâ verüb
Çün guy mihr-ü mâh ile galtan olan başum

6- Her gün Hayâli gibi edüb bir makamı seyr
Her gece bir vilâyete mihmân olan başum

Ölçü: *Ey aşk-ı/yâra bende/i fermân o/lan başum*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

- III -

1- *Ey sevgili yolunda boyuğa köle olan başım*
Tahtsız, taçsız evrene sultan olan başım

2- *Kınayış taşlarını kanı ile lale rengine boyayıp*
Dert ve belâ incilerinin kaynağı olan başım

3- *Ey bu yeryüzünün bir oyuğuna konulmayıp*
Üzüntü illerinde çöl taşı olan başım

4- *Göz yaşımı, önce, ayrılıkla engin denize döndürüp*
Sonra engin denizde bir su kabarcığı olan başım

5- *Tanrı isteğine baş eğerek ay ve güneşle*
Düzenlenen cirit oyununda top gibi yuvarlanan başım

6- *Her gün Hayâli gibi bir aşamayı dolaşıp*
Her gece bir ermişliğe konuk olan başım..

Dil özellikleri:

Bende-i fermân: buyrukla kul olma, buyrukla köle olma. Yüce bir kişinin buyruğu ile kul olma, buyruk kulu.

Bi-taht-ü tâc: tahtsız ve taçsız, tahtı ve tacı olmayan.

Ta'ne taşlarını: kınama taşlarını, birini sözle incitme. Acı söz, suçlama. Bu tür eylemleri taşın ağır etkisiyle bağlantılı kılma. Türkçede birini yermeye, suçlamaya, incitmeye de "taşlama" denir.

Derd-ü belâ güherlerine kân olan: acı, yıkım incilerinin, acının ve yıkımın değerli taşlarının çıkarıldığı yerdir" anlamında.

Seng-i beyâban: çöl taşı, çöllerde olan taş.

Gedük: gedik, oyuk, çukur, çeşit. Bu dünyada bir duvar deliğini tıkamayıp çöllerde taş olan, bir işe yaramayan başım.

Habâb-ı lücce-i ummân: engin denizde su kabarcığı.

Çevgân: cirit oyununda karşılıklı atılıp yakalanan yuvarlak nesneyi çelen ucu eğri araç.

İradet-i hak: tanrı isteği, tanrı buyruğu.

Rızâ verüb: uyarak.

Guy: top, cirit topu, yuvarlak nesne.

Galtan: yuvarlanan.

Vilâyet: velilik, ermişlik.

Makam: aşama, oturulan yer. Bu dizede, ermişlik bakımından, ulaşılan aşama, ermişlik katı.

- IV -

1- Gülşen-i âlemde bir mevzun nihâli gözlerüz
Bakmazuz bir serve hadd-i i'tidâli gözlerüz

2- Sûret-i hûba nazar kıldukca biz ihlâs ile
Zâhidâ nur-u cemâl-i Zülcelâli gözlerüz

3- Terk edüb bezm-i gururu olmuşuz ehl-i sürur
Dürd ile âlûde bir sınmış sifâli gözlerüz

4- Mû-miyânun vasf edelden nükte-dân-ı âlemüz
Dîde-i idrâk ile ince hayâli gözlerüz

5- Çâr yâra bende Şâhun bendesine bendeyüz
Biz Hayâli merdüm-ü sâhib-kemâli gözlerüz

Ölçü: *Gülşen-i â/lemde bir mev/zun nihâli/gözlerüz*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- IV -

1- *Evrenin gül bahçesinde düzgün bir fidanı gözleriz*
Bir selviye bakmayız, ölçülü olmaya bakarız

2- *Gönül arınmışlığıyla güzelin yüzüne baktıkça*
Ey soflu biz onda tanrı yüzünün ışığını görürüz

3- *Büyüklenme topluluğunu bıraktık kıvançlı olduk*
Tortuya bulanmış kırık bir çömleğe bakarız

4- *İnce belini anlatalı beri evrenin ince düşüncelisi*
Olduk, algı gözüyle ince düşünceleri görürüz

5- *Dört halifeye kul olan sultanın kulunun kuluyuz*
Ey Hayâli biz olgun, bilgili kimseyi gözleriz.

Dil özellikleri:

Gözlerüz: bakarız, görürüz, seyr ederiz, örnek alırız.

Mevzun nihâl: düzgün, biçimli fidan, ölçülü-uyumlu boy.

Hadd-i i'tidal: ölçülü, dengeli olma durumu.

Suret-i hub: güzel yüz, güzelin yüzü, güzel görünüş, güzelliğin görünüşü.

Nazar kıldukca: baktıkta, bakınca, baktıkça.

İhlâs: doğruluk, arınmışlık, gönülden gelen sevgi.

Nur-u cemâl-i zülcelâl: tanrı yüzünün ışığı, tanrı güzelliğinin parlaklığı.

Dizelerin yorumu: Ey kaba sofu, biz güzele baktıkça, güzelliğe baktıkça onda tanrıyı, tanrısal aydınlığı görürüz, güzellik tanrının görünüşüdür.

Bezm-i gurur: büyüklenme topluluğu, büyüklenmeye yolaçan toplantı, kendini beğenmişlik meclisi. Bezm sözcüğü; toplantı, topluluk, dernek, içip eğlenmek için düzenlenen toplantı, meclis bg. anlamlarda söylenir. Bu dizelerde, topluluk, toplantı karşılığıdır.

Ehl-i sürur: kıvançlı, sevinçli olan.

Dürd ile âlude: tortuya bulanmış.

Sınmış: kırılmış, kırık.

Sifâl: çömlek, saksı, testi, su kabı, kap. Dizelerin yorumu: biz büyüklenme, kendini üstün görme topluluğundan ayrılmış, kıvançlı kimseleriz, dibi tortuya bulanmış kırık bir çömlekle yetinmeyi seven, alçakgönüllü kimseleriz.

Mu-miyan: kıl gibi ince bel.

Vasf edelden: anlatalıdan beri, nitelediğimizden beri.

Nükte-dân-ı âlem: evrenin ince, anlamlı söz söyleyeni, ince, derin düşüncelisi.

Dide-i idrâk: algı gözü, anlayış gözü, kavrayış gözü.

İnce hayâl: ince düşünce, derin düşünce, ince görüş.

Çâr yâr: dört dost, dört sevgili kimse. İslam inarıçlarına göre ilk dört halife olan Ebubekir, Ömer, Osman, Ali. Bunlara "dört seçkin dost"

anlamında "çâr yâr-i güzin" de denir. Hayâli Beğ, bu dizelerde, dört halifeyi de sevdiğini, araya ayrılık sokmadığını, dördünün de yasal bir görev yaptığını dile getiriyor.

Merdüm-ü sâhib-kemâl: bilgili, olgun kişi.

Bende: kul, köle. *Bendesine bendeyiz:* kuluna kuluz, kulunun kuluyuz.

1- Nigâra bezm-i hüsnünde dil-i mestânemüz kaldı
Perin yakmış cemâlün şem'ine pervânemüz kaldı

2- Anı hoş tut garibündür efendi işte biz gitdük
Gönül derler ser-i kuyunda bir divânemüz kaldı

3- Yürek kan oldı hicrandan vücudum çekdi el cândan
Fedâ oldu yoluna cümlesi zirâ nemüz kaldı

4- Başumdan akl ise gitdi dil ile cân revân oldu
Ten-i bî-i'tibâr adlu kuru virânemüz kaldı

5- Hayâli devlet-i bi-i'tibâra bakmadun gitdün
Bize besdür bu kim dillerde bir efsânemüz kaldı

Ölçü: *Bize besdür/bu kim diller/de bir efsâ/nemüz kaldı*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

(Kaynak: Hayali Beğ Divanı, Dr. Ali Nihad Tarlan, 1945. Divanda, XVI.yy. Türkçesine uyması gereği, "idüb", "virüb", "olduğı" biçiminde yazılması gereken sözcükler "olduğu", "edüp", "verüp" bg. gösterilmiş. Biz bu yazış türünü olduğu gibi bıraktık, ancak, bu dilin XVI.yy. Türkçesiyle bağdaşmadığını da belirtelim.)

1- *Ey sevgili güzelliğinin meclisinde esrik gönlümüz kaldı*
Yüzün ışığında kanadı yanmış kelebeğimiz kaldı

2- *Efendi işte biz gittik, ona iyi bak, senin yoksulundur*
Sokağının başında gönül derler bir delimiz kaldı

3- *Ayrılıktan yürek kan oldu gövdem candan el çekti*
Bütün varlığımız yolunda giti daha nemiz kaldı

4- *Usum başımdan gitti can ile gönül de göçtü*
Değersiz gövde adlı kuru bir yıkıntımız kaldı

5- *Ey Hayâli, değersiz yükselişlere bakmadın gittin*
Bize bu yeter, dillerde bir efsanemiz kaldı.

Dil özellikleri:

Bezm-i hüsnünde: güzelliğinin meclisinde. Sözlük anlamının dışına taşarak, bunu "güzelliğinin bir bütünlük içinde ortaya çıktığı yerde" diye yorumlamak daha uygundur. Öyle olunca, dizelerin anlamı: Ey güzel, ey sevgili, güzelliğinin bir bütünlük içinde ortaya çıktığı yerde, kanadını senin bu güzelliğinin ışığında yakmış bir kelebeğimiz (pervânemiz), gönlümüz kaldı" olur.

Ten-i bi-i'tibâr: değersiz gövde, önemsiz gövde.

Devlet-i bi-i'tibâr: değersiz yükseliş, değersiz yükselme.

Devlet: yükseliş, yükselme, geçici mutluluk, evrende geçici bir aşamaya yükselme, görünüşe aldanarak yüksek aşamalara çıkma, yeryüzü mutluluğu, kalıcı olmayan kıvanç.

Dukakinzade Ahmed

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Doğum yılı bilinmiyor, 1557 de ölmüştür. Latifi'nin bildirdiğine göre sipahilerden olup sancak beyi aşamasında görev almış, sonra bir kıyıya çekilip kendi başına yaşamaya, toplum içine girmemeye başlamış. Şiirlerinde tasavvuf konularının ağır bastığı görülür. Kimi kaynaklarda halk diliyle koşuklar söylediği de bildirilir. Şiirlerinin toplandığı yazma "divan" basılmamıştır.

1- Işkunda senün âh-ü figan eylemek olmaz
Sırr-ı gamunı halka iyan eylemek olmaz

2- Hâl ehli bilür kim nicedür ışk rumuzi
Takrir ile bu hâli beyân eylemek olmaz

3- Korkar sakınursın beni şemşîr-i ceſâdan
Aşık hakına böyle kemân eylemek olmaz

4- Mecnun dimedi sırrını nâ-mahreme ammâ
Bir kıssa ki fâş oldı nihân eylemek olmaz

5- Her kande ki bir huri degildür bana hemdem
Ger cennet ise anda mekân eylemek olmaz

6- Cân ister isen Ahmed'e bir buse bahâ vir
N'iyçün ki bu sudda ziyân eylemek olmaz

Ölçü: *Işkunda/senün âh-ü/figan eyle/mek olmaz*
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, AGY. s. 281)

1- *Senin aşkınla ah etmek inlemek olmaz*
Çektiğin acının nedenini halka duyurmak olmaz

2- *Halden anlayan sevginin simgeleri nedir bilir*
Bu durumu anlatmakla başkasına bildirmek olmaz

3- *Beni, korkarak, acı çektirme kılıcından korursun*
Aşık için böyle yay kurmak olmaz

4- *Mecnun içini yabancılara açmadı ancak*
Yaygın bir öyküyü gizlemek de olmaz

5- *Nerde bana bir güzel arkadaş olmamışsa*
Orası cennet de olsa durulacak yer değildir

6- *Can ister ise değer olarak Ahmed'e bir öpücük ver*
Çünkü bu alışverişte zarar eylemek olmaz.

Dil özellikleri:

Işkunda: senin aşkın yüzünden, seni sevmek nedeniyle.

Ah-ü figan: ah çekip inleme.

Iyan etmek: duyurmak, açığa vurmak.

Sırr-ı gamunı: çektiğin acının nedenini.

Hal ehli: durumun ne olduğunu, başkasının açıklamasına gerek görmeden, sezgiyle anlayan kimse. Özellikle tasavvuf alanında, kişinin içini, davranış biçiminden anlayan, sezgi gücü üstün düzeye varmış kimse.

Takrir: bir konuyu açıklayarak anlatmak. Arapça "karar"dan gelen bu sözcüğün gerçek anlamı pekiştirmek, sağlamlaştırmaktır.

Şemşir-i cefâ: acı çektirme kılıcı, üzme kılıcı, cefâ kılıcı. Dizelerin yorumu şöyledir: Sen, görünüşte beni acı çekmeye, üzülmeye karşı koruyor gibisin, oysa bunu yaparken gerçek düşüncen vurmaktır ey sevgili. Sen başkasından korurken kendin öldürmeye kalkıyorsun.

Keman eylemek: oku atmak için yay kurmak.

Nâ-mahrem: yabancı, kendisine sır verilmeyen kimse.

Fâş oldu: yayıldı, duyuldu, açığa vuruldu.

Mekân eylemek: yerleşmek, oturmak, yer tutmak.

Bir buse bahâ vir: karşılık olarak bir öpücük ver.

N'iyçün: ne için, çünkü, bu yüzden, nedenden dolayı.

Sud: kazanç gelir, yarar. Özellikle alışveriş işlerinde sağlanan gelir.

Nisâyi

Kanuni Süleyman döneminde yaşadığı, Şehzade Mustafa'nın boğdurulması üzerine yazdığı bir ağıttan anlaşılmaktadır. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Elimizde bulunan ağıtından çok başarılı, duygulu, içli bir kadın ozan olduğu anlaşılmaktadır. Kimi söylentilere, yorumlara bakılırsa, sarayla yakınlığı varmış, Şehzade Mustafa'nın anasının arkadaşlarındanmış.

- I -

-Şehzade Mustafa'ya ağıt-

1- Zulm idüb ol nev-cüvana eyledün cevr-i cefâ
Boynına dokdun kemendi cânına kıldun ezâ
2- Şefkat imândur bilürken kılmadun havf-ı Hudâ
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

3- Bir Urus câdusınun sözin kulağuna koyub
Mekr-ü âle aldanuban ol acuzaya uyub
4- Bâğ-ı ömrün hâsılı ol serv-i âzâda kıyub
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

5- Şâh-ı âlemsin veli halk dutdı senden nefreti
Kimsenün kalmadı hergiz sana meyl-i şefkati
6- Ba'is olan müftiye de irmesün Hak rahmeti
Merhametsüz şâh-ı âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

7- Nev-cüvan iken işüni adl ile dâd eyledün
Hâl-ü hâlince kamunun hâtırın şâd eyledün
8- Pirlikde şimdi n'içün zulm-i bidâd eyledün
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

9- Bi-güneh kan itmege pes nicesi gördün savâb
Bunı mı zann eyledün kim şâha olmaya hisâb
10- Ne yüz ile Hazret-i Hakka virisersin cevâb
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

11- Kimseye bâki degüldür bu fenâ bilmez misin
Öldürüben nev-cüvan oglunı sen ölmez misin
12- Mülk idindün dünyeyi âhir fenâ olmaz mısın
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

13- Dest-giri Hak resuli gibi ulu şâh ola
Ol resulullah katında makbul-i dergâh ola
14- Yok mı havfün kamu yolı sana toğrı râh ola
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

15- Töhmet-ü isnâd ile yıkıldı taht-u hânesi
Mazlum-u mâsum iken n'itdi ya ol dür-dânesi
16- Hazret-i Ya'kub-veş yandı firâka anesi
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

17- Sabr-ı Eyyub ile katlandı firâka ol hatun
Bu fenâ dârı içinde çekdi tamu mihnetin
18- Anı yakub yanduran görsün zebâni heybetin
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

19- Bu Nisâyi derdmend feryâd idüb kan ağladı
Derd-i hasretden anun cismindeki can ağladı
20- Yidi kat gökde melekler yirde insan ağladı
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa..

Ölçü: *Bi-terahhum/şâh-i âlem/n'itdi sultan/Mustafa*
fâ'ilâtün fa'ilâtün fa'ilâtün fa'ilün

(Kaynak: Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 16.yy.da Yaşamış Bir Kadın Şair Nisâyi, Tarih Enstitüsü Dergisi, say. IX, 1978, ayrı basım.)

1- Kıydın o delikanlıya acı çektirdin
Boynuna ip taktın canını yaktın
2- Esirgemenin iman olduğunu bilirdin tanrıdan korkmadın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

3- Bir Urus cadısının sözüne kulak vererek
Yalana dolana aldandın o aşağılık karıya uydun
4- Yaşam bağının ürünü olan o selvi boyluya kıydın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

5- Evren padişahısın ancak halk senden iğreniyor
Sana sevgi duyan saygı gösteren kimse kalmadı
6- Bu işe yolaçan müftüye de tanrı rahmet etmesin
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

7- Gençken işini doğrulukla yürüttün
Durumuna göre herkese gerekeni yaptın, sevindirdin
8- Bu yaşlılığında neden acımasız işler yapar oldun
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

9- Suçsuz kanı dökmenin neresinde iyilik gördün
Sen günün birinde padişahtan hesap sorulmaz mı sandın
10- Ne yüzle tanrı karşısına çıkacaksın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

11- Bu dünya kimseye kalmaz bilmez misin
Delikanlı oğlunu öldürdün de sen ölmeyecek misin
12- Dünyayı egemenliğin altına aldın sonun yokluk değil mi
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

13- Onun elinden tutan tanrı elçisi gibi ulu sultan olsun
O tanrı elçisinin katında beğenilsin sevilsin
14- Kamu yolunun doğru yol olduğundan, ondan sapmadan korkun yok mu
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

15- Suçlamakla yalanla evi ocağı yıkıldı
Suçsuz ve sorumsuzken o inci tanesi ne yaptı
16- Hazret-i Ya'kub gibi ayrılık ateşine yandı anası
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

17- Eyyub gibi acıya üzüntüye katlandı o kadın
Bu geçici dünya evinde bütün acıları çekti
18- Onu yakıp yandıran da cehennem ateşine yansın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

19- Bu üzüntülü Nisâyi inleyip kan ağladı
Özlem üzüntüsünden gövdesindeki can ağladı
20- Yedi kat gökte melekler yerde insan ağladı
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı.

Dil özellikleri:

Kemend: ip, özellikle boğmada boyuna takılarak iki ucundan çekilen ip.

Kıldun ezâ: baskı yaptın, acı çektirdin, üzdün.

Havf-ı Hudâ: tanrı korkusu, tanrıdan korkma.

Şefkat imandur: İslam inançlarına göre, yardımseverlik, düşküne yakınlık göstermek, başkalarına iyilik etmek tanrı'nın beğendiği eylemlerdir.

Şâh-i âlem: evrenin padişahı, yeryüzünün sultanı.

N'itdi: ne yaptı, ne eyledi, ne suçu vardı, ne suç işledi (bu dizede "ne suçu vardı" anlamında).

Bir Urus câdusi: Kanuni Süleyman'ı etkisi altına alarak, kendi oğlu Sarı Selim'in gelecekte padişah olmasını sağlamak için, Sultan Mustafa'yı boğdurmada dedikodular düzenlediği söylenen Hurrem Sultan. Kimi tarihçiler Hurrem Sultan'ın bir Rus kızı olduğunu söylerler.

Sözin kulağuna koyub: sözünü kulağına koyarak, sözüne kulak vererek, sözünü dinleyerek.

Mekr-ü âl: yalan dolan, tuzak, hile, kandırma ve aldatma.

Acuza: kocakarı, aşağılık karı, arabozucu kadın.

Bâğ-ı ömrün hâsılı: yaşam bağının ürünü.

Aldanuban: aldanarak, kanarak.

Halk dutdı senden nefreti: halk senden iğreniyor, senden tiksinti duyuyor.

Meyl-i şefkat: sevgi saygı eğilimi, yakınlık duyma, sevme.

Ba'is: neden, yolaçan, olayı yaratan.

İrmesün Hak rahmeti: tanrı rahmeti görmesin, tanrı ana acımasın, ona iyilik etmesin.

Adl ile dâd eyledin: doğrulukla yürüttün.

Hâl-ü hâlince: durumuna göre, durumu gereği.

Pirlikde: yaşlılıkta, kocalmış gününde (Kanuni Süleyman, oğlu Mustafa'yı boğdurttuğu dönemde, altmış yaşına geliyordu).

Zulm-i bidâd: gereksiz yere acı çektirme, haksızlık, doğru olmayan, İslam inançlarına aykırı gelen işi yapma.

Bi-güneh: suçsuz, günahsız.

Pes nicesi gördün savâb: nasıl bir doğruluk gördün, nasıl bir iyilik gördün (bu gereksiz işi yaparken neresinde iyilik, doğruluk buldun).

Bunı mı zanneyledün: bunu mu sandın, öyle mi sandın.

Şâha olmaya hisâb: padişahtan hesap sorulmaz mı?

Virisersin cevâb: cevap vereceksin, karşılık vereceksin.

Bu fenâ: bu geçici, bu kalıcı olmayan (dünya).

Bâki degüldür: kalıcı değildir.

Öldürüben: öldürerek.

Sen ölmez misin: sen ölmeyecek misin...

Mülk idündün dünyeyi: dünyayı egemenliğin altına aldın, dünyaya bağlanıp kaldın, dünyadan başkasını düşünmez oldun.

Ahir fenâ bulmaz mısın: sonunda yok almayacak mısın.

Bi-terahhum: acımasız,merhametsiz, taş yürekli.

Dest-gir: elden tutan, yardımcı olan, yardım eden.

Makbul-i dergâh: birinin önünde güleryüz görme, iyilikle karşılanma, ağırlanma (dergâh/oturulan yer, durulan yer, ev, bir kimsenin bulunduğu yer, kat). Tanrı katında iyilikle karşılanma.

Töhmet-ü isnâd: suçlama ve kınama, gereksiz yere suç yükleme, suçlu gösterme, suç uydurma.

Taht-u hâne: ev bark, ev ocak, taht ve ev.

Mazlum-u mâsum: suçsuz ve sorumsuz, suçsuz ve haksızlığa uğramış, suçsuz ve yapmadığı bir işten dolayı suçlu sayılmış, boş yere suçlanmış.

Havf: korku.

Bu fenâ dârı: bu yokluk evi, bu gelip geçicilik ülkesi.

Zebâni heybetin: cehennem ateşine atıcının korku uyandıran görünüşü, cehennem korkusu.

Derdmend: acılı, üzüntülü, dertli.

Sâmî

Kanuni Süleyman dönemi ozanlarındandır, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Şehzade Mustafa'nın boğdurulması üzerine yazdığı ağıtla üne kavuştu. Ağıtta, oğlunu gözleri önünde boğdurtan Kanuni Süleyman'ı acı, dokunaklı bir dille eleştirmesi ozanların ilgisini çekti. Elimizde bulunan ağıttan oldukça yetenekli, güçlü bir ozan olduğu anlaşılıyor.

-Şehzâde Mustafa'ya Ağıt'tan-

1- Şol güneş yüz ki dolundı ne içün oldı nihân
Yas tutub giyse karalar yiridür işbu cihân
2- Derilüb bir yire ağlaşsa n'ola pir-ü cuvân
Lâlenün heer ile bağrı demidür pür ola kan
3- Açılub gül gibi ol şâh-i cihân soldı hemân
Ey gönül bülbüli gel eyleyelüm âh-ü figan
4- Yaprağın döksin ağaçlar bu cihân oldı hazân
Ata oğlına kıyar oldı aceb oldı zamân
5- "Öldürün anı" didün "virmen aman bir dem aman"
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişehim

*

6- Sen Selim oğlı olub asl ile Osman olasun
Yedi iklime bugün ilmün ile hân olasun
7- Hâtem-i emrün ile halka Süleyman olasun
Her işi fehm idici âkıl-ü irfân olasun
8- Nuh-veş bin yıl olursa dahi bir an olasun
Dest-i hasretle çeküb çâk-i girâban olasun
9- Gide bu tâc-ü kabâ bir ten-i üryân olasun
Hây-ü hây itdügine sonra peşimân olasun
10- Acıyub oğlına çok derd ile giryân olasun
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişehim

*

11- Ey şeh-i kân-i kerem sende adalet bu mıdur
Şeh-i âli olasun sende inâyet bu mıdur
12- Pâdişahlar ki ezel itdügi âdet bu mıdur
Ehl-i tedbir olana fehm-ü kiyâset bu mıdur
13- Sen "Muhibbi" olasun sende mahabbet bu mıdur
Mustafa gibi ciger-kuşene şefkat bu mıdur
14- Al ile kıydun ana kani hakikat bu mıdur
Kavl-i düşmen sana kâr itdi meveddet bu mıdur
15- Yok yire kan idesün yâ'ni hilâfet bu mıdur
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişehim

*

16- Gün gibi zâhir idi zerre günâhi yoğidi
Eşigünden dahi bir özge penâhi yoğidi
17- Sana ol toğrı idi eğri nigâhi yoğidi
Hak bilür gayri yere varmağa râhi yoğidi
18- Bende idi sana ol bir dahi şâhi yoğidi
.....
Hançer urdun da anın cismine âhi yoğidi
19- Yoğ idi cürmi bu Sâmi dir ilâhi yoğidi
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişehim

Ölçü:

sana ol toğ/ri idi eğ/ri nigâhi/yoğidi
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: Kanuni Sultan Süleymana Kafa Tutan Şair, Haşim Nezihi Okay, Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi, Hilmi Yücebaş, 1976, s.25-28. Başka kaynak verilmiyor. Biz de, bu şiiri kütüphanelerde bulamadık. H.N. Okay, kendinde bulunan bir yazmanın kıyısına ekli olduğunu söylüyor.)

1- *Şu güneş yüz dolundu neden görünmez oldu*
Dünya yas tutsa karalar giyse yeridir
2- *Yaşlı genç bir yere toplanıp ağlaşsa ne olur*
Lâlenin ayrılık yüzünden bağrı kan dolma günüdür
3- *O evren sultanı gül gibi açılıp birden soldu*
Ey gönül bülbülü gel ağlayıp inleyelim
4- *Ağaçlar yaprağını döksün dünya güze döndü*
Şaşılası bir döneme geldik baba oğluna kıyıyor
5- *"Onu öldürün, aman vermeyin" dedin*
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım

*

6- *Sen Selim'in oğlusun Osman soyundansın*
Bugün yedi ülkenin bilginle sultanısın
7- *Buyruğunun damgasıyla halkın Süleymanı'sın*
Her işi anlayan uslu, bilgili olman gerekir
8- *Nuh gibi bin yıl yaşasın bile bir an demektir*
Özlem eliyle yakanı yırtmalısın şimdi
9- *Bu taç, bu giysi gider, bir gün gövden çıplak kalır*
Hay huy ettiğinden dolayı sonra pişmanlık duyarsın
10- *Oğluna acıyarak, üzülerek çok ağlamalısın*
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım

*

11- Ey bağış kaynağının sultanı sende doğruluk bu mudur
Yüce bir sultan olasın da sende yardımseverlik bu mudur
12- Padişahların eskiden beri töresi bu mudur
Önünü gören için kavrayış anlayış bu mudur
13- Sen "seven" adını aldın sende sevgi bu mudur
Mustafa gibi ciğer parçana acıma bu mudur
14- Tuzağa düşürüp kıydın ona nerde doğruluk bu mudur
Düşman sözünün etkisinde kaldın sevgi bu mudur
15- Yok yere kan dökesin, halifelik bu mudur
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım

*

16- Gün gibi açıktı gerçek, hiç günahı yoktu
Eşiğinden başka bir sığınacak yeri de yoktu
17- Sana karşı doğrulukla davranırdı eğri bakışı yoktu
Tanrı bilir başka yere gidecek yolu yoktu
18- Sana kuldu başka bir sultanı yoktu
Gövdesine kılıcı indirdin sesi bile çıkmadı
19- Suçu yoktu, bu Sami, ey tanrı suçu yoktu diyor
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım.

Dil özellikleri:

Dolundı: dolundu, yusyuvarlak oldu, dolunay gibi. Anadolu halk ağzında dolunmak, dulunmak sözcükleri dönmek, batar gibi olmak anlamlarına da gelir: "gözleri dolundu nerdeyse boğulacaktı" alıntısında "dolunmak" gözün dönmesi, baygınlık geçirme karşılığıdır.

Ne içün oldı nihân: neden görünmez oldu, yokoldu. (Şu güneş yüzlü Mustafa, ortaya çıktı, göründü, sonra neden görünmez oldu, ortalıkta yok, bunun nedeni nedir?)

Derilüb: derlenip toplanarak, derlenerek.

N'ola: ne olur, ne çıkar.

Pir-ü cuvân: yaşlı ve genç,

Ah-ü figan: ağlayıp inleme, bağırıp çağırma.

N'eyledün: ne eyledin, ne yaptın.

Hâtem-i amr: buyruk damgası, buyruğa vurulan damga, mühür.

Akıl-ü irfan: uslu ve bilgili, yaptığını iyi bilen ve gönül durumundan anlayan.

Nuh-veş: Nuh peygamber gibi (Nuh peygamber'in bin yıl yaşadığı söylenir).

Dest-i hasret: özlem eli.

Dest-i hasretle çâk-ı giribân: derin bir özleme kapılarak, üzüntüye düşerek yakasını eliyle yırtıp açmak, göğsünü açmak.

Tâc-ü kabâ: taç ve giysi, taç ve hırka.

Ten-i üryân: çıplak gövde, giysileri çıkarılmış gövde, giysileri çıkarılmış gövde, çıplak adam.

Hây-ü hây: hay hay diye bağırıp çağırma.

Giryân: ağlayan, gözyaşı döken.

Şeh-i kân-ı kerem: bağış kaynağının sultanı, iyilik ocağının padişahı, iyilik sultanı.

Şeh-i âli: yüce padişah.

İnayet: yardım, koruma, esirgeme, yardımseverlik.

Adet: alışkanlık, gelenek, töre.

Ehl-i tedbir: önlem alıcı, işini bilen, ölçülü davranan, yaşaya uygun iş gören.

Fehm-ü kiyâset: kavrayış ve anlayış (*fehm*/kavrama, anlama, *kiyâset*/anlayış, anlama yeteneği).

Muhibbi: seven (Kanuni Süleyman'ın şiirlerinde kullandığı takma ad "Muhibbi" olup "seven", "esirgeyen" demektir. Ozan, padişahın takma adıyla sözlük anlamını yanyana getirerek çok ince bir yergiyi sergiliyor). *mahabbet:* sevgi (muhibbi sözcüğü ile mahabbet sözcüğü eşkökenlidir, ikisi de "sevgi" ile bağlantılıdır).

Ciger-kuşe: ciğer parçası, halk dilinde "ciğerpare" diye açıklanan, sevgi, duyarlık bildiren deyim. Bunu "ciğerimin köşesi" biçiminde kimi halk türkülerinde görürüz.

Şefkat: sevgi, ilgi, eğilim, koruyucu davranış, yardımseverce tutum.

Hakikat: doğruluk, gerçek, uygunluk, yaraşık.

Kavl-i düşmen: düşman sözü, aldatıcı söz, kötülüğe sürükleyici yalan söz.

Meveddet: sevgi, yakınlık, ilgi gösterme.

Hilâfet: halifelik, Peygamber Muhammed'ten sonra, toplumu onun adına yönetme görevi, peygamber adına yöneticilik.

Zâhir: açık, ortada, gizli saklı olmayan, besbelli, bilinen.

Penâh: koruyan, koruyucu, sığınak, sağınılan kişi ya da yer.

Nigâh: bakış, yöneliş.

Eğri nigâh: eğri bakış, kötü düşünceyle bakış, kötülük etmeyi içeren bakış.

Râh: yol, girilecek yer.

Gayri: başka, ayrı.

Hak: Tanrı.

Bende: kul, köle, buyruk altında bulunan.

Cürm: suç, ağır suç, büyük suç.

İlâhi: Ey tanrı.

Muhibbi

Kanuni Süleyman'ın takma adıdır. Bütün şiirleri bir "divan"da toplanıp biri eski, biri yeni yazılarla iki kez basılmıştır. Muhibbi çokluk İran ozanlarının, özellikle Nizami'nin etkisinde kalmıştır. Şiirlerinde sevgi konusuna ağırlık vermiştir. Kimi şiirlerinde tasavvuf, din düşünceleri görülür. Söyleyişi yer yer akıcı, başarılı, yer yer de sıkıcıdır. Çağının ünlü ozanı Bâki ile yakınlık kurmuş, onun gazellerine benzeriler yazmıştır. Muhibbi, bir divan ozanı olmasına karşılık, divan yazınında etkili değildir. Kimi dizeleri atasözü niteliği kazanmıştır.

-Kanuni Süleyman-

1- Bend itdi yine zülfine bir dil-rübâ bizi
Her kande ise aradı buldı belâ bizi

2- Gördük cemâli şem'ini düşdük ayağına
Pervâne gibi yakdı ol âteş-lika bizi

3- Dermân yerine derdi alur mübtelâlarız
Bin ararise bulmıya hergiz devâ bizi

4- Her dem rakibi kendüzine yâ gibi çeker
Yâbanc atar ok gibi ol kaşı yâ bizi

5- Sevdâ-yi buy-i zülf ile dolu dimâğımız
Serden muhibbi çıkarıser bu hevâ bizi

Ölçü: *Bend itdi/yine zülfi/ne bir dil-rü/bâ bizi*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

(Kaynak: Divân-i Muhibbi, 1308.)

1- *Bir gönül avlayıcı bizi gene saçına bağladı*
Nerde olsa belâ bizi aradı buldu

2- *Işıl ışıl yüzünü gördük düştük ayağına*
O ateş yüzlü bizi kelebek gibi yaktı

3- *Biz, derman yerine dert alan aşıklarız*
Deva bin kez arasa da bulamaz bizi

4- *Karşıt görüşlüyü her zaman kendine doğru*
Çeker yay gibi, o yay kaşlı bizi ok gibi uzağa atar

5- *Saçının güzel kokusu sevgisiyle özümüz dolu*
Ey Muhibbi bu havâ (sevgi) bizi baştan çıkaracak.

Dil özellikleri:

Bend itdi: bend etti, bağladı.

Dil-rübâ: gönül alan, gönül çeken, güzel, sevgili.

Cemâli şem'i: yüzün mumu, yüzün ışıl ışıl oluşu, yüzün parlaklığı.

Ateş-lika: ateş yüzlü, yüzü ateş gibi parlak, ateş gibi yakıcı olan güzel.

Mübtelâ: tutkun, gönül vermiş, tutulmuş, sevmiş, aşık olmuş.

Hergiz: kesinlikle olamaz, asla, hiç bir zaman.

Rakib: karşıt görüşte olan, başkoşan, bir konuda atışmaya giren (daha önce açıklanmıştır).

Kendisine: Kendi özüne, kendine doğru.

Yâ: yay, ok yayı.

Yâbane: yabana, uzağa, dışarı.

Sevdâ-yi buy-i zülf: kokusu sevgisi, saçın kokusu nedeniyle güzele duyulan eğilim.

Ubeydi

Gerçek adı Abdurrahman'dır, Edirnelidir, ölüm yılı 1573 olmasına karşılık doğum yılı bilinmiyor. Bir süre Kanuni Süleyman'ın ilgisini çekti, sultana sunduğu bir övgü ile duagu (dua okuyucu) olarak görevlendirildi. Şiirlerinde din duyguları ağır basar. Dili yer yer akıcı, söyleyişi düzgündür. Pek etkili bir ozan olduğu söylenemez. Şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı vardır.

- I -

1- Mey hoş tutarsa n'ola bizi nâtüvanlarız
Birkaç esir-i bâde-i rind-i cihanlarız

2- Bir tolı câm milkini Cemşide virmeziz
Bezm-i safâda beylik iden kâmranlarız

3- Keyfiyyet-i cihânı güzel bilmiş anlamış
Gonca dehenlerile açar nüktedanlarız.

4- Dünya gamın çekenler ile sohbet itmeziz
Gam bilmeziz zamânede biz şâdmanlarız

5- Kimlersiniz diyü sorarisek Ubeydiyâ
Kûşe be kûşe âlem ider lâ-mekânlarız

Ölçü: *Gonca de/henlerile/açar nükte/danlarız*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

1- *Bize şarap iyi gelirse ne olur güçsüz kimseleriz*
Dünyanın şaraba tutsak olmuş birkaç rindiyiz

2- *Bir dolu kadeh sultanlığını Cemşid'e değişmeyiz*
Mutluluk meclisinde beylik süren mutlularız

3- *Dünyanın durumunu iyi bilmiş anlamış*
Gonca ağızlılarla gül gibi açılan tatlı sözlüleriz

4- *Dünyaya düşkün kimselerle oturup söyleşmeyiz*
Üzüntü nedir bilmeyiz çağımızda kıvançlılarız

5- *Ey Ubeydi kimlersiniz diye sorarsak*
Bucak bucak eğlenen ölümsüz kimseleriz.

Dil özellikleri:

Hoş tutmak: iyi gelmek yaramak.

Nâtüvân: güçsüz, arıklamış, yoksul, kimsesiz, bakımsız.

Esir-i bâde-i rind-i cihân: dünyanın şaraba tutsak rindi. Dünya rindinin şaraba tutsak olanı. Şaraba düşkün olan, evreni, çevreyi, gösterişi sevmeyen, kendi başına buyruk kimse.

Rind: gösterişten uzak yaşayıp gönül olgunluğuna ulaşmış, dünya varlığında gözü olmayan kimse. Bütün baskı kurallarına karşı çıkıp gönlünün uyarınca yaşamayı seven, insan sevgisiyle dolu olan, senlik benlik savında bulunmayan, alçakgönüllüğünü bir yaşama kuralı olarak benimseyen olgun kimse.

Milk: mülk. Bu sözcüğün gerçek anlamı "yönetim", "yönetimi elde bulundurma", "sultanlık", "padişahlık" bg.dir. Dizenin açıklanışı şöyle: "Biz, dolu bir kadehin sağladığı mutluluğu, sultanlığı Cemşid'in padişahlığından daha üstün görürüz."

Kâmrân: mutlu, kıvançlı, dileğine ulaşmış.

Keyfiyyet-i cihân: dünyanın durumu, evrenin niteliği, dünyanın sağladığı iyi durum.

Nüktedan: tatlı tatlı konuşan, sözleri gönül okşayıcı olan, güzel söyleşen, tatlı dilli.

İtmeziz: etmeyiz, eylemeyiz.

Şâdman: kıvançlı, sevinçli, mutlu.

Lâ-mekân: belli bir yeri, belli bir yurdu olmayan, yerle, mekânla bağlantılı bulunmayan, ölümsüz olan. İslam dinine göre tanrı her yerde, her zaman var olduğundan belli bir yerle, belli bir zamanla bağlantılı değildir, ölümsüzdür, yücedir, sonsuzdur, başlangıcı, bitimi yoktur. Tasavvuf inançlarına göre insan tanrının görünüşü olduğundan o da belli bir yerle bağlantılı değil, ölümsüzdür.

Kuşe bu kuşe: bucak bucak, köşe köşe.

Helâkî

Konyalıdır, gerçek adı Mahmud'tur. Doğum yılı bilinmiyor, 1573-74 dolaylarında öldüğü kaynaklarda yazılıdır. Bir süre imamlık etmiş, sonra kendi gönlünce yaşamaya başlamıştır. Bir "divan"da toplanan şiirleri yeni yazılarla basılmıştır. Helâki'nin şiirlerinde çağının özelliklerini, kimi olaylarla ilgili görüşleri yansıtmaktan başka ilgiye değer bir yan yoktur denebilir. Dili akıcıdır, söyleyişi kolaydır. Şiirlerinde atasözleri, deyimler, öz Türkçe sözcükler dil araştırıcılarına yararlı olabilir.

- I -

1- Gel ey gonca ne dirlik bana sensüz
Ki bülbül gülsüz olmaz gül dikensüz

2- Göreyin iki yaka ıssı olma
Beni sen kodun ey gül pirehensüz

3- Kara bahtum beni zülfünden ayru
Kara çullarda kor âhir kefensüz

4- Dil uzadur çemen susen çeker tiğ
Varursam gülşene ey serv sensüz

5- Geçer eyvâh ile ömrüm Helâki
Olursam bir dem ol sib-i zekansuz

Ölçü: *Geçer eyvâh/ile ömrüm/Helâki*
mefâ'ilün mefâ'ilün feulün

(Kaynak: Divan, Helâki, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1982.)

1- *Ey gonca gel bana sensiz dirlik olmaz*
Bülbül gülsüz olmaz gül de dikensiz olmaz

2- *İki yakan biraraya gelmesin, göreyim*
Ey gül beni gömleksiz bırakan sensin

3- *Kara yazgım beni senin saçından ayrı bırakıp*
Ey selvi boylu bahçeye sensiz varırsam

5- *Ey Helâki yaşamım inlemekle geçer*
Kısa bir süre o elma gibi çeneliden ayrı düşsem.

Dil özellikleri:

İkinci dizede "dikensiz gül olmaz" atasözünden yararlanılmış.
Pirehen: gömlek.
Kodun: bıraktın.
Ahir: sonunda, en sonra.
Tiğ: kılıç.
Sib-i zekan: çenenin elması, elma gibi çene.
Olursam bir dem: kısa bir süre kalırsam.

Taşlıcalı Yahya

Taşlıca'da doğdu, doğum yılı kesinlikle bilinmiyor, İzvornik'te öldü (1582). Çağının ünlü, başarılı bir ozanıdır. Medrese öğrenimi gördü. Çağın geleneğine uyarak din bilimleri okudu. Şiirlerinde sevgi konusu ağır basar. Özellikle Kanuni'nin, oğlu Şehzade Mustafa'yı boğdurması üzerine yazdığı, bir ağıtla ün sağladı. Şiirlerinde ince duygular, özlemler geniş yer tutar. Dili yer yer açık, akıcı, yer yer de ağır, ağdalıdır. Buna karşın duyuşları etkilidir. Aruz ölçüsünü başarıyla kullanışı, şiirlerinde yaşanan olaylara yer verişi, özellikle toplumun bozuk, tutarsız düzenini acı bir dille eleştirmesi kimi kurumları tedirgin etmişti. Yahya'nın şiirinde egemen olan duygudan çok düşüncedir. Kimi şiirlerinde tasavvuf konularına ağırlık verir. Yahya'nın basılı bir "divan"ı, "Yusuf ve Züleyha"sı vardır.

1- Sevdüm ol âfitâb-ı cihântâbı cân gibi
Ansuz cihân gözüme görinmez cinân gibi

2- Başdan ayağa nâle olub ney gibi hemân
Vardum saray-ı yâra sadâ-yı figan gibi

3- Ol şehsüvârun atı önince yayan olub
Gitdüm sabâ-yi âh ile berg-i hazân gibi

4- Hüsnine germ olıcı güzeller aceb midür
Gâhi bürüdet eylese devr-i zemân gibi

5- Gökden ne yağdı kim anı götürmeye zemin
Cânâne pür-cefâ ise ta'n mı cihân gibi

6- Efgân ile biri biri ardınca dud-i âh
Azm itdi şehr-i yâra bugün kârbân gibi

7- Yahyâ'ya aklı yâr idi derdâ ki ol dahi
Dildâra uydı gitdi dil-i nâ-tüvân gibi

Ölçü: *Dildâra/uydı gitdi/dil-i nâtü/vân gibi*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

1- *O evreni aydınlatan güneşi can gibi sevdim*
Onsuz evren gözüme görünmez cennet gibi

2- *Baştan ayağa ney gibi inilti oldum birden*
Sevgilinin konağına vardım bir çığlık gibi

3- *O atlının atı önünce yaya olarak*
Güz yaprağı gibi ah yeliyle gittim

4- *Güzelliğine yanıcı güzeller şaşılır mı*
Arada bir çağınız gibi soğuklık gösterse

5- *Gökten ne yağdı da yer onu taşımadı sevgili de*
Dünya gibi acılarla doluysa şaşılacak ne var

6- *Alın dumanı çığlıkla birbiri ardınca*
Bir kervan gibi sevgilinin iline yöneldi

7- *Yahya'ya aklı elveriyordu ne yazık ki o da*
Sevgiliye uydu gitti şu bitkin gönül gibi.

Dil özellikleri:

Afitâb-i cihântâb: evreni aydınlatan güneş.

Afitâb: güneş, *cihântâb:* evreni aydınlatan.

Ansuz: onsuz, o olmaksızın.

Sadâ-yi figan: çığlık sesi, çığlığın yansımasıyla duyulan ses, çığlığın duyulması.

Şehsuvâr: atlıların önderi, binicilerin başı, en iyi at binen.

Sabâ-yi âh: ah yeli, inilti yeli. Gerçekte "sabâ" sözcüğü "tan yeli" demektir. Burada "ahın tan yeli", bir tan yeli gibi esip giden ah.

Berg-i hazan: güz yaprağı.

Hüsnine germ olıcı: güzelliğine yanıcı.

Germ olmak: ısınmak, şiir dilinde birine yakınlık duymak, sevmek, gönül vermek.

Pür-cefâ: acı dolu, çok acı çektirici, çok üzücü.

Cânâne: sevgili, sevilen.

Efgan: çığlık, "figan"ın başka bir söylenişi.

Dud-i âh: ah dumanı, ah tütünü.

Şehr-i yâr: sevgilinin ili, sevgilinin oturduğu il.

Azm itti: yöneldi, gitmeye başladı, yürüdü.

Kârbân: kervan, yolcu topluluğu, göç topluluğu, yük taşıyan hayvanlardan oluşan, yola dizilmiş, topluluk.

Derdâ ki: ne yazık ki.

Dil-i nâtüvan: güçsüz gönül, bitkin gönül, bitik gönül.

1- Tek sevdügümün rızâsı olsun
Bin cân ile ten fedası olsun

2- Mehbubına âşık incinür mi
Farzâ nice bin cefâsı olsun

3- Dilberler anı n'ola severse
Sultanlar anun gedâsı olsun

4- Gül benzeyemez ana gerekse
Altunlu yeşil kabâsı olsun

5- Yahyâ'ya dinüz ki hâlet ile
Her bir sözinün fenâsı olsun

Ölçü: *Tek sevdü/gümün rızâ/sı olsun*
mef'ulü mefâ'ilün fe'ulün

- II -

1- *Sevgilimin gönlü olsun da*
Bu gövde bin can ile yoluna gitsin

2- *Seven sevdiğine gücenir mi*
Sözgelişi binlerce acı çektirse bile

3- *Güzeller onu severse ne çıkar*
Sultanlar ona kul olsun

4- *Ona gül benzeyemez isterse*
Altın süslemeli yeşil giysisi olsun

5- *Yahya'ya uygun bir dille söyleyin*
Her sözü uzatmasın.

Dil özellikleri:

Rızâ: onay, onaylama, uygun bulma, benimseme, gönlü olma.

Fedâsı olsun: yoluna gitsin, kurbanı olsun, ona adansın, ondan esirgenmesin.

Farzâ: sözgelişi, öyle varsayalım, şöyle ki, ola ki.

Kabâ: giysi, üste giyilen giysi, üstlük.

Fenâ: sonlu, geçici, kalıcı olmayan. Bu dizede, "bitiş", "sona eriş" anlamındadır. "Her bir sözinün fenâsı olsun"dan anlaşılan "her bir sözünü çok uzatmasın, sözü bitirsin, kısa kessin"dir.

- III -

1- Güldün açıldun eller ile âlem eyledün
Bayramumı bu fürkat ile mâtem eyledün

2- Noksânumı cünûnuma haml itmedün benüm
Ey kaşları hilâl ziyâde kem eyledün

3- Seng-i cefâ vü cevr ile hâtırum yıkub
Işkun binâsını sanemâ muhkem eyledün

4- Bâb-ı ademden eylemek içün beni revân
Bâr-i firâkun ile belümi ham eyledün

5- Her lâhza terbiyetler idüb ışk-ı pâk ile
Yahyâ kulunı pâdişehüm âdem eyledün

Ölçü: *Her lâhza/terbiyetle/r idüb ışk-ı/pâk ile*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

- III -

1- *Başkalarıyla eğlendin güldün açıldın*
Ayrılıkla bayramımı acı güne çevirdin

2- *Eksikliğimin çılgınlığımdan geldiğine aldırmadın*
Ey kaşları yeniaya benzeyen çok kötülük ettin

3- *Üzüntü ve acı taşlarıyla gönlümü yıkarak*
Aşkın temelini sağlamlaştırdın ey sevgili

4- *Beni yoklık kapısından yola koymak için*
Ayrılık yükünle belimi büktün

5- *Arınmış bir sevgiyle boyuna eğiterek*
Ey sultanım Yahya kulunu adam eyledin.

Dil özellikleri:

Alem eyledün: eğlendin, eğlence düzenledin, toplantı oluşturarak gönül eğlendirdin.

Fürkat: ayrılık, uzak kalma, firkat.

Matem: üzüntü, acı, sevincin karşıtı.

Noksanumı cünununa haml itmedün: eksikliğimin çılgınlığımdan, kendimde olmayışımdan geldiğini, elimde olmadan öyle davrandığımı anlamak istemedin.

Ziyâde kem eyledin: çok kötülük ettin, gereksiz yere çok yerdin, kötüledin. *Seng-i cefâ vü cevr*: Acı çektirme ve üzüntüye salma taşı. dizenin yorumu: gönlümü, taş gibi ağır üzüntülerle, acılarla yıkarak aşkın yapısını sağlamlaştırdın. Üstüme taş atar gibi acılar, üzüntüler yağdırdın.

Bâb-ı adem: yokluk kapısı, ölüm kapısı.

Revân eylemek: yollamak, göndermek, uğurlamak, akıtmak.

Dizenin yorumu: beni ölüm kapısından yolcu edip yokluk evrinine göndermek için belimi büktün, bunu kapıdan kolay çıkayım diye yaptın.

Terbiyetler idüp: eğiterek, alıştırarak, uygun duruma getirerek.

Işk-ı pâk: arınmış sevgi, temiz aşk, katkısız sevgi.

- IV -

1- Ey hilâl-ebrû gam-ı hecr ile hâk itdün beni
Âşık-ı divâne idüb sine-çâk itdün beni
2- Bir bakımda mübtelâ-yi ışk-ı pâk itdün beni
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

3- Bu levendâne sarılmış gün gibi destâr ile
Bu kemâl-i hüsn ile bu lezzet-i güftâr ile
4- Bu libâs-i âl ile bu şîve-i reftâr ile
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

5- Âşık-ı şeydâ iden sensin beni bi-iştibâh
Âşık olmak bir günâh ise senündür ol günâh
6- Yaraşur bana idersem nâle vü feryâd-ü âh
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

7- Bunca yıllardur ki hergiz hâtırumdan gitmedün
Sormadun ahvâlümi bir gün beni söyletmedün
8- Bir cefâ mı kaldı kim anı bana sen itmedün
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

9- Ağladub inletme Yahyâ bendeni bülbül gibi
Kadrüni bilmezlere şâhum takılma gül gibi
10- Dest-i cevr ile benüm boynum burub kâkül gibi
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

Ölçü: *Ey hilâl eb/ru gam-ı hecr/ile hâk it/dün beni*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Divan, Yahyâ Bey, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1977.)

- IV -

1- Ey yeniay kaşlı, ayrılık acısıyla toprak ettin beni
Çılgın aşık ettin, yakamı yırtıp bağrımı açtım
2- Bir bakıma arınmış sevgiye tutulmamı sağladın
Kanıma girdin, behey acımasız yıktın beni

*

3- Bu levendçe sarılmış güneş gibi sarıkla[1]
Bu olgun güzellikle, bu tatlı sözlerle
4- Bu kızıl giysiyle, bu oynak yürüyüşle
Kanıma girdin behey acımasız yıktın beni

*

5- Beni çılgın bir aşık eden kuşkusuz sensin
Aşık olmak bir suçsa bu suç senindir
6- İnlersem, çığlığı basarsam bana yaraşır
Kanıma girdin behey acımasız yıktın beni

*

7- Bunca yıllardır hiç gönlümden çıkmadın
Durumumu sormadın, beni bir gün konuşturmadın
8- Bana çektirmediğin acı kaldı mı artık
Kanıma girdin behey acımasız yıktın beni

*

(1) Levend: eskiden, deniz ordusunda görevli, uzun boylu, gösterişli er, denizeri. Levendâne: Levendçe, yiğitçe.

9- Yahya kulunu bülbül gibi ağlatıp inletme
Değerini bilmezlerin yakasına gül gibi takılma sultanım
10- Haksızlık eliyle boynumu kâkül gibi bükerek
Kanıma girdin behey acımasız yıktın beni.

Dil özellikleri:

Hilâl-ebru: yeniay kaşlı, kaşı yeniay gibi olan.

Hâk: toprak, yer

Hâk itmek: toprağa çevirmek, yoketmek, ortadan kaldırmak, öldürmek, aşağılamak, küçük düşürmek.

Sîne-çâk: yakası açık, göğsü açık, yakalarını yırtarak göğsünü bağrını açmış.

Âşık-ı divâne: çılgın aşık, kendinden geçmiş aşık, ne yaptığını bilmeyen aşık.

Mübtelâ-yi ışk-ı pâk: arınmış sevgiye tutulan, temiz aşk ile seven, sevgisinde kötülük-eğrilik olmayan.

Mübtelâ: tutulmuş, kapılmış, gönül vermiş, sevmiş.

Kemâl-i hüsn: güzellik olgunluk aşaması, olgunluk aşamasına varan güzellik.

Lezzet-i güftâr: sözün tadı, konuşmanın tadı, tatlı söz, tatlı konuşma, gönül okşayan söyleyiş.

Şive-i reftâr: yürüyüşte oynaklık, yürüyüş kıvraklığı, yürüyüş biçimi, davranış biçimi.

Libâs-ı al: kızıl giysi, al giysi, kırmızı giysi.

Helâk: yok olma, yıkılma, ortadan kalkma, yokolurcasına yıkım görme, sarsılma.

Dest-i cevr: haksızlık eli, acı çektirme eli, üzüntüye salan el, haksızlık eden el.

Ali Beğ

Galibolu'da doğdu (1541), görevli bulunduğu Cidde'de öldü (1599). Ozanlığından çok bilimsel yanıyla ün saldı, özellikle tarih alanında önemli bir kaynak sayılır. Şiirlerin toplandığı büyükçe "divan"ı vardır. Kırkı aşkın yapıtları arasında en önemlileri Künhü'l-Ahbar (Haberlerin Özü) adlı tarihi ile Menakıb-ı Hünerveran (Becerili Kimselerin Söylenceleri)dir. Çağının toplum özellikleri yansıtan yazıları, dizeleri bakımından ilginç bulunur. Şiir alanında etkili olmamıştır.

1- Dil-rübâlardan değildür böyle giryân olduğum
Devr elindendür benüm hâtır-perişân olduğum

2- Galibâ rahm itmeyüb cevr itdügindendür senün
Günde yüz bin kerre ışkundan peşiman olduğum

3- Ağlamaklar inlemekler yanmalar yakılmalar
Hep seninçündür benüm yolında kurban olduğum

4- Işk câmından mıdır bilmem cünunumdan mıdır
Geh giribân çâk geh âlûde-dâmân olduğum

5- Rind-i bi-bâk olduğumdandur hep ey Ali benüm
Halka rusvây olduğum âfâka destân olduğum

Ölçü: *Dil-rübâlar/den değildür/böyle giryân/olduğum*
fâ'ilâtün fâ'lâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *Böyle ağladığım gönül alıcı güzellerden değildir*
Gönlümün kırıklığı çağın, yazgının yüzündendir

2- *Öyle sanırım ki bana acımayıp acı çektirdiğindendir*
Günde yüz bin kez seni sevdiğimden bıkışım

3- *Ağlamaklar inlemekler yanmalar yakılmalar*
Ey yoluna kurban olduğum hep senin içindir

4- *Sevgi kadehinden midir deliliğimden midir bilmem*
Kimi yakamı yırtışım, kimi böyle değerden düşüşüm

5- *Korkusuz derviş olduğumdan ey Ali dillere*
Düşmüşüm, halk içinde alçalmış değersiz kalmışım.

- II -

1- Yüri ey bana göz ucıyla ırakdan bakıcı
Hey ne evler yıkıcı hey ne yürekler yakıcı

Ölçü: *feilâtün feilâtün feilâtün feilün*

*

2- Eger derd-ü gamundan el çeküb cevründen ağlarsam
Beni sen gözlerüm yaşı gibi gözden bırak cânâ

Ölçü: *mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

*

3- Cemâlün dîdeden gitdi hayâlün cân-i Ali'den

Ölçü: *mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

*

(*Kaynak:* Divân-i Ali, Sül. Kt. Ham. 1107, Y.)

- II -

1- *Ey bana göz ucuyla uzaktan bakan yürü git*
Sen ne evler yıkıcı ne yürekler yakıcısın.

*

2- *Senin üzüntünden, özleminden el çekip ağlarsam*
Beni gözümün yaşı gibi gözünden düşür ey sevgili.

*

3- *Yüzün gözden gitti, görüntün de Ali'nin canından*
Irak olmak gönüldendir gözden neden olsun ey sevgili.

*

Dil özellikleri:

- I -

Hâtır-perişan: gönlü kırık, gönlü incinmiş, gönlü dağınık, kendinden geçmiş.

Devr elindendür: alınyazısı yüzündendir, yazgıdan dolayıdır, çağın durumu nedeniyledir, çağın elindendir.

Alûde-dâmân: eteği bulaşık, değersiz, toplumda kötü olarak nitelenen.

Bi-bâk: korkusuz, çekinmeyen, aldırış etmeyen.

Rüsvay: alçalmış, gözden düşmüş, değersiz, dile düşmüş.

Afâka destân: halkın diline düşmüş, dillerde söylenen, yaygın, ünlü.

Cünun: çılgınlıklar, delilikler, kendini bilmeyişler.

- II -

Gözden bırak: gözden düşür, unut, bir daha anma.

Üçüncü dizede "gözden ırak olan gönülden de ırak olur" atasözünden yararlanılmıştır.

Nev'î

1533'te Malkara'da doğdu, 1599 da İstanbul'da öldü. Gerçek adı Yahya'dır. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Gelibolu, İstanbul medreselerinde İslam bilimleri okuttu. Bir süre Saray'da şehzadelerin öğretmeni oldu.

Nev'i'nin şiirlerinde duygudan çok düşünce egemendir. Çağdaşı Bâki gibi "gazel" türünde başarı sağlamıştır. Ancak dili, Bâki'ninki gibi açık, akıcı değildir. Sevgi konularını işlemesine karşılık, tasavvufla ilgili düşüncelere ağırlık vermiştir. "Divan"ı karşılaştırmalı bir çalışmayla basılmıştır(1977). Söz oyunlarına, yapmacıklı söyleyişlere pek yer vermeyen bir söyleyişi vardır. Nev'i benimsediği şiir tutumu, söyleyiş biçimi nedeniyle, kendinden sonra gelenler üzerinde pek etkili olamamışsa da, divan şiirinin gelişmesinde, özellikle, düşünceyle duygu arasında bağlantı kurmada, şiire böyle bir içerik kazandırmada öncü durumundadır.

1- Uşşâk ışk ile n'ola itse nevâları
Hüsnün bahârı kıldı mülâyim havâları

2- İzün tozını gözlerine kühl idüb şehâ
Asmaz cihânı kirpiğe kûyun gedâları

3- Âşıklarun niyâzını itsen n'ola kabul
Cânâ devâm-ı hüsnünedür hep du'âları

4- Bir vüs'at olsa pâyüne dökülse nakd-i eşk
Bir bir hikâyet itse geçen mâcerâları

5- Biz bir selâma değmeyevüz hiç revâ mıdur
İllerle dâ'im eyleyesin merhabâları

6- Makbul-i hazret olmağa yok çâre Nev'iyâ
Her gûşeden du'âlar ider mübtelâları

Ölçü: *Her gûşe/den du'âla/rider mübte/lâları*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

1- *Aşıklar aşk ile türküler çığırsa ne olur*
Güzelliğinin baharı havaları yumuşattı

2- *Ey sevgili izinin tozunu gözlerine sürme eden*
Sokağının yoksulları dünyayı kirpiğe asmıyor

3- *Aşıklarının dileklerini yerine getirsen ne olur*
Ey sevgili yalvarışları güzelliğin sürsün diyedir

4- *Bir kolaylık olsa ayağına dökülse gözyaşı akçası*
Geçen serüvenleri bir bir anlatıverse

5- *Doğru mudur biz bir selâma bile değmeyelim de*
Yabancılarla merhabalar eyleyesin boyuna

6- *Ey Nev'i sevgilinin katına varma olanağı yok*
Ona tutulanlar her köşeden yakarıp duruyorlar.

Dil özellikleri:

Nevâ: güzel ses, türkü, belli bir ölçüye göre türkü çığırma. Alaturka musikide bir makam.

Nevâ etmek: türkü söylemek, şarkı söylemek.

Uşşâk: aşıklar, sevenler, Alaturka musikide bir makam.

Mülâyım: yumuşak, uygun, elverişli.

Asmaz cihanı kirpiğe: dünyaya önem vermez, dünyayı değersiz sayar. "Kirpiğe asmak" deyimi "göze almak" deyimiyle eşanlamlıdır.

Kühl: sürme.

Devâm-ı hüsnüne: güzelliğinin sürüp gitmesine, güzelliğinin sürekli olmasına.

Devâm-ı hüsn: güzellik süresi.

Vüs'at: genişlik, uygun durum, elverişlilik, kolaylık. *İllerle:* ellerle, yabancılarla.

Makbul-i hazret: huzura kabul edilme, katına çıkma.

Guşe: köşe, bucak, kıyı.

- II -

1- Sözümüz tutmayub a'dâ sözin gûş itdügün bildük
Bizi yâd itmeyüb hergiz ferâmuş itdügün bildük

2- Onuldı yaramuz dilde ferâgat geldi bir pâre
Senün varub a'dular gönlüni hoş itdügün bildük

3- Şarâb-ı ışk ile idüb bizi medhûş-u lâ-yâ'kıl
Varub vuslat meyin ağyâr ile nûş itdügün bildük

4- Hicâzi perdelerden kopdı uşşâk içre nâlişler
Hatunla Kâbe-i hüsnün siyâh-pûş itdügün bildük

5- Şikâyet gibi kasdun rüzgâr-ı bi-kararundan
Nedendür Nev'iyâ deryâ-sıfat cûş itdügün bildük

Ölçü: *Sözümüz tut/mayub a'dâ/sözin guş it/dügün bildük*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1- *Sözümüzü tutmayıp düşman sözünü dinlediğini bildik*
Bizi anmayıp boyuna unuttuğunu bildik

2- *Yaramız onuldu gönülde bu işten el çektik*
Senin gidip düşmanların gönlünü hoş ettiğini bildik

3- *Aşk şarabıyla bizi kendimizden geçirip aklımı aldın*
Sonra kavuşma şarabını yabancılarla içtiğini bildik

4- *Aşıklar arasında Hicaz perdesinden iniltiler çıktı*
Saçınla güzelliğinin Kâ'be'sine kara örtü çektiğini bildik

5- *Yakınır gibi bir durumun var düzensiz yazgından*
Ey Nev'i deniz gibi neden coştuğunu bildik.

Dil özellikleri:

A'dâ sözin guş itdügün: düşman sözünü dinlediğini.

Bildük: bildik, anladık, öğrendik.

Ferâmuş: unutma, unutmak.

Yâd itmek: anmak, anımsamak, unutmamak.

Feragat: el çekmek, bırakmak, vazgeçmek.

Medhûş-u lâya'kıl: kendinden geçmiş, aklı gitmiş.

Lâ-ya'kıl: aklı gitmiş, kendini bilemez olmuş.

Medhuş: kendinden geçmiş.

Vuslat meyin: kavuşma şarabı, vuslat şarabı, sevgiliye kavuşmanın verdiği kıvançla kendinden geçme durumu.

Hicâzi perde: alaturka musikide bir makamın perdesi, hicaz perdesi.

Rüzgâr-ı bi-karar: düzensiz yazgı, dengesiz çağ. Bu dizede "rüzgâr sözcüğü çağ değil, "yazgı", "alın yazısı" anlamındadır.

Deryâ-sıfat: deniz gibi, denizce.

- III -

1- Sâgar âsâ dem-be-dem hun-pâşdur gönlüm gözüm
Zümre-i erbâb-ı derde başdur gönlüm gözüm

2- Hânesinün hâk-i divârın mücellâ eylcyüb
Yâr aksin gösteren nakkâşdur gönlüm gözüm

3- Lâ-mekân seyrân-gehi kûy-i adem ser-menzili
Şeş cihâta sığmayan evbâşdur gönlüm gözüm

4- Zevrak-ı câm-u leb-i deryâ vü seyr-i cûybâr
Cümlesin tertib iden ayyâşdur gönlüm gözüm

5- Nev'iyâ kuy-i harâbât içre dürd-âşâm olub
Sırr-ı ışkı fâş iden kallâşdur gönlüm gözüm

Ölçü: *Sâgar âsâ/dem-bedem hun/pâşdur gön/lüm gözüm*
Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Divan, Sül. Kt. Lala İsmail, 447, TY.)

- III -

1- Kadeh gibi durmadan kan döker gönlüm gözüm
Üzülenler topluluğunun önderidir gönlüm gözüm

2- Evinin duvarı toprağını pırıl pırıl eyleyip
Sevgilinin görüntüsünü yansıtan nakışçıdır gönlüm gözüm

3- Belli bir yeri olmayan, yoklık yöresini erek edinen
Evrene sığmayan başıboşun biridir gönlüm gözüm

4- Kadehin testisi, deniz kıyısı, akarsuya bakış
Bütün bunları düzenleyen bir içki düşkünüdür gönlüm gözüm

5- Ey Nev'i meyhane sokağında son damlayı içen
Aşkın sırrını açığa vuran güvenilmez bir kimsedir
gönlüm gözüm.

Dil özellikleri:

Sâgar âsâ: kadeh gibi.

Dem-be-dem: aralıksız, durmadan, boyuna, sürekli.

Hun-paş: kan döken, kan saçan.

Zümre-i erbâb-ı derd: dertliler topluluğu, üzülenler topluluğu.

Mücellâ: cilâlanmış, parlak, pırıl pırıl.

Nakkâş: nakışçı, süsleyici, bezeyici, ressam. Doğu yazınında, dört yandan sevgilinin yüzü görünsün diye, evinin duvarlarını aynalarla süsleyip karşılıklı görüntüler sağladığı söyleyen bir sanatçı.

Lâ-mekân: belli bir yerle bağlantılı olmayan, yer kaplamayan, duyu evreninin üstünde bulunduğuna inanılan sonsuzluk ülkesi.

Seyrân-geh: dolaşma yeri, gezme yeri.

Kûy-i adem: yokluk sokağı, yokluk yöresi, yokluk ülkesi.

Şeş cihât: altı yön. Doğu, batı, güney, kuzey, alt, üst. Başka bir söyleyişle: sağ, sol, ön, arka, alt, üst.

Evbâş: ayak takımı, başıboş kimseler. Dizelerin yorumu şöyledir: Benim gönlüm gözüm, bu evrene sığmayan, doğaüstü, sonsuzluk ülkesinde dolaşan, belli bir yerle bağlantısı olmayan, zamanla mekânı aşmış, sonsuzluğa ulaşmış birer başıboş kimsedir. Daha doğrusu, ben tanrısal ülkede yaşayan, ölümsüz, evrenüstü bir varlığım.

Zevrak-ı câm: içinden kadehe içki dökülen testi.

Leb-i deryâ: deniz kıyısı.

Seyr-i cûybâr: akarsuya bakma, akarsuyu seyretme.

Dizelerin yorumu: kadehe, içki dökülen testiyi yapan, deniz kıyısında, akarsuyun yanında gezen, eğlenen, bütün bunları da düzenleyen bir içki düşkünüdür gönlüm gözüm.

Dürd-âşâm: tortu içen, küpün, testinin dibinde kalan son şarabı içen, son damlayı içen, içki yerinden en son çıkan.

Dürd: tortu.

Aşâm: içen. İkisinden kurulu dürd-âşâm ise son damlayı içen demektir.

Fâş: açığa vurma, gizliyi açıklama, gizli kalması gerekeni söyleme.

Kallaş: sözüne güvenilmeyen kimse, kalleş, dönek, kaypak.

Ozan bu şiirinde, tasavvufun belli bir anlayışına dayanarak, insanının bütün varlık türlerinde görünen, tanrısal bir nitelik taşıyan, belli bir varlıkla bağlantılı olmayan yüce bir yaratık olduğunu ileri sürüyor.

Bâkî, Abdülbâki Mahmud

İstanbul'ludur. Babası Fatih camii müezzinlerinden Mehmed Efendi'dir. Çok yoksul bir ailenin çocuğu olması nedeniyle, bir süre saraç işlerinde çalıştı, sonra medreseye girdi, çağının ünlü bilginlerinden öğrenim gördü. Çok erken yaşlarda şiir yazmaya başladı. İlk şiirlerini o dönemin ünlü ozanlarından Zâti'ye gösterir önerilerini alırdı. Kısa bir süre içinde, o dönemin en ünlü ozanları arasına katıldı, adını "Muhibbi" takma adıyla şiirler söyleyen Kanuni Süleyman duyunca, Bâki ile ilgilendi, onu korudu, saraya aldı. Yüksek görevlere getirdi. Gerek hocası, gerekse padişah için yazdığı övgülerle, özellikle "Sünbül kasidesi"yle ünü bir kat daha arttı. Kanuni'nin ölümü üzerine yazdığı ağıtla çağının en ilgi çeken ozanı oldu. O dönemin en yüksek görev aşamalarından olan "kazaskerlik"e değin yükseldi.

Bâki dilinin akıcılığı, söyleyişin kolaylığı, İstanbul Türkçesini şiire sokmanın başarısıyla divan yazınında özel bir yer kazanmıştır. Daha çok "gazel" türünde başarı sağlamış, kendisinden sonra gelenleri etkilemiştir. Şiirleri bir "divan"da toplanmış, yeni yazılarla basılmıştır.

- I -

1- Sabr eyle dilâ derdini cânâna duyurma
Cân içre nihân eyle veli câna duyurma

2- Zinhâr sakın mey yerine kanın içerler
Keyfiyettin ol gözleri mestâna duyurma

3- Esrârını keşf eyleme tahsil-i mizâc it
Nûş eyle mey-i nâbı hakimâne duyurma

4- Sofi gelicek açma sakın ışk hadîsin
Dânâ dil isen sırrını nâdâna duyurma

5- Ya'kub sıfat Bâki'yi ol Yusuf-i sâni
Hûn içre komaz kıssa-i ihvâna duyurma.

Ölçü: *Sabr eyle/dilâ derdi/ni cânâne/duyurma*
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün

1- *Ey gönül katlan çektiğini sevgiliye duyurma*
Can içinde gizle de sevgiliye duyurma

2- *Kolla kendini, sakın, içki yerine kanını içerler*
Durumunu o baygın gözlere duyurma

3- *Sırrını kimseye açma, kendini taşı*
Arınmış şarabı bilgece iç kimseye duyurma

4- *Softa gelince aşk konusunu açma*
Bilge kişiysen sırrını bilgisize duyurma

5- *O ikinci Yusuf, Bâki'yi Yakub gibi*
Kan içinde bırakmaz, sakın kardeşlerine duyurma.

Dil özellikleri:

Tahsil-i mizâc: kendi kendini tanı, kendini taşı, içinde ne varsa yalnız kendin bil.

Hakimâne: bilgece, ağırbaşlılıkla.

Dâna dil: bilge, gönlü bilgiyle dolu, olgun, ağırbaşlı, saygın, bilgin.

Nâdân: bilgisiz, tutarsız, dengesiz.

Ya'kub: Tevrat'a, Kur'an'a göre adı, oğlu Yusuf, yüzünden acıklı olaylara karışmış bir peygamber. Oğlu Yusuf'u güzelliğinden dolayı kardeşleri kuyuya atmış, sonra tutsak olarak satılmasını sağlamış; Ya'kub'a da oğlunu kurt yedi, işte kanlı gömleği diyerek, yalandan kana buladıkları bir gömlek göstermişler. Ya'kub bu olaya inanmamış, yıllarca ağlamış, gözleri görmez olmuş (Bk. Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha).

Kıssa-ı ihvân: kardeşler öyküsü. Yusuf ile kardeşleri arasında geçen olay.

İçre: içinde, içine.

Yûsuf-i sâni: ikinci Yusuf, ozanın sevgilisi. Ozan, sevdiği kimseyi, güzelliği bakımından "ikinci Yusuf" diye niteliyor.

1- Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf
Gûyya cenge girer nize-güzâran saf saf

2- Seni seyr itmek içün rehgüzer-i gülşende
İki cânibde durur serv-i hirâman saf saf

3- Leşker-i eşk-i firâvân ile ceng eylemeğe
Gönderir mevclerin lücce-i ummân saf saf

4- Gökde efgan iderek sanma geçer hayl-i güleng
Çekilür kûyine mürgân-ı dil-ü can saf saf

5- Câmi' içre göre tâ kimlere hem-zânusun
Şekl-i sakkada gezer dîde-i giryân saf saf

6- Ehl-i dil derd-ü gamın ni'metine müstağrak
Dizilürler keremin hânına mihmân saf saf

7- Vasf-ı kaddinle hirâm itse alem gibi kalem
Leşker-i satrı çeker defter-ü divân saf saf

8- Kûyin etrâfına uşşâk dizilmiş guyâ
Harem-i Kâ'be'de her cânibe erkân saf saf

9- Kadrini seng-i musallada bilüb ey Bâki
Durub el bağlayalar karşuna yârân saf saf.

Ölçü: *Müje haylin/dizer ol gam/ze-i fettân/saf saf*
feilâtün feilâtün feilâtün fe'lün

1- *Oynak, süzgün bakışın kirpiklerini düzerler dizi dizi*
Sanırsın okçular bir savaşa girer dizi dizi

2- *Gül bahçesinin geçiş yolunda seni görmek için*
Salınan serviler iki yanda durur dizi dizi

3- *Taşan gözyaşı erleriyle savaşmak için*
Engin deniz dalgalarını gönderir dizi dizi

4- *Gökte çığlığı basarak geçen turna sürüsüdür sanma*
Can ile gönül kuşları sokağında toplanır dizi dizi

5- *Cami'de kimlerle dizdize olduğunu görsün diye*
Ağlayan göz bir su dağıtıcı gibi dolaşır dizi dizi

6- *Gönül eri acının, üzüntünün bolluğuna batmış*
Konuklar da bağış sofrasına dizilir dizi dizi

7- *Boyunun nitelenişiyle kalem sancak direği gibi salınsa*
Yazı dizisinin erlerini sıralar defter, divan dizi dizi

8- *Sokağının çevresinde dizilmiş aşıklar*
Kâ'be'de her yana sıralananlar gibi dizi dizi

9- *Ey Bâki değerini mısralla taşında bilerek*
Dostların karşında durup el bağlar dizi dizi.

Dil özellikleri:

Müje haylin: kirpik topluluğu, kirpiklerin oluşturduğu karşılıklı ikişer dizi.

Müje: kirpik, hayl: sürü, topluluk, dizi.

Gamze-i fettan: süzgün bakış, baygın bakış, oynak bakış. Güzelin yürek oynatan, gönül çeken bakışı. Gamze, yanakta, çenede bulunan yumuşak çukura da denir, ancak bu dize bakış, karşısındakini süzerek yan yan bakma anlamındadır.

Nize-güzâran: savaşçılar, okçular.

Nize: ok.

Güzâran: geçen, geçici. nize-güzâran ise ok taşıyanlar, ok taşıyıp yürüyenler, okçuların geçişi. Bu dizede, savaş okçuları. Ozan, güzelin kipriklerini, karşılıklı dizilerek savaşa giren okçulara benzetiyor.

Rehgüzer-i gülşen: gül bahçesinin geçiş yolu, gül bahçesinde dolaşmaya, güllerin arasında gezmeye yarayan yol.

Cânib: yan, iki cânibde: iki yanda, karşılıklı olarak.

Leşker-i eşk-i firâvân: taşan gözyaşı askeri, taşan gözyaşı damlalarından oluşan dizi.

Mevclerin: dalgalarını.

Lücce-i ummân: engin deniz, engin.

Hayl-i güleng: turna sürüsü, turna kuşlarının oluşturduğu topluluk.

Mürgân-ı dil-ü can: can ve gönül kuşları.

Hem-zânu: diz dize.

Şekl-i sakka: su dağıtıcı kılığında, su dağıtıcı gibi, su dağıtıcı biçiminde.

Dîde-i giryân: ağlayan göz.

Ehl-i dil: gönül eri, gönül insanı, gönülden anlayan.

Müstağrak: batmış, gömülmüş, boğulmuş.

Ni'met: iyilik, bağış, bolluk, azık, yiyecek.

Mihmân: konuk.

Hân: sofra, yemek topluluğu.

Keremin hânı: bağış sofrası, yardım sofrası, iyilik sofrası.

Hirâm itse: salınıp yürüse.

Leşker-i satr: yazı dizisi askeri, satır eri, yazının sayfa üzerinde sıralanışı. Ozan, yazı dizisini yanyana sıralanan erlere benzetiyor.

Harem-i Kâ'be: Kurban bayramında, hacılar dizi dizi olup Kâ'be'nin gezilmesi, görülmesi gereken yerlerini dolaşırlar. Sevgilinin sokağı çevresinde toplanan aşıklar Kâ'be'de kutsal yerleri gezmeye giden hacı dizilerine benzetiliyor.

- III -

1- Aşık ki sûz-i ışk ile üryân olub gezer
Abdâldır ki âlemi hayrân olub gezer

2- Eşkim döker sitâre gibi cevr ile o mâh
Horşîd gibi hurrem-ü handân olub gezer

3- Dün doğdı mâh-i nev gibi ol şûh-i meh-lika
Şehr içre şimdi âfet-i devrân olub gezer

4- Dilber başından öğrenür oldı salınmağı
Her tıfl-i nâreside hıramân olub gezer

5- Sultâna kayd-ı saltanat-ı dehr pây-bend
Dervîş kendü başına sultân olub gezer

6- Fasl-ı hazânı gör ki gelür ayağına zer
Ebr-i bahâr âlemi giryân olub gezer

7- Evrâk-ı bağa n'eyledi bâd-ı hazânı gör
Bâki gamında şöyle perişân olub gezer.

Ölçü: *Aşık ki/suz-i işk i/le üryân o/lub gezer*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

- III -

1- *Seven sevgi ateşiyle yanar soyunur gezer*
Gönül eridir evreni şaşkın şaşkın gezer

2- *O ay yüzlü sevgili beni üzerek gözyaşını yıldız gibi döker*
Kendi de güneş gibi sevinçli kıvançlı gezer

3- *O ay yüzlü çapkın daha dün doğdu yeniay gibi*
Şimdi ilde güzelliğiyle ortalığı alt üst eder gezer

4- *Güzel daha baştan öğrenir salınmayı*
Her körpe çocuk daha emeklerken salınıp gezer

5- *Sultan için dünya saltanatı bir ayak bağıdır*
Gönülleri de kendi başına sultan olur gezer

6- *Bir gör güz dönemini ayağına altın gelir*
Bahar bulutu da evreni ağlayarak gezer

7- *Güz yellerine bak bağın yapraklarına neler etti*
Bâki de senin özleminle öyle kaygılanmış gezer.

Dil özellikleri:

Sûz-i ışk: aşk ateşi, aşkın yakıcılığı.

Üryân: soyunmuş, çıplak. Dizenin yorumu: aşkın aşırı sıcaklığından bunalan aşık soyunur, giysilerini atar, çıplak gezer.

Abdâl: gösterişten, süsten uzak kalan. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan önce, Anadolu'da yöre yöre dolaşan, belde kılıç, baş açık yalın ayak kimseler. Anlam genişlemesiyle, kendini sevgiye vermiş, evrenin yüceliğine, evreni dolduran varlıkların güzelliğine şaşıp kalan kimse.

Hurrem-ü hândan: sevinçli kıvançlı, sevinen gülen.

Mâh-ı nev: yeniay, yeni doğan ay, ilk ay.

Şûh-i meh-lika: ay yüzlü çapkın, ay yüzlü güzel

Meh: ay, lika: yüz, meh-lika: ay yüzlü, Sevgili, güzel.

Şehr içre: şehrin içinde, ilde, kentte.

Tıfl-ı nâ-reside: küçük çocuk, emekleyerek, sağa sola yalpalayarak yürümeye başlayan çocuk, körpe çocuk.

Kayd-ı saltanat-ı dehr: yeryüzü egemenliğini elinde bulundurma kaygısı. Bütün evrene egemen olma tutkusu.
Yeryüzünde üstünlük sağlama eğilimi.

Pây-bend: ayak bağı. *Pây:* ayak, *bend:* bağ.

Fasl-ı hazân: güz dönemi.

Gelür ayağına zer: ayağına altın gibi sarı yapraklar gelir. Sular, dökülen yaprakları sürükler. *Zer:* altın. *Ebr-i bahâr:* bahar bulutu, yazbaşı yağmur taşıyan bulut.

Evrâk-ı bağ: bağın yaprakları, bahçedeki ağaçların yaprakları.

Bâd-i hazân: güz rüzgarı, güzün esip yaprakları uçuran yel.

- IV -

1- Hattım hisâbın bil didün gavgâlara saldun beni
Zülfüm hayâlin kıl didün sevdâlara saldun beni

2- Geh ebr veş giryân idüb geh bâd veş pûyân idüb
Mecnun-i ser-gerdân idüb sahrâlara saldun beni

3- Vaslum dilersün çün didün lütf ideyin olsun didün
Yarın didün bir gün didün ferdâlara saldun beni

4- Yusuf gibi izzetde sen Yâkub veş mihnetde ben
Dil sâkin-i beytü'l-hazen tenhâlara saldun beni

5- Bâki sıfat virdün elem itdün gözüm yaşını yem
Kıldun garik-i bahr-ı gam deryâlara saldun beni.

Ölçü: *Hattım hisâ/bın bil didün/gavgâlara/saldun beni*
müstef'ilün müstef'ilün müstaf'ilün müstef'ilün

- IV -

1- Yüzümde ne kadar tüy çıktı say dedin gavgalara saldın beni
Zülfümü düşün göz önüne getir dedin sevdalara saldın beni

2- Gün oldu bulut gibi ağlattın, gün oldu yel gibi estirdin,
Başı dönmüş Mecnun'a çevirdin, çöllere saldın beni

3- Bana kavuşmak istiyorsun dedin, dileğini yerine getireyim dedin,
Yarın dedin öbür gün dedin yarınlara saldın beni

4- Sen Yusuf gibi yücelerde, ben Ya'kub gibi sıkıntıda,
Gönül üzüntüler içinde, tenhalara saldın beni

5- Bâki gibi acı çektirdin, gözümün yaşını denize döndürdün,
Üzüntü denizine batırdın boğdun enginlere saldın beni.

Dil özellikleri:

Hatt: çizgi, yazı, buyruk, yüzde çıkan tüy, saç, zülf, sakal, bıyık. Özellikle ergenlik çağında delikanlıların yüzlerinde çıkan ince tüyler. (Yüzümde çıkan tüylerin sayısını bil, hesabını yap dedin, bu içinden çıkılmaz iş yüzünden başımı sıkıntıya soktun.)

Gavgâlara saldun beni: dirliğimi, düzenimi bozdun, işlerimi alt üst edip karıştırdın.

Ebr veş: bulut gibi, Ebr: bulut, veş: gibi.

Giryân: ağlayan.

Puyân: koşan. bu dizede, "Bâd veş puyân", sözcükleri yel gibi esen anlamındadır. Yel gibi esen, yel gibi koşan.

Mecnun-i ser-gerdan: başı dönmüş Mecnun, başı dönmüş çılgın. Dizede, Leylâ ile Mecnun öyküsü sözkonusudur.

Ferdâlara saldun: işimi yarınlara bıraktın, geleceğe bıraktın.

Yusuf gibi izzetde sen: sen Yusuf peygamber gibi yücelerdesin, mutluluğu eriştin.

Ya'kub gibi mihnetde ben: ben Ya'kub peygamber gibi Yusuf'un özlemiyle sıkıntı çekiyor, ağlıyorum (bk. Yusuf ile Zeliha).

Sâkin-i beytü'l-hazen: üzüntü evinde oturan, üzüntülü, üzüntü içinde olan.

Tenhâlara saldun beni: beni yalnızlık içinde bıraktın, yalnız kaldım, kimsesiz oldum.

Garik-i bahr-ı gam: üzüntü denizine batmış, üzüntü denizinde boğulmuş.

Garik: batmış, boğulmuş suya gömülmüş.

1- Müheyyâ oldı meclis sâkıyâ peymâneler dönsün
Bu bezm-i ruh-bahşın şevkına mestâneler dönsün

2- Dilâ câm-ı şerâb-ı ışk-ı yârı şöyle nûş it kim
Felekler güm ötsün başına humhâneler dönsün

3- Hayâl-i şem'-i ruhsârun ko yansun hâne-i dilde
Perin ol şem'a yakub şevkile pervâneler dönsün

4- Sen ağyâr ile devr itdün şehâ peymâneyi dâim
Ser-i kuyin dolanub âşık-ı piçâneler dönsün

5- Bu bezm-i dil-küşâya mahrem olmaz Bâki'yâ herkes
Di gelsün ehl-i diller gelmesün bigâneler dönsün.

Ölçü: *Müheyyâ ol/du meclis sâ/kıyâ peymâ/neler dönsün*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1- Ey içki dağıtan toplantı düzenlendi kadehler dönsün
Bu can bağışlayan toplantı coşkusuyla esriyenler dönsün

2- Ey gönül sevilenin sevgi şarabıyla dolu kadehi öyle çek ki
Gökler güm güm ötsün, içki küplerinin bulunduğu yer
dönüyormuş gibi başı dönsün

3- Yanağının ışıldağının görüntüsü bırak yansın gönülde
Kelebekler o ışıldakta kanadını özlemle yakıp dönsün

4- Ey sultanım sen kadehi boyuna yabancılarla döndürdün
Sokağının başını dolansın beli bükülmüş aşıklar dönsün

5- Bu gönül açıcı topluluğa herkes katılamaz ey Bâki
Söyle gönül erleri gelsin yabancılar geri dönsün..

Dil özellikleri:

Müheyyâ: hazırlanmış donatılmış, canlandırılmış, düzenlemiş.

Müheyyâ oldı meclis: toplantı düzenlendi, meclis kuruldu.

Sakıyâ: ey sâki, ey içki dağıtan.

Peymâne: kadeh, bardak, içki bardağı.

Bezm-i ruh-bahş: can bağışlayan toplantı, cana can katan meclis, eğlence.

Mestâne: esrik, içip kendinden geçen, içmiş, sarhoş.

Dilâ: ey gönül.

Câm-ı şerâb-ı ışk-ı yâr: sevilenin sevgi şarabının kadehi, sevgilinin aşk şarabının kadehi.

Nûş it: iç, kadehi çek.

Humhâne: şarap küplerinin bulunduğu yer, şarap mahzeni.

Hayâl-i şem'i ruhsâr: yanak mumunun görüntüsü, bir mum, bir ışıldak gibi parlayan yanağın yansıması, hayâli.

Dizenin yorumu şöyle: ey sevgili, yanağının bir mum gibi ışık saçan parlaklığı gönülde görünsün, hayal edilsin.

Hâne-i dil: gönül evi.

Per: kanat.

Şem'a: mum konan yer, şamdan, kandil, ışıldak.

Pervâne: ışığın çevresinde uçuşan kelebek.

Ağyâr: yabancılar, yakın ya da tanıdık olmayanlar.

Devr itdün: döndürdün.

Şehâ: ey sultan, ey pâdişah, ey sevgili.

Dâim: boyuna, sürekli, daima, her zaman. Dizenin yorumu şöyle: Ey sevgili, sen daima yabancılarla içtin.

Ser-i kuyin: sokağının başını, sokağının girişini.

Aşık-ı piçâne: beli bükülmüş âşık.

Piçân: bükülmüş, kıvrılmış, eğilmiş.

Bezm-i dil-küşâ: gönül açan, kıvanç veren toplantı.

Mahrem: sırdaş, kendisinden kaçınıp saklanılmayan, gönüldeş.

Ehl-i dil: gönül eri, gönüldeş.

Bigâne: yabancı, başkası, anlamayan, bilmeyen.

- VI -

-Sünbül Kasidesi'nden-

1- Urunub farkına bir tâc-ı mücevher sünbül
Oldı iklim-i çemen tahtına server sünbül

2- Şehlevendâne şikest eyledi tarf-ı külehin
Göğsünün tügmelerin çözdi serâser sünbül

3- Oldı gülşen yine bir dilber-i müşgin mergul
Şol kadar virdi ana zînet-ü zîver sünbül

4- Çehre gül sîne semen çeşm-i mükehhal nergis
Hat çemen gonca dehen ca'd-i muanber sünbül

5- Yazdırub müşg ile boynına hamâil takdı
Kendüye itmek içün halkı müsehhar sünbül

6- Sahn-ı gülzâra gelüb eyledi arz-i didâr
Jâlelerden takınub gûşına gevher sünbül

7- Benzer ol bûy-i dil-âviz ile mûy-i yâre
Başlar üzre n'ola ger eyler ise yer sünbül

8- Yine gömgök dere batmış çıka geldi çemene
Nevbahâr irdi diyu virdi haberler sünbül

9- Beden-i pâki neden böyle olırdı hoş-bû
Olmasa müşg-ü gülâb ile muhammer sünbül

10- Var ise bencileyin âşık-ı zâr olmışdur
Gök gök itmiş döginüb cismini yer yer sünbül

11- Aşk sevdalarına uğramasa kılmaz idi
Muy-i jülide ile bir ten-i lâger sünbül
.....

12- Nev-arus-i çemene mâşıtadur fasl-ı bahâr
Kim anın hâne-i müşginine benzer sünbül

13- Sâkıyâ zevrakı sür bâd-ı bahâr esdi yine
Sebzezâr oldı yem-i ahdar-ü lenger sünbül

14- Sahn-ı gülşende yatubdur gice var ise meger
Ki takınmış scheri başına güller sünbül

15- Bürüdi kendünin etrâfını bâl-ü per ile
Yine tâvus sıfat cilveler eyler sünbül.

Ölçü: *Urub far/kına bir tâ/c-ı mücevher/sünbül*
feilâtün feilâtün feilâtün fe'lün

(Kaynak: Bâki Divanı, Sadeddin Nüzhet, 1935.)

- VI -

1- İncilerle süslü bir taç giydi başına sünbül
Çemen ülkesinin tahtında önder oldu sünbül

2- Şehlevend gibi başlığının ucunu yana eğdi
Göğsünün düğmelerini baştan başa çözdü sünbül

3- Gülbahçesi gene saçları kıvırcık misk kokulu güzele döndü
Bahçeyi öylesine süsledi donattı sünbül

4- Yüz gül, göğüs yasemin, gözler sürmeli nergis
Çemen yüzdeki tüyler, ağız gonca, anber kokuşlu kıvrık saç sünbül

5- Misk ile hamâil yazdırıp taktı boynuna
Halkı büyülemek için yaptı bunu sünbül

6- Gülbahçesi alanına gelip gösterdi yüzünü
Çiylerden kulağına küpe takındı sünbül

7- O gönül çeken kokuyla sevgilinin saçına benzer
Başlar üstünde yer eylerse ne olur sünbül

8- Yine gömgök tere batmış çıkageldi çemene
İlkbahar geldi diye haberler verdi sünbül

9- Tertemiz gövdesi böyle güzel kokulu olur muydu
Misk ve gülsuyu ile yoğurulmasa sünbül

10- Gene benim gibi inleyen bir aşık olmuştur sanırım
Döğünüp gövdesini yer yer morartmış sünbül

11- Kara sevdalara tutulmasa kılmazdı
O dağınık saçlarla gövdesini cılız sünbül

12- Bahar dönemi çemenin yeni gelinini süsleyicidir
O yeni gelinin güzel kokulu evine benzer sünbül

13- Ey içki dağıtıcı bahar yeli esdi kadehi sun
Çemen yemyeşil bir deniz oldu üstünde lenger de sünbül

14- Gece gül bahçesi alanında yatmış olmalı ki
Sabahtan başına güller takınmış sünbül

15- Çevresini kanatlarla büründü kendi kendine
Gene tavus gibi cilveler ediyor sünbül.

Dil özellikleri:

Tâc-ı mücevher: incilerle donatılmış taç, incili taç, değerli süs taşlarıyla süslenmiş taç.

Urunub farkına: başına koyarak, giyerek.

Levend: Osmanlı donanmasında görevli, özellikle uzun boylu, gösterişli gençlerden seçilmiş, savaşçılar, deniz erleri.

Şehlevend: uzun boylu, gösterişli, alımlı.

Şehlevendâne: şehlevend gibi, şehlevendçe.

Göğsünün tügmelerin: göğsünün düğmelerini. Levendler, genellikle, göğüsleri açık gezen erlerdi. Ozan, sünbülün açılıp gelişmesini göğsü açık şehlevendlere benzeyior.

Dilber-i müşgin-mergul: Saçları kıvırcık misk kokulu güzel, kıvırcık saçları misk kokan güzel.

Zînet-ü ziver: süsleme ve donatma, alımlı çalımlı, süslü gösterişli.

Çeşm-i mükehhal: sürmelenmiş göz, sürme çekilmiş göz, sürmeli göz.

Çehre gül: yüz gül gibi.

Sîne semen: göğüs yasemin gibi.

Hat çemen: yüzde çıkan tüyler çemen gibi. Gonca dehen: ağız gonca gibi.

Ca'd-ı muanber: misk kokulu kıvırcık saç.

Müsehhar: büyülenmiş.

Arz-ı didâr: yüzünü gösterme.

Buy-i dil-âviz: gönül çeken güzel koku, insanın içini açan güzel koku.

Muy-i yâr: sevgilinin saçı.

Müşg-ü gülâb: misk ve gülsuyu.

Muhammer: yoğrulmuş, hamur edilmiş.

Hoş-bu: güzel koku.

Gök gök: mor mor, morarmış morarmış.

Muy-i jülide: dağınık saç.

Ten-i lâger: ince gövde, cılız gövde, zayıf gövde.

Nev-arûs: yeni gelin.

Nev-arûs-i çemen: çemenin yeni gelini.

Mâşıta: yeni gelini süsleyen kadın.

Fasl-ı bahar: bahar dönemi.

Hâne-i müşgin: misk kokulu ev, gelini süsleyen kadının evi (bu dizede).

Zevrak: içki kapı, şarap testisi.

Bâd-ı bahâr: bahar yeli.

Yem-i ahdar: yeşil deniz.

Bâl-u per: kanat.

Bağdadlı Ruhi

Bağdad'ta doğdu, doğum yılı bilinmiyor, Şam'da öldü (1605). Gerçek adının Osman, Rumeli'den göçen Mehmed adlı bir kişinin oğlu olduğunu kaynaklar bildiriyor. Şiirlerinin incelenmesinden iyi bir öğrenim gördüğü ya da kendi kendini çok iyi yetiştirdiği anlaşılıyor.

Ruhi, yazın alanında, "Terkib-i bend" diye anılan şiiri ile üne kavumuş, Tanzimat dönemine değin birçok ozanı etkilemiştir. Kimi şiirlerinde, bütün toplum baskılarının dışına çıkan, gönlünün uyarınca yaşam süren bir kimse olduğu seziliyor. Dili yer yer akıcı, sürükleyici, yer yer de ağırdır, sıkıcıdır. Ruhi'nin en önemli yanı çağının toplum bunalımlarını, yönetim düzensizliğini, görevlerin, yetkilerin kötüye kullanılışını etkili, açık bir dile ortaya koymasında, bu tür kimseleri çekinmeden yermesindedir. Kimi gazellerinde seven, kimilerinde içip eğlenen, kimilerinde de yeren, alaya alan bir söyleyiş biçimi egemendir. Ruhi bir gönül insanıdır, üzüntüsü, kıvancı, öfkesi şiirlerinde açıkça görülür. Şiirlerinin pek derinliği yoksa da etkisi çoktur. O daha çok kural dinlemeyen, gördüğünü söylemekten çekinmeyen, özellikle ikiyüzlü dincilerden, yöneticilerden, bilgisizlerden yakınan bir ozandır. Bütün şiirlerinin toplandığı "divan" eski yazılarla basılmıştır.

1- Başda zahm-i hançerin devlet nişânidir bana
Dilde dâğ-ı mihnetin lütf-i nihânidir bana

2- Gëldi cânım ağzıma lâ'lin gamıyle dostum
Cevri ko lütf itmenin şimdi zamânidir bana

3- Sözlerinden anladım uşşâka lütfi oldığın
Sırr-ı gaybi keşf iden yârın dehânidir bana

4- Gayriler görüb vefâsın ben cefâsın çekdiğim
Hep belâ-yi derd-i ışk-ı nagehânidir bana

5- Yanmayub Ruhi ne çâre eyleyin kim ol mehin
Işk-ı cansûz-i belâ-yi nâgehânidir bana

Ölçü: *Başda zahm-i/hançerin dev/let nişâni/dir bana*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *Başımda kılıcın yarası bana yücelik damgasıdır*
Gönülde açtığın üzüntü yarası bana gizli bağışındır

2- *Ey dostum kızıl dudağının özlemiyle canım ağzıma geldi*
Acı çektirme bırak şimdi bana yardım edecek zamandır

3- *Aşıklara bağışta bulunduğunu sözlerinden anladım*
Bana gizliliği açıklayan sevgilinin ağzıdır

4- *Başkaları tadını çıkarır ben acısını çekerim*
Bunlar bana aşkın birdenbire gelen yıkımlarıdır

5- *Yanmayıp da ne yapayım ey Ruhi o ay yüzlünün*
Yakıcı sevgisi bana gizli bir yıkımdır.

Dil özellikleri:

Zahm-i hançer: kılıç yarası, sevgilinin kılıca benzeyen kaşlarının gönülde açtığı yara.

Devlet nişanı: yücelik damgası, yücelik belirtisi, mutluluk simgesi.

Dağ-ı mihnet: sıkıntı yarası, üzüntü yarası, sevgiliye karşı duyulan özlemden doğan derin üzüntü.

Lütf-i nihâni: gizli bağış, görünmeyen bağış, gizli iyilik.

Sırr-ı gayb: gizlilik, bilinmeyen evrenin gizemi.

Keşf iden: açan, aydınlığa çıkaran, bildiren, açıklayan.

Belâ-yi derd-i ışk-i nâgehâni: birdenbire doğan aşkın yarattığı üzüntünün yıkımı, beklenmeyen aşk acısı.

Işk-ı can-sûz: can yakan sevgi, gönlü kavuran sevgi.

Belâ-yi nagehâni: beklenmeyen yıkım, birdenbire gelen büyük acı, umulmadık yıkım.

1- O hâl-i anber-efşânlar ki var yârin cemâlinde
Alurlar âdemin aklın komazlar kendü halinde

2- Dahi bundan ziyâde niçe olsun şûhluk şenlik
Letafetse yerinde hüsn ise ayn-i kemâlinde

3- Dil-ü cânın sorarsan kuşe-i firkatde ahvâlin
Geçinmekde gam-ı ışkınla herkes kendü hâlinde

4- Bu âlemden hemân bir zevkdir maksudumuz yoksa
Bizi sofi sen anın sanma mâlinde menâlinde

5- Bugün lütf adın andın Ruhi'ye ömrün mezid olsun
Bu lütf anın ne fikrindeydi şâhım ne hayâlinde

Ölçü: *Bu lütf anın/ne fikrindey/di şâhım ne/hayâlinde*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1- Sevgilinin yüzünde bulunan o anber kokuşlu benler
İnsanın aklını alırlar kendi kendine bırakmazlar

2- Bundan çok çapkınlığın oynaklığın gereği kalmadı artık
İncelik tatlılıksa yerinde güzellikse son aşamasında

3- Gönülle canın durumunu sorarsan ayrılık köşesinde
Aşkının özlemiyle geçinmekte herkes kendi başına

4- Bizim dileğimiz bu evrenin tadını çıkarmaktır yoksa
Ey softa bizi kazanç, çıkar, varlık ardında koşar sanma

5- Ömrün çok olsun, bugün Ruhi'ninin adını andın
Böyle bir bağışı ne düşünmüş ne de gönlünden geçirmişti.

Dil özellikleri:

Hâl-i anber-efşân: anber kokuşlu ben, anbare benzeyen ben, anber kokusu saçan ben.

Cemâl: yüz, yüz güzelliği. Bu dizede yüz, sevgilinin yüzü.

Alurlar âdemin aklın: alırlar insanın aklını.

Komazlar: bırakmazlar.

Şûhluk şenlik: çapkınlık, oynaklık, kıvançlılık.

Ayn-i kemâl: olgunluk kaynağı, olgunluk aşaması, olgunluğun son aşaması.

Kuşe-i firkat: ayrılık bucağı, ayrılık köşesi, ıssızlık.

Ahvâlin: ahvalini, durumlarını, hallerini.

Mâlinde menâlinde: varında yoğunda, elinde bulunanda.

Menâl: ele geçirilen, elde edilen, varlık, nesne, bir kimsenin iyeliği altında bulunan nesneler.

Mezid: uzun. *Ömrün mezid olsun:* çok yaşayasın, çok yaşa.

1- Çıkdı cânım tenden ol rûh-i revânım gelmedi
Gitdi ârâmım meded ârâm-ı cânım gelmedi

2- Gönlümi şemşîr-i enduh-i firâk itdi figâr
Dilfigârı olduğum nâ-mihribânım gelmedi

3- Tir-i firkat cânıma kâr itdi bilmem neyleyem
Ah o kurban olduğum ebru kemânım gelmedi

4- Mihnet-i hecri beni civân iken pir eyledi
Âh kim geldi eecl ol bi-amânım gelmedi

5- Ruhiyâ bilmem n'olur hâlim belâ-yi heer ile
İşve-bâzım şive-kârım nev-civânım gelmedi

Ölçü: *İşve-bâzım/şive-kârım/nev-civânım/gelmedi*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1- *Gövdeden canım çıktı da o yürüyen ruh gelmedi*
Esenliğim gitti yardım edin canımın esenliği gelmedi

2- *Ayrılık acısının kılıcı gönlümü yaraladı*
Gönlümü yaralayan o acımasız sevgilim gelmedi

3- *Ayrılık oku canıma işledi ne yapacağım bilmem*
Ah o kurban olduğum yay kaşlım gelmedi

4- *Ayrılığının üzüntüsü beni gençken kocalttı*
Ecel geldi de o yardıma koşmayanım gelmedi

5- *Ey Ruhi bu ayrılık acısıyla durumum ne olacak bilmem*
O tatlı davranışlım güzel salınışlım genceciğim gelmedi

Dil özellikleri:

Rûh-i revân: akan ruh, yürüyen ruh, akan can, yürüyen can, sevgili. Sevene can bağışlaması, dirilik kazandırması nedeniyle sevilene, sevgiliye ruh-i revân demek eski şiirde bir gelenek olmuştur.

Arâm: dinlenme, esenlik, gönül genişliği, iç açıklığı. kişinin bütün acılardan üzüntülerden, sıkıntılardan uzak kaldığı kıvançlı durum.

Arâm-ı can: cana esenlik veren, gönüle kıvanç getiren, sevgili, güzel.

Şemşîr-i enduh-i firak: ayrılık acısının kılıcı, ayrılığın kılıç gibi kesen, üzüntü veren acısı.

Figâr: yara, üzüntü, acı, ağrı.

Dil-figâr: gönlü yaralı, yaralı gönül, acılı, üzüntülü.

Nâ-mihribân: (sevgilisine, kendisini sevene) acımayan, yakınlık göstermeyen, ilgisiz davranan, soğuk davranan.

Tir-i firkat: ayrılık oku, ayrılığın bir ok gibi içe işleyişi.

Ebru keman: yay kaşlı, kaşı yay.

Mihnet-i hecr: ayrılık üzüntüsü, ayrılık acısı, ayrılık yükü.

Civân: genç, delikanlı.

Pir: yaşlı, kocalmış.

N'olur: ne olur, ne olacak, neye varacak.

İşve-bâz: tatlı davranışlı, davranışlarıyla insanı etkileyip gönlünü çelen.

Şive-kâr: güzel salınışlı, oynak yürüyüşlü, gönül çekici. Gerçekte işve ile şive eşanlamlıdır. Divan şiirinde bu sözcüğü işve, şive biçiminde iki ayrı sözcük gibi kullanma geleneği yaygındır.

Nev-civan: yeni yetme delikanlı, erginlik çağını yeni aşmış genç.

- IV -

-Hasan Bey Mersiyesi'nden-

1- Ey gönül ömre bakâ yok devlet-i dünyâyi ko
Hâkdır âhir makamın pâye-yi â'lâyi ko

2- Dost düşman diyü itme halk ile ceng-ü cidâl
Câhil olma iki günlük ömr içün gavgayı ko

3- Gayret-i akrâna düşme cyleme dünyâya meyl
Hâsıl olmaz nesne dünyâdan kuru sevdâyı ko

4- Hak söze ağmâz-ı ayn itme tecâhülden gelüb
Fâni hayret yiridir biçâre istihzâyı ko

5- Râh-ı hakda cehd kıl dur itmesün şeytan seni
Aç gözün ey bî-haber illâya yapış lâyı ko...

Ölçü: *Ey gönül öm/re baka yok/devlet-i dün/yâyi ko*
fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: Külliyat-i Eş'âr-i Ruhi-i Bağdadi, 1287.)

1- Ey gönül yaşam sonsuz değil dünyada yükselmeyi bırak
Sonunda yerin topraktır gözün yükseklerde olmasın

2- Dost düşmün diyerek halkla döğüşü çekişi bırak
Bilmezlik etme iki günlük yaşayış için kavgaya girme

3- Senin dengin olanlara bakıp da dünyaya bağlanma
Dünyadan önemli bir kazanç gelmez bırak kuru gürültüyü

4- Bilmezlikten gelip doğru söze göz yumma
Bu geçici dünya şaşılası yerdir boşuna alay etme

5- Doğruluk yolunda çalış şeytan seni aldatmasın
Aç gözünü ey kendini bilmez olmaz deme olur deyiver.

Dil özellikleri:

Devlet-i dünya: dünya mutluluğu, dünyada yüksek aşamalara çıkma, yüksek görevlerde bulunma, yükselme.

Ko: bırak, bir kıyıya at, önem verme.

Pâye-yi a'lâ: yüksek aşama, yüksek görev, yüksek san.

Hâk: toprak, yer.

Ahir makamın: sonunda yerin, son yerin, son durağın.

Ceng-ü cidâl: döğüş-çekiş.

Gayret-i akran: eşit durumda olanlara imrenme, kendi dengi olanlar gibi olma eğilimi, arkadaşlara bakarak yükselme tutkusu.

Akran: yakınlar, denk durumda olanlar, arkadaşlar.

Meyl: eğilim, imrenme (bu dizede) yönelme.

Hasıl olmaz: sonuç çıkmaz, ürün alınmaz, kazanç sağlanmaz.

Ağmaz-ı ayn: göz yumma, görmezlikten gelme, görmeme.

Ağmaz: yumma (göz için), kapama.

Ayn: göz (bu dizede), kaynak.

Tecâhül: bilmez görünme, anlamaz görünme.

Fâni: geçici, sonu olmayan, iğreti, geçersiz.

İstihzâ: alaya alma, küçümseme, biriyle eğlenme.

Râh-ı hak: doğru yol, hak yol, tanrı yolu.

Cehd kıl: çalış, çabala, emek tüket.

Dur itmesün: ayırmasın, uzaklaştırmasın, kandırmasın, aldatmasın.

Dûr: uzak (bu dizede, ayırma, aldatma anlamındadır). *İllâya yapış:* olur de, olacak olanın ardınca git, evet söyle (illâ Arap dilinde onaylama, evet anlamındadır).

Lâyı ko: olmazı bırak, olmaz deme, olmazın ardınca gitme. Bu dizede "sen olacak işe bak, olmazın ardına düşme" anlamı saklıdır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 5

DİVAN ŞİİRİNDEN ÖNCE 25

Divan Şiirinden Önce Türk Şiiri 27

XI.-XII. YÜZYILLAR 53

Yusuf Has Hacip 55
Edip Ahmed bin Yuknaki 64
DİVAN ŞİİRİ 73
Divan Şiirinin Yapısı 75
Divan Şiirinde Ölçü 103
Divan Sanatının Genel Kavramları 108

XIII. YÜZYIL 149

Divan Şiirinin İlk Ürünleri 151
Ahmed Fakıh 156
Şeyyad Hamza 162
Sulı Fakıh 174
Hoca Dehhani 178
Sultan Veled 187
Yunus Emre 195

XIV. YÜZYIL 213

Gülşehri 218

Aşık Paşa 227
Mes'ud bin Ahmed 234
Mustafa Darir 238
Yusufi 242
Şeyhoğlu Mustafa 246
Elvan Çelebi 257
Kadı Burhaneddin 261
Mehmed 280
Ahmed Harâmi 300
Seyyid Nesimi 305
Ahmedi 333

XV. YÜZYIL 341

Ahmed-i Dai 347
Süleyman Çelebi 357
Muhsin 362
Namusi 367
Şemsi 371
Hassan 375
Şeyhi 382
Atayi 389
Abdurrahim 400
Adni, Mahmut Paşa 404
Eşrefoğlu 410
Zeyneb Hatun 416
Sarıca Kemal 420
Avnî (Fatih Mehmed) 427
Cem Sultan 431
Ahmed Paşa 436
Nizami 453
Kıvamî 457
Ali Şir Nevayi 464
Hamdi 481
Mihri Hatun 485
Necati 489
Adlî (Sultan II. Bayezid) 511
Mesihi 515
Vasfi 525

XVI. YÜZYIL 531

Cafer Çelebi 539
Âhî, Benli Hasan 543
Nihânî 547
Sürûrî 551
Revânî 555
Amrî 560
Hatayi, Şah İsmail 565
Babür Şah 573
Hayreti 580
Kemalpaşazâde 587
Usuli 594
Zâtî 601
Nazmi, Edirneli 611
Fuzûli 615
Hayali Beğ 639
Dukakinzâde Ahmed 656
Nisâyi 660
Sâmî 667
Muhibbi 674
Ubeydi 678
Helâkî 682
Taşlıcalı Yahya 686
Ali Beğ 701
Nev'î 707
Bâkî, Abdülbâki Mahmud 718
Bağdatlı Ruhi 741

[redacted]

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU
(1925 - MAÇKA / TRABZON)

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klâsik Filoloji Bölümü'nü bitirdikten sonra (1952) girdiği basın hayatında çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı inceleme, deneme, makale, vb., özellikle de Anadolu ve Anadolu Türkçesi üzerine araştırmalarıyla tanındı. Yazar, "Edebiyat, yalnız belli yazıların, şiirlerin, sanat yaratmalarının açıklanması, yorumlanması niteliğinde bir dal değildir... Edebiyat toplumun sorunlarına eğilmeli, toplumun gelişmesinde belli bir görev yüklendiğinin bilincine varıp kolları sıvamalıdır" savından hareketle günümüze kadar elliden fazla yapıt verdi. İki ciltlik bu "Divan Şiiri" derlemesinde, İ.Z. Eyuboğlu, bu şiir türünün, Türklerin anayurdu Asya'ya ve Anadolu uygarlığının başlangıç çağlarına giden iki kökten kaynaklandığını dikkate alarak, onu belli bir topluluğun salt buluşu gibi göstermenin yanılgı olduğunu ispatlıyor. Buna göre, divan şiiri atalarımızın düşünsel ürünlerinden beslenmiş, karışıp kaynaşmış bir birikimdir ve Türk dilinin gelişim çizgisi üzerinde Asya'dan doğarak, Türk yurdu Anadolu'daki uygarlığın bağrında olgunluğa erişir. Kısacası, divan şiiri Türk insanının olağanüstü tarihiyle bir bütündür; geniş bir evrenin yaşama bakışını, beğenisini, düşünsel biçimlenişini gösterir.

ISBN. Tk. 975-468-065-5
ISBN. I, C. 975-468-066-3